
MB

R. P. FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV, DOCTORISQVE THEOLOGI,

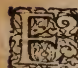
IN EPISTOLAM B. PAVLI Apostolí ad Hebræos Commentarij.

CVM QVINQVE INDICIBVS; quorum primus continet quæstiones Scripturæ. Secundus regulas: Tertius eiusdem Scripturæ locos explicatos: Quartus, est rerum atq; verborum: Quintus Euangeliorum totius anni, in vsum concionatorum.

COLONIÆ AGRIPPINÆ,
In officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylij, Anno Sæculari
CIↃ. IↃC.
Cum gratia & priuil. Sac. Cæsareæ Maiest.

LICENTIA PATRIS CHRISTOPHORI DE RIBERA VICE-PROVINCIALIS.

G O Chriſtophorus Ribera Viceprouincialis Societatis I E S V in Prouincia Caſtellana (poteſtate ad id mihi facta à Reuerendo admodũ Patre Claudio Aquauiua Præpoſito noſtro Generali) facultatem facio, vt tomus Commentariorum in epiſtolam ad Hebræos à Patre Franciſco Ribera ſacræ Theologiæ Doctore compoſitus & eiuſdem Societatis grauium virorum iudicio approbatus, typis mandetur. In quorum fidem has literas manu noſtra ſubſcriptas ſigilloque noſtro munitas dedimus, Segobiæ 20. die Menſis Octobris, Anni 1593.

Chriſtophorus Ribera.

APPROBATIO LIBRI.

DE mandato ſupremi Senatus, maxima cum voluptate legi hæc Commentaria doctiſſimi Doctoris Franciſci Riberę, è Societate I E S V in epiſtolam ad Hebræos, opus ſane ſuo autore digniſſimũ, & eruditionis grauiſſimum teſtimonium, vt credas eiuſdem poſteriores curas: qui fuit rectè tractans verbũ Dei, vt eſt in Apoſtolo Paulo. In quo opere nullus relictus eſt locus ſuſpicioni fidei, nec ineruditioni. Poteritque meo iudicio in magnam Eccleſiæ vtilitatem typis mandari. In Conuentu D. Philip. ordinis D. P. N. Auguſtini. 1594. die vero 19. menſis Ianuarij.

Fr. Gabriel Pinelo.

LECTORI.

Cce tibi Christiane Lector posteriores, atq; adeò sapientiores in sacras litteras Cōmentarios patris nostri Francisci Riberæ, in Epistolam videlicet ad Hebræos, quos auditoribus suis Salmanticæ dictauit anno vitæ suæ extremo; vt ætate ita & sapientia grandior: cùm verissimè vsurpare posset illud Thelemachi ex Homero, Μέγας εἰμὶ, καὶ δή μοι ἀέξετε ἔνδοθι θυμός. Id est, grandior sum, ipseque grandescit animus. Atq; adeò, quòd in alijs eiusdem autoris Commentarijs effecit labor, ac recognitio, seu retractatio, id in hoc opere perfecit rerum ad Scripturam explicandam vsus, & confirmata iam diu experientia. Et; si in alijs, cùm primum ea auditoribus suis dictabat, inscribere debuit: Faciebat, velut emendaturus quicquid desideraretur, quum prælo mandaret: in hoc certè opere, si quo in alio, quantumcumq; reuiso, inscribere potuit: Fecit. Tanta iam tunc erat autori hac in arte quasi securitas. Id mihi certò persuadeo ab omnibus: qui attentè legerint; Commentarios hos plenos iudicio, sententiarum ac verborum grauitate, germanarum ac verarum interpretationum, maximè locorum (qui sunt plures multò quàm in alijs difficillimi in hac Epistola) selectioneq; mirabili fore censendos. Interceptus fuit autor, proh dolor, cùm versum quintum capitis vltimi explicasset, sed ne quid quo ad fieri potuit, desideraretur, quæ deerant, suppleuimus. Id qua ratione, suo loco scribimus.

Habemus plures alias eiusdem autoris in scripturam lucubrationes, quas à nobis describendas vehementer non pauci efflagitant, nosque eas apud nos habere, diuitias maiores Thesauro AEgyptiorum æstimamus. Si viderimus à te eas etiam desiderari, libenter dabimus. Id ne petitum pollicemur, quàm breues tàm selectos & aureos eiusdem autoris Commentariolos in duodecim Prophetas minores. Quos priuato vsui ex longioribus Commentarijs, quasi fauum è floribus sibi construebat. Iam hos prælo mandamus. Breui prodibunt. Vale.

(*.*)

EPIST. PAVLI APOSTOLI AD HEBRAEOS.

CAPVT I.

1 MVltifariam, multiſq; modis olim Deus loquens patrib.
2 in Prophetis: nouiſſimè diebus
iſtis locutus eſt nobis in Filio,
quem conſtituit hæredem vni-
3 uerſorum, per quem fecit & ſecula. Qui, cùm
ſit ſplendor gloriç, & figura ſubſtantiæ eius,
portanſq; omnia verbo virtutis ſuæ, purga-
tionem peccatorum faciens, ſedet ad dexte-
4 ram maieſtatis in excelſis: tantò melior An-
gelis effectus, quãtò differentius præ illis no-
5 men hæreditauit. Cui enim dixit aliquando
Angelorum, Filius meus es tu, ego hodie ge-
nui te? Et rurſum, Ego ero illi in patrem: & i-
6 pſe erit mihi in filium? Et cùm iterum intro-
ducit primogenitum in orbem terræ, dicit,
Et adorent eum oẽs Angeli Dei. Et ad Ange-
7 los quidem dicit, Qui facit Angelos ſuos, ſpi-
ritus: & miniſtros ſuos, flammam ignis. Ad
8 filium autẽ: Thronus tuus Deus in ſeculum
9 ſeculi: virga æquitatis, virga regni tui. Dile-
xiſti iuſtitiã, & odiſti iniquitatem; propter-
ea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultatiõis
10 præ participib. tuis. Et, Tu in principio Do-
mine terram fundaſti: & opera manuũ tua-
11 rum ſunt cœli. Ipſi peribunt, tu autẽ perma-
nebis:

nebis:& omnes vt vestimentum veterascêt.
Et velut amictum mutabis eos, & mutabun- 12
tur:tu autem idem ipse es,& anni tui non de-
ficient. Ad quem autem Angelorum dixit a- 13
liquãdo:Sede à dextris meis, quoad vsq; po-
nam inimicos tuos scabellum pedum tuorũ?
Nonne omnes sunt administratorij spiritus: 14
in ministerium missi propter eos qui hære-
ditatem capient salutis.

CAP. II.

PRopterea abundantius oportet obserua- 1
re nos ea,quæ audiuimus: ne fortè peref-
fluamus. Si enim,qui per Angelos dictus est 2
sermo,factus est firmus,& omnis præuarica-
tio & inobedientia accepit iustam mercedis
retributionẽ:quomodo nos effugiem⁹, si tã- 3
tam neglexerimus salutẽ?quæ,cùm initiũ ac-
cepisset enarrari per Dominũ ab eis, qui au-
dierunt,in nos cõfirmata est,cõtestante Deo 4
signis,& portentis,& varijs virtutibus,& Spi-
ritus sancti distributionib. secundum suam
volũtatem.Non enim angelis subiecit Deus 5
orbem terræ futurũ,de quo loquimur. Te- 6
status est autẽ in quodam loco quis, dicens,
Quid est homo, quòd memor es eius: aut fi-
lius hominis quoniã visitas eũ? Minuisti eum
paulò minus ab Angelis:gloria & honore co- 7
ronasti eũ, & constituisti eũ super opera ma-
nuum tuarũ.Omnia subiecisti sub pedib. ei⁹:
In eo enim quòd omnia ei subiecit: nihil di-
misit nõ subiectum ei. Nunc autem necdum 8
videmus omnia subiecta ei. Eum autem,

qui modico, quam Angeli, minoratus est, vi-
demus Iesum propter passioné mortis, glo-
9 ria & honore coronatum: vt gratia Dei, pro
omnib. gustaret morté. Decebat enim eum,
propter quem omnia, & per qué omnia, qui
multos filios in gloriam adduxerat, autho-
10 rem salutis eorum, per passionem consum-
mare. Qui enim sanctificat, & qui sanctifican
11 tur: ex vno oés. Propter quã causam nó con-
funditur fratres eos vocare, dicés, Nunciabo
nomen tuum fratribus meis, in medio Ec-
clesiæ laudabo te. Et iterum; Ego ero fidens
12 in eum: Et iterum: Ecce ego & pueri mei,
13 quos dedit mihi Deus. Quia ergo pueri com-
14 municauerunt carni & sanguini, & ipse simi-
liter participauit eisdem: vt per mortem
destrueret eum, qui habebat mortis impe-
15 rium, id est diabolum: & liberaret eos, qui
timore mortis per totam vitam obnoxij e-
16 rant seruituti. Nusquam enim angelos ap-
prehendit: sed semen Abrahæ apprehen-
17 dit. Vnde debuit per omnia fratribus simi-
lari: vt misericors fieret & fidelis pontifex
ad Deum, vt repropitiaret delicta populi. in
18 eo enim in quo passus est ipse & tentatus: po-
tens est & eis qui tentantur, auxiliari.

CAP. III.

2 VNDE fratres sancti, vocationis cœlestis
participes, cósiderate Apostolú & pon-
tificem confessionis nostræ Iesum: qui fide-
lis est ei qui fecit illú, sicut & Moyses in om-
ni do-

ni domo eius. Amplioris enim gloriæ iste 3
præ Moyse dignus est habitus, quantò am-
pliorem honorem habet domus, qui fabri-
cauit illam. Omnis namque domus fabrica- 4
tur ab aliquo, qui autē omnia creauit, Deus
est. Et Moyses quidem fidelis erat in tota 5
domo eius tanquam famulus in testimo-
nium eorum, quæ dicenda erant: Christus 6
verò tanquam filius in domo sua: quę domus
sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque
ad finem, firmam retineamus. Quapropter, 7
sicut dicit Spiritus sanctus, Hodie si vocem 8
eius audieritis, nolite obdurare corda vestra,
sicut in exacerbatione secundum diem ten- 9
tationis in deserto, vbi tentauerunt me Pa-
tres vestri: probauerunt & viderunt opera
mea quadraginta annis. Propter quod infen- 10
sus fui generationi huic, & dixi, Semper errāt 11
corde. Ipsi autē non cognouerunt vias meas,
quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in re-
quiem meam. Videte fratres, ne fortè sit in a- 12
liquo vestrū cor malum incredulitatis, dis-
cedendi à Deo viuo. sed adhortamini vos-
metipsos per singulos dies, donec Hodie co- 13
gnominatur, vt non obduretur quis ex vo-
bis fallacia peccati. Participes enim Christi 14
effecti sumus: si tamen initium substantiæ
eius vsque ad finem, firmum retineamus. Dū 15
dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, noli-
te obdurare corda vestra, quemadmodum
in illa exacerbatione. Quidam enim audien- 16
tes exacerbauerunt: sed nō vniuersi, qui pro-
fecti sunt ex AEgypto per Moysen. Quibus

17 autem infensus est quadraginta annis? Nóne
illis qui peccauerũt, quorũ cadauera prostra-
18 ta sunt in deserto? Quibus autem iurauit nõ
introire in requiẽ ipsius: nisi illis qui incre-
19 duli fuerunt? Et videmus, quia nõ potuerunt
introire propter incredulitatem.

Cap. IIII.

1 TImeamus ergo, ne fortè relicta pollicita-
tione introeũdi in requiẽ eius, existime-
2 tur aliquis ex vobis deesse. Etenim & nobis
nunciatũ est, queadmodũ & illis. Sed nõ pro-
fuit illis sermo auditus, nõ admistus fidei ex
3 ijs, quæ audierunt. Ingrediemur enim in re-
quiẽ, qui credidimus: quemadmodũ dixit, si-
cut iuraui in ira mea, si introibunt in requiẽ
meã: & quidẽ operib. ab institutione mundi
4 perfectis. Dixit enim quodã loco de die sep-
tima sic: Et requieuit Deus die septima ab o-
5 mnib. operibus suis. Et in isto rursum, Si in-
6 troibũt in requiẽ meam. Quoniã ergo super-
est introire quosdam in illam, & ij quibus
prioribus annunciatum est, nõ introierunt
7 propter incredulitatem: iterũ terminat diẽ
quendam, Hodie, in Dauid dicendo, post tã-
tum tẽporis, sicut suprà dictum est, Hodie si
vocẽ eius audieritis, nolite obdurare corda
8 vestra. Nã si eis Iesus requiẽ præstitisset: nun-
9 quã de alia loqueretur post hac die. Itaq; re-
10 linquitur sabbatismus populo Dei. Qui enim
ingressus est in requiẽ eius: etiã ipse requieuit
11 ab operib. suis, sicut à suis Deus. Festinemus
ergo ingredi in illã requiẽ: vt ne in idipsum

quis incidat incredulitatis exemplum. Viuus 12
eſt enim ſermo Dei & efficax, & penetrabi-
lior omni gladio ancipiti: & pertingẽs vſque
ad diuiſionem animę ac ſpiritus, compagum
quoq; ac medullarũ & diſcretor cogitatio-
num & intentionum cordis. Et non eſt vlla 13
creatura inuiſibilis in conſpectu eius, omnia
autẽ nuda & aperta ſunt oculis eius, ad quem
nobis ſermo. Habentes ergo pontificem ma- 14
gnum qui penetrauit cœlos Ieſum Filiũ Dei:
teneamus cõfeſsionem. Non enim habemus 15
pontificem, qui nõ poſsit compati infirmita-
tib. noſtris: tentatum autem per omnia pro
ſimilitudine abſque peccato. Adeamus ergo 16
cum fiducia ad thronũ gratiæ: vt miſericor-
diam conſequamur, & gratiam inueniamus
in auxilio opportuno.

Cap. V.

OMnis namque Põtifex ex hominibus aſ- 1
ſumptus, pro hominibus conſtituitur in
ijs quæ ſunt ad Deũ: vt offerat dona & ſacri-
ficia pro peccatis. Qui cõdolere poſſit ijs qui 2
ignorãt & errãt: quoniã & ipſe circũdatus eſt
infirmitate: & propterea debet, quẽadmodũ 3
ꝓ populo, ita etiã pro ſemetipſo offerre pro
peccatis. Nec quiſquã ſumit ſibi honorẽ; ſed 4
qui vocatur à Deo, tãquam Aarõ. Sic & Chri- 5
ſtus non ſemetipſum clarificauit vt pontifex
fieret: ſed qui locutus eſt ad eum, Filius meus
es tu: ego hodie genui te. Quemadmodum 6
& in alio loco dicit: Tu es ſacerdos in æter-
num, ſecundum ordinem Melchiſedec. Qui 7
in

in diebus carnis suæ, preces supplicationesq́;
ad eum qui posśit illú saluum facere à morte
cum clamore valido & lachrymis offerens,
8 exauditus est pro sua reuerentia. Et quidem
9 cum esset Filius, didicit ex ijs quę passus est, o-
bedientiam: & consummatus, factus est om-
10 nibus obtemperãtibus sibi, causa salutis ęter-
11 næ, appellatus à Deo pontifex secundú ordi-
nem Melchisedec. De quo nobis grãdis ser-
12 mo & in interpretabilis ad dicendú: quoniá
imbecilles facti estis ad audiendum. Etenim
cum deberetis magistri esse propter tempus:
rursum indigetis vt vos doceamini quæ sint
13 elementa exordij sermonú Dei: & facti estis
quibus lactę opus sit, non solido cibo. Om-
nis enim qui lactis est particeps, expers est
14 sermonis iustitiæ: paruulus enim est. Perfe-
ctorum autem est solidus cibus: eorum qui
pro consuetudine exercitatos habent sensus
ad discretionem boni ac mali.

CAP. VI.

1 QVapropter intermittentes inchoationis
Christi sermonem, ad perfectionem fe-
ramur, non rursum iacientes fundamentú
pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad
2 Deum, baptismatum doctrinæ, impositio-
nis quoque manuum, ac resurrectionis mor-
3 tuorum, & iudicij æterni. Et hoc faciemus, si
4 quidem permiserit Deus. Imposśibile enim
est eos, qui semel sunt illuminati, gustauerút
etiam donum cęlęste, & participes facti sunt
Spiri-

Spiritus sancti, gustauerūt nihilominus bo-
num Dei verbum, virtutesque seculi ventu- 5
ri, & prolapsi sunt: rursus renouari ad pœni- 6
tentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis
Filium Dei, & ostētui habentes. Terra enim 7
sæpè venientem super se bibens imbrem &
generans herbam opportunam illis à quibus 8
colitur: accipit benedictionem à Deo: profe-
rens autē spinas ac tribulos: reproba est, &
maledicto proxima, cuius consummatio in
combustionem. Confidimus autē de vobis 9
dilectissimi meliora & viciniora saluti: ta- 10
metsi ita loquimur. Nō enim iniustus Deus,
vt obliuiscatur operis vestri & dilectionis,
quam ostēdistis in nomine ipsius, qui mini-
strastis sanctis & ministratis. Cupimus autē 11
vnumquemque vestrum eandem ostentare
solicitudinem ad expletionem spei vsque in
finem: vt nō segnes efficiamini, verum imi- 12
tatores eorum qui fide & patientia hæredi-
tabunt promissiones. Abrahæ namque pro- 13
mittēs Deus, quoniam neminem habuit per
quem iuraret maiorem, iurauit per semetip-
sum, dicens. Nisi benedicens benedicam te, 14
& multiplicans multiplicabo te. Et sic lōga- 15
nimiter ferēs, adeptus est repromissionem.
Homines enim per maiorem sui iurāt: & o- 16
mnis controuersię eorum finis ad confirma-
tionem, est iuramentum. In quo abundātius 17
volens Deus ostendere pollicitationis hære-
dibus immobilitatem consilij sui, interpo-
suit iusiuradum: vt per duas res immobiles, 18
quibus impossibile est mētiri Deum, fortis-
simum

19 ſimum ſolatium habeamus. Qui cōfugimus
ad tenendam propoſitam ſpem, quam ſicut
ancorā habemus animæ tutam ac firmam, &
incedentem vſque ad interiora velaminis,
20 vbi præcurſor pro nobis introijt Ieſus, ſecū-
dum ordinem Melchiſedec pontifex factus
in æternum.

CAP. VII.

1 HIc enim Meſchiſedec, rex Salem, ſacer-
dos Dei ſummi, qui obuiauit Abrahę re-
greſſo à cæde regum, & benedixit ei: cui &
2 decimas omnium diuiſit Abraham: primùm
quidem qui interpretatur rex iuſtitiæ: de-
inde autem & rex Salem, quod eſt, rex pacis,
3 ſine patre, ſine matre, ſine genealogia, neque
initiū dierū neque finem vitæ habens, aſsimi-
latus autem filio Dei, manet ſacerdos in per-
4 petuum. Intuemini autem quantus ſit hic,
5 cui & decimas dedit de præcipuis Abraham
Patriarcha. Et quidem de filijs Leui Sacer-
dotium accipientes, mandatum habent de-
cimas ſumere à populo ſecundum legem, id
eſt, à fratribus ſuis: quamquam & ipſi exie-
6 rint de lumbis Abrahæ. Cuius autem ge-
neratio non annumeratur in eis, decimas
ſumpſit ab Abraham, & hunc, qui habebat
repromiſſiōes, benedixit; Sine vlla autē cō-
7 tradictione, quod minus eſt, à meliore bene-
8 dicitur. Et hic quidē, decimas morientes ho-
mines accipiunt: ibi autē conteſtatur, quia vi-
9 uit. Et (vt ita dictum ſit) per Abrahā & Leui,
10 qui decimas accipit decimat⁹ eſt, adhuc enim
in

in lumbis patris erat, quãdo obuiauit ei Mel-
chiſedec. Si ergo conſummatio per ſacerdo- 11
tium Leuiticũ erat (populus enim ſub ipſo
legem accepit, quid adhuc neceſſariũ fuit ſe-
cundum ordinem Melchiſedec, aliũ ſurgere
ſacerdotem, & nõ ſecũdum ordinem Aaron
dici? Tranſlato enim ſacerdotio, neceſſe eſt 12
vt & legis tranſlatio fiat. In quo enim hęc di- 13
cuntur: de alia tribu eſt, de qua nullus altario 14
præſto fuit. Manifeſtum eſt enim quòd ex
Iuda ortus ſit Dominus noſter: in qua tribu
nihil de ſacerdotibus Moyſes locutus eſt. Et 15
amplius adhuc manifeſtũ eſt: ſi ſecundũ ſimi-
litudinem Melchiſedec exurgat alius ſacer- 16
dos, qui non ſecundum legem mandati car-
nalis factus eſt, ſed ſecundum virtutem vitæ
inſolubilis. Cõteſtatur enim, Quoniam tu es 17
ſacerdos in æternum, ſecũdum ordinẽ Mel-
chiſedec. Reprobatio quidem fit præceden- 18
tis mãdati: ꝓpter infirmitatem eius & inuti-
litatem. Nihil enim ad perfectũ adduxit lex: 19
introductio verò melioris ſpei, per q̃ proxi-
mamus ad Deũ. Et quantũ eſt nõ ſine iureiu- 20
rãdo (alij quidẽ, ſine iureiurando ſacerdotes
facti ſũt: hic autẽ cũ iureiurãdo per eũ qui di- 21
xit ad illũ: Iurauit Dominus, & nõ pœnitebit
eũ tu es ſacerdos in ęternũ) in tantũ melioris 22
teſtamẽti ſponſor factus eſt Ieſus. Et alij qui- 23
dẽ plures facti ſunt ſacerdotes, idcircò quòd
morte prohiberẽtur permanere: hic autẽ eò 24
quòd maneat in ęternũ, ſempiternũ habet ſa-
cerdotiũ. Vnde & ſaluare in perpetuũ poteſt 25
accedẽs per ſemetipsũ ad Deũ, ſemper viuens

26 ac interpellãdum pro nobis. Talis enim decebat vt nobis esset Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus,
27 & excellior cœlis factus, qui non habet necessitatem quotidie (quemadmodum sacerdotes) prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi. Hoc enim fecit semel, se
28 offerendo. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo auté iurisiurandi, qui post legem est, Filium in æternum perfectum.

CAP. VIII.

1 CApitulum autem super ea quæ dicuntur, Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis:
2 sanctorũ minister, & tabernaculi veri, quod
3 fixit Dominus & non homo. Omnis enim Pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur, vnde necesse est & hũc habere
4 aliquid quod offerat: si ergo esset super ter-
5 ram, nec esset sacerdos: cum essent qui offerrent secũdum legem munera, qui exemplari & vmbrę deseruiunt cœlestium. Sicut respõsum est Moysi, cùm consumaret tabernaculum, Vide (inquit) omnia, facito secundum exemplar, quod tibi ostensum est in monte.
6 Nũc autem melius sortitus est ministerium, quantò & melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus san-
7 citum est. Nam si illud prius culpa vacasset:
8 non vtique secũdi locus inquireretur. Vituperans enim eos dicit: Ecce dies venient, di-
cit

cit Dominus: & consummabo super domú
Israel, & super domum Iuda testamentum 9
nouum, non secundum testamentum, quod
feci patribus eorum in die qua apprehendi
manum eorum, vt educerem illos de terra
Aegypti: quia ipsi non permanserunt in
testamento meo: & ego neglexi eos, dicit
Dominus. Quia hoc est testamentum, quod 10
disponam domui Israel post dies illos, dicit
Dominus, dando leges meas in mentem eo-
rum, & in corde eorum superscribam eas: &
ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in popu-
lum: & non docebit vnusquisque proximum 11
suum, & vnusquisque fratrem suum, dicens,
Cognosce Dominum: quoniam omnes sci-
ent me a minore vsque ad maiorem eorum: 12
quia propitius ero iniquitatibus eorum: & 13
peccatorum eorum iam non memorabor.
Dicendo autem nouum: veterauit prius. Quod
autem antiquatur & senescit, prope interi-
tum est.

Cap. IX.

Habuit quidem & prius, iustificationes 1
culturę & sanctum seculare. Tabernacu- 2
lum enim factum est primum, in quo erant
candelabra, & mensa, & propositio panum,
quę dicitur Sancta. Post velamentum autem 3
secũdum, tabernaculum, quod dicitur Sãcta
Sanctorum: aureum habens thuribulum, & 4
arcam testamenti circumtectam ex omni par-
te auro in qua urna aurea habens manna, &
virga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ te-

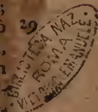
5 stamenti, superque eam erãt Cherubim glo-
riæ obũbrãtia propitiatoriũ, de quibus nõ
6 est modò dicendum per singula. His verò ita
compositis, in priori quidem tabernaculo
7 semper introibãt Sacerdotes, sacrificiorum
officia consummantes, in secundo autem,
semel in anno solus Pontifex, non sine san-
guine quem offert pro sua & populi igno-
8 rantia, hoc significante Spiritu sancto, non-
dum propalatam esse sanctorum viam, ad-
9 huc priore tabernaculo habente statum, quæ
parabola est temporis instantis: iuxta quam
munera & hostiæ offeruntur, quæ non pos-
sunt iuxta conscientiam perfectum facere
10 seruientem, solummodo in cibis & in poti-
bus, & varijs baptismatib. & iustitijs carnis
vsque ad tempus correctionis impositis.
11 Christus autem assistens Pontifex futurorũ
bonorum per amplius & perfectius taber-
12 naculum non manufactum, id est, non huius
creationis: neque per sanguinem hircorum
aut vitulorũ sed per propriũ sanguinẽ introi
uit semel in Sancta, æterna redemptione inué-
13 ta. Si enim sanguis hircorũ & taurorũ & cinis
vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emũ-
14 dationem carnis: quãtò magis sanguis Chri-
sti qui per Spiritũ sanctum, semetipsum ob-
tulit immaculatũ Deo, emundauit conscien-
tiam nostram ab operibus mortuis, ad ser-
15 uiẽdum Deo viuenti? Et ideò noui testaméti
mediator est: vt morte intercedẽte, in redẽp-
tionẽ earũ præuaricationũ, quæ erãt sub prio-
ri testamento, repromissionem accipiãt qui
voca-

vocati sunt æternę hæreditatis. Vbi enim te- 16
stamentum est: mors necesse est intercedat
testatoris. Testamentum enim, in mortuis 17
confirmatũ est:alioquin nondũ valet, dũ vi-
uit qui testatus est. Vnde nec primũ quidẽ si- 18
ne sanguine dedicatum est, lecto enim omni 19
mãdato legis à Moyse, vniuerso populo: acci
piens sanguinẽ vitulorũ & hircorũ cũ aqua &
lana coccinea & hyssopo: ipsum quoq; librũ
& omnem populum aspersit, dicens, Hic san-
guis testamenti, quod mãdauit ad vos Deus. 21
Etiam tabernaculũ & omnia vasa ministerij
sanguine similiter aspersit. Et omnia penè in 22
sanguine, secundũ legẽ, mundãtur: & sine sã-
guinis effusione non fit remissio. Necesse est 23
ergo exẽplaria quidẽ cęlestiũ, his mũdari: ip-
sa aũt cęlestia, melioribus hostijs quàm istis.
Non ẽm in manufacta Sancta Iesus introiuit 24
exẽplaria verorũ: sed in ipsum cęlũ, vt appa-
reat nunc vultui Dei pro nobis. Neque vt sę- 25
pè offerat semetipsum, quemadmodum Põ-
tifex intrat in Sancta, per singulos annos in 26
sanguine alieno: alioquin oportebãt eũ fre-
quenter pati ab origine mundi: nunc autem
semel in consummatione seculorum, ad de- 27
stitutionem peccati per hostiam suam appa-
ruit. Et quemadmodum statutum est homi-
nibus semel mori, post hoc autem iudicium: 28
sic & Christus semel oblatus est ad mul-
torũ exhauriendã peccata, secundò
sine peccato apparebit ex-
pectantibus se, in sa-
lutem.

CAP. X.

1 VMbram enim habẽs lex, futurorum bo-
norum, nõ ipſam imaginem rerum: per
ſingulos annos eiſdem ipſis hoſtijs quas offe-
runt indeſinenter, nunquam poteſt acce-
2 dentes perfectos facere: alioquin ceſſaſſent
offerri, ideo quod nullam haberent vltrà cõ-
ſcientiam peccati cultores ſemel mundati.
3 Sed in ipſis commemoratio peccatorum per
4 ſingulos annos fit, impoſsibile enim eſt ſan-
guine taurorum & hircorum auferri peccata.
5 Ideo ingrediẽs mundũ dixit: Hoſtiã & obla-
6 tionẽ noluiſti: corpus autẽ aptaſti mihi: ho-
locautomata, & pro peccato, nõ tibi placuerũt.
7 Tũc dixi: Ecce venio: in capite libri ſcriptum
eſt de me: Vt faciam Deus voluntatem tuam.
8 Superius dicens, Quia hoſtias & oblationes, &
holocautomata, & pro peccato noluiſti, nec
placita ſunt tibi, quæ ſecundum legem offe-
9 runtur, tunc dixi, Ecce venio, vt faciam Deus
voluntatem tuam: aufert primum, vt ſequẽs
10 ſtatuat. In qua voluntate ſanctificati ſumus
11 per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel.
Et omnis quidem ſacerdos præſto eſt quoti-
die miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerens ho-
ſtias, quæ nunquam poſſunt auferre peccata:
12 hic autem vnam pro peccatis offerẽs hoſtiã,
in ſempiternum ſedet in dextera Dei, de cæ-
13 tero expectans donec ponantur inimici eius
14 ſcabellum pedum eius. Vna enim oblatio-
ne, conſummauit in ſempiternum ſanctifi-
15 catos. Conteſtatur autem nos & Spiritus ſan-
ctus.

ctus. Postquam enim dixit: Hoc autem testa- 16
mentum quod testabor ad illos post dies il-
los, dicit Dominus, Dādo leges meas in cor-
dibus eorum, & in mentibus eorū superscri-
bam eas: & peccatorum & iniquitatum eorū 17
iam nō recordabor amplius. Vbi autem ho- 18
rum remissio: iam nō est oblatio pro pecca-
to. Habentes itaque fratres fiduciā in introi- 19
tu sanctorū in sanguine Christi: quam initia- 20
uit nobis viam nouam & viuentem per vela- 21
men, id est carnem suam, & sacerdotem ma-
gnum super domum Dei, accedamus cū ve- 22
ro corde in plenitudine fidei, aspersi corda à 23
conscientia mala, & abluti corpus aqua mū-
da, teneamus spei nostrę confessionem inde-
clinabilem (fidelis enim est qui repromisit) 24
& consideremus inuicem in prouocationem
charitatis & bonorum operum: nō deserētes 25
collectionem nostram, sicut consuetudinis
est quibusdam, sed consolantes, & tanto ma-
gis quantò videritis appropinquantē diem.
Voluntariè enim peccantibus nobis post ac- 26
ceptam notitiam veritatis iam non relinqui-
tur pro peccatis hostia, terribilis autem quæ- 27
dā expectatio iudicij & ignis æmulatio, quæ
cōsumptura est aduersarios. Irritam quis fa- 28
ciens legem Moysi: sine vlla miseratione;
duobus vel tribus testibus moritur. Quantò 29
magis putatis, deteriora mereri supplicia,
qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem
testamenti pollutum dixerit, in quo sancti-
ficatus est, & spiritui gratię contumeliā fece-
rit? Scimus enim qui dixit, Mihi vindictam, 30

31 & ego retribuam. Et iterum: Quia iudicabit
Dominus populũ suũ. Horrendũ est incide-
32 re in manus Dei viuẽtis. Rememoramini au-
tẽ pristinos dies: in quib. illuminati, magnũ
33 certamen sustinuistis passionum & in altero
quidem opprobrijs & tribulationib. specta-
culum facti: in altero autẽ socij taliter cõuer-
34 santiũ effecti. Nam & vinctis compassi estis
& rapinam bonorum vestrorum cum gau-
dio suscepistis, cognoscentes vos habere me-
35 liorem & manẽtem substantiam. Nolite ita-
que amittere confidentiam vestrã, quę mag-
36 nam habet remunerationem. Patiẽtia enim
vobis necessaria est: vt voluntatem Dei fa-
37 cientes, reportetis promissionem. Adhuc e-
nim modicum aliquantulumq́ue, qui ventu-
rus est, veniet, & non tardabit. Iustus autem
meus ex fide viuit, quòd si subtraxerit se nõ
38 placebit animæ meæ. Nos autem non sumus
subtractionis filij in perditionem: sed fidei
in acquisitionem animæ.

Cap. XI.

1 EST autem fides, sperandarũ substãtia re-
2 rũ, argumentũ non apparentiũ. In hac e-
3 nim testimonium consecuti sunt senes. Fi-
4 de, intelligimus aptata esse secula verbo Dei:
vt ex inuisibilib. visibilia fierent. Fide plurĩ-
mã hostiam Abel, quam Caim obtulit Deo,
per quam testimonium cõsecutus est esse iu-
stus, testimoniũ perhibente muneribus eius
Deo, & per illam defunctus adhuc loquitur.
Fide,

Fide, Henoch tranſlatus eſt, ne videret mor- 5
tem, & nõ inueniebatur: quia tranſtulit illũ
Deus: ante tráſlationem enim teſtimonium
habuit placuiſſe Deo. Sine fide autẽ impoſsi- 6
bile eſt placere Deo. Credere enim oportet
accedentem ad Deum quia eſt, & inquiren-
tibus ſe remunerator ſit. Fide, Noe reſpõſo 7
accepto de iis quę adhuc nõ videbãtur, metu-
ens aptauit arcã in ſalutẽ domus ſuæ, per quã
damnauit mundũ & iuſtitiæ quæ, per fidem
eſt hæres inſtitutus. Fide, qui vocatur Abra- 8
ham obediuit in locum exire, quem accepturus
erat in hæreditatẽ: & exiit, neſciens quo iret.
Fide demoratus eſt in terra repromiſsionis, 9
tanquam in aliena, in caſulis habitando cũ I-
ſaac & Iacob cohęredib. repromiſsionis eiuſ-
dem. Expectabat enim fundaméta habentẽ 10
ciuitatẽ: cuius artifex & conditor Deus. Fide, 11
& ipſa Sara ſterilis virtutem in conceptione
ſeminis accepit etiã præter tẽpus ætatis: quo-
niam fidelẽ credidit eſſe eũ qui repromiſerat.
Propter q & ab vno orti ſunt (& hoc emor- 12
tuo) tanquã ſydera cœli in multitudine, & ſi-
cut arena, quæ eſt ad orã maris, innumerabi-
lis. Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti non 13
acceptis repromiſsionibus, ſed à longè eas a-
ſpicientes, & ſalutantes, & confitentes, quia
peregrini & hoſpites ſunt ſuper terram. Qui 14
enim hæc dicũt: ſignificant ſe patriã inquire-
re. Et ſi quidẽ ipſius meminiſsẽt, de qua exie- 15
runt: habebant vtique tempus reuertẽdi; nũc 16
autẽ meliorẽ appetũt, id eſt, cęleſtẽ. Ideò nõ
cõfunditur Deus vocari Deus eorũ, parauit

17 enim illis ciuitaté. Fide, obtulit Abrahá Isa-
ac, cùm tétaretur: & vnigenitũ offerebat, qui
18 susceperat repromissiones: (ad quem dictũ
19 est, Quia in Isaac vocabitur tibi semen,) ar-
bitrans quia & mortuis suscitare potens est
20 Deus. vnde eum & in parabolam accepit Fi-
de, & de futuris, benedixit Isaac, Iacob & E-
21 sau. Fide, Iacob moriens, singulos filiorũ Io-
seph benedixit: & adorauit fastigium vir-
22 gæ eius. Fide, Ioseph moriens, de profectio-
ne filiorum Israel memoratus, est: & de ossi-
23 bus suis mãdauit. Fide, Moyses natus, occul-
tatus est mẽsibus tribus à parentibus suis, eo
ꝗ vidissent elegantem infanté, & non timue-
24 rũt regis edictũ. Fide, Moyses grandis factus,
25 negauit se esse filium filiæ Pharaonis: magis
eligés affligi cum populo Dei, q̃ temporalẽ
26 peccati habere iucunditaté, maiores diuitias
æstimans thesauro AEgiptiorũ, improperiũ
Christi. aspiciebat enim in remuneratioñẽ.
27 Fide, reliquit AEgyptum: nõ veritus animo-
sitatem regis. inuisibilem enim tanquam vi-
28 dens sustinuit. Fide, celebrauit pascha, & san-
guinis effusionem: ne qui vastabat primiti-
29 ua, tangeret eos. Fide, transierũt mare rubrũ
30 tanquam per aridam terram: quod experti
31 AEgyptij, deuorati sunt. Fide, muri Iericho
corruerunt, circuitu dierum septé. Fide Ra-
hab meretrix nõ perijt cum incredulis, exci-
32 piens exploratores cum pace. Et quid adhuc
dicam? Deficiet enim me tempus enarrantẽ
33 de Gedeõ, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samu-
el, & Prophetis, qui per fidé, deuicerũt regna,
operati

operati sunt iustitiam, adepti sunt repromis- 34
siones, obturauerunt ora Leonum, extinxe-
runt impetum ignis, effugauerunt aciem gla-
dij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti
sunt in bello, castra verterũt exterorum. ac- 35
ceperunt mulieres de resurrectiõe mortuos
suos. alij autem distenti sunt, non suscipiẽtes
redemptionem, vt meliorem inuenirent re-
surrectionem. Alij verò ludibria & verbera 36
experti, insuper & vincula & carceres: lapi 37
dati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione
gladij mortui sunt, circuierunt in melotis, in
pellib. caprinis, egentes, angustiati, afflicti: 38
quibus dignus non erat mundus, in solitudi-
nibus errantes, in montibus, & speluncis, & 39
in cauernis terrę. Et hi omnes testimonio fi-
dei probati, non acceperunt repromissioné. 40
Deo pro nobis melius aliquid prouidente,
vt non sine nobis consummarentur.

CAP. XII.

IDEOQVE & nos tantam habentes impo- 1
sitam nubem testium: deponentes omne
pondus & circunstans nos peccatum, per pa-
tiẽtiam curramus ad propositum nobis cer-
tamen, aspicientes in authorem fidei, & con 2
summatorem Iesum, qui proposito sibi gau-
dio sustinuit crucem, cõfusione contempta,
atq; in dextera sedis Dei sedet. Recogitate e- 3
nim eum qui talem sustinuit à peccatoribus
aduersum semetipsum contradictionem: vt
ne fatigemini, animis vestris deficientes.
Nõdum enim vsq; ad sanguinem restitistis, 4

5 aduersus peccatum repugnantes: & obliti e-
stis consolationis,quæ vobis, tanquam filiis
loquitur,dicens,Fili mi, noli negligere dis-
6 ciplinā Domini:neq; fatigeris dum ab eo ar-
gueris.quē enim diligit Dn̄s,castigat: flagel
7 lat aūt omnem filium quem recipit. In disci-
plina perseuerate.Tanquā filiis vobis offert
se Deus: quis enim filius,quē nō corripit pa-
8 ter?Quòd si extra disciplinā estis, cuius par-
9 ticipes facti sunt oēs:ergo adulteri, & non fi-
lij estis. Deinde patres quidē carnis nostræ,
eruditores habuim',& reuerebamur eos. nō
multò magis obtēperabimus Patri spirituū,
10 & viuemus?Et illi quidē in tempore paucō-
rum dierum, secundū voluntatē suam eru-
diebāt nos: hic autem ad id quod vtile est in
11 recipiēdo sanctificationem eius. Omnis aūt
disciplina in præsenti quidem videtur nō es-
se gaudij,sed mœroris: postea aūt fructū pa-
catissimum exercitatis per eam,reddet iusti-
12 tiæ.Propter q̄ remissas man' & soluta genua
13 erigite:& gressus rectos facite pedib. vestris:
vt nō claudicās quis erret, magis aūt sanetur.
14 Pacem sequimini cū omnib.& sanctimoniā:
15 sine qua nemo videbit Deū:contēplantes ne
quis desit gratiæ Dei: ne qua radix amaritu-
dinis sursū germinans impediat,& per illā in
16 quinentur multi.Ne quis fornicator aut pro-
phanus vt Esau: qui ꝓpter vnam escā ven di-
17 dit primitiua sua. scitote enim qm̄ & postea
cupiēs hæreditare benedictionē, reprobatus
est:non.n.inuenit pœnitentiæ locū, quamq̄
18 cū lachrymis inquisisset eā.Non.n.accessistis
ad

ad tractabilem mōtem, & accēſibilem ignē,
& turbidinē,& caliginē, & procellam,& tu- 19
bæ ſonū,& vocem verborū, q̃ qui audierūt,
excuſauerunt ſe,ne eis fieret verbū.(Non.n. 20
portabāt quod dicebatur,Et ſi beſtia tetige-
rit montem,lapidabitur.Et ita terribile erat 21
quod videbatur, Moyſes dixit: Exterritus
ſum & tremebundus.)ſed acceſſiſtis ad Sion 22
montem, & ciuitatem Dei viuentis,Ieruſalē
cœleſtem,& multorū milliū Angelorū fre-
quentiam,& Eccleſiā primitiuorū, qui con- 23
ſcripti ſunt in cœlis,& iudicem omniū Deū,
& ſpiritus iuſtorū perfectorū. & teſtamenti 24
noui mediatorē Ieſum,&ſanguinis aſperſio-
nem melius loquentē quam Abel. Videte ne 25
recuſetis loquentem.Si enim illi non effuge-
runt,recuſantes eum qui ſuper terrā loque-
batur:multo magis nos,qui de cœlis loquen-
tem nobis,auertimus,cuius vox mouit terrā 26
tunc:nunc autem repromittit,dicens Adhuc
ſemel & ego mouebo non ſolum terram,
ſed cœlum.Quod autem:Adhuc ſemel dicit, 27
declarat mobilium tranſlationem tamquam
factorum,vt maneant ea,quæ ſunt immobi-
lia. Itaque regnum immobile ſuſcipientes, 28
habemus gratiam,per quam ſeruiamus, pla-
centes Deo cum metu & reuerentia. Etenim 29
Deus noſter ignis conſumens eſt.

CAP. XIII.

CHaritas fraternitatis maneat in vobis. Et 1
hoſpitalitatē nolite obliuiſci, p hanc.n. 2
placuerunt quidā, angelis hoſpitio receptis.

Memen-

3 Mementote vinctorum, tāquam ſimul vin-
ĉti,& laborantium, tāquam & ipſi in corpo-
4 re morantes. Honorabile connubium in o-
mnibus,& thorus immaculatus. Fornicato-
5 res enim & adulteros iudicabit Deus. Sint
mores ſine auaritia:contenti præſentibus. I-
6 pſe enim dixit:Non te deſeram,neque dere-
linquam;ita vt confidenter dicamus:Domi-
nus mihi adiutor:nō timebo quid faciat mi-
7 hi homo:Memētote propoſitorum veſtro-
rum,qui vobis locuti ſunt verbum Dei:quo-
rum intuentes exitum conuerſationis, imi-
tamini fidem. Ieſus Chriſtus heri & hodie i-
8 pſe & in ſecula. Doctrinis varijs & peregri-
9 nis nolite abduci. Optimum eſt enim gratia
ſtabiliri cor,non cibis: quæ non profuerunt
10 ambulantibus in eis. Habemus altare: de quo
edere nō habent poteſtatem qui tabernacu-
11 lo deſeruiunt. Quorum enim animalium in-
fertur ſanguis pro peccato in ſancta per Pon
tificē,horū corpora cremantur extra caſtra.
12 Propter quod & Ieſus, vt ſanctificaret per
ſuum ſanguinem populum, extra portā paſ-
ſus eſt. Exeamus igitur ad eum extra caſtra:
13 improperiū eius portantes. Non enim habe-
mus hic manentem ciuitatem: ſed futuram
14 inquirimus. Per ipſum ergo offeramus ho-
15 ſtiam laudis ſemper Deo, ideſt, fructum la-
biorum confitentium nomini eius. Benefi-
16 centiæ autem & communionis nolite obli-
uiſci: talibus enim hoſtijs promeretur Deus.
Obedite præpoſitis veſtris,& ſubiacete eis. I-
17 pſi enim peruigilant quaſi rationem pro a-
nima-

nimabus vestris reddituri: vt cum gaudio
hoc faciant & non gementes. hoc enim non
expedit vobis: Orate pro nobis confidemus 18
enim quia bonam conscientiam habemus: in
omnibus benè volentes cõuersari. Amplius 19
autem deprecor vos hoc facere, quo celerius
restituar vobis. Deus autem pacis qui eduxit 20
de mortuis pastorem magnum ouium, in
sanguine testamenti æterni, Dominum no-
strum IESVM Christum, aptet vos in omni 21
bono, vt faciatis eius voluntatem, faciens in
vobis, quod placeat corã se per Iesum Chri-
stum, cui est gloria in secula seculorũ. Amen
Rogo autem vos fratres, vt sufferatis ver- 22
bum solatij. Etenim per paucis scripsi vobis.
Cognoscite fratrem nostrum Timotheum 23
dimissum: cum quo (si celerius veneris) vide-
bo vos. Salutate omnes præpositos ve- 24
stros, & omnes sanctos. Salutant vos 25
de Italia fratres. Gratia cum
omnibus vobis:
AMEN.

FRAN-

[illegible] in [illegible] nos habet [illegible]

[illegible] epistolae [illegible]
communem [illegible] eandem atque ampliorem de
[illegible] Hebraeos, & ca-
[illegible]
2 tum est [illegible] lib. 2. de Locis The-
ologicis [illegible] cap. 8. & 9. ab Ambrosio Cathari-
no [illegible]
[illegible] commentariis [illegible] cap. 2. à Cano lib.
2. de locis Theologicis [illegible] capite [illegible] respon-
sione [illegible] Sixto Senensi lib. 7. Bib-
liothecae [illegible] Michaele Medina, libro de
recta in Deum fide cap. [illegible] Augustino [illegible]
& [illegible] Soto [illegible] dispu-
tationum ca [illegible] de verbo
Dei, & ab aliis [illegible] & in
fundo [illegible]
[illegible] breui [illegible] longe [illegible]
[illegible] quibus a-
liquid desiderari videbatur magis explicabimus
& confirmabimus. [illegible] esse [illegible]
3 [illegible] Domini nostri
IESV Christi, [illegible]
[illegible] catalogo [illegible]
rum librorum [illegible] Pon-
tificibus [illegible] sed à Pau-
lo etiam Apostolo [illegible]
tum Apostolorum in Concilio [illegible]
in 3. Carthaginensi cap. [illegible] Innocen-
[illegible] cap. 7. in [illegible]
edito à Gelasio [illegible] in concilio Florentino & in Tri-
dentino [illegible]
phesinum (quod vnum ex illis quatuor generali-
bus [illegible] Gregorius [illegible] Euangelia
veneratur [illegible]
[illegible] testimonio [illegible]
[illegible] etiam Pauli Apostoli [illegible]

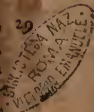
[illegible]

uerſus hæreticos cap.13.& cap.10. Pontificem & Apoſtolum confeſsionis noſtrę factum eſſe Chriſtum diuinaScriptura commemorat,quod ex cap. 3. huius Epiſtolæ deſumptum eſt. §.Hoc etiam videmus apud patres quoties catalogū canonicorū 2
librorum cōficiunt vt apud Athanaſium in Synopſi diuinæ ſcripturæ,apud Aug. lib. 2. de doctrina Chriſtiana cap. 8. apud Damaſcenum lib. 4. de fide cap.18. Nec mirum cum Origenes.lib. 1. Commentariorum in Matthęum referente Euſebio.li. 6. hiſtor. cap. 18. cum quidem de ea dubitatum fuiſſe à quibuſdam dixiſſet,hæc ſcripſerit; ſed ego dico ,ſicut mihi à maioribus traditū eſt quia maniſeſtiſsimè Pauli eſt, & ſemper omnes antiqui maiores noſtri ita eā vt Pauli epiſtolam ſuſceperunt.Idē ante eum dixit præceptor eius Clemens 4
Alexandrinus in libris Hypotypoſeon vt referūt Euſebius lib. 6. hiſto. cap.11. & Nicephorus lib. 4. cap.33.Hoc argumentum non in catholicos modo ſed in hæreticos etiā valet plurimum: nā ſcripturas, quas ipſi recipiunt,non alia ratione recipiendas eſſe probare poterūt, quàm perpetua cōciliorum & Patrum traditione: atque vt alios præteream Hieronymus nec de autoritate,nec de autore eius vnquam dubitauit,licet crebro addere ſoleat eam à latina conſuetudine non recipi, quòd vel ex eo loco de ſcriptoribus Eccleſiaſticis quem pro ſe affert Caietanus ſatis intelligi poteſt, ſi integer tamen legatur, non truncatus vt ab eo allatus eſt apertius etiam ex prooemio comment. epiſt.ad Titum.Sed omnium apertiſsimè ex epiſtola ad Dardanū cuius hæc ſunt verba. Vas electionis loquitur ad Hebræos , fide qui vocatur Abraham,&c. Nec me fugit quod perfidia Iudæorum, hæc teſtimonia non ſuſcepit. Illud noſtris dicendū eſt,hanc epiſtolā,quæ inſcribitur ad Hebræos,

CAP. X.

1 VMbram enim habés lex, futurorum bo-
norum,nó ipſam imaginem rerum: per
ſingulos annos eiſdem ipſis hoſtijs quas offe-
runt indeſinenter, nunquam poteſt acce-
2 dentes perfectos facere:alioquin ceſſaſſent
offerri, ideo quod nullam haberét vltrà cõ-
ſcientiam peccati cultores ſemel mundati.
3 Sed in ipſis commemoratio peccatorum per
4 ſingulos annos ſit, impoſſibile enim eſt ſan-
guine taurorum & hircorũ auferri peccata.
5 Ideo ingrediés mundũ dicit: Hoſtiã & obla-
6 tioné noluiſti: corpus autẽ aptaſti mihi: ho-
locautomata,& ꝓ peccato nõ tibi placuerũt.
7 Tũc dixi.Ecce venio: in capite libri ſcriptum
eſt de me: Vt faciam Deus voluntatem tuam.
8 Superius dicens,Quia hoſtias & oblationes, &
holocautomata, & pro peccato noluiſti, nec
placita ſunt tibi, quæ ſecundum legem offe-
9 runtur, tunc dixi, Ecce venio, vt faciam Deus
voluntatem tuam: aufert primum, vt ſequés
10 ſtatuat. In qua voluntate ſanctificati ſumus
11 per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel.
Et omnis quidem ſacerdos præſto eſt quoti-
die miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerens ho-
ſtias,quæ nunquam poſſunt auferre peccata:
12 hic autem vnam pro peccatis offerés hoſtiã,
in ſempiternum ſedet in dextera Dei,de cæ-
13 tero expectans donec ponantur inimici eius
14 ſcabellum pedum eius. Vna enim oblatio-
ne, conſummauit in ſempiternum ſanctifi-
15 catos.Conteſtatur autem nos & Spiritus ſan-
ctus.

ctus. Postquam enim dixit: Hoc autem testa- 16
mentum quod testabor ad illos post dies il-
los, dicit Dominus, Dādo leges meas in cor-
dibus eorum, & in mentibus eorū superscri-
bam eas: & peccatorum & iniquitatum eorū 17
iam nō recordabor amplius. Vbi autem ho- 18
rum remissio: iam nō est oblatio pro pecca-
to. Habentes itaque fratres fiduciā in introi- 19
tū sanctorū in sanguine Christi, quam initia- 20
uit nobis viam nouam & viuentem per vela- 21
men, id est carnem suam, & sacerdotem ma-
gnum super domum Dei, accedamus cū ve- 22
ro corde in plenitudine fidei, aspersi corda à 23
conscientia mala, & abluti corpus aqua mū-
da, teneamus spei nostrę confessionem inde-
clinabilem (fidelis enim est qui repromisit) 24
& consideremus inuicem in prouocationem
charitatis & bonorum operum: nō deserētes 25
collectionem nostram, sicut consuetudinis
est quibusdam, sed consolantes, & tanto ma-
gis quanto videritis appropinquantē diem.
Voluntariè enim peccantibus nobis post ac- 26
ceptam notitiam veritatis iam non relinqui-
tur pro peccatis hostia, terribilis autem quæ- 27
dā expectatio iudicij & ignis æmulatio, quæ
cōsumptura est aduersarios. Irritam quis fa- 28
ciens legem Moysi: sine vlla miseratione;
duobus vel tribus testibus moritur. Quantò 29
magis putatis, deteriora mereri supplicia,
qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem
testamenti pollutum dixerit, in quo sancti-
ficatus est, & spiritui gratię contumeliā fece-
rit? Scimus enim qui dixit, Mihi vindictam, 30

31 & ego retribuam. Et iterum: Quia iudicabit
Dominus populũ ſuũ. Horrendũ eſt incide-
32 re in manus Dei viuẽtis. Rememoramini au-
tẽ priſtinos dies: in quib. illuminati, magnũ
33 certamen ſuſtinuiſtis paſsionum & in altero
quidem opprobrijs & tribulationib. ſpecta-
culum facti: in altero autẽ ſocij taliter cõuer-
34 ſantiũ effecti. Nam & vinctis compaſsi eſtis:
& rapinam bonorum veſtrorum cum gau-
dio ſuſcepiſtis, cognoſcentes vos habere me-
35 liorem & manẽtem ſubſtantiam. Nolite ita-
que amittere confidentiam veſtrã, quę ma-
36 nam habet remunerationem. Patiẽtia enim
vobis neceſſaria eſt: vt voluntatem Dei fa-
37 cientes, reportetis promiſsionem. Adhuc e-
nim modicum aliquantulumque, qui ventu-
rus eſt, veniet, & non tardabit. Iuſtus autem
meus ex fide viuit, quòd ſi ſubtraxerit ſe nõ
38 placebit animæ meæ. Nos autem non ſumus
ſubtractionis filij in perditionem: ſed fidei
in acquiſitionem animæ.

CAP. XI.

1 EST autem fides, ſperandarũ ſubſtãtia re-
2 rũ, argumentũ non apparentiũ. In hac e-
3 nim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes. Fi-
4 de, intelligimus aptata eſſe ſecula verbo Dei:
vt ex inuiſibilib. viſibilia fierent. Fide pluri-
mã hoſtiam Abel, quam Caim obtulit Deo:
per quam teſtimonium cõſecutus eſt eſſe iu-
ſtus, teſtimoniũ perhibente muneribus eius
Deo, & per illam defunctus adhuc loquitur.

Fide,

Fide Henoch translatus est, ne videret mor- 5
tem, & nõ inueniebatur: quia transtulit illũ
Deus: ante trãslationem enim testimonium
habuit placuisse Deo. Sine fide autẽ impossi- 6
bile est placere Deo. Credere enim oportet
accedentem ad Deum quia est, & inquiren-
tibus se remunerator sit. Fide, Noe respõso 7
accepto de ijs quę adhuc nõ videbãtur, metu-
ens, aptauit arcã in salutẽ domus suæ, per quã
damnauit mundũ & iustitiæ quæ, per fidem
est hæres institutus. Fide, qui vocatur Abra- 8
ham obediuit in locum exire, quem accepturus
erat in hæreditate: & exijt, nesciens quo iret.
Fide, demoratus est in terra repromissionis, 9
tanquam in aliena, in casulis habitando cũ I-
saac & Iacob cohęredib. repromissionis eius-
dem. Expectabat enim fundaméta habentẽ 10
ciuitatẽ cuius artifex & conditor Deus. Fide, 11
& ipsa Sara sterilis virtutem in conceptione
seminis accepit. etiã præter tẽpus ætatis: quo-
niã fidelẽ credidit esse eũ qui repromiserat.
Propter quod & ab vno orti sunt (& hoc emor- 12
tuo) tanquã sydera cœli in multitudine, & si-
cut arena, quæ est ad orã maris, innumerabi-
lis. Iuxta finem defuncti sunt omnes isti non 13
acceptis repromissionibus, sed à longè eas a-
spicientes, & salutantes, & confitentes, quia
peregrini & hospites sunt super terram. Qui 14
enim hæc dicũt: significant se patriã inquire-
re. Et si quidẽ ipsius meminissét, de qua exie- 15
runt habebant vtique tempus reuertedi; nũc 16
autẽ meliorẽ appetũt, id est, cęlestẽ. Ideò nõ
cõfunditur Deus vocari Deus eorũ, parauit

17 enim illis ciuitaté. Fide, obtulit Abrahá Isa-
ac, cùm tétaretur: & vnigenitú offerebat, qui
18 susceperat repromissiones: (ad quem dictú
19 est, Quia in Isaac vocabitur tibi semen,) ar-
bitrans quia & mortuis suscitare potens est
20 Deus. vnde eum & in parabolam accepit. Fi-
de, & de futuris, benedixit Isaac, Iacob & E-
21 sau. Fide, Iacob moriens, singulos filiorú Io-
seph benedixit: & adorauit fastigium vir-
22 gæ eius. Fide, Ioseph moriens, de profectio-
ne filiorum Israel memoratus, est: & de ossi-
23 bus suis mádauit. Fide, Moyses natus, occul-
tatus est mésibus tribus à parentibus suis. eò
ꝙ vidissent elegantem infanté, & non timue-
24 rút regis edictú. Fide, Moyses grandis factus,
25 negauit se esse filium filiæ Pharaonis: magis
eligés affligi cum populo Dei, q̃ temporalis
26 peccati habere iucunditaté, maiores diuitias
æstimans thesauro AEgiptiorú, improperiú
Christi. aspiciebat enim in remunerationé.
27 Fide, reliquit AEgyptum: nó veritus animo-
sitatem regis. inuisibilem enim tanquam vi-
28 dens sustinuit. Fide, celebrauit pascha, & san-
guinis effusionem: ne qui vastabat primiti-
29 ua, tangeret eos. Fide, transierút mare rubrú
30 tanquam per aridam terram: quod experti
31 AEgyptij, deuorati sunt. Fide muri Iericho
corruerunt, circuitu dierum septé. Fide Ra-
hab meretrix nó perijt cum incredulis: exci-
32 piens exploratores cum pace. Et quid adhuc
dicam? Deficiet enim me tempus enarranté
33 de Gedeó, Barac, Sáson, Iephte, Dauid, Samu-
el, & Prophetis, qui per fidé; deuicerút regna,
operati

operati sunt iustitiam, adepti sunt repromis- 34
siones, obturauerunt ora Leonum, extinxe-
runt impetum ignis, effugauerunt aciem gla-
dij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti
sunt in bello, castra verterũt exterorum. ac- 35
ceperunt mulieres de resurrectiõe mortuos
suos alij autem distenti sunt, non suscipiẽtes
redemptionem, vt meliorem inuenirent re-
surrectionem. Alij verò ludibria & verbera 36
experti, insuper & vincula & carceres: lapi 37
dati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione
gladij mortui sunt, circuierunt in melotis, in
pellib. caprinis, egentes, angustiati, afflicti: 38
quibus dignus non erat mundus, in solitudi-
nibus errantes, in montibus, & speluncis, & 39
in cauernis terrę. Et hi omnes testimonio fi-
dei probati, non acceperunt repromissioné. 40
Deo pro nobis melius aliquid prouidente,
vt non sine nobis consummarentur.

CAP. XII.

IDEOQVE & nos tantam habentes impo- 1
sitam nubem testium: deponentes omne
pondus & circunstans nos peccatum, per pa-
tientiam curramus ad propositum nobis cer-
tamen, aspicientes in authorem fidei, & con- 2
summatorem Iesum, qui proposito sibi gau-
dio sustinuit crucem, cõfusione contempta,
atq; in dextera sedis Dei sedet. Recogitate e- 3
nim eum qui talem sustinuit à peccatoribus
aduersum semetipsum contradictionem: vt
ne fatigemini, animis vestris deficientes.
Nõdum enim vsq; ad sanguinem restitistis, 4

5 aduerſus peccatum repugnantes: & obliti e-
ſtis conſolationis, quæ vobis, tanquam filiis
loquitur, dicens, Fili mi, noli negligere diſ-
6 ciplinã Domini: neq; fatigeris dum ab eo ar-
gueris. quẽ enim diligit Dñs, caſtigat: flagel
7 lat aũt omnem filium quem recipit. In diſci-
plina perſeuerate. Tanquã filiis vobis offert
ſe Deus: quis enim filius, quẽ nõ corripit pa-
8 ter? Quòd ſi extra diſciplinã eſtis, cuius par-
9 ticipes facti ſunt oẽs: ergo adulteri, & non fi-
lij eſtis. Deinde patres quidẽ carnis noſtræ,
eruditores habuim⁹, & reuerebamur eos. nũ
multò magis obtẽperabimus Patri ſpirituũ,
10 & viuemus? Et illi quidẽ in tempore pauco-
rum dierum, ſecundũ voluntatẽ ſuam eru-
diebãt nos: hic autem ad id quod vtile eſt in
11 recipiẽdo ſanctificationem eius. Omnis aũt
diſciplina in præſenti quidem videtur nõ eſ-
ſe gaudij, ſed mœroris: poſtea aũt fructũ pa-
catiſſimum exercitatis per eam, reddet iuſti-
12 tiæ. Propter ꝙ remiſſas man⁹ & ſoluta genua
13 erigite: & greſſus rectos facite pedib. veſtris:
vt nõ claudicãs quis erret, magis aũt ſanetur.
14 Pacem ſequimini cũ omnib. & ſanctimoniã:
15 ſine qua nemo videbit Deũ: contẽplantes ne
quis deſit gratiæ Dei: ne qua radix amaritu-
dinis ſurſũ germinans impediat, & per illã in
16 quinentur multi. Ne quis fornicator aut pro-
phanus vt Eſau: qui ꝓpter vnam eſcã vendi-
17 dit primitiua ſua: ſcitote enim qm̃ & poſtea
cupiẽs hæreditare benedictionẽ, reprobatus
eſt: non. n. inuenit pœnitentiæ locũ, quamq̃
18 cũ lachrymis inquiſiſſet eã. Non. n. acceſſiſtis
ad

ad tractabilem mõtem, & accẽſibilem ignẽ,
& turbidinẽ,& caliginẽ, & procellam,& tu- 19
bæ ſonũ,& vocem verborũ, q̃ qui audierũt,
excuſauerunt ſe,ne eis fieret verbũ.(Non.n. 20
portabãt quod dicebatur,Et ſi beſtia tetige-
rit montem,lapidabitur.Et ita terribile erat 21
quod videbatur, Moyſes dixit: Exterritus
ſum & tremebundus.)ſed acceſſiſtis ad Sion 22
montem, & ciuitatem Dei viuentis,Ieruſalẽ
cœleſtem,& multorũ milliũ Angelorũ fre-
quentiam,& Eccleſiã primitiuorũ, qui con- 23
ſcripti ſunt in cœlis,& iudicem omniũ Deũ,
& ſpiritus iuſtorũ perfectorũ, & teſtamenti 24
noui mediatorẽ Ieſum,&ſanguinis aſperſio-
nem melius loquentẽ quam Abel. Videte ne 25
recuſetis loquentem.Si enim illi non effuge-
runt,recuſantes eum qui ſuper terrã loque-
batur:multò magis nos,qui de cœlis loquen-
tem nobis,auertimus,cuius vox mouit terrã 26
tunc:nunc autem repromittit,dicens Adhuc
ſemel & ego mouebo non ſolum terram,
ſed cœlum.Quod autem Adhuc ſemel dicit, 27
declarat mobilium tranſlationem tamquam
factorum, vt maneant ea,quæ ſunt immobi-
lia. Itaque regnum immobile ſuſcipientes, 28
habemus gratiam,per quam ſeruiamus, pla-
centes Deo cum metu & reuerentia. Etenim 29
Deus noſter ignis conſumens eſt.

CAP. XIII.

CHaritas fraternitatis maneat in vobis. Et 1
hoſpitalitatẽ nolite obliuiſci, ꝑ hanc.n. 2
placuerunt quidã, angelis hoſpitio receptis.
Memen-

3 Mementote vinctorum, tãquam simul vin-
cti;& laborantium, tãquam & ipsi in corpo-
4 re morantes. Honorabile connubium in o-
mnibus,& thorus immaculatus. Fornicato-
5 res enim & adulteros iudicabit Deus. Sint
mores sine auaritia:contenti præsentibus. I-
6 pse enim dixit:Non te deseram,neque dere-
linquam;ita vt confidenter dicamus:Domi-
nus mihi adiutor:nõ timebo quid faciat mi-
7 hi homo:Memẽtote propositorum vestro-
rum,qui vobis locuti sunt verbum Dei:quo-
rum intuentes exitum conuersationis, imi-
tamini fidem. Iesus Christus heri & hodie i-
8 pse & in secula. Doctrinis variis & peregri-
9 nis nolite abduci. Optimum est enim gratia
stabiliri cor, non escis: quæ non profuerunt
10 ambulantibus in eis. Habemus altare: de quo
edere nõ habent potestatem qui tabernacu-
11 lo deseruiunt. Quorum enim animalium in-
fertur sanguis pro peccato in sancta per Pon
tificẽ, horũ corpora cremantur extra castra.
12 Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per
suum sanguinem populum, extra portã pas-
sus est. Exeamus igitur ad eum extra castra:
13 improperiũ eius portantes. Non enim habe-
mus hic manentem ciuitatem: sed futuram
14 inquirimus. Per ipsum ergo offeramus ho-
15 stiam laudis semper Deo, idest, fructum la-
biorum confitentium nomini eius. Benefi-
16 centiæ autem & communionis nolite obli-
uisci. talibus enim hostijs promeretur Deus.
Obedite præpositis vestris,& subiacete eis. I-
17 psi enim peruigilant quasi rationem pro a-
nima-

nimabus vestris reddituri: vt cum gaudio
hoc faciant & non gementes. hoc enim non
expedit vobis: Orate pro nobis confidemus 18
enim quia bonam conscientiam habemus: in
omnibus benè volentes cõuersari. Amplius 19
autem deprecor vos hoc facere, quo celerius
restituar vobis. Deus autem pacis qui eduxit 20
de mortuis pastorem magnum ouium, in
sanguine testamenti æterni, Dominum no-
strum IESVM Christum, aptet vos in omni 21
bono, vt faciatis eius voluntatem, faciens in
vobis, quod placeat corã se per Iesum Chri-
stum, cui est gloria in secula seculorũ. Amen
Rogo autem vos fratres, vt sufferatis ver- 22
bum solatij. Etenim per paucis scripsi vobis.
Cognoscite fratrem nostrum Timotheum 23
dimissum: cum quo (si celerius venerit) vide-
bo vos. Salutate omnes præpositos ve- 24
stros, & omnes sanctos. Salutant vos 25
de Italia fratres. Gratia cum
omnibus vobis:
AMEN.

FRAN-

FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV DOCTORISQVE THEOLOGI IN EPISTOLAM Beati Pauli Apostoli ad Hebræos commentarij procemium.

DE AVTORITATE ET AVTORE *huius Epistolæ.*

CAPVT I.

DE autore & autoritate huius epistolæ nonnulli olim dubitarunt. Marcion enim & Basilides eius autorē esse Paulum Apostolum negarunt vt autor est Hieronymus in prologo commētar. epistolæ ad Titum. Epiphanius etiam libr. 1. hæresi. 42. Marcionis hanc hæresim fuisse testatur, qui & hanc & eas quę sunt ad Timotheū, & ad Titum, vt Apostolo indignas reiecit, deinde etiam alij hæretici veteres idem senserunt, vt ait Philastrius in catalogo hæresum c. 89. cui titulus est hæresis quorundam de epistola Pauli ad Hebræos, atque ex recentioribus, Anabaptistæ & Seruetani & alij nonnulli. Neque orthodoxi scriptores defuerunt, qui in eandem sententiam irent. Caius enim scriptor Ecclesiasticus (vt est apud Eusebium lib. 6. histo. cap. 16. & apud Nicephorum lib. 4. histo. cap. 34.) dixit eam neque Pauli esse neq; a Romanis pro Paulina habitam. Deinum (vt Erasmum omittam) Thomas Cardi-

Confer in fine ad nos. huius Epist.

[illegible] huic epistolæ initio
commentariorum [illegible] atque inuiolabili
bellum [illegible] quod [illegible]
[illegible] ætatis [illegible]
2 [illegible] lib. 2. de Ecclesiasti-
cis [illegible] cap. 3. & 4. ab Ambrosio Catheri-
no in [illegible] lib. [illegible]
num [illegible] Caietani cap. [illegible] lib.
2. de locis Theologicis cap. [illegible] respon-
sione [illegible] Sixto Senen. lib. [illegible] Bib-
liothecæ [illegible] libro de
rebus in Concilio [illegible]
Bellarmino [illegible] lib. [illegible] disputa-
tionum cap. [illegible] quæst. [illegible] quæ est de verbo
Dei, & ab [illegible] & in co-
[illegible]
[illegible] breuius loquemur [illegible]
[illegible] id est [illegible]
liquando [illegible] magis [illegible]
& [illegible] Hoc [illegible] debere esse [illegible]
3 [illegible] Domini nostri
IESV Christi, &c. [illegible]
doct[illegible] catalogo [illegible] canonico-
rum librorum, [illegible]
tificibus [illegible] Pau-
lo etiam Apostoli [illegible]
tum Aquileiensem in Concilio [illegible]
in 3. Carthaginensi [illegible] in epistola [illegible] Innocentij
primi cap. [illegible] in catalogo [illegible]
edito a Gelasio I, in concilio Florentino & [illegible]
dentino [illegible]
phetiam, [illegible] quod omnes illi quotquot [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] etiam Pauli Apostoli [illegible]
[illegible]

uersus hæreticos cap.13.& cap.10. Pontificem & Apostolum confessionis nostrę factum esse Christum diuina Scriptura commemorat, quod ex cap. 3. huius Epistolæ desumptum est. §. Hoc etiam videmus apud patres quoties catalogũ canonicorũ librorum cõficiunt vt apud Athanasium in Synopsi diuinæ scripturæ, apud Aug. lib. 2. de doctrina Christiana cap. 8. apud Damascenum lib. 4. de fide cap.18. Nec mirum cum Origenes, lib. 1. Commentariorum in Matthęum referente Eusebio. li. 6. histor. cap. 18. cum quidem de ea dubitatum fuisse à quibusdam dixisset, hæc scripserit; sed ego dico, sicut mihi à maioribus traditũ est quia manifestissimè Pauli est, & semper omnes antiqui maiores nostri ita eã vt Pauli epistolam susceperunt. Idẽ ante eum dixit præceptor eius Clemens Alexandrinus in libris Hypotyposeon vt referũt Eusebius lib. 6. histo. cap.11. & Nicephorus lib. 4. cap.33. Hoc argumentum non in catholicos modo sed in hæreticos etiã valet plurimum: nã scripturas, quas ipsi recipiunt, non alia ratione recipiendas esse probare poterũt, quàm perpetua cõciliorum & Patrum traditione: atque vt alios prætercam Hieronymus nec de autoritate, nec de autore eius vnquam dubitauit, licet crebro addere soleat eam à latina consuetudine non recipi, quòd vel ex eo loco de scriptoribus Ecclesiasticis quem pro se affert Caietanus satis intelligi potest, si integer tamen legatur, non truncatus vt ab eo allatus est apertius etiam ex procemio comment. epist. ad Titum. Sed omnium apertissimè ex epistola ad Dardanũ cuius hæc sunt verba. Vas electionis loquitur ad Hebræos, fide qui vocatur Abraham, &c. Nec me fugit quod perfidia Iudæorum, hæc testimonia non suscepit. Illud nostris dicendũ est, hanc epistolã, quæ inscribitur ad Hebræos,

nō ſolum ab Eccleſijs Oriētis,ſed ab omnibus retro Græci ſermonis ſcriptoribus quaſi Pauli Apoſtoli ſuſcipi, & nihil intereſſe, cuius ſit, cum Eccleſiaſtici viri ſit, & quotidie Eccleſiarū lectione
5 celebretur. Quod ſi eam latinorum cōſuetudo nō recepit inter ſcripturas canonicas,nec Græcorum Eccléſię apocalypſim Ioānis eadem libertate ſuſcipiunt, & tamen nos vtraq; ſuſcipimus, nequaquam huius temporis conſuetudinem, ſed veterem ſcriptorum autoritatem ſequentes, qui vtriuſque teſtimonijs vtuntur, non vt interdum de apocriphis facere ſolēt, ſed quaſi canonicis & Eccleſiaſticis &c. Ex quo videmus à latinis illius tēporis reiectā eſſe hāc epiſtolā,non à vetuſtiſsimis & probatiſsimis,qui ex ea teſtimonia ſæpenumero petunt, id eſt, à Romanis Pontificibus Clemēte,Anacleto, Iginio & alijs. Nec illud prætermittam,quod merito à multis ex ijs,quos, paulò ante nominaui, in confirmationem veritatis affertur, docuiſſe hoc idem Petrum cum extremis penè poſterioris Epiſtolę verbis ait propter quod cariſsimi hæc expectātes ſatagite immaculati, & inuiolati ei inueniri in pace & Domini noſtri IESV Chriſti lōganimitatē ſalutē arbitremini, ſicut & cariſsimus frater noſter Paulus ſecundū datam ſibi ſapiētiam ſcripſit vobis, ſicut & in omnib. Epi-
6 ſtolis &c. quod hinc ita Canus colligit: poſterior Epiſtola ſine dubio ad eos ſcripta eſt, ad quos & prior. Ait enim cap.3. poſterioris: Hanc ecce vobis cariſsimi ſecūdam ſcribo epiſtolam, prior autem ad Hebræos ſcripta eſt,vt ex eius inſcriptione cōſtat. Petrus apoſtolus Ieſu Chriſti electis āduenis diſperſionis Ponti, Galatiæ, Capadociæ & cæt. Cum igitur dicat,ſicut & cariſsimus frater noſter Paul. ſcripſit vobis,cui dubium eſſe poteſt meminiſſe illum eius Epiſtolæ,quæ eſt ad Hebræos? Ve-
rum

rum eludere poterunt hæretici huius testimonij vim,quo veritas mirum in modum iuuatur.Quærent vnde hoc datum sumant,Epistolas Petri scri- bi ad Hebræos? quærent etiam in Epistola ad He- bræos verba â Petro indicata. Ad Priorem quæ- stionem ita Canus respondet ex prima illa Petri salutatione adeò aperte hoc intelligi vt ne Caie- tanus quidem negare potuerit. Rectè id quidem 7 si aduersus Caietanum tantum instituta sit dispu- tatio,quid si aduersum illos disputes, qui negare poterunt, & habituri sunt quo se tueantur cum negauerint? Tertullianus quidem in fine Scor- piaci aduersus Gnosticos testatur eam scribi ad Ponticos. Beda & Glossa.& Lyranus ad proselytos scribi dicunt: quoniam initio eius legimus: ele- ctis aduenis &c. Proselyti autẽ non erant Iudæi, Proselytus. sed conuersi ex gentibus ad Iudaismum Matth.23. qui circumitis mare & aridam, vt faciatis vnum proselytum, &c. Imo & August.lib.22.cõtra Fau- stum cap.89. scribit mitti ad gẽtes:sed multo ma- gis vrgent Pauli verba Rom. 9. Quos & vocauit, nos non solum ex Iudæis,sed etiam ex gentibus,si- cut & in Hosee dicit: vocabo non plebem meam, plebẽ meam & non dilectam,dilectã, &c.Cumq; 8 hæc eadem Petrus ad eos tranferat quibus scri- bit sicut ait prioris Epist. cap.2. vos autem genus electum regale sacerdotium vt virtutes annuncie- tis eius qui de tenebris vos vocauit in admirabi- le lumen suum.Qui aliquando non populus,nũc autem populus Dei,qui non misericordiam con- secuti nunc autem misericordiam consecuti,&c. planè consequiturPetrum non ad Hebræos sed ad conuersos ex gentibus scribere vt probaui in. c.2. Osee.n.4.&.5.verum hoc primum respõdeamus, Epistolas Petri non ad proselytos scriptas esse, sed ad aduenas dispersionis Ponti, Galatiæ &c.

aliud enim proſelytus, quod quid ſit diximus & aliud aduena qui Græce in Eipſtola Petri dicitur παρεπίδημος quo nomine nō is intelligitur, qui ritus Iudaicos aut alterius gentis ſuſcipit, ſed qui peregrè in locū aliquē venit. Ita dictū eſt act.2. Iudęi quoq; & proſelyti & aduenę Romani καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ῥωμαῖοι qui forte fortuna ex vrbę Ro-
9 ma venerāt in Ieruſalē. Aduenas itaq; diſperſionis vocat Iudæos qui ex omnib. tribub. crediderāt & à ſuis fugati atq; in exiliū miſsi diſperſi fuerant in regiones Ponti, Galatię & cęt. de quibus. 1. Theſ. 2. vos enim imitatores facti eſtis fratres Eccleſiarum Dei, quæ ſunt in Iudæa in Chriſto Ieſu, quia eadem paſsi eſtis & vos à contribulibus veſtris ſicut & ipſi à Iudęis & cæt. Ad eoſdem ſcripſit Iacobus ſicut ipſe indicat, Iacobus Dei & Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruus duodecim tribubus, quæ ſunt in diſperſione ſalutem. Quos continuo quaſi multa paſſos, & patientes cōſolatur: Omne gaudium exiſtimate fratres mei cum in tētationes varias incideritis & cæt. Eiſdem ait Paulus Hebr. 10. rememoramini autem priſtinos dies, in quibus illuminati (i. ſimul ac baptizati eſtis) magnū certamen ſuſtinuiſtis paſsionum, & in altero quidem opprobrijs & tribulationibus ſpectaculum facti, in altero autem ſocij taliter conuerſantium effecti. Nam & vinctis compaſsi eſtis & rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis, & cæt. Ex quibus intelligimus ad quos ex Hebræis & quibus in locis verſantes nunc ſcribat Paulus, nempè ad eos, qui quia in Chriſtum crediderant ſpoliati bonis ſuis à Iudæis fuerant, & in exilium eiecti ita vt per regiones Pōti & Galacię, & Capadociæ diſperſi fuerint. Nec verò putemus hāc perſecutionē & diſperſionem illam eſſe, cuius meminit Lucas Act. 8. illi enim per Samariam & Iudæā

diſperſi

diſperſi ſunt. Facta eſt, inquit, in illa die perſecutio magna in Eccleſia, quæ erat Ieroſolymis & omnes diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ præter Apoſtolos. Prior enim hęc perſecutio fuit. Deinde poſt aliquot annos ea de qua Petrus & Paulus loquuntur. Quod autem affirmauit Tertulianus Petrum ad Ponticos ſcripſiſſe, Ponticos vocat eos, qui per Pontum diſperſi erant vti diximus. Auguſtino hoc dare poſſumus fuiſſe fortaſſe cum his Hebræis multos ex ijs qui ex gentibus crediderant, quos pari rabie Iudæi perſequebantur. Sed Hebræis tamen has ſcriptas eſſe epiſtolas 11
teſtantur Euſebius lib. 3. hiſtor. cap. 4. & in prioris epiſtolæ commentarijs, Didymus Alexandrinus Necumenius, Titelmanus, Caietanus, Eraſm⁹. Quid ergo de verbis Hoſeæ à Petro & Paulo relatis dicemus? Hoc ſane, quod Hieronymus in eorũdem explanatione aperte confeſſus eſt Prophetã tã de Iudæorũ quàm de gentiũ vocatione locutũ fuiſſe, quoniam vtrique erant in tenebris & vocati ſunt in admirabile lumen Dei, vtrique dicebantur non populus Dei. Etenim quanuis Iudæi ſemper populus Dei vocati ſint vſque ad aduentum Chriſti, poſtquam eũ tamen reiecerunt & in Crucem egerunt, deſierunt appellari populus Dei ſicut legimus Dani. 9. Et poſt hebdomades ſexaginta duas occidetur Chriſtus, & non erit eius populus, qui eũ negaturus eſt. Inde etiã apocalypſis. 2. & blaſpemaris ab ijs, qui ſe dicunt Iudæos eſſe & non ſunt, ſed ſunt ſynagoga Sathanæ. Nec nego 12
valde probabile videri, quod in Hoſee ſcripſi, ſed vt nunc aliter exponam cogunt me verba illa Petri, quæ tunc in mẽtem non venerunt: ſicut & chariſsimus frater noſter Paulus ſecundum datam ſibi ſapientiam ſcripſit vobis ſicut in omnibus epiſtolis. Vnam enim ac certam ſine dubio epiſtolã

Pauli indicat, quæ ad illos scripta fuerit, nec tamē alteram inueniemus nisi hanc, quæ inscribitur ad Hebræos, cæteræ enim, nomina eorum habent ad quos mittuntur.

Altera quæstio erat, vbinam hæc verba à Petro indicata legantur, in epistola ad Hebræos? Canus quidem non ostendit locum. Sixtus Senēsis inquit Paulum duo in hac Epistola docere, viriliter quæcunque acciderint esse toleranda, & expectanda esse pro laboribus præmia, non enim neglecturū esse Deum eorum salutem. Atq; hæc in tota Epistola tradi à Paulo, sed maximè tribus extremis
13 capitibus. At si verba Petri diligenter legantur aliud significant. Satagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace & Domini nostri longanimitatem salutē arbitremini, sicut & carissimus frater noster Paulus &c. Quorum intelligentia desumenda est ex precedentibus. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, sed patienter agit propter vos nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti. Quod nunc ait, sed patienter agit postea dicit. Et Domini nostri longanimitatem: quod addit, salutem arbitremini, prius dixerat: nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitētiam reuerti. Verus ergo sensus est: Date operā vt cùm Dominus venerit, sanctos vos & immaculatos inueniat, & quod Dominus aduentum suum differat & patienter expectet, ne putetis ideò fieri, quod promissionem suam, tempore suo adimplere nolit, hoc enim
14 agit differendo vt omnes, qui electi sunt, per pœnitentiam ad se conuertantur. Vtimini ergo hac longanimitate Domini ad salutē vestram & antequam veniat (tempore enim suo venturus est) satagite vt puri inueniamini. Differt enim aduentum & iudicium ne sæuire cogatur in vos, quos

quos potius saluos fieri cupit. Hoc autem Paulus docet. Hebr. 10. Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei aspersi corda à consciētia mala & abluti corpus aqua mūda teneamus spei nostrę confessionem indeclinabilem. Fidelis enim est, qui repromisit &c. Et postea: nolite itaq; amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantulumq; qui venturus est, veniet & non tardabit. Iustus autem meus ex fide viuet quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. Huiusmodi sunt non pauca in extremis huius epistolæ capitibus.

Obiectiones aduersariorum.

CAP. II.

ADuersus ea, quæ, de autore & de autoritate huius epistolæ dicta sunt multa obijciūt aduersarij, quæ prætereunda nō sunt, quoniam illorum solutio magnopere ad totius epistolę intelligentiā confert. Atque illa partim ad certos epistolæ locos pertinēt: partim ad totam epistolam. Ad certos Epistolæ locos, vt quod cap. 1. male autor Epistolæ de filio Dei sentire videatur, quem non substantiam patris, sed splendorem substantiæ vocat, inter creaturas numerare videtur, cum ait: Tanto melior Angelis effectus & cæt. Quod male scripturam interpretetur cum ex illis verbis. Filius meus es tu, ego hodie genui te. Christū maiorem Angelis esse confirmat, cum de resurrectione Paulus interpretatus sit Actor. 13. & ad Christum referat, quod de Salomone dictum est. Ego ero ei in patrem & cæt. quod cap. 2. autor se inter eos numeret, qui ab Apostolis Euāgelium audierunt, cum Paulus non ab homine acceperit.

Quod cap.6. neget posse eos, qui lapsi sunt reno-
2 uari ad pœnitentiam. Quod cap.9. vrnam manna & virgam in arca fuisse dicat contra fidem historiæ libri Regum. Quod de testamento propriè loquens, quod morte testatoris confirmatur, transit argumentando ad testamentum impropriè dictū & pro pacto sumptū: cùm ait: Vnde nec primum quidē sine sanguine dedicatum est, &c. Ad hæc & similia si quæ occurrent suis locis respōdebimus, ne bis eadem dicere cogamur: Quæ autem non ad certos locos, sed ad totam pertinent epistolam nunc diluenda sunt. Primum est Epistolam non esse Pauli Apostoli, quoniā eius stylus valde dissimilis esse stylo reliquarum epistolarum, quas Pauli esse nemo dubitauit. Est enim comptus & eloquens, cum de se Paulus scripserit. 2. Corint. 11. & si imperitus sermone, sed non scientia. Secuncundùm est, non habere Epistolam nomen Pauli, nec salutationem, quam ille adhibere solet ini-
3 tijs epistolarum. Quare Tertulianus in libro de pudicitia prope finem Barnabam huius epistolæ autorem citat. Primum facilè diluitur. Fatemur stylum huius epistolæ dissimilem esse stylo aliarum epistolarum & esse elegantiorem. Nec huius rei causa ea est, quam putauit, F. Michaël Medina loco indicato Apostolum locos tractādos & sensus alteri commisisse, vt epistolam verbis suis ipse scriberet, vt occupati homines solent. Quod ab Apostolo fieri solitum confirmat ex fine epist. ad Rom. saluto vos ego tertius qui scripsi epistolam in domino. Nam si hoc verum esset, dispositio rerum & ordo & vis verborum humani ingenij esset, non à Spiritu Sancto quod in libris canonicis dicere nefas est. Itaque, nec in verbis illius esset inhærendum, neque ex illis liceret argumentari, sed ex sensu: nec certum esset an quidquam è suo

nota-

notarius, vel addidisset, vel minus propriè dixisset. Quod si ille Spiritu Sancto dictante sensus Pauli scripsit vel duo scriptores canonici huius epistolę essent, vel epistola magis proprie diceretur notarij, quàm Pauli sicut Marcus scripsit euãgelium vt audiuit à Petro, Lucas, vt à Paulo accepit, sicut testatur Hieronymus in scriptoribus Ecclesiasticis, & tamen autores canonici horum Euangeliorum, nõ sunt Petrus & Paulus, sed Marcus & Lucas. Quodquè Medina pro se affert ex Origene desumptum ex Eusebio li. 6. hist. cap. 18. nihil eum iuuat. Origenes enim dicit eã manifestissime esse Pauli, sed negat constare per quem sit sermo eius compositus, alios affirmare Clemẽtem Græco eam sermone, non tamen sensibus exposuisse, alios Lucam. Primùm enim ipse hic nihil affirmauit: deinde quod illi dicebant de translatione intelligendum est, non de compositione vt ex veteribus confirmabimus. Tertius etiam illè qui epistolam ad Roma. scripsit nihil aliud fecit, quàm excipere quæ dictabantur à Paulo, si enim fecisset, q& vult Medina proculdubio stylus epist. ad Rom. differret ab stylo aliarũ epistolarũ, sicut stylus epist. ad Hebr. Quod tamen manifestè falsũ est, causa vera est, hanc epistolam non Græco sermone à Paulo dictatã esse vt reliquas, sed Hebraico, quæ ab alio postea versa est in Græcum scipsitque (vt Hieronymus ait in catalogo virorum illustrium) Hebræus Hebræis Hebraicè, id est, suo eloquio disertissimè vt ea quæ eloquenter scripta fuerant in Hebræo, eloquentius verterentur in Græcum, & hanc esse causam dicit, quod à cæteris Pauli Epistolis discrepare videatur. At hoc nequit ferre Caietanus, negat eam Hebraicè scriptã fuisse, quoniã, ca. 7. scriptũ est de Melchisedec. Primum quidem interpretatur rex iustitię. Et si Hebrai-

braicè scripta esset, perinde hoc esset, ac si diceretur, Melchisedec interpretatur Melchisedec. Nec enim rex iustitiæ aliter apud Hebræos dici potest. Deinde hæc addit. Et quoniam hæc ratio me conuincit (sicut conuincit & de Matthæo) ideò hác epistolam non esse conditam Hebraico ideomate indubiè credo. In cuius signum nec Hebræa inuenitur epistola, nec scitur certus eius interpres ex Hebræo in Græcum, &c. Addamus hoc etiam autoré huius epistolæ testimonia ex veteri testaméto desumere magis iuxta Græcam septuaginta interpretum editionem, quàm iuxta Hebraicam veritaté, quòd magis Græci scriptoris, quàm Hebręi est. Hac in re toto cœlo errat Caietanus. Constat enim id veterum scriptorum autoritate, quibus refragari nemo qui sapiat, debet. Eusebius lib. 6. hist. ca. 11. de Cleméte Alexandrino hęc scribit. De Epistola verò ad Hebræos ita differit, quod manifestè sit Pauli, scripta sit ita aút Hebræo sermone, tanquam Hebræis, à Luca vero qui erat Pauli discipulus interpretata in græcũ. Vnde & stylus eius magis similis videatur libello illi quem Lucas de Apostolorum actibus scripsit. De eadé ita censet idem Eusebius lib. 3. hist. cap. 38. Clemés tamé (loquitur autem de Romano) in Epistola, quam Corinthiis scribit meminit epistolæ Pauli ad Hebræos & vtitur eius testimoniis. Vnde constat, quòd Apostolus tanquam Hebræis mittédam patrio eã sermone cõscripserit, & vt quidã tradunt Lucam Euangelistam. Alij autem hunc ipsum Clementé interpretatum esse. Quod & magis verũ est, quia & stylus ipse Epistolæ Clementis cum hac concordat & sensus nimirum vtriusq; scripturæ plurimam similitudiné ferunt. Eusebio subscripsit Nicephorus lib. 2. historiæ cap. 46. & lib. 3. cap. 18. Idem sensit Hieronymus in catalogo scriptorum,

id est, Hebraicè eam scriptam esse, & versam à Luca vel à Clemente. Et in eodē libro de Clemente Pontifice Romano agēs: Scripsi, inquit, ex persona Romanæ Ecclesiæ ad Ecclesiam Corinthiorū valdè vtilē epistolam, quod & in nonnullis locis publicè legitur, quæ mihi videtur characteri epistolę, quæ sub Pauli nomine ad Hebræos fertur conuenire. Sed & multis de eadem Epistola non solùm sensibus, sed & iuxta verborum quoq; ordinē abutitur, omninò grandis in vtraque similitudo est, &c. Idē ait OEcumenius in argumēto 2. huius Epistolæ & Theodoretus. Dicamus ergò Caietano cum his autoribus certum esse Hebraico sermone eam dictatam esse ab Apostolo. Verisimillimū autem à Clemente fuisse conuersam vt stylus ipse indicat, & plures sentiunt sicut ait OEcumenius. si autē Hebraicè scripta non est, quia Hebraicum exemplar non extat: Ergò nec Tobiæ liber, Iudith Chaldaicè scripti sunt, nec liber Ecclesiastici, nec primus Machabæorum Hebraicè, quos tamen his linguis legit Hieronymus: Atq; ita epistolam hāc Hebraico ideomate scriptam legerunt ij, qui nobis tradiderunt, aut certè vetustiores patres, quorum ipsi traditionē tenebant. Mitto quòd Canus testatur lib. 2. de locis Theologicis. ca. 11. audisse se ex doctissimo Hebræo apud Carpentoratēses extare etiam num hanc Epistolam hebraicam & Euangelium Matthęi. Eadem lingua Matthęus etiam Galenus in Prolegomenis huius Epistolę testatur eam Hebraico sermone iussū Iulij III. & Ferdinādi Imperatoris elegantissimis typis excusam studiosorū manib. teri. Quæ vera esse credā cum locupletiores testes habebo. Venio ad argumētum, quo se cōuinci Caieta. affirmat de interpretatiōe nominis Melchisedec: facilè hoc multi soluunt argumentantes, & eodem, si quidquam efficeret,

con-

concludi posse libros Genesis & Exodi non fuisse Hebraicè scriptos, quoniam Gen.35. legimus, Vocauit filium suum Benoni, id est, filius doloris mei pater vero appellauit eum Beniamin, id est, filius dextræ. Et Exod.12. est enim Phase, id est, transitus Domini. Addunt & hoc licere interpreti peregrina vocabula interpretari licet is, qui scripsit interpretatus non fuerit. Quod verum est, & vt in-

8 telligamus vtrum interpretatiões quas in nostra vulgata editiõe viderimus, aut in quauis alia, scriptoris ne sint an interpretis, hoc canone vtemur. Cum ponitur interpretatio vocabuli eius linguę, qua primum liber ille scriptus est, semper ferè illa interpretatio erit interpretis, non scriptoris. Si vero sit alterius linguę, scriptoris est, nõ interpretis. Verbi gratia Genesis Hebraicè scripta est. Si vocabulũ Hebraicũ interpretatum videas, non scriptor, sed interpres id fecit vt in Beniamin & Benoni & Exod.12. est enim Phase, id est, trãsitus Domini, & cap.16. Quod cùm vidissent filij Israel, dixerunt ad inuicem. Manhu? Quod significat, quid est hoc? Ita enim Matth.1. & vocabunt nomen eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscũ Deus, & cap.27. Eli, Eli, Lamasabactani : Hoc est, Deus meus, Deus meus vt quid dereliquisti me? At cum Marc. 15. eadem verba cum interpretatione legis ipsius Marci est illa interpretatio, non interpretis., Græcè enim scripsit & Hebraicas voces Græcis lectoribus interpretari voluit. Idem dico de eo, quod est in eodem Marco cap.14. & in Paulo Gal.4. Abba, pater de illo Ioan. 1. inuenimus Messiam, quod est interpretatum Christus. Tu vo-

9 caberis Cephas, quod interpretatur, Petrus: Rabbi, quod dicitur interpretatũ magister. Et de multis similibus. Ita igitur dicunt interpretationem nominis Hebraici, Melchisedec, nõ esse Pauli, sed Græ-

Canon ad interpretationes vocabulorum quæ sunt in sacris litteris.

Græci eius interpretis, id eſt, Clementis. At hoc non videntur animaduertiſſe qui ita reſpondent, (quod tamen permagni momenti eſt) cùm interpretatio non eſt ſcriptoris, ſed interpretis ea detracta nihil ſcripturæ integritati detrahi, vt ſi dicas, vocauit Filium ſuum Benoni, pater vero appellauit eum Beniamin. Eſt enim Phaſe Domini. Et vocabunt nomen eius Emanuel. Si autem in hoc loco Pauli interpretationem demas, aliquid integritati ſcripturæ & ſenſui Apoſtoli adimes. Ita enim ait: Hic enim Melchiſedec rex Salem, ſacerdos Dei ſummi, &c. Primum quidem interpretatur rex iuſtitiæ. Deinde autē & rex Salem, quod eſt rex pacis &c. aſſimilatus filio Dei manet ſacerdos in perpetuum. Ex eo enim quod rex iuſtitiæ eſt, & rex pacis probat Apoſtolus eum figuram eſſe Chriſti. Si autem ſine vlla interpretatione legas. Hic enim Melchiſedec rex Salē ſacerdos Dei ſummi ſine patre, ſine matre, &c. Videbitur in eo figura Chriſti fuiſſe, quod fuit ſacerdos, & initiū dierum non habet, nec finem vitæ. Non autem in 10
eo, quod Melchiſedec appellatus eſt, & rex Salem fuit. Mihi vim argumenti huius perpendenti videtur quidē haud omninò improbabiliter dici poſſe, interpretationem hanc duorum nominum additam eſſe ab interprete Grǽco quo magis ſenſum Pauli aperiret. Sed lōgè probabilius arbitror Pauli eſſe omnia, non interpretis. Primum quoniam Chryſoſtomus & reliqui Græci expoſitores affirmant Apoſtolum ab interpretatione nominum etiam argumentari. Deindè quoniam hæc verba nō ſunt mera interpretatio, ita vt auferri poſſint, quaſi ab alio addita, ſed cōnexa ſunt cum aliis, & ſi attentè legantur, pars illorū ſunt, & ad eundem cum illis contextū pertinēt. Ita enim habent. Hic enim Melchiſedec rex Salem, ſacerdos Dei ſum-

mi,

mi,qui & obuiauit Abrahę regresso à cæde regũ & benedixit, cui & decimas omnium diuisit Abraham.Primum quidem,qui interpretatur rex iustitię,deinde autem & rex Salem,quòd est rex pacis, &c.Ita siquidem legendum est, non primum quidẽ interpretatur, πρότος μὲν ἑρμηνευόμενος &c.Nunquam nos similem huic interpretationi inueniemus,in ijs,quæ additę sunt ab interpretib.
u Tertiò,quoniam vt prius argumentabamur si sola nomina posuisset sine interpretatione nõ possemus scire an in illis quoq; figuram Christi eum fuisse sentiretApostolus.Verbi gratia,cùm Dominus,ait Iob.3.& sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto , ita oportet exaltari filium hominis. Aut cùm idem Paulus scribit Gala.4.scriptum est enim,quoniam Abraham duos filios habuit, &c. non intelligimus nomina Moysis,Abrahæ, Agar, Sina mysterij quidquam habere iis in locis, quoniam sine interpretatiõe posita sunt. At cum mysterium est in nomine solet indicari ab ipso scriptore,vt;Tu vocaberis Cephas,quod interpretatur Petrus.Ioan.9.Vade laua in natatoria Siloê, quod interpretatur missus. Quid ergò,ad Caietani argumentum respondebimus? Primum nomen viri esse מלכי צדק, regem aũt iustitię dici, מלך צדק. & quoniam nomen viri compositum est, ac nõnihil diuersum à cõmuni appellatione regis iustitię licuisse alterum altero interpretari,vt si ego dicã legifer,dicitur,quasi legẽ ferens, homicida quasi
n hominẽ cædens,nemo reprehẽdet. In Salem autẽ ambiguitas vocabuli interpretatione eguit.Cùm enim Apostolus Hebraica sine punctis scripserit, quæ tunc inuẽta non erant,si interpretationẽ nõ adhiberet non satis quid vellet indicaret.Si.n.scribas,שִׁלֵּם retributio significatur similiter si scribas,שְׁלֵם.Si שָׁלֵם.Vel vrbs intelligitur vel com-

ple-

pletus,vel pacificus,ſi שָׁלֵם Perfectus, pacificus.
Dicendum aliud eſſe vocabula tantummodò in-
terpretari,quod in eadẽ lingua neceſſe non eſt ni-
ſi ſubobſcura ſint.Aliud ex ſignificatione vocabu-
li myſteriũ aliquod eruere,& aliquid vtile doce-
re,tunc.n. ſicut rem iam dictã repetere poſſumus,
vt intelligatur,ꝙ ex ea colligere volumus:Ita etiã
licet vocabula vel apertiſſima interpretari, vt qd'
illis ſignificatũ eſt, in memoriam reuocemus au-
ditoribus,& vis cõſecutionis intelligatur. Ex quo
etiam videmus quid ſit ad Canonem,quem tradi-
dimus reſpondendũ intelligi eũ,ſcilicet,de inter-
pretationibus,quæ nihil aliud ſunt,quã interpre-
tationes.Non autẽ de interpretationibus ex quib.
argumenta deſumuntur.Quòd vero quaſi pro Ca- 13
ietano addidimus autorẽ huius Epiſtolæ teſtimo-
nijs ſcripturæ vti iuxta Lxx. interpretum editio-
nem:id illi cum Matthæo qui Hebraicè ſcripſit &
cum cæteris Apoſtolis cõmune eſt, qui ſæpè eam
adhibẽt,quoniam & in honore erat apud Iudæos
& verbis ſolis,non etiã ſenſu diſcrepat in illis lo-
cis ab Hebraica veritate.Atque ita diſcrepat, vt ei
plerumq; nonnihil lucis & perſpicuitatis afferre
videatur.Ita Matth.cap.13.refert. iuxta Lxx. Illud,
Iſai.6.Auditu audietis & nõ intelligetis,&c. & ſi-
militer à Paulo relatũ & quidẽ cum Hebræis diſ-
putante,refert Lucas Act.vlt.& huiuſmodi multa
occurrunt in Apoſtolis & Euangeliſtis.

Alteram obiectionẽ, quod nomen Pauli non habeat, nec vſitatam in eius epiſtolis ſalutationem:verbis Hieronymi ſoluemus in præfatione quadam in hanc Epiſtolam,ſi ob hoc non eſt Pauli,quod eius nomen non præfert. Igitur nullius erit, quia nullius nomine titulatur. Quod ſi hoc eſt ridiculum & abſurdum, ipſius magis cenſenda eſt, quæ tanto ſuæ doctrinæ fulget eloquio.

Sed

Sed quia apud Hebr. Ecclesiam quasi destructor legis habebatur voluit tacito nomine de figuris legis & veritate Christi reddere rationem, ne odiũ nominis in fronte prętitulati vtilitatem excluderet lectionis, &c. Eandem rationẽ taciti nominis reddit idẽ Hier. in catalogo scriptorum agens de Paulo; atque idem sensit Clemens Alexandrinus in libris hypotyposeon vt referunt Eusebius libr. 6. hist. cap. 11. & Nicephorus lib. 4. cap. 33. Eadem est ratio & Theophylacti in primis verbis comm. Epi. ad Rom. & in cap. 13. Epis. ad Hebr. prope fi-
14 nem & aliorum. Verba Eusebij referam, quoniam aliquid addunt, quod nobis vsui sit. Quod autem superscriptionem solitam inibi non habet, id est, Paulus Apostolus, hoc esse rationis ostendit, quia praeiudicatum Hebraeis erat de Pauli nomine, ne eius dicta susciperent, & idcirco prudenter declinasse ne statim in principio Pauli nomine inspecto lectio eius repudiaretur. Post pauca vero addit etiam haec: Et sicut, inquit, beatus presbyter dicebat, quia Dominus Apostolus omnipotentis dicitur missus ad Hebraeos. Pro humilitate ergo Paulus, qui ad Gentes fuerat destinatus, non scripsit semetipsum Hebręorum Apostolum; vel propter honorem domini, qui se missum dixerat ad oues Israël, vel quia Gẽtium videbatur Apostolus &c. Clementem refert ac sequitur Theodoretus. Verum haec ratio quibusdam non probatur. Aiunt enim Apostolum non ad infideles Hebraeos scribere, sed ad eos qui iam crediderãt, & à quibus amabatur ac quibus largas eleemosynas attulerat, de quib. scribit Ro. 15. Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare Sanctis. Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes Sanctorum qui sunt in Hierusalẽ.
15 Hoc igitur potius putant Paulum Hebraice scriben-

bentem nomẽ ſuo more poſuiſſe, quod poſteà vitio Græci interpretis aut incuria additum non ſit aut certè quia acephalum exemplar nactus eſt: ſed vnde hoc probare poſſunt, cum vetuſtiſſimi ſcriptores nomen ſuum Paulum tacuiſſe ſcribant. Quare prior illa ſententia Clementis & Hieronymi, quæ communis eſt, amplectenda eſt. Etenim nomen Pauli vehementer inuiſum erat Iudæis, quòd diſceſſionem à lege docere putaretur, vt ex multis actorum Apoſtolorum locis apertiſſimum eſt, quorum vnum aut alterum indicabo Act. 21. ij qui de Aſia erant Iudæi cùm vidiſſent eum in tẽplo, concitauerunt omnem populum & iniecerunt ei manus clamantes: viri Iſraelitæ adiuuate; hic eſt homo, qui aduerſus populum & legem, & locum hunc oẽs vbiq; docens, inſuper & Gentiles induxit in templum, &c. & cap. 23. facta autem die collegerunt ſe quidam ex Iudæis & deuouerunt ſe dicentes neq; manducaturos neq; bibituros donec occiderent Paulum. Hoc autem errorẽ non ſolum infideles Iudæi, ſed fideles quoq; tenebantur, ſicut illi ait Iacobus Act. 21. vides frater quot millia ſunt in Iudæis qui crediderunt, & omnes æmulatores ſunt legis. Audierunt autem de te, quod diſceſſionem doceas à Moyſe eorum, qui per gentes ſunt Iudæorum dicens non debere eos circuncidere filios ſuos neq; ſecundum conſuetudinem ingredi, &c. Altera etiam odij cauſa fuit quod Paulus gentibus prædicaret Euangelium quod etiam credentibus Iudæis moleſtiſſimum erat vt ex tota Epiſt. ad Romanos, cuius hæc res argumentum eſt, intelligi poteſt. Vnde cum in iudicio diceret. Act. 22. Et dixit ad me: vade, quoniam ego in nationes longè mittam te: continuo ſequitur: audiebant autem eum vſque ad hoc verbum: & leuauerunt vocem ſuam, dicẽtes: tolle de terra

huiuſmodi non enim fas eſt eum viuere. Cùm igitur Paulus hac Epiſtola & fideles confirmare cuperet, & infideles conuertere, conſulto prçter ſuũ morem nomen tacuit & ſalutationem vnde fortaſſe cognoſci poſſet prætermiſit, ne inuidia ſui
17 nominis vtilitatem Epiſtolæ detraheret. Nec obſtat, quod in calce Epiſtolæ promittit ſe ad eos venturum, quod familiaritatis eſt. Id enim dicit, cum illos iam ſibi conciliatos putat per ea, quæ ſcripſerat. Quod autem iſti aſſumebant, Paulum eis notum & earum fuiſſe, quippè ad quos eleẽmoſynas attuliſſet, etiamſi nonnulli ex veteribus ita ſentiant, non videtur verum. Paulus enim ad eos qui erant in Ieruſalem eleẽmoſynas detulit, vt ipſe teſtatur Roman. 15. ij autem ad quos nunc ſcribit, iam diu diſperſi fuerant per regiones Ponti, & Galatiæ, & Cappadociæ, & Bythiniæ, vt oſtendimus cap. 1. num. 5.

Alteram rationem addidit Theodoretus Paulum eſſe Gentium Apoſtolum. Et de cauſa inquit, cum ſcriberet ad eos, qui crediderunt ex Gentib. appellationem adiecit, & Apoſtolicam dignitatem addidit, vt doctor, & Magiſter ſcribens ad diſcipulos; ad Hebræos autem ſcribens, quorum nó erat ſibi cura credita, merito nudam dignitate doctrinam eis tradidit. Aliorum enim Apoſtolorum curationi ſuberant.

De argumento huius Epiſtolæ, & de loco & tempore, quo ſcripta eſt.

CAP. III.

1 QVoniam hanc Epiſtolam, vt paulò antè diximus, Paulus ad eos ſcribit, qui propter fidem Chriſti à ſuis vehementiùs vexabantur, & eos in
fide

confirmare, aliosque, qui non crediderant, ad Christum adducere cupit, id in tota Epistola agit, vt Christum maiorem Moyse, Euangelium præstantius lege, Sacerdotium Christi, Sacerdotio Leuitico melius esse demonstret. Deindè vt eos ad viriliter perferenda omnia pro Christo exhortetur, ad permanendum in officio, ad Christi promissa fideliter expectanda. Scripsit autem eam per Timotheum cùm esset in Italia, vt docet Græca eiusdem Epistolæ subscriptio. Theophylactus in argumento: Scribit autem Epistolam hanc ex Italia, vnde & antiquior est, & prior ea, quam ad Timotheum scripsit. Nam in illa ostendit finem sibi vitæ imminere: Ego enim, inquit, iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. In hac autem promittit Hebræis, quod ipse sit visurus eos: cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum, cum quo si celerius venerit videbo vos, &cæt. *2.Tim.4.* *Hebr. 13.*

Hoc ex eadem Epistola cõstat, in cuius fine est: Salutant vos de Italia fratres. Sed sciamus vt hic docet breuiter Theophylactus & apertius Hieronym. in catalogo scriptorum. Paulum bis in Italia & Romę fuisse: Semel cum vinctus illuc missus est ex Iudæa, cum Cæsarẽ appellauit, vt scriptum est in extremis capitibus actorum Apostolicorum, de quo. 2. Tim. 4. ait: In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt. Non illis imputetur. Dominus autem mihi astitit & cõfortauit me, vt per me prædicatio impleatur & audiant omnes gentes, & liberatus sum de ore Leonis. Manifestissimè, vt ait Hieronymus, Leonẽ propter crudelitatem Neronem significans. Tunc biennio Romæ mansit, vt est in Actorum. cap. vltimo. Secundò Romæ fuit, cùm post aliquot annos rediit, & simul cum Petro martyrio

coronatus est. Quarto decimo anno Neronis, vt autores sunt Euseb. in chronicis & Hieronym. in catalogo, tricesimo autem septimo post passionē Domini. Quo tempore in vinculis scripsit posteriorē Epistolam ad Timotheum, in qua ait. Ego enim iam delibor & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certaui, cursum cōsummaui &c. Epistolam ergo ad Hebræos scripsit cū primum Romæ fuit qua se venturum ad eos pollicetur. Posthac (inquit Theophyl.) in Hispanias profectus, inde fortassē conspexit Hebræos. Romam postea rediit, quando & à Nerone est sublatus &c. venit autem primum Romam secundo anno Neronis, vt aiunt Eusebius in Chronicis, & Hieronymus in catalogo, id est, anno à Christo nato 58. vigesimo vero quinto post eius passionē, vt ait Hieronymus. Ac vt de nomine eorum ad quos scribit aliquid dicamus. Hebræi dicti sunt quasi transitores à verbo עבר quod est transiit, eo quod Abrahā eorum pater relicta Chaldæa transiit Euphratē, & venit in terrā Chanaan quasi dicerentur Trāsfluuiales, sicut nunc dicimus Transpadani, Transmarini, Transmontani. Vnde primus omnium Abraham Hebræus dictus est Gen. 14. Et Ecce vnus, qui euaserat nunciauit Abraham Hebræo. Lxx. τῷ Αβραμ. τῷ περάτῃ, id est, Abrahæ transitori illi, qui primus fluuium trāsiuit: de quo quoniam multa diximus in cap. 1. Ionæ. num. 43. & sequentibus, hoc loco plura dicenda non sunt.

2. Tim. 4. 3

IN

IN EPISTOLAE AD HEBRAEOS.

CAPVT I.

VLTIFARIAM, *multisq; modis olim Deus loquens patribus in prophetis.*] In toto hoc capite nihil aliud agit Apostolus, quam asserere Christi dignitatem, & diuinitatem, vt con firmet nouam legem præstantiorẽ esse veteri, quod hæc per Angelos, illa per Christũ Dominum Angelorum & Patri æqualem lata sit. Quod facit vt diximus, quo eos in fide confirmet, & promptiores reddat ad omnia pro Christi amore perferenda. Ac primum quidem captat eorum erga Christum beneuolentiam his verbis: multifariam &c. Ac si diceret: videte quantò indulgentius & amantius vobiscum agat Deus, quam cum patribus vestris. Illis locutus est per Angelos cum legem dedit, vobis per ipsum suũ filium sibi çqualẽ. Itaq; in Prophetis & in filio significat per Prophetas & per filiũ, vt etiam Chrys. & Theoph. adnotarunt. Nam in pro per, vsitatissimũ est in scriptura vt satis probauimus in c. 1. Hos. nu. 18. vt in eodẽ cap. & saluabo eos in Domino Deo suo, & non saluabo eos in arcu & gladio & in bello, & in equis & in equitib. Psa. 62. laudabuntur oẽs qui iurant in eo, id est, per eum. Quod aũt ait, Multifariã, in Græco est Πολυμερῶς, Id est multipartite, non .n. omnia vni prophetæ reuelauit neq; omnia ab vno dici voluit sicut Christo omnia reuelauit. Sed quædã vni, alia alteri. Ita latini dicunt bifariam, & trifariam & multifariã cum aliquid

In proper

2

 in duas

in duas aut tres, aut in multas partes diuiditur, vt Cice. lib. 3. Tusc. Cumq; is motus aut boni aut mali opinione citetur bifariã, quatuor perturbationes distributæ sunt. Liu. 3. ab vrbe condita. Ita trifariã adortus castra circũuenit. Pro multis modis est, Πολυτρόπως, Id est, vertens sese in varias formas, & varias Prophetis visiones obiiciens, & variis reb. seipsum assimilans in hominum vtilitatẽ, & eruditionem. Quod optimè intelligitur ex verbis Hos. 12. locutus sum per Prophetas, & ego visionem multiplicaui, & in manib. Prophetarum assimilatus sum. Nunc videlicet patri, nunc homini, nunc regi, nunc amico, vrso, pastori, leoni, igni. Aut hoc etiam modo varias prophetis figuras ostendens filij sui venturi, vt eo loco latiùs explicauimus. Ac si dicat: non illi Deum, viderũt. Sed per
3 figuras & multiplices visiões illis futura præmõstrauit. Hominẽ. n. Græci appellant Πολύτροπον, quasi in varia se vertentẽ, & omni tẽpori, ac loco sese accõmodantem, quẽ ideò Latini versutũ vocãt. Hinc de Vlysse Home. ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσα πολύτροπον. i. dic mihi musa virũ versutum.

Nouissime diebus istis locutus est nobis in filio.] cum per Prophetas dixit locutum esseDeum, addidit: Multifariam multisque modis. Sed cùm per filium dixit locutum, nihil tale addidit. Est enim additio diminuens: significat ergo Patrem omnia filio reuelasse, & per eum palàm locutum esse, sine inuolucris figurarum quibus vtebatur in veteri lege. Ioan. 15. vos aut dixi amicos, quia omnia quæcumque audiui à Patre meo nota feci vobis. Si quæ aũt obscure dixit Apostolus, partim per se post resurrectionem suam, partim per Spiritum sanctum, quẽ ad eos misit explicauit, sicut promiserat, Ioã. 14. Paracletus autem Spiritus sanctus, quẽ mittet

pater in nominė meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis. Præterea Chriſtus non per figuras accepit, ſed palàm Deum vidit. Eodem argumento vtitur Ioan. cap. 1. vt eius doctrinã anteponendam eſſe doceat doctrinę prophetarum, Deum nemo vidit vnquã, vnigenitus qui eſt ſinu patris ipſe enarrauit. Et Dominus ipſe cap. 3. Et nemo aſcendit in cœlum, niſi, qui deſcendit de cœlo, filius hominis qui eſt in cœlo. Pro nouiſſimè diebus iſtis, eſt: ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων. ideſt, his poſtremis diebus. Poſtremos dies appellat tempus aduentus Chriſti, & legis Euãgelicæ, cui nulla alia lex, nullus alius rerum ſtatus ſuccedet, ſicut legi naturæ ſucceſſit lex ſcripta, legi ſcriptæ ſucceſſit lex gratiæ. Oecumenius ita interpretatur. Reb. aduerſis defatigatos conſolatur dicens: Extremis. In proximo, inquit, eſt finis & requies à laboribus, initiũ vero retributionum, quod ex Chryſoſtomo deſumptum eſt: Eundem ſenſum habet noſtra tranſlatio: Nouiſſimè dieb. iſtis, his diebus, qui nouiſſimi ſunt. Suſpicor etiam noſtrum interpretem legiſſe non ἐπ' ἐσχάτων, ſed ἐπ' ἐσχάτου, ideſt, ad extremum nouiſſimè.

Quem conſtituit hæredem vniuerſorum.] Theodoretus: Hæres omnium Chriſtus Dominus, non vt Deus, ſed vt homo: vt Deus enim eſt omnium effector. Qui aũt eſt omniũ opifex, natura eſt omnium Dominus: Hæres aũt eorum efficitur Dominus, quorum olim non habebat dominiũ, &c. Sed cum ſcriptura nihil dicere ſoleat, quod rei de qua agitur aptum non ſit, quorſum nunc Chriſtũ heredem omnium vocat? Alludit Apoſtolus ad illud Pſa. 2. Poſtula à me & dabo tibi gentes hæreditatẽ tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ. Ita igitur dicit: quem conſtituit hæredem vniuerſorũ, 5

ac si diceret: Etiã si vos vestri persequantur, & spolient, & proprijs ex sedibus eiiciant, nequaquam vos pœniteat accessisse ad Christum, eumq; Dominum agnouisse: ipse enim est, cui pater oẽs homines subijci voluit, & quem Dominum agnosci cupit ab vniuersis electis, quoniam sine eo, nemo saluus fieri potest. Hoc idẽ testatus est Petrus Act. 2. certissimę sciat ergo omnis domus Israel, quia & Dominum eũ, & Christum fecit Deus hunc Iesum, quem vos crucifixistis. Quare cum dicit, vniuersorum omnium hominum nationes & conditiones intellexit; vt rectè interpretatur Chrysostomus: Sicut Ioan. cap. 12. Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum, idest, oẽs electos: Et cap. 13. sciens, quia omnia dedit ei pater in manus. Sed cur hæredem dixit, cum Dominũ di-
6 cere posset, vt Petr. Act. 2. Qui hæres est, profecto & Dominus est, sed in nomine hæredis, ratio cur Dominus sit, ostenditur. Etenim Christus, qui vt Deus Dominus est, & creator omniũ, vt homo per passionem suam, meruit vt omnium hominũ, qui patris sui erãt, ipse hæres, & Dominus efficeretur. Ideò Dauid in eodẽ Psalmo cum prius de passione locutus esset, ad extremũ intulit: Postula à me & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. De quo etiam scriptum est Isai. 53. Ideò dispertiam ei plurimos & fortiũ diuidet spolia pro eo, quod tradidit in mortẽ animã suã. Quia ergo patri obediuit vt bonus filius, & bonus filius pater norũ bonorũ hæres esse debet, rectè dictum est: Quẽ, cõstituit hæredẽ vniuersorum. Est ergo ac si diceret: Nihil vos à Christo separet, neque enim Dei esse potestis, si Christi non sitis, bonorum siquidẽ patris Christus
7 hæres est. Loquitur aũt scientibus legẽ, in qua populus electus sors & hæreditas Dei dicitur. Deut. 32. Pars aũt Domini populus eius Iacob funiculus hære-

hæreditatis eius, ac si dicat: Non eritis populus electus neque hæreditas domini, si non sitis de hæreditate Christi. De hac hæreditate loquitur ipse Psal. 15. Funes ceciderunt mihi in præclaris: etenim hæreditas mea præclara est mihi. Chrysost. Hæredis autem vtitur nomine, vt duo quædam per hoc ostendat, & quod proprius sit filius, & quod dominationis illi nulla contingat amissio.

Per quem fecit & secula.] Quoniã de Christo quasi de homine locutus fuerat, cùm dixit: Quem cõstituit hæredem vniuersorum, ascendit paulatim & Deum esse illum demonstrat, qui nõ est factus, sed per quem omnia facta sunt. Sæculum, id est, αἰών, appellatur (vt ait Theodoretus) interuallũ, seu dimensio, ac distãtia, quæ est à constitutione mundi vsq; ad consummationem. Ita enim etiam dominus dixit. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationẽ sæculi. Sæculum etiam dicitur tempus vitæ vnius cuiusq; nostrum, vt Psal. 89. sæculum nostrum in illuminatione vultus tui. Multæ ergo ætates, & multæ temporũ successiones appellantur sæcula. Quemadmodum ergo mundi nomine non solum cœlum & terra, sed omnia etiam quę in illis sunt intelliguntur, vt Ephes. 1. sicut elegit nos in ipso ante mundi cõstitutionem. Ita nomine sæculi aut sæculorum, non tantum successiones tẽporum, sed etiam omnia, quæ cum tempore transeunt, & quę cum tempore cæperunt intelliguntur, vt in huius Epist. c. 11. fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei vt ex inuisibilibus visibilia fierent. Hinc frequẽs est in scriptura sæculum appellari homines viuentes in sæculo & amantes res creatas magis quam creatorem. Ro. 12. Et nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri, 2. Corint. 4. In quibus Deus huius sæculi excæcauit mẽ-

Sæculum.

8 Matth. vltimo.

tes infidelium.Galat.1. qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam. Sic igitur per quē fecit & sæcula. Per quem fecit omnia quæ cum sæculo facta sunt. Illud autem.Per quem fecit,ita accipiendum est, vt apud Iohannem:Omnia per ipsum facta sunt tanquam per ideam omnia continentē,& tanquā per sapientiā,in qua sunt rationes omnium rerum.

Qui cum sit splendor gloriæ.] Splendor ab Apostolo dicitur, ἀπαύγασμα, quód splendorem de re lucida exeuntem significat, & rectè ad filium pertinet, qui est splēdor patris.Gloria autē maiestatē sæpè significat,vt in Epistola Iudæ:maiestatē autem sæpè blasphemāt. Quo loco pro maiestate Grȩce ponitur δόξα,quȩ vox hic etiā pro gloria posita est. Loquitur igitur apertius de diuina Christi natura,& cū dicit:Splendor gloriȩ,subau-
14 diendum est, pronomen eius,quod est paulo post, vbi ait. *Et figura substantiæ eius.* Est ergo sensus cum sit lumen de lumine, & splendor referens ac manifestam faciens maiestatem eius, sicut Sap. 7. dictum est:candor est enim lucis æternæ & speculum sine macula maiestatis Dei,id est:Patris maiestatem integrè referēs vt est in illa. In quo docet filium à Patre sine mutatione procedere sicut radius procedit à sole, vt ait Chrysostomus: Et esse Patri coæternū, sicut radius æquæuus est soli atq; (vt Damascenus adnotat lib.1.de fide.c.9.)eum esse inseparabilem à patre vt lux inseparabilis est à sole, & nunquam posse deficere sicut neq; lux solis deficit. Merito ergo hic ait Chrysostomus, vbi sunt qui dicunt:erat,quando non erat?

Et figura substantiæ eius.] Græca magnam habent energiam, ὁ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. character impressionem significat, id est, signum, quod

quod expressum est, ex alia re, per quod res illa manifesta cognitione percipitur, cuiusmodi est sigilli figura in cera impressa. Apoc. 13. Et faciet omnes habere characterem in dextera manu sua, aut in frontibus suis, quo nomine docet filium esse perfectissimam & expressissimam imaginem patris, vt docent Damascenus libro. 1. de fide capit. 9. & Basilius in epistola. 43. ad Gre- 11
gorium Nissenum. Rursum Hypostasis, substan- *Hypostasis.*
tiam sæpè significat, quam Græci vocant οὐσίαν. Cuius rei causa Hieronymus in Epistola ad Damasum. Quoniam vetusto verebatur concedere tres hypostases in Deo, ne videretur tres concedere substantias. Tota inquit sæcularium literarum schola nihil aliud hypostasim nouit, quam vsiam. Verum communi vsu conciliorum & patrũ Hypostasis pro persona accipitur, & quidẽ valde proprie. Ita enim dicitur, quasi substãs, quod proprium est personæ & primæ cuiusq; substãtiæ. Damas. li. 3. de fide. c. 4. quod igitur aliud est substãtia, id est, οὐσία, & aliud hypostasis, sępè diximus & quod substãtiam commuuẽ & contentinam earum, quæ eiusdem speciei sunt Hypostaseon designat speciẽ, vt Deus, homo. Hypostasis autem indiuiduũ ostendit ceu patrem, filiũ, Spiritũ sanctũ, Petrũ, Paulũ. Idẽ latius docuit & explicauit Basi. in eadẽ Epi. 43. Atq; hoc modo nunc accepit Apostolus. Nam Character, id est, forma impressa, non est is qui impressit, sed similis illi: & filius non est pater, sed similis patri. Et essentia nõ gignit essentiã, sed pater generat filium ideo filius est chara-
cter patris, nõ autem essentiæ eius. Vna enim atq; 12
eadẽ essentia est in filio & in Patre. Pater autẽ generando filium suam (vt ita dicamus) figuram in eo expressit, sicut sigillum in cera. Quo modo haud incommode illud intelligi potest, quod ipse

ait Iohan.6.operamini,non cibum, qui perit, sed qui permanet in vitam æternam, quem,filius hominis dabit vobis, hûc enim pater signauit Deus. Ne incredibile videretur cibum permanentem in vitam æternam posse ab eo dari, qui se filium hominis vocaret,ostendit eundem esse Deum,& veram atq; expressam imaginem Patris, quo modo solet sigillo exprimi in cera, atq; ideò verbo vsus est apto,signauit, id est, sigillo expressit, quod in Græco est apertius, ἐσφράγισεν. Et cum articulo dixit ὁ Θεὸς ac si diceret, pater inquã ille,qui verus Deus est, vt increatã in se Dei patris imaginẽ agnoscerẽt,in est,omnino similem & patri æqualem.Theopylact.dicit ergo: & figura substantiæ eius. Hoc est, quemadmodum pater in sua persona subsistens nullius alterius indiget ad sui perfectionem, sic & filius. Cum enim declarasset filium non differre, nec dissimilem esse,proprium
13
etiam primi exemplaris characterem & formam esse filium per hæc demonstrat Apostolus, character enim siue figura aliud quiddam est ab archetypo,vt qui subsistat ipse per se se.Similis quidem citra vllum discrimen prototypo, seu exemplari primo &c.Quod ita intelligamus, apud nos characterem aliud esse ab archetypo secundum substantiam, in Deo autem non esse aliud, quia eadẽ est natura patris & filij,sed esse alium,id est,aliam personam. Chrysost. homilia 2.vnam rem sumit ad demonstrandã duorum substãtiam. Character quippe alter est ab ipso suo exemplari. Alter autẽ non in omnibus, sed secundum,quod per se ipsum subsistit. Nam & hic character similitudinis omnimodæ præbet indicium ad illud, cuius est character, & suspicionem vel paruæ dissimilitudinis omnino non recipit &c. Quoniam igitur dixerat: Qui cum sit splendor gloriæ, & splendor

dor in rebus creatis per se non subsistit, ne inde ansam errandi arriperent Sabellius, & Photinus vt putarent filium per se non subsistere, meritò addidit. Et figura substantiæ eius, vt adnotarũt Theo. & Theoph. Quoniam enim (inquit Theod.) diuina superãt omnem intelligentiam, & nec fieri poterat vt per vnam similitudinem doceretur diuinitatis mysterium, hoc per plura facere cogũt veritatis præcones.

Portansque omnia verbo virtutis suæ.] Verbum vocat 14
imperium, siue iusionẽ vt psal. 148. Spiritus procellarum quæ faciunt verbum eius. Lucæ. 5. in verbo autem tuo laxabo rete: nec põst exponi se ipso qui est verbum virtuosum, vt exposuit S. Thomas, *Phrasis* non est enim ὁ λόγος, quo nomine semper v- *Hebræa* titur scriptura cũ filium Dei intelligit, sed τὸ ῥῆμα, quod est verbum commune. Hebraico autem more dictum est, verbo virtutis suæ, pro verbo suo potenti plenoque virtutis, vt Coloss. 1. & transtulit in regnum filij dilectionis suæ, idest, quem ipse diligit Ephes. 1. Secundum propositum voluntatis suæ, idest, secundum propositum, quod ipse voluit, secundum id quod ipse apud se statuere voluit: quod paulo post explicauit. Qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ. Et in eodem capite: vt notum faceret nobis sacramẽtum voluntatis suæ. Hoc ergo ait vniuersa iusione sua potenti conseruat, ac portat, id est, sustinet, quod nisi faceret, omnia perirent & redirent in nihilum: In Græco est, φέρων, quod Erasmus non putat esse interpretandum, portans, sed agẽs, siue mouens, ac moderans, sicut ipse trãstulit. Mo- 15
dereturq; omnia verbo potentiæ suæ, id est, non solum per ipsum mundus hic conditus est, sed ab eo etiam regitur & administratur. Hoc ita confirmat.

mat. Nam φερόμενα, Inquit dicuntur græcis, quæ impetu quodam agũtur, vnde & φορὰν, impetũ vocant: Et ἄγειν, ac φέρειν dicitur qui suo arbitratu moderatur aliquẽ. In hanc sententiã interpretatur & Chrysostomus annotãs Emphasin huius participij φέρον, gubernat enim aliquis cũ negotio: fert, qui sine negotio mouet quolibet &c. Nos damus Erasmo quod vult, id est, ita etiam rectè explicari locum vt ab ipso explicatus est. Nam & Oecumenius & Theophylactus & Theodoretus eodem modo exposuerunt: sed ipse dee nobis etiam quod volumus necesse est, quãdo quidem propria & vsitatissima huius verbi significatio est, portare & baiulare, quod nemo ignorat. Nec ipse hoc negare pótuit: ait enim: The. licet non senserit Emphasin huius vocis, tamen haud
16 multum aberrat à scopo, The. autem ita omnino exposuit: vt nos diximus. Sed & Chrys. quem pro se citauit Erasmus, magis à nobis stat, ita enim interpretatur hom. 2. Ferat, inquit, omnia, id est, gubernet omnia. Et vt videamus quid gubernationis nomine intelligat continuo addit: si quidẽ cadentia & ad nihilũ tendentia continet. Non enim minus est continere mundum, quam fecisse, sed si oportet aliquid quod admireris dicere, adhuc amplius est. Nam in faciendo quidem ex nullis extãtibus rerũ essentiæ productæ sunt. In continendo verò ea quę facta sunt ne ad nihilũ redeãt continẽtur: quem sensum etiam secutus est Theophylactus.

Purgationẽ peccatorum faciens) Ποιησάμενος, id est, postquam fecit, postquam pro hominibus mortuus eorum peccata deleuit, ascendit in cœlum & sedit ad dexteram patris. Ita Crysostom. Theophyl. Theod. Oecume. & recentiores interpretes. Itaq; noster interpres huiusmodi tempora *Aoristi.*

Græ-

Græcorũ verborũ quæ ἀόριστα, dicũtur ſolet ſæpè quaſi præſentia vertere præſens pro præteri-
to accipiẽs, vt Act. 1. vſque in diem, qua præcipiens 17
apoſtolis per Spiritum ſanctũ, quos elegit aſſumptus eſt, id eſt, poſtquam præcepit: & ibidem, incipiens à baptiſmate Ioannis, id eſt, exorſus, vt vertit Eraſmus Matth. 14. & accedentes diſcipuli eius tulerunt corpus, id eſt, poſtquam acceſſerunt, aut cum acceſsiſſent. Ibidem: Et venientes nuntiauerunt Ieſu, id eſt, poſtquam veniſſent. Et exiens vidit turbã multam, id eſt, egreſſus. Ac poſtea, dimitte turbas vt euntes in caſtella emant ſi eſcas. Hæc eadem tẽpora ſæpè in præteritũ vertit. Vtriuſq; exempla ſunt in nouo teſtamento innumera, adeò vt in ſingulis etiã capitib. multa inuenire liceat, ex quibus intelligitur alterum pro altero vſurpare interpretẽ: ſed ita tamẽ vt ex ijs, quę dicũtur non ſit adeò difficile vtrũ præſens an præteri-
tum ſit iudicare. Ita nunc dicit. 18

Purgationem peccatorum faciens ſedet ad Dexteram Maieſtatis] Cum in Græco ſimiliter ſit ſedit. Cæterum in Gręcis codicibus aliquid additum inuenimus. Ita enim legitur: Per ſe ipſum purgatione facta peccatorum noſtrorum &c. quam lectionẽ agnoſcunt Chryſoſtomus hom. 2. Theophyl. Theod. Oecum. declarat enim hoc maxime Dei bonitatẽ & charitatem (vt ait Chryſ. hom. 2.) quod non ſolum purgatio peccatorum facta ſit, ſed etiã facta ſit per ipſum filium.

Sedet ad dexteram maieſtatis in excelſis.] In Complutenſi codice, & in nonnullis alijs eſt, ἐν δεξίᾳ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, id eſt, in dextera throni magnitudinis, ſiue maieſtatis. Verum Chryſoſtomus & Theoph. & Theod. & Oecũ. ita omnino legũt, vt eſt in noſtra trãslatione,

mat. Nam φερόμενα, Inquit dicuntur græcis, quæ impetu quodam agũtur, vnde & φορὰν, impetũ vocant: Et ἄγειν, ac φέρειν dicitur qui suo arbitratu moderatur aliquẽ. In hanc sententiã interpretatur & Chrysostomus annotãs Emphasin huius participij φέρον, gubernat enim aliquis cũ negotio: fert, qui sine negotio mouet quolibet &c. Nos damus Erasmo quod vult, id est, ita etiam rectè explicari locum vt ab ipso explicatus est. Nam & Oecumenius & Theophylactus & Theodoretus eodem modo exposuerunt: sed ipse det nobis etiam quod volumus necesse est, quãdo quidem propria & vsitatissima huius verbi significatio est, portare & baiulare, quod nemo ignorat. Nec ipse hoc negare potuit: ait enim: The. licet non senserit Emphasin huius vocis, tamen haud
16 multum aberrat à scopo, The. autem ita omnino exposuit: vt nos diximus. Sed & Chrys. quem pro se citauit Erasmus, magis à nobis stat, ita enim interpretatur hom. 2. Ferat, inquit, omnia, id est, gubernet omnia. Et vt videamus quid gubernationis nomine intelligat continuo addit: si quidẽ cadentia & ad nihilũ tendentia continet. Non enim minus est continere mundum, quam fecisse, sed si oportet aliquid quod admireris dicere, adhuc amplius est. Nam in faciendo quidem ex nullis extãtibus rerũ essentiæ productæ sunt. In continendo verò ea quę facta sunt ne ad nihilũ redeãt continẽtur: quem sensum etiam secutus est Theophylactus.

Purgationẽ peccatorum faciens) Ποιησάμενος, id est, postquam fecit, postquam pro hominibus mortuus eorum peccata deleuit, ascendit in coelum & sedit ad dexteram patris. Ita Crysostom. *Aorist.* Theophyl. Theod. Oecume. & recentiores interpretes. Itaq; noster interpres huiusmodi tempora

Græ-

Græcorũ verborũ quæ ἀόριστα, dicũtur solet sæpè quasi præsentia vertere præsens pro præterito accipiẽs, vt Act. 1. vsque in diem, qua præcipiens 17
apostolis per Spiritum sanctũ, quos elegit assumptus est, id est, postquam præcepit: & ibidem, incipiens à baptismate Ioannis, id est, exorsus, vt vertit Erasmus Matth. 14. & accedentes discipuli eius tulerunt corpus, id est, postquam accesserunt, aut cum accessissent. Ibidem: Et venientes nuntiauerunt Iesu, id est, postquam venissent. Et exiens vidit turbã multam, id est, egressus. Ac postea, dimitte turbas vt euntes in castella emant si escas. Hæc eadem tẽpora sæpè in præteritũ vertit. Vtrisq; exempla sunt in nouo testamento innumera, adeò vt in singulis etiã capitib. multa inuenire liceat, ex quibus intelligitur alterum pro altero vsurpare interpretẽ: sed ita tamẽ vt ex ijs, quę dicũtur non sit adeò difficile vtrũ præsens an præteritum sit iudicare. Ita nunc dicit. 18

Purgationem peccatorum faciens sedet ad Dexteram Maiestatis] Cum in Græco similiter sit sedit. Cæterum in Gręcis codicibus aliquid additum inuenimus. Ita enim legitur: Per se ipsum purgatione facta peccatorum nostrorum &c. quam lectionẽ agnoscunt Chrysostomus hom. 2. Theophyl. Theod. Oecum. declarat enim hoc maxime Dei bonitatẽ & charitatem (vt ait Chrys. hom. 2.) quod non solum purgatio peccatorum facta sit, sed etiã facta sit per ipsum filium.

Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.] In Complutensi codice, & in nonnullis alijs est, ἐν δεξίᾳ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, id est, in dextera throni magnitudinis, siue maiestatis. Verum Chrysostomus & Theoph. & Theod. & Oecũ. ita omnino legũt, vt est in nostra trãslatione,

ac maiestatem Deum interpretantur, sicut dixit Marcus c. vlt. assumptus est in cœlum & sedet à
Maiestas. dextris Dei. Maiestas proprie amplitudo & dignitas dicitur, vt interpretatur Cicero in. 2. de Oratore. Græce μεγαλοσύνη, Vt hoc in loco, siue etiam μεγαλειότης, vt Act. 19. sed & destrui in-
91 cipiet maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit. quare si legamus, ad dexteram throni maiestatis, interpretabimur: Ad dexteram throni ampli & magni vt Matth. 19. cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ. Et ca. 25. tunc sedebit super sedem maiestatis suæ. Si autem legamus: ad dexterã maiestatis, maiestas pro principe siue pro magnã potestate accipitur, vt in Epistola Iudæ. Maiestatẽ autem blasphemant, id est, principes & potestatẽ habentes, tametsi in his locis Matthęi & Iudę non sit in Græco μεγαλοσυνὴ sed δόξα, quod in illis idem est. Ita dominatio pro dominantibus ponitur vt in eadem Epistola Iudæ: Dominationem contemnunt. Potestates etiam vocantur potentes Angeli & potẽtes homines, principatus, qui principes sunt. Maiestas verò nunc per Antonomasiã rex omnium maximus, id est, Deus pater appellatur. Sẽsus ergo est: Postquam per crucem suam & mortem peccata nostra purgauit, ascendit super omnes cęlos, seditq́; ad dexteram patris. Addidit in excelsis, vt gloria Christi hominib. indicetur, qui cum in terra adeò abiectus fuerit, vt in crucẽ inter latrones sublatus fuerit, postea super omnes cœlos gloriosus ascẽderit, ita vt etiam ad patris dexteram consederit, quo sublimius nihil excogitari potest. In sessione autẽ ostẽditur seden-
20 tis autoritas vt Iob. 29. Quando procedebam ad
Sedere. portam ciuitatis & in platea parabam cathedram mihi. Et postea: cumq́; sederem quasi rex circumstante exercitu &c. Recte ergo D. Tho. in hoc lo-

co,

c. Diuina, inquit, curia multi aſsiſtunt, quia Dan.7.millia milliũ miniſtrabant ei, & decies millies centena millia aſsiſtebant ei. Sed nullus legitur ibi ſedere, quia omnes ſunt ibi ſerui & miniſtri, ſicut ait: omnes ſunt adminiſtratores ſpiritus in miniſteriũ miſsi. Solus Chriſtus ſedere dicitur, quia regiam habet dignitatem &c. Sedere ad dexteram honorificum eſt, ſi magnus ſit is, ad cuius dexteram ſedetur: quare ſedere ad dexteram maieſtatis in excelſis, id eſt, eius qui in cœlis maximus & ampliſsimus eſt, ſummus honos eſt, qui homini tribui poteſt. At dicendum potius videbatur: ſedet ad ſiniſtrã maieſtatis, nam ſi filius ad dexteram patris ſedet, reliquum eſt, vt pater ipſe ſedeat ad ſiniſtram filij, & honorificentius eo ſedeat filius. Hanc quæſ. diſſoluunt Antonius Nebriſſenſis in. 3. Quinquagena cap. 39. & Ioannes Goropius Becanus libro.3. Hierogliphicorũ prope finem, docent alium fuiſſe apud veteres ſedendi & deambulandi ordinem, quàm apud nos & læuam apud illos fuiſſe honorificentiorem, eamque dignitatem habuiſſe, quam nunc habet dextera. Hoc manifeſtum eſſe dicunt, ſi animaduertamus interiora dici Latinis quæ ſiniſtra ſunt, & exteriora, quæ ſunt dextera. Quod ex Virgilio ſatis intelligitur: Radit iter læuum interior——Et poſtea cum ſaxa ad ſiniſtram eſſe docuiſſet.

Sedere ad dexteram.

21

Interius & exterius.

5. Ænei.

Namq; furens animi dũ prora ad ſaxa ſuburget
Interior.—Quod Seruius interpretatur ſiniſterior, & Salluſtij verbis id cõfirmat. Igitur introrſus prima Aſiæ Bythinia eſt. Conſtat autem interius latus iudicatum eſſe honorificentius. Apud Horatium Tireſias Vlyſſem admonet vt ſi diuitias colligere cupit, diuitibus aduletur, dignioremq; locum concedat.—Ne tamen illi.

Li. 2. ſerm. Saty. 5.

Tu comes exterior, ſi poſtulet ire recuſes. i. dexterior.

5 Fastorū. terior. Et Ouidius de honore, qui olim libr. habebatur à iunioribus ait.

Ibat & interior, si comes vnus erat.

22 Et Xenophon. lib.8. de Pædia Cyri ante medium de Cyro ad conuiuium principes viros vocante hęc scribit: Sed vt venerunt, non [illegible] mere & inconsulto singulos [illegible] ad mensam. Sed quē maximè honoraret, ad sinistram [illegible] bebat manum, quod hęc [illegible] magis [illegible] quā dextera: Secundū verò ad dexteram: Tertium ad sinistrā & quartū ad dextera, &c. Alij contra [illegible] unt, Hadrianus Turneb. lib. [illegible] c. 24. qui comitem exteriorem apud H[illegible] esse dicit, qui a sinistra affectatur, consentiente [illegible] Acrone, Lambino, Cælio Rodigino lib.9 [illegible] antiquarū.c.10. deinde Alexāder lib.2. Genialium dierum.cap.19. hæc scribit. Ad dexteram vero locari præcipue apud AEgyptios magnus est honos habitus, in medio verò maximus Quod ęquè apud Romanos seruatum est. Idem apud Afros, Numi-

23 dasque, &c. Quodque ex Xenophonte attulimus magis probat dexterā apud omnes fuisse honoratiorem, quandoquidem quasi peculiare in Cyro fuisse narratur, ad sinistram locare quos maximè honorabat, si enim id illi commune fuisset cum omnibus, nihil erat cur narraretur. Sed quoniam argumēta Turnebi eruditè soluit Goropius & suam sententiam multis, grauibusq; rationibus confirmat, illi sane & Nebrissensi haud inuitus assentior. Illud non assentior; fuisse eandem apud Hebræos consuetudinem. Constat enim ex scriptura dexteram apud illos fuisse honoratiore, vt Matth. 20. Dic vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram in regno tuo. Dextera primùm petitur vt dignior. Sed illud apertius. c.25. Et statuet oues quidem a dextris

suis,

suis, hœdos autem à sinistris. Et Gen. 48. Ioseph posuit Manassem primogenitum ad dexteram Iacob, quasi in loco digniori. Ephraim verò ad sinistram, vt minorem. Sed Iacob præferre volens minorē maiori, dexteram illi imposuit, & Ioseph dixit: Non ita conuenit pater, quia hic est primogenitus, pone dexteram tuam super caput eius.
Nihil igitur refert apud Romanos locum sinistræ 24
fuisse potiorem, cum apud Hebræos plus honoris dexteram habuisse demōstrauerimus. Quomodo igitur Christus sedet ad dexteram patris? Quoniam Thronus regius vbicunque sit, dignissimus locus censetur & amplissimus & extra comparatione cum alijs est. Cęterę sedes inter se comparātur & altera altera cēsetur honorificentior. Regia sedes non confertur cum illis, sed ab ea honos & dignitas egreditur ad reliquas, vt illæ sint ampliores, quæ illi aut propiores sunt, aut meliori in loco respectu eius collocatæ. Rex enim vbicunq; sit amplior & honoratior omnibus est. Rex autem quem maximè honoratum vult, ad dexteram suā collocat. 3. Reg. 2. venit ergo Bethsabee ad regem Salomonem vt loqueretur ei pro Adonia: Et surrexit rex in occursum eius, adorauitq; eā & sedit super Thronum suum, positusq; est Thronus matri Regis, quæ sedit ad dexteram eius. Et Psal. 44. Asti- 25
tit Regina à dextris tuis in vestitu deaurato. Ita vt iam diximus electi ad Christi dexteram, damnādi ad sinistram constituuntur.

Tanto melior Angelis effectus. &c.] Tanto digniorem Angelis locum obtinens, quanto nomen habet præstantius, & honoratius illis. Ipse enim filius appellatur, illi Angeli, idest, nūtij & ministri, vt mox probaturus est: Non igitur cum factū dicit vt calumniabantur aduersarij, cum in cap. vltimo huius epistolæ scriptum sit: Iesus Christus heri,

 & ho-

& hodie ipse, & in secula, sed factum esse præstãtiorem Angelis, id est, honore prælatum esse Angelis, quomodo Iohãnes dixit cap. 1. Hic erat, quẽ dixi, qui post me venturus est, ante me factus est, quia prior me erat. Differẽtius vocat præstantius & excellẽtius, hoc enim nomen filij indicat, quãtum ipse differat ab Angelis. Hæreditauit autem significat, accepit, sortitus est. Quod Christo quatenus homo est, conuenit. Theophylactus: carnis

26 autem causa omnino dictũ est, hæreditauit. Nã vt Deus verbum hoc nomẽ semper habebat, &c. Hęc omnia eò pertinent vt ostendat quantum lex noua præstet veteri, cum non lata sit per Angelos vt vetus, sed per Christum multo Angelis maiorem.

Cui enim dixit aliquando Angelorum: filius meus es tu: Ego hodie genui te?] Poterat Paulo obijci Angelos etiam vocari filios Dei. Vt Iob. 1. cum venissent filij Dei vt assisterent coram domino affuit inter eos etiam Satan. Et cap. 38. cum me laudarẽt simul astra matutina, & iubilarent omnes filij Dei? Sed intelligendum est (vt adnotarunt Chrysostomus & Theophylactus & alij) filij nomen proprie accipi ab Apostolo pro eo, qui verè filius est, & eiusdem cum patre naturæ, vt ex verbis ipsis, quæ affert perspici potest: nulli enim Angelorũ dici potuit: Ego hodie genui te quod ipsi dictũ est: quod

27 enim gignitur, ex substantia gignentis est. Porro verba ex Psa. 2. desumpta sunt, quẽ de Christo scriptum esse, nõ de Dauide, quemadmodum Caluiniani volunt, manifestum est, cum non pauca eius verba in scriptura ipsa de Christo exposita inueniamus. Vt illud: Quare fremuerunt gentes, & cæt. Actor. 4. Et reges eos in virga ferrea. Apocal. 2. & 19. Et quod nunc in manibus habemus: filius meus es tu. Act. 13. Et bis in

hac

hac epiſtola cap. 1. & 5. Deinde illud, poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ, nec de Dauide, neq; de eius poſteris dictum eſt, quia in illis expletum non eſt, ſed in Christo. Denique verba ipſa filius meus, &c. adeò ſublimia ſunt, vt non ſolum homini conuenire non poſsint propriè accepta, verum neque Angelis, ſed ſoli filio, quem ab æterno genuit pater. Dicũtur quidem homines & Angeli filij Dei, ſed metaphorice & impropriè. filius enim ex patris ſubſtantia eſt. Dicuntur & homines geniti à Deo, ſed per ſimilitudinem. Nõ enim naturaliter geniti ſunt ſed voluntarie, vt ait Iacobus cap. 1. voluntariè enim genuit nos verbo veritatis. Solus ille propriè filius, & propriè genitus dicitur, cui pater ait: ex vtero ante luciferum genui te. Quare falſum eſt, quod voluit Ianſenius in adnotationibus huius pſalmi, dici hæc hiſtorice de Dauide, quatenus typus Chriſti eſt. *Pſal. 109.*
28 De hac generatione meritò dicit Hodie, Hodie (inquit Gloſſa) præſentiam ſignificat, atque in æternitate, neque præteritum eſt quidquam, quaſi eſſe deſierit, nec futurum, quaſi nondum ſit. Sed præſens tantum quia quidquid æternum eſt ſemper eſt &cæt. Errant ergò nonnulli qui exiſtimant, Hodie nuſquam ita accipi in ſcriptura, vt in his verbis, ſi de æterna generatione intelligantur. Neq; enim nos dicimus Hodie accipi pro æternitate, aut pro eo quod eſt ab æterno, ſed pro præſenti duratione, ſiue breuis, ſiue longa ſit. Et quia in æternitate nulla eſt ſucceſsio aut variatio, ſed ſemper res eodem modo ſunt, rectè cum de
29 rebus æternis ſermo eſt vtimur hoc aduerbio, hodie, vt omnis præteriti & futuri variatio longè amoueatur. Quod eleganter S. Thomas his verbis explicauit. Iſta generatio non eſt temporalis

 ſed

ſed æterna, quia hodie genui te. Differt autem tempus ab æternitate, quia tempus variatur, ſicut motus, cuius menſura eſt in variatione & ſucceſſione, & ideò nominatur per ſucceſsionem præteriti & futuri. Aeternitas autem eſt menſura rei immobilis, & ideò non eſt ibi variatio per ſucceſſionem, ſed ſemper eſt præſens & ideò denotatur per aduerbium præſentis temporis, ſcilicet, hodie &c. Hodie autem accipi pro præſenti duratione ſiue breuis, ſiue longa ſit, vel ex hac Epiſtola probari poteſt, in cuius cap. 3. legimus: ſed adhortamini voſmetipſos per ſingulos dies donec

Hodie. hodie cognominatur. Et mox: ſi tamen initiũ ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus dum dicitur: Hodie ſi vocem eius audieritis, noli-

30 te obdurare corda veſtra. Et cap. 13. Ieſus Chriſtus heri, & hodie, ipſe & in ſæcula. In eo autem, quod ait: Genui te. hoc. S. Thomas adnotat: verum, quia illud, inquit, quod fit, quia nondum eſt. incompletum per conſequens eſt: Quod autem factum eſt, completum eſt, & ita perfectum: ideò nõ dicit: genero te, ſed genui, quia perfectus eſt. Sed tamen ne putetur eſſe generatio eius tota in præteritione, & per conſequens in defitione, addit: hodie, vt ſit ſenſus: perfectus es fili, & tamẽ generatio tua æterna eſt, & ſemper à me generaris, ſicut lumen in aëre perfectum eſt, & tamen ſemper procedit à ſole &c.

Sed quid reſpondebimus hæreticis, qui malè hunc locum ab autore huius epiſtolæ exponi calumniantur, cum conſtet Paulũ Act. 13. de reſurrectione Chriſti expoſuiſſe? ita enim ait. Et nos vobis annuntiamus eã, quæ ad Patres noſtros repromiſsio facta eſt, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs veſtris reſuſcitans Ieſum, ſicut & in pſalmo ſecundo ſcriptum eſt: filius meus es tu, ego hodie

die genui te? Ad hoc facile responderi potest, 31
duos esse sensus historicos huius loci, aut etiam
tres, intelligi enim & de æterna Christi generatio
ne, vt diximus, & de temporali eius natiuitate, vt
Hierony. & Augustin. & Euthymius in eundem
psalm. & in hæc verba Pauli. Chrysostomus, &
Theophylactus, & Theodoretus, & Oecumenius,
& Glossa, & multi alij volunt. Deinde etiam de
resurrectione, qua iterum quasi genitus, & natus
est. Ita enim Paulum interpretari Act. 13. & ita in-
telligi debere sentiunt Hilarius & Chrys. in eun-
dem Psal. & Ambros. li. 3. de Sacramentis c. 1. &
ex recentibus Psalmorum enarratoribus multi, vt
Vatablus, Iansen. Flaminius, Varlenius, & alij.
Itaq; iuxta duas extremas expositiones cum dici-
tur, Hodie, dies indicatur, quo Christus ex Virgi-
ne natus est. Aut quo resurrexit. Resurrectio enim
quasi quædã generatio, & natiuitas fuit. Mihi sanè
vt verum ingenuè fatear hęc de Resurrectione ex- 32
plicatio durior videtur, sicut & alijs ante me visa
est, hoc est, Bedę, Oecumenio & Caietano in idem
caput Actorum Apostolicorum, & Sixto Senensi
lib. 7. bibliothecæ hæresi. 8. in solutione vndecimę
obiectionis, & Genebrardo in psalmum secun-
dum, qui negant hæc verba Psalmi à Paulo affer-
ri ad resurrectionem. Cur ego idem sentiam, di-
cam. Primum valde durum videtur idem verbum
propriè & impropriè accipi. Nam genui te, nega-
re nullo modo possumus propriè dici de genera-
tione æterna filij. Nihil enim Paulus efficeret,
nisi ita acciperetur. Deinde accipitur impropriè
pro temporali eius generatione, quæ non est ex 33
substantia gignentis: & adhuc magis impropriè
de resurrectione, quoniam similis est, quodam
modo temporali generationi. Deinde quoniam
his verbis non potest effici, quod Paulum efficere

velle dicunt, id est, Christum resurrexisse. Nam si hodie diem significat resurrectionis, non magis probat hic locus Christum resurrexisse, quam resurrecturum esse, ac respondere possent auditores: Resurget in fine sæculi cū cæteris, aut resurget post multos annos, & eo die verū erit. Ego hodie genui te. Cur tu, ô Paule nūc magis hæc expleta esse contēdis, quam eo ipso die, quo Christus mortuus est? Tertio, quoniam Apostolus iam de resurrectione locutus fuerat & aliud assumit probandum, sicut verba eius indicant: Et nos vobis annūciamus eam quę ad Patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs vestris resuscitans Iesum, sicut & in psalm. 2. scriptum est: filius meus es tu, ego hodie genui te. Non probat eum resuscitatum esse, sed Deum impleuisse quod promiserat patribus. Vbi autem patribus promisit Christum à se fore resuscitandū? Præcipue cum dicat: resuscitans Iesum. Est enim
34 ἀναςήσας, Id est, postquā resuscitauit Iesum. Est enim ex illis aoristis Gręcorū de quib. diximus num. 16. & 17. præsentis temporis esse, & à nostro interprete cum illa occurrunt, sæpè præsens pro præterito accipi: atque ideò Erasmus vertit: resuscitato Iesu. Quid igitur sibi Paul. vult in Actis? Scriptores, quos paulò ante pro me nominaui prę ter Caietanum de temporali generatione & natiuitate interpretantur. Vt sit sensus: Deus impleuit quod promisit patribus de filio suo venturo quādoquidem genuit illum, id est, fecit vt ex virgine nasceretur. Caietanus in eundem locum afferri dicit ab Apostolo hæc verba vt Christi diuinitatem probet, quem ante, Iohannis testimonio Messiam esse docuerat, de quo promissio antiquis patribus facta fuerat. Sed ex his omnibus, quæramus quorsum additum sit: Resuscitans Iesum?

Iesum? Ita ergo locus videtur exponendus ex præ-
cedentibus. Dixerat cum ad Dauidem venit: Hu- 35
ius Deus ex semine secundum promissionem edu-
xit Israël Saluatorem Iesum &c. Et quidquid po-
steà dicit ad huius rei confirmationem dicit. De-
inde de resurrectione Christi locutus addit: Et
nos vobis annunciamus eam, quæ ad Patres no-
stros repromissio facta est, quoniam hanc Deus
adimpleuit filiis vestris resuscitans Iesum &cæt.
Promissio quam annunciat, illa est, de qua prius
dixit: Eduxit Israël Saluatorem, idest, Regem &
ducem, qui populum Dei electum liberet omni
miseria & seruitute, sicut Zacharias ait cap. 1. Luc.
Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem
nostrum daturum se nobis, vt sine timore de ma-
nu inimicorum nostrorum liberati seruiamus il-
li in sanctitate, & iustitia, &c. Hanc promissionē
Deus adimpleuit resuscitato Iesu siue resuscitans
Iesum, quoniam simul conresuscitauit nos, idest,
ius nobis dedit ad resurrectionem, & certam il-
lius spem, Eph. 2. Et cùm essemus mortui peccatis,
cōuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis salua-
ti, & conresuscitauit & consedere fecit in cœle-
stibus in Christo Iesu. Atq; ita non solùm à reli- 36
quis inimicis, idest, à peccato & ab inferno libe-
rati sumus, sed etiam à morte, 1. Corinth. 15. No-
uissima autem inimica destruetur mors. Imple-
tam autem esse hanc promissionē, idest, suscitasse
Deum Israëli Saluatorem IESVM confirmat ver-
bis psalmi: Filius meus es tu, &c. ac si dicat: Nemo
dubitet aduenisse Israëli verum saluatorem, per
quē ab omnibus inimicis sit liberandus, quoniam
hunc IESVM, quem misit pater, ipse filium suū &
eiusdē secum naturæ agnoscit dicens: Filius meus
es tu &c. Quare eandem cum Patre habet poten-
tiam, ac nemo ei resistere poterit quin omnia fa-

 ciat,

ciat, quæ Deus patribus nostris promisit. Sed vnde probat Paulus hæc dicta esse Iesu, de quo ipse loquitur: Scientibus legem loquitur, constat enim hæc dicta esse de Messia, quoniam versus præcedens in eodem psalmo ita habet: Ego autem constitutus sum Rex ab eo super Sion montē sanctū eius, &c. Iesum autem esse Messiam docuerat, quoniam erat ex semine Dauid. Deinde ex aduentu
37 Ioannis Baptistæ ante ipsum: Prædicante Ioanne ante faciem aduentus eius &c. Ita enim prædictū erat Isai. 40. vox clamātis in deserto, parate viam Domini, &c. Præterea etiam testimonio ipsius Ioannis: cum impleret autem Ioannes cursum suum dicebat: Quem me arbitramini esse, non sum ego, sed ecce venit post me, cuius non sum dignus calceamenta pedum soluere, His addit eius passiones, & resurrectionem, cuius testes citat multos etiam tunc viuentes: Quare eleganter ex his omnibus conclusionem suam colligit: Et nos vobis annunciamus eam, quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filiis vestris, &cæt. quæ non colligitur quidem integrè ex verbis psalmi, sed ex illis simul, & ex præcedentibus: cum enim verba psalmi retulit, id vnum restabat probandum, quod illis probatur. Si enim Iesus Messias est, & mortuus est, ac resurrexit, vt saluum faceret genus humanum: id tantum videndum est, an tantæ virtutis sint eius passio, & resurrectio, vt per eas ab hostib. nost. is perfectè liberari possimus. At de hoc nemini dubitatio esse potest, cum is, qui moritur filius Dei sit, & patri æqualis. Atque ita & locus psalmi eodem modo semper explicatur, qui scilicet maximè omnium veteribus patribus placuit, & aduersariis respondimus, qui malè ab autore huius Epistolæ adductum esse mentiebantur.

Et rursum: Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium. Ex his verbis Caietanus initio huius Epistolæ collegit, eam non esse Canonicam neq; Pauli, quod quæ manifestè dicta sunt de Salomone, 2. Reg. 7. & 1. Paral. 22. autor eius de Christo interpretetur. Minus, inquit, decet in tanta re, tantū Apostolum vti tali argumento, cum potuissent Hebræi facilè respondere, quod non de filio Dei, sed puro homine, & qui potuit peccare, & peccauit, dicta sunt hæc verba à Deo per Nathan ad Dauidem: vnde ex tali filiatione non probatur superioritas ad Angelos, vti autem his verbis in sensu mystico minorem reddit autoritatem probantis, in principio præsertim Epistolę & apud Hebręos. Hæc Caieta. quibus vt satis faciamus duo sunt explicanda. Primum, quomodo hæc verba de Christo intelligātur. Alterum, quam vim habeat Apostoli argumentatio ex his verbis confecta. Et quoniam in his variæ doctorum hominum sentētiæ sunt eæq; multum probabilitatis habere vidētur, operæpretium erit paucis eas attingere vt veritas pleniùs ac clarius elucescat. 38

Nonnulli adeò hæc de Christo dicta intelligūt, vt nullo modo ad Salomonem pertinere posse cēseant. In his est Lactantius Firmianus lib. 4. cap. 13. Glossa in cap. 7. libr. 2. Reg. Rupertus lib. 2. in libros Regum cap. 30. Lactantium haud obscurè sequi videntur Sixtus Senensis libr. 7. bibliothecæ Hæresi. 8. in dilutione obiectorum, & Ambrosius Catherinus lib. 1. annotationum in commentaria Caietani, & apertius in expositione huius capitis. Dicunt enim de Salomone intelligi typice, id est, vt figura Christi est. Atque hunc tandem fuisse eorum sensum ex eo constat, quod negant, quæ in eo loco dicta sunt conuenire Salomoni: Dauidi enim dicitur: cumque completi 39

fue-

quoniam Salomon poſt eius mortẽ illud erat æ-
dificaturus. Hæc ſatis idonea cauſa eſt prohibẽdi.
at ſi diceret: Non tu ædificabis mihi tẽplum, quia
poſt mortem tuam, ex ſemine tuo naſcetur Chri-
ſtus, qui ædificabit mihi Eccleſiam, nulla prohi-
bendi cauſa reddebatur. Deinde ipſe Dauid. 1. Pa-
ralip. 22. docet hæc de Salomone dicta eſſe, cui ait:
Filius, qui naſcetur tibi, erit vir quietiſſimus, &c.
ipſe ædificabit domum nomini meo, & ipſe erit
mihi in filium, & ego ero illi in patrem, firmabo-
que ſolium Regni eius ſuper Iſraël in æternum.
Nunc ergo fili mi ſit Dominus tecum, & proſpe-
rare & ædifica domum Domino Deo tuo, ſicut lo-
cutus eſt de te. Et cap. 28. Salomon filius tuus ædi-
ficabit domum meam, & atria mea: ipſum enim e-
legi mihi in filium, & ego ero ei in patrem. Quod
autem Claudius commentus eſt, hæc bis dicta eſ- 42
ſe, longè abhorret à vero, cum ex his tribus locis
conſtet ſemel fuiſſe dicta, cùm ſcilicet Dauid vo-
lebat templum ędificare & miſſus eſt ad eum Na-
than qui prohiberet, & id Salomoni reſeruatum
diceret, eademq; verba in illis omnibus ſint: nec
magis hęc quàm illa ad Salomonem, aut ad Chri-
ſtum pertineant. Deniq; Salomon ipſe de ſe dicta
interpretatur. 3. Reg. 5. Quamobrem cogito ædifi-
care tẽplum nomini Dei mei, ſicut locutus eſt Do-
minus Dauid patri meo dicens: Filius tuus, quem
dabo pro te ſuper ſolium tuum, ipſe ædificabit
domum nomini meo. Et cap. 8. eiuſdẽ libri refert
verba Domini dicta Patri ſuo Dauid, vt lib. 2. cap.
7. ſcripta ſunt. Et poſtea ait: Confirmauit Domi-
nus ſermonẽ ſuum, quem locutus eſt, ſtetique pro
Dauid patre meo, & ſedi ſuper thronum Iſraël ſi-
cut locutus eſt Dominus, & ędificauit domum no-
mini Domini Dei Iſrael.
Eorum argumenta ſoluunt Lyranus in 2. Reg. 7. 43
& Abu-

43 & Abulensis.q.9.in idem caput. Primum falsum est quod obiiciunt iam egressum fuisse Salomonē ex vtero Dauidis, cùm hęc illi promissa sunt. ordo enim historiæ sacræ docet, nondum eum in adulterium incidisse id temporis, nec vxorē Vriæ habuisse, quod postea in c.11.eiusdem libri narratur gestum. Illud autem: cumq; completi fuerint dies tui, &c. rectè exponit Lyranus, sciendum, inquit, quod licèt Salomon fuerit coronatus in regem viuente adhuc Dauid, vt habetur infrà 3. lib. 1. cap. tamen non fuit firmiter stabilitus in regno vsque post mortem Dauid, quando Adonia & Ioab interfectis dissoluta fuit colligatio eorum, qui fauebant Adoniæ. Tamen Salomon adhuc non erat natus, nec conceptus, quando ista verba fuerunt dicta Dauid, &c. Et mox: Ista suscitatio intelligitur quantum ad regni stabilitatem, sicut aliquis dicitur creari in Regem. Et Abulensis loco citato ait: Quamquā fuerit factus Salomō Rex vi-
44 uēte patre, fuit ad tollendas discordias fratrū, tamē viuente patre nullā habuit potestatem regiā, sed Dauid iubebat omnia. ideo tunc Salomon erat tanquam non esset Rex. Mortuo autem Dauid, Salomon cæpit in omnibus iubere, tanquam solus Rex: ideo tunc propriè dicitur suscitatus in Regem, & non tempore Dauid, &cæt. Quodque Lactantius putauit suscitari dici de natiuitate Salomonis, oblitus videtur in libro Iudicum caput primū & secundum, & sæpè alias suscitari eos, qui iudices creabantur & nouam potestatem accipiebant. Nec scriptura dicit Salomonem vocandum esse filium Dei, sed futurum Deo pro filio carissimo. Illud: stabiliam thronum eius vsque in sempiternum, Lyranus, & Abulensis de longo tempore interpretantur more scripturæ. Verum nihil necesse est, ita exponere, sed dicendū est,

est, non simpliciter id promissum fuisse Dauidi, 45
sed conditione addita, si Salomon, & eius posteri manerent in officio, vt apertissimè dictum est. 1. Paralip. 28. Et firmabo regnum eius vsque in æternum, si perseuerauerit facere præcepta mea & iudicia, sicut & hodie. Et Paulo post ait illi Dauid: si quæsieris eum, inuenies: si autē dereliqueris eum, proijcit te in æternum: quod Glossa obijciet non conuenire Salomoni. Et fidelis erit domus tua, & Regnum tuum vsque in æternum: meminerit fidele dici, quod non deficit, sed semper manet. Vt Isa. 55. feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles. Et ideo Paulus apud Lucā Act. 13. probauit hinc resurrectionem Christi nunquam esse morte commutandam. Quod autem 46
inquit: suscitauit eum à mortuis, amplius iam non reuersurum in corruptionem, ita dixit: Quia dabo vobis Sancta Dauid fidelia. Et ca. 33. panis ei datus est, aquæ eius fideles sunt. Sensus ergo est, semper Domus tua, & regnum tuum manebunt si posteri, tui scilicet seruauerint præcepta mea.

Fidelo.

Manet ergo hæc & de Salomone intelligi, vt probatum est, eadémque de Christo dici negare non possumus, quoniā ita docet Apostolus. Quod enim sequitur continuo. 2. Reg. 7. qui si iniquè aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, & in plagis filiorum hominum, nihil repugnat veritati. Nam sicut Salomon non fuit figura Christi, in peccatis suis, sed in Regno, & in pace, & in ædificatione templi: Ita, quæ de peccatis eius dicuntur, nihil pertinent ad Christum. Quamuis facilè etiam communi responsione satisfacere huic obiectioni possumus Christum intelligi caput cum membris, sicut ipse docet Act. 9. dicens Saule, Saule, quid me persequeris? & peccata non ad ipsum in se, sed in suis membris esse referenda. Quare hoc

47 hoc nunc quærendum eſt, vtrum hiſtorico ſenſu, an allegorico hæc de Chriſto dicta ſint. Multi putant hiſtorico dici de Salomone, & de Chriſto, quoniam eadem ſcriptura multos hiſtoricos ſenſus capere poteſt, vt Lyranus hic, & 2. Reg. 7. (quod ſæpè in ſimilibus locis docet) Paulus Burgenſis in additione eiuſdem cap. 7. Abulenſis. quęſ. 9. in idē caput. Canus lib. 2. de locis Theologicis cap. 11. verùm quoniam in cap. 11. Hoſ. num. 3. & ſeq. manifeſtiſſimè hunc Lyrani & aliorum errorem & aperui & vt arbitror profligaui, nunc tantum dicā, ſi id verum eſſet Patrem & filium in eadem enunciatione propriè & impropriè accipi, quod abſurdiſſimum eſt, ſiquidem aliter Salomon filius dicitur, aliter CHRISTVS. Deinde ex ipſa ſenſuum definitione ita hoc perſpicuè intelligitur, vt dubitare nemo debeat aut poſſit. Si enim Salomon figura Chriſti eſt, & homo ille & eius regnum Chriſtum cum ſuo regno ſignificat, quæ de Salomone dicuntur, vt figura Chriſti eſt, ad Chriſtum, non niſi ſpirituali ſenſu referuntur.
48 Senſus enim hiſtoricus eſt, quem verba efficiunt, ſpiritualis autem, quem efficiunt res illis verbis ſignificatæ. Quare mirum eſt, non videre Lyranum & quoſdam alios pugnantia ſe loqui, cùm dicunt: Hæc dicta ſunt de Salomone, prout figura fuit Chriſti, & ideò de Chriſto intelliguntur ad literam, &c. Imò ideò intelligi de eo nequeunt ad literam. Nam ſi Salomon figura fuit Chriſti, ipſe Salomon & res, quæ de illo ſcriptæ ſunt ſignificāt Chriſtum: verba ergo ſignificant res Salomonis, & ipſe Salomon ac res eius ſignificant Chriſtum. Ergo hic ſenſus non hiſtoricus eſt, ſed ſpiritualis. Nam ſpiritualis ſenſus dicitur, quem efficiunt res ſignificatæ per verba. Quare vbicumque legimus aliquid eſſe figurā, aut typum alterius, aut typicè dici,

dici, ſiue accipi, quod dicitur, ſine dubio ſenſus
ſpiritualis eſt. Hinc etiam fit nõ improprium mo- 49
dò, ſed valde etiam falſum eſſe, quod Lyranus hic
& in. 2. Reg. 7. & nonnulli alij dicunt ea, quæ in
ſcriptura dicuntur de aliquo, quatenus eſt figura
alterius, non conuenire ipſi, ſed rei, cuius eſt figu-
ra, vt quæ dicũtur de Salomone, vt eſt figura Chri-
ſti, nullo modo exponi debere de Salomone, ſed
de Chriſto, cuiuſmodi eſt illud Pſa. 71. Et domina-
bitur à mari vſque ad mare, & à flumine vſque ad
terminos orbis terrarum. Imò vero quæ de Salo-
mone dicuntur, vt figura Chriſti eſt, neceſſe eſt
prius ipſi Salomoni conuenire, vt Chriſto conue-
niant. Nam ſicut ipſe Lyranus fatetur, nihil poteſt
eſſe figura alterius, niſi in ſe res aliqua ſit, illud e-
nim, quod nihil eſt non poteſt eſſe figura alterius.
Et eadem ratione, quod dicitur de Salomone vt
eſt figura Chriſti, niſi Salomoni conueniat, nihil
eſt, & ideò non poteſt eſſe figura Chriſti. Etenim 50
ſi figura eſt, ipſæ res ſignificant Chriſtum, ergo
prius in Salomone illæ factæ ſunt, vt poſſint ſigni-
ficare res Chriſti. Accedit, quod figura per ſimili-
tudinem, quam habet cum re cuius figura eſt, illã
ſignificat: res autem, quę facta nõ eſt in eo, qui eſt
figura, non habet ſimilitudinem cum illa re, quia
non entis, vt eſt in prouerbio Iuriſconſultorum,
nullæ ſunt qualitates. Hoc exemplo, quo ipſi v-
tuntur, notum fiet. Quod Dauid ait: Et dominabi-
tur à mari vſque ad mare, &c. affirmant de Salo-
mone dici, ſed ipſi non conuenire. Quomodo dici
poteſt de illo, quod illi non conuenit, niſi id men-
dacium ſit? Salomon non eſt dominatus à mari vſ-
que ad mare, &c. ſed Chriſtus, non ergo id de Sa-
lomone dictũ eſt, ſed de Chriſto. Dicitur, inquis,
de Salomone, vt eſt figura Chriſti. Audio, ſed in
eo, quod ſibi non conuenit, nullius eſt figura. Sic-

ut Salomon non potuit esse figura Christi in eo quod in Christo inuentū non est, vt in idololatria:
51 Ita neque in eo esse potest, quod in eo non præesſit. De quo igitur id dictum est? Omnino de Christo. At Psalmus ille 71. inſcribitur in Salomonem, non inficior. Sed ibi Salomon non regem illum significat filium Dauidis & Bethsabee, ſed Christum ea ſcripturæ locutione, qua nomen figuræ dari ſolet rei, cuius eſt figura: vt cùm Dauid appellatur Ezec. 34. Et ſuſcitabo ſuper eas paſtorem vnum, qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid. Et Hoſ. 3. Et quærent Dominum Deum ſuum, & Dauid regem ſuum? Quis affirmet hæc dici de Dauid vt figura Christi eſt? De Christo omnes dictum volunt. Solet enim ſcriptura cum huiuſmodi nominibus vtitur addere alia, quibus ambiguitas tollatur, & quæ maiora ſint, quàm vt Dauidi, aut Salomoni conuenire poſſint, vt inde perſpicuum ſit, de quo ſint omnia intelligenda. Quem canonem ſi ad ſcripturarum intelligentiam adhibeamus, multis nos, magniſque erroribus liberabit. Vocabula primum propriè accipiamus, vt Dauid, Salomon, Zorobabel, & ſimilia, & res ad illos accommodemus, quæ dicuntur. Verum, ſi in eodem contextu, aut in eadem ſententia aliquid inuenerimus ſublimius, quam vt illis conuenire poſſit, totum de Christo, & de eius myſteriis dictum intelligamus, & vocabula illa, Dauid, Salomon, & cæt. metaphoricè aut quouis alio modo figuratè accipi. Totum, inquam, vel Pſalmum interdum, vel certe totam illam pericopen: poteſt enim nonnunquam fieri vt res noua dici incipiat, vt qui in Pſalmo 71. legit titulum, in Salomonem, Pſalmū attentè legat: & cum inuenerit, quod Salomoni tribui non poſſit, intelligat totum eſſe de Christo, eumq; figuratè nomine Salomonis fuiſſe appel-

appellatum. Atque ita non de Salomone, sed 52
de Christo eum intelligi docent Arnobius, Hie-
ronymus, Augustinus, Theodoretus, Cassiodo-
rus, Beda, Euthymius, Haymo, Remigius, Ruper-
tus & alij. Sed verba Augustini referam vt veritas
melius intelligatur. In Salomonē quidē Psalmi
huius titulus prænotatur. Sed hæc in eo dicuntur,
quæ non possunt illi Salomoni regi Israël secun-
dum carnē iuxta ea, quæ de illo sancta scriptura
loquitur conuenire: domino autem Christo pos-
sunt. Vnde intelligitur etiam ipsum vocabulum
Salomonis ad figuratā significationē adhibitū, vt
in eo Christus accipiatur: Salomon quippe in-
terpretatur pacificus, ac per hoc tale vocabulū il-
li verissimè atque optime congruit, per quem me-
diatorem ex inimicis accepta remissione pecca-
torum reconciliamur Deo, &c. Idē docet in libro
de vnitate Ecclesiæ. c. 8. & addit nullum Christia-
num hoc negare. Et Basilius, ac Theodoretus aiūt,
quod Salomoni propositus Psalmus nequaquam
congruat, opinor Iudęos etiam confiteri, si verita-
tē dicere voluerint ne dum fidei alūnos. Et postea:
Cæterū inscriptio non inepta est, verè autē Salua-
tori congruit, quandoquidē Salomō pacificus in-
terpretatur, &c. simile indicium est de Psalmo. 15. 3
qui inscribitur ipsi Dauid, & in eo est quiddā sub-
limius Dauide: Quoniam non derelinques ani-
mam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum
videre corruptionem. Quod Petrus Acto. 2. &
Paulus Act. 13. non de Dauide, sed de Christo di-
ctum esse testantur: & de Psal. 109. quem Iudæi
recentiores putant cani de Abraham victore.
Hinc videmus planè canticum canticorū nequa-
quam scriptum esse de Salomone, & de eius vxore
filia Pharaonis, sed de Christo, & de Ecclesia: sunt
enim in illo non pauca adeò grandia, & subli-

mia vt in Salomonem, & eius vxorem quadrare non poſſint.

Sed vt ad rem redeamus, quoniam demonſtrauimus hæc verba: Ego ero illi in patrem, &c. hiſtoricè quidem de Salomone: allegoricè autem de Chriſto dici, ſupereſt vt reſpondeamus ad argumentum Caietani, non decere tantum Apoſtolum in re tanta vti allegorico ſenſu aduerſus Iudæos, quandoquidem ex illo efficax argumentum deſumi nō poteſt, ſed ex ſolo hiſtorico. Hoc enim omnes permoti videntur, qui vtrumque ſenſum hiſtoricum eſſe dixerunt, ne, ſcilicet, fateri cogerentur ſcripturam vti argumentis non efficacibus. Ad hoc eruditè reſpondent Canus libr. 2. de locis cap. 11. & noſter Robertus Bellarminus, in primo tomo ſuarum diſputationum aduerſus hæreticos lib. 1. cap. 17. ſed copioſius Fr. Michael Medina lib. 6. de recta in Deum fide cap. 25. quamuis Canus hiſtorico ſenſu verba afferri putat, verum, etiam ſi allegorico afferrentur, rectè fieri potuiſſe dicit. Summa reſponſionis eorum hæc eſt, Apoſtolum in grauiſſimis cauſis argumenta deſumere ex ſpirituali ſenſu, nec tamen propterea aut illas epiſtolas Apoſtoli eſſe negamus, aut eum malè argumentatum eſſe dicimus. Exempla habemus non pauca 1. Corinth. 9. & 1. Timot. 5. in boue triturante. 1. Corinth. 10. in nube & mari &cæt. Galat. 4. in duobus filiis Abrahæ. Hebr. 7. in Melchiſedec. In Euangelio etiam hoc videre licet, Matth. 2. in verbis Hoſee. Ioan. 29. in verbis Exodi, os non comminuetis ex eo. Addunt in omnibus diſciplinis id moris eſſe, vt cum argumentis certioribus etiam probabilia afferantur: quare cū locum firmiorem protuliſſet Paulus: filius meus es tu, &cæt. ſecundo loco hunc probabilem affert: Ego ero illi in patrem, &c. Hoc perſæpè fieri

in

in Euangelio & Epistolis, & in reliqua scriptura, etiam cum argumenta necessaria non præcedunt, adeò perspicuum est, vt probandum non sit. Argumentantur enim nunc à simili, nunc a maiori, nūc à minori, à cōtrarijs, à causis, ab effectis, ab Etymologia. Docet etiā Michaël Medina, quod dicitur, rationes è mystico sensu productas, non valere, intelligi debere de eo sensu, quem sibi quis voluntariè confinxit. Sed si educantur è sensu recepto atque approbato, non minus validas esse, quàm quæ à sensu historico educuntur. Hunc autem, qua nunc vtitur Apostolus, desumi ex sensu receptissimo, quoniam in veteri illo populo nihil erat notius, quàm Salomonem typum Christi gessisse. Ego etiam si hoc idem Canus, & Bellarminus affirment, nonnihil dubito an populo illi notæ fuerint huiusmodi figuræ, & an in Salomone Christū intellexerint: eos tamē ad quos Paul. scribit, quia Christiani erant, rectè hunc typum intellexisse arbitror. Et quoniā de causa, qua scriptura, & patres sensibus mysticis vtuntur, deque eorum vi ad confirmationem dogmatum latiùs egi in commentariis duodecim prophetarum in primo præludio, num. 18. & sequentibus: Nunc breuiter dicam sensum mysticum natura sua non minùs ad confirmationem valere, quàm historicum, sed ex accidenti non valere, aut quia nobis ignotus est, aut non constat illis quibus cū disputamus illum esse verum sensum. Verum id in historico etiam vsu venit, si enim aut nobis, aut aduersariis ignotus sit, non sumitur ex eo firmum argumentum. Quare vbi constiterit, aut ex scriptura, aut ex veterum consensu, siue ex Ecclesiæ traditione illam rem figuram huius fuisse, satis validum est argumentum à sensu mystico sumptum. Etenim sensus historicus propterea va-

56

57

let ad confirmationem dogmatum, quod eum intendit Spiritus sanctus: sed idem intendit etiam mysticum, quia per ea, quæ fiebant significabat ea, quæ futura erant in Ecclesia, sicut ait Apostolus. 1. Corint.10. hæc autem omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram. Imò tanto magis mysticum intendit, quantò præstantior est historico, idest, quātò præstantiora & magnificentiora sunt mysteria Christi, & Ecclesiæ dictis, & factis illius populi. Quod eleganter docet idem Apostolus. 1. Corinth. 9.
58 scriptum est enim, inquit, in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti, nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos hoc vtique dicit. Quo fit vt cùm in historia mysterium aliquod Christi significatum est, tunc impleri dicatur scriptura, cum illud fit, quod significabatur. Matth.2. vt adimpleretur, quod dictum est à Domino per prophetam dicentem. Ex AEgypto vocaui filium meum. Et mox: tunc adimpletum est, quod dictum est per Ieremiam prophetam dicentem: vox in Rama audita est, &cæt. Ioan.19. Facta sunt enim hæc, vt scriptura impleretur: os non comminuetis ex eo. Non enim poterat impleta scriptura rectè dici, cui id quod erat præcipuum adhuc deerat. Sensus ergo historicus proximè intentus est ab Spiritu sancto per verba scripturæ, sed mysticus principalius intentus est per facta illis verbis significata. Quare cum Paulus plenus Spiritu sancto videret Salomonem vmbram & figuram fuisse Christi, & Deum patrem cum dixit: Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, magis ad Christum, quàm ad Salomonem respexisse, cur vereretur de Christo loquens ea verba referre,
59 quæ de ipso dicta esse certo sciebat? Nec reprehendi sunt Apostoli, qui huiusmodi argumentis

vtan-

vtantur, sed magnoperè laudandi, quoniam non tam argumentari sæpè voluerunt, quam ostendere nobis per spiritum, quo pleni erant diuina mysteria sub humili cortice literæ latentia & introducere nos ad thesaurum absconditum, vt & certior esset fides nostra, & maior lætitia atque exultatio, dum noui testamenti mysteria dictis & factis veterum patrum prædicta & ante multos annos quasi depicta videremus. Verum hoc non prętereundum, Paulum hic non solum docere nos voluisse, Christum esse filiũ Dei, quod verbis Psalmi secundi satis comprobatum videbatur, id est, Messiam, de quo Psalmus ille scriptus est, esse filium Dei, sed Iesum, quem ipse prædicabat & de quo scribebat esse hunc ipsum Messiam, quoniam Messias futurus erat de semine Dauid, de quo Iesum Dominum nostrum esse constabat: & ideo retulit verba, quæ de filio Dauidis dicta erãt. Præterea cum Salomonis regnum pacificum fuerit, & auro & argento, & omnibus diuitiis abundans,
dum docet nos, Salomonem typum fuisse Christi, 60
docet simul fœlicitatem temporalem regni eius figurã fuisse spiritualis, & æternæ felicitatis, quæ futura erat in regno Christi. Opportune autem hoc docet eos qui a suis afflicti & spoliati bonis omnibus fuerant, vt firmi essent in fide nec Christum relinquerent, aut à regno eius recederent, quod felicissimum, & florentissimum fore in regno Salomonis præmonstratum fuerat.

Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ.]

Theodoretus: Qui fert omnia verbo virtutis suæ & est sæculorum effector & opifex, vndenam venit in orbem terrarum? Quomodo autem primogenitus, qui est vnigenitus? Deinde cum dixisset eodem modo locutum esse Ioannem, cum dixit: In mundo erat, & mundus

let ad confirmationem dogmatum, quod eum intendit Spiritus sanctus: sed idem intendit etiam mysticum, quia per ea, quæ fiebant significabat ea, quæ futura erant in Ecclesia, sicut ait Apostolus. 1. Corint. 10. hæc autem omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram. Imò tanto magis mysticum intendit, quantò præstantior est historico, idest, quãtò præstantiora & magnificentiora sunt mysteria Christi, & Ecclesiæ dictis, & factis illius populi. Quod eleganter docet idem Apostolus. 1. Corinth. 9.
58 scriptum est enim, inquit, in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti, nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos hoc vtique dicit. Quo fit vt cùm in historia mysterium aliquod Christi significatum est, tunc impleri dicatur scriptura, cum illud sit, quod significabatur. Matth. 2. vt adimpleretur, quod dictum est à Domino per prophetam dicentem. Ex AEgypto vocaui filium meum. Et mox: tunc adimpletum est, quod dictum est per Ieremiam prophetam dicentem: vox in Rama audita est, &c. Ioan. 19. Facta sunt enim hæc, vt scriptura impleretur: os non comminuetis ex eo. Non enim poterat impleta scriptura rectè dici, cui id quod erat præcipuum adhuc deerat. Sensus ergo historicus proximè intentus est ab Spiritu sancto per verba scripturæ, sed mysticus principalius intentus est per facta illis verbis significata. Quare cum Paulus plenus Spiritu sancto videret Salomonem vmbram & figuram fuisse Christi, & Deum patrem cum dixit: Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, magis ad Christum, quàm ad Salomonem respexisse, cur vereretur de Christo loquens ea verba referre,
59 quæ de ipso dicta esse certo sciebat? Nec reprehendi sunt Apostoli, qui huiusmodi argumentis

vtantur,sed magnoperè laudandi, quoniam non tam argumentari sæpè voluerunt, quam ostendere nobis per spiritum,quo pleni erant diuina mysteria sub humili cortice literæ latentia & introducere nos ad thesaurum absconditum, vt & certior esset fides nostra,& maior lætitia atque exultatio,dum noui testamenti mysteria dictis & factis veterum patrum prædicta & ante multos annos quasi depicta videremus.Verum hoc non prętereundum , Paulum hic non solum docere nos voluisse,Christum esse filiũDei,quod verbis Psalmi secundi satis comprobatum videbatur,id est, Messiam,de quo Psalmus ille scriptus est, esse filium Dei, sed Iesum, quem ipse prædicabat & de quo scribebat esse hunc ipsum Messiam ,quoniam Messias futurus erat de semine Dauid, de quo Iesum Dominum nostrum esse constabat : & ideo retulit verba,quæ de filio Dauidis dicta erãt.Præterea cum Salomonis regnum pacificum fuerit,& auro & argento, & omnibus diuitiis abundans, dum docet nos,Salomonem typum fuisse Christi, docet simul fœlicitatem temporalem regni eius figurã fuisse spiritualis,& æternæ felicitatis, quæ futura erat in regno Christi. Opportune autem hoc docet eos qui à suis afflicti & spoliati bonis omnibus fuerant,vt firmi essent in fide nec Christum relinquerent, aut à regno eius recederent, quod feliciſsimum,& florentiſsimum fore in regno Salomonis præmonstratum fuerat.

Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ.]

Theodoretus: Qui fert omnia verbo virtutis suæ & est sæculorum effector & opifex, vndenam venit in orbem terrarum? Quomodo autem primogenitus, qui est vnigenitus? Deinde cum dixisset eodem modo locutum esse Ioannem, cum dixit: In mundo erat, & mundus

per ipſum factus eſt,& mundus eum non cogno-
uit,In propria venit, & ſui eum non receperunt:
Ita ad vtrumque reſpondet;ſed & in mundo erat,
vt Deus,& venit vt homo. Ita etiam vnigenitus
eſt, vt DEVS, & primogenitus vt homo, in
multis fratribus. Et nonnulli putant eum etiam,
61 vt DEVS eſt dici primogenitum. Ita enim ait
OEcumenius:Quod autem ait primogenitus,non
reſpectu ſecundi dicit, ſed quod vnicus & ſolus
ſit ex patre genitus, &c. Hieronym. etiam probat
aduerſus Heluidiũ primogenitum dici in ſcriptu-
ra,qui primus omnium naſcitur,etiam ſi alter nõ
naſcatur.Sed cum de humana natura nunc loqua-
tur Apoſtolus, pręſtat vt ſecundum eam primo-
genitum dictũ accipiamus,quo vocabulo cur hic
vſus fuerit,paulò pòſt dicemus.Cùm dicit: Intro-
ducit, ſunt qui ſubaudiant,ſcriptura, exponuntq́;
ſcriptura introducit, ideſt, introducendum eſſe
prædicit. Verùm nec hoc neceſſarium eſt,nec re-
ctè dici videtur cum ſcripturam ante non nomi-
nauerit vt eam ſubaudiamus. Sed planus ſenſus
eſt: cum Deus pater iterum introducit Chriſtum
in mundum,iubet vt eum Angeli adorẽt ſicut prę-
62 dictum erat à Dauide. Difficiliùs eſt, cur dicat,
cùm iterum introducit, cum loqui videatur de
priori introductione cum carnẽ aſſumpſit & ve-
nit in mũdum.Ita enim interpretantur Chryſoſt.
Theodoretus,Oecumenius, S.Thomas, & multi
alij. Quare ita quidam accipiendum putant, ac ſi
dictum eſſet: Iterum cùm introducit primoge-
nitum,& ideò Eraſmus vertit:rurſum autem cùm
inducit primogenitũ, &c.In græco eſt, ὅταν
δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ, & πάλιν, ſignificat Iterũ,
& rurſum,qua dictione vti ſolemus, cum aut no-
uũ teſtimonium ſcripturæ, aut nouam rationem
addimus,vt cùm dixit in hoc capite. Et rurſum:

ego

ego ero illi in patrem,& c.2. Et iterum ego ero fidens in eum.Et iterum, Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Deus. Verùm nimis violenta est hæc interpretatio,& malè vertit Erasmus:quis e- 63
nim non videat,cùm dicitur:Et cùm iterum introducit,secundam introductionem intelligi ab Apostolo,alioqui dixisset,vt semper solet: Et iterũ cùm introducit,&c.Nonnullas præterea interpretationes proponit, S.Thomas, sed quas refutare necesse non sit. Quia nemo non videbit duas,& improprias esse. Nos autem sine vllo negotio exponemus, Paulum loqui de secundo Christi aduentu,cùm ad iudicandum veniet, quæ est secunda introductio in hunc mundum inferiorem.Prima enim fuit,cùm factus est homo, & natus,quomodo exposuerunt Lyranus. Caietanus,Catherinus.Hoc vel apertissimum est, si ipsum Psalmum 96.vnde hæc desumpta sunt, intueamur,qui manifestè de secundo Domini aduentu scriptus est.
Ita enim incipit: Dominus regnauit,exultet ter- 64
ra,lætentur Insulæ multæ. Nunc enim nondum pefectè regnat,quia sicut ait Paulus Hebr.2.Nunc autem nec dum videmus omnia subiecta ei: sed perfectè regnabit,cùm implebitur illud Psal.109. donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum,vt idem docet.1. Cor. 15. deinde loquitur perspicuè de ijs, quæ præcedunt aduentum eius: Nubes & caligo in circuitu ei⁹, iustitia,& iudiciũ correctio sedis eius. Illud etiã apertiùs:Ignis ante ipsum precedet,& inflammabit in circuitu inimicos eius. Alluxerunt fulgura eius orbi terræ, vidit & commota est terra.Ita hunc Psalmum interpretatur Arnobius. Et quoniam nonnulli de primo aduentu, alij partim de primo, partim de secundo eum cani volunt, si meminerimus,quæ dicta sunt.nu. 52. & sequentibus,manifestum erit

de secundo aduentu omninò cani,q oniam verba
proprie accipienda sunt cum propriè accipi pos-
sunt,nec aliquid repugnat sanæ doctrinæ. Et pro-
priè de primo accipi non possunt, sunt enim ma-
gnificentiora ijs, quæ in primo aduentu conti-
65 gerunt,quia ergo Psalmus,de extremo iudicio lo-
quitur, & primogenitus hæres est patris, atque
in iudicio Christus propriè declarandus est hæ-
res vniuersorum, cum omnes eum adorabunt, &
subijcientur ei, & omnes inimici ponentur sca-
bellum pedum eius, eleganter ad hæc respiciens
Apostol⁹ dixit: Et cum iterum introducit primo-
genitum in orbem terræ.Et quoniam venturus est
cum potestate magna,& maiestate,& septus exer-
citib.Angelorum,à quibus coram vniuersa homi-
num multitudine adorabitur,rectè scriptū est. Et
adorent eum omnes Angeli Dei. Quibus verbis
confirmat Paulus, quod dixerat eum esse verum
filiū Dei, adeoq; superiorem Angelis vt illi eum
vt verum dominum adorent.

Et adorent eum omnes Angeli Dei.] Desumpta sunt
hæc ex Psal. 96.magis iuxta sensum,quā iuxta ver-
ba.Nam in Hebræo,& apud. Lxx. non habetur, &
adorēt eum,sed adorate eum,Lxx.sic habent.προσ-
κυνήσατε ἀυτῷ πάντες ἄγγελοι ἀυτοῦ, id est, a-
dorate eum omnes Angeli eius. In Hebræo verò
legimus : השתחוו לוכל אלהים quod Hie-
ronymus vertit: adorate eum oēs Dij. Mos autem
est Apostolorum,& Euangelistarū vt sępè ex locis
veteris testamenti,non tam verba referāt quā sen-
sum,vt latissimè docet Hieronymus, cum in alijs
locis, tum maxime in calce lib. 1. comment.in E-
pist.ad Gal. & in libello de optimo genere inter-
66 pretandi, vbi id multis exemplis confirmat. In
quo etiam & personas mutare solent, & tēpora
& numeros,sed saluo semper sensu vt Ioh.12 [illegible]o-
pterea

pterea non poterant credere, quia iterum dixit I-
ſaias: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor
eorum vt non videant oculis, & non intelligant
corde, & cõuertantur & ſané eos. Cũ Iſai. 6. lega-
mus: Excęca cor populi huius, & aures ei⁹ aggra-
ua, & oculos eius claude, ne forte videat oculis
ſuis, & aurib. ſuis audiat, & corde ſuo intelligat,
& cõuertatur & ſanem eum. Et eadẽ verba cũ prę-
cedentibus: Audite audientes, & nolite intellige-
re, & videte viſionem, & nolite cognoſcere: Ita re-
feruntur à Matt. c. 13. & à Luca Act. 28. Auditu au-
dietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, &
nõ videbitis. Incraſſatum eſt enim cor populi hu-
ius, & auribus grauiter audierunt, & oculos ſuos
clauſerunt, ne quando videant oculis, & auribus
audiant, & corde intelligant, & conuertantur,
& ſanem eos. Matth. 1. Ecce virgo concipiet, &
pariet filium, & vocabunt nomen eius Emma-
nuel. Iſai. cap. 7. eſt. וקראת quod eſt: Et voca-
bit, videlicet ipſa virgo. Lxx. καὶ καλέσεις, Et vo-
cabis; quomodo etiam eſt apud Hieronymum,
nam & ipſe legit: Et vocabis, & omnes interpre-
tes eodem modo vertiſſe dicit. ſed poſſe etiam
verti, Et vocabit, ſcilicet, virgo ipſa. Quare quod 68
ad ſenſum attinet idem eſt dicere: Et adorent
eum omnes Angeli Dei, & Adorate eum omnes
Angeli eius, ſicut verterunt. Lxx. ſenſus etiam He-
braicorũ verborum idẽ eſt: Adorate eum omnes
Dij, & quãuis אלהים certũ ſit ſignificare Ange-
los, vt dicemus in illa verba. c. 2. Minoraſti eum
paulo minus ab Angelis. Tamen mihi magna ſu-
ſpicio eſt deeſſe in Hebræo מלאכי, id eſt, Ange-
li, legendumque השתחוו כל מלאכי אלהים
quod eſt adorate eũ omnes Angeli Dei. Sicut Gen.
32. fueruntq; ei obuiam Angeli Dei vbi ſimiliter
eſt, מלאכי אלהים niſi enim ita eſſet in Hebræo.
Lxx.

Lxx. cur similiter verterent omnes Angeli. cur adderent: Eius? cur Paulus diceret: Omnes Angeli Dei? Fortasse Iudæi, qui nesciebant Messiam verũ Deum esse debere (neque enim respondere ei potuerunt quęrenti cur Dauid eum dominum vocaret, qui eius filius futurus erat. Matt. 22.) erasserunt nomen Angeli, quoniam supra eius dignitatẽ esse credebant adorari ab Angelis. Accedit quod Paraphrasis Chaldaica habet: Et adorabũt eum omnes populi, qui seruiunt idolis. Et quo verisimile est eum legisse: Et adorabunt eum omnes Angeli, siue nuntij, אלהים id est, Deorum, ita enim etiã verti potest: & pro nũtij, aut Angeli, posuit populi.

68 *Et ad angelos quidem dicit: Qui facit Angelos suos spiritus.* Hæc verba, quæ ex Psal. 103. sumpta sunt, Hebræi ita interpretantur, ac si diceretur: Qui facit spiritus Angelos suos, & spiritus ventos intelligunt, vt sit sensus: Qui ventis vt nuncijs vtitur, vt iram suã denuntient impijs, & igne. hoc est, fulguribus & fulminibus quasi ministris facit quæcumq; velit. Sed cum Paulus doceat Angelos propriè accipi & propter articulum additum voci. Angelos, τοὺς ἀγγέλους, constet non posse inuerti ordinem verborum, sed ita esse accipienda verba vt posita sunt vt mos est Græcorum, & Iansenius adnotauit, non potest ferri hæc Hebræorum explanatio, nihil enim Paulus probaret, si illa vera esset. Nec miror Caluinum & Bezam hæreticos eam sequi magis quã alteram Pauli. Illud est mirabile placuisse nonnullis ex nostris vt Vatablo & Iansenio, qui in sua Paraphrasi priori loco eam posuit, deinde alteram de Angelis veris addidit, cum altera alteram tollere videatur. In annotationibus
69 autem dicit hæc verba afferri à Paulo secundum translationem. Lxx. atque ideo non esse mirum in alio

alio ſenſu adduci, quam quem Hebræa requirunt, de ſolis enim Angelis Græca intelligi poſſunt. In quo Ianſenij viri docti & pij modeſtiam requiro, qui alio ſenſu hæc à Paulo afferri dicat quàm quo à Dauide dicta ſunt. Deinde etiam quæro cur ea ſenſum Pauli habere poſſe neget in Hebræo; nullam enim rationem huius rei reddidit, nec reddere vt arbitror potuit. Ita enim habent רוחות עשה מלאכיו id eſt, qui facit Angelos ſuos ſpiritus. Quid in his obſtat, aut obſtare poteſt ſenſui Pauli? Deniq; viri docti, & Hebraicæ veritatis tenaciſsimi de veris Angelis cùm Paulo expoſuerunt, vt Auguſtin. Eugubinus M. Antonius Flaminius, Genebrardus, & alij, Nunc ſenſum Pauli videamus, quem Auguſtinus, & Greg. hom. 34. in Euang. ita reddunt: Qui eos qui natura ſunt ſpiritus, facit Angelos, id eſt, nuntiòs ſuos, ſpirituum enim nomen volunt eſſe naturæ, Angelum officij. At non poteſt ordo verborum commutari, ſed ita 70
vt poſita ſunt, legi debent vt veteres acceperunt, Arnobius, Hieronymus, Theodoretus, & alij, & vt cõſuetudo Græci ſermonis exigit. Cum enim ſunt duo nomina in eodem caſu, & dubium eſt, vtrum illorum ſubiecti locũ habeat, de quo alterum dicatur, illud habet, cui articulus additus eſt, vt Ioh. 1. Et Deus erat verbum, dubitare poſſet, vtrũ Deus, an verbum ſubiecti locum haberet, ſed articulus additus nomini verbum docet hunc eſſe ſenſum: Et verbum erat Deus. ϗ Θεὸς ἦν ὁ γόγος, ſimiliter cum ait: Et verbum caro factum eſt, verbum cum articulo ponitur, quia vicem ſubiecti habet, caro ſine articulo & capit. 2. vt autem guſtauit Architriclinus aquam vinum factam: articulus additur aquæ, vinum ſine eo ponitur, Et capit. 4. ſed aquam, quam ego dabo ei fiet in eo fons aquæ, &c. articulus nõ additur fonti, ſed aquæ. Et quod paulò

& ministerium designans, atque ipsorum sursum ferentem ab omni materiali intelligentia liberam puritatem. Theodoretus etiam & Euthymius in eundem Psalmum docent Angelos appellari spiritus & ignem, vt significetur eorum celeritas, & potentia: spiritus enim natura velox est, potens est verò ignis vis. Hoc ergo di-
cit: Qui facit Angelos suos sicut spiritus, & mini- *Regula.*
stros suos sicut flammam ignis. Sæpe enim fit apud Hebræos vt coniunctiones similitudinis omittantur, vt Hos. 7. cæperunt principes furere à vino, id est, quasi à vino. Psal. 10. transmigra in montem sicut passer, in Hebræo est: Transmigra in montem passer. Nahum. 3. Ecce populus tuus mulieres. Lxx. Ecce populus tuus vt mulieres.
Ita interpretatus est Damascenus vt modo vidi-
mus, & Chaldæa Paraphrasis hoc cōfirmat; qui fa- 73
cit nuncios suos veloces sicut spiritus, ministros suos fortes sicut ignis. Duo ergo docet his verbis sacer vates, & factos esse Angelos à Deo, quod de filio dici non potest, & talem eis datam esse naturam, vt ea velociter, & potenter per omnia discurrant: Hoc autem indicat eos esse ministros Dei atque adeò ipsius filij. Cæterum vbi Paulus dicit, πυρός φλόγα, id est, ignis flammā, in Hebræo est, אש להט id est, ignem ardentem, apud. Lxx. in codice Pontificio, πῦρ φλέγον ignem ardentē in alijs vero codicibus, πυρὸς φλόγα, vt apud Paulum, quomodo legerunt Euthymius, & Theodoretus, Aquila vertit, πῦρ λάβρον, id est, ignem impetuosum, vehementem, & voracem, vt mirari desinant, qui nostram translationem reprehendunt: Et ministros suos ignem vrentem: ita enim vertit etiam ex Hebræo Hieronymus. Symmachus πυρίνην φλόγα, id est, igneam flammam.

Omni-

est illud Iob.42. Nec enim locuti estis ad me rectũ, sicut seruus meus Iob.1. de me, vbi similiter est in Hebræo אֵלַי, idest, ad me, nec tamen amici Iob cum Deo loquebantur, sed de Deo.

Ad filium autem: thronus tuus Deus in sæculum sæculi.] De Angelis quasi de creaturis loquitur, cùm autẽ loquitur de filio, tanquam de creatore & rege Angelorum, ait enim Dauid Psal.44. filium alloquens: ô Deus thronus tuus regius in æternum manet, nunquam finietur regnum tuum. Itaque Deus ὁ Θεὸς, vocatiui casus est, vt docet Eusebius, lib4. demonstr. Euang. cap.15. Ideo (vt ibidẽ ait) Aquila vertit: sedes tua ô Deus, similiter etiam Chaldæus, & Hierony. in epistola ad Principiam: vnde & Aquila אֱלֹהִים verbum Hebraicum non nominatiuo casu, sed vocatiuo interpretatur dicens Θεὲ, Et nos propter intelligentiam Dee posuimus, quod Latina lingua non recipit. Sæculum, longissimum tempus significat in scriptura, cum autem duplicatur siue singulari numero, siue plurali, æternitas indicatur, vt diximus in c.4. Mich. nu.47. Psal.83. Beati, qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Psal.82. Erubescant, & conturbentur in sæculum sæculi. Psal.20. Quoniam dabis eum in benedictionem, in sæculum sæculi. In Hebræo autem etiam apertius עוֹלָם וָעֶד quod Hieronym. vertit in sęculum & in ęternum. Habet aũt עוֹלָם literam, ו, quam cùm habet semper significat æternitatem, vt ex Hierony. in cap.1. Epist. ad Gal. adnotauimus in c.5. Mich. nu.45. Quare quod additũ est, וָעֶד expressioris amplificationis causa additur, vt nemo dubitare possit, quin omnino de æternitate loquatur. Eodẽ modo est in Hebræo Exo.15. vbi Hieronymus vertit: Dominus regnabit in æternum, & vltra. Lxx. in sæculũ, & in sæculum, & *Sæculum.*

 adhuc

adhuc: Chaldæus in ſæculum, & in ſæcula ſæculorum. Similiter & Mich. 4. vbi tranſtulit Hierony. Nos autem ambulamus in nomine Dei noſtri in æternũ, & vltra. Et Aquila vertit: ſedes tua ô Deus in ſæculum, & vltra, vt refert in eodem loco Euſebius. Præterea vbi. Lxx. poſuerũt Deus, in Hebræo eſt אלהים quod nomen & iudicibus tribui ſolet, & Angelis, vt in eo, quod ſuprà expoſuimus: Et adorent eum omnes Angeli Dei, vt adnotauimus, num. 67. Verum cum huic nomini, quod pluralis numeri eſt, verbum ſingulare additur. Deum magnum, & verum tantum ſignificat, vt Geneſ. 1. in
77 principio creauit Deus cœlum & terram. Fit hoc more ſcripturæ, quem indicaui in capit. 5. Mich. num. 38. Eſt autem adeò manifeſtum hunc Pſalmum de Meſſia cani, vt neque impij Iudæorum Magiſtri negare potuerint: licèt ad ſacrilegas, & violentas expoſitiones confugiant, contra quos diſputat Auguſtinus Eugubinus in eiuſdem Pſalmi explanatione. Denique, Chaldæus ita totum locum tranſtulit: ſedes tua Deus in cœlis, in ſæcula ſæculorum, regnum rectitudinis ſceptrum regni tui. At ô tu rex Meſſia, quoniam dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem, proptereà vnxit te DEVS, Deus tuus oleo lætitiæ abundantius, quam conſortes tuos. Peruerſè ergo interpretatus eſt Vatablus Salomonem Chriſti typum vocari hic Deum, id eſt, principem populi Iſraëlitici.

Virga æquitatis, virga regni tui.] Virgam ſceptrum vocat, ita enim verti ſolet, vt Gen. 49. Non auferetur ſceptrum de Iuda, vtroque in loco eſt שׁבט. Addit his verbis alterum regni inſigne, ſceptrum enim regi eſt proprium, & pro æquitatis in Hebræo eſt מישׁור apud. Lxx. & apud Paulum εὐθύτητος, quod idem eſt, i. rectitudinis. Siue autẽ dica-

dicamus virga rectitudinis, siue virga æquitatis, aut directiõis, vt vertit Aquila & nost. r interpres in Psalmo, idem significatur, i. sceptrũ rectum & æquum regnum iustitia, & æquitate & sanctitate plenũ. Quibus verbis tacitè etiã subindicari arbitror, Christũ futurum esse iudicem hominum.

Dilexisti iustitiam.] Iustissimè tuum regnum administrabis, iustitię cultoribus fauebis, & iniquos 78
suppliciis afficies.

Propterea vnxit te Deus, Deus tuus.] Aquila transtulit: Super hoc vnxit te ò Deus, Deus tuus oleo lętitiæ ab amicis tuis. quod Eusebius eodem capit. 15. lib. 4. demonstrat. Euang. affert, vt doceat nomen, Deus, primo loco vocandi casu positum esse, longè aliter Aquilam intellexit Hieronymus in Episto. ad Principiam; Primùm, inquit, nomen Dei, vocatiuo casu intelligẽdum est, sequens, nominatiuo; quod satis miror cur Aquila non vt ceperat, in primo versicu. vocatiuo casu interpretatus sit, sed nominatiuo, bis nominans Deum, qui suprà dictum vnxerit Deum, &c. dicemus ergo, Aquilam scripsisse, ὁ θεὸς, sicut, & Lxx. quod cum nominatiui esse possit, etiam vocatiui est. Et ita Eusebius accepit. Hieronymus autem, quia non vertit, θέε, vt primò verterat, nominatiuo vertisse dixit. Adnotat autem Eusebius cùm dicitur: sedes tua Deus in sæculum sæculi, positum esse in Hebræo אלהים quod vocatiui casus est, cũ verò ait: Deus tuus, esse אלהך recto casu, quare & hic vnxit te Deus, ipsum אלהם intelligi vocatiuum casum. Verum in hoc ignoratione linguæ Hebraicæ lapsus est Euseb. nam אלהים non magis vocatiui, q̃ aliorum casuũ est, cũ sint nomina apud Hebræos indeclinabilia, quamuis hoc in loco, omninò vocatiui casus est, idemq́ue nomen eodem numero repetitur, cùm dicitur Deus tuus, אלהיך Tria 79

ſunt hic explicanda, vt locus rectè intelligatur, quænam hæc vnctio ſit, qua Chriſtus vnctus eſt, cur dixerit: Propterea vnxit te Deus, cum hanc vnctionem in conceptione ſua acceperit, cur cætera addiderit cum ad probandum quod volebat ſatis eſſet illud: Thronus tuus Deus in ſæculum ſæculi.

Vnctio Christi.

Quo ad primum: ſciamus Chriſtum Græcè, & Hebraicè, משיח ab vnctione dici, hanc autem vnctionem eruditiſſimè explicat Euſebius lib. 4. demonſtr. Euang. cap. 15. cuius ego ſenſum breuius atque apertiùs referam. Diuinæ naturæ virtutem illam, quę omnia valet, omne bonum pręſtat, omnem pulchritudinem ſubminiſtrat, oleum Dei appellat ſcriptura, oleum enim lumen anget, feſſos ſubleuat, labores aufert, eos, qui ipſo vnguntur hilares facit, inſtar luminis de ſe ipſo vibrat ſplendores, nitidumq́ue ac micantem eorũ vultum reddit, qui ipſo vtuntur, ſicut eſt in pſalmo 103. vt exhilaret faciem in oleo. Atque olei quidem vna eſt natura. Sed vnguentum multarum in idem concurſum ſignificat. Proinde virtus illa Dei, quatenus ſimplex, nulliq́ue alij naturæ commiſtæ intelligitur, oleum vocatur. Quatenus autem vt multiplex conſideratur: Vt quod facere poteſt, quod regnare, quod prouidere, quod iudicare, quod amore proſequi homines, quod ſalutem afferre atque alia huiuſmodi, vnguentum dicitur. Hoc intelligens ſanctus Moyſes ſelectum
80 ex omnibus hominibus virum ad ſacra Deo facienda, ideſt, Aaron Pontificem, primus Chriſtum nominauit, quem ſacro oleo vnxit eoq́ue præſtantiorem cæteris hominibus declarans, ſimul docuit humanam naturam pręſtantioris cuiuſdam fragrantiæ indigere. Qua quia maximè indigebant ſacerdotes & reges, & prophetæ, vt qui non

pro

pro seipsis solum, verumetiam pro tota gente Deo sacrati essent, eos vngi iussit. Hæc rerum diuiniorum notæ erant, vt sciremus eos, qui diuino spiritu afflati essent etiam sine terrestri vnguento Christos appellari. Vnde sanctus Propheta Dauid Psal.104. agens de Abraham, Isaac, & Iacob, qui ante Moysem fuerunt & ante indicatam ab eo vnctionem eos propter diuini spiritus, cuius participes erant influentiam Christos appellauit: 81
Nolite tangere Christos meos, & in prophetis meis nolite malignari. Isaias quoque Christum filium Dei vnctum docet, nō comparato vnguento. Sed eo, quod paternæ diuinitatis sit proprium, Deumque maximè deceat, nec ab hominibus, sed ab ipso patre vnctum. Dicit enim ex eius persona cap.61. spiri tus Domini super me, propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me, &c. Docet ergo Eusebius oleo vngi, esse participem fieri virtutis Dei, omnia valentis, & omnia bona præstantis, addamus etiam omnia penetrātis, quę virtus olei est, vt psal.108. Et intrauit sicut aqua in interiora eius, & sicut oleum in ossibus eius, & ideo sacerdotes, & prophetæ, & reges, per quos populus sanctificandus erat vnctos fuisse in lege, quia maximè omnium hac virtute indigebant. Christosque appellatos, non à visibili oleo, sed ab illo inuisibili, quandoquidem & ante vnctionem visibilis olei, Christi dicti sunt. Christum autem, non oleo sensibili, sed hac Dei virtute fuisse vnctum, atque ab ea Christum appellatum. Et quoniam huiusmodi dona tribuuntur Spiritui sancto scriptum est de Christo Acto.10. Quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto, & virtute. Et cum hæc virtus mirum in modum animam lætificet, merito dicta est oleū exultationis, siue letitiæ. Et quia Christo non ad mensurā datus est spiritus, vt reli- 82

quis hominibus,rectò dicit:Præ participibus tuis. Hieron.ad Principiam:Participes aũt Apostolos, credentesque significat,quibus vnctionis suæ vocabulum tribuit,vt ab vncto vocentur vncti,idest, à Christo Christiani,&c. Hinc factum est vt gratia & charitas,& dona Spiritus sancti,quibus anima particeps diuinæ naturæ atque virtutis efficitur,vocentur vnctio,quia illis efficimur membra viua Christi & similes ei,ita vt etiamChristi & reges quodammodo dicamur,1.Ioan.2. sed vos vnctionẽ habetis ab Spiritu sancto, & nostis omnia. Et posteà:Et vos vnctionem, quam accepistis ab eo,maneat in vobis.

Vnctio.

Illud secundò est explicandum, cur dictum sit: propterea vnxit te Deus,&c. S.Thomas affirmat cùm dicitur:propterea,nõ meritũ indicari sed finem,vt sit sensus:Ad hoc te vnxit Deus oleo lætitiæ,vt haberes hæc omnia quæ dicta sunt, scilicet thronum perpetuum,virgam æquitatis,dilectionẽ
83 iustitiæ,odium iniquitatis. Quod satis probabiliter dictum est,sæpè enim causa,quæ redditur non ad sequentia,sed ad præcedentia referenda est, vt Luc.4.Aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnũ Dei,quia ideo missus sum. Verum hoc etiã dicendum est. Propterea sæpè poni more Hebræorum,ita vt causa nulla reddatur,sed ita vt redundet,& tantum præcedentia continuet cũ sequentibus,sicut,de Quia,& de Quoniam adnotauimus in Hos.cap.2.num.41.& cap.10.num.17. Ierem.30. propter multitudinem iniquitatis tuæ,& propter dura peccata tua feci hæc tibi. Propterea omnes qui comedunt te,deuorabuntur,& vniuersi hostes tui in captiuitatem ducentur: Ac si diceret:verum ne despei es,non enim sinam te ab hostibus affligi,&c.Hos.2.& ibat post amatores suos,& mei obliuiscebatur,dicit Dominus: Propter hoc, Ecce

Propterea.

ego

ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius, Ioann.7. vnum opus feci, & omnes miramini. Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem (non quia ex Moyse est, sed ex patribus) & in Sabbato circumciditis hominem. Quod in eundem locum adnotauit Euthym. Ita & hic dictum est: Propterea vnxit te, &c.

Tertium erat, cur tot verba ex psalmo retulerit 84
Paulus, cum satis essent illa: Thronus tuus Deus in sæculum sæculi? Fecit id Apostolus, vt manifestum fieret, ea verba dici Messiæ, qui regnaturus erat in domo Iacob in ęternum, quod de Iesu Domino nostro Gabriel Angelus promisit Mariæ: Et vt hunc, qui Deus vocabatur, hominem futurum fuisse comprobaret. Non enim Deus vngitur, sed homo, nec participes Deus habet eiusdem naturę, sed homo. Præterea ostendere voluit regnum huic Messiæ à Deo deferri, eumque iustitiæ fauere & iniquitatem odisse, vt ij, ad quos scribit, libenter in fide suscepta permaneant, sciantque eum esse per quē salus Dei in homines ventura esset, ac necesse esse vt oēs pereant, qui ei nō pareāt. Deinde vt semper in officio maneant scientes hūc regem delectari eorum iustitia, eamq; non sine debita mercede fore relinquendam. Contra, iniquitatem summo odio prosequi, atque ideo eorum persecutores non euasuros esse Dei vindictam. Postremò addens: vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participib. tuis. Christum Moysi, & omnibus prophetis præfert, vt minimè eos pœniteat Moysem reliquisse & transisse ad Christum.

Et tu in principio Domine terrā fudasti.] τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, i. terræ fundamenta iecisti, quod est, 85
à primis fundamentis terram fecisti, tu omninò eam creasti. Dixit aūt, Et, vt nouum testimonium

addat,quod inde incipit. Tu in principio,&cæt, Quare inane eſt,quòd ait Catherinus,Et poni pro Quia,

Ipſe peribunt.]Quoniam non ſecundum ſubſtantiam perituri ſunt,ſed renouandi,& ab hac veteri forma in aliam multo præſtantiorem,& pulchriorem commutandi apertioribus verbis id exponit: Et omnes ſicut veſtimentum veteraſcent, & velut amictum inuolues eos; vt habetur in quibuſdam codicibus.Ἑλίξεις,ideſt,mutabis eos, ſicut amictus inuerti ſolet & inuolui,vt exterior facies detrita,interius voluatur, & quæ interior erat, fiat exterior.De his 2.Pet.vlt.Nouos vero cœlos,& nouam terram ſecundum promiſſa ipſius expectamus.Et Apoc.21.Et vidi cœlum nouum,& terram nouam, primum enim cœlum, & prima terra abiit. Hæc verba omnia quæ refert Paulus deſumpta ſunt ex Pſal.101. Atque omnia conſentiunt cum Hebræo,& cum tranſlatione Lxx.Nam quod nos in vulgata translatione legimus: Tu autem permanes, & apud Paulum.Tu autem permanebis, ambiguitas fecit verbi Græci διαμένεις, quod ſi ita proferatur ſonat permanes: ſi verò accentum habeat in vltima, ſignificat permanebis, quod magis cõuenit cum Hebræo תעמד
86 id eſt, ſtabis. At hoc nihil officit ſenſui. Deinde vbi legimus.Et ſicut opertorium mutabis eos, in Græco eſt, in quibuſdam codicibus ἀλλάξεις, ideſt, mutabis, in aliis ἑλίξεις, ideſt, vertes, quomodo inuenio in codice Aldino & Complutenſi,& Pontificio, & in multis Codicibus apud Paulum , atque ita legunt Chryſoſtomus, Theophylactus, Oecumenius,ſed idẽ ſenſus eſt,vt iam expoſuimus. Quamuis in Hebræo idem verbum repetitur cum dicitur: Et mutabuntur,תחליפם
בו

ויחלפו Hoc eſt, mutabis eos, & mutabuntur quare probabile eſt etiam lxx. idem feciſſe cumque legamus, κὲ, ἀλλαγήσονται, Et mutabuntur: rectè conuenit prius dixiſſe ἀλλάξεις, eodem modo legiſſe noſtrum interpretem cõſtat ex eius tranſlatione, & velut amictum mutabis eos. Eſt autem dificilis quæſtio, quam ab ijs huius loci enarratoribus, quos vidi (præterquam à Claudio Guilliaudio) prætermiſſam eſſe vehementer miror, quo modo hæc ad Chriſtum Paulus retulerit, cum in promptu eſſet, illi reſpondere de Deo dicta eſſe, quem cœli & terræ conditorem eſſe nemo negat, ad Chriſtum verò, aut ad id quod nunc agitur nihil pertinere. Claudius reſpondet hunc Pſalmum 87
etiam de regno Dei cani, cuius gubernatorem ſcriptura Chriſtum facit, & ideo ex eo verſiculos hos eſſe deſumptos. Nos dicamus Deum, quem Propheta in hoc pſal. alloquitur, eſſe Meſsiam, vt ex verbis ipſius, & ex ſanctorum patrũ explicatione facile intelligitur. Titulus eius eſt: oratio pauperis cum anxius fuerit, & coram domino effuderit precem ſuam. lxx. τῷ πτωχῷ, id eſt, pauperi illi in quo mihi Adam ſiue genus humanum intelligi videtur, quod videns ſe miſerijs omnibus plenum, aduentum petit Chriſti liberatoris ſui, cui ait: Tu exurgens Domine miſereberis Sion: quia tempus miſerendi eius, quia venit tempus. Auguſtinus: Quod tempus? cum autem venit Gal. 4.
plenitudo temporis miſit Deus filium ſuum factum ſub lege. Et vbi Sion? vt eos, qui ſub lege erãt, redimeret. Hieronymus breuiter ſequentia verba exponit in hunc modum: Et timebunt gentes nomen tuum, quæ prius idola metuebant, & dæmoniorum nomina inuocabant, nunc nomen tuum venerentur, & timeãt. Quia ædificauit Dominus 88
Sion, Eccleſiam, ſuper fundamentum Apoſtolo-

rum,& Prophetarum: Et videbitur in gloria sua, cum omne corpus eius glorificauerit ad similitudinem imaginis gloriæ suæ. Et respexit in orationem humilium, & non spreuit preces eorum, sed aduentu suo visitauit mūdum, qui olim desiderabatur. Scribātur hæc in generatione altera, in nouo testamento. Et populus qui creabitur laudabit Dominum, Christianus vtique, qui prius peccatis mortuis, in eo est recreatus. Quia prospexit de excelso sancto suo &c. Respexit vt misereretur. Descēdit vt vincula, quibus nexi eramus absolueret. Vt annuncient in Sion nomen Domini. In Sion, vel Ierusalem nunciatur, quia natus est in terris, is qui mundo peccatis mortuo vitam afferret. In conueniendo populos in vnum, & reges vt seruiant Domino. Conuenient in vna credulitate, vt seruiant redemptori &c. Cum ergo hæc sit vera
89 huius Psalmi intelligentia, eleganter Apostolus verba ex eo accepit, quæ ad rem erant accommodatissima, his enim probat eum, qui exsurrecturus erat vt misereretur Sion, illum ipsum esse, qui cœlum & terram creauit, in quibus, & omnia, quæ continent, complexus est. Probat etiam ipsum esse, qui cœlos renouabit, & omnem creaturam liberabit à seruitute corruptionis, vt qui pro eo labores, & inopiam, & mala multa tolerabant, permaneant in fide eius, & in caritate, scientes se ab eo aliquando esse liberādos, & in gloriam filiorum Dei asserendos, recteque addidit: Tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient, vt sciant nō tēporariam, vt qui mortalibus regib. seruiunt, sed perpetuā fælicitatem se ab eo accepturos esse.

Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: Sede à dextris meis &c.] Dixit supra, eum sedere ad dexteram maiestatis in excelsis: quod quid esset, diximus

mus.n.20.& ſequentibus. Nunc id ipſum confirmat autoritate Dauidis, qui pſal.109. patrem inducit loquentem filio: Sede à dextris meis, ſed 90
addidit verba ſequentia,quę vt in cęteris teſtimonijs explicauimus, aptiſſima erant, non ſolum ad Chriſti maieſtatem declarandam, ſed etiam ad eorum animos confirmandos, ad quos ſcribebat. Quo ad vſq; ponam inimicos tuos ſcabellũ pedũ tuorum.Tãtus ergo Chriſtus eſt, vt quamuis multos inimicos habeat,omnes tamẽ ſint ei ſubijciẽdi vt eos conculcet, & pro arbitrio ſuo puniat, Quaſi dicat.Ne igitur doleatis plurimum infideles Iudæos aduerſum vos poſſe: videbitis eos aliquando ſub pedib. regis veſtri conculcari, & vos victis, & conculcatis illudetis.Scriptum verò eſſe hunc pſalmum de Meſsia tam cõſtans erat apud Iudæos,vt cum Dominus quæreret Matt. 22. Quid vobis videtur de Chriſto cuius filius eſt? Et illi reſpondiſſent:Dauid:ac rurſum rogaret:Quomodo ergo Dauid in ſpiritu vocat eum Dominũ dicens: dixit Dominus Domino meo:ſede &c.ſi ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo eius filius eſt?nemo potuerit ei reſpondere verbum. Si enim illi de alio id dictum putarent, facile reſpondere poterant. Solus autem Chriſtus dicitur ſedere, 91
quia rex eſt, & Dominus Angelorum, atque eos mittit quo vult. Propterea ſequitur: *Non ne omnes ſunt & cæt.* Cæterum Donec, & quo ad vſq;, & vſq; quo tempus quod ſignatur includunt,id autẽ quod poſt illud futurum eſt, non excludunt, vt Matt.1.non cognouit eam, donec peperit filium ſuum primogenitum, id eſt, tempore illo non cognouit.Nec inde ſequitur eam poſtea cognouiſſe. Ita nunc, ſedet donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius, nec tamẽ inde fit eum poſtea non ſeſſurum.

Non

Non ne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi] εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα, quod nō pręteriti temporis participium est, vt apud nos missi, sed præsentis: ideò Erasmus vertit: Qui in ministerium emittuntur. Sed noster interpres cū participium reddere vellet, nec haberet, vsus est participio præteriti pro participio præsentis quemadmodum supra adnotauimus. n. 16. &. 17. eum vti participijs actiuis præsentis, pro participijs præteriti, quibus actiua verba carent. Mittuntnr ergo Angeli propter eos qui hęreditatem capient salutis, id est, qui æternam salutem hæreditabunt: omnia enim propter electos facta sunt, licet multa quoque prosunt & non electis, quomodo Paulus dixit 2. Tim. 2. Ideo omnia sustineo propter electos. Et capient, legendum est, non capiunt, vt est in Græco manifestissimum διὰ τοὺς μέλλοντας
92 κληρονομεῖν σωτηρίαν, quod Augus. li. 3. de Trin. c. 11. ad verbum versum refert, propter eos, qui futuri sunt hæreditatem possidere salutis. Hiero. in illud Isai. 6. Seraphim stabant super illud, legit: propter eos, qui hæreditatem accepturi sunt salutis. Quodnam autem sit hoc Angelorum ministerium docet Dionysius in lib. de cœlesti Hierac. c. 4. his verbis: Idcirco & prę omnibus Angelicum cognomē meruerunt, quod quum in eas primo claritatis diuinæ fulgor emanet, ipsæ post modum in nos enuntiationes illas sublimiores superne traijciant. Sic denique & lex (vt scriptura diuina testatur) per Angelos nobis indulta est, inclitosque illos patres nostros qui ante legem, quiq; fuere, post legem, Angeli ad Deum subuexere, siue quid agendum esset admonentes, atque ab errore sacrilego, vitaque profana ad rectum veritatis iter traducentes, siue sacra quæuis instituta, seu cęlestium sacramentorum occultas visiones,
siue

siue Diuinas aliquas prędictiones docendo pandentes &c. de quibus latius Augustinus in tertio de Trinitate cap. vltimo.

93 *An omnes Angeli mittantur.* Oritur tamen ex his verbis Pauli difficilis quæstio. An omnes Angelorum ordines mittantur ad nos. De quo Theologi non paria sentiunt. Quidã ex officio inferiores tantum ordines mitti putãt, sed interdum tamen diuina dispensatione mitti etiam supremos. Receptissima verò sententia est. S. Thomæ hic &. 1. p. q. 112. A. 2. &. 4. nunquam mitti supremos, Seraphim, Cherubim, Thronos, Dominationes, sed quinque ordines inferiores, principatus, potestates, virtutes, Archangelos, Angelos. Huius sententiæ autores, & patroni citantur Dionysius in li. de cœl. Hier. c. 7. &. 13. Et Grego. hom. 34. in Euan. verùm ea multis sine dubio difficultatibus premitur. Nam scriptura ex qua vna cognitionem Angelorum accipimus manifestissimis verbis docere videtur mitti ad nos ex omnib. ordinibus. Gen. 3. Et collocauit ante paradisum voluptatis Cherubim, (nõ vnum videlicet sed multos) Et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitę. Isai. 6. Et volauit ad me vnus de Saraphim &c. Deinde hic locus Pauli multum vrget: omnes sunt administratorij spiritus &c. Ad locum Isaiæ ita respondet Dionysius. C. 13. sunt, qui dicant non vnum ex altissimis illis, 94
primisque spiritibus ad purgationem Theologi aduenisse, sed aliquem ex his, qui nobis præfecti sunt, Angelis purgandi prophetę officio functum Seraphim appellatum esse cognomine ob incendendi ministerium, quo & peccata deleta sunt, & is qui purgatus fuerat, ad diuinæ obedientiæ reparatus ardorem. Vnum ergo aiunt esse ex ijs virtutibus quæ purgandis hominibus præsunt: Deinde alteram solutionem addit, quam alienam quidem,

dem, ſed ſibi non improbabilem eſſe dicit: An-
gelum ex ijs, qui hominibus purgandis præfecti
ſunt, id quod ipſe fecit retuliſſe primum ad Deũ,
inde ad ſupremum illum ordinem Seraphim:
acſi diceret: Purgationis, quæ in te miniſterio
meo perficitur, principium præcipuum Deus
eſt, & poſt Deum ſupremus ille ordo Seraphim,
à quo ipſe purgare didici, ille te meo miniſterio
purgat, per quem Deus, autor totius purgationis
prouidentiæ ſuæ opera ex abdito illo ſecretiſ-
95 ſimo ad nos quoque deduxit. At ſibi non ſatis fe-
ciſſe in hac re Dionyſium, ipſe ſatis declarat
cùm Timotheum monet vt vel alteram ex his
ſolutionibus eligat, quæ verior videatur vel com-
modiorem aliam ipſe excogitet, aut ab alio diſ-
cat, eiuſque ipſi Dionyſio copiam faciat. Hæc ſen-
tentia valde probabilis eſt, ac multi eam vnius
autoritate Dionyſij ſequuntur. Sed non minus
probabilis, ſed magis fortaſſe illa eſt, quæ ſu-
premorum etiam ordinum Angelos interdum
mitti ad nos docet, cùm diuinæ prouidentiæ or-
do & res ipſæ id exigunt. Primum Dionyſius vn-
de firmiter comprobet, quod dicit nõ habet, & il-
li obſtãt verba ſcripturæ, quæ ſemper propriè ac-
cipienda ſunt, cùm propriè exponi poſſunt, id eſt,
cum nihil habeant, quod ſanæ doctrinæ fidei mo-
rumve aduerſetur. Hic autem nihil ſanæ intelli-
gentiæ obſtat, ſi dicamus vnum ex veris Seraphim
miſſum eſſe ad Iſaiam. Et cum cętera nomina pro-
priè accipiamus Angelorum, Archangelorũ, vir-
tutum, poteſtatum, principatuum Dominatio-
num cùm in ſcriptura occurrunt, id eſt, ipſos, qui
nominantur non inferiores Angelos eorum no-
men habentes eſſe intelligamus; cur non idem
dicamus de Seraphim: Et ſi quidem id ſemel fie-
96 ret, tolerabile videretur. At cum legamus in Iſaia
volaſ-

volasse ad prophetam vnum ex Seraphim & Gen. 3. positos esse cherubim ante paradysum, & Ezechielis. 10. sæpè Cherubim appellantur, ij, qui in quatuor animalibus venerunt ad Prophetam, durum videtur toties ea nomina impropriè accipi, cum propriè omnes acciperemus, nisi Dionysius aliter accepisset. Verum grauissimi, & doctissimi Patres, Græci & Latini, qui Dionysiũ legerant, eius interpretationem sequi noluerunt, Basilius, et Chrysostomus & Cyrillus & Hieron. & Procopius in cap. 6. Isaiæ & Ambrosius. libr. 1. de Spiritu sancto. c. 9. nequaquam mirati sunt vnum ex Seraphim mitti ad Isaiam, aut Angelum minorem eum esse dixerunt, sed propriè vocabulum acceperunt. Et Cyrillus quidem Seraphim dicit esse supremas potestates. Et cùm legit vnum ex eis missum ad Prophetam, Paulum testem citat dicentem: omnes sunt administratorij spiritus &c. Deinde ait: atqui idem quasi iugum est omnibus sanctis spiritibus, & herili nutui seruiunt, nó indignam censentes seruitutem, sed honori laudique ducentes. Chrysostomus autem in eundem 97
locum, non obscurè docet, eos, quos vidit Isaias veros Seraphim esse, dicit enim esse virtutes incorporeas supernæ illius, ac numerosissimæ multitudinis, quo enim præstantiores spiritus sunt, eò sunt numero plures. Et postea: eorum proinde dignitatem per hoc declarat quod proximè assistunt throno. Quemadmodum enim apud reges terræ, qui dignitate præpollent proximè assistunt regali throno: ad eundem sanè modum seraphicæ virtutes propter præeminentiam virtutis sublime illud solium vndequaq; cingunt assiduè perfruentes ineffabili illa beatitudine, inque beata illa sorte delegatæ sibi functionis acquiescentes & cæt. Idem hom. 3. contra Anomæos mani-

manifeſtiſsime docet hos Seraphim Iſaiæ eſſe cœleſtes virtutes, quæ proxime ſunt Cherubim. Ex his autem,quos vidit Iſaias, vnus ſine dubio miſſus eſt ad Iſaiam,vt ait Baſilius.Hieronymus idem ſenſit:ita enim ait Seraphim incendentes ſiue cõburentes iuxta illud quod alibi legimus:Qui facit Angelos ſuos ſpiritus & miniſtros ſuos ignem vrentem. Vnde & Beatus Paulus Apoſtolus in Epiſtola ad Hebræos, quam latina conſuetudo non recipit:Non ne omnes,inquit, ſunt miniſtri ſpiritus,in miniſterium miſsi propter eos qui hæreditatem accepturi ſunt ſalutis? Idem in Epiſto. quã de hac viſione Iſaiæ ſcripſit ad Damaſum ait: Qui-
98 dam Græcorum in ſcripturis apprime eruditus Seraphim virtutes quaſdam in cœlis eſſe expoſuit,quæ ante tribunal Domini aſſiſtentes laudent eum,& in diuerſa miniſteria mittantur,maximeq́ue ad eos, qui purgatione indigent, & ob priſtina peccata aliqua ex parte ſupplicijs purgari merentur &c. Et Iohannes Damaſcenus lib.2.de fide cap.3. cum Dionyſium nominet multaque ex eo de Angelis dicat,non mitti ad nos ſupremos dicere noluit,ſed potius de omnibus cęleſtibus ſpiritibus vniuerſe loquens ait, Fortes ſunt Angeli & prompti ad diuinam implendam voluntatem, & vbique confeſtim inueniuntur naturæ agilitate vbicumque diuinus iuſſerit nutus. Et cuſtodiunt partes terrę & gentium & locorum pręſides ſunt, vt à ſuo conditore ſunt ordinati. Et ea quæ apud nos ſunt diſpenſant, & auxiliantur nobis. Et paulò poſt:nouem Angelorum ordines proprijs nominibus enumerãs,Seraphim vocat ἑξαπτέρογα, id eſt,ſex alas habentes,Cherubim verò πολυόμματα, id eſt, multos oculos habentes, quod propter Seraphim, qui ſunt apud Iſaiam, & pro-
99 ter Cherubim,qui ſunt apud Ezechielem omnino

dictum

dictum est, cum nusquam nisi his in locis id inueniatur. Veros ergo Seraphim & Cherubim censet esse eos, de quibus hi duo prophetæ locuti sunt. Imò & idem Dionysius cap.6.eiusdem libri ait: oculis plurimis aliísque præditos ordines Cherubim scilicet & Seraphim &c. Ex quo etiam in eũ validum argumentum desumi videtur, cum enim nusquam Seraphim legātur in scriptura, nisi Isaiæ 6. vnde confirmare poterit Dionysius esse ordinem illum propriè dictorum Seraphim nisi ex eodem loco? At non probabitur si veri Seraphim illi non sint. Dicet enim quispiam non esse Seraphim, sed illos ita tunc dictos esse ab officio incendendi. Quod verò Gregorius Dionysij sententiæ subscribere putatur, verùm non est, ipse enim postquam illius sententiam retulit ad extremum infert, sed, quia in quibusdam scripturæ locis quædam per Cherubim, quædam verò per Seraphim agi didicimus: vtrum per se hæc faciāt an per subiectā agmina agātur, quæ, sicut dicitur, in eo quod à maioribus veniunt, à maioribus vocabula sortiuntur: nos affirmare nolumus, quod apertis testimonijs non approbamus. Ex quibus hoc potiùs constat eum noluisse Dionysij dictis acquiescere, ne forte scripturæ Diuinæ cuius verbis valde mouebatur aduersari aliquo modo videretur. Quid autem eum dicturum fuisse putabimus, si ad scripturæ verba tot patrum autoritatem adiungi videret? Quantum multis crederet, qui vni tantum tribuit? Atque vt de Seraphim apud Isaiam dictũ est, ita de Cherubim in libro Genesis veteres ita vt sonant verba accipiunt, nec quidquam de minoribus Angelis dixerunt, qui eo in loco Cherubim dicerentur vt Augustinus lib.11.de Genesi ad litteram cap. 40. Chrysostomus hom. 18. in Genes. & Rupertus, & Glossa vtraque, & Lyranus,

100 Idem iudicium eſt de Cherubim Ezechielis. Hieronymus in illud cap.10. Cherubim autem ſtabāt à dextris domus, ait: Cherubim ſtabant à dextris domus, vt ſanctæ ſupernæque virtutes dexteram domus Dei partem tenere viderentur. Chryſoſtomus vero in homil.3. contra Anomæos plane eas virtutes quæ ſunt vicinæ Seraphim interpretatur. Si quis autem tueri velit ſententiam Dionyſij illis verbis ex capit.7. Danielis: millia millium miniſtrabant ei, & decies millies centena millia aſſiſtebant ei, quæ etiam teſtante Gregorio homil 34. ei fauere videntur, fruſtra fortaſſe laborabit. Nam quamuis probabiliter dicatur alios Angelos aſſiſtere, alios miniſtrare, nec mitti eos qui aſſiſtunt: facilè nos etiam dicere poſſumus eos aſſiſtere ſiue aſtare coram Deo, qui iuſſionem eius expectant intenti; vt eant quo miſſi fuerint. Vt Tobiæ 12. ego ſum Raphaël Angelus vnus ex ſeptem, qui aſtamus ante Dominum. Et Luc.1. ego ſum Gabriel, qui aſto ante Deum; & miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi Euangelizare. Apoca. 1. Et à ſeptem ſpiritibus, qui in conſpectu throni eius ſunt. Zachar. 3. Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic aſſiſtunt, ideſt, dabo tibi ex hoc Angelorum numero, qui ante me adſtant, ali-

Aſſiſtere, ſiue Aſtare.

101 quos, quorum circumualleris auxilio, & ab omni hoſtium fraude ſecurus ſis: vt expoſuit Hieronymus. Idem in verba ipſa Danielis ait: Iſta ſunt millia & iſtæ myriades, de quibus in pſalmis legimus: currus Dei decem millibus multiplex millia lætantium: Dominus in eis. Et in alio loco: Qui facit Angelos ſuos ſpiritus: & miniſtros ſuos ignem vrentem. Duplex autem Angelorum officium eſt, aliorum, qui iuſtis præmia tribuunt, aliorum, qui ſingulis præſunt cruciatib. &c. Ex quibus ſatis intelligitur, quid Hieronym. ſen-

Pſal.67.

ſentiat de Angelis,qui vel aſſiſtere, vel miniſtrare dicuntur apud Danielem, nempè omnes ad nos mitti. Rectè ergo dicere poſſumus multa Angelorum millia, tunc cum hæc vidit Daniel in miniſterio quod erga nos exercent occupata fuiſſe,ſed multo plura coram Deo aſtitiſſe eius nutum intuentia,vt cito facerent quidquid Deus iuberet. Aut ſi eorum ſententiam ſequi volumus, qui Angelos ex hoc loco diuidunt in aſſiſtentes & miniſtrantes,ideſt,Gregorij libr.17.Moral.capit.7.homil.34.in Euang. & S.Thomæ.1.part. quæſt. 112. artic.3.& 4. Eos aſſiſtere dicemus, non qui nunquam exeunt ad nos, ſed qui raro exeunt,vt ipſe Gregorius videtur intellexiſſe.17.Mora. cap.7. ſed 102
ad verba Pauli veniamus, qui nihil excludere videtur, cum dicat: Nonne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus,&cæt. S. Thomas hic & 1. part. quæſt.112.artic.2.ad. 1. ita illa exponit, mitti quidem omnes Angelos non tamen exteriori miſſione, ideſt, ad exteriora miniſteria omnes, ſed eos,qui infimorum ordinum ſunt,interiori tamẽ miſſione, quæ eſt, ſecundum intellectuales effectus, prout ſcilicet vnus Angelus illuminat alium, omnes mitti. Alteram etiam explicationem addit:Apoſtolum hęc dicere,vt probetChriſtum præſtantiorem eſſe Angelis, per quos data eſt lex, & inde efficiat nouam legem meliorem eſſe veteri: ita non de omnibus Angelis loqui,ſed de illis per quos data eſt lex. Prior explicatio ex doctrina. S. Dionyſij deſumpta eſt,qui cap.5.cœleſt. Hier. dōcet omnes cœleſtes virtutes cómuni nomine Angelos in ſcriptura appellari, quoniam reuelationes, quas à Déo accipiunt, ſupremi inferioribus enunciant. Atque hoc quidem quod
ait Dionyſius, verum eſt, ſed ad verba Pauli du- 103
riuſcule profecto accommodatur : quoniam

mitti in ministerium hi propriè dicuntur, qui ad nos exeunt, quandoquidem Angelos diuidunt in ministrantes, & assistentes. Quid est autem ministrare, nisi in ministerium mitti? Posterior propius ad Pauli mentem accedere videtur. Verum cum Paulus obiter de Christi dignitate loquens, eum omnibus cœlestibus virtutibus superiorem dicere soleat, vt Coloss. 1. Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cœlis, & in terra, visibilia & inuisibilia, siue throni, siue Dominationes, siue Principatus, siue Potestates: omnia per ipsum, & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes, omnia ex ipso constant: cur nunc putemus ab eo tantum cum Angelis infimis conferri, cum in toto capite nihil aliud agat quam Christi maiestatem nobis ob oculos ponere? Quis credat eum cum
104 dixit: Cui enim dixit aliquando Angelorum: filius meus es tu, ego hodie genui te? Aut: Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: sede à dextris meis & cæter. de infimis tantum Angelis verba fecisse, cùm dixerit Ephesi. prim. suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & Dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Et cum omnia, quæ dicit, æque conueniant summis spiritibus, & infimis, quia nulli ex eis dictum est, sede à dextris meis, aut: filius meus es tu & cæter. Et firmius ac validius fit argumentum eius, si de vniuersis nouem ordinibus loquatur, cur negabimus eum de vniuersis loqui? Argumentum autem sine dubio firmius erit, quoniam si summis etiam Spiritibus Christus superior comprobatur, quantò magis

gis & illis, per quos lex data est, erit superior? Deinde cum fieri potuerit, vt ij, ad quos Paulus scribit, sicut & multi alij senserint supremos etiam ordines mitti, idque probabiliter sibi persuadere potuerint ex verbis Moysis, & Isaiæ, & Ezechielis (neque enim habebant cur Dionysij sententiam sequerentur) ac dubitare non immeritò; an ij, per quos data est lex, ex illis supremis fuerint: necesse profectò fuit, vt de vniuersis Angelis Paulus loqueretur, quo omnis illis 105
dubitandi ratio adimeretur.

Præterea illud, quod affert ex Psalmo. 96. cum ait: Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit; Et adorent eum omnes Angeli Dei, de vniuersis spiritibus cœlestibus dictum esse certum est, ab omnibus enim in iudicio adorabitur: similiter & illud: Qui facit Angelos suos spiritus, ostendimus superius de omnibus etiam scriptum esse. Omnia ergo eodem modo intelligenda sunt. Denique aut Angelus in hoc capite commune nomen est, aut proprium. Si commune, vniuersis cœlestibus virtutibus conuenit: si proprium tantum datur infimo ordini, illi enim propriè vocantur Angeli; aut certè ordini Archangelorum tantum: at fieri potest vt principatus, aut etiam virtutes miracula illa ediderint & portenta, quæ visa sunt cùm vidente populo Moyses legem accepit Exod. 19. aut si ab illis edita non sunt, putare certè potuerunt ij, ad quos Epistola scripta est. Quare æquum erat, vt omnem illis ambiguitatem ex animo eximeret Apostolus in re tanta, doceretque Christum & his, & illis, & omnib. spiritibus esse 106
maiorem.

Argumenta, quæ maximè Dionysij sententiæ fauere videntur, duo sunt. Prius est: ordo diuinæ

prouidentiæ eſt,vt inferiora per ſuperiora adminiſtrentur, ordo ergo diuinæ prouidentiæ eſt, vt ſuperiores Angeli illuminent inferiores, & hi illuminent homines, ſoliq́ue mittantur ad nos. Rurſum ordo gratiæ non habet alium ſuperiorem ordinem, propter quem prætermitti debeat, ſicut ordo naturæ interdum prætermittitur propter ordinem gratiæ: ordo autem Angelicus eſt ordo gratiæ, non igitur poteſt vlla ratione prætermitti. Quod ita ſolui poteſt: ſi ordo eſſet fixus,& ratus vt nunquam homines illuminari poſſent, niſi ab infimis Angelis, nec illi illuminarentur niſi à proximis ſpiritibus, non prætermitteretur hic ordo. At non is ordo eſt, ſed vt, cum omnes ſint adminiſtratorij ſpiritus, omnes in miniſterium mittantur quum altiſſimæ illius prouidétię ratio id exegerit propter cauſas, quas
107 nos ne cogitare quidem poſſumus. Quare ſi rem tam abſtruſam ratione noſtra metiri velimus, ſæpè, multumq́ue errabimus. Etenim Michaëlem Angelorum, & Archangelorum principem eſſe negare non poſſumus, cum ſcriptum ſit Apocalyp. duodecimo. Michaël, & Angeli eius præliabantur cum dracone, & Eccleſia dicat: Sed præcipuè primatem cœleſtis exercitus Michaëlem, &cæt. Et tamen ad rem, qua maior nulla cogitari potuit, ideſt, ad Dominicam incarnationem, non ipſe,ſed Gabriel miſſus eſt. I-
Luc.1. dem ad Zachariam patrem Ioannis mittitur cum minor mitti potuiſſe videatur. Raphaël vnus ex ſeptem ſpiritibus, qui aſtant ante Deum, mitti-
Tob 12. tur vt comitetur Tobiam, cum ſatis futurum fuiſ-
Dan.8.9 ſe videatur, ſi eius cuſtos mitteretur. Gabriel mittitur ad quædam nuncianda Danieli, quæ à quouis nunciari poſſe videbantur.

Præterea quamuis ordo gratiæ non prætermit-

tatur propter ordinem naturæ, qui inferior eſt, prætermitti tamen poteſt, propter ſublimius bonum in eodem ordine gratiæ. Ita gratia data eſt 108
Ioanni Baptiſtæ in vtero matris præter communem ordinem ſine circunciſione: & gratia in Mariæ conceptione præuenit omnem culpam originis. Et Chriſtus vt homo, ſimul fuit viator, & comprehenſor.

Poſterius argumentum eſt: Proprietates Angelorum ex eorum nominibus cognoſcuntur, teſte Dionyſio in lib. de cœleſt. Hier. cap. 7. ſoli ergo ad exterius miniſterium mittuntur Angeli illorum ordinum, ex quorum nominibus aliqua executio intelligitur, ideſt, Angeli, & Archangeli, qui nomen habent à denunciando Virtutes & Poteſtates quæ ad aliquem actum reſpiciunt, & Principatus, qui (iuxta Gregor. homil. triceſima quarta.) inter alios operantes priores ſunt. Sed nihil nos hæc ratio cogit, dicemus enim id etiam in cæteris ordinibus animaduerti, & Seraphim dici, quod incendant, Cherubim, quòd doceant, Thronos, quod ſedentem in ſe Deum ad nos cum iubentur ferant. De illis enim ait Dionyſius capit. ſeptimo, cœleſt. Hierar. Deumque ferentes obſequij deuotione ad ipſius percipiendos fulgores ſemper patent. Si autem principatus 109
cipatus dicuntur, quia inter alios operantes priores ſunt, id eſt, inter Angelos & Archangelos; cur non etiam dicamus Dominationes dici, quia Poteſtatibus, & Virtutibus ad miniſteria præſunt, & inter illas priores ſunt. Quòd vero quidam exiſtimant Dionyſiū hæc à Paulo Apoſtolo accepiſſe, nec ipſe vnquam dixit, nō taciturus tantum autorē in re tam ſubtili, & obſcura, nec ipſi probant. Imò, ita ſæpè loquitur, vt non certa, ſed probabilia dicere ſe facilè indicet. Vt in eodem

cap.7.cum nomina omnium ordinum interpretatus esset. Ista, inquit, nominum ipsorum, quantum ipsi intelligimus ratio est: dicendum verò quam esse ipsorum Hierarchiam arbitremur,&c. Et cap.13.à quibusdam se accepisse dicit,quę in eo scribit,nec eos nominat,sed potius meliorem nodi cuiusdam solutionem quæri admonet, & sibi tradi:semperque ita,vt dictum est,in libro illo loquitur.

CAPVT, II.

1 PROPTEREA *Abundantius oportet obseruare nos ea,quæ audiuimus.*] Quoniam ex præstātia Christi, nouæ legis etiam præstantia indicata est, monet eos,vt diligenter attendant, quæ à Christo dicta, & præcepta sunt, ne in Dei iram, & supplicia incurrant. Quod opportunè ac prudenter addidit, ne vexatione suorum à Christo desciscerent.Pro obseruare est, προσέχειν, id est, attendere,siue mentem adhibere.Erasmus: Propterea oportet nos vehementius attendere ijs,quæ dicta sunt nobis.

Ne forte pereffluamus.] Ne forte nobis memoria excidat. Metaphora sumpta est à vasis, quæ non continent, quod infunditur,sed citò totum effluit.Cui simile est illud Comici: Plenꝰ rimarũ sum, hac,illacq; perfluo. Græci aliter intelligũt. Theodoret. enim ait: Ne forte lapsum aliquẽ sustineamus. Chrysostomus magis explicat his verbis: Hoc est, ne forsitan pereamus,ne forsitan excidamus.Et demonstrat in hoc loco, quantum malũ in se ruina ista possideat: siquidem difficile est, quod effluxerit,iterum resaluari, quoniam ex negligentię contigit vitio, &c. Similiter Theophylactus. Oecumenius: Hoc est, ne excidamus ab

honesto

honesto & à via, quæ ducit ad salutem, &cæt. vtrumque rectè dicitur, nam & vas peresfluit, & aqua ipsa è vase dilapsa, & ab vtroque rectè ducitur metaphora.

Si enim qui per Angelos dictus est sermo.] Hoc est, si 2
enim lex, qui per Angelos data est Moysi, firma facta est, idest, confirmata est à Deo, quod quomodo sit intelligendum dicemus numer. 9. & omnis inobedientia mandatorum Dei, & omnis præuaricatio supplicium à Deo accepit, quod meruerat; quanto seuerius ab eo punientur transgressores nouæ legis, quæ non per Angelos, sed ab ipso Dei filio data nobis est? Hoc Apostolus meritò dicit, ne illi ad quos scribit, vexationibus, & persecutionibus cederent, & leuem putarent susceptæ legis transgressionem. Præuaricatio autem est legis quæuis transgressio, vt adoratio vituli, Exod. 32. fornicatio cum filiabus Moab. Num. 25. Inobedientia est in cæteris quæ lege non continebantur, quamuis præcepta Dei essent. Vt cùm populus voluit reuerti in AEgyptum. Num. 14. cum contra Dei voluntatem ascenderunt in montem, vt irent in terram promissionis in eodem capite. Cæterum legem non ab ipso Deo per se, sed per Angelos datam esse Moysi, dubitare non licet, cum id nunc Apostolus planè doceat consentientibus expositoribus: Et apertius id dictum sit Galat. 3. Quid igitur lex propter transgressionem posita est, donec veniret semen, cui promiserat, ordinata per Angelos in manu mediatoris. Et Act. 7. Qui accepistis legem in dispositione Angelorum, & non custodistis. Ex quo etiam intelligitur cùm
Deus olim patribus apparuisse dicitur, ante ad- 3
uentum Christi, non per se, sed per Angelos apparuisse. Cui enim potiùs appareret, quam Moysi, de quo ait, Numerorum 12. ore ad os loquor ei,

palam, & non per ænigmata videt Deum? cui tamen in augusta illa visione ardentis rubi, ipse non apparuit, sed Angelus, sicut legimus Act. 7. Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi: Nec moueri debemus verbis illius Angeli, aut aliorum, quæ non Angelorum, sed ipsius Dei videntur. Ita enim loquuntur, vt non verba sua, sed Dei nunciare intelligantur.¦& eius cuius nuncij sunt, & cuius personam sustinent, non solùm verba, sed nomen etiam assumunt, vt regij ministri facere solent. Quod ex eodem loco cernitur, cum enim dixerit sanctus protomartyr Stephanus Angelum apparuisse Moysi in deserto montis Sina continuo verba eius referens, Dominum eum vocat: Et accedente illo vt consideraret, facta est ad eum vox Domini: Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham,
4 Deus Isaac, & Deus Iacob. De qua re S. Dionysius in libr. de cœle. Hierar. cap. 4. Hæc scripsit: Sic denique & lex vt scriptura Diuina testatur, per Angelos nobis indulta est inclytosque illos patres nostros, qui ante legem, quique fuerunt post legem, Angeli ad Deum subuexere siue quid agendum esset admonentes, atque ab errore sacrilego, vitaque profana ad rectum veritatis iter traducentes, siue sacra quæuis instituta, seu cœlestium sacramentorum occultas visiones, siue diuinas aliquas prædictiones docendo pandentes & cæt. Et Augustinus libr. 3. de Trinit. capit. 11. vsque ad finem libri, hoc ipsum scripturæ testimonijs confirmat, quæ iam retulimus, & verbis Genes. capitul. 18. Apparuit autem ei Dominus in conualle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso feruore diei, & tamen cum Dominum vocauerit, Angelos esse con-

ſe continuo oſtendit, cumque eleuaſſet oculos,
apparuerunt ei tres viri ſtantes prope eum, quos
cum vidiſſet, cucurrit in occurſum eorum de o-
ſtio tabernaculi ſui, & adorauit in terram. Et
dixit: Domine, ſi inueni gratiam in oculis tuis,
ne tranſeas ſeruum tuum. Et cap. 22. Tentauit 5
Deus Abraham & cæt. cum tamen poſtea Ange-
lum eum eſſe demonſtret dicens: Et ecce Ange-
lus Domini de cœlo clamauit dicens &c. Nunc
cognoui, quod timeas Dominum, & non pe-
perciſti vnigenito filio tuo propter me. Augu-
ſtin. Quid ad hoc reſpondetur. An dicturi ſunt,
Deum iuſsiſſe vt occideretur Iſaac, & Angelum
prohibuiſſe: Porro ipſum patrem aduerſum Dei
pręceptum, qui iuſſerat vt occideret obtemperaſ-
ſe Angelo vt parceret. Ridendus & abijciendus
hic ſenſus eſt, ſed nec huic tam craſſo, & abiecto
vllum locum ſcriptura eſſe permittit, continuò,
ſubiungens: Nunc enim cognoui quia times Deũ
tu, & non peperciſti filio tuo dilecto propter me,
& cæt. Idem: ſed ait aliquis: cur ergo ſcriptum
eſt: dixit dominus ad Moyſem, & non potius, di-
xit Angelus ad Moyſem? Quia cùm verba iudi-
cis præco pronunciat non ſcribitur in geſtis: Ille
pręco dixit, ſed: Ille iudex, ſic etiam loquente Pro-
pheta ſancto, & ſi dicamus: Propheta dixit, nihil
aliud, quàm Dominum dixiſſe intelligi volumus.
Et ſi dicamus; Dominus dixit, prophetam nõ ſub-
trahimus, ſed quis per eum dixerit admonemus,
& cæt. 6
Ab ijs, qui audierunt in nos confirmata eſt.] Ex his ver-
bis colligunt aduerſarij non eſſe Paulum ſcrip-
torem huius epiſtolæ, quo argumento trium-
phat Caietanus: Ecce, inquit, textus teſtimoni-
um perhibens quod autor huius epiſtolæ non fuit
Paulus, ſed aliquis, qui non audiuit ab ipſo Ieſu
ſalu-

ſalutem Euangelicam. Nam autor numerat ſe inter illos, in quos confirmata eſt ſalus euangelica
Gal 2. ab eis, qui audierunt à Domino Ieſu: Paulus au-
Gal.1. tem clarè dicit, quod nihil contulerunt ſibi Apoſtoli, & quod ipſe didicit, non ab homine, nec per hominem, ſed per reuelationem Ieſu Chriſti, &c. Eodem argumento pugnant Magdeburgenſes. Ad hoc reſpondent multi, qui huius epiſtolæ autoritatem tuentur. Paulum non de ſe loqui, ſed de hominibus ſui temporis; inter quos ſe numerat, id eſt, non dicit ſe accepiſſe doctrinam euangelicam ab Apoſtolis, ſed ita loquitur, quia homines ſui temporis acceperant. Altera ſolutio eſt Paulum non accepiſſe doctrinam ab iis, qui à Domino audierunt, ſed ſalutis cõfirmationem, accepit enim ab illis ſacramenta, quia ab Anania baptizatus eſt Act.9. & doctrinæ confirmationem ab eiſdem accepit, venit enim ad Apoſtolos, vt ipſe ſcripſit Galat.2. & contulit cum eis Euangelium, quod prædicabat in gentibus, ne forte in vacuum curreret, aut cucurriſſet. Ita ſoluit Canus libr. 2. de locis
7 Theologicis. c.11. Et Fr. Michaël Medina libr.6. de recta in Deum fide cap.25. Catharinus in commẽtariis huius loci. Poſteriorem ſolutionem adhibent etiam Sixtus Senenſis libr.7. bibliothecæ hæreſi.8. Catharinus libr.1. contra Caietanum annotatione.8. Propius ad verum accederet, qui diceret, non agi de confirmatione per Doctrinam, ſed per miracula, quoniam ait ſalutem confirmatam eſſe per Apoſtolos conteſtante Deo ſignis & prodigiis. Verum ſi ſcriptores quos nominaui verba Apoſtoli paulò accuratiùs inſpexiſſent, neq; Caietan. haberet vnde argumentaretur, neque ipſi ita reſpondiſſent. Nunquam enim Paulus dixit ſe Euangelium accepiſſe ab iis, qui à Domino audierant, neque ſe confirmatum fuiſſe, aut per doctrinam,

nam,aut per miracula,sed ipsum Euangeliũ fuisse confirmatum,quod longè aliud est. Ex germana ergo Apostoli intelligentia facilè cernemus , & malè argumentatum fuisse Caietanum,& eos,qui ei responderunt,non satis apte eum explicasse.
Primum animaduertimus(vt & Chrysostom. ad- 8
notauit)Apostolum sermoni opposuisse salutem. Legem enim sermonem vocauit , quod doceret illa quidem,quid agendum esset,sed nihil præterea faceret,neque salutem animæ afferret. Legem verò Euangelicam appellauit salutem,quod gratiam conferat,& salutem afferat.Sicut & Ioannes dixit cap.1.lex per Moysem data est,gratia & veritas per Iesum Christum facta est.Deinde à minori ad maius argumentatur in hunc modum. Si lex facta est firma, & omnes, qui ei non paruerunt puniti sunt,multò magis nos puniemur , si legem Euangelicam neglexerimus,quę gratiam confert, & salutem animæ affert.Docet etiam alia ratione Euangelium præstare legi, quod lex data est per Angelos, Euangelium verò cæpit primum enarrari per Dominum,idest,dici atque tradi:est enim in Græco λαλεῖσθαι : idest, dici, sicut idem verbum paulò ante vertit:si enim,per Angelos dictus est sermo λαληθείς. Ac ne putaret quispiam hoc saltem meliorem fuisse legem, quod illa confirmata est,dixit enim : Si enim qui per Angelos dictus est sermo,factus est firmus, &c. Docet legem etiam Euangelicam esse confirmatam: ab iis,qui audierunt,in nos confirmata est:confirmatio Euangelij ex confirmatione legis intelligetur.Quomodo lex facta est firma? Deo illam ap-
probante & confirmante,ac suam esse declarante 9
fulguribus & tonitruis & sono terribili tubarum, vt legimus,Exod.19. Similiter lex Euangelica confirmata est à Deo miraculis magnis, & prodigiis

per eius doctores editis, ſicut ait Marcus cap. vl-
timo. Illi autem profecti prædicauerũt vbiq; Do-
mino cooperante, & ſermonem confirmante ſe-
quentibus ſignis. Hoc ipſum nunc docet Pau-
lus: Ab ijs qui audierunt in nos confirmata eſt.
Quomodo? cõteſtante Deo ſignis, & portentis, &
varijs virtutibus. Et quoniam dixerat de lege: Et
omnis præuaricatio, & inobedientia accepit iu-
ſtam mercedis retributionem, ex hoc ſimiliter ar-
gumentatur: Quomodò nos effugiemus ſi tantam
neglexerimus ſalutem, & cæt. id eſt, quomodò
10 non multò ſeueriùs puniemur. Eſt ergo ſenſus:
Quæ ſalus, id eſt, lex ſalutem animæ afferens, cum
cæpiſſet primum hominibus proponi, non per
Angelos, ſed per ipſum Dominum Angelorum,
deinde prædicata eſt ab Apoſtolis, qui ex ipſi-
us Domini ore audierunt: & in nos, id eſt, vſ-
que ad nos confirmata eſt varijs miraculis, ac
ſi diceret: vſque in hodiernum diem non deſinit
Deus miraculis, & prodigijs eam confirmare,
& varijs virtutibus, & Spiritus ſancti diſtrubu-
tionibus ſecundum ſuam voluntatem, conteſtan-
te Deo ſignis & portentis, & cæt. Signa vocat
miracula, quæ ita dicta ſunt apud Iudæos, quo-
niam peti conſueuerant tanquam indicia virtu-
tis diuinæ cùm Deus rem admodum difficilem
pollicebatur aut cùm nouus Propheta ſurgebat:
tunc emim miracula petebant Iudæi, vt ſigna eſ-
ſent rei illius futuræ vt crederetur, aut vt Pro-
pheta ille miſſus à Deo exiſtimaretur, vt Geneſ.
15. Domine Deus, vnde ſcire poſſum quod poſ-
ſeſſurus ſim eam? Iſai. 7. Pete tibi ſignum à Domi-
no Deo tuo in profundum inferni, ſiue in excel-
ſum ſupra, Et poſteà: Propter hoc dabit Domi-
nus ipſe vobis ſignum. Ecce virgo concipiet, &c.
Zacharias etiam audita generatione filij, ſignum
petit.

petit. Luc. 1. vnde hoc sciam? Ego enim sum se- 11
nex, & vxor mea processit in diebus suis. Signa
etiam petebantur à Prophetis vt Matth, 12. Magi-
ster volumus à te signum videre Luc. 11. Et alij
tentantes signum de cœlo quærebant ab eo. Ioh.
2. Quod signum ostendis nobis, quia hæc facis?
Hinc Paul. 1. Corint. 1. Quoniam & Iudęi signa pe-
tunt, & Græci sapientiam quærunt. Quomodò, &
illud Psalmi 73. intelligi potest: signa nostra non
vidimus, iam non est Propheta, & nos non cog-
noscet amplius. Hoc est non videmus iam signa,
quæ noui Prophetæ edebant, vt missi à Deo puta-
rentur, non enim surgit Propheta inter nos. Por-
tenta autem vocat maiora & mirabiliora miracu-
la, quæ vocantur τέρατα, id est, prodigia siue por-
tenta. Virtutes, id est, δύναμεις, quæuis miracula
dicuntur, quia potenti Dei virtute & potestate fi-
ũt: more enim Hebræorũ virtus appellatur, quod
cum virtute, id est potentia magna fit, vt morborũ
subita sanatio, mortuorum resuscitatio, & simi-
lia. Luc. 10. quia si in Tyro, & Sidone factæ fuis-
sent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in ci-
licio, & cinere sedentes pœniterent. Act. 19. Vir-
tutesq;, non quaslibet faciebat Deus per manum
Pauli, ita vt etiam super languidos deferrentur à
corpore eius sudaria, vel semicinctia & recedebãt
ab eis languores, & spiritus nequam egredieba-
tur: Et quoniam omnis generis virtutes edeban-
tur ab Apostolis, dixit varijs virtutibus. Spiritus 12
sancti distributiones, seu partitiones, quas vo-
cat μερισμοὺς sunt gratiæ, siue charismata
Sancti spiritus, quæ secundum suam voluntatem,
id est, prout Spiritus sanctus vnicuique diuidere
volebat, dabantur initio prædicationis Euangeli-
cæ credentibus: De quibus Dominus ait Marci vl-
timo: Signa autem eos, qui crediderint hæc se-
quen-

quentur: In nomine meo dæmonia eiicient, linguis loquentur nouis, serpentes tollent, & si mortiferum quid biberint non eis nocebit, super ægros manus imponent, & bene habebunt. Actor. 10. adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit spiritus Sanctus super omnes, qui audiebant verbum, & obstupuerunt ex circumcisione fideles, qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est, audiebant enim illos loquētes linguis. Et cap. 19. Et cùm imposuisset illis manus Paulus venit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant. De his Spiritus sancti distributionibus loquitur Apostolus latiùs Rom. 12. & Ephes. 4.

Verum hoc iure quæritur, cur tot verbis Apo-
23 stolus ca. 1. & verbis, quæ nunc interpretamur, Euangelicam legem multum præstare legi Moysis confirmet hoc argumēto quod hæc per Angelos, illa per Christum data fuerit, cum parum firmum hoc videatur, siquidem vtraque autorem, & latorem habet eundem, idest, Deum, & cum de autore constat, non refert, per hunc ne, an per illum locutus fuerit. Ita Grego. lib. 1. Mora. cap. 1. de libro Iob ait. Sed quis hæc scripserit valde superuacuè quæritur, cum tamen autor libri Spiritus sanctus fideliter credatur. Et posteà: Cùm ergo rem cognoscimus, eiusque rei Spiritum sanctum autorem tenemus: quia scriptorem quærimus, quid aliud agimus nisi legentes literas de calamo perscrutamur? Denique, & si legi nonnihil dignitatis accedat ex eo, per quē data est, nō tamen tantum accedit, vt eo argumento confici posse videatur, eam simpliciter præstantiorem altera esse; cum inde legis vera & germana dignitas non pendeat. Respondeo equidem legis præstantiam per se nō accipi ab eo, per quem data est: potest enim optima lex

lex per deteriorem ministrum dari, sed accipitur ab eius preceptis,& ab eius virtute. Illa enim prestantior censetur & est, quæ meliora & vtiliora præcipit, & meliores homines facit atque efficacius eos dirigit in vitam æternam. Verum hanc præstantiam sæpè secum affert dignitas ministri. Nam sapientes viri maiora, & præstantiora præstantioribus ministris reseruant. Quemadmodũ
rex sapiens si quædam edicere suis velit per mini- 14
stros,quędam per filium heredem, sine dubio maiora,& vtiliora per filiũ edicet. Quid quod filius non merus minister est, vt Angeli, sed legis ipsius lator,& qui vim iustificandi legi ipsi dedit, & qui ea,quæ ante latebant docuit. Denique Angelus minister est, & tantum dare virtutis legi potest, quantum dare iubetur, tantum de voluntate Dei scire, quantum eum scire Deus vult: filius verò cum æqualis patri sit, omnia, quæ sunt in patre cognoscit, & tantum virtutis legi suæ dare potest, quantum velit tantum homines de rebus diuinis docere, quantum ipsos cognoscere opus sit. Quamobrem ex eo quod illi sint administratorij spiritus,hic verò filius eiusdẽ cum patre substantiæ abundè intelligitur,& probatur quantum lex noua præstet veteri.

Non enim Angelis subiecit Deus orbem terræ futurum.] 15
In Græco non est Deus,nec apud Chrysostomum, & cæteros Græcos, nec in quibusdam codicibus latinis, sed ab aliquo in margine additum videtur: apertum enim est de Deo nunc loqui Apostolum etiamsi non ponatur. Docet nunc etiã cur magis parendum sit Euangelio, quàm legi,& Christo,quam Angelis,quoniam Christum constituit pater dominum totius mundi, non autem Angelos. Quod quomodo probet paulò post videbimus. Illud est in hac ratione Apostoli per-

obſcurum, cur dixerit orbem terræ futurum, de quo loquimur: Nam nec nunc de orbe terræ loquebatur, nec Chriſto homini (de eo enim nunc ſermo eſt) ſubiecit orbem terræ futurum, ſed eum qui iam erat. Lyranus, & Caietanus putant orbem futurum dici, eum qui poſt reſurrectionem futurus eſt, quod neque Thomæ diſplicuit. At videtur hoc abhorrere à ſenſu Apoſtoli: cùm enim probat orbem futurum ſubiectum eſſe Chriſto, verba Pſalmi. 8. affert: Omnia ſubiecisti ſub pedib. eius, continuò autem ſequitur, oues & boues vniuerſas inſuper, & pecora campi, poſt reſurrectionem autem non erunt oues nec boues, nec pecora campi. Rectiùs ergo Chryſoſtomus qui ait.
16 Nunquidnam de altero aliquo orbe diſputat? Non ita eſt, ſed de iſto præſenti, propter hoc etiam addidit, de quo loquimur, ne mentem auditoris errare relinqueret, dum alius quæreretur orbis. Deinde exponit futurum dici, quomodo Paulus Rom. 5. de Adam loquens, qui eſt forma futuri, id eſt, Chriſti, quamuis enim iam erat Chriſtus homo, cùm illud ſcripſit Paulus, tamen reſpectu Adam in cuius tempore verſabatur, Chriſtus futurus erat. Ita etiam cum filius Dei erat, mundus non erat, ſed erat futurus, videlicet cùm Deus Chriſtum, dominum vniuerſi orbis conſtituere decreuit, mundus erat futurus. Dixit autem de quo loquimur, quia paulò ante dixerat: Et cùm iterum introducit primogenitum in orbem terræ. Chryſoſtomi ſententiæ ſubſcribunt Græci, & S. Thomas, & Adamus. Et eſt illa quidem vera, ſed eſt diligentius explicanda additis, aut etiam mutatis quibuſdam, cùm dicit orbem terræ, in Græco eſt, τὴν οἰκουμένην, id eſt, habitatam, ſubaudiri aut videtur γῆν, id eſt, terrã. Accipiturq; pro habitationibus ipſis, id eſt, pro hominibus, & pro cæte-

cęteris, quę in terra sunt, & propter homines sunt
condita. Christo, ergo homini subiecit pater om- 17
nes homines, & omnia quæ sunt in terra, omnes
inquam homines, qui futuri erant vsque ad finem
sæculi ab eius conceptione: & ideo dixit orbem
terræ futurum. Etenim Christus rex est, & domi-
nus omnium hominum à patre declaratus, non
quidem temporalis rex, sed cui omnes parere de-
beāt, vt in vitam æternam adducantur, & cui om-
nes creaturæ obediant, ad faciendum omnia, quæ
ad hominum salutem necessaria, aut etiam vtilia
viderentur. Propterea dixit ipse Psal. 2 Ego autem
constitutus sum rex ab eo super Siō montem san-
ctum eius. Et Lucæ. 1. dictum est ab Angelo: Et re-
gnabit in domo Iacob in æternum, id est, in Ec-
clesia. Et post assumptā humanitatē dixit, Matth.
11. omnia mihi tradita sunt à patre meo & Io-
han. 13. sciens, quia omnia dedit ei pater in ma-
nus. Hoc etiam Apostolus dixit capit. 1. quem con-
stituit hęredem vniuersorum. Et quę à conceptio-
ne sua accepit vt filius, post passionem accipit tā-
quam mercedem debitam suæ passionis humili-
tati, sicut ait Apostolus Philipp. II. humiliauit
semetipsum factus obediens vsq; ad mortē, mortē
autē crucis, propter quod et Deus exaltauit illum,
& donauit illi nomē, quod est super omne nomē,
vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlesti-
um, terrestrium & infernorum, &c. Et post re- 18
surrectionem ait ipse Matth. vltimo: data est mi-
hi omnis potestas in cęlo & in terra. Dixit autem:
orbem terræ futurum, quia noui homines futuri
erant in mundo, nouum sæculum, noua respubli-
ca. Inde dictus est Isai. 9. pater futuri sæculi. Ita
etiam, cum Ecclesia semper fuerit noua Ecclesia
in Christo incipere dicitur, sicut ipse ait Matth.
16. Et ego dico tibi, quod tu es Petrus, & super hāc

petram ædificabo Ecclesiam meam: quoniam no-
uus rex apparebat,& nouas leges ferebat,ac noua
Sacramenta,& nouam rempublicam instituebat.
Huius ergo Ecclesiæ siue huius noui orbis (ipsa e-
nim est,quam orbem futurum appellat) Christũ
regem constituit,vt filium; Angelos verò non re-
ges,sed ministros esse voluit,sicut dixit: Nonne o-
mnes sunt administratorij spiritus, &c. cæt. Cùm
autem dicit:de quo loquimur,potest referri ad il-
lud: Et cùm iterum introducit primogenitum
in orbem terræ, ibi enim tantum vocabulum,
οἰκουμένην, posuerat,i. cùm reducit Christum
19 ad homines vt eos iudicet. Sed quoniam id paulò
remotius est ab iis,quæ nunc dicuntur,& eo in lo-
co nihil de hoc nouo orbe dictum videtur, nec di-
cit Paulus:De quo locuti sumus,sed,de quo loqui-
mur:fortasse aptiùs hoc referemus ad ea,quæ nũc
dicuntur: Quomodo nós effugiemus, si tantam
neglexerimus salutem,quæ cum initium accepis-
set enarrari per Dominum ab iis, qui audierunt,
in nos confirmata est,&cæt.loquitur enim iam de
hominibus noui testamenti,& sæculi, quod futu-
rum appellatum est Isai.9.hoc enim sæculum, cu-
ius Christus pater dictus est, & orbem futurum,
homines maximè esse diximus. Conuenit autem
hoc rectè cum eo, quod nunc agit Apostolus,vt
sit sensus: vos estis initium huius orbis futuri,&
huius noui sæculi,quod non Angelis, sed Christo
subiecit Deus: Quare non legi veteri parere de-
betis, sed Euangelium constanter retinere, cum
non Angelis,sed Christo, Deus vos atque omnes
homines subiecerit. Illud postremo admonendũ
est,quod est in glossa interlineari: orbem futurũ
subiectum ei,de quo loquimur,dici non posse, id
est,de quo loquimur referri ad Christum, est e-
nim in Græco,περὶ ἧς λαλοῦμεν,idest, de qua
loqui-

loquimur, quod necessario refertur ad οἰκουμένην, ideſt, ad orbem terræ, quod nomen Græcis fœminei generis eſt.

Teſtatus eſt autem in quodam loco quis.] Teſtimonio
Dauidis probat, quod aſſumpſerat, orbem terræ 10
futurum ſubieciſſe patrem Chriſto, vt mox videbimus. Chryſoſtomus: cur non ipſum nomen prophetæ poſuit, ſed abſcondidit? Fecit hoc etiam in alijs teſtimoniis, ſicut cùm dicit: Quando autem introducit primogenitum in orbem terrarum, dicit: Et adorent eum omnes Angeli Dei, &c. Et hoc ipſum exiſtimo non abſcondentis eſſe, ſed oſtendentis eos multam habere ſcientiam ſcripturarum, vt nec opus haberet nomen ponere dicentis, ſed veluti de re admodum trita, & manifeſta inducere teſtimonia, &c. Itaque non quaſi per contemptum dicitur, quis, aut quidam, ſed ita ac ſi diceretur: ille, quem noſtis.

Quid eſt homo, quod memor es eius.] Hæc verba, & ſequentia deſumpſit Apoſtolus ex Pſalmo. 8. Ex quo magna exoritur dubitatio vtrum de homine vniuerſe loquatur propheta, an propriè de Chriſto? ſi de Chriſto loquitur, rectè hæc verba Paulus aſſumpſit: ſed quomodo de Chriſto dici poſſet: Quid eſt homo, quòd memor es eius, aut filius hominis, quoniam viſitas eum? Hic enim homo filius Dei eſt, & iure pater memor eſt eius. Deinde omnia homini conueniunt. Minuiſti eum paulò
minùs ab Angelis. Gloria, & honore coronaſti eũ, 11
& conſtituiſti eum ſuper opera manuum tuarum, &c. Et cùm dicit poſteà. Eum autem, qui modico, quàm Angeli minoratus eſt, videmus Ieſum propter paſſionem mortis, gloria & honore coronatum: ſatis indicare videtur ſe de homine vniuerſè locutum fuiſſe, aduerſantis enim more quaſi de

alio infert: Eum autem, &c. si autem hoc de homine siue de natura humana dici potest, & dicitur: Quomodo inde probat Paulus orbem terræ subiectum esse Christo? Respondebunt enim aduersarij, eum constitutum esse super opera manuum Dei, sicut cæteros homines: certè ex hoc Psalmo non probari magis illi subiecta esse omnia, quam aliis hominibus, sunt qui dicant Psalmum hunc de homine intelligi historico sensu, mystico verò de Christo, vt Euthymius, & Iansenius. Multi de homine, & de Christo simul interpretantur. Mihi longè alia sentẽtia est: puto enim, nequaquam de homine, sed verè & propriè de Christo Psalmum scriptum esse, sicut etiam S. Thomas exposuit. Hieronymus quoq;, & August. omnia de Christo interpretantur, & nihil de homine dicunt. Idem sentiũt Græci patres, vt paulò post dicemus. Etenim si de homine intelligere velimus, occurrent quæ-
22 dam maiora, quã pro hominis conditione. Ex quo fiet cætera, quæ de illo dici videbantur, non ad illum, sed ad Christum esse referenda, iuxta canonẽ quem tradidimus cap. 1. num. 51. & 52. Huiusmodi est illud: omnia subiecisti sub pedibus eius, quod homini non conuenit, quia multa sunt animalia, quibus non imperat. Est quidem dictum Genes. 2. Faciamus hominem ad imaginem & similitudinẽ nostram, & præsit piscibus maris, & volatilibus cœli, &cæt. at id de Adam dictum est, cui omnia animalia obediebant in statu innocentiæ. Psalmus tamen non de Adam loquitur, sed de cæteris, cùm dicat: Quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum? Itaque filius hominis constitutus est super opera Dei, & illi Deus subiecit omnia, Adam autem non est filius hominis. Deinde aliud est præesse animalibus, aliud animalia subiici sub pedibus eius, non

enim

enim ſub pedibus ſubiecta habemus, niſi ea, quibus pro arbitrio noſtro vtimur, & quibus ad nutum imperamus, quod præter Chriſtum nulli hominum conceſſum eſt. Ne ipſe quidem Adam eam tunc poteſtatem habuit, vt cum vellet ferociores aues ad ſe volantes adduceret, aut piſces ex imo mari ad ſe vocaret: ſed vteretur omnium animalium ſeruitio, ſicut nunc vtimur mãſuetorum. Ita
Chryſoſtomus & Hugo. S. Victoris in illud Gen. 1. 23
Et præſit piſcibus maris, &c. docent per peccatũ animalia, quæ non admodum vtilia erant, alienata eſſe ab homine, quæ verò vitæ noſtræ multum ſeruiunt, & vtilia & neceſſaria ſunt, relicta eſſe in ſeruitute & ſubiectione ſua. Et S. Thomas de hoc agens. 1. p. quæſt. 96. artic. 1. ait. In ſubiectos multa facere poteſt ſuperior poteſtas, quæ non poteſt facere inferior. Angelus autem eſt naturaliter ſuperior homine, vnde aliquis effectus poterat fieri circa animalia virtute Angelica, qui non poterat fieri poteſtate humana, ſcilicet, q̃d ſtatim omnia animalia congregarentur, &c. Præterea cùm propheta dicit: Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius, Apoſtolus hic docet, non accipi omnia, vt interdũ accipi ſolet pro multis, ſed ita vt præter Deum nihil omninò excluſum intelligatur. In eo enim, inquit, quod omnia ei ſubiecit, nihil dimiſit nõ ſubiectum ei. Quod magis explicat. 1. Corin. 15. dicẽs: omnia enim ſubiecit ſub pedibus eius. Cum autẽ dicat: omnia ſubiecta ſunt ei, ſine dubio præter eũ,
qui ſubiecit ei omnia. Intelligit ergo omnes crea- 24
turas poſitas eſſe ſub pedibus eius: quod de nullo alio homine dici poteſt. Idem Apoſtolus in hoc. c. 2. ait: Nunc aũt necdum videmus omnia ſubiecta ei, quibus verbis apertè ſubindicat aliquando ei eſſe omnia ſubiicienda, at nunquã fiet, vt animalia, ita homini ſubiiciantur, vt in ſtatu innocẽtiæ:

nam post resurrectionem nulla erunt bruta animalia, de Christo ergo omnia dicuntur, non de homine. Atque id non dubiis argumentis docet Spiritus sanctus, quandoquidem, & Christus Matth.21.ad se pertinere interpretatur illa verba: Ex ore infantium, & lactantium perfecisti laudem,&cæt. Et Apostolus ter de Christo exponit illa:Omnia subiecisti sub pedibus eius. Hebr.2. 1.Corint.15.Ephe.1. Et quod modo diximus Apostolum polliceri omnia aliquando esse illi subiicienda,quod homini non cōtinget vnquam:Idem docet.1.Corint.15. fore vt Christo contingat: Oportet autem illum regnare donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissima autem inimica destruetur mors: omnia enim subiecit sub pedibus eius:cum autē dicat:omnia subiecta sunt ei,sine dubio præter eum, qui subiecit ei omnia, cum autem subiecta illi fuerint omnia, tunc & ipse filius subiectus erit ei,qui subiecit sibi omnia. Hoc etiam indicat titulus Psalmi: In finem pro torcularibus. Psalmi enim,qui habent in titulo: in finem, de Christo sunt, & in eius laudem ca-
25 nuntur.Nam pro,in finē,quod transtulerunt. Lxx. & sexta editio,Aquila,& Theodotio,& quinta editio vertunt τῷ νικοποιῷ,idest,victoriam facienti, & Hieronymus atque alij vertunt, victor, victor autem est Christus,qui vicit diabolū & mortem,& ipse est finis, idest, finiens diaboli, mortisque tyrannidem, de qua re multa diximus in cap.3.Habacuc.numer.56. & sequent. Rursum cū ponitur:Pro torcularibus:veteres:Torcularia Ecclesias interpretantur,Augustinus, Theodoretus, Euthymius,Remigius,quos & multi ex recentioribus sequuntur? Quod in hunc quidem psalmum rectè conuenire potest, vt canatur Christo victori nomine Ecclesiarum post Christi ascensionem

ſionem in fide exultantium,& illi de victoria gratulantium. Verùm quoniam Pſalm.80.& 83. eundem etiam titulum habent, nec videntur illi ad Eccleſias pertinere, fortaſſe non ineptè explicabimus Pſalmos inſcriptos pro torcularibus continere voces lætitiæ,& laudum pro ſpiritualium bonorum copia per Chriſtum inuecta, vt in his *Pſalmi pro torcularibus.*
tribus Pſalmis videre licet. Nam torcularia ferti- 26
litatem vinearum,& vini copiam atque lætitiæ indicant, vt Prouer. 3. & implebuntur horrea tua ſaturitate, & vino torcularia tua redundabunt. Eccleſi. 33. Et quaſi, qui vindemiat repleui torcular, ſolent autem in vindemia, atque in torcularibus voces exultãtium propter vbertatem latè audiri, quas noſter interpres Celeúſmata vocat, vt
Ierem.25. Rugiens rugiet ſuper decorem ſuum, *Celeuſma.*
Celeuſma quaſi calcantium concinetur aduerſus omnes habitatores terræ. Et capit.48. Et vinum de torcularibus ſuſtuli: nequaquam calcator vuæ ſolitum Celeuſma cantabit. Quare non eſt in Hebręo legendũ הגתית vt nũc legitur, ſed עלהגתות id eſt, pro torcularibus. vt. 70. & Hieronymus conſtanter tranſtulerunt ex Hebræo, ridiculumq́ue eſt, quod Hebræi,& Auguſtinus Eugubinus,& alij ſectatores Hebræorum vertunt, pro cithara Gethenſi, vt Pſalmus caneretur cithara ex vrbe Geth
adducta. Pſalmus ergo octauus ex quo verba, quæ 27
nunc interpretamur mutuatus, eſt Apoſtolus, canitur Chriſto victori mortis atque diaboli, poſtquam aſcendit in cœlum, & eius nomen prædicantibus Apoſtolis per totum orbem terrę cognitum atque adoratum eſt, et fideles gratia & donis ſpiritus per eum pleni exultabant lætitia. Poteſt igitur totus Pſalmus ita exponi: ò Chriſte domine noſter, quam admirabile eſt nomẽ tuum, quomodò te omnes admirantur, & ſuſpiciunt, non in

Iudæa tantum, ſed etiam in vniuerſa terra: imò & ſupra cœlos laudes tuæ canuntur ab Angelis, quia victor ſuper omnes cœlos aſcendiſti, atque ita celebratæ ſunt in terra tuæ laudes, vt etiã eas infantes & lactentes prædicarint, cùm ante paſsionem tuam ingreſſus es in Hieruſalem, vt ora obſtruerentur inuidorum Phariſæorum & ſcribarum, qui inimici tui erant, & de te vltionẽ ſumere volebãt, quod eorũ vitia nõ taceres: ſpero me etiã per gratiã, & paſsionẽ tuam aliquando in cœlos aſcenſurum, vbi eorum viſu, & lunę atque ſtellarum dele-
18 ćter, & tibi pro his, etiam laudes canam. Quid eſt homo, quod eũ ad tantum honorem prouexiſti, vt eius memor eſſe velles, & cum mortali corpore indutus inuiſeres. Tãta fuit tua erga homines bonitas & miſericordia, vt eorum naturam in te Angelicæ æquaueris, dum illam ad claram Dei viſionem prouehis, qua illi fruuntur, & hoc tantum minor illis fuerit, quòd morti eam ſubiectam, eſſe voluiſti. Eandem in te gloria, honore coronaſti, & cæt. quæ poſtea diligentius explicabimus. Verum quoniam Paulus. 1. Corint. 15. patrem docet eſſe eum, qui ſubiecit Chriſto omnia. Tũc & ipſe filius ſubiectus erit ei, qui ſubiecit ſibi omnia. Quãuis reſpondere poſſemus patrem illi ſubieciſſe omnia, & filium ipſum, vt Deum ſubieciſſe ſibi omnia, vt homini: multò melius eſt, vt prophetam cum patre loqui dicamus de laudibus filij. Itaque laudes, quas filio dixeramus, facile in patrem paucis mutatis referemus, in hanc modum, ò pater, quomodo in vniuerſa terra prædicaris, & coleris per Ieſum Chriſtum filium tuum? Supra cœlos etiam laudaris ab Angelis, quod eum reſuſcitaueris, & ad dexteram tuam collocaueris. Tibi eius gloria adeò curæ fuit, vt eum ingredientem in Ieruſalem mirificè

laudari

laudari feceris ab infantibus, & lactentib.&c. vt paulò ante, quid est homo, vt adeò eius memor esse, adeò illi benefacere volueris, vt filium tuum ad eum miseris? Ita illum honorasti vt naturam eius in filio tuo ad tuam visionem leuaueris, & 29
hoc Angelis minorem reddideris, quod corpus mortale habebat. Coronasti illũ gloria & honore in eodem filio tuo & omnia ei subiecisti. Itaque illud: Quid est homo, aut filius hominis &c. nequaquam de Christo intelligitur, vt Augustinus, in Psalmum.8.& S.Thomas hic & Glossa vtraque putarũt, nec enim id de eò dici poterat, qui est primogenitus omnis creaturæ, & vt homo, omnibus præstat. Deinde, homo & filius hominis sine articulo ponitur apud Hebr. et apud Græcos. Christus autem nusquam in scriptura vocatur filius hominis sine articulo, imò nec sine duplici articulo. ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, nec aliud putare debemus hominem & aliud filium hominis, sed idẽ iuxta vulgatã Hebr. cõsuetudinem vt Num.23. non est Deus quasi homo vt mentiatur, nec vt filius hominis vt mutetur. Iob.16. Atq; vtinam sic iudicaretur vir cũ Deo, quo modo iudicatur fili⁹ hominis cũ collega suo & cap.25. quanto magis homo putredo & filius hominis vermis? sed amplificationis causa eadem sentẽtia geminatur. Nec dicimus cum infertur: Minuisti eum paulo minus ad Angelis trãsiri ab specie ad personã vt Titelmanus & alij. Ita vt: 30
Quid est homo, dicatur de natura humana, & minuisti eum, dicatur de Christo. sed eodem modo semper hominem accipiamus, & eũ nõ in se, sed in Christo minutum ab Angelis dicimus, & gloria atque honore coronatum. Atque hanc expositionem germanam esse Pauli satis ex eo intelligitur, quòd sæpè ita loquitur, vt quod Christo datur, nobis datum esse dicat, vt Ephes. 2. Et cum esse-

essemus mortui peccatis, cõuiuificauit nos Christo (cuius gratia estis saluati) & conresuscitauit, & consedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu. Eodem modo loquuntur sancti patres cùm de resurrectione aut ascensione Christi agunt, vt S. Leo Papa in serm. 1. de ascensione, & re vera magna erat & ineffabilis causa gaudendi, cum in conspectu sanctæ multitudinis super omnium creaturarum cœlestium dignitatem humani generis natura ascenderet. Et serm. 2. Naturæ nostræ humilitas in Christo super omnem cœli militiam ad Dei patris est prouecta consessum? Chrysostomus in homilia de ascensione: cognoscamus, quis est ille, qui audiuit: sede ad dexteram meam. Quæ natura est, cui Deus dixit, Esto meæ particeps sedis: Illa natura est, quæ audiuit: terra es & in terram ibis. Greg hom. 29. in Euang. Illa enim natura, cui dictum est: Terra es, & in terram ibis, hodie in cœlũ iuit. Ita etiã cæteri patres. Hoc ipsum sensit Chrysostomus cùm dixit: Hoc enim, & si de communi humanitate dictum est, verum tamen propriè aptatur ad Christum secundum carnem. Nam illud: omnia subiecisti sub pedibus eius ad eum magis pertinent, quàm ad nos. Quasi dicat: Et ideo non est dictum de nobis, sed de natura nostra vt est in illo. Et Theophylactus: Hæc quidem generatim de vniuersa humana natura sunt dicta: speciatim tamen Christo secundum humanitatem quadrãt. Theodoretus: Dictum est quidem de communi natura, conuenit autem primitijs ex nobis, nempe Christo &c. Ita etiam loquitur Oecumenius. In quo duo cõsideranda sunt, eos de humanitate loqui, nõ autẽ de vllo homine, nisi de Christo. Deinde omnia de eodem Christo interpretari, idem enim omnino dicunt, quòd nos.

Minuisti eum paulo minus ab Angelis] Pro paulo minus

nus est βραχύτι, idest, breue quid, aut paruum quid, quod & ad tempus pertinere potest, & ad dignitatem, vt sit sensus: Per breue temporis spatium, aut paruum, eum inferiorem fecisti Angelis. Idem valet מעט quod est in Hebræo Est ergo sensus: longe eum Angelis superiorem constituisti. Sed in re parua eis minor fuit, quod corpus illi dedisti mortale & patibile. Et quoniam per resurre- 31
ctionem redditum est corpus immortale, rectè ait: Minuisti eum breue quid ab Angelis, breui spatio temporis. Si autem de natura humana loqueretur, non posset dici: Minuisti eum ab Angelis breui temporis spatio: semper enim natura humana in se inferior est Angelica. Verè autem nos exposuisse naturam humanam in Christo æquatam esse Angelicæ, quoniam à conceptione sua vidit Deum, aut etiam multo superiorem effectã, quia multò melius Deum videt & solo corpore mortali ei inferiorem fuisse, quia pati poterat, quod alienum est ab Angelis: inde intelligitur, quod cũ nos Deum viderimus, & corpus immortale habuerimus æquales omnino Angelis dicemur Luc. 20. æquales enim Angelis sunt, & filij sunt Dei cum sint filij resurrectionis. Et tamen tũc etiam natura nostra minus perfecta erit quã Angelica. Pro eo autem quod nos habemus, ab Ange-
lis, in Hebræo est מאלהים quod lxx. & Græcus Epi- 32
stolæ huius interpres vertere, ab angelis. Ita etiam verterunt Chaldæus & omnes Hebræi. Et quidem merito. Sæpè enim hoc nomen אלהים in scriptura Angelis tribuitur, vt psal. 81. Deus stetit in Synagoga Deorum, in medio autem Deos dijudicat, nonnulli ex Hebræis, Angelos interpretãtur. Psal. 137. In conspectu Angelorum psallam tibi. Psalm. 96. Adorate eum omnes Angeli eius. Puto autem lxx. & interpretem Pauli ita transtulisse ne offen-

sioni

sioni essent ijs qui hæc verba non de Christo, sed de homine intelligerent, quem ipsa sensum primo inspicientibus offerunt: multum enim homo à Deo distat. Sed potest etiam non incommode verti: Minuisti eum paulò minus à Deo, sicut vertit ex Hebræo Hieronymus & ante eum Theodotion, & Quinta editio, si intelligamus hic de Christo verba fieri, in quo natura humana paululum minuta est à Deo, quoniam etsi creata sit, habet tamen existentiam increatam, & filio Dei adiuncta est in vnitate personæ, ita vt hîc homo dicatur, & vere sit Deus. Est illa quidem in se considerata tantum Deo inferior, quantum creatura
33 creatore, at in Christo non est talis, qualis in se consideratur, sed cum existentia filij Dei. Ita S. Leo dixit in serm. 1. Ascensionis de natura humana in Christo super omnes Angelos eleuata: Nec vllis sublimitatibus modum suæ prouectionis habitura, nisi æterni patris recepta consessu illius gloriæ sociaretur in throno, cuius naturæ copulabatur in filio. Verum si ita intelligamus, dicemus in eo, quod est in Græco βραχύ τι, breue quid nō significari breue temporis spatium, sed tantum, quod latina verba indicant, paulò minus.

Gloria & honore coronasti eum] Gloria vt eius nomen vbique prædicetur, & laudetur, honore: vt eum omnes adorent. Et quoniam hæc duo passione sua Christus meruit, recte dicit, Coronasti eū, quasi legitime certantē, & corona dignū. Omnia Paul. expressit illis verbis Phil. 2. Humiliauit semetipsum vsq; ad morte, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum & donauit illi nomen, quod est super omne nomen. Hæc est gloria, deinde de honore ait: vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium terrestrium,
34 & infernorum. Hæc autem homini non conueniūt,

niunt, nam quod Enthymius, & alij exponunt, hominem gloria coronatum esse, quia ad imaginem Dei creatus est, & honore, quia omnia ei subiecit: in eo non accipitur propriè gloria, quo modo in scriptura accipi solet cùm adiungitur honori. Deinde, hæc eius natura est, vt sit ad imaginem Dei, & præferatur alijs animalibus: nemo autem natura sua coronari dicitur, sed labori & certamini datur corona vt. 2. Timot. 2. Nam & qui in agone certat, non coronabitur, nisi legitime certauerit. Iac. 1. Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cum probatus fuerit accipiet coronam vitæ. Iob. 3. Hoc autem pro certò habet omnis qui te colit, quod vita eius, si in probatione fuerit coronabitur.

Et constituisti eum super opera manuum tuarum] Leuasti eum ad te, & super omnes cœlos, & super omnes Angelos ad dexteram tuã collocasti. Quod enim multi exponunt: præfecisti eum creaturis, id continuò dicitur, omnia subiecisti &c.

Omnia subiecisti sub pedibus eius] Hoc iam exposuimus num. 23. & 24. cum eo quod sequitur, in eo autem, quod omnia ei subiecit, nihil dimisit, non subiectum ei.

Nunc autem nec dum videmus omnia subiecta ei] Chrysostomus & Theophylactus rectè docent quorsum hæc dicantur. Poterant dicere Hebræi: Quomodo omnia subiecta sunt Christo, cum nos ab eius hostibus multa mala patiamur? huic tacitæ obiectioni respondit Apostolus nõdum aduenisse tempus quo prophetia omnino expleatur, sed aliquando tandem explebitur in fine sæculi, vt idem explicauit. 1. Cor. 15. Chrysostomus: Nec dum imperator noster manifeste cuncta obtinuit: quid ergo turbaris dum aliqua mala pateris? 35

Eum autem, qui modico, quàm Angeli minoratus est].

Cum

Cum dicit: Eum autem, videtur de alio loqui, ac non de eo, de quo dixerat: Minuisti eum &c. quod verum quodam modo est. Prius enim de natura humana loquebatur in Christo exaltata: nűc propriè de Christo ipso loquitur. Sed melius ita dicemus coniűctionem, autem, esse quidem aduersantis, non tamen aduersari superiori sententiæ, sed proximæ, id est, illi: Nunc autem nec dű videmus omnia subiecta ei. Est enim, quod nunc infert altera consolatio vt eleganter exposuit Chrysosto-
36 mus, vt sit sensus: Nondum sunt omnia ei subiecta nunc, ac propterea mirari non debetis, si vos impij persequuntur. At hoc vobis dicere possum dű tempus integrę subiectionis aduenit, illum ipsum Iesum, in quem Iudæi ad mortem crucis sæuierűt gloria & honore, à patre iam esse coronatum, idque nos omnes videre, vt sciatis, quamuis Deus patiatur impios in vos insurgere, ac vos multis molestijs afficere: etiam ante tempus, quo integre omnia Christo subijciantur, vos à Deo præclaram patientiæ vestræ mercedem & gloriam atque honorem esse accepturos. Augustinus lib. 3. contra Maximinum cap. 25. ex quo loco glossa huius loci desumpta est, illud Propter passionem mortis, iungit, cum minoratus est, vt sit: Eum autem, qui modico quam Angeli minoratus est propter passionem mortis, videmus Iesum &c. at non est sine causa durum hyperbaton in verbis Pauli ponendum cum ipse scripserit: Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis gloria & honore coronatum &c. quemadmodum Græci & multi alij distinxerunt.

37 *Vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem*] Glossa quam S. Thomas & Augustini esse dicit & ipse sequitur Christum vocari censet gratiam Dei: quam expo-

expoſitionem Græca verba non ferunt, cum non
ſit ſcriptũ χάρις, ſed χάριτι, quod ablatiui ca-
ſus eſt, id eſt, per gratiam Dei volentis omnium
hominum miſereri. Vbi nos habemus pro omni-
bus, in Grĕco eſt, ὑπερ παντὸς, id eſt, pro vni-
uerſo, pro toto mundo, quod eſt pro omnibus ho-
minibus. Interpres legiſſe videtur ὑπερ πάν-
των. Pro omnibus autem guſtauit mortem,
quantum ad ſufficientiam attinet. Ita enim mor-
tuus eſt, vt omnes eius morte vti & ſeruari poſ-
ſint, ſi ipſi ſibi non deſint. Ita locutus eſt. 2. Cor. 5. ſi
vnus pro omnibus mortuus eſt, ergo omnes mor-
tui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus.
Mortem autem guſtare dicitur iuxta gloſſam in- *Guſtare.*
terlinearem, & Thomam, vel quia eius amari-
tudinem ſenſit, vel, quia cito reſurrexit, vt magis
guſtaſſe, quàm comediſſe videatur. Oecumenius
etiam ait: Rectè autem ait: guſtauit, neque enim
in morte permanſit, ſed ipſam tantum quodam
modo deguſtauit &c. eadem eſt expoſitio Chry-
ſoſtomi. Verum hoc de alijs etiam, quibus nec a-
mariſsima futura erat mors, nec ante diem iudi-
cij reſurrecturi erãt, in ſcriptura ſimiliter dicitur.
Matt. 16. ſunt quidam de hic ſtantibus, qui non gu-
ſtabunt mortem donec videant filium hominis
venientem in regno ſuo. Quod à Marco & Luca
eiſdem verbis dictum eſt. Vulgari ergo Hebræorũ 38
conſuetudine ita dicitur, guſtare mortem, pro
mori, ſicut videre mortem, quod in Ioã cap. 8. ma-
nifeſtiſsimum eſt. Dominus enim dixit: ſi quis ſer-
monem meum ſeruauerit non videbit mortem in
æternum. Dixerunt ergo Iudęi: Nũc cognoſcimus,
quia Dæmonium habes. Abraham mortuus eſt, &
prophetæ, & tu dicis: ſi quis ſermonem meum ſer-
uauerit, non guſtabit mortem in æternum. Quod
ille dixit: Non videbit mortem, hi dicunt, non gu-

ſtabit mortem, quoniam idem ſine dubio ſenſus vtriuſque verbi eſt.

Eſt autẽ difficile explicatu quomodo hæc verba
cum præcedentibus cohæreant. Videmus,inquit,
Ieſum propter paſsionẽ mortis gloria & honore
coronatũ,vt gratia Dei pro omnib. guſtaret mor-
tem: Quomodo videmus eum coronatũ poſt paſ-
ſionem,vt guſtaret mortem? Gloſſa & S.Thomas,
in quorum ſententiam multi eunt,putant,hæc ita
accipienda eſſe ac ſi diceretur: Eum autem, qui
modico quam Angeli minoratus eſt vt gratia
Dei pro omnibus guſtaret mortem : videmus Ie-
39 ſum propter paſsionem mortis gloria & honore
coronatum. Quam expoſitionem probabilem eſ-
ſe non inficior, ſæpè enim in Apoſtolis & præſer-
tim in Paulo huiuſmodi hyperbata videre licet.
Sed quoniam illa duriora ſunt, & orationẽ vehe-
menter obſcurant,atque hoc maximè,quod in his
verbis ineſſe putatur, non cenſeo admittendã,ni-
ſi cùm aliter res exponi nullo modo poteſt. For-
taſſe autem aliter exponi non incommode pote-
rit,ſi dicamus legendum eſſe:guſtarit mortem,fa-
cile enim pro guſtarit, poni potuit, guſtaret.Si ita
legamus, ſenſus apertus & expeditus eſt in hunc
modum: propter paſsionem mortis gloria, &
honore coronatus eſt Chriſtus. Ex quo fit eum
non propter peccata vlla, quæ fecerit mortem
pertuliſſe,ſed propter gratiam & bonitatem Dei,
Vt. qui voluit eius morte omnes homines redimi.Sæ-
pè enim in ſcriptura, vt, ita ponitur,vt conſequẽ-
tiam quandam indicet,vt pſal. 50.Tibi ſoli pecca-
ui & malum coram te feci, vt iuſtificeris in ſer-
monibus tuis &c. Hoc eſt, hinc fiet, vt tu iuſtifi-
ceris in ſermonibus tuis, id eſt, iuſtus ab omni-
bus iudiceris, qui me etiam peccante promiſſa

tua

tua implesti.Ioh. 12. cum tanta signa fecisset corā eis non crediderunt in eum,vt sermo Isaię impleretur. Et cap.18.nobis non licet interficere quemquam, vt sermo Iesu impleretur, quem dixit significās qua morte esset moriturus.Iud.2.Quamobrem nolui delere eos á facie vestra, vt habeatis hostes, & dij eorum sint vobis in ruinam. Chry- 40
sostomus homil.27.in.1.Epist.ad Corinth. eodem modo exponit illud ca. 11. oportet enim & hæreses esse,vt qui probati sunt manifesti fiant in vobis.Et ait: Illa enim particula,vt,non causalis est, sed etiam nonnunquam rerum euentum significat,in qua significatione à Christo posita est,cùm dixit: In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident videant, & qui vident cæci fiant: *Ioha.9.* ita & Paul.de lege disputans inquit:lex autē subintrauit, vt abundaret delictum. *Rom.5.* Sed non propterea lex data est,vt augerentur peccata Iudæorū: sed id euenit: Neque Christus propterea venit vt qui viderent cæci fierent, sed contra, contigit autem id. 41

Idem adnotarunt in eadem verba Theophylactus & Oecumenius, legendum autem esse gustarit,ex Græco manifestum est γεύσηται,enim non præsentis tēporis est, vt gustaret, sed præteriti, vt gustarit. Et re vera cū de re, quā iam factā dixerat loqueretur, præteriti temporis verbo vtendum fuit, & Gręci non obscurè præteriti esse indicant id exponentes.

Hoc multo apertiùs est in translatione Syriaca, quæ ita habet: Ipse enim DEVS pro sua bonitate pro omni homine gustauit mortem. Postremo sciendum est,in quibusdam Græcis codicibus olim lectum esse χωρὶς θεοῦ id est, sine Deo vbi nunc habemus χάριτι θεοῦ, id est,

gratia Dei. Quod Oecumenius & Theophylactus à Nestorianis deprauatum esse dicunt, ponentib. in Christo duas personas ex quibus humana passa sit sine diuina. Et eodẽ modo legit Theodoretus. Et quidem hoc testimonio abusos fuisse Nestorianos, verum est, non est autem ab ipsis locus deprauatus, quandoquidem Ambrosius antiquior Nestorio ita legit lib. de fide cap. 4. vt sine Deo pro omnibus gustaret mortem, quod ita interpretatur, profuisse omni creaturæ passionem Christi, & ideò dici eum sine Deo aut præter Deũ pro reliquis omnibus mortuũ esse. Ambrosius hoc refert ad illud Rom. 8. quia omnis creatura liberabitur à seruitute corruptionis. Ita etiam Theodoretus, qui ne quis putaret angelos redemptos fuisse sanguine Christi, vt homines, explicat, quo modo hoc ad Angelos pertineat. Iã verò, inquit, Angeli quoque perpetua lætitia afficientur hominum

42 salutem aspicientes. Et Theophylactus: Absque enim Deo, siue dempto Deo, pro quouis alio mortem obijt Dominus, pro Angelis etiã ipsis, vt inimicitiam eorum erga nos solueret, ac lætitiam ipsis acquireret. Similiter exposuit Oecumenius. Verum nos cum his duobus, quos modò nominauimus, negamus ita legendum esse apud Paulum, sed vt nos habemus, & vt legit, Chrysostomus gratia Dei.

Decebat enim eum propter quem omnia] Quoniam de passione Christi sermo incidit, ne a quoquam ille ob eam contemneretur, dixit paulò antè causam: vt gratia Dei pro omnibus gustarit mortem: & nunc alteram reddit decuisse scilicet Deum vt ita Christus consummaretur, quod postea explicabimus. Nunc verba quædam huius sententiæ obscuriora interpretemur: atque illud in primis. Propter quem omnia & per quem omnia

quod

quod Græcè eadem præpositione διά, variatis ca-
sibus dictum est δι᾽ ὃν ϗ δι᾽ οὗ, Chrysostomus &
Theophylactus hoc de patre dictũ volũt & Theo-
phylactus ita interpretatur: Quoniã dixerat: pro-
pter quẽ omnia, quo tale quiddã intelligi videtur,
ac cùm dicimus: propter hominem omnia creata
sunt, ne quis putaret patrem creaturis indigere,
eam ob causam intulit: per quem, id est, à quo facta
sunt omnia, interpretãs illud: propter quem. Præ-
terea cum dicit: Qui multos filios in gloriam ad-
duxerat, gloriã. i. δόξαν, vocat cœlestẽ beatitudi-
nem sanctorũ, quomodo dictum est Luc. 24. Nõne 43
hęc oportuit pati Christũ, & ita intrare in gloriã *Gloria.*
suã? quod ideo dicit, quia in cœlo ad dexteram pa-
tris collocat⁹ est in glorioso & immortali corpo-
re. Gloria enim sæpè felicẽ quendã vitæ statum &
omnibus bonis affluentẽ significat vt Gen. 45. Nũ-
ciate patri meo vniuersã gloriã mea, & cũcta, quæ
vidistis in AEgypto. Gloriã his verbis expresserat:
Qui fecit me quasi patrẽ Pharaonis & Dominum
vniuersæ Domus eius, ac principem in omni terra
AEgypti. Iob 19. Spoliauit mé gloria mea & abstu-
lit coronam de capite meo. Ps. 7. comprehẽdat, &
cõculcet in terra vitã meã & gloriã meã in pulue-
rẽ deducat. Matt. 6. Dico autem vobis quoniã neq;
Salomõ in omni gloria sua coopertus est, sicut v-
num ex istis. Quare sanctorum beatitudo, quæ est
status omnium bonorũ aggregatione perfectus,
quasi per Antonomasiam gloria dicitur. Loquitur 44.
autem Paulus de omnib. sanctis, qui ante Christi
passionẽ obierãt, quos adductos fuisse in gloriam
dicit, nõ quod ea ante Christũ passũ fruerentur,
sed quod electi erãt, & lege Dei illis decreta glo-
ria erat, cũ primum cœli Sãguine Christi aperirẽ-
tur. Quod enim lege aut voluntate Dei decretum
est factũ cẽsetur & dicitur vt adnotauimus in c. 11.

Zach.n.18. Atque vbi in multis codicibus legitur: autorem salutis eorum per paſsionem conſummari in Græco & apud Chryſ. & cæteros Græcos eſt, per paſsiones cōſummare. Si per paſsionē diceret, mortem tantū crucis intelligere videretur: at non hanc ſolam intelligit, ſed omnes afflictiones, quas in tota vita ſua pertulit, & ideo maluit dicere per paſsiones. Porro pro comſummare dixit, τελειῶσαι quod eſt perfectum facere, vt Chryſoſt. & cęteri Gręci interpretantur, & vt vocabulū ipſum oſtendit: Propter quod Eraſmus vertit: per afflictiones perfectum redderet. Ex quo ſatis conſtat & mendoſe legi conſummari, & conſummare non eſſe extinguere, aut finire, ſed perfectum facere. Conſummare] autem Chriſtum, eſt quod paulò ante dixit, gloria et honore coronare, ideſt, omnem illi bonorum cumulum dare, quem natura humana capere poteſt, vt ſcilicet ad dexteram Dei ſedeat, & eius nomen vbique audiatur, & adoretur, & reges ac ſapientes terræ ei libenter
45 pareant. Quod eleganter ſanè dictum eſt, perfectum enim eſt, cui nihil deeſt, Chriſto autē homini hæc deerant ante reſurrectionem. Theop. ita. D. autem Cyril. perfectionē immortalitatē dicit, quæ deerat Chriſto ſecundum hominē: cōpleuit autē hanc ipſi pater per reſurrectionē. Eodem modo expoſuit Oecumen. & citauit præter Cyril. Seuerum, in Philalethe. Quibus nos eadem ratione cętera addidimus, quę ad gloriā Chriſti pertinent. Eſt ergo ſenſus: decebat Deū patrē propter quē ſunt omnia, & qui creauit omnia, vt ipſe qui multos filios in gloriā adduxerat; per varias afflictiones etiam filium ſuum ad ſummam gloriam proueheret, qui autor ſalutis illorum fuerat. At cur hoc patrē decebat? Quoniā ſancti plurima in vita perpeſsi ſunt, vt ad gloriam peruenirent, ac pro-

propterea oportebat, vt ipſe qui propter eorum ſalutem homo fieri voluit,& adeò hominib.ſimilis vt fratres eos appellet, per afflictiones etiam obtineret, vt gloria & honore coronaretur. Atq; hanc rationem Paulus exponit in ijs, quæ vſq; ad finem capitis ſuperſunt, præcipuè vbi ait, vnde debuit per omnia fratribus aſsimilari, &c. Nec idcirco Chriſtus dicitur imitari homines, ſed ipſum potius omnes ſancti imitati ſunt patiendo. Chriſtus quidem pati voluit, quia hominum peccata luenda ſuſceperat.Homines verò patiũtur vt eum pro nobis paſſum imitentur,eique ſimiles fiant:non ſolum in nouo teſtamẽto,ſed etiam ante illud, quoniam multi cognouerunt eum eſſe paſſurum & vt ei ſimiles fierent magni paſsiones fecerunt.Sicut de Moyſe ſcriptũ, eſt.Hebr.11. Maiores diuitias æſtimans theſauro Aegyptiorum improperium Chriſti. Vnum reſtat explicandum, quod à nobiliſsimis expoſitoribus prætermiſſum eſt,nec prætermitti debuit. Cur nunc patrem his 46
Epithetis ornarit. Propter quem omnia, & per quem omnia, quæ nihil ad id quod agitur pertinere videntur, cum tamen vbique ſcriptura illis tantum vti ſoleat,quæ ad rem præſentem ſunt maximè accommodata. Hoc ita videtur explicandum:Deus pater omnium finis eſt,prouerbiorum. 16. vniuerſa propter ſemetipſum operatus eſt Dominus. Cum ergo ipſe omnia fecerit, vt in omnibus bonitatem & gloriam ſuam oſtendat, & ad hunc finem omnia dirigat, æquum fuit vt homines & autor ſalutis eorum Chriſtus, quod ſibi deerat, per paſsiones obtinerent, quoniam ita maximè elucet gloria Dei. In paſsionibus quidem elucet iuſtitia, oportuit enim vt peccatores punirentur, & Chriſtus quamuis non peccauit, quia autor ſalutis eorum eſſe voluit,

& eorum peccata assumere, pateretur etiam. Sed bonitas & misericordia, & sapientia ac potentia Dei in eo cernuntur, quod noluit peccatores
47 perire, nec pœna deteriores fieri, sed per pœnas debitas peccatis eos ad summam gloriam adducere & voluit & potuit. Idem decebat eum per quem omnia facta sunt, vt tam homines, quàm Christus autor salutis eorum consummarentur per passiones, quoniam eius qui fecit est non solum conseruare, quod fecit, sed etiam omni ex parte absolutum reddere, si possit, & per huiusmodi passiones omnia in melius commutantur, homo enim immortalitatem adipiscitur, & omnes creaturæ cũ eo renouabuntur, sicut ait Paulus Rom.8. Quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertate gloriæ filiorum Dei: Quod licèt sine passionibus efficere posset Deus, tamen oportebat, vt homo pateretur, quia peccauerat & commodissima ratio seruandi ac perficiendi hominem fuit, vt passionibus gloria redderetur, & per eas ipse summam exaltationem mereretur. Illud etiam hic notandum cum Chrysosto. & cæteris Græcis contra Arrianos præpo-
Per. sitionem Per, nihil potentiæ filij adimere, cum omnia per ipsum facta dicuntur, Iohannis. 1. nec propterea eum minorem patre declarare, quoniã hac præpositione solet vti scriptura etiã cùm causa præcipua indicatur, quandoquidem & de ipso patre ait nũc Apostolus per quem omnia, & paulo ante dixit. Quæ cum initium accepisset enarrari per dominum, &. 1. Cor. 1. fidelis Deus per quẽ
48 vocati estis in societatem filij eius. Prouerbiorum. 8. per me reges regnant. Postremo ex dictis cõstat furere Nestorianos cùm ex his verbis Pauli probare volunt duas in Christo personas, contendentes eũ propter quem oĩa, & per quẽ omnia
esse

eſſe filium Dei,qui Ieſum,i.perſonã humanã conſummauit per paſſiones, vt refert Ioãnes Maxentius lib.2. Dialogi Neſtoriani,& Catholici. ca.10.

Qui enim ſanctificat,& quæ ſanctificantur ex vno omnes.] Explicat hinc vſque ad finem capitis vt iam diximus,cur dixerit, decuiſſe Deum vt autorem ſalutis hominum per paſſiones conſummaret: Quoniam ipſe eſt eiuſdem naturæ cum hominibus,& ideò debuit eis per omnia aſſimilari. Hoc ergò ait:Christus qui ſanctificat homines, & què autorem dixi ſalutis eorum,& homines, qui ſanctificantur ex vno patre Adam ſunt, eiuſdem naturæ ſunt,& ex eadem ſtirpe orti ſunt. Itaque ex vno ita accipit,vt cùm dixit apud Lucam Acto.17. fecitque ex vno omne genus hominum inhabitare ſuper vniuerſam faciem terræ. Quare cùm dicit: Qui ſanctificat,propriè de Chriſto loquitur, non de omni ſanctificante,vt nonnulli intelligũt: neque enim id in aliis verum eſt, Deus enim ſanctificat homines,qui non eſt eiuſdem naturæ cum 49
illis.Et de Chriſto loquitur,vt de Pontifice,quem eiuſdem naturæ eſſe oportet cum iis, quorum Pontifex eſt,ſicut.ca.5.dicit, omnis namque Pontifex ex hominibus aſſumptus,pro hominibus cõſtituitur,&c.Propterea paulò poſt,in hoc eodẽ,c. ait:Debuit per omnia fratribus aſſimilari, vt miſericors,& fidelis Pontifex fieret ad Deum, vt repropitiaret peccata populi. Chryſoſtomus,& multi alij intelligunt ex vno patre Deo, quod rectè etiam dicitur,ſed germanior videtur prior expoſitio, primum,quoniam magis congruit cum verbis ſequentibus, nuſquam enim Angelos apprehendit,ſed ſemen Abrahæ apprehendit. Vnde debuit per omnia fratribus ſimilari, &c. deinde quoniam Chriſtus vt Deus ſanctificat nos,nec tamen ea ratione eſt frater noſter, aut eiuſdem na-

turæ nobiſcum,licet ſit ex eodem patre Deo,cuius naturalis filius eſt.Prætereà Angeli ſunt ex eodem patre Deo,ſicut & homines, nec tamen eos vocat Chriſtus fratres,ſed nos, quia non ſunt ex Adam, vnde nec fratres noſtri ſunt. Chriſtum autem ita eſſe dicit ex vno nobiſcum vt frater noſter ſit,ſicut continuò probat.Quare multo melius ſine dubio exponitur:ex vno,ſcilicet patre Adam.

Nunciabo nomen tuum fratribus meis.] Ex Pſalm.21. hæc verba deſumpſit, quem de Chriſto ſcriptum eſſe,notiſſimum eſt,indicantibus nonnullis in locis Euangeliſtis,& Apoſtolis. Atque merito hæc potius,quam alia attulit, quoniam in eis non ſolum ſe fratrem hominum vocat,ſed etiam venturum ſe promittit, vt eos per ſermonem ſuum & per ſacramenta legis ſuæ ſanctificet. Eodem pertinet quod ſequitur: In medio Eccleſiæ laudabo te,his enim verbis multitudo hominum ſanctificandorum indicatur, qui venient ad Eccleſiam, & ſanctificans eos laudabit patrem,cuius voluntate homines vocati & ſanctificati ſunt,ſicut fecit

Luc.10. Luc.10. In ipſa hora exultauit IESVS in ſpiritu ſancto,& dixit: Confiteor tibi pater Domine cœli & terræ,quia abſcondiſti hæc à ſapiẽtibus & prudentibus,& reuelaſti ea paruulis. Quod hic promiſit:Nunciabo &c.feciſſe ſe docet Ioan.17.manifeſtaui nomen tuum hominibus,quos dediſti mihi de mundo.

Ego ero fidens in eum.]Chryſoſtomus & Theophylactus & multi alij dicunt hæc afferri à Paulo vt probet Chriſtum eſſe hominem,& ſimilem nobis quando quidem,ſicut quilibet noſtrum, ſperat in patre.At ſi hoc tantum probat,potuit id multis aliis locis probare,vt cùm dicitur Chriſtũ ſenſiſſe dolorem,aut eſuriſſe, aut oraſſe, &c. Sine dubio aliquid latet in hoc teſtimonio maius.Sciendum ergo,

ergo, hæc verba non esse desumpta ex Psal.17. vbi
legimus: Deus meus adiutor meus, & sperabo in
eum, vt multi putant. Ibi .n. est apud lxx. ἐλ-
πιῶ ἐπ' ἀυτὸν, quod Paulus hic non habet ex
Isaia potius desumpta videri possent: nam Isai.12.
pro eo quod est vulgata translatione:, Fiduciali-
ter agam & non timebo. In translatione lxx. quā
sæpè Paulus sequitur, sunt eadē verba, quæ nunc i-
pse refert πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' ἀυτῷ καὶ οὐ φοβη-
θήσομαι, Ero fidens in eo & non timebo. Ve- 51
rum neq; hinc sumpta sunt, quoniā hic, non Chri-
stus loquitur, sed populus, ait enim: Et dices in die
illa confitebor tibi Domine: quoniam iratus es
mihi &c. Sed omninò sumpta sunt ex cap.8. eius-
dem prophetæ, in quo sine dubio Christus loqui-
tur: Expectabo Dominum: qui abscondit faciem
suam à domo Iacob, & præstolabor eum. Ecce
ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus, &c.
Quæ verba continuo vt à Christo dicta referun-
tur à Paulo. Vbi nos habemus: Et præstolabor
eum, leguntur apud lxx. eadem verba, quæ & a-
pud Paulum: καὶ πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ,
Et ero fidens in eo. At quorsum hæc ab Aposto-
lo afferuntur? Suscepit probandum Christū esse
sanctificatorem hominum atque eiusdem naturæ
cum illis, quod vt faceret, retulit illud: Nunciabo
nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ
laudabo te: ex quo satis intelligitur eum homi-
nem futurum fuisse, sed sanctificaturum esse ho-
mines, non satis plene atque aperte ex eo cog-
noscitur. Propterea adiunxit aliud testimonium:
Ego ero fidens in eum: hoc est. Quamuis obdu- 52
rati fuerint Iudæi ad quos ego missus sum, non ta-
men idcircò diffidam homines à me esse san-
ctificandos, nam & ex eodem populo non-
nul-

nullos mihi dabit pater & per eos reliquæ nationes ad me venient. Atque hæc quidem intelligentia haud obſcurè accipitur ex præcedentibus & ſequentibus in eodem Propheta: ſed quoniam Apoſtolus peritis legis & prophetarum ſcribebat, ſatis ſibi putauit locum attingere, præſertim cum ſequentia appoſuerit: Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Deus, quod de Apoſtolis & primis in illo populo credentibus dictum eſt. Præceſſit autem illud: Expectabo Dominum, qui abſcondit faciem ſuam à domo Iacob, ideſt, quamuis Deus iratus Iudæis in ſua eos incredulitate relinquat expectabo tamen eum, vt ad prædicationem meã paucos ſaltem conuertat, & ero fidens in eo, per illos ad me gentes eſſe reducendas. Vnde & ante hæc dixerat Iſaias. Liga teſtimonium, ſigna legem in diſcipulis meis, ideſt, claudetur, atque obſignabitur lex Euãgelica per diſcipulos meos, qui inde ad gentes eam deferent.

13 *Ecce ego & pueri mei.*] Ne fruſtra ſperaſſe videatur, merito hæc etiam retulit ex eodem Iſaiæ loco citato, quorum ſenſus eſt: En ego & pueri mei præſto ſumus, vt per nos homines vocentur & ad Deũ adducantur. Pueri Hebraicè ילדים duciturque nomen ילד à ילד quod eſt parere, aut generare: quare ſæpè filium ſignificat, cum nomen additur eius, cuius puer eſt, vt, 1. Reg. 1. Fuerunt Phenennæ filij, Annæ autem non erant liberi. Pro filij, & liberi in Hebræo eſt ילדים Hoſ. 1. ſume tibi vxorẽ fornicationum & filios fornicationum. Eſt ergo ac ſi diceret: Ecce ego & filij mei, ſicut interpretantur Chryſoſtomus & cæteri Græci. Quod cum dicit, eiuſdem naturæ ſe eſſe oſtendit cum illis, vt Pontifex & magiſter, & eos per ſe eſſe ſanctificatos, properea enim eos vocat filios ſuos. Cæterũ apud Iſaiam non legitur, Mei, ſed tantummodo:

Ecce

Ecce ego & pueri, quos dedit mihi Deus: neque apud.lxx. neque in Græco apud Paulum, sensus tamen nequaquã variatur appositione illius particulæ quin potius explicatur magis.

Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini.] Quia illi quos ipse filios suos vocare dignatus est, verè homines fuerunt, ipse etiam verè homo esse voluit, vt eos ad se alliceret & sanctificaret. Carnem & sanguinem vocat naturam humanam, ex his enim corpus nostrũ constat, vt Matth. 16. quia caro & sanguis non reuelauit tibi & Gal.1. continuo non acquieui carni & sanguini, nec veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos. Non itaq; nunc in malam partem hæc accipiũtur *Caro & sanguis.*
vt interdũ solent. Quid aũt sit communicare, continuo interpretatur cũ dicit, & ipse similiter participauit eisdem, quare cõmunicare carni & sanguini, nihil aliud est, quam naturæ humanæ participẽ fieri. Iure aũt hunc locum cõmendant Chrysostomus & Theophylact. quoniam apertissimè ex eo probatur aduersus hæreticos humanitatem Christi non apparentem sed veram prorsus fuisse qualis & nostra est, præsertim cum dicat: Et ipse similiter ὑπαραπλησίως. 14

Vt per mortem destrueret, &c.] Hoc est, vt mori posset. Deus enim mori non poterat: at oportebat vt moreretur, vt morte sua Diabolum superaret, qui habebat mortis imperium. Videri autem potest impropriè dictum: Qui mortis habebat imperiũ, cum constet non aliam ob causam hoc dici, quam quod, vt est in libro Sapientiæ cap.2. Inuidia Diaboli mors introiuit in orbem terrarũ. Verè enim introiuit mors per peccatum primi parentis, nec tamen idcircò ipse dicitur habere mortis imperium, magis quam si diceremus Helenã apud Troiam imperium mortis habuisse. Mortis imperium habet,

habet,qui occidit,quos vult,etiã si vitam dare nõ
55 possit,non enim vitæ,sed mortis imperium habe-
re dicitur,& Diabolus occidit quos vult, quia o-
mnes homines occidit.Ipse enim mortem inuexit
generi humano cupiens illud perdere ac delere.
Et quia post peccatum primorum parentum, ipse
quasi accusator est omnium hominum vt morian-
tur,& iuxta legem Dei id necesse est fieri quod i-
pse cupit & petit, & mors omnes aufert, sicut i-
pse vult. Mortuique omnes, ipsius subiacerent
ditioni in perpetuum,nisi Christus sua nos mor-
te liberasset ab eius potestate,nõ immeritò mor-
tis habuisse imperium dicitur. Quemadmodum
in historia illa Dan.6. cum satrapæ Babylonis ac-
cusarunt Danielem apud Darium, quod contra
legem ipsius regis domi suæ orasset, & rege cupi-
ente liberare Danielem, illi vrgebant dicentes:
Scito Rex,quia lex Medorum atque Persarum est,
vt omne decretum, quod constituerit rex, non
liceat immutari.Tunc rex præcepit, & adduxerũt
Danielem, & miserunt eum in lacum leonum.Hi
profectò in causa Danielis mortis imperium ha-
bere dicentur.At Adam causa mortis nobis fuit,
sed nihil tale cupiẽs,neq; homines accusat vt mo-
riantur, nec mortuos sub sua habet potestate. Et
quoniam Christus per passionem suam, resurre-
ctionem, & immortalitatẽ nobis peperit, & dia-
bolo hanc potestatem ademit, destruxisse dicitur
eum,qui mortis habebat imperium, idest, vicisse
atq; spoliasse,tunc enim rex destructus dicitur,cũ
vincitur,& regno atque opibus spoliatur.
56 *Et liberaret eos,qui timore mortis per totam vitam.*]
Hoc est,vt hominibus terrorem mortis adimeret,
qui dum viuebant,erant in misera quadam serui-
tute, dum recordabantur necessario sibi esse mo-
riendum.Nunc autem per mortẽ Christi spes no-
bis

bis certa data est immortalitatis, nec metu mortis angimur. Theophylactus: Obnoxij itaque erãt seruituti, hoc est, semper tremebant, ceu serui dominum, amaram ipsam mortẽ, nullam planè voluptatem ex aliqua re percipientes. Collige hinc quod mortem metuens expers est libertatis, omniumq́ue seruus est, &c.

Nusquam enim Angelos apprehendit, &c.] Communis Græcorum, & Latinorum fere expositio est: Non assumpsit naturam Angelicam, sed humanã. Quæ etsi veneranda, & valde probabilis sit, habet quiddam duriusculum, quod vtroque in loco apprehendit non præteriti temporis est, sed præsentis E'πιλαμβάνεται. Si enim diceret: Nusquam assumpsit Angelos, sed semen Abrahæ assumpsit: quæ causa esse potuit huius locutionis, vt præsens pro præterito vsurparet? Quomodo proprie dici 57
potest, Christum nunc assumere naturam humanam? Adde quod non dicit, naturam Angelicam, aut certè Angelum, quod ita intelligeretur, atque cùm patres dicunt: assumpsit hominem: sed Angelos: nec vllus vt opinor dicet: Christus assumpsit homines, idest, naturam humanam: cur ergo dicatur assumpsisse Angelos? Similiter nescio, an Theologi ferrent quemquam, qui diceret: Filius Dei assumpsit semen Abrahæ, semen enim personam, id est, filium aut filios significat. Me quidem mouent hæc, nam etsi possum ea, vtcumq; soluere, mihi tamen ipse non satisfacio, sed libentiùs fatebor me nõ intelligere sensum Pauli, quã tot patrũ explanationi contradicere: tentabo tamen & aliter hũc locum exponere, si prius vim verbi, ἐπιλαμβάνομαι, explicauero. Significat hoc verbũ manꝰ in rem inijcere, sicut iniiciunt qui pignora à debitoribus non soluentibus capiunt, aut tenere siue apprehendere, vt cum hominem fugientem apprehendere

pre-

prehendimus,aut occasionem, ne elabatur tene-
58 mus.Sensus ergo est,alienati erant à Deo Angeli per peccatum,nec tamen vnquam videmus Deum manus iniicere in eos, tanquam in rem suam vt eos retineat,& ad se reuocet:at in semen Abrahæ, idest, in filios & posteros Abrahæ manus iniicit quotidie,& eos per fidem ad se reducit. Vel, Angelos fugientes non apprehendit, homines vero, qui se fugerant,& abiecerant quotidie apprehendit,vt à fuga reuocet, & ad se reducat, ita enim, Chrysostomus, & reliqui Græci acceperunt verbum ἐπιλαμβάνεται. Quod autem vocet semen Abrahæ,ex eodē Apostolo intelligimus Roman.9. in quo eleganter docet omnes electos ex vtroque populo .i.ex Iudæis,& ex gentibus,filios, siue semen Abrahæ dici.Non.n. inquit, oēs,qui ex Israel,ij sunt Israëlitæ,neq; qui semen sunt Abrahæ,omnes filij sed in Isaac vocabitur tibi semen: idest, non,qui filij carnis,ij filij Dei, sed qui filij sunt promissionis æstimantur in semine. Conuenit hic sensus verbis ipsis, quorum proprietatem seruat:conuenit optimè, & cum præcedentibus. Dixerat enim eum factum fuisse hominem vt mori posset, & morte sua liberaret homines à morte,& infert cōtinuo:Nusquam enim Angelos,&c. ac si dicat: Atque ita videbitis, non liberari ab eo
59 Angelos,quos si liberare voluisset,Angelus factus esset,vt qui sanctificat,& qui sanctificantur essent ex vno omnes,sed homines quotidie liberat, quia vt illos liberaret homo factus est.Ex quo etiam sequitur,nec pro Angelis qui remanserunt, sanguinem fudisse Christum, si enim hoc facturus esset, naturam eorum assumpsisset.

Vnde debuit per omnia fratribus assimilari.] Quia eorum pontifex fieri voluit,oportuit vt naturam eorum assumeret,qua assumpta etiam oportuit vt in omni-

omnibus ſimilis fieret iis quos fratres appellare dignatus eſt,in omnibus inquam quæ redemptorem & ſanctificatorem decent, peccata autem aut tentationes internæ peccatorum non decēt eum qui venit vt peccata deleret.Quæ ſint aūt omnia ita explicat Theodoretus: Nā & nutrimenti, ſicut nos fuit particeps,& laborem ſuſtinuit, & anxio animo fuit,& fleuit,& mortem ſubiit.

Vt miſericors fieret,& fidelis Pontifex.] Docet cur debuerit fratrib. aſſimilari in iis,quæ diximus, vt fieret pro nobis Pontifex miſericors & fidelis. Pontifex fit cùm pro nobis offert ſacrificium,Miſericors,quia ipſe labores & dolores noſtros expertus eſt,& quaſi expertus noſtri miſeretur,rectè enim dictum eſt. 60

Non ignara mali miſeris ſuccurrere diſco.

Et infrà ca.4.ait idem Apoſtolus:Non enim habemus Pontificem, qui non poſſit compati infirmitatibus noſtris,tentatum autem per omnia pro ſimilitudine (ideſt,vt nobis,quos redimere volebat ſimilis in omnibus fieret) abſque peccato. Fidelis autem dicitur,verus,vt aiunt Chryſoſtomus & Theophylactus, qui verè efficit id,quod nomine & officio ſuo pollicetur, ideſt, verè Deum nobis placat,hoc eſt enim officium Pontificis,&hoc efficit patiendo. 1. Æneid.

Ad Deum.] τὰ πρὸς τὸν θεόν. Et ſubauditur more Græcorum κατὰ, ideſt , ſecundum ea, quæ ad Deum pertinent aut , in iis,quæ apud Deū forent agenda, vt vertit Eraſmus. Eodem modo loquitur cap.5.vbi interpres vertit:in iis,quæ ſunt ad Deum,& Eraſmus:in iis,quæ apud Deum agūtur.Omnis namq; Pontifex ex hominibus aſſumptus,pro hominibus conſtituitur in iis, quæ ſunt ad Deum.

Vt repropitiaret delicta populi. Vt placaretur Deus pec- 61

peccatis populi:Erasmus:ad expiandum peccata populi. Docet quodnam sit officium veri & fidelis Pontificis,quod Christus vt præstaret, naturã nostram assumpsit.Dixit autem populi,vt similitudinem retineret Pontificis,qui pro peccatis populi sui orat.Populum prætereà vocat totum electorum cętum,sicut Matth.1.ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.

In eo enim in quo passus est ipse & tentatus,&c.] Hoc est,Quia ipse passus est,& tentatus.Erasmus: Nam ex hoc quod ipsi contigit tentatum esse, &cæt. Tentationem autem vocat Apostolus perpessionem laborum,&dolorum,& mortis,his enim homo tentatur,idest,experimentum de eius virtute & patientia sumitur,iuxta illud Sapientiæ 2.Contumelia & tormento interrogemus eum, & probemus patientiam ipsius. Ita capit.4. Tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato.Et Iacob.1. Omne gaudium existimate fratres mei,cum in tentationes varias incideritis, sciẽtes

Tentatio. quod probatio fidei vestræ patientiam operatur. Et posteà:Beatus vir,qui suffert tentationem, &c. Cæterum in Græco non legitur.Et tentatus,sed sine coniunctione: ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς,idest,in eo enim, quod passus est ipse tentatus,quod ita videtur intelligendum: Ex eo enim,quod ipse multos labores tulit afflictus, & vexatus.Sed idem est,cum sensu nostræ translationis.Erasmus aũt accepit, πέπονθεν, quomodo Græci dicere solent eum pati , cui aliquid contigit,quòd licet non videatur in Apostolo vsitatum,non est improbabile, ita enim interpretatus est Oecumenius, cùm ait:Hoc est,quandoquidem ipsi accidit,vt ipse proprio corpore tentaretur,& affligeretur.

Potens est & eis,qui tentantur,auxiliari.] Theophylactus.

lactus. Itaque poteſt auxiliari, hoc eſt, próptus eſt & pronus, vt manum porrigat afflictis condoleſcens. Similiter & Chryſoſtomus & Oecumenius. Idem Oecumenius alteram etiam explanationẽ Photij affert, quę mihi valde placet. Quia diabol⁹ corpus Chriſti, quod peccati expers erat afflixit per Iudæos, & Chriſtus cum peccatũ nullum haberet tentatus ac paſſus eſt, iuſtè fortitudinẽ habet aduerſus diabolum, vt etiam homines, qui ſub peccatum redacti ſunt, ab inductis inde afflictionib. eripiat, & auxiliator conſtituatur iis, qui tentantur, & affliguntur. Hæc expoſitio melior eſt, quia magis retinet proprietatem vocabuli: Potẽs eſt. Et de affectu Chriſti iam dictum erat: vt miſericors fieret & fidelis Pontifex: de poteſtate reſtabat dicere, & id nunc dicitur.

CAPVT III.

VNDE *fratres ſancti vocationis cœleſtis participes.*] Sanctos vocat (quod tũc erat commune nomen Chriſtianorũ) quaſi laudans eos, quod Chriſtiani eſſe voluerint, & hortans, vt ſemper in ea ſanctitate maneant vocationis cęleſtis participes eadem ratione, ac ſi dicat: Non vobis terrena promittuntur, vt iis qui ſunt ſub lege, ſed ad cœleſtia bona vocati eſtis: ne ergo de lege cogitetis aut de Moyſe, ſed conſiderate Chriſtum, qui vos ad tam ſublimia bona vocauit.

Conſiderate Apoſtolum & Pontificem confeſſionis noſtræ Ieſum.] Vult eos conſiderare Chriſtum, vt videant quanto præſtantior ſit Moyſe. Prætulerat iam eum Angelis, nunc eum præfert Moyſi, vt videant Euangeliũ ex omni parte præſtare legi. Sed quæret quiſpiam, quid neceſſe fuerit præferre illũ Moyſi, cum Moyſes minor ſit Angelis, quibus maiorem eſſe Chriſtum docuit. Non niſi obiter id

facit.& quidem ſumpta ex iis,quæ dicebantur occaſione,quaſi ea ipſa magis explicaturus. Dicit enim de Chriſto, qui fidelis eſt ei, qui fecit illum: & quoniam Num.12.Moyſes fidelis vocatus eſt,ne
2 id conſulto tacuiſſe & quaſi defugiſſe videretur, addidit:ſicut & Moyſes in omni domo eius.Deinde ne putarent pares eſſe in hac fidelitate, & in hoc munere miniſtrandi Deo, Chriſtum & Moyſem neceſſe habuit dicere quid Chriſtus Moyſi præſtaret. Nec hoc quidem ſine cauſa. Magna enim erat apud Iudæos Moyſis autoritas, & quamuis natura Angelos ſuperiores eſſe nõ ignorarẽt, putare tamen poterant in iis,quæ ad inſtitutionẽ populi, & ad ſalutem gentis ſuæ pertinebant plura fortaſſe Moyſem à Deo accepiſſe, quam Angelos,ideo neminem illi præponendum putabant. Hinc illi dicunt Ioan.9. Tu diſcipulus illius ſis, nos autem Moyſi diſcipuli ſumus: nos ſcimus quia Moyſi locutus eſt Deus : hunc autem neſcimus vnde ſit. Iure autem Chriſtum,Apoſtolum appellat Hebræorum, quoniam eius quidem diſcipuli Apoſtoli erant gentium, ipſe Apoſtolus propriè Iudæorum fuit, ſicut teſtatur Matth.15. non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael.Et hoc eſt, quod ſcribit Paulus Roman.15. Dico enim Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circunciſionis(ideſt, Apoſtolum Iudæorum, qui vocantur circumciſio)propter veritatẽ Dei ad cõfirmandas promiſsiones patrum, ideſt, vt impleret, quod promiſſum fuerat patribus. Pontificem cur vocet,paulò ante diximus in fine cap. præcedentis.
3 Quodque dicit: Apoſtolum, & Pontificem confeſſionis noſtræ, poteſt ita intelligi, quem nos Apoſtolum, & Pontificem confitemur, ſicut Sanctus Thomas,& Adamus expoſuerunt. Aut ita: Apoſtolum, & Pontificem confeſſionis noſtræ,

ſtræ, ideſt, fidei & doctrinæ, quam confitemur ſicut Theodoretus, & Oecumenius, & Theophylactus interpretati ſunt. Quod mihi etiam magis placet. Et ſine dubio hoc voluit Apoſtolus. Quoniam ita accipere ſolet confeſſionem, vt capit. 4. Habentes ergo Pontificem magnum, qui penetrauit cœlos, Ieſum filiũ Dei, teneamus confeſſioné. Et cap. 10. Et abluti corpus aqua munda teneamus ſpei noſtræ confeſſionem indeclinabilem, fidelis eſt enim, qui repromiſit. 2. Corin. 9. Glorificantes Deum in obedientia confeſſionis veſtræ in Euangelium Chriſti. Confeſſio vocabatur, quoniam, qui baptizabantur publicè fidem confitebantur. 1. Tim. 6. certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in quam vocatus es, & confeſſus bonam confeſſionem coram multis teſtibus. Ex quo intelligimus cur dictum ſit Rom. 10. corde creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem. Chriſtus ergo Apoſtolus eſt confeſſionis illorum, quia illos fidem docuit, quam in baptiſmo confeſſi ſunt. Pontifex eſt, quia Pontificis etiam eſt docere populum vt cognoſcant Deum, quem pro eis orat, & quem ipſis placare quærit. Poſtremò cùm dicit: vnde fratres, & cæt. oſtendit, id quod dicit colligi ex præcedentibus, ac ſi dicat: cum itaque Chriſtus verus Dei filius vt nos ſanctificaret, noſtræ naturæ particeps eſſe voluerit, & pontifex noſter effectus, nos à mortis timore, & ſeruitute liberauerit, conſiderate quem Apoſtolum, & Pontificem habeatis, vt nulla perſecutionum & vexationum acerbitate ab eo dimoueamini aut à confeſſione, & doctrina, quam vobis tradidit.

Confeſſio.

Qui fidelis eſt ei, qui fecit illum.] Subaudi Apoſtolum & Pontificem. Eraſmus: Qui conſtituit illum. Alij: Qui præfecit illum. Quod ita intelligen-

dum eſt:Fidelis eſt ei, qui illum Apoſtolum fecit, & Pontificem,in omni domo eius,ſicut & Moyſes de quo Num.12. in omni domo mea fideliſſimus eſt.Quænam ſit hæc domus, in qua Chriſtus fidelis eſt,mox indicat dicens, Chriſtus vero tãquam filius in domo ſua, quæ domus ſumus nos: fidelis Apoſtolus eſt,ea nuncians, quæ à patre ſuo accepit,à quo miſſus eſt. Fidelis pontifex nihil prætermittens eorum, quæ ad expiationem peccatorum, & ad ſalutem hominum neceſſaria viderentur.

Amplioris enim gloriæ iſte præ Moyſe dignus eſt habitus.] Quoniam quod fuit dignitatis in Moyſe, Chriſtum etiam habere dixit,& illi ſimilem eſſe, ne quis forte in hac ſimilitudine æqualitatem etiam intelligeret, docet Chriſtum tanto præſtantiorem gloriam Moyſe accepiſſe à patre, quanto maior domo eſt,qui illam fabricauit. Cur hoc dixerit continuo oſtendit.Cęterum,domus,pro,domo,dictum eſt, Græcam enim locutionem imitatus eſt interpres vt apud Matth.cap.20.ſcitis, quia principes gentium dominantur eorũ, & Sapi.10. Et ſciret,quoniam omniũ potentior eſt ſapiẽtia. Ita etiã eſt in nonnullis codicibus Ioan.5. Ego teſtimonium habeo maius Ioannis,in aliis; maius Ioanne,& in huius Epiſt cap.6.homines enim per maiorem ſui iurant.Quod quia nõnulli nõ animaduerterũt,malę verba Apoſtoli interpretati ſunt S.Thomas enim ſubaudit,Dominus, Titelmanus, quanto ipſius domus,vel,ex ipſa domo maiorem habet gloriam,qui eam fabricauit. Interlinearis: domus,ideſt,in domo,vel,ex domo facta.Lyranus etiam exponit in domo.Sed noſtram expoſitionẽ amplectũtur Chryſoſtomus,Theophylact. Theodoretus,Oecumenius, & alij Græci expoſitores, quos ex Latinis ſequuntur Primaſius, Caietanus,

& ſe-

& ſequentur proculdubio oēs,qui Græcam phraſim,vel mediocriter obſeruarint.

Omnis namque domus fabricatur ab aliquo.] Hoc eſt: dixi Chriſtum habere tanto maiorem gloriã Moyſe,quanto artifex maior eſt domo, quoniam Moyſes pars erat domus,in qua fidelis erat, vnus enim erat ex populo Dei. At Chriſtus eſt artifex , & fabricator huius domus. Si domus eſt, ab aliquo eam fabricari neceſſe eſt,ita Moyſes,qui erat pars domus,à Deo creatus eſt:Chriſtus autem eſt Deus, qui omnia fabricauit.Theophyl. Animaduerte itaq; quomodo cœperit comparationē à carne,cõſcenderit aũt ad diuinitatã, vbi incomparabiliter conditorem & autorem operibus præſtantiorem eſſe demonſtrauit.

Tanquam famulus.]Non tanquã Dominus domus, ſed vt conſeruus, vt procurator fidelis dicitur in domo Domini ſui.

In teſtimonium eorum,quæ dicenda erant.] Vt fideliter referret populo,quæ à Deo nũciare iubebatur, 6
vt tanquam teſtis verax diceret, quæ audierat, & viderat,ideò enim dicit in teſtimonium. Ita Apo. 1. Qui teſtimonium perhibuit verbo Dei, id eſt, qui vt verus teſtis dixit,quod de Chriſto audierat, & viderat.

Chriſtus vero tanquam filius in domo ſua.] Aliter fidelis eſt in domo famulus,aliter filius, qui vt Dominus res patris adminiſtrat & toti familiæ præeſt. Interpres Chryſoſtomi & Theophylacti verterũt perſpicuitatis cauſa. Chriſtus autem ſicut filius adminiſtrat domum ipſius,Chryſoſtomus: vides quomodo facturam & factorem diſcernit, quomodo ſeruum & filium?Et ille quidem in paternas res ſicut Dominus ingreditur , iſte autem ſicut ſeruus.

Quæ domus ſumus nos.]In Græco &apud Chryſoſtomum,

mum, Theophylactum, Oecumenium, Theodoretum legitur: cuius domus sumus nos, sed sensus est idem.

Si fiduciam & gloriam spei &c.] Tacitè eos hortatur vt firmi sint in vocatione sua, nec reuerti velint ad legem Moysis. Nos, inquit, sumus domus Dei, quia in nobis habitat & ei curæ sumus, si modo nos non amittamus tantum bonum abiiciētes
7 fiduciam & gloriam spei, quam habemus. Fiduciam retinet, qui non erubescit, nec timet Christum confiteri, quamuis ob eam confessionem, affligatur ab inimicis. Quare eleganter hanc fiduciā appellauit παῤῥησίαν, quod significat libertatem in loquendo. Gloriam spei retinet, qui quāuis à perditis hominibus multa patiatur, perdurat in confessione Christi & in obedientia præceptorum eius, sciens sibi magnam mercedem repositam esse in cœlo, & illa se spe consolatur. Pro gloria est καύχημα, quod propriè significat gloriationem, quasi dicat: si semper in hac spe gloriemur, quòd idē expressit Rom. 5. cùm ait: Et gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. Chrysostom. Benedixit spei, quoniā omnia bona in spe sunt cōstituta. Oportet aūt illam ita certam tenere, vt nō secus gloriemur, quàm si iam confecta essent, quæ speramus: propter hoc dicit: gloriationem spei. Idem: Deinde laudat eos etiam dicens: Siquidem fiduciam, & gloriationem spei vsque ad finem firmam tenuerimus. Ostendit eos cœpisse: oportet aūt vsque ad finem, & nō simpliciter stare, sed firmam habere spem in certa fidei persuasione, non nutabundos, aut loco motos à tentationibus. Cæterū quonia fiducia fœminei generis est, & gloria apud Græcos est neutri⁹, καύχημα, si legamus firmam, tantum ad fiduciam referetur: sensus autem postulat vt ad vtrumq; referatur, & ideo legendū cen-

cenſeo firma, & in Græco non βεβαίαν, vt nunc habent codices, ſed βέβαια.

Quapropter, ſicut dicit Spiritus ſanctus.] Cum dicit. 8
Quapropter, quaſi concluſionem colligit ex præcedentibus, id eſt, ex eo quod dixerat: Quæ domus ſumus nos, ſi fiduciam & gloriam ſpei vſque ad finem firmam retineamus. Hortatur ergo eos, vt in confeſsione Chriſti ſtabiles ſint dum vixerint, etiam ſi ob id perſecutiones patiātur, Hoc autē facit verbis Spiritus ſancti, qui per Dauidem locutus eſt.

Hodie ſi vocem eius audieritis.] Ex Pſal. 94. hæc deſumpta ſunt, quæ paulatim exponemus, & adnotauimus ſiquid cum verbis Dauidis cōgruere minime videbitur. Quid ex his verbis colligat Apoſtolus, & quorſum ea in medium protulerit indicat paulò poſt cùm ait: videte fratres ne fortè ſit in aliquo veſtrum cor malum incredulitatis diſcedendi à Deo viuo: ſed adhortamini voſmetipſos per ſingulos dies donec hodie cognominatur: Colligit autem optime quod vult, quoniam Pſalmus continet mirificam quādam exhortationem, qua populus Iudaicus excitatur ad Chriſtum cum venerit, recipiendum, & adorandum vt ex primis verbis intelligitur: Iubilemus Deo ſalutari noſtro, & ex illis: Nos autem populus eius, & oues paſcuæ eius: ſalutare enim nomen Chriſti eſt, vt
Luc. 3. ex Iſaia: Et videbit omnis caro ſalutare 9
Dei, Et capitu. 2. Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum, quod paraſti ante faciem omnium populorum. Gen. 49. Salutare tuum expectabo domine, ſimiliter, & paſtor Iſai. 40. ſicut paſtor gregem ſuum paſcet: in brachio ſuo cōgregabit agnos. Ezec. 34. Et ſuſcitabo ſuper eos paſtorem vnum qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid: ipſe paſcet eas, & ipſe erit eis in paſtorem. Ad quæ dominus alludens

mum, Theophylactum, Oecumenium, Theodoretum legitur: cuius domus sumus nos, sed sensus est idem.

Si fiduciam & gloriam spei &c.] Tacitè eos hortatur vt firmi sint in vocatione sua, nec reuerti velint ad legem Moysis. Nos, inquit, sumus domus Dei, quia in nobis habitat & ei curæ sumus, si modo nos non amittamus tantum bonum abiiciẽtes
7 fiduciam & gloriam spei, quam habemus. Fiduciam retinet, qui non erubescit, nec timet Christum confiteri, quamuis ob eam confessionem, affligatur ab inimicis. Quare eleganter hanc fiduciã appellauit παῤῥησίαν, quod significat libertatem in loquendo. Gloriam spei retinet, qui quãuis à perditis hominibus multa patiatur, perdurat in confessione Christi & in obedientia præceptorum eius, sciens sibi magnam mercedem repositam esse in cœlo, & illa se spe consolatur. Pro gloria est καύχημα, quod propriè significat gloriationem, quasi dicat: si semper in hac spe gloriemur, quòd idẽ expressit Rom.5. cùm ait: Et gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. Chrysostom. Benedixit spei, quoniã omnia bona in spe sunt cõstituta. Oportet aũt illam ita certam tenere, vt nõ secus gloriemur, quàm si iam confecta essent, quæ speramus: propter hoc dicit: gloriationem spei. Idem: Deinde laudat eos etiam dicens: Siquidem fiduciam, & gloriationem spei vsque ad finem firmam tenuerimus. Ostendit eos cœpisse: oportet aũt vsque ad finem, & nõ simpliciter stare, sed firmam habere spem in certa fidei persuasione, non nutabundos, aut loco motos à tentationibus. Cæterũ quonia fiducia fœminei generis est, & gloria apud Græcos est neutri⁹, καύχημα, si legamus firmam, tantum ad fiduciam referetur: sensus autem postulat vt ad vtrumq; referatur, & ideo legendũ

cen-

censeo firma, & in Græco non βεβαίαν, vt nunc habent codices, sed βέβαια.

Quapropter, sicut dicit Spiritus sanctus.] Cum dicit. 8
Quapropter, quasi conclusionem colligit ex præcedentibus, id est, ex eo quod dixerat: Quæ domus sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finem firmam retineamus. Hortatur ergo eos, vt in confessione Christi stabiles sint dum vixerint, etiam si ob id persecutiones patiātur, Hoc autē facit verbis Spiritus sancti, qui per Dauidem locutus est.

Hodie si vocem eius audieritis.] Ex Psal. 94. hæc desumpta sunt, quæ paulatim exponemus, & adnotauimus siquid cum verbis Dauidis cōgruere minime videbitur. Quid ex his verbis colligat Apostolus, & quorsum ea in medium protulerit indicat paulò post cùm ait: videte fratres ne fortè sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi à Deo viuo: sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies donec hodie cognominatur: Colligit autem optime quod vult, quoniam Psalmus continet mirificam quādam exhortationem, qua populus Iudaicus excitatur ad Christum cum venerit, recipiendum, & adorandum vt ex primis verbis intelligitur: Iubilemus Deo salutari nostro, & ex illis: Nos autem populus eius, & oues pascuæ eius: salutare enim nomen Christi est, vt
Luc. 3. ex Isaia: Et videbit omnis caro salutare 9
Dei, Et capitu. 2. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum. Gen. 49. Salutare tuum expectabo domine, similiter, & pastor Isai. 40. sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo cōgregabit agnos. Ezec. 34. Et suscitabo super eos pastorem vnum qui pascat eas, seruum meum Dauid: ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem. Ad quæ dominus alludens

Ioh.10. Ego, inquit, ſum paſtor bonus, quod cum duplici articulo poſitũ eſt: ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς. Rectè ergo ait: Iubilemus Deo ſalutari noſtro, id eſt, exultemus quantum poſſumus, quãdoquidem venit iã ſalus Dei, quam tot annos expectauimus. Eodem modo intellexerunt hũc Pſalmum Arnobius, & Hieronymus vt recentiores omittã. Elegãter etiã in verbis ab Apoſtolo allatis hoc indicatum videmus, cum enim dicit: Hodie ſi vocẽ eius audieritis, Dauid loqui videtur, loquitur autem pater vt ex ſequentibus manifeſtum eſt: vbi tentauerunt me patres veſtri, &c. Et de Chriſto ait: vocem eius. Eſt ergo ſenſus: cũ vocẽ Chriſti audieritis, nolite duro corde illam repellere, ſed obedite ei, ſequimini eum, & nullo modo ab eo recedatis.

10 *Sicut in exacerbatione.*] Videte ne imitemini duritiem patrum veſtrorum, qui in deſerto exacerbauerunt me, id eſt, vehementer me ad iracundiam concitarunt. Tentationem rectè illam intelligemus de qua Exod. 17. Qui iurgatus cõtra Moyſem ait. Da nobis aquã vt bibamus. Quibus reſpondit Moyſes: Quid iurgamini contra me? Cur tentatis Dominum? Et poſtea. Et vocauit nomen loci illius, tentatio propter iurgium filiorum Iſrael, & quia tentauerunt Dominum dicentes: eſtne Dominus in nobis, an non.

Secundum diem tentationis.] Quoniam dixerat, ſicut in exacerbatione, vt magis explicaret addidit: Secundum diem tentationis, id eſt, ſicut in die tentationis, quemadmodũ vertit Hieronymus, quod ex Hebręo manifeſtiſsimum eſt, ſimiliter enim dixit, ſecundum exacerbationem, & ſecundum di-

Secundum. em tentationis כמריבה & כיום. Ita loquitur ſcriptura vt Iob. 29. Quis mihi tribuat vt ſim iuxta menſes priſtinos, ſecundum dies quibus Deus cuſtodiebat me, id eſt, ſicut in menſibus priſtinis,

ſicut

ſicut in diebus, &c. Ierem. 44. Et verſæ ſunt in ſo-
litudinem, & vaſtitatem ſecundum diem hanc,
id eſt ſicut in die hac, ſubaudi, cernitur. Eodem
modo intelligitur illud Dan. 9. Et nunc Domine 11
Deus noſter, qui eduxiſti populum tuum de terra
AEgypti in manu forti, & feciſti tibi nomen ſe-
cundum diem hanc. Hoſee. 2. Et canet tibi iuxta
dies iuuẽtutis ſuæ, & iuxta dies aſcenſionis ſuæ de
terra Aegypti, id eſt, ſicut in diebus iuuentutis, ſi-
cut in diebus aſcenſionis &c. Mich. 7. paſcentur
Baſan & Galaad iuxta dies antiquos ſecundum
diem egreſsionis tuæ de terra AEgypti oſtendam
ei mirabilia. Neq; refert vtrum, iuxta, vertatur, an
ſecũdum, cum ſemper ſit eodem modo in Hebręo.
Quare non eſt exponendum : Secundum diem
tentationis, in die tentationis, ſed, ſicut in die
tentationis. Notandũ etiam eadem vocabula qui-
bus hic vtitur Dauid, id eſt, מריבה qđ eſt exacer-
batio, & מסה id eſt, tẽtatio poni apud Moyſem
Exod. 17. vbi legimus : Et vocauit nomen loci il-
lius tentatio, propter iurgium filiorum Iſrael. In
Hebręo pro tẽtatio ſunt hęc duo vocabula, ac ſi di
camus: Et vocauit nomẽ loci illius exacerbatio &
tẽtatio ꝓpter iurgiũ filiorũ Iſrael. lxx. πειρασμὸς
καὶ λοιδόρησις, id eſt, tẽtatio & iurgiũ. Ex quo
intelligimus Dauidẽ illam hiſtoriam reſpicere,
quam diximus, & eandẽ rem ſignatam eſſe duo-
bus nominib. cum dicitur: ſicut in exacerbatione
ſecundum diem tentationis, ſecundumque addi-
tum vt melius res intelligeretur. Nec male qui-
dam exacerbationem & tentationem nomen loci
illius eſſe volunt, vt ex loci nomine hiſtoriæ re-
cordentur.

Vbi tentauerunt me patres veſtri.] Antequam hæc ex- 12
ponamus vidẽdum eſt, vtrum verba illa: Quadra-
ginta annis ſint finis huius ſeñtentiæ, an initium
ſequen-

ſequentis, pendet enim hinc reliquorum expoſitio. Etenim in Eccleſia ſemper ita legitur, & canitur: Quadraginta annis proximus fui, &c. neque in Hebræo neque in translatione lxx. quidquam eſt, quod huic lectioni obſtet. In codice pontificio eodē modo legitur & ita legerunt Aquila & Symmachus. At vero quoniam Paulus manifeſte hæc iungit cum præcedentibus dicens: Probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis. Propter quod infenſus fui generationi huic. Nec poteſt vllo modo ita ſententia incipere: Quadraginta annis, propter quod infenſus fui generationi: omnino ita legendum & diſtinguendum cenſeo. Quod etiam admonet ſcholium Græcum: Oportet, inquit, legere: probauerunt me, & viderūt opera mea quadraginta annis: Deinde inferre, quaſi ab alio principio: Propter quod infenſus fui, &c. Ita etiam Baſilius & Theodoretus, ſi modo duo, ac non idem ſunt. Sed rectè etiam legi poteſt in Pſalmo: quadraginta annis offenſus fui, quoniam re vera totos quadraginta annos Deus offenſus, & moleſtia (vt ita dicamus) affectus eſt propter tentationem, et incredulitatem illius populi, qui non fuit penitus conſumptus vſque ad annum quadrageſimum, nam tempus quadraginta annorum datum eſt etiam vt poſſent mori omnes qui egreſsi ſunt ex Ægypto à vigeſimo anno, & ſupra, illi enim exacerbauerūt Deum ad aquas contradictionis vt videmus Exod. 17. Et num. 20. Et illi voluerunt reuerti in Ægyptum territi verbis exploratorum, cum Dominus iratus iurauit neminem eorum ingreſſurum eſſe in terrā promiſſionis. Num. 14. viuo, ait Dominus, ſicut locuti eſtis audiente me ſic faciam vobis: in ſolitudine hac iacebunt cadauera veſtra omnes qui numerati eſtis à viginti annis, & ſupra, & murmuraſtis cōtra me

non

non intrabitis terram, ſuper quam leuaui manum meam vt habitare vos facerem, &c. Et poſtea: Filij veſtri erunt vagi in deſerto annis quadraginta, & portabunt fornicationem veſtram donec conſumantur cadauera patrum in deſerto, &c. Quare 14
Euthymius in eundem Pſalmum tantum dixit: Et quod ait: Quadraginta annis, aliqui ſuperioribus verbis coniungunt, aliqui verò ſubſequentibus, &c. quoniam vidit vtrumque rectè dici. Et Aquila & Symmachus iunxerunt ſequentib. vt diximus. Imo, & apoſtolus ipſe poſtea ait: Quibus autem infenſus fuit quadraginta annis? quoniam re vera quadraginta annis tentauerunt eum, & quadraginta annis infenſus illis fuit: De horum quadraginta annorum computatione copioſe diſputauimus in capit. 5. Hamos. n. 60. & ſequentibus. Ex his iam tota ſententia intelligitur. Illud non prætereundum vbi Paulus legit: Probauerunt me, vſu Eccleſiaſtico legi, Probauerunt, & viderunt opera mea. Verum in Hebræo eſt: probauerunt me, & apud. Lxx. quamuis in codice Pontificio tantum legitur: probauerunt. Sed ſcholium Græcũ admonet legendum eſſe: probauerũt me, certe ſi non legitur me, ſubaudiri debet: Et idem ſenſus eſt. Præterea in Hebræo eſt, opus meum, ſed lxx. vertentes opera mea, docuerunt ſingulare in Hebręo poſitum eſſe pro plurali.

Propter quod infenſus fui generationi huic] Apud lxx. 15
& in noſtra vulgata editione pſalmorũ, & apud Paulum in Græco eſt, generationi illi, in Hebræo neque eſt huic neque illi, ſed generationi. Quare ſiue dicamus huic, ſiue illi nihil refert, cum cõſtet eum loqui de hominibus illis, quos eduxit ex AEgypto. Pro infenſus fui, in Hebræo eſt אקוט quod Hieronymus vertit: diſplicuit mihi generatio illa: Aquila & Symmachus δυσηρεστήθην, id eſt, di-

ſplicui mihi in generatione illa, tædio affectus ſum & moleſtia. lxx. προσώχθισα. quod Euthymius interpretatur: inimicus ei eram atque implacabilis, quod ſignificatur, ſiue vertas: infenſus fui, ſiue offenſus fui: vtrumq; enim eſt in noſtra vulgata translatione, alterum apud Paulum, alterum in pſalmis. In pſalterio Romano legitur: proximus fui. Cauſa varietatis eſt verbũ προσοχθίζω, quod ſignificat iraſci & inimicum eſſe, & appellere ad littus, ſiue appropinquare: ſed intelligendum eſt, proximus fui, ſemper cum eis fui, puniens eos vt interpretantur Titelmanus, Ianſenius, Genebrardus, & quidem cum proximum eſſe & in bonam & in malam partem accipi poſsit, ſicut & viſitare, nam & qui prodeſt nobis, & qui obeſt prope nos eſt, hoc in loco in malam eſſe accipiendum ex præcedentibus abunde intelligitur. Simile hoc videtur illi, quod eſt in prophetis frequentiſsimũ cum imminens ſupplicium denunciatur: Ecce ego, id eſt, citò tecum ero.

16 *Et dixi: ſemper errant corde.*] In Hebræo nõ eſt, ſemper, ſed ita ad verbum: Et dixi: populus errantium corde ipſi. Quare poteſt aduerbium, ſemper, pertinere, vel, ad verbum, dixi, vel, ad verbum, errãt, quomodo accipiunt fere expoſitores, eſtque ſenſus: Nunquam ſapiunt, ſemper in errore & in ſtultitia verſantur recedentes à me, & ſibi ipſis labores & interitum quærentes, ſemper illos per Moyſem & Aaron admonebam vt reſipiſcerent.

Ipſi autem non cognouerunt vias meas.] Ne his quidem admonitionibus meis reſipuerunt, vt per vias mãdatorum meorum ambularent.

Quibus iuraui in ira mea.] Iratus iuraui eis, vt legimus numerorũ. 14. In Græco eſt, ὡς ὤμοσα, vt iuraui ſicut iuraui, quod Euthymius teſtatur eſſe ſeriò, & cũ deliberatione iurantis, vt Ὡς valeat

Quam

Quam Ianſenius, & Genebrardus admonet apud Paulũ legi οἷς, id eſt, quib. vt habet trãſlatio Pſalmorũ vulgata, & Pſalterium Romanũ & vt legit Auguſt. idque multo melius cõuenire cũ Hebræo, in quo eſt אשר: verum hoc ego nuſquã inueni, cum multos codices Græcos caſtigatiſsimos viderim, in omnib. tam apud Paulũ, quàm apud. LXX. legitur ὡς ὤμοσα, ſicque legiſſe interpretem noſtrum manifeſtũ apparet, nam cap. 4. vertit: ſicut iuraui in ira mea, & quamuis, ὡς, interdum augeat, vt iam diximus ex Euthymio vt ὡς ἀληθῶς, Quàm verè, id eſt, veriſsimè. Frequentius tamen eſt coniunctio ſimilitudinis vt ſit ſenſus: ſic iuraui in ira mea. Quod verò eſt in Hebræo אשר rectè 17
quidem vertitur, quibus, ſed poni etiam ſolet pro כאשר, id eſt, quemadmodum, aut ſicut. Si ergo apertius hæc dicere velimus, ita interpretabimur: ſicut illi nõ cognouerũt vias meas, ſic ego iuraui, &c. vt Pſ. 131. Memẽto domine Dauid, et omnis mãſuetudinis eius, ſicut iurauit Domino, &c. Pro ſicut in Hebræo eſt ſimiliter אשר. Quod Hiero. vertit: Qui iurauit Domino in Græco eſt, ὡς, vt in loco, id eſt, ſicut Dauid iurauit Domino ſe templum illi ædificaturum, ita tu eius miſerere. Probabilia hæc omnia, ſed ſi diligenter obſeruemus, inueniemus, ſicut & ſic, ex illarum particularũ numero eſſe interdũ, quæ initio ſententiæ põſitæ, ornatui magis deſeruiunt, quã ſignificationi, & tantũ ponuntur, vt ſequentia connectant cũ præcedentib. Propterea Hieronymus vertit: Et ipſi non cognouerunt vias meas, & iuraui in furore meo, &c. Et Pſal. 55. vbi nos habemus: Sicut ſuſtinuerunt animã meam pro nihilo ſaluos facies illos, vertit idem: Plantas meas obſeruabunt expectantes animam meam. Quare rectè hoc explicauit Syriaca tranſlatio, in qua eſt, itaque iuraui in ira mea.

Sicut

18 *Si introibunt in requiem meam.*] Si cum verbis iurandi aut affirmandi. vel, expreſsis, vel, tacitis idem eſt, quod non, vt Pſal. 88. ſemel iuraui in ſancto meo, Si Dauid mentiar. Pſ. 131. ſicut iurauit Domino, votum vouit Deo Iacob: Si introiero in tabernaculum domus meæ, ſi aſcendero in lectum ſtrati mei, ſi dedero ſomnum oculis meis, palpebris meis dormitationem. Titelmanus, & Vatablus & Genebrardus in hunc Pſalmum, & Adamus in hunc locum Pauli putant quædam ſuppleri debere, vt, non ſim Deus, aut, mendax habear, aut aliquid ſimile, ſi introibunt in requiem meam, nec probāt hoc, quod diximus, ſi, cum huiuſmodi verbis accipi pro, non. Quod in Hamos ca. 8. num. 21. falſum eſſe ſatis vt arbitror oſtēdi, quoniam ſcriptura nuſquam exprimit hæc, quæ ipſi taceri dicunt, ſed potius addit interdum quædam cū quibus illa non rectè cohæreant, vt. 1. Reg. 14. viuit Dominus, ſi ceciderit capillus de capite eius in terram. Mar. 8. Quid generatio iſta ſignum quęrit? Amē dico vobis, ſi dabitur generationi iſti ſignū,
19 vide locum indicatum. Quam autem requiem intelligat, rectè explicauit Theodoretus in Pſal. 94. his verbis: Quoniam enim in ſolitudine iter facientes, frequentes loci mutationes faciebant prę eunte tabernaculo, in quo Deus habitare exiſtimabatur: in terra vero promiſsionis, & ipſi ab itinere ceſſarunt, & tabernaculum in præſcriptis locis fixum fuit, iure requiem promiſsionis terrā nuncupauit, &c. Requiem autem meam dicit, id eſt, à me illis paratam atque promiſſam.

Cor malum incredulitatis diſcedendi à Deo viuo.] Docet cur ſuperiora dixerit, cum enim Hebræi propter fidem Chriſti multa à Iudæis perſequentibus mala tolerarent, ne forte victi, promiſsis Chriſti diffiderent, & ad Iudaiſmum redirent, accommodat

ad

ad eos verba Prophetica: ac si diceret: videte fratres ne forte vnquam efficiamini increduli, sicut patres vestri, & promissa Christi non credentes recedatis corde malo, & incredulo à lege eius, quam suscepistis. Recedere enim à lege, & fide Christi, est recedere à Deo viuo, quoniam eũ Deus constituit hæredem vniuersorum, & ipsi voluit omnia subijci, nec Deum tenere potest, qui Christũ reliquerit. Nec sine causa additur, viuo, vt significaret eum videre omnia, quæ fiunt, vt supplicium sumat de impijs, & permanentes in iustitia coronet. Ita cap. 10. dixit, Horrendum est incidere in manus Dei viuentis. Pro discedendi est in Græco ἀποςῆναι, vnde apostasia dicta est.

Sed exhortamini vosmetipsos] Rationes quærite quibus vosmetipsos exhortemini, vt firmissimè permaneatis in fide suscepta. Pro adhortamini est παρακαλεῖτε, vnde Paracletus dictus est. Theophylactus: Hoc est ædificate vos mutuo & confirmate ac fulcite ne cadatis. 20 *Paracletus*

Donec hodie cognominatur] Vrget illud quod dictũ est Hodie, & latentem eius dictionis vim aperit. Hodie significat in scriptura tempus præsens, siue breue sit, siue longum, vt diximus cap. 1. n. 29. Atq; hic tempus vitæ vnius cuiusq; significat, vt Chrysostomus &c. Græci autores sunt. Sed quoniam hæc non vni sed multis dicuntur, imò omnibus scripta sunt, mora temporis præsentis vsque ad finem sæculi rectè appellabitur, Hodie, ita tamen vt ad singulos relatum tempus duntaxat vitæ singulorum significet. Hoc ergo ait: Dum viuitis (hoc enim tẽpus per Hodie significatum est à Propheta) facite vt semper in fide & in lege Christi permaneatis, & ad id vosmetipsos exhortemini. *Hodie.*

Vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati] Ne forte illecebris peccatorum capti, nolitis audire vo- 21

çem Dei obdurato corde: cum enim cupiditate ardêtes in aliquid rapimur obdurefcimus ad voces dehortantium,& audire recufamus,quod nos ab eo auertit.

Participes enim Chrifti effecti fumus] Agnofcamus dignitatem noftram, iam per baptifmum membra Chrifti fumus & participes fpiritus, & gratiæ eius,ne perdamus tot bona, & fpem cœleftis hæreditatis recedentes ab eo.

Si tamen initium fubftantiæ eius vfque ad finem firmum retineamus. Quod interpres vertit fubftantia, Græce ὑπόϛασις,dicitur,quod ita interpretaturChryfoftomus. Quid eft principium fubftantiæ? fidem fignificat, per quam fubfiftimus & nati fumus, & effentiales, vt ita dicam, facti fumus. Theophylactus: Per ipfam enim fubfiftimus, & diuina,nec non fpirituali effentia fundati fumus atq; regeneratione.Hic ergo firmiter nos ad finem vfque in fide perfiftere exigit à nobis. Theodoretus eodem modo initium fubftantiæ,fidem interpretatur.Per illam enim inquit,renouati,& Domino Chrifto coniuncti fumus, & fanctifsimi fpiritus
22 gratiam accepimus. Idem ferè Oecumenius. Itaque hypoftafim intelligunt fubfiftentiam, & fidem vocant initium fubfiftentiæ, quia fides eft initium fubfiftentiæ noftræ fpiritualis,id eft,iuftificationis & gratię,per quam efficimur diuinę naturę confortes. Senfus ergo eft.Participes quidem Chrifti effecti fumus per baptifmum, fed id nobis nihil proderit nifi ad finem vfque vitæ fidem eius firmam feruauerimus.In codicibus Gręcis & apud Græcos expofitores non legitur fubftantiæ eius, fed fubftantiæ: fed fi non legitur, eius, certe fubaudiendum eft, & nofter interpres legit. Ita autem de fide loquitur vt charitatem minimè excludat: quare nihil hinc habet hæreticus, quo fuum

ſuum errorem de fide ſola tueatur. Si enim fidem neceſſariam eſſe docet, quia eſt initium diuinæ ſubſtantiæ, non eſt dubium id etiam fore neceſſariũ, quod eſt complementum & perfectio participationis eiuſdem diuinæ naturæ in nobis, id eſt, gratiã & charitatem. Sed de fide maximè loquitur Apoſtolus, quoniam Iudæi fideles perſequentes, aduerſus hanc virtutem præcipuè pugnabãt, quã ſi ſemel amittebant, omnino à Chriſto alieni reddebantur.

Dum dicitur, Hodie ſi vocẽ eius] In Græco eſt ἐν τῷ 23
λέγεσθαι, quod videtur ſonare in eo, quod dicitur, Hodie &c. Atque ita Chryſoſtomus & Græci acceperunt, & quoniam pendet ſententia, neque exprimitur, quid factum, aut, quid faciendum ſit in eo, quod dicitur: Hodie ſi vocem eius &c. dicunt in his eſſe hyperbaton vſque ad initium cap.4. vbi legimus: Timeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem &c. At noſter interpres optime Hebraicam phraſim intellexit, & eleganter vertit, dum dicitur, ita enim nullum hyberbaton eſt, ſed ſenſus integer & plenus, cum enim docuiſſet nòs eſſe Chriſti participes ſi initium ſubſtantiæ hoc eſt fidem eius vſque ad finem firmum retineamus, nũc docet, quid ſit vſque ad finem, dum ſcilicet dicitur nobis, Hodie ſi vocem eius audieritis, id eſt, dum in hac vita ſumus. Hebræi enim dicunt, Indici aut indicere, pro dum dicitur, In conuerti, aut In conuertere, pro dum, conuertitur, & ſimilia. Vt pſ. 41. Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: vbi eſt, Deus tuus: באמר אלי indicere ad me, id eſt, dum dicitur mihi. Quò in loco lxx. ita omnino verterunt, vt hic Paul. ἐν τῷ λέγεσθαι, Pſ. 125. In conuertẽdo Dñs ca- 24
ptiuitatẽ Sion, id eſt, dũ conuertit ἐν τῷ ἐπιστρέψαι,

Tranſlationis vulgatæ præſtantia.

in conuertere בשוב quod idem est Ps. 9 dum superbit impius incenditur pauper ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι, insuperbire Ps. 26. dū appropiāt super me nocētes. ἐν τῷ ἐγγίζειν, Ps. 27. Exaudi Domine vocem deprecationis meæ dum oro ad te ἐν τῷ δέεσθαί με πρὸς σὲ, noluit autē dicere tantum dū dicitur: Hodie si vocē eius audieritis, sed vtile putauit repetere: sicut in exacerbatione &c. vt & dum viuerent timerent exacerbare Deum more patrum suorū, ne à requie Domini arcerētur, & vt cum in illis aptius connecteret sequētia.

Quidam enim audientes exacerbauerunt.] Hoc est, non omnes, qui ex AEgypto profecti sunt exacerbauerunt Deum vt Caleb, & Iosue, & paruuli atq; ideo non omnes mortui sunt in deserto, nec omnes prohibiti sunt ingredi in terram promissam, sed illi, qui per incredulitatem Deum exacerbauerunt desperantes se posse ingredi, vt videmus
25 Num. 14. Quod dum dicit, tacitè hoc agit vt eos ad permanendum in fide hortetur, etiam si forte videant nonnullos è suis deficere: ac si dicat: Si illi forte à Christo discesserint, vos manete, nec illos imitemini, illi enim non ingredientur in requiem Domini, vos tamen ingrediemini. Fuisse autem in his Hebræis nonnullos, qui persecutionibus cedentes ad Iudaismum redirent, multa in hac Epistola subindicant, sed illud maximè capitul. 10. Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, & tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem. Hoc agit vsque ad finem capitis.

Per Moysem] Duce Moyse, quod Hebraice diceretur in Moyse, sicut Hos. 12. In Propheta autem eduxit dominus Israël de AEgypto, & in Propheta secutus est.

Quibus autem infensus est quadraginta annis] De hoc iam diximus num. 15. Etiam filijs illorum interdũ infensus fuit. Sed quadraginta annis non fuit infensus nisi patribus. Cæteri enim aut postea nati sunt in deserto, aut certe postea viri facti sunt, atque ideò aliqua eorum annorum parte non totis quadraginta annis illis infensus esse potuit. 28

Nisi illis qui increduli fuerint.] Qui enim crediderunt, introierunt in terram, vt Caleb, & Iosue. Atque hi sunt, quorum cadauera iacuerunt in deserto, qui non crediderunt Dei promissis de terra & volebant in Aegyptum reuerti.

Et videmus, quia non potuerũt ingredi.] Hoc est vt Deus iurauit ita factum est. Ita illis nocuit incredulitas vt eius causa in terram promissionis ingredi non potuerint. Multũ immoratur in detestatione incredulitatis, quoniam maximè eos confirmare in fide contendebat, vt diximus.

CAPVT. IV.

TIMEAMVS ergo &c.] Versatur etiamnum in verbis propheticis, & ex illis eos exhortatur. Timeamus, ait, omnes ne forte aliquando negligamus Christi promissionem de requie, quam daturus est nobis, atque ita illa excidat aliquis vestrum, id est, à requie illa excludatur, sed vt doceat bonam se spẽ de illis cõcepisse, non ita dixit, sed: Existimetur aliquis ex vobis deesse. i. ne forte ita viuatis vt videri possit aliquis vestrũ iam ab illa requie exclusus. Pro existimetur est δοκῇ videatur quod idẽ est. Pro deesse est ὑστερηκέναι quod est priuari, aut frustari, aut deficere Heb. 12. contemplantes nequis desit gratiæ Dei ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, quod vertit Erasmius: Ne

quis ſit, qui deficiat à gratia Dei. Ex quo intelligitur, quid ſignificet deeſſe. Translatio Syriaca habet: Ne quis inueniatur in vobis, qui deficiat ab introitu. Theophylactus: Hoc eſt, nequo modo deficiat, aut fruſtretur ingreſſu in requiem hanc promiſſam. Hilariorem autem & minus moleſtã orationem faciens, non dixit: Ne deficiat, ſed ne videatur deficere, vel, fruſtratus eſſe.

Etenim & nobis nunciatum eſt, quemadmodum & illis.] Docet cur timere debeant. Putare poterant ſe non eſſe priuandos hac requie, quandoquidem ſibi, quaſi electis, verbum Euangelij prædicatum

2 eſſet. Non hoc, inquit, ſatis eſt, nam & illi audierunt, & multi ex eis nõ introierunt in requiẽ Domini. Pro etenim & nobis nunciatũ eſt, dixit ϰ̀ γὰρ ἐσμὲν εὐαγγελισμένοι, id eſt, etenim ſumus Euangelizati. Euangelizari enim dicuntur ij, qui b. lætus nuncius affertur. Ex quo videmus quid ſit illud Matth. 11. Pauperes Euangelizantur, ideſt, pauperibus lætus nuncius affertur, quod in aduentum Meſsiæ promiſſum erat Iſai. 61. Euangelizare pauperib. miſit me. Theophylactus: Animaduerte autem, quomodo de nobis loquens rem ipſam εὐαγγελισμὸν, hoc eſt, bonam nunciationem appellauit, tãquam verorum bonorum promiſsionem, quæ veluti à trophæis & victoria dentur: cùm de illis autem loquitur, ſermonem auditus dixit &c. At ſi rectè Theophylactus intueatur, de nobis, & de illis dictum eſt Euangelizari, eſt enim in Græco, Etenim ſumus Euangelizati ſicut illi, ſed poſtea dixit, ſermo auditus quaſi diceret, Non etiam fidei, ideſt, prædicatus, ſed non creditus. Et de illis qui non crediderunt ait paulò poſt:

Euangelizari.

3 Et ij, quibus prius annunciatum eſt, non introierunt propter incredulitatem. In Græco eſt: Et ij, qui prius Euangelizati ſunt & cæt. Poſſumus

ergo

ergo dicere Euangelizatos nos & illos dici (ita vt propriè hoc verbum referatur ad Euangelium Christi quod per Antonomasiam dicitur Euangelium) quia per requiem illam terrę promissionis æterna nobis, atque illis requies promittebatur: aut certe hoc verbo vsum esse Apostolum, ità vt vulgò accipi solet, quia læta nobis & illis promissa sunt.

Sed non profuit illis sermo auditus] Auditus nō participiū est, sed nomē λόγ☉ ἀκοῆς, id est, sermo auditionis vt cum dicitur Habac.3. Domine audiui auditionem tuam. Rom. 10. Isaias enim dicit: Domine quis credet aditui nostro? ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi: sensus tamen idem est, ac si participium esset, sed nomine vti maluit vt responderet ei, quod sequitur: non admistus fidei. Hoc est, non profuit illis sermo auditionis quia non fuit sermo fidei. i. quia non fuit creditus. Vbi nos habemus: Nō admistus fidei, in Græco est συγκεκραμέν☉, id est cōmistus. Sed Chrys. & Theophylactus & Oecumenius legūt συγκεκραμένους, id est, cōmistos, aut commistis: quod Theophyl. & Oecum. ita interpretantur: sermo auditus, non profuit non cōmistis fide, ijs qui audierunt: ita enim est in Græco, hoc est, non profuit populo illi, qui non commistus est per fidem Iosue & Caleb, qui audierunt, idest, crediderunt. Græca exemplaria vsque in hodiernum diem variant, & quædam hoc, quædam illud habent. Hanc Chrysostomi & Theophylacti lectionem valde germanam esse negare non possumus, optime enim omnia intelliguntur, si ita legamus. In lectione nostri interpretis duriuscule verba videntur inter se cohærere. Non admistus fidei ex ijs, quæ audierant, nam, Ex, nō est in Græco, sed τοῖς ἀκούσασιν, id est,

ijs,qui audierunt,quod rectè conuenit cum expositione Theophylacti. Latini expositores verba, vt possunt,interpretantur,quomodo tamen ea cũ Græcis congruant,non docent,quod est sane difficillimum. Mihi alterum è duobus necessario dicendum videtur,aut nostrum interpretem,vt alijs in locis, videmus, habuisse meliora exemplaria Græca,quæ ita haberent vt ipse transtulit,aut mẽdum inesse in Græcis verbis, vel,in latinis vt nunc leguntur,quoniam nisi correctio fiat, conciliari inter se non possunt. Caietanus legendum esse dicit: Non admistis fidei, ijs qui audierunt, id est, quia ij qui audierunt, non erant admisti fidei, & ablatiuum absolutum esse dicit, Admistis. At quia Græce nesciebat & de Græcis loquebatur, non est mirum eum errasse: si enim legendum est: Admistis pro eo,quod est in Græco Ϲυγκεκραμένους,accusatiuus est,nõ ablatiuus,et pertinet ad verbum ὠφέλησεν, quod accusatiuum habet,sicut datiuum habet apud nos verbum profuit, quare Admistis, datiui est. Non profuit sermo illis non admistis. Sed magis arbitror nostrum interpretem ita vertisse vt plures Codices habent,non admistus fidei:quomodo legit Augustinus in illud Psal. 77.Non custodierunt testamẽtum Dei.Non profuit, inquit, sermo auditus illis non contemperatus fidei eorum, qui obedierunt. Quare sine dubio legendum est in nostra translatione, qui audierunt, non, Quæ audierunt,neque enim Græca aliter intelligi possunt.Sed neque illud: Fidei eorum,qui obedierunt, video quomodo cum Græco conueniat:τοῖς ἀκούσασιν,Suspicor ergo interpretem nostrum transtulisse: sed non profuit illis sermo auditus non admistus fide ijs, qui audierunt, id est, in ijs, qui audierunt. Sed ex fide ijs, deprauatum videtur: Fidei is,

deinde

deinde aspiratione addita His: Et quoniam His, per se positum nec sensum aptum efficiens videbatur, addita est præpositio Ex, Ex his: Quibus positis consequens erat, vt scriberetur, Quæ audierunt, potius quam Qui audierunt. Causa meæ suspicionis est, quod ita habent Græci Codices, nec aliter cum illis conciliari possunt Latini. Deinde qđ ita etiã est in Syriaca translatione, quæ habet: Sed non profuit illis verbũ, quod audierant, propterea quod non admistum esset fide ipsis, quæ audierant ipsum. Eleganterque dicitur: Non admistus fidei, miscere enim bibentium est, qui vino vt salubriter bibatur aquam admiscent. Et sermo diuinus, nisi admisceatur fidei, non vtiliter percipitur, sed nocet potiùs. Propterea dicit: Non profuit illis sermo, quem audierunt, quia non admiscuerunt illum fidei, sed quasi merum hauserunt. Dicimus autem, misceo tibi, idest, propino tibi vt Apoc. 18. in poculo, quo miscuit, miscete illi duplum. Atque ea locutione dictum potiùs videtur: sermo non admistus fidei iis, qui audierunt, idest, 7
non erat bene temperatus illis vt biberent, vt sit datiuus acquisitionis. Putaret quispiam ita dictũ: Non profuit illis, iis inquam, qui audierunt: sed ne putet, videat in Græco illis, accusatiui casus esse ἐκείνȣς, exigente id verbo ὠφέλησεν, Quod aũt sequitur iis, qui audierunt datiui est τοῖς ἀκȣ́σασιν. Latina vt nunc sunt ita exponi possunt: Ex his, quę audierunt, idest, secundum ea, quæ audierunt, aut, non fuit admistus fidei propter illa, quæ audierunt, cum scilicet exploratores dicerent terram illam habere viros fortissimos, nec posse ab Hebræis obtineri.

Ingrediemur enim in requiem, qui credidimus.] Quoniam dixerat: Timeamus ne existimetur aliquis ex vobis deesse: nunc ait: Ingrediemur enim, &c.

Hoc est, quia sine dubio ingrediemur in requiem eius, si fidem viuam habuerimus idque à contrario sensu probat, non enim est negata requies nisi incredulis, credentes ergo, in eam admittentur.

8 *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis.*] In nonnullis codicibus est, Factis sicut & in Græco γενηθέντων, Sed idem est sensus, & apertiùs dicitur, perfectis. Sensim prudenterque eos ducit ad sublimioré intelligentiam, vt intelligant quęnam requies sit, quam per Dauidem promisit Spiritus sanctus, & quam vt obtineant necesse est, nó diffidere promissis Christi, nec ab illo recedere. Duplex requies poterat ex scriptura intelligi. Et requies sabbato debita, quoniam eo die requieuit Deus ab operibus suis. Et requies terræ promissionis: probat autem de neutra earum locutum esse Spiritum sanctum sed de tertia cœlesti, quæ in duabus illis significabatur. Nunc probat non esse requiem sabbati, quæ per Dauidem promissa est, quoniam in requiem sabbati, iam diu ingressi fuerant, & tamen post illam promittit Deus per Dauidem nouam requiem. Iam diu autem eos fuisse ingressos in requiem sabbati ostendit, quoniam opera creationis rerum sex illis primis diebus sæculi absoluta sunt & septimo Deus requieuit, atque inde in cultum Dei solennitas, & requies sabbati instituta est. Ex quo intelligitur ab initio mundi primos illos homines sabbatum colere cœpisse, nec fuisse eam diem tantum à tempore Moysis celebratam aut cognitam, vt putauit Alfonsus Episcopus Abulensis in cap. 23. Leuitici, quæstione tertia. Hunc enim locum ita intelligere necesse est, quoniam si sabbati requies non fuisset in vsu vsque ad legem, non oportebat dicere: Et quidem operibus ab institutione mundi per-

di perfectis cum post plurimos annos ingressi fuissent in illam. Deinde, si probat Paulus non agi de requie sabbati, quoniam post illam requiem, quam septimo die Deus habuit. Dauid alteram requiem ponit, vt Chrysostomus & Græci interpretantur, laborabit ambiguitatis vitio argumentatio, quoniam in Genesi verba fiunt de requie, quam Deus habuit, in quam nos non intrauimus, in Dauide autem de requie, quam nobis daturus est. Quare vtroque in loco necesse est, vt de requie in quam homines ingrediuntur sermo sit.

Dixit enim quodam loco de die septima sic.] Locum indicat Gen. 2. sed vt solet & librum & autorem tacet, quoniam ad doctos homines scribebat. Cùm, inquit, dictum sit requieuisse Deum ab omnibus operibus suis. Ex quo requies sabbati instituta est: Iterùm dicit in hoc loco psalmi: Si introibunt in requiem meam, vt planè intelligamus, nō esse requiem sabbati, de qua Dauid loquitur, quoniam in illum iam ingressi erant: Sed alterā multo meliorem ab eo promitti, quod verbis sequentibus apertiùs explicat.

Quoniam ergo superest introire quosdam.] Pro superest est ἀπολείπεται, quod est verbum ratiocinantium ac si dicat. Quandoquidem ex iis, quæ dicta sunt colligitur & concluditur. Quod apertiùs vertit Erasmus: Posteà quam igitur illud reliquū est, &c. conclusum est, quosdam debere ingredi in requiem Domini, quoniā non omnes exclusi sunt, sed increduli. Et illi quibus prius hoc nunciatum est, non potuerunt ingredi propter suam incredulitatem: Iterum in Psalmo designat diem quendam, vt nos antequam dies ille finiatur, ingrodiamur. 15

Iterum terminat diem quendā: hodie, in Dauid dicēdo.] Pro-ter-

terminat est ὁρίζει, quod propriè significat, Præfinit, vt vertit Erasmus, præstituit, atque etiam terminat, id est, signat quoddam spatium temporis, quod est tempus vitæ nostræ: ita vt illo tẽpore possimus obtinere hunc ingressum, & post illud nulla sit facultas introeundi. Et idcirco interpres eleganter vertit, terminat, eo enim die terminatur facultas introeundi.

Post tantùm temporis.] Post tot annos elapsos à die quo iurauit Dominus incredulos non esse ingressuros in requiem suam. Tacitè nunc viam munit ad rationẽ quam continuo reddit cùm ait: Nam si eis Iesus requiem præstitisset, &c.

11 *Nam si eis Iesus requiem præstitisset.*] Ad rationem Apostoli facilè hoc responderi poterat: Fateor aliquos fuisse ingressuros in requiem Dei, in quam increduli quidem non ingressi sunt, illi tamen introierunt, qui non fuerunt increduli, vt Iosue & Caleb, & qui vigesimum annum non attigerant cum egressi sunt ex AEgypto, qui non fuerunt increduli more patrum suorum. Huic obiectioni respondet nunc: si tempore Iosue (qui à lxx. semper appellatur Iesus, & à Græcis, Vnde & Eccle. 46. Scriptum est: Fortis in bello Iesus Naue successor Moysi, &cæt.) consecuti fuissent requiem, de qua loquitur Dauid, non esset opus iterum eam promittere, quãdoquidem iam illi possidebant, quod erat promissum, & erant in terra illa, quæ requies appellata est. At Dauid intellexit in requie illa alteram multo meliorem promissam esse, id est, cœlestem beatitudinem, & patriam quam terra illa significabat fluens lacte & melle, & velle spiritum sanctũ, vt qui iam terrã illam & requiem tenebant, alteram quærerent, & tẽpus quærendi dedit, dum viuerent: atque ideo dixit Apostolus capit. 3. Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus:

Hodie

Hodie si vocem eius audieritis,&c. Idcircò etiam dixit: Iterum terminat diem quendam hodie in Dauid dicendo post tantum temporis,idest, cum iam diu impleta fuisset illa promisio quod ad terram Palestinæ attinebat.Et quoniam de requie 12
cœlesti potissimum loquitur semper Paulus, & dicit quosdam non esse ingressos in eam propter incredulitatem,haud obscure significare videtur, nec in cœlestem requiem eos introiisse, quibus Deus tunc iurauit in ira sua, non ingressuros esse illos in requiem suam. Verùm hoc illi obiici potest, Dauidem nullàm requiem promittere,sed tantum monere homines futuri temporis ne imitentur perfidiam & scelera patrum suorum, quibus ita Deum offenderunt vt ab ingressu in terrā promissionis prohibiti sint,vt verba ipsa demonstrant. Respondeo in verbis Dauidis latere sensum altiorem, quem Apostolus ab Spiritu sancto didicit illa verba non populo illi tantum dicta esse,sed etiam nobis,sicut ait: Etenim & nobis nunciatum est,quemadmodum & illis. Et in requie illa potissimum requiem cœlestem significari,cuius typus fuit terra promissionis.Didicit etiam ab eodem spiritu cùm dicit Dauid: Quibus iuraui in ira mea:si introibunt in requiem meam, damnari omnes incredulos & eiici à requie cœlesti,contra admitti omnes qui in fide viua permanserint.Propterea dixit : ingrediemur enim in requiem,qui credidimus,quemadmodum dixit: sicut iuraui in ira mea:si introibunt in requiem meam?

Itaque relinquitur Sabbatismus populo Dei. Populo 13
Dei,id est,illi populo,qui non est incredulus, sed fide viua adhæret Christo, relinquitur Sabbatismus,idest,celebratio veri sabbati, veræ & perpetuæ quietis in cœlo,illa requies quæ nō est data incredulis,sine dubio populo Dei dabitur. Σαββατίζειν,

τίζειν, Quod nos dicimus Sabbathizare est celebrare sabbathum requie illa, & solennitate, gaudioque Sabbati perfrui, : sicut de terra metaphoricè dictum est.2.Paral. vltimo: vt compleretur sermo Domini ex ore Ieremiæ, & celebraret terra Sabbatha sua, cunctis enim dieb. desolationis egit Sabbathum. Inde Sabbathismus quies Sabbathi & feriatio ab omni labore cum tranquillitate animi & lætitia. Sed cur non dixit: Itaque relinquitur requies populo Dei, ita enim potiùs cõcludẽdum videbatur, quã; relinquitur Sabbathismus, de requie namq; illa agebat. Quoniam cùm Sabbathismum dicit, eandem requiem indicat, & docet prætereà qualis sit illa requies nempè, quæ in Sabbathi requie significabatur & quæ similis est quieti Dei, & per laborem bonorum operum
14 comparatur. Hoc enim dicere oportebat, vt illos spe tanti boni ad laborandum & ad toleranda mala excitaret : atque ideo continuo ait : Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus.

Qui enim ingressus est in requiem eius.] Docet non sine causa requiem illam dictam esse à se Sabbathismum, quoniam quiete Domini in septimo die significata est. Etenim sicut Deus requieuit ab operibus suis, ita quicunque ingreditur in hanc requiem Domini, requiescit ab omni labore & ab omnibus operibus, quibus in hac vita exercebatur.

Festinemus ergo ingredi in illam requiem.] Nulla afflictio, nulla persecutio cursum nostrum retardet. Colligit ex omnibus, quod illis vtilius fore intelligebat.

Vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.] Nihil nobis satis sit, vt diffidamus Christi promissis,

ſis,nullo labore vincamur, ne ſimiles ſimus illis qui ob incredulitatem,non potuerunt ingredi in requiem.Theophyl.In idem cum Iſraëlitis .Quomodo namq; illi plurimũ itineris emenſi,& multa ſanè aduerſa perpeſſi, propter incredulitatem tamen exciderunt, ſic & vos videte ne quomodo poſt tot tantaq; quæ ſuſtinuiſtis certamina, cadatis, quippè ſi ad finem vſq; non vos vt viros fortes geratis,&c.

Viuus eſt enim ſermo Dei & efficax.] Locus eſt ex- 19
plicatu difficilis,nã & per ſe verba ipſa sũt perobſcura,& quomodo cum ſuperioribus copulentur dicere difficilè eſt. Sed verba prius exponamus, quæ multi ita interpretantur , vt ſermo Dei, ſit doctrina Dei,ſiue ſermo, quem exterius loquitur Deus. Alij vero ipſum filium Dei eſſe volunt,eſt enim ὁ λόγος, quod filium Dei ſignificat & modo verbum interpretatur,modo ſermonem & vbi nos legimus,In principio erat verbum, multi veterum legerunt:In principio erat ſermo. Vide, vt alios omittamus, Cyprianum lib.2. contra Iudæos c.3.& c.5.& Auguſtinum tractatu 108. in Ioannem,atque ita omninò exponendum eſt , ſicut expoſuerũt Theod.Oecumenius,S.Thomas,Gloſſa vtraque,Lyran.Caiet.Ita etiam Ambroſius lib. 4.de fide.ca.3.vbi legit, viuum eſt enim verbum Dei,&cæt. Et poſteà:verbum igitur audis Dei filium.Et Cyril.lib.2.in Ioan.cap.37. eodem modo intellexit.Et ſanè ſi verba Apoſtoli ſigillatim conſideremus,difficillimè referri poſſunt ad doctrinam Dei,ad Chriſtum autem propriè & accommodatiſſime,vt illud: Et diſcretor cogitationum & intentionum cordis,ideſt, Iudex, κριτικὸς:& quod ſequitur: Et non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius:omnia autem nuda & aperta ſunt oculis eius,ad quem nobis ſermo.De Chriſto

ergo

ergo interpretemur, de quo sine dubio dicta sunt, Quoniam dixerat: Festinemus ergo ingredi in illam requiem, vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum: nunc pœnam eius ostendit,
16 qui Christo incredulus fuerit. Nemo, inquit, poterit effugere eius potentiam, qua incredulos puniet, nemo quamuis incredulitatem imo in pectore seruet, eum latebit. Principio: nō Christus dixit, sed verbum aut sermo Dei, aptiùs enim erat hoc nomen ad ostendendam tam potentiam ad puniendum, quàm vim intelligentiæ ad intima quæq; penetranda. Verbum enim Dei Deus est, cuius potentiæ nemo resistere valet, & in eo, vt in speculo videntur omnia etiam occultissima. Sed cum multis rationib. filius Dei dicatur λόγος, & verbum, ac sermo, nunc mihi videtur Paulus ad illam maximè alludere, quæ magis aperta & popularis est, qua verbum dicitur, quia per illum nobis loquitur pater, & ipse interpres est paternæ voluntatis, quod est proprium verbi, sicut ipse ait Ioannis 15. vos autem dixi amicos, quia omnia quęcunque audiui à Patre meo nota feci vobis, nam hac etiam ratione Christum verbum dici docent Origenes Tomo 1. in Ioan. Chrysost. hom. 1. in eundem Theophylactus & Euthymius. Ac propterea fortassè noster interpres cum verbum vertere soleat, maluit hic dicere sermo quod ad sensum Apostoli videretur sermo accommodatior, quam verbum: verbum enim simplex est, sermo multis
17 verbis constat. Christus ergo sermo Dei viuus est idest, omnia videns & considerans vt digna factis rependat, & in impios animaduertat, non vt Dij Gentium, qui oculos habent, & non vident, manus habent, & non palpant. Eadem ratione dixit ca. 3. Ne fortè sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, discedendi à Deo viuo, vt expositumus,

mus,num. 19. ἐνεργὴς efficax.i. potens ad puniendum quę malefacta viderit,& mirabili vitutẽ puniens: pœnas enim infligit damnatis multò acerbiores, quam nos cogitare poſſimus.

Et penetrabilior omni gladio ancipiti.] Quo pertineant hæc & ſequentia intelligitur ex illis verbis: Et nõ eſt vlla creatura inuiſibilis in cõſpectu eius. Illud enim penetrare dicitur, quod ingreditur profunda rei: nihil itaq; eſt tã profundum,quod Chriſtũ lateat.Hoc de doctrina Dei dici nõ poterat.Theodoretus:nihil poteſt latere illũ incorruptũ iudicẽ, recte autẽ ac perfecte ſcit omnia vel,ipſarũ cogitationũ,motus &cæ. Gladius anceps ſiue vtraq; parte ſecans, aptior eſt ad penetrandũ, quã qui alterã tantum ſecat, ſeparat enim vtrimque partes corporis, & celerius ac fortius penetrat. Vtitur autẽ rei corporeę ſimilitudine vt melius virtutem Dei in penetrando intelligamus, ſicut & in Pſ.108.videmus: Et induit maledictionem ſicut veſtimentum,& intrauit ſicut aqua in interiora eius, & ſicut oleum in oſſibus eius. Sed cur gladij ancipitis ſimilitudine potius vſus eſt, quàm alterius cuiuſuis rei?Mihi videtur Apoſtolus ita voluiſſe ſignificare vim penetrandi,vt ſimul vim nocendi oſtenderet, vt etiam ſenſit Chryſoſtomus. Ideò enim & in pſalm. 108. vbi de vindicta agebatur rerum valde penetrantium, ſed ſimul etiam penetrando lædentium ſimilitudinem attulit:Et intrauit ſicut aqua in interiora eius, & ſicut oleum in oſsibus eius. Videtur ergo perinde eſſe, ac ſi diceret: Nihil eſt, tam abſconditum, quò non perueniant oculi Chriſti, &quo non perueniant eius manus & poteſtas ſi ſupplicium ſumere velit.

Et pertingens vſque ad diuiſionem animæ ac Spiritus.] Non obſcurè aut confuſe cognoſcit, quæ ſunt in homine,ſed in intima quæque penetrat, nouit di-

stinguere animam ab spiritu, nouit, quid anima cogitet ac velit, quid Spiritus cogitet ac velit: ita nulla vestra cogitatio, quamuis occulta, aut hæsitatio in fide latere eum potest. Anima dicitur inferior pars, quæ cupiditates & affectus habet, vnde animales homines dicuntur in Scriptura: Spiritus est superior pars fide & gratia illustrata, quæ Deo obedit, & meliora videt ac sequitur, vnde Spirituales appellantur.

19 *Compagum quoque ac medullarum.*] Compages ligamenta illa sunt, quibus ossa inter se ita valide colliguntur, vt sine magno labore diuidi nō possint. Medullæ in intimis ossibus sunt. Diuidit igitur filius Dei ossa cognata & penetrat in illas compages densas, & quasi nodis quibusdam occlusas: In medullas etiam penetrat quamuis ossium duritie concludantur. Hac congerie verborum res abditissimas significātium docet nihil esse in corpore aut in anima tam abstrusum, quo non perueniat Dei cognitio, & vbi nō possit per supplicia, suam declarare potentiam.

Et discretor cogitationum & intentionum cordis.] Pro Critici. discretior est κριτικός, Critici autem dicūtur iudicio valentes iudices, & seuere ac more Censorum minima etiam reprehendentes: vt poëmatū iudices, ac censores alienorum operum, quales fuerunt Aristarchus & Aristophanes Grammatici, qui versus quos volebant, ex Homero reiicie-
20 bant tanquam nothos, & subdititios. Cice. libr. 9. Epist. familiarium Epist. 161. Ego tanquam Criticus antiquus iudicaturus sum vtrum sint τοῦ ποιητοῦ, an παρεμβεβλημένοι, idest, vtrum poëtæ sint an subditītij. Intētiones Græcè ἔννοια, quod sonat, intelligentiæ, conceptiones animi, intentiones, ac si dicat: Nouit quid quisque intra se co-

ſe cogitet & quo animo quidque faciat, quo cogitatione & voluntate tendat. At non ſatis illi fuit dicere: Nouit cogitationes & intentiones, ſed: Et diſcretor, ſiue criticus cogitationum & intentionum, hoc eſt, optimè eas nouit & ſigillatim diſcutit, vt rigidus & exactus iudex, videt quidquid in illis vitij eſt, & ſi minimum ſit, vt puniat more cenſoris, & iudicis.

Et non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius.] Non ſolum humana creatura, verum neq; Angelica aut quæuis alia oculis eius eſt occulta, aut non apparens, quod ſonat ἀφανὴς.

Omnia autem nuda & aperta ſunt oculis eius.] Vbi interpres vertit aperta, in Græco eſt τετραχηλισμένα, cuius vocabuli vim Chryſoſt. & cæteri Græci adnotarunt. Chryſoſt. hoc verbum conuenire putat in animalia excoriata. Sicut .n. inquit, cùm pecudes occiderit quis, & ex carnibus detraxerit pelles, omnia interiora reuelantur, & aperta ſunt oculis noſtris, ſic & Deo aperta ſubiacent omnia. Ita etiam Theophyl. intellexit, tametſi eius interpres τετραχηλισμένα, iugulata interpretatus eſt, cum Theophylactus Chryſoſt. ſecutus à pellibus detractis metaphorā duci ſenſerit. Quod apertiùs dixit Oecumenius: τετραχηλισμένα, aūt 21
dicit nuda, à metaphora ouium, quæ à collo excoriatæ ſunt, & pelle nudatæ, &c. Itaque quoniam τράχηλος, ceruicem ſignificat, τραχηλίζειν, eſt à ceruice ad caudam vſque pellem detrahere. Significat etiam hoc verbū in ceruicem vertere, ſiue reſupinare atq; inde manifeſtum facere quiduis. Quare rectè interpres vertit, Aperta, nec malè Eraſmus, Reſupinata.

Ad quem nobis ſermo.] Chryſoſtomus: Cui reddituri ſumus actuum noſtrorum rationem. Ita

etiam Theophylactus & Oecumenius, & S.Thomas, Alij λόγος, verti malunt Ratio, vt Adamus, Caietanus, & Catharinus, qui ait: Ad quem nobis, siue, ratio, causa, siue negotium cum illo agendum. Nos autem facilè dicemus hoc dictum esse, Pro, In quem nobis est sermo, aut de quo nobis est sermo, sicut explicauimus c.1.nu.75. vbi Apostolus ait: Et ad Angelos quidem dicit: Qui facit Angelos suos spiritus, ad filium autem: Thronus tuus Deus in sæculum sæculi.

Habentes ergo Pontificem magnum.] Quoniam hortatus eos fuerat, vt ingrederentur in requiem promissam, & ab incredulitate cauerent: iterum monet, vt nullo modo timeant aut diffidant se posse consequi illam requiem, quoniam habemus magnum Pontificem Deo gratissimum, qui nihil nobis à Deo non impetret, qui peccata nostra expiauit, & cœlos clausos nobis aperuit.

22 *Qui penetrauit cœlos.*] Tacitè docet quantum hic Pontifex præstet Pontificibus legis, non, inquit, penetrauit in sancta sanctorum, vt reliqui Pontifices, sed in cœlos ipsos, quorum figura erant sancta sanctorum, vt videbimus, ca.9.& eos nobis aperuit. Non sicut Moyses, qui neq; in terram promissam populum introduxit, neque ipse ingressus est.

Teneamus confessionem.] Ne deseramus fidem Christi quâ in baptismo professi sumus, quod iam explicauimus, cap.3.nu.3. In nonnullis codicib. perperam legitur. Teneamus spei nostræ confessionē, cum neque in Græco, neque apud Græcos expositores, neque in castigatoribus codicibus latinis legatur, spei nostræ.

Non enim habemus Pontificem, qui non possit compati.] Quoniam respōdere poterant cupere se quidem tenere confessionem, tantas tamen esse persecu-

ſecutiones, quas ab infidelibus Iudæis patiebantur, vt difficillimum eſſet non vinci: pollicetur Chriſtum eis opem allaturum, nam ipſe etiam pro veritate tuenda, & pro ſalute hominum varie multumque afflictus eſt, & experimento laborũ edoctus, afflictorum miſerebitur, & illis opportune ſuccurret. Itaq; quòd ait: Qui non poſſit cõpati, idem eſt, ac ſi diceret: Non habemus inexpertum afflictionum pontificem. Qui enim inexperti ſunt ſæpè non compatiuntur afflictis, certè non poſſunt ita ex animo compati vt experti, at noſter Pontifex compatietur, non poterit non compati
tot, & tanta expertus. Infirmitates, ideſt, ἀσθε- 23
νείας, vocare ſolet Paulus afflictiones & perſecutiones & dolores, quod (vt diximus in cap. 6. Hamos, num. 26.) ex Hebræorum locutione deſumptum eſt, qui dicunt infirmari pro dolere vt Hamos 6. & nihil patiebatur ſuper contritione Ioſeph, in Hebræo eſt: Et non infirmabantur ſuper contritione Ioſeph. & Mich. 4. vbi habemus: Dole & ſatage filia Sion, in Hebræo eſt: Infirmare, & ſatage Hoſ. 4. propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea, 1. Machab. 1. Et factus eſt planctus magnus in Iſrael, & in omni loco eorum, & ingemuerunt principes, & ſeniores & iuuenes, & virgines infirmati ſunt. Ita etiam Paulus ait. 2. Corinth. 11. Quis infirmatur, & ego non infirmor? Et: cùm enim infirmor tunc potens ſum. Inde infirmitas pro dolore ponitur, vt Iſai. 53. virum dolorum, & ſcientem infirmitatem. Pſalm. 15. Multiplicatæ ſunt infirmitates eorum, poſtea accelerauerunt. Quod vt dixi apud Paulum frequentiſſimum eſt, vt 2. Corinth. 11. ſi gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ ſunt, gloriabor. Cùm dicit: quæ infirmitatis meæ ſunt, ſubauditur, κατὰ, more Græcorum, ideſt-

secundû.Secundùm ea,quę infirmitatis meæ sunt, gloriabor, ideſt, in doloribus, quos pro Christo passus sum.Et cap.12. Pro me autem nihil gloriabor,nisi in infirmitatibus meis:quo nomine sæpè in illo ca.vtitur.Causa huius locutionis eſt, quod animus dolore languescit quasi morbo.

24 *Tentatum autem per omnia pro similitudine absq; peccato.*] Pendet ex præcedentibus: Non habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatib. nostris,sed potiùs, qui optimè illis compatiatur, quoniam omnes expertus eſt absque peccato. In Græco eſt:Tentatum autem secundum omnia,secundum similitudinem, ideſt, quia similis nobis fieri voluit.Tentatum autem,dicit afflictum,vt exposuimus cap.2.num.61. Et pro Absque peccato, χωρὶς ἁμαρτίας,ideſt,extra peccatum,secundum omnia,præterquam secundum peccatum. Dixit,Absq; peccato,ne quia dixerat: Tentatum autem per omnia, in omnibus peccatum quispiã intelligeret.Deinde vt Hebræos admoneat posse etiam se affligi,& non peccare, atque ita debere ad Christi exemplû,sine peccato perferre omnes Iudæorum persecutiones. Ita etiam.1.Pet.2. Qui peccatum non fecit, neque inuentus eſt dolus in ore eius. Qui cum malediceretur,non maledicebat,cum pateretur,non comminabatur, tradebat autem iudicanti se iniuſtè.

25 *An Christus habuerit tentationes peccatorum.* Sed exiſtit in hoc loco quæſtio non prætereunda,an passus sit tentationes peccatorum?Nam peccare quidem non perat cùm esset Deus, sed tentationes pati poterat sine peccato,quod magnã nobis fiduciam præberet eius misericordiæ,si hás ipse passus esset,& earum vim experimento cognosceret.Hoc enim eſt maximum malorum,quæ patimur,cùm tentationibus peccatorum succumbimus, & quod nobis fiduciam eum adeundi maxi-

mè

mè adimit. In reliquis siquidem laboribus facilè est ad Deum confugere, & non desperare salutem, sed peccata cum Deum à nobis abalienent, iratúque nobis reddant, spem peccatorib. præcidunt, quæ multùm in eis excitaretur, si scirent Christũ tentationes peccatorum aliquando sensisse. Respondeo Christum expertum esse, quod experiri potuit, idest, quod personam & conditionem eius non dedecebat, & quod vtile erat fini, quem sibi proposuerat, idest, redemptioni hominum atq; ita tentatus est à diabolo, sed per exteriorem tantùm suggestionem. Damascenus lib. 3. de fide. cap. 20. Malignus igitur de foris suggerebat, non per cogitationes, &cæt. Per interiorem enim suggestionem nec à diabolo, nec à carne, nec à mundo tentari potuit: Nam tentatio interior 26
non fit sine aliqua delectatione, quæ non est nisi in natura peccatrice, idest, quæ per peccatum vulnerata, nec plenè sanata est: non decebat autem Christum talem naturam assumere, sed ab omni peccati contagio liberam, ne ipse etiam secũdum assumptam naturam redemptore, & liberatore egeret. Hanc rationem benè explicat Abulẽsis quæstion. 21. in cap. 4. Matthæi his verbis: Tentatio per delectationem est quando sine aliquo suggerente incipit aliqua res placere contra ordinem rationis, & inde oritur desiderium illius, vt cum aliquid delectabile secundùm carnem homini incipit placere, non quidem per deliberationem, sed quia in homine est naturaliter complacentia illa, in quantum talia videntur bona secundùm carnem. In Christo autem non potuit esse tentatio aliqua ab intra, quia ista incipit per quandam deordinationem virium nostrarum, in quantum vires affectiuæ incipiunt aliquid concupiscere, quod est contra desiderium rationis,

& non subijciuntur immediatè illæ vires imperio rationis. Et ista deordinatio vocatur peccatum quoddam, quia est quædam repugnantia ad legem, cum vires superiores sint lex, & mensura virium inferiorum. Non est tamen peccatum, quod nos Deo faciat reos, & cæt. Deinde huiusmodi tentatio, etiam si in nobis posit esse interdum absque peccato, in Christo sine peccato non esset: in nobis enim præcedit sæpe iudicium rationis, in Christo autem præcedere non poterat, qui omnia præuidebat, nec erant in illo motus, qui primo primi appellātur: vt ait Damascenus libr. 3. cap. 20. tentatio siquidem propriè dicitur, cùm est in nostra potestate, & aduersatur rationi. Ex dictis intelligitur optimè cur. S. Thomas. 3. part. quæst. 41. art. 1. dixerit tentationem carnis nō posse fieri sine peccato, quia fit per delectationem & concupiscentiam.

27. Sed quæritur an saltē morbos corporis senserit, qui possunt esse sine peccato, quādoquidem Apostolus dicit: Tētatum autem per omnia absq; peccato. S. Thomas. 3. p. q. 14. artic. 4. affirmat Christum nullū morbum habuisse, estq; cōmunis sentētia Theologorum. Ratio. S. Thomæ est huiusmodi: Sunt quidam defectus, qui in omnibus hominibus communiter inueniuntur ex peccato primi parentis, sicut mors, fames, sitis, & alia huiusmodi: Et hos defectus omnes Christus suscepit, quos vocat Damascenus naturales, & indetrectabiles pasiones, consequuntur enim totam naturam humanam, nec defectum, scientiæ aut gratiæ important, hic enim in Christo esse non poterat. Sunt autem alij defectus, qui non consequuntur communiter totam humanam naturam propter peccatum primi parentis, sed fiunt in aliquibus hominibus certis ex causis, sicut lepra, &

mor-

morbus caducus & alia huiusmodi. Hi fiunt aut ex inordinato victu, aut ex defectu virtutis formatiuæ, quorum neutrum conuenit Christo, quia & caro eius de Spiritu sancto concepta est, & ipse nihil inordinatum in regimine vitæ suæ exercuit. Hæc S. Thomas. Christum nullo vn- 28
quam morbo laborasse, ac præsertim ex ijs, qui vsum rationis adimunt, aut perturbant, certissimum est, neque de hac re dubitare licet. Atque ita neque scriptura neque Concilia neque sancti Patres, cum tot de eius passionibus scribant, vllum ei morbi genus tribuunt. Etenim Christus vt diximus ea nunquam cum natura nostra assumpsit, quæ suam personam aut dignitatem, aut officium dedecerent. Dedecebat autem eum assumere defectum scientiæ aut gratiæ, qui venerat vt homines doceret, & eos Deo gratos redderet. Ita etiam dedecebat eum, qui venerat vt sanaret naturam, & optimum animi, ac corporis statum pollicebatur, assumere morbos, præsertim cum illi non consequantur totam naturam humanam, sed fiant in aliquib. peculiaribus ex causis. Propterea licet corpus eius esset patibile, morbos tamen pati non poterat, & quia erat optime temperatum, & quia eius prouidentia seruabatur à noxijs. Et denique quod tale corpus assumpsit, vt etiam si extrinsecus affligeretur, eius cõstitutio, & temperamentum non posset ita solui vt in morbum incideret. Itaque Christus neque laborauit 29
neque laborare potuit morbo aliquo, nam neque intrinsecus habebat vnde laboraret, neq; extrinsecus. Causa autem fuit, quod corpus ita temperatum assumpsit, vt morbos pati non posset, quia non decebat eius personam & officium, vt eos pateretur. Hanc causam reddit. S. Thomas, si bene intelligatur, & apertius ac fusius Abulensis in

 cap.

cap. 3. Matth. Quæst. 52. Et Damasceeus lib. 3. de fide cap. 20. ait: Confitemur autem, quod omnes naturales, & innoxias pasſiones aſſumpſit. Vetus translatio, quam ſecutus eſt. S. Thomas, habebat indetractabiles pasſiones, ideſt, in quas detractio cadere non poterat, irreprehenſibiles, quas nemo accuſare queat ἀδιάβλητα πάθη. Et poſtea denique naturales noſtræ pasſiones ſecundum naturã, & ſuper naturam fuerunt in Chriſto, ſecundum naturam quidem, nam mouebantur in ipſo quando ſinebat carni, vt pateretur propria: ſuper naturam vero, quod nõ præcedebant in domino voluntatis naturalia. Nihil enim in ipſo coactum conſpicitur, ſed omnia ſpontanea: volens enim eſuriuit, volens ſitiuit, volens timuit, & volẽs mortuus eſt. Et Sophronius patriarcha Ieroſolymitanus in Epiſtola Synodica, quę lecta eſt in Sexta ſynodo Conſtantinopolitana actione. 11. Dabat itaque inquit, cùm volebat humanæ naturæ tempus operari, & pati quæ ſua ſunt, neque enim inuolũtariè hęc, vel, neceſsitate ſuſcipiebat. Et poſtea: Corpus enim ſe paſsibile, & mortale, atque corruptibile induit, & naturalibus noſtris atque irreprehenſibilibus ſubijciens ægrimonijs: Et huic quæ naturæ ſuæ decenter conueniebant pati, atque facere indulſit vſque ad reſurrectionem ex mortuis, & cæt. Quas interpres Damaſceni vertit innoxias paſsiones, interpres Sextæ ſynodi vertit: irreprehenſibiles ægrimonias.

παῤῥησία *Adeamus ergo cum fiducia.* μετὰ παῤῥησίας, nõ trepidi, & quaſi diffidentes eius miſericordiæ, ſed cum libera quadam audacia. Exiſtimo autem fiduciam intelligere apoſtolum, quæ etiam in verbis appareat, vt ſcilicet, cõfidentes eius miſericordię, non quaſi alienum, aut durum, & inexorabilem,

ſed

ſed quaſi patrem bonum, & noſtri amantiſſimum cum humili quadam & pia libertate alloquamur.
Atque ideo vtitur nomine παῤῥησία, quæ au- 31
dacia, & libertas in verbis dicitur. Et Act.28. Et docens, quæ ſunt de Domino Ieſu Chriſto cum omni fiducia vtitur eadem voce Græca μετὰ πάσης παῤῥησίας, Ita etiã eſt Act.4. vbi legimus: Et da ſeruis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, & poſtea: Et loquebantur verbum Dei cum fiducia. Quamuis & in factis dicitur interdum παῤῥησία, ſed magis propriè in verbis. Debemus autem adire cum fiducia, quoniam habemus Pontificem, qui nobis poſsit compati.

Ad thronum gratiæ.] In Græco & apud expoſitores Græcos non additur, eius, vt in quibuſdam codicibus latinis. Theophylactus: Throni autem meminit, vt ne audiens pontificem exiſtimes eum ſtare. Nam etiamſi dicatur pontifex ob condeſcenſionem erga nos, & ſubmiſsionem, ſuper diuino tamen throno ſedet, & cæt. Hic thronus eſt, de quo capitul. 1. dixit: Thronus tuus Deus in ſæculum ſæculi: Præterea quoniam dixit: Adeamus ergo cum fiducia, ne forte illa fiducia reuerentiam minuat, additum eſt: ad Thronum gratiæ. Dixit autem Thronum gratiæ, ac ſi diceret: Etiam in illa maieſtate, qua ſedet ad dexteram patris, paratus eſt, ad miſerendum noſtri, & ad præ-
ſtandum omnia, quæ petierimus. Theophylactus: 32
Duo enim Throni ſunt: præſens quidem dum hic viuimus eſt gratiæ, ad quam accedentes, accipiunt per Diuinam gratiam à peccatis ſuis liberationẽ: alter autem ſecundi aduẽtus thronus non eſt gratiæ, nemo enim tunc accipiet remiſsionem, ſed iudicium.

Vt miſericordiam conſequamur, & gratiam inueniamus.] Inuenire gratiam, eſt gratioſum eſſe apud ali-

aliquem & peculiari affectu ab eo amari, vt Exod. 33. In quo enim scire poterimus ego & populus tuus inuenisse nos gratiam in conspectu tuo, nisi ambulaueris nobiscum? Et postea: Et verbũ istud, quod locutus es faciam: inuenisti enim gratiam corã me, & te ipsum noui ex nomine. Primi Reg. 16. stet Dauid in conspectu meo, inuenit enim gratiam coram oculis meis. Quod paulò ante exposuerat dicens: Et venit Dauid ad Saul & stetit coram eo: at ille dilexit eum nimis Luc. 1. Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum. Licet etiam ita exponere vt accipiamus remissionem peccatorum, & gratiam consequamur ad semper in fide & in caritate manendum. Sed ad scripturæ consuetudinem accommodatius est, quod ante diximus.

In auxilio opportuno.] εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id est, in auxilium opportunum, vt nobis opem ferat, cùm maximè ea indigebimus, in tentationibus, scilicet, & persecutionibus grauioribus. Idẽ significat in auxilio opportuno, nam & Apostoli, & noster interpres pro eodem sæpissimè dicunt, in auxilium, & in auxilio, in iudicium, & in iudicio, & similia vt infra capitu. 6. numer. 19. rursum annotabimus.

CAPVT. V.

1 OMNIS *namque pontifex ex hominibus assumptus.*] Docet nunc etiam cur dixerit, debere nos accedere cum fiducia ad Thronum gratiæ, quoniam verè est pontifex noster, & omnia habet, quæ requiri solent in Pontifice. Deinde etiam sumpta ex hoc occasione demonstrat, quãtum Sacerdotium Christi præstet veteri Sacerdotio. Describit igitur primùm ea, quæ habere debet pontifex,

tifex, vt poſtea oſtendat omnia in Chriſtum conuenire. Primum eſt: omnis pontifex ex hominib. aſſumitur, vt ſcilicet, ſit eiuſdem naturæ cum ijs, quorum pontifex eſt, & magis eos amet, & eorum infirmitatibus quaſi expertus compatiatur, & inter eos verſetur, eos doceat, & maiori affectu pro eis oret. Alterum eſt.

Pro hominibus conſtituitur in ijs, quæ ſunt ad Deum.] Id eſt, conſtituitur vt mediatorem agat inter Deum & homines, & pro eis interpellet, eorumque curam habeat in omnibus, quæ ſunt apud Deum agenda.

Vt offerat dona & ſacrificia.] Dona ſunt, quæ ſponte populus offert, cuiuſmodi erant hoſtiæ, quæ appellabantur pacificæ, de quibus Leu. 3. Sacrificia, ſiue victimæ ſunt, quę ex pręſcripto legis pro peccatis offerebantur, de quibus Leu. 4. Ita etiam cap. 8. ait: Omnis namq; pontifex ad offerendum munera, & hoſtias conſtituitur. In his enim locis ſimiliter eſt, δῶρά τε καὶ θυσίας,

Qui condolere poßit ijs, qui ignorant, & errant.] Pro condolere aptiſsimo verbo vſus eſt Pauli Græcus interpres, μετριοπαθεῖν: μέτριος enim dicitur homo modeſtus, moderatus, ſummiſſe ſe gerens, & humanus. Ille igitur dicitur μετριοπαθεῖν, qui nõ iraſcitur ob alterius peccata, ſed ſummiſſe ſe gerit, nec miratur, nec cõtemnit peccantem, ſed humane, & amicè ſubleuat conſiderans fieri poſſe, vt & ipſe peccet, & ideò addidit, quoniam & ipſe circũdatus eſt infirmitate. Theophylactus: hoc eſt, qui poſsit moderatè affici, cõpati, ſe accommodare, ſiue cõdeſcendere, ac condare ijs, qui ex ignorãtia peccaſſent. Oecumenius, vt & Theophylactus, exponit Συμπαθεῖν, id eſt, compati. Ignorantes vocat eos, qui ex ignorãtia peccant, errantęs verò, qui aliorum verbis, aut excem-

exemplis seducũtur πλανωμένοις, id est, seductis, vt interpretatur Oecumenius: his enim compati, ac condolere ęquius est, quam ex malitia peccantibus. At cum pontifex peccantibus etiam ex malitia cõdolere debeat, rectè hæc ad omnes peccatores accommodabimus, omnis enim malus est ignorans, & ignorare dicemus eos, quos nemo decipit, sed ipsi aut per ignorantiam, aut affecti-
3 bus cedentes vltro peccant. Errãtes autẽ nunc dicuntur, qui vt diximus, aliorum verbis aut exẽplis in peccata incidũt πλανώμενοι, enim dicuntur in errorẽ missi, siue errantes: sicut, πλανῶντες, in errorẽ mittentes, proût vertit interpres. 2. Tim. 3. Errantes, & in errorem mittentes. Similiter intelligi videtur illud. 1. Pet. 2. Eratis enim sicut oues errantes, πλανώμενα, quas, scilicet, mali pastores dispersérant, & vt errarent fecerant. De quib. Dominus locutus est Ezec. 34. & Ioh. 10.

Quoniam, & ipse circundatus est infirmitate.] Theodoretus: Ex suis ea etiam, quæ sunt proximorum considerans, Infirmitatem vocat omnem miseriam, quę dolorem efficit, ac maximè affectus perturbantes, & peccata. Oecumenius: Hoc est, peccatis aut afflictionibus, sed quod subditur, *Pro peccatis*, manifestè significauit, quod infirmitatẽ vocauerit peccatum, et cæt. Respicit Oecumenius ad ea, quæ continuò sequuntur: Et propterea, &c. verum latius hic patet nomen infirmitatis, vt affectus etiam, & quidquid estt miseriæ complectantur, vt iam diximus. Circundatus autem dicitur, quia vndequaque occasiones sese offerunt peccatorum, & miseriarum.

Et propterea debet quemadmodum pro populo, & cæt.] Quia ipse etiam obnoxius est affectibus, & peccatis, non solum offert hostiam pro peccatis populi, sed etiam pro suis, vt videmus Leu. 4. vbi prima hostia

postia pro peccato est, quæ offertur pro peccato Pótificis. Vbi habemus: Et propterea in Græco est, καὶ διὰ ταύτην, id est, & propter hanc sicut vertit Erasmus, id est, propter hanc infirmitatem, qua ipse similiter circundatus est: Quare suspicarer interpretem vertisse: Et propter eã, nisi alij codices haberent, καὶ διὰ ταῦτα, idest, propter ea.

Nec quisquam sumit sibi honorem.] Hoc etiam est veri Pontificis, & hoc erat in vsu apud Hebræos olim, vt non qui vellet, sed quem Deus eligeret pótifex esset. Elegit enim Deus Aaron, deinde eius filium natu maximum, quod est semper seruatum dum respublica iuxta Dei leges administrata est.

Sic & Christus, non semetipsum clarificauit.] ἐδόξασε, idest, glorificauit, non se ipsum extulit, non sibi gloriam arrogauit. Sed interpres pro eodẽ habet glorificare, & clarificare quod semper in Græco dicitur δοξάζειν, vt Ioh. 12. Pater clarifica nomẽ tuũ. Venit ergo vox de cœlo: Et clarificaui, & iterum clarificabo. Vult ostendere Christũ esse verum Pontificem, & habere quidquid perfecti Pontificis est. Et quoniam non erat ex Tribu Leui ex qua necesse erat secundum legem creari Pontifices: primum ostendit eum à Deo patre electum esse Pontificem, ostẽsurus postea cur ex alia Tribu eum esse oportuerit.

Sed qui locutus est ad eum: Filius meus, es tu, & cæt.] Non sibi honorem illum arripuit, nec se clarificauit, sed Pater illum glorificauit, & Pontificem elegit. Ille inquam Pater, qui dixit ad eum. Filius meus es tu, & cæt. De quorum verborũ intelligentia multa diximus. c. 1. n. 26. & sequentibus Sed hoc nunc quærimus, quorsum hoc loco repetãtur? Primum vt ostendat, qualis pontifex sit Christus, & quantum cæteris pontificibus præstet, quandoqui-

doquidem, qui dictus est Sacerdos in æternum ille ipse est, cui Pater ait: Filius meus es tu, &c. de eodem enim vtrumque dicitur. Deinde vt nemo miretur hunc illi honorem delatum esse, etiam si ex tribu sacerdotali ortus non fuerit, quoniam alterum accepit, multo maiorem, vt diceretur sibi: Filius meus es tu, &c. Sed quæremus etiam hic, cur non ex eodem Psalmo. 109. vtrumque probauerit, sed ex Psalmo. 2. desumpserit: Filius meus es tu, &c. cum in Psal. 109. idem dicatur: Ex vtero ante Luciferum genui te? Esset enim firmius argumentum, si vtrumq; testimonium ex eodem Psalmo peteretur, constaret etenim apertius vtrumq; de
6 eodem dictum esse. Si autem dicamus notum fuisse Iudæis omnibus Psalmum secundum, scriptũ esse de Messia, atque ideo melius ex eo probari Christum esse verum Dei filium: non minus notũ erat centesimum nonum etiam de Christo agere, vt intelligitur ex Matt. 22. Quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum dicens: Dixit Dominus, &c. Theophylactus pauca scribit, vnde nõnihil possit ad hanc quæstionem responderi. Insuper, inquit, & hoc tecum reputa, quod postquã in centesimo nono Psalmo dixerit: Ex vtero ante Luciferum genui te, deinde paulò post, intulit: Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec, coniunxit hic Paulus, & in vnum redegit, quæ in vtroque Psalmo de generatione dicũtur, perinde ac si dicat: Ne existimes de alio quopiam dici: Tu es Sacerdos in æternum, nisi de eo, qui natus est ante Luciferũ, is porrò non est alius, quàm qui in secundò Psalmo dicitur, hodie genitus esse, &c. Mihi videtur facile responderi posse, verba Psalmi secundi adducta esse ab Apostolo, quoniam valde perspicua sunt, & de quibus nemo dubitare possit, nec in alium sensum trahi
queant

queant:at verba, quæ ſunt in Hebræo vbi nos habemus iuxta LXX. Ex vtero ante Luciferum genui te, obſcuriora ſunt & variè vertuntur atque explicantur, licet veriſsima translatio ſit, quæ eſt in vulgata editione, & veriſsimus ſenſus, filium Dei genitum eſſe ab ęterno ex patre: Sed Apoſtolus prudenter eandem ſententiam protulit in medium verbis apertioribus explicata. Quid autem ad ſacerdotium Chriſti pertineat. Filius meus es tu, & cæt. Eleganter ac breuiter expoſuit Caietanus. Filij enim, inquit, primogeniti erat iure hæreditario Sacerdotium, & cæt. Itaque ſimul ac filium ſuum primogenitum Chriſtum eſſe teſtatur pater, declarat illi deberi Sacerdotium. Quod Caietanus ſcribit de primogenitis vetuſta Hebræorum traditio eſt, de qua Hieronymus in Epiſt. 126. ad Euagrium hæc ſcribit de Hebræis loquens: Simulque & hoc tradunt, quod vſque ad Sacerdotium Aaron omnes primogeniti, ex ſtirpe Noe, cuius ſeries & ordo deſcribitur, fuerint Sacerdotes, & Deo victimas immolarint. Et hæc eſſe primogenita, quæ Eſau fratri ſuo vendiderit Iacob. Et in traditionib. Hebraicis in Geneſ. in illa verba: Et ſumpſit Rebecca veſtimenta Eſau filij ſui maioris, quæ erant deſiderabilia apud ſe domi, ait: Et in hoc loco tradũt Hebræi primogenitos functos officio Sacerdotum, & habuiſſe veſtimentum ſacerdotale, quo induti, Deo victimas offerebat antequam Aaron in Sacerdotium eligeretur. Idem ait, & poſtea in illud Gen. 49. Ruben primogenitus meus, non vt traditionem Hebræorum referens, ſed quod ſentiebat affirmans.

Primogeniti Sacerdotes.

Tu es Sacerdos in æternum.] Tu es ſacerdos, cuius Sacerdotium morte non finietur, vt Sacerdotium aliorum, nec ad ſimilitudinem Aaron, vt

qui in lege initiabantur, sed ad similitudinem Melchisedec, qui neq; oleo corporeo vnctus erat vt Aaron, neque erat ex tribu Leui, sed maior Leui atque Aaron, nec victimas mactauit, sed panem & vinum obtulit. Ita Theophylactus, & alij. Verum, quoniam Apostolus ipse singula verba huius testimonij capite septimo explicaturus est, nos etiam tunc explicabimus.

9 *Qui in diebus carnis suæ.*] Dum vixit in carne mortali. Theophylactus: Non quod carnem deposuerit, nequaquam, retinet enim eam, sed incorruptibilem ac superiorem carnalibus & inculpabilibus passionibus, nimirum fame, siti, labore, idque genus alijs, & cæt. Sanctus Thomas inquit, carnem interdum accipi pro fragilitate carnis: sicut. 1. Corinth. 15. caro & sanguis regnum Dei non possidebunt, atque ita in diebus carnis suæ, dum habebat carnem infirmam et patibilem. Certè caro sæpè in Scriptura ita accipitur, vt corruptibilem naturam significet vt Isa. 31. Equi eorum caro, & non spiritus: Ioh. 3. Quod natum est ex carne, caro est: & cæt. Neque ex volũtate carnis, neque ex voluntate viri, & cæt. Sed non est necesse ad hæc confugere, simpliciter enim exponi debet. In diebus carnis suæ, in diebus, quibus fuit in carne in hoc sæculo, erat enim prius Dei filius ab æterno in patre, sed cum verbum caro factum est, tempus illud dicitur dies carnis, idest, tempus, quo in carne fuit, & versatus est inter nos. Præterea ita de alijs loqui solet Scriptura vt. 2. Cor. 10. in carne enim ambulantes, non secundũ carnem militamus. Gal. 2. Quod autem viuo nunc in carne, in fide viuo filij Dei: Philip. 1. Quod si viuere in carne hic mihi fructus operis est, & cæt. Et postea: Permanere autem in carne magis necessarium propter vos. De Christo igitur quasi de alijs

Caro.

alijs loquitur, qui tantisper dum in hoc sęculo viuunt, dicuntur esse, aut viuere in carne.

Preces supplicationesque ad eum & cæt. Preces, id est, 10
δεήσεις, generale nomẽ est, ἱκετηρία vero quod propriè interpres vertit supplicatio, est supplicum precatio, qualis est eorum, qui se ad pedes abijciunt illorum, quos orant, aut genua tãgunt, aut aliquid simile faciunt: Vnde & ἱκετηρία, dicitur ramus oleæ lana abuolutus, quem supplicantęs in manibus ferebant. Quem morem indicauit Liuius lib. 4. belli Punici his verbis, Ramos oleæ, ac velamenta illa supplicum porrigentes, orare vt reciperẽt se se. Quare hoc in nomine magnus affectus precũ Christi, & magnitudo angoris, quo eas fundebat indicatur. Sed magna dubitatio est, quid his verbis agat Apostolus, & quo tendat? Si enim vt multi putãt demõstrare voluit Christũ verè officium gessisse Pontificis, quia preces & supplicationes pro nobis obtulit, hoc nunc 11
quidem Paulus non dicit, sed aperte eum pro se orasse indicat dicens: Ad eum, qui posset illum saluum facere à morte, orare autem pro se, non magis Pontificis quam cuiusuis hominis est: si autem, vt volunt alij, docet eum etiam præstitisse quod dictum est: Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre, Paulus non tantum dixit, pro semetipso offerre, sed offerre pro peccatis: Et Christus non obtulit pro semetipso pro peccatis. Mihi neutrum agere videtur Apostolus, sed cum probasset Christum esse Pontificem & quidem à Deo electum, nunc probat esse hominem circundatum infirmitate, qui condolere posit ijs, qui ignorant, & errãt. Quod enim addidit: Et propterea debet, quemamodum pro populo, ita etiã pro semetipso offerre ꝑ peccatis, nõ est additũ vt

Supplicatio. ἱκετηρία,

Christo conuenire putaretur iam enim cap. 4. di-
xerat: Tentatum autem per omnia pro similitu-
dine absque peccato, sed vt confirmaret, quod di-
xerat: Pontificē talem esse debere, vt infirmitatis
ipse non sit expers, quò condolere posit infirmis
ac si diceret: Adeò hoc verum est Pontificem de-
bere esse circundatum infirmitate, sicut, & reli-
quos, vt etiam maximam omnium infirmitatem,
id est, peccatum sentiat, ac pro se orare opus ha-
12 beat non minus, quam pro populo. Christum
autem circundatum fuisse infirmitate ex eo con-
firmat, quod dum inter nos vixit, non preces
tantum obtulit vt à morte saluus fieret, sed etiam
supplicationes cum clamore valido, & lachry-
mis. Hoc autem fecit quoniam caro eius vehemē-
ter terrebatur morte, & tantis doloribus, crucia-
tusq; iam imminentes perhorrescebat, & ipse in
magno animi angore erat. Videmus hoc in pasio-
ne Matth. 26. Cępit contristari, & mę stus esse, Mar.
14. Cæpit pauere, & tædere. Matth. 26. Tunc ait il-
lis: Tristis est anima mea vsque ad mortem. Sup-
plicationes in eodem loco videmus: Et progres-
sus pusillum, procidit in faciem suam orans, & di-
cens: Pater mi, si posibile est, transeat à me ca-
lix iste. In hac oratione, quo angore animi cor-
reptus fuerit, videmus Luc. 22. Apparuit autem
illi Angelus de cœlo confortans eum. Et factus in
agonia prolixius orabat. Et factus est sudor eius
sicut guttæ sanguinis decurrentes in terram.
Cumque diu orauerit in tanto angore, quis dubi-
tet eum tunc, & valide clamasse præ vehementi
dolore, & lachrymas fudisse, qui sanguinem fu-
dit? Tunc ergo ita orauit vt nunc ait Paulus, & a-
lias etiam fortasse. Hoc igitur nunc probat, paulò
post & illud probaturus, obtulisse eum hostiam
pro peccatis.

Ad eum qui poßit illũ saluũ facere à morte.] Duo petiuit, vt & mors auerteretur si fieri posset, & si Deus vellet, & vt mortuus à morte non teneretur, sed tertio die resurgeret. Prius in Euangelistis legimus, posterius negãt Chrysostomus, & Theophylactus vsquam in Euangelijs legi, vt Christus pro resurrectione sua orauerit. At quid hoc refert, si in alijs scripturæ locis legitur? vt Psalm. 20. vitam petijt à te & tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum, & in sæculum sæculi: Psalm. 21. Erue à framea Deus animam meam, & de manu canis vnicam meam. Psalm. 68. Non me demergat tempestas aquæ, neque absorbeat me profundum, neque vrgeat super me puteus os suum. Et Psalm. 40. etiam apertius: Tu autem Domine miserere mei, & resuscita me, & retribuam eis. Sed & in Euangelio hoc ipsum petiuit Dominus Iohan. 17. cùm subleuatis oculis in cœlum dixit: Pater, venit hora, clarifica filium tuum, vt & filius tuus clarificet te. Quod intelligitur ex verbis eiusdem Euangelistæ c. 12. Hæc non cognouerunt discipuli eius, primùm, sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt, quia hæc erãt scripta de eo. 13

Exauditus est.] Etenim resurrectionem, quam petebat obtinuit sicut ait Dauid Psalm. 20. Desiderium cordis eius tribuisti ei, & voluntate labiorum eius non fraudasti eum, vitam petijt à te & tribuisti ei, &c. liberari verò à morte nõ simpliciter petijt, sed si ita expediret, & Deus id mallet, ac propterea addidit. Veruntamẽ non mea volũtas, sed tua fiat. Hæc dixit Paulus, vt scirent tam gratum Deo Pontificem esse Christum, vt nihil petierit, quod non impetrauerit, & omnem suam spem in eo collocent. In Græco est: *Et exauditus.* Ita etiam est in translatione Syriaca, & in 14

nonnullis codicibus latinis manuſcriptis. Apud Græcos tam offerés, quam exauditus participium eſt προσενέγκας καὶ εἰσακουσθεὶς, Quare ſi ita legatur, non eſt addendum, Eſt, ſed ita legendum: Offerens, & exauditus pro ſua reuerentia, ita vt non ibi finiatur ſententia, ſed ſequatur: Et quidẽ cùm eſſet filius Dei, &c. At puto noſtrũ interpretem non legiſſe, εἰσακουσθεὶς, ſed εἰσακούσθη, id eſt, exauditus eſt, nihil tamen ad ſenſum refert ſiue legatur, Et exauditus, ſiue Exauditus eſt, ſic enim interpretabimur: Offerens, id eſt, cum obtuliſſet, etiam exauditus eſt. Ita eſt in translatione Syriaca, quæ habet: Qui etiam carnem indutus petitionem, & ſupplicationem cum mugitu valido, & lachrymis obtulit ei, qui poſſet ipſum à morte ſeruare, & exauditus eſt. Et re vera multo melius ita clauditur periodus. Nã quod ſequitur in Græco, καίπερ ὢν υἱὸς, &c. Et quidem cũ eſſet filius didicit, &c. initium eſt ſequentis ſententiæ, vt mox oſtendemus. Dicendum igitur, quod ſæpè experti ſumus, & experiemur, noſtrum interpretem antiquiorem Chryſoſtomo, codices Græcos nactum eſſe emendatiores, atque ideo interdum non conuenire illi cum poſterioris ætatis codicibus.

Pro ſua reuerẽtia.) ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, In Græco non eſt, ſua, ſed tantum pro reuerentia, Quod Chryſoſtomus, & Theophylactus, & Occumenius interpretantur, in hunc ſenſum: Tanta fuit eius reuerentia erga patrem, vt & ipſe pater eum reueritus ſit, & quaſi pro reuerentia, non ſuſti-

εὐλάβεια, nuerit quidquã ei negare. εὐλάβεια, propriè eſt timor, & reuerentia vt infra cap. 12. Per quam ſeruiamus placentes Deo cum metu, & reuerẽtia μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας, Et εὐλαβὴς, quod interpres

pres vertere solet Timoratus vt Luc. 2. Et homo 16
ste iustus & timoratus, & Act. 8. Curauerunt autem Stephanum viri timorati. Quare si vim vocabuli spectemus, cum timor hic reuerentiæ, propriè homini conueniat ergaDeum, germanissima interpretatio hæc erit: Exauditus est pro reuerentia, quam semper erga Deum habuit. Sed potest & ita exponi: Pro reuerentia, quam pater erga eum habebat: at hoc minus propriè. Chrysostomus vtramque interpretationem paucis videtur attigisse, ita enim ait: Tanta erat eius reuerentia, vt etiam propterea eũ reuereretur Deus. Videtur autem mihi interpres addidisse sua, vt quodámodo tolleret ambiguitatem, & priorem expositionem eligendam doceret.

Et quidem cum esset filius Dei, didicit ex ijs quæ passus est obedientiam.] Theophylactus priora verba copulat cum superiori sententia: Exauditus est pro sua reuerentia, & quidem cum esset filius, ac si diceret: Reueritus est eum Pater, etiam si filius esset, haberetque erga eum naturalem fiduciam Pater. At melius sine dubio sententia hinc incipit. Et quidem cum esset filius Dei, didicit, & cæt. quam vnde ipse vult. Didicit ex ijs, &c. quod aliunde pendere facilè intelligitur. Sensus
est: Cum esset filius Dei, cui propterea immorta- 17
litas, & gloria corporis, & exaltatio nominis sui debebatur, pati voluit, et per pasſionẽ didicit obedientiam, id est, experimẽto cognouit vim, & præstantiam obedientiæ, quam grata illa Deo sit, & quanta bona conciliet, nam quod ei, vt filio debebatur per obedientiã pasſionis meruit, & magna cũ voluptate obtinuit. Et idcirco ait. Et cõsummatus, &c. In Græco tantum legitur: cum esset filius: sed si non additur, Dei, satis intelligitur subaudiri debere. At quorsum hoc dicit Apostolus,

neque enim pertinere videtur ad id quod agebat de Christi Pontificatu? Imo pertinet maximè Dixit, eum preces & supplicationes obtulisse, & exauditum esse pro sua reuerentia, nunc addit, per obedientiam paßionis obtinuisse eum, vt non solum de eo, quod tunc petebat exaudiretur, & immortalitate frueretur, sed etiam causa esset salutis omnibus sibi obtemperantibus, & secū per viuam fidem semper manentibus. Hoc autem dicit, vt & paßionem Christi magnifaciant, & semper in eius fide atque obedientia permaneant.

18 *Et consummatus factus est omnibus, &c.*] Exauditus est, & à morte liberatus immortalitatis gloriam accepit, & ad dexteram patris exaltatus est (hoc enim significat consummatus, vt cap. 2. dixit: Autorem salutis eorum per paßiones consummare, quod in eodem loco exposuimus. n. 44. 45.) & simul per paßionem suam accepit, vt omnes sibi obtemperantes æterna salute donaret. Sed dicit: consummatus, quoniam postquam resurrexit & ascendit in cœlum, & misit Spiritum sanctum cœperunt homines maximè ad eum conuerti, & habere salutem, quam ipse illis obtinuerat per paßionem.

Appellatus à Deo pontifex.] Omnibus sibi obtemperantibus factus est causa salutis æternæ, quia Deus Pontificem eum appellauit, id est, Pontificem nostrum fecit, non secundum ordinem Aaron, sed secundum ordinem Melchisedec, quod postea explicabitur.

De quo nobis grandis sermo & interpretabilis ad dicendum.] Omnino legendum est Ininterpretabilis δυσερμήνευτος: id est, difficilis explicatu, sed dū indocti librarij festinant, solent litteras, aut Syllabas demere, cùm continuò eædem sequuntur, vt adnota-

adnotauimus in cap.3.Habacuc n.62. vt in eodem cap. Et super excelsa mea, deducet me victor in psalmis canentem,pro victori Rom.11.Et inuestigabiles viæ eius.Et Ephes.3.Et Euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, pro ininuestigabiles. Psal.118.præueni in maturitate, pro in immaturitate.Ita nunc interpretabilis,pro ininterpretabilis. Hierony. ad Euagrium Epistol. 126. de hoc loco ait: Et difficultatem rei procemio exaggerat dicens: super quo multus nobis sermo est, & ininterpretabilis: non quia Apostolus non potue- 19
rit id interpretari, sed quia illius temporis non fuerit, Hebræis enim, id est, Iudæis persuadebat &cæt. Veruntamen si vas electionis stupet ad mysterium, & de quo disputat ineffabile confitetur: quantò magis nos vermiculi,& culices solam debemns scientiam inscitiæ confiteri? &cæt.Ininterpretabilis autemi,dest, difficillimus interpretatu,quia Hebręi non ita erant scientia mysteriorum Christi prouecti, vt capere possent omnino ea quæ in typo Melchisedec latebant. Hoc igitur dicit, quod Dominus dixit Apostolis Ioh. 16. multa habeo vobis dicere,sed nō potestis portare modo. Quod interpres vertit, grandis sermo in Græco est πολὺς λόγος, idest,multus sermo, vt modo retulimus ex Hieronymo. Erasmus: De quo nobis multa forent dicenda eaque difficilia explicatu. Grandis ergo sermo dicitur, magnitudine & multitudine rerum dicendarum. Rationem eius quod dixit reddit Apostolus: Quoniam inbecilles facti estis ad audiendum; & tamē non omnia tacuit, sed multa subtiliter explicauit capite septimo. Chrysostomus: Et attende quia nec tacuit omninò de verbo, nec locutus est. Illud quidem vt eorum intelligentiam subleuaret, & persuaderet etiam ipsis, vt perfecti essent,

& non fraudarentur magnis dogmatibus; istud autem ne obrueret eorum mentem.

20 *Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.*] Pro imbecilles est νωθροί, quod Erasmus & interpretes Chrysostomi & Theophylacti vertunt, segnes. Significat ea vox segnes ignauos, tardos, & tardi erant ad audiendum, quia non poterant intelligentia consequi dicentē, idest, non poterant grandia capere. Quod rectè expressit interpres: Quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Et quid hoc sit, ipse Apostolus exponit: Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis, vt vos doceamini quæ sunt elementa exordij sermonum Dei, & facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo. Theophylactus: Hos autem, quia discendi facultas ex afflictionibus obuenerat, non carnales eos, sed segnes & torpidos nominat. Quum ait: facti estis, ostendit primum ipsos benè valuisse, post hæc verò tales factos. Oecumenius: Tentationes, inquit, & afflictiones red-
21 diderunt vos segnes, neque potestis perfectos audire sermones, &cæt. Ego potius eos imbecilles ad audiendum factos puto negligentia & ignauia sua, quod parum in rerum diuinarum cognitione laboris atq; operæ posuerant, sicut ait: Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, &c. quod ignauis, qui ignauia sua parum profecerunt dici solet. Quamuis huius ignauiæ & cessationis causa potuit esse persecutio.

Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus.] Iam diu ad Christum conuersi estis, & tempus postulabat, vt non solum vos mysteria Christi probè teneretis, sed alios etiam ea docere possetis. Chrysostomus: Attende quomodo cum laude struat increpationem. Hoc quippè est semper sapientiæ
Gal. 5. Pauli difficilia bonis intermiscere. Quod etiam

in

in Epiſtola ad Galatas facit,dicens : Currebatis bene quis vos impediuit? Et: tanta paſſi eſtis ſine cauſa?ſi tamen ſine cauſa,&c. Gal.3.

Quæ ſint elementa exordij ſermonum Dei.] Elementa, ideſt, ςοιχεῖα. vocat litteras, quæ ſcilicet primum omnium pueris traduntur, & elementa exordij ſiue principij,ſunt literæ principio traditæ, ſiue vnde doctrina incipitur. Intelligit autem his prima rudimenta Euangelicæ doctrinæ, quæ catechumenis tradebantur. Chryſoſtomus & alij ex Græcis: elementa ſermonum Dei putant eſſe, quæ de humanitate Chriſti dicebantur, quoniam 12
tacita diuinitate,ea primum tradebantur rudioribus. Ego non video cur de his tantum hæc dicta exiſtimemus, cum præſertim omnes qui baptizandi eſſent, neceſſe eſſet credere Chriſtum eſſe Deum. De his igitur,& de apertiſſimis quiquſque quæ primo rudiores docebantur antequam baptizarentur,intelligamus,ac de illis de quibus cap. 6. ait: Non rurſus iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,baptiſmatum doctrinæ, impoſitionis quoque manuum, ac reſurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.

Et facti eſtis quibus lacte opus ſit,non ſolido cibo.] Veſtra incuria & ſocordia eò deueniſtis, vt opus ſit tradere vobis rudiméta,quæ catechumeni diſcũt, nec altiora capere poſſitis. Lacte.n. infantes nutriuntur,grandiores vero ſolido cibo, qui dentes habent ad mandendum. Lac eorum eſt,qui mandere non valent. Ita etiam dixit.1.Corint.3. Ego fratres non potui vobis loqui,quaſi ſpiritualibus, ſed quaſi carnalibus. Tanquam paruulis in Chriſto lac vobis potum dedi, non eſcam, nondum enim poteratis,ſed nec nunc quidem poteſtis, adhuc enim carnales eſtis. *Lacte.*

Expert

Expers est sermonis iustitiæ.] ἄπειρος. Inex-
23 pertus, rudis, imperitus. Iustitiā vocat sanctitatē & perfectionem vitæ Christianæ, de qua non potest agi cum incipientibus, sed minora, & apertiora, & faciliora eis tradenda sunt.

Paruulus enim est.] Lacte nutriendus est, non enim potest mandere solidiorem cibum.

Perfectorum autem est solidus cibus.] Hoc est, altior & subtilior doctrina, tam de credendis, quam de agendis. Cùm dicit: Perfectorum, docet, qui sint illi, quibus lacte opus est, idest, imperfecti, & incipientes. Augustinus tractatu. 98. in Ioannem. Hic enim videmus tamquam definitum esse quem perfectorum dicit solidum cibum: Et hoc esse illud, quod ad Corinthios scriptum est: sapientiam loquimur inter perfectos, 1. Cor. 2.

Eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus.] Explicat quosnam perfectos appellauerit, qui scilicet rectè intelligunt, & vsu temporis didicerunt quid sit bonum, & quid malum, quid in quaque re sequendum, quid fugiendum sit, nec circumferuntur omni vento doctrinæ. Idem de credendis intelligendum est. A sensibus autem, quibus quæ noceant corpori, & quæ prosint, nunc visu, nunc auditu, nunc olfactu, aut tactu, aut gustu cognoscuntur, ad mentem similitudinem duxit, quę habet quasi suos sensus, ac multis modis & variis indiciis deprehendit bonum, & malum, verum, & falsum. Augustinus ibidem: Hoc vero qui inualida, & inercitata mente non possunt, profectò nisi fidei quodam lacte teneantur, & inuisibilia, quæ non vident, & intelligibilia, quę nondum intelligunt, credant, facilè ad vanas & sacrilegas fabulas promissione scientiæ ducuntur, &c.

Quæritur, si Hebræi rudes erant, & paruuli, cur
24 eis Apostolus sublimia & ardua mysteria in hac

Epi-

Epiſtola ſcripſit, de filij cõſubſtantialitate, de purgatione peccatorum, de ſeſſione ad dexteram, & ſimilia. Ad hoc ita reſpondet S. Thomas. Dicendũ eſt ſecundùm Auguſtinum, quod non eſt intelligendum quod in doctrina fidei, alia ſunt tradenda maioribus & perfectis, & alia imperfectis. Nõ enim eſt inter eos iſta differentia: eadem enim vtriſque ſunt tradenda: ſed paruulis proponenda ſunt, ſed non exponenda nec pertractanda, quia intellectus eorum magis deficeret quam eleuaretur. Hæc S. Thomas. Ita ergo fecit Apoſtolus, non enim ſubtiliter altiora perſecutus eſt, ſed aut tantum propoſuit, aut certè ita tractauit, vt capere ipſi poſſent. Hoc ipſum quod ex S. Thoma retulimus fuſius docet Auguſtinus tractatu 98. in Ioannem.

CAPVT VI.

QVapropter intermittentes inchoationis Chriſti ſermonem.] In Græco eſt aduerbium: propter quod relinquentes initij Chriſti ſermonẽ: 1
Et ſenſus eſt, quem Eraſmus verſione ſua expreſſit: Quapropter omiſſo qui in Chriſto rudes inchoat ſermone, ſed cur dicit, Quapropter, cum potiùs ex dictis contrarium colligatur? Si enim illi paruuli ſunt, & lacte indigent, non erat relinquendus ſermo rudibus & incipientib. aptus, ſed ille, qui perfectorum eſt, quem tamen perſequi ſe velle docet cùm ait: Ad perfectionem feramur, &c. Mihi ad hanc quæſtionem, in qua multum nobiles expoſitores laborant in hunc modum reſpondendum videtur. Dixerat Apoſtolus de Melchiſedec. De quo nobis grandis ſermo & ininterpretabilis ad dicendum, quoniam facti eſtis imbecilles ad audiendum, atque id non ideo dixerat, quod ſermonem

nem illum tacere vellet: erat enim,ad id,quod in hac Epiſtola agit valde accommodatus,ſed vt magis illos excitaret ſtudio audiendi, atque intentiores & beneuolentiores redderet. Cumque illorum imbecillitatem & tarditatem accuſat, idcircò facit, vt pudore ad meliùs intelligenda, quæ ſcribit incitentur.Hoc igitur nunc ait:Quam
2 quam hactenùs tardi & ſegnes ad rerum diuinarum intelligentiam fueritis,lacte potiùs indigeatis,quam ſolido cibo,tamen miſſa nunc faciamus prima illa rudiméta,& ad perfectionem feramur, Hoc eſt date operá,quamuis imbecilli ſitis ad audiendum,vt mecum intelligatis,quæ perfectis dici ſolent, & animo ac voluntate ad capiendũ ea feramini. Videlicet non deſperat Paulus,quæ ſcripturus eſt,poſſe ab illis percipi,ſi animum intendant,aut certè à nonnullis eorum,qui eruditiores erant , per quos cæteri etiam paulatim intelligerent.Itaq;, Quapropter,pertinet ad illud:De quo nobis grandis ſermo,&c.ac ſi dicat: Quapropter agite,& vos ad rei magnæ atque vtilis intelligentiam parate.Pro Intermittentes eſt ἀφέντες, quod propriè eſt relinquentes,aut remittentes, quemadmodum legit Auguſtinus in libr.de fide & operibus c.11.vbi ita refert hæc verba: Ideoque remittentes initij Chriſti verbum in conſummationem reſpiciamus.Eodem verbo Græco vti ſolent Apoſtoli cum de remittendis peccatis agunt, & ipſam remiſſionẽ vocant ἄφεσιν,vt Matth.3. Et dimitte nobis debita noſtra,ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.Et cap.18. Quoties peccabit in me frater meus & dimittam ei? Epheſ.1.& Col.1.Per
3 quem habemus redemptionẽ per ſanguinẽ eius, remiſſionem peccatorum,&c. Suſpicor autẽ noſtrum interpretem verbum Grecum accepiſſe pro remittere,ſiue relaxare, quaſi Apoſtolus noluerit peni-

penitus illum sermonem omittere, sed intermittere, quasi iterum postea assumendum, & vrgendũ ac propterea vertisse intermittentes, idest, ad tempus omittentes.

Non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis.] Hoc est, non exhortabor vos ad pœnitentiam ab operibus mortuis, nec de illa pœnitentia nunc agam, quæ baptizandis ante omnia præcipi solet, quasi primum fundamentum bonorum spiritualium, quæ accepturi sunt Act. 2. His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apostolos: Quid faciemus viri fratres? Petrus verò ad illos: Pœnitentiã, inquit, agite, & baptizetur vnusquisque vestrum. De hac pœnitentia omnes hæc dici consentiunt, quod Augustinus in lib. de fide & operibus cap. 11. his verbis exponit. Cur non etiam illud consequenter intelligunt, ipsam ab AEgyptiis separationem significare discessionem à peccatis, quam baptizandi profitentur? Ad hoc .n. pertinet quod à Petro dictum est: agite pœnitentiam & baptizetur vnusquisque in nomine Domini nostri IESV Christi: tanquam diceret: recedite ab AEgypto, & per mare rubrum transite. Vnde & in Epistola, quæ ad Hebræos inscribitur, cum eorum, qui baptizantur commemorentur initia, posita est ibi pœnitentia à mortuis operibus: sic enim dicit, Ideoque remittentes initij, Christi verbum, in cõsummationem respiciamus, non iterum facientes fundamentum pœnitentiæ à mortuis operibus & fidei in Deũ, lauacri doctrinę, impositionis manuum, resurrectionis etiam mortuorum, & iudicij æterni. Hæc igitur omnia pertinere ad initia neophytorũ satis, aperteq; scriptura testatur, &c. Deinde docens, quæ sint opera mortua, infert: Quid est autem à mortuis operibus pœnitentia, nisi

ab iis,

ab iis,quæ oportet mortificari,vt viuamus, &cæt. Res tunc dicitur mortua,cùm non mouetur, neq; officium ſuum facit,vt manus aut pes. Quare peccata,quia nec in vitam æternam diriguntur, quæ finis humanarum actionũ eſt, nec dirigi poſſunt, opera mortua vocantur, vt expoſuit S. Thomas. Peccata ergo in quibus viuebant ante quam ad fidem venirent,meritò opera mortua vocauit. Sed cur ait:Non rurſum iacientes fundamentum pœ-
5 nitentiæ,quaſi ante ieciſſet?Deinde quorſum cum illis ageret de pœnitentia,quę præcedit baptiſmũ niſi ſermo de Melchiſedec obſtitiſſet, cũ ipſi iam diu fuiſſent baptizati? ſi peccauerant, agendum quidem erat cum illis de pœnitentia,at non de ea quæ ante baptiſmum ſuſcipitur, ſed de ea, quæ propria baptizatorum eſt,& eſt ſacramentum. Et quoniam eadem quæſtio exoritur in reliquis, quæ ſequuntur:primum ea exponamus, deinde ſimul ad omnia reſpondebimus.

Et fidei ad Deum.]quam ſcilicet baptizandi,& docebantur,& confitebantur,vt diximus,cap.3.nu.3. Nihil autem refert ἐπὶ θεὸν,in Deum ne, vertas,an ad Deum,idem in vtroque ſenſus eſt.

Baptiſmatum doctrinæ.]In Græco etiam plurali numero legitur βαπτισμῶν,quomodo legerunt Chryſoſtomus & alij Græci.Sed extitiſſe olim codices,in quibus eſſet,baptiſmi, ſatis intelligimus ex translatione Syriaca,quæ ita habet, & ex Auguſtino,qui in lib.de fide & operibus cap.11. poſuit,lauacri doctrinæ. Nec multum mirarer ſi ex βαπτισμοῦ, fieret βαπτισμῶν, ſed verior lectio
6 eſt,quam interpres cum Græcis ſecutus eſt. Multi putant baptiſmata nominari, quoniam non ſimplex baptiſma eſt,ſed triplex,ideſt,fluminis,& flaminis,& ſanguinis: neque enim dubitandum videtur,quin hæc tria baptizandi docerentur. Probabi-

babiliter etiam dicemus baptiſmata dici propter triplicem merſionem: ita enim baptizabant Apoſtoli. Mihi hoc veriſimillimum videtur, Hebræos putaſſe iterari poſſe baptiſmum cum rudes eſſent in rebus fidei, & aſſueti legi, in qua multi baptiſmi, & multæ oblationes erant in vſu, ſicut legimus, Marc. 7. Phariſæi enim, & omnes Iudæi, niſi crebro lauerint manus, non manducant tenentes traditionem ſeniorum: & à foro, niſi baptizentur, non comedunt: Et alia multa ſunt, quæ tradita ſunt illis ſeruare, baptiſmata calicum & vrceorum, & æramentorum, & lectorum. Theophylactus: Fortaſſe autem & illi, vt qui legi adhuc affixi erant, multos baptiſmos Iudaico more etiam in gratia prædicabant. OEcumenius: Hi cum Iudaice pluſquam æquum erat curioſi eſſent, quoniam varia erant in lege baptiſmata, volebant nouæ quoq; legis baptiſmate, quod regenerationem confert, frequenter baptizari, eò quod frequenter vellent remiſſionem peccatorum accipere, & cæt. Idem docet Ambroſius libr. 2. de pœnitentia cap. 2. Hoc colligitur ex verbis ſequentibus Apoſtoli: Impoſſibile enim eſt, eos qui ſemel ſunt illuminati, &c. quæ de baptiſmo dicuntur, nec vllo modo ita intellecta pertinerent ad præcedentia niſi hoc Apoſtolus ſubindicaſſet, cum dicit baptiſmatum Doctrinæ. Pertinere autem omninò, declarat coniunctio, Enim. Eſt ergo ſenſus: Non repetam nunc, quæ de Baptiſmo, initio dici ſolent, vnicum eſſe baptiſma Chriſtianis, nec nos habere plura baptiſmata, vt in lege. 7

Impoſitionis quoque manuum.] De ſacramento confirmationis loquitur, in quo manus imponebantur baptizatis, vt plenitudinem Spiritus ſancti acciperét. Acto. 8. Nondum enim in quemquam illorum venerat, ſed baptizati tantum erãt in nomine

Domini Iesu. Tunc imponebant manus super illos & accipiebant Spiritum sanctum.

Ac resurrectionis mortuorum & iudicij æterni.] Inter alia hæc duo maximè tradebantur catechumenis, resurrectionis mortuorum Doctrina, & iudicij, vt spe resurrectionis omnibus periculis libenter se pro Christo exponerent, & timore iudicij, nunquam ad priora peccata redirent. Dicitur autem iudicium æternum, quia nunquam mutandum est, quod in eo iudicio statuetur; sed æterna futura est eius sententia. In his omnibus subauditur illud, quod præcessit: Non rursum iacientes fundamentum, vt sit: Non iacientes iterum fundamentum pœnitentiæ, nec iacientes fundamentum fidei in Deum, aut fundamentum Doctrinæ baptismatum, &cæt. Ex dictis solui potest quæstio, quam num. 5. Proposuimus. Putabant Hebræi, vt diximus peccatores posse iterum baptizari, atque ita & baptismum & doctrinam illã, quam ante baptismum docebantur catechumeni, expectabant. Respondet ergo Apostolus, non ea nunc repetam, quæ iam accepistis, neque ita instituendi estis, ac si iterum essetis baptizandi, non potest baptismus iterari. Ac propterea infert: Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, &cæt.

8 *Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus.*] Manifestè hæc aduersari videntur solutioni propositæ quæstionis, ex qua potiùs fieri videbantur nunquam illa esse repetenda, quia baptismus, quem illa antecedunt non potest repeti: Et tamen Paulus pollicetur se ea repetiturum si permiserit Deus. Si Theophylactum sequi velimus, facilè difficultatem vitabimus, ita enim ait: Hoc faciemus. Quale? vt ad perfectionem accingamur. Multi & Græcorum & Latinorum eodem modo exponunt. Et

hoc faciemus, scilicet, vt ad perfectionem feramur, si Deus permiserit, idest, si vires nobis dederit ad faciendum. Ego persuadere mihi non possum hoc Paulum voluisse: cùm enim dixerit: non agam nunc de pœnitentiá, de fide, de baptismó, &cæt.& continuo inferat: Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus, ipsa verba hunc sensum facilè indicant: Et hoc, quod nunc omitto faciam aliquando, si Deus permiserit. Sed quomodo hoc facere poterat Apostolus, aut quorsum faceret cū illi, nec baptizandi iterum essent, nec confirmandi. Quare frustra verba faceret de pœnitētia præeunte baptismum? Fortasse ipse quæstionem soluit cum addidit: si quidem permiserit Deus, neque enim inepte ita intelligeretur. Faciam hoc quantum Deus permiserit. Baptismo quidem iterum vos ablui non permittit, atque ideo de pœnitentia baptismi nihil dicam: hanc enim ob causam continuo ait: Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati: &c. de cæteris tantum, quæ Deus permittit, agam si Deus dederit. Verū facilior & expeditior hæc explicatio est. De iis etiā agam cū licebit. Sed intelligit Apostolus de his rudimētis se aliquando esse locuturum, ita vt illis vtile erit. Aget de pœnitentia ab operibus mortuis exhortans eos ad nouam vitam per confessionem inchoandam: aget de baptismo, non vt iterum baptizentur, sed vt meminerint, quam viuendi rationem elegerint, & quam tenere debeant, qui Christi membra per baptismum effecti sunt, docebitq; semel tantum suscipi posse, quia semel gigni debuerunt: aget de impositione manuum, vt sciant qua animi cōstantia tenere debeāt semel susceptā fidē, &c. Quęris, an hoc ꝙ pollicetur pręstiterit in hac Epistola, præstitit sanè quantū ad præsens institutū pertinere vidit. Nam de baptismo & pœni- 9

tentia in hoc. ca.& in 10.loquitur,de fide.ca.11.de iudicio c.10.& 12.de resurrectione mortuorũ quędam miscet c.11.& 12.Quod autem ait:si Deus per-

Permittere.

10 miserit,ideo dixit, quod multa sæpè dicerent, aut facerent, aut scriberent Apostoli nisi Deus vetaret,atque alia fieri,aut scribi mallet, vt Actor.16. Transeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem vetati sunt ab Spiritu sancto loqui verbum in Asia. Cùm venissent autem in Mysiam,tentabant ire in Bithyniam,& non permisit eos spiritus Iesu.Est ergo ac si diceret:Nisi Dominus volun tati meæ obstiterit,nisi aliud facere præceperit. Itaque non ita nunc accipitur permittere, vt cùm Deus dicitur permittere, peccata , sed vt idem sit atque velle,aut non impedire, quod etiam in bonis dicitur.Ita etiam dixit. 1.Corin.16.Nolo enim vos modo in transitu videre, Spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. Volebat quidem sed videbat fieri posse, vt eo tempore Deus sibi alia præciperet vt manere apud eos non posset. Ita etiam Matth. 8.alius autem de discipulis eius, ait illi: Domine permitte me primum & sepelire patrem meum. Et in eodem capit. vbi nos habemus: si Eiicis nos hinc , mitte nos in gregem porcorum, in Græco est: Permitte nobis abire in gregem porcorum.

11 *Impossibile enim est eos,qui semel sunt illuminati.*] Quoniam dixerat:Non rursum iacientes fundamentũ pœnitentiæ,&cæt. & doctrinæ baptismatum meminerat, noluit differre, quod de baptismo promisit, ne diutiùs in magno & pernicioso errore hærerent putantes baptismum posse iterari. Nouatiani hæretici hoc testimonio abutebantur ad tollendam pœnitentiam,negabant enim eam cõcedi posse iis, qui post baptismum peccassent,vt

scri-

scribit Ambrosius libr.2.de pœnitentia cap.2. Hi etiam Cathari dicti sunt, ideſt mundi, ita enim se ipsos vocabant, vt ait Augustinus in lib. de hæresibus cap.38. Quos Gregorius Nazianzen. in oratione in sancta lumina, appellat nouos Pharisæos, & nomine dumtaxat, non animo & voluntate puros. Sed pessime illud in alienum sensum detorquebant, cum Apostolus non de sacramento pœnitentiæ, sed de baptismo agat, vt Ambrosius in eodem loco, & veteres patres docuerunt, & ex ipsis Apostoli verbis apertè intelligi videtur. Quare ridiculum est, quod Lutherus scripsit in prologis, hanc Epistolam neque Pauli esse, nec alterius Apostoli, quoniam pœnitentiam tollit. Hoc etiã ex his verbis incipit intelligi. Eos, qui semel sunt illuminati τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, quod de baptizatis dicitur, baptismus enim Apostolicis temporibus, illuminatio vocabatur. Nicetas in scho- 12
liis orationis Gregorij Nazianze. in sancta lumina initio: baptismus, inquit, luminum nomine appellatur quod purget & illustret. Quo etiam fit, vt faces eo tempore lætitiæ signum accendamus, &c. Dionysi. in lib. de Ecclesiastica Hierarchia c.3. in 1. eius parte: Sic igitur & sacræ diuinæ generationis sacramẽtum, quia primi luminis consortiũ tradit, omniumq; diuinarum illustrationũ principium est, & ex effectu ipso verissimo illud illuminationis cognomine prædicamus, &c. Apertè etiam docet Paul. Heb.10. cùm ait: Rememoramini aũt pristinos dies, in quib illuminati magnum certamen sustinuistis passionum. Hoc est, postquam baptizati estis, tunc enim eos Iudæi persecuti sunt, quia manifestè Iudaismum deseruisse eos viderunt. Quare rectè positum est in translatione Syriaca: Sed non possunt ij, qui semel ad baptismum descenderunt, & cæt. At, inquis: etiam si

visitabo vos, & suscitabo super vos verbum meũ bonum,& reducam vos ad locum istum: verbum bonum vocat promissioné de eorum captiuitate soluenda,sicut dixit c.25. Cumq; impleti fuerint septuaginta anni visitabo super regem Babylonis &c.Et ca.33. Ecce dies venient, dicit Dominus, & suscitabo verbum bonum, quod locutus sum ad domum Israël,& ad domum Iuda: Hoc verbum bonum est promissio illa ca.23. Ecce dies veniunt, dicit Dominus,& suscitabo Dauid germé iustum & regnabit rex,& sapiens erit,&c. Ex quo intelli-
16 gemus illud psalmi.44. Eructauit cor meum verbum bonum,idest, proferam verba promissionis, & consolationis magnæ. Vaticinaturus enim erat de nuptiis Christi & Ecclesiæ, & de Christi victoria,ac propterea infert:Dico ego opera mea regi, idest,hos meos versus, ego loquor Christo regi, eum laudare volo.Euthymius: Cernens propheta,quod magna quędam de Christo sibi erant prędicenda,exordio quodam vtitur,dicens, sermoné se bonum ac salutarem prolaturum, veteres etiã Ethnici bona verba vocabant fœlicia, & boni ominis & læta quorum vsus erat maximè in festis diebus & in sacrificiis,vt Tibullus.

Dicamus bona verba,venit natalis ad aras, (Lib.2. Eleg.2.)
Prospera lux oritur,linguis,animisq; fauete.
Nunc dicenda bono sunt bona verba die. (Ouid.lib. 1.Fast.)

Virtutesque seculi venturi.] Variè hæc exponunt scriptores, nec mihi omninò satisfaciunt eorum expositiones. Ego δυνάμεις, idest, virtutes, Apostolum dixisse arbitror quæ cũ virtute & potestate magna fiunt, quæque potentiam magnam facientis declarant,vt ostendimus c.2.n.11. Quare immortalitatem & gloriam corporum,vitamque beatam sanctorum atque æternam Dei visionem, & splen-

& ſplendidiſsimum cœlorum domicilium, & re- 17
liqua huiuſmodi virtutes, ſeculi venturi vocauit, atque has virtutes guſtaſſe dicit eos, qui illarum amore capiebantur, & ſpe delectabantur. Rectè autem hoc copulauit cum illo: Guſtauerũt nihilominus bonum Dei verbum, hęc enim continentur bono Dei verbo.

Et prolapſi ſunt. Et poſt hęc omnia in peccata inciderunt, Tranſlatio Syriaca: Quum iterum peccauerint.

Rurſus renouari ad pœnitentiam] In latinis codicibus conſtanter legi inuenio: Renouari, quemadmodum etiam conſtanter in Græcis legitur ἀναχαινίζειν, cum tamen notum ſit ἀνακαινίζειν non eſſe renouari ſed renouare. Quare ſcholia quædam, quæ Vatabli putantur, corrigunt, renouare, & exponunt, Renouare ſe. Commodius tamen exponemus verba Gręca in hunc ſenſum. Impoſsibile eſſe renouare eos, qui ſunt illuminati, & prolapſi ſunt, ideſt, vt ſacerdotes & miniſtri Ec- 18
cleſiæ eos renouent per baptiſmum. At non eſt mutanda Latina lectio, ſed potius per eam corrigenda Græca, vt non legatur ἀναχαινίζειν, id eſt, renouare, ſed ἀναχαινισθῆναι, i. renouari, vt ex Græco Chryſoſto. facilè intelligitur. Ita.n. ait: οὐ γὰρ εἶπεν ἀδύνατον ἐπίγαγεν ἀνασταυροῦντας ἀναχαινισθῆναι τοῦ τέσιχανοῦ γένεσθαι, Hoc eſt, Non enim dixit impoſsibile eſt ἀναχαινισθῆναι, ideſt, renouari in pœnitentiam, & tacuit: ſed cum dixiſſet, Impoſsibile eſt, intulit, iterum crucifigentes ἀνακαινισθῆναι, hoc eſt, nouum fieri. Ex quo videmus etiã ſi in verbis Pauli legatur apud Chryſoſtomum, vt nũc eſt in Codicibus Gręcis, ipſum non ita legiſſe, ſed vt noſter

 inter-

Expers est sermonis iustitiæ.] ἄπειρος. Inex-
23 pertus, rudis, imperitus. Iustitiã vocat sanctitatẽ & perfectionem vitæ Christianæ, de qua non potest agi cum incipientibus, sed minora, & apertiora, & faciliora eis tradenda sunt.

Paruulus enim est.] Lacte nutriendus est, non enim potest mandere solidiorem cibum.

Perfectorum autem est solidus cibus.] Hoc est, altior & subtilior doctrina, tam de credendis, quam de agendis. Cùm dicit: Perfectorum, docet, qui sint illi, quibus lacte opus est, idest, imperfecti, & incipientes. Augustinus tractatu. 98. in Ioannem. Hic enim videmus tamquam definitum esse quem perfectorum dicit solidum cibum: Et hoc esse illud, quod ad Corinthios scriptum est: sapientiam loquimur inter perfectos, 1. Cor. 2.

Eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus.] Explicat quosnam perfectos appellauerit, qui scilicet rectè intelligunt, & vsu temporis didicerunt quid sit bonum, & quid malum, quid in quaque re sequendum, quid fugiendum sit, nec circumferuntur omni vento doctrinæ. Idem de credendis intelligendum est. A sensibus autem, quibus quæ noceant corpori, & quæ prosint, nunc visu, nunc auditu, nunc olfactu, aut tactu, aut gustu cognoscuntur, ad mentem similitudinem duxit, quę habet quasi suos sensus, ac multis modis & variis indiciis deprehendit bonum, & malum, verum, & falsum. Augustinus ibidem: Hoc vero qui inualida, & inercitata mente non possunt, profecto nisi fidei quodam lacte teneantur, & inuisibilia, quæ non vident, & intelligibilia, quę nondum intelligunt, credant, facilè ad vanas & sacrilegas fabulas promissione scientiæ ducuntur, &c.

Quæritur, si Hebræi rudes erant, & paruuli, cur
24 eis Apostolus sublimia & ardua mysteria in hac

Epi-

Epistola scripsit, de filij cõsubstantialitate, de purgatione peccatorum, de sessione ad dexteram, & similia. Ad hoc ita respondet S. Thomas. Dicendũ est secundùm Augustinum, quod non est intelligendum quod in doctrina fidei, alia sunt tradenda maioribus & perfectis, & alia imperfectis. Nõ enim est inter eos ista differentia: eadem enim vtrisque sunt tradenda: sed paruulis proponenda sunt, sed non exponenda nec pertractanda, quia intellectus eorum magis deficeret quam eleuaretur. Hæc S. Thomas. Ita ergo fecit Apostolus, non enim subtiliter altiora persecutus est, sed aut tantum proposuit, aut certè ita tractauit, vt capere ipsi possent. Hoc ipsum quod ex S. Thoma retulimus fusius docet Augustinus tractatu 98. in Ioannem.

CAPVT VI.

QVapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem.] In Græco est aduerbium: propter quod relinquentes initij Christi sermonẽ: Et sensus est, quem Erasmus versione sua expressit: Quapropter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, sed cur dicit, Quapropter, cum potiùs ex dictis contrarium colligatur? Si enim illi paruuli sunt, & lacte indigent, non erat relinquendus sermo rudibus & incipientib. aptus, sed ille, qui perfectorum est, quem tamen persequi se velle docet cùm ait: Ad perfectionem feramur, &c. Mihi ad hanc quæstionem, in qua multum nobiles expositores laborant in hunc modum respondendum videtur. Dixerat Apostolus de Melchisedec. De quo nobis grandis sermo & ininterpretabilis ad dicendum, quoniam facti estis imbecilles ad audiendum, atque id non ideo dixerat, quod sermo-

nem

nem illum tacere vellet: erat enim, ad id, quod in hac Epiſtola agit valde accommodatus, ſed vt magis illos excitaret ſtudio audiendi, atque intentiores & beneuolentiores redderet. Cumque illorum imbecillitatem & tarditatem accuſat, idcircò facit, vt pudore ad meliùs intelligenda, quæ ſcribit incitentur. Hoc igitur nunc ait: Quam
2 quam hactenùs tardi & ſegnes ad rerum diuinarum intelligentiam fueritis, lacte potiùs indigeatis, quam ſolido cibo, tamen miſſa nunc faciamus prima illa rudiméta, & ad perfectionem feramur, Hoc eſt date operã, quamuis imbecilli ſitis ad audiendum, vt mecum intelligatis, quæ perfectis dici ſolent, & animo ac voluntate ad capiendũ ea feramini. Videlicet non deſperat Paulus, quæ ſcripturus eſt, poſſe ab illis percipi, ſi animum intendant, aut certè à nonnullis eorum, qui eruditiores erant, per quos cæteri etiam paulatim intelligerent. Itaq; Quapropter, pertinet ad illud: De quo nobis grandis ſermo, &c. ac ſi dicat: Quapropter agite, & vos ad rei magnæ atque vtilis intelligentiam parate. Pro Intermittentes eſt ἀφέντες, quod propriè eſt relinquentes, aut remittentes, quemadmodum legit Auguſtinus in libr. de fide & operibus c. 11. vbi ita refert hæc verba: Ideoque remittentes initij Chriſti verbum in conſummationem reſpiciamus. Eodem verbo Græco vti ſolent Apoſtoli cum de remittendis peccatis agunt, & ipſam remiſſionẽ vocant ἄφεσιν, vt Matth. 3. Et dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Et cap. 18. Quoties peccabit in me frater meus & dimittam ei? Epheſ. 1. & Col. 1. Per
3 quem habemus redemptionẽ per ſanguinẽ eius, remiſſionem peccatorum, &c. Suſpicor autẽ noſtrum interpretem verbum Grçcum accepiſſe pro remittere, ſiue relaxare, quaſi Apoſtolus noluerit peni-

penitus illum sermonem omittere, sed intermittere, quasi iterum postea assumendum, & vrgendũ ac propterea vertisse intermittentes, idest, ad tempus omittentes.

Non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis.]Hoc est, non exhortabor vos ad pœnitentiam ab operibus mortuis, nec de illa pœnitentia nunc agam, quæ baptizandis ante omnia præcipi solet, quasi primum fundamentum bonorum spiritualium, quæ accepturi sunt Act. 2. His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apostolos: Quid faciemus viri fratres? Petrus verò ad illos: Pœnitentiã, inquit, agite, & baptizetur vnusquisque vestrum. De hac pœnitentia omnes hæc dici consentiunt, quod Augustinus in lib. de fide & operibus cap. 11. his verbis exponit. Cur non etiam illud consequenter intelligunt, ipsam ab AEgyptiis separationem significare discessionem à peccatis, quam baptizandi profitentur? Ad hoc .n. pertinet quod à Petro dictum est: agite pœnitentiam & baptizetur vnusquisque in nomine Domini nostri IESV Christi: tanquam diceret: recedite ab AEgypto, & per mare rubrum transite. Vnde & in Epistola, quæ ad Hebræos inscribitur, cum eorum, qui baptizantur commemorentur initia, posita est ibi pęnitentia à mortuis operibus: sic enim dicit, Ideoque remittentes initij, Christi verbum, in cõsummationem respiciamus, non iterum facientes fundamentum pœnitentiæ à mortuis operibus & fidei in Deũ, lauacri doctrinę, impositionis manuum, resurrectionis etiam mortuorum, & iudicij æterni. Hæc igitur omnia pertinere ad initia neophytorũ satis, aperteq; scriptura testatur, &c. Deinde docens, quæ sint opera mortua, infert: Quid est autem à mortuis operibus pœnitentia, nisi

ab iis,

ab iis,quæ oportet mortificari,vt viuamus, &cæt. Res tunc dicitur mortua,cùm non mouetur, neq; officium suum facit,vt manus aut pes. Quare peccata,quia nec in vitam æternam diriguntur, quæ finis humanarum actionũ est, nec dirigi possunt, opera mortua vocantur, vt exposuit S. Thomas. Peccata ergo in quibus viuebant ante quam ad fidem venirent,meritò opera mortua vocauit. Sed cur ait:Non rursum iacientes fundamentum pœ-
5 nitentiæ,quasi ante iecisset?Deinde quorsum cum illis ageret de pœnitentia,quę præcedit baptismũ nisi sermo de Melchisedec obstitisset, cũ ipsi iam diu fuissent baptizati? si peccauerant, agendum quidem erat cum illis de pœnitentia,at non de ea quæ ante baptismum suscipitur, sed de ea, quæ propria baptizatorum est,& est sacramentum. Et quoniam eadem quæstio exoritur in reliquis, quæ sequuntur:primum ea exponamus, deinde simul ad omnia respondebimus.

Et fidei ad Deum.]quam scilicet baptizandi,& docebantur,& confitebantur,vt diximus,cap.3.nu.3. Nihil autem refert ἐπὶ θεὸν,in Deum ne, vertas,an ad Deum,idem in vtroque sensus est.

Baptismatum doctrinæ.]In Græco etiam plurali numero legitur βαπτισμῶν,quomodo legerunt Chrysostomus & alij Græci.Sed extitisse olim codices,in quibus esset,baptismi, satis intelligimus ex translatione Syriaca,quæ ita habet, & ex Augustino,qui in lib.de fide & operibus cap.11. posuit,lauacri doctrinæ. Nec multum mirarer si ex βαπτισμοῦ, fieret βαπτισμῶν, sed verior lectio
6 est,quam interpres cum Græcis secutus est. Multi putant baptismata nominari, quoniam non simplex baptisma est,sed triplex,idest,fluminis,& flaminis,& sanguinis: neque enim dubitandum videtur,quin hæc tria baptizandi docerentur. Probabi-

babiliter etiam dicemus baptiſmata dici propter triplicem merſionem: ita enim baptizabant Apoſtoli. Mihi hoc veriſimillimum videtur, Hebræos putaſſe iterari poſſe baptiſmum cum rudes eſſent in rebus fidei, & aſſueti legi, in qua multi baptiſmi & multæ oblationes erant in vſu, ſicut legimus, Marc. 7. Phariſæi enim, & omnes Iudæi, niſi crebro lauerint manus, non manducant tenentes traditionem ſeniorum: & à foro, niſi baptizentur, non comedunt: Et alia multa ſunt, quæ tradita ſunt illis ſeruare, baptiſmata calicum & vrceorum, & æramentorum, & lectorum. Theophylactus: Fortaſſe autem & illi, vt qui legi adhuc affixi erant, multos baptiſmos Iudaico more etiam in gratia prædicabant. OEcumenius: Hi cum Iudaice pluſquam æquum erat curioſi eſſent, quoniam varia erant in lege baptiſmata, volebant nouæ quoq; legis baptiſmate, quod regenerationem confert, frequenter baptizari, eò quod frequenter vellent remiſſionem peccatorum accipere, &cæt. Idem docet Ambroſius lib. 2. de pœnitentia cap. 2. Hoc colligitur ex verbis ſequentibus Apoſtoli: Impoſſibile enim eſt, eos qui ſemel ſunt illuminati, &c. quæ de baptiſmo dicuntur, nec vllo modo ita intellecta pertinerent ad præcedentia niſi hoc Apoſtolus ſubindicaſſet, cum dicit baptiſmatum Doctrinæ. Pertinere autem omninò, declarat coniunctio, Enim. Eſt ergo ſenſus: Non repetam nunc, quæ de Baptiſmo, initio dici ſolent, vnicum eſſe baptiſma Chriſtianis, nec nos habere plura baptiſmata, vt in lege.

Impoſitionis quoque manuum.] De ſacramento confirmationis loquitur, in quo manus imponebantur baptizatis, vt plenitudinem Spiritus ſancti acciperet. Act. 8. Nondum enim in quemquam illorum venerat, ſed baptizati tantum erāt in nomine

Domini Iesu. Tunc imponebant manus super illos & accipiebant Spiritum sanctum.

Ac resurrectionis mortuorum & iudicij aeterni.] Inter alia hæc duo maximè tradebantur catechumenis, resurrectionis mortuorum Doctrina, & iudicij, vt spe resurrectionis omnibus periculis libenter se pro Christo exponerent, & timore iudicij, nunquam ad priora peccata redirent. Dicitur autem iudicium æternum, quia nunquam mutandum est, quod in eo iudicio statuetur; sed æterna futura est eius sententia. In his omnibus subauditur illud, quod præcessit: Non rursum iacientes fundamentum, vt sit: Non iacientes iterum fundamentum pœnitentiæ, nec iacientes fundamentum fidei in Deum, aut fundamentum Doctrinæ baptismatum, &cæt. Ex dictis solui potest quæstio, quam num. 5. Proposuimus. Putabant Hebræi, vt diximus peccatores posse iterum baptizari, atque ita & baptismum & doctrinam illã, quam ante baptismum docebantur catechumeni, expectabant. Respondet ergo Apostolus, non ea nunc repetam, quæ iam accepistis, neque ita instituendi estis, ac si iterum essetis baptizandi, non potest baptismus iterari. Ac propterea infert: Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, &cæt.

8 *Et hoc faciemus si quidem permiserit Deus.*] Manifestè hæc aduersari videntur solutioni propositæ quæstionis, ex qua potiùs fieri videbantur nunquam illa esse repetenda, quia baptismus, quem illa antecedunt non potest repeti: Et tamen Paulus pollicetur se ea repetiturum si permiserit Deus. Si Theophylactum sequi velimus, facilè difficultatem vitabimus, ita enim ait: Hoc faciemus. Quale? vt ad perfectionem accingamur. Multi & Græcorum & Latinorum eodem modo exponunt. Et

hoc

hoc faciemus, ſcilicet, vt ad perfectionem feramur, ſi Deus permiſerit, ideſt, ſi vires nobis dederit ad faciendum. Ego perſuadere mihi non poſſum hoc Paulum voluiſſe : cùm enim dixerit: non agam nunc de pœnitentiâ, de fide, de baptiſmo, &cæt.& continuo inferat: Et hoc faciemus ſi quidem permiſerit Deus, ipſa verba hunc ſenſum facilè indicant: Et hoc, quod nunc omitto faciam aliquando, ſi Deus permiſerit. Sed quomodo hoc facere poterat Apoſtolus, aut quorſum faceret cū illi, nec baptizandi iterum eſſent, nec confirmandi. Quare fruſtra verba faceret de pœnitētia præeunte baptiſmum? Fortaſſe ipſe quæſtionem ſoluit cum addidit: ſi quidem permiſerit Deus, neque
9
enim inepte ita intelligeretur. Faciam hoc quantum Deus permiſerit. Baptiſmo quidem iterum vos ablui non permittit, atque ideo de pœnitentia baptiſmi nihil dicam : hanc enim ob cauſam continuo ait: Impoſſibile enim eſt eos qui ſemel ſunt illuminati:&c. de cæteris tantum, quæ Deus permittit, agam ſi Deus dederit. Verū facilior & expeditior hæc explicatio eſt. De iis etiā agam cū licebit. Sed intelligit Apoſtolus de his rudimētis ſe aliquando eſſe locuturum, ita vt illis vtile erit. Aget de pœnitentia ab operibus mortuis exhortans eos ad nouam vitam per confeſſionem inchoandam: aget de baptiſmo, non vt iterum baptizentur, ſed vt meminerint, quam viuendi rationem elegerint, & quam tenere debeant, qui Chriſti membra per baptiſmum effecti ſunt, docebitq; ſemel tantum ſuſcipi poſſe, quia ſemel gigni debuerunt: aget de impoſitione manuum, vt ſciant qua animi cōſtantia tenere debeāt ſemel ſuſceptā fidē, &c. Quęris, an hoc ꝙ pollicetur pręſtiterit in hac Epiſtola, præſtitit ſanè quantū ad præſens inſtitutū pertinere vidit. Nam de baptiſmo & pœni-

tentia in hoc. ca.& in 10.loquitur,de fide.ca.11.de iudicio c.10.& 12.de resurrectione mortuorũ quędam miscet c.11.& 12.Quod autem ait:si Deus per-
10 miserit,ideo dixit, quod multa sæpè dicerent, aut facerent, aut scriberent Apostoli nisi Deus vetaret,atque alia fieri,aut scribi mallet, vt Actor.16. Transeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem vetati sunt ab Spiritu sancto loqui verbum in Asia. Cùm venissent autem in Mysiam,tentabant ire in Bithyniam,& non permisit eos spiritus Iesu.Est ergo ac si diceret:Nisi Dominus voluntati meæ obstiterit,nisi aliud facere præceperit. Itaque non ita nunc accipitur permittere, vt cùm Deus dicitur permittere, peccata, sed vt idem sit atque velle,aut non impedire, quod etiam in bonis dicitur.Ita etiam dixit. 1.Corin.16.Nolo enim vos modo in transitu videre, Spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. Volebat quidem sed videbat fieri posse, vt eo tempore Deus sibi alia præciperet vt manere apud eos non posset.Ita etiam Matth. 8.alius autem de discipulis eius, ait illi: Domine permitte me primum & sepelire patrem meum; Et in eodem capit. vbi nos habemus: si Eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum, in Græco est: Permitte nobis abire in gregem porcorum.

Permittere.

11 *Impossibile enim est eos,qui semel sunt illuminati.*] Quoniam dixerat:Non rursum iacientes fundamentũ pœnitentiæ,& cæt. & doctrinæ baptismatum meminerat, noluit differre, quod de baptismo promisit, ne diutiùs in magno & pernicioso errore hærerent putantes baptismum posse iterari. Nouatiani hæretici hoc testimonio abutebantur ad tollendam pœnitentiam,negabant enim eam cõcedi posse iis, qui post baptismum peccassent, vt scri-

scribit Ambrosius libr.2.de pœnitentia cap.2. Hi
etiam Cathari dicti sunt, idest.mundi, ita enim se
ipsos vocabant, vt ait Augustinus in lib. de hæresi-
bus cap.38. Quos Gregorius Nazianzen. in oratio-
ne in sancta lumina, appellat nouos Pharisæos, &
nomine dumtaxat, non animo & voluntate pu-
ros. Sed pessime illud in alienum sensum detor-
quebant, cum Apostolus non de sacramento pœ-
nitentiæ, sed de baptismo agat, vt Ambrosius in
eodem loco, & veteres patres docuerunt, & ex ip-
sis Apostoli verbis aperte intelligi videtur. Qua-
re ridiculum est, quod Lutherus scripsit in prolo-
gis, hanc Epistolam neque Pauli esse, nec alterius
Apostoli, quoniam pœnitentiam tollit. Hoc etiã
ex his verbis incipit intelligi. Eos, qui semel sunt
illuminati τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, quod de ba-
ptizatis dicitur, baptismus enim Apostolicis tem-
poribus, illuminatio vocabatur. Nicetas in scho-
liis orationis Gregorij Nazianze. in sancta lumi- 12
na initio: baptismus, inquit, luminum nomine ap-
pellatur quod purget & illustret. Quo etiam fit,
vt faces eo tempore lætitiæ signum accendamus,
&c. Dionysi. in lib. de Ecclesiastica Hierarchia c.3.
in 1. eius parte: Sic igitur & sacræ diuinæ genera-
tionis sacramẽtum, quia primi luminis consortiũ
tradit, omniumq; diuinarum illustrationũ prin-
cipium est, & ex effectu ipso verissimo illud illu-
minationis cognomine prædicamus, &c. Aperte
etiam docet Paul. Heb.10. cùm ait: Rememorami-
ni aũt pristinos dies, in quib illuminati magnum
certamen sustinuistis passionum. Hoc est, post-
quam baptizati estis, tunc enim eos Iudæi perse-
cuti sunt, quia manifeste Iudaismum deseruisse
eos viderunt. Quare recte positum est in transla-
tione Syriaca: Sed non possunt ij, qui semel ad ba-
ptismum descenderunt, &cæt. At, inquis: etiam si

illuminati dicantur, qui baptizati sunt, nihil contra Nouatianorum sensum inde colligitur, ita enim ipsi interpretabuntur: Impossibile est baptizatos iterum renouari ad pœnitentiam: si autem
13 per pœnitentiam remitterentur peccata, renouarentur, qui baptizati sunt. Quam ineptè & indoctè isti colligant, ex omnium verborum explanatione constabit, sed dixi id ex his verbis, quæ nunc interpretamur iam incipere intelligi, quoniam non dixit: Impossibile est iis qui post baptismum peccarunt per pœnitentiam remitti peccata: sed, Impossibile est semel baptizatos, iterum per pœnitentiam renouari. Cùm dicit semel baptizatos, siue illuminatos, & postea, Iterum per pœnitentiam renouari, satis indicat perinde esse ac si diceret, iterum baptizari: ideo enim semel datum esse baptismum dicit, vt bis dari posse neget, Chrysostomus impossibile est, inquit: non iam speres, quod impossibile est. Non enim dixit: Non decet, neque prodest, neque licet, sed impossibile est, vt in desperationem inducat, idest, vt desperent se posse iterum baptizari.

Gustauerunt etiam donum cœleste.] In Græco est: Et qui gustauerunt donum supercœleste. Hoc donum Chrysostomus & Theophylactus, & Oecumenius, remissionem peccatorum interpretantur. Fortassè hoc intelligunt de pace & lætitia animi, qua recens baptizati fruũtur deposita sarcina veterum peccatorum, & hæredes Dei effecti secundum spem. Quod ex parte videmus in ijs, qui per generalẽ confessionẽ vberiorem gratiam consecuti sunt. Ita enim hoc interpretandum censeo,
14 quoniam gustandi verbum saporem & dulcedinẽ respicit. Atq; hoc omninò mihi Petrus dicere videtur 1. Epi. c. 2. cùm ait: Deponentes igitur omnẽ

mali-

malitiam,& omnem dolum & ſimulatiões, & inuidias,& omnes detractiones, ſicut modo geniti infantes rationabiles ſine dolo, lac concupiſcite, vt in eo creſcatis in ſalutem:ſi tamen guſtatis,quoniam ſuauis eſt Dominus.

Et participes facti ſunt Spiritus ſancti.] Tunc qui baptizabãtur Spiritum ſanctum viſibilibus donis accipiebant,quibus mirum in modum lætabantur. Poteſt hoc etiam intelligi de ſacramendo confirmationis,in quo datûr Spiritus ſancti ad robur,vt expoſuit OEcumenius.

Guſtauerunt nihilominus bonum Dei verbum.]Pendet ex præcedentibus,ac ſi dicat: Et qui guſtauerunt bonum Dei verbum,ita enim eſt in Græco,noſterque interpres nihilominùs dixit,pro Quæ,aut,Etiam:verbum autem nõ λόγον, dixit,ne quis fortè ad filiũ Dei referat,ſed ῥῆμα, quod eſt verbum quod loquimur,non,quod cõcipimus Chryſoſtomus & Theophyl.& OEcumenius, verbum Dei bonum,Doctrinam Euangelicam interpretantur.Sed ſi hoc vellet,ſatis erat dicere: guſtauerunt verbum Dei.Quare eam propriè doctrinæ Euangelicæ partem nunc ſignificat,quæ promiſſionem cœleſtis hæreditatis cõtinet,& diuinæ miſericordiæ.Theod. Bonum autem Dei verbum vocauit promiſſionem bonorum, &c. Huiuſmodi enim verba bona dicuntur:Zach.1.Et reſpondit Dominus Angelo qui loquebatur in me, verba bona, verba conſolatoria. Qualia hæc ſint oſtendit: Reuertar ad Ieruſalem in miſericordiis, domus mea ædificabitur in ea,&cæt.3.Reg.14. Iſte enim ſolus inferetur de Ieroboam in ſepulchro, quia inuentus eſt ſuper eo ſermo bonus à Domino Deo Iſraël,Prou.12.Mœror in corde viri humiliabit illũ, & ſermone bono lætificabitur.Ieremiæ.29. Cùm cœperint impleri in Babylone ſeptuaginta anni,

Verbum bonum.

15

visitabo vos, & suscitabo super vos verbum meũ bonum, & reducam vos ad locum istum: verbum bonum vocat promissionẽ de eorum captiuitate soluenda, sicut dixit c.25. Cumq; impleti fuerint septuaginta anni visitabo super regem Babylonis &c. Et ca.33. Ecce dies venient, dicit Dominus, & suscitabo verbum bonum, quod locutus sum ad domum Israël, & ad domum Iuda: Hoc verbum bonum est promissio illa ca.23. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germẽ iustum & regnabit rex, & sapiens erit, &c. Ex quo intelli-
16 gemus illud psalmi.44. Eructauit cor meum verbum bonum, idest, proferam verba promissionis, & consolationis magnæ. Vaticinaturus enim erat de nuptiis Christi & Ecclesiæ, & de Christi victoria, ac propterea infert: Dico ego opera mea regi, idest, hos meos versus, ego loquor Christo regi, eum laudare volo. Euthymius: Cernens propheta, quod magna quędam de Christo sibi erant prędicenda, exordio quodam vtitur, dicens, sermonẽ
71 se bonum ac salutarem prolaturum, veteres etiã Ethnici bona verba vocabant fœlicia, & boni ominis & læta quorum vsus erat maximè in festis diebus & in sacrificiis, vt Tibullus,

Lib.2. Eleg.2. *Dicamus bona verba, venit natalis ad aras,*
Prospera lux oritur, linguis, animisq; fauete.
Ouid. lib. 1. Fast. *Nunc dicenda bono sunt bona verba die.*

Virtutesque seculi venturi.] Variè hæc exponunt scriptores, nec mihi omninò satisfaciunt eorum expositiones. Ego δυνάμεις, idest, virtutes, Apostolum dixisse arbitror quæ cũ virtute & potestate magna fiunt, quæque potentiam magnam facientis declarant, vt ostendimus c.2.n.11. Quare immortalitatem & gloriam corporum, vitamque beatam sanctorum atque æternam Dei visionem, & splen-

& splendidissimum cœlorum domicilium, & reliqua huiusmodi virtutes, seculi venturi vocauit, atque has virtutes gustasse dicit eos, qui illarum amore capiebantur, & spe delectabantur. Rectè autem hoc copulauit cum illo: Gustauerũt nihilominus bonum Dei verbum, hęc enim continentur bono Dei verbo. 17

Et prolapsi sunt.] Et post hęc omnia in peccata inciderunt, Translatio Syriaca: Quum iterum peccauerint.

Rursus renouari ad pœnitentiam.] In latinis codicibus constanter legi inuenio: Renouari, quemadmodum etiam constanter in Græcis legitur ἀνακαινίζειν, cum tamen notum sit ἀνακαινίζειν non esse renouari sed renouare. Quare scholia quædam, quæ Vatabli putantur, corrigunt, renouare, & exponunt, Renouare se. Commodius tamen exponemus verba Gręca in hunc sensum. Impossibile esse renouare eos, qui sunt illuminati, & prolapsi sunt, idest, vt sacerdotes & ministri Ecclesiæ eos renouent per baptismum. At non est 18
mutanda Latina lectio, sed potius per eam corrigenda Græca, vt non legatur ἀνακαινίζειν, id est, renouare, sed ἀνακαινισθῆναι, i. renouari, vt ex Græco Chrysosto. facilè intelligitur. Ita.n. ait: οὐ γὰρ εἶπεν ἀδύνατον ἐπήγαγεν ἀνασταυροῦντας ἀνακαινισθῆναι τοῦ τέσιχανοῦ γένεσθαι, Hoc est, Non enim dixit impossibile est ἀνακαινισθῆναι, idest, renouari in pœnitentiam, & tacuit: sed cum dixisset, Impossibile est, intulit, iterum crucifigentes ἀνακαινισθῆναι, hoc est, nouum fieri. Ex quo videmus etiã si in verbis Pauli legatur apud Chrysostomum, vt nũc est in Codicibus Gręcis, ipsum non ita legisse, sed vt noster

interpres legit. Atque idem de Theophylacto, & de Oecumenio iudicandum est, quod summè obseruandum est ad veritatem nostræ translationis confirmandam. Quod vero ait: *Ad pœnitentiā*, Chrysostomus, Theophyl. Oecum. dictum volunt, pro, Per pœnitentiam, quod quoniam verum est, con-

Veritas vulgatæ translationis.

19 firmandum à nobis nunc est. Sciamus ergo quemadmodum noster interpres sæpè dicere solet, In iudicium, pro, In iudicio & similia, & vice versa sicut cap. 4. huius Epistolæ dixit, In auxilio opportuno, pro, In auxilium opportunum: ita etiā Paulū & reliquos Apostol. ponere sępè εἰς pro ἐν & ἐν pro εἰς, quod est in nostra trāslatione In, modo cum sexto casu, modo cum quarto. vt. 1. Petri. 1. cōseruatam in cœlis in vobis εἰς ὑμᾶς, id est, in vos Rom. 1. Tradidit illos Deus in desideria cordis eorū, in Græco est, In desiderijs. Et ibidem: Qui commutauerunt veritatē Dei in mēdacium, Gręcē, in mendacio. 1. Cor. 1. Aut in nomine Pauli baptizati estis? Gręce, In nomē Pauli. Matth. vltimo: Baptizantes eos in nomine patris &c. Græce, In nomē, Ita ergo nunc εἰς μετάνοιαν, id est, ad pœnitentiam siue In pœnitētiam Chys. cōtendit dictū esse, pro, In pęnitentia more scilicet receptissimo: Rursū, In pœnitētia, pro, Per pœnitentiā & similia, more Hebręorum sępè dicitur, vt initio primi capitis adnotauimus, vbi Apostolus dixit: Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, id est, per prophetas, per filium. De qua ergo pœnitētia loquitur Pau-

20 lus? Chryso. Theoph. Oecum. & nobiliores expositores de pœnitentia illa dictum esse confirmāt, quæ præcedit baptismum, Apostolumque omnino agere de baptismo per quem iterum renouari posse eos negat, non de sacramento pœnitentiæ.

Idem

Idem ſenſit Hieron. lib. 2. contra Iouinianum prope initium, & Ambroſius lib. 2. de pœnitentia cap. 2. & Cyrillus citatus ab Oecumenio in ſexto libro ſecundæ partis de adoratione in ſpiritu, & veritate, & Philaſtrius in lib. contra hæreſes cap. 89. & Damaſcenus lib. 4. de fide cap. 10. & multi alij. Quare quidam, qui de ſacramento pœnitentiæ dictū putant, & Impoſsibile interpretãtur, nō, quod fieri nequit, ſed quod difficilè fit, his argumētis ſatisfaciant oportet. Primum Apoſtolus negat ſe velle iacere fundamentum pœnitentiæ ab operib. mortuis, quoniam fieri non poteſt, vt ſemel baptizati, iterum renouentur per pœnitentiam. Tunc autem agebat ſine dubio de pœnitentia præcedente baptiſmum, ergo cum alterius non meminerit, de eadem intelligēdum eſt, quod nunc dixit. Deinde qua verborum conſequentia nunc diceret difficile eſſe baptizatos renouari per ſacramentum pœnitentiæ? Quomodo hoc cū præcedentibus connecteretur? Quid ad ſequentia pertineret, Cur diceret, impoſsibile eſt, ſemel illuminatos ſiue baptizatos cum ſatis eſſet dicere; Impoſsibile eſt, illuminatos, aut baptizatos? Accedit quod cū verba propriè accipienda ſint, vbi aliter accipere nōn cogimur, cur impoſsibile dicamus, quod difficillime fit, cum propriè ſignificet, quod nullo modo fieri poteſt? Chryſoſtomus & alij Græci, verborum prçterea proprietatem obſeruant: non enim dixit: Emundari, ſed renouari. Renouari, inquit, Chryſoſtomus, hoc eſt, nouum fieri: nouos quippe facere lauacri eſt tantum. Renouabitur, inquit, ſicut aquilæ, iuuentus tua, Pœnitentiæ autem eſt, eos, qui innouati fuerunt, & poſtea veterauerunt in peccatis, liberare à vetuſtate, & conſolidare &c. Renouare eſt nouum hominem facere, regenerare, quod proprium baptiſ-

Pſ. 102.

baptiſmi eſt. Ita accepit Apoſtolus ipſe & vtrunque coniunxit Tit.3. Per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus ſancti. Renouationem autem ἀνακαίνωσιν vocauit Ambroſius lib. 2. de pœnitentia cap. 2. cum dixiſſet Apoſtolum hoc in loco ſuadere baptiſmum non eſſe iterandum, id probans ſubiungit: De baptiſmate autem dictum verba ipſa declarant, quibus ſignificauit impoſsibile eſſe lapſos renouari in pœnitētiam. Per lauacrum enim renouamur, per quod renaſcimur ſicut ipſe Paulus dicit: conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmum in morte, vt quemadmodum ſurrexit Chriſtus ex mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Et alibi: Renouamini ſpiritu mentis veſtræ, & induite nouum hominem, qui ſecundum Deū creatus eſt. Et alibi: Renouabitur ſicut aquilæ, iuuentus tua: Quod etiam aquila cum fuerit mortua, ex ſuis reliquijs renaſcatur, ſicut per baptiſmatis Sacramentū cum fuerimus peccato mortui renaſcimur Deo ac reformamur: hactenus Ambroſius.

Rom.6.

22 Eph.4.

Pſal.102.

12

Rurſum crucifigentes ſibimetipſis filium Dei.] Et hinc patres confirmant de baptiſmo agere Apoſtolū, non de Sacramento pœnitentiæ. Ratio eius hæc eſt. Qui iterum baptizari volunt vt emundentur à peccatis, iterum filium Dei in ſemetipſis crucifigunt, quia baptiſmus ſimilitudo eſt crucis, & paſſionis Chriſti, ſicut ait Paulus Rom.6. An ignoratis, quia quicunque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptizati ſumus? conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmum in mortem, vt quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus: ſi enim complantati facti ſumus ſimilitudini mortis eius; ſimul & reſurrectionis erimus.

Hoc

Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, &c. Quare sicut Christus iterum crucifigi non potest, ita baptismus iterum suscipi non potest. Et qui secundo baptizari volunt, nihil aliud faciunt, quàm Christum in se ipsis iterum crucifigere. Ita Chrysostomus, & Theophylactus, et Oecumenius. Iohannes Damascenus lib. 4. cap. 10. 23
Quicunque in patre & filio & Spiritu sancto baptizati sunt, & rursus rebaptizantur, illi iterum crucifigunt Christum, vt inquit diuinus Apostolus, Impossibile enim est eos, qui semel sunt illuminati, &c. Et postea ait, typum, & repræsentationem mortis Christi esse baptisma, quoniam per tres immersiones tres dies sepulturæ Domini repræsentat baptismus. Ambrosius in loco indicato paulò aliter exponit, his verbis: Illud quoque euidens; quod in eo qui baptizatur, crucifigitur filius Dei, quia non potuit caro nostra abolere peccatum nisi crucifixa esset in Christo Iesu. Deinde, cum verba eiusdem Apostoli retulisset, quæ iam adduximus ait: Quod ideò scriptum est, vt credamus, quia ipse crucifigitur in nobis, vt per illum peccata nostra mundētur, vt ipse chyrographum nostrum affigat cruci, qui solus potest donare delicta, &c. Certissimum ergo est de baptismo loqui Apostolum, qui enim post peccata commissa iterum accedit ad sacramentum pœnitentiæ, non iterum crucifigit filium Dei, quia pœnitentia virtutem quidē sanctificādi habet ex passione Christi, sed non est figura aut similitudo passionis, & mortis, vt baptismus.

Et ostentui habentes.] Qui rebaptizantur, iterum in semetipsis crucifigunt filium Dei, et ignominia afficiunt vt est in translatione Syriaca, siue ludibrio exponunt, aut irrisioni omniū, Καὶ παραδειγματίζοντας, Quod Matth. 1. vertitur 24
Tradu-

baptiſmi eſt. Ita accepit Apoſtolus ipſe & vtrunque coniunxit Tit.3. Per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus ſancti. Renouationem autem ἀνακαίνωσιν vocauit Ambroſius lib. 2. de pœnitentia cap. 2. cum dixiſſet Apoſtolum hoc in loco ſuadere baptiſmum non eſſe iterandum, id probans ſubiungit: De baptiſmate autem dictum verba ipſa declarant, quibus ſignificauit impoſsibile eſſe lapſos renouari in pœnitētiam. Per lauacrum enim renouamur, per quod renaſ-

Rom.6. cimur ſicut ipſe Paulus dicit: conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmum in morte, vt quemadmodum ſurrexit Chriſtus ex mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitæ ambule-

22 mus. Et alibi: Renouamini ſpiritu mentis veſtræ,

Eph.4. & induite nouum hominem, qui ſecundum Deũ

Pſal.102. creatus eſt. Et alibi: Renouabitur ſicut aquilæ, iuuentus tua: Quod etiam aquila cum fuerit mortua, ex ſuis reliquijs renaſcatur, ſicut per baptiſ-

12 matis Sacramentũ cum fuerimus peccato mortui renaſcimur Deo ac reformamur: hactenus Ambroſius.

Rurſum crucifigentes ſibimetipſis filium Dei.] Et hinc patres confirmant de baptiſmo agere Apoſtolũ, non de Sacramento pœnitentiæ. Ratio eius hæc eſt. Qui iterum baptizari volunt vt emundentur à peccatis, iterum filium Dei in ſemetipſis crucifigunt, quia baptiſmus ſimilitudo eſt crucis, & paſſionis Chriſti, ſicut ait Paulus Rom.6. An ignoratis, quia quicumque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptizati ſumus? conſepulti enim ſumus cum illo per baptiſmum in mortem, vt quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus: ſi enim complantati facti ſumus ſimilitudini mortis eius, ſimul & reſurrectionis erimus.

Hoc

Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, &c. Quare sicut Christus iterum crucifigi non potest, ita baptismus iterum suscipi non potest. Et qui secundo baptizari volunt, nihil aliud faciunt, quàm Christum in se ipsis iterum crucifigere. Ita Chrysostomus, & Theophylactus, et Oecumenius. Iohannes Damascenus lib. 4. cap. 10. 23
Quicunque in patre & filio & Spiritu sancto baptizati sunt, & rursus rebaptizantur, illi iterum crucifigunt Christum, vt inquit diuinus Apostolus, Impossibile enim est eos, qui semel sunt illuminati, &c. Et postea ait, typum, & repræsentationem mortis Christi esse baptisma, quoniam per tres immersiones tres dies sepulturæ Domini repræsentat baptismus. Ambrosius in loco indicato paulò aliter exponit, his verbis: Illud quoque euidens; quod in eo qui baptizatur, crucifigitur filius Dei, quia non potuit caro nostra abolere peccatum nisi crucifixa esset in Christo Iesu. Deinde, cum verba eiusdem Apostoli retulisset, quæ iam adduximus ait: Quod ideò scriptum est, vt credamus, quia ipse crucifigitur in nobis, vt per illum peccata nostra mundêtur, vt ipse chyrographum nostrum affigat cruci, qui solus potest donare delicta, &c. Certissimum ergo est de baptismo loqui Apostolum, qui enim post peccata commissa iterum accedit ad sacramentum pœnitentiæ, non iterum crucifigit filium Dei, quia pœnitentia virtutem quidê sanctificâdi habet ex passione Christi, sed non est figura aut similitudo passionis, & mortis, vt baptismus.

Et ostentui habentes.] Qui rebaptizantur, iterum 24
in semetipsis crucifigunt filium Dei, et ignominia afficiunt vt est in translatione Syriaca, siue ludibrio exponunt, aut irrisioni omniû, Καὶ παραδειγματίζοντας, Quod Matth. 1. vertitur

Tradu-

Traducere, vbi habemus: Ioseph. autem cum esset vir iustus, noluit eam traducere, significat in exemplum dare, aut exemplum facere, accipiturq́; in malam partem cum scilicet, quis in exemplum vitiosorum morum adducitur, & de eo omnes cũ irrisione loquntur. Ostentui habere est digito, aut verbo quempiam notare, & omnib. ostendere, atque irridendum exponere. Ita etiam Coloss. 2. Expolians principatus & potestates traduxit confidenter palam triumphans illos in semetipso. Pro traduxit, est ἐδειγματίσε, idest, omnib. irridẽdos exposuit. Pro quo Ambrosius legit li. 2. de pœnitentia. c. 2. ostentui habuit. Cur autem dicat hos, qui iterũ baptizari volebãt ostentui habere filiũ Dei, Chrysostomus ita exponere videtur: Quũ Christus morte victa resurrexerit, & iterum mori non possit, quia immortalitatem in resurrectione accepit: qui iterum eum in semetipso crucifigit, facto suo testatur vana, & riducula esse, quæ de eius resurrectione & immortalitate di-
25 cuntur, & cum ludibrio omnium offert. Hoc exemplo satis apto nos explicare possumus si quis nunc se ipsum circumcidat, aut ceremonias legis in vsum reuocet, iniuriam Christo facit, & quantum in se est, vana ac ridicula esse confirmat omnia, quæ de eius aduentu, & de beneficijs in humanum genus collatis narrantur, vsu enim illius ceremoniæ, quæ Christum venturum promittebat, eum nondum venisse testatur, sic sane, qui baptismum iterum suscipiunt, ipso facto significant opus esse vt rursum moriatur, & resurgat Christus. Siquidem non sunt contenti eius morte & resurrectione iam peracta quam primus baptismus repræsentabat. Theodoretus paulò aliter accepit. Hoc, inquit, nihil est aliud, quàm filium Dei iterum crucifigere, & eadem, quæ

prius

prius affectus est, rursus ignominia afficere.

Satis igitur ex verbis Apostoli perspicitur eum non tollere pœnitentiã, sed secundum baptismũ. Sed quamuis non ita apertè loqueretur in hoc loco, ex alijs eius Epistolis facilè id intelligi posset. Amb. in eodem loco: Nũquid Paulus aduersus factũ suũ prędicare potuit. Donauit Corinthio peccatũ per pœnitentiã. 2. Cor. 2. quomodo hic potuit sententiam suam ipse reprehendere: Ergo quia non potuit, quod ædificauerat destruere, non cõtrarium dixisse eum, sed diuersum, aduertimus &c. Theod. Quod enim vbique prædicet pœnitẽtiam, testantur, quæ ab ipso scripta sunt ad Cor. Testantur etiam quæ ad Galatas. Quin etiam hu- 26
iusmodi dicta vbique disseminat &cæt. Ad huius rei confirmationem satis est vel caput septimum posterioris ad Corint. Hieron. verò lib. 2. contra Iouinianum etiam ex hac ipsa Epistola confirmat Paulum prædicare pœnitentiam, ita enim ait, verum ne Montanus & Nouatus hic rideant, qui cõtendunt, non posse renouari per pœnitentiam, eos qui crucifixerunt sibimet filium Dei, & ostentui habuerunt: consequenter hunc errorem soluit, & ait: Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora & viciniora saluti, tametsi ita loquimur &cæt. Quod ita exponit Hieronymus: Ita locutus sum, vt vos à peccatis retrahem & desperationis metu facerem cautiores &cætera. Et capitul. 9. Quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad seruiendum Deo viuenti? Et capitu. 10. Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à con-
scientia mala, &cæt. In hac sanctorum patrum 27
expositione, quam nos vt potuimus confirmauimus,

uimus, molestus sane restat scrupulus, quem nemo eorum, quos viderim eximere curauit, & qui non parum aduersus eam pugnare videatur. Cur docens Paulus baptismum iterari non posse tot verba congesserit, quæ ad institutum pertinere nihil videntur, illa scilicet: Gustauerunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt spiritus sancti &c. cum satis superque esset dicere: Impossibile est eos, qui semel sunt illuminati, siue baptizati & prolapsi sunt, iterum renouari ad pœnitétiam. Etenim, qui semel baptizati sunt, siue gustauerint bonũ Dei verbum & donum cœleste, virtutesq; sæculi venturi, siue nõ gustauerint, impossibile est, iterũ renouari per baptismũ. Peccatur igitur in eo, quod id, ꝙ non est causa, ponitur vt causa. Fortasse aut hoc, aut, quod mox dicemus mouit multos vt de sacramento pœnitentiæ interpretarentur, vt Lyranum, Hugonem Cardinalem, Dionysium, quamuis priorem sensum non reijciant. Alij de pœnitentia quidem intelligunt, sed post hanc vitam, vt Hugo S. Victoris quæst. 61. in hanc Epistolam. Petrus Lombardus, Hugo Cardinalis, Dionysius. Mihi quod de sacramento pœnitentiæ dicitur dum in hac vita sumus probabilissimè dici videtur, quoniam dubitari non debet, quin singula verba proposita suam vim habeant, nec frustra posita sint, sed vt doceat eos, qui baptizati sunt, & magna à Deo, ac singularis amicitiæ pignora acceperunt, si tot ac tanta charitatis erga Deum vincula ruperint difficillimum esse, vt debitam pœnitentiam agant, qua verè ad Deum re-
28 uertantur. Hæc summa est sententiæ Apostolicæ. Nec me tantum mouet quod dixi, sed etiam, quod post hæc verba legimus: Terra enim sæpè venientem super se bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis, à quibus colitur, accipit bene-
dictio

dictionem à Deo. Proferens autem ſpinas, ac tribulos, reproba eſt, & maledicto proxima, cuius conſummatio in combuſtionem. Rationem reddit Apoſtolus his verbis eorum quæ dixerat: Impoſsibile enim eſt, eos qui ſemel ſunt illuminati &cęt. Si autem tunc de baptiſmo locutus eſt, quomodo hæc cum præcedentibus connectentur, quæ tamen niſi connectenda eſſent, non diceret Apoſtolus: Terra enim ſæpè venientem &c. Sed, terra ſæpè venientem &c. Itaque Chryſ. & alij Græci nihil de hac connexione dixerunt. Alij (ſi qui forte tentant) fruſtra conantur, nulla enim cauſa dictorum redditur eorum expoſitionibus. At nũc cũ dicit: Terra enim ſæpè venientem ſuper ſe bibens imbrem, rationem reddit, cur difficillime renouari poſsint ad pœnitentiam illi, de quibus loquebatur, quoniam terra ſępè venientem ſuper ſe bibens imbrem, niſi fructum ferat, tandem comburitur. Illi ergo qui ſemel ſunt illuminati, & gu- 29
ſtauerunt donum cœleſte & participes facti ſunt Spiritus ſancti, &cæt. ſunt terra, quæ ſæpè bibit imbrem ſuper ſe venientem, ideſt, multa à Deo dona accepit, quare, ſi fructum non ferant, non renouabuntur; ſed æternis ignibus comburentur. Itaque cogi mihi videor contextu ipſo ſententiarum vt ita exponam. Quæret quiſpiam, ſi de ſacramento pœnitentiæ hæc verba intelligantur, quomodo cum antecedentibus cohæreant, ratio enim etiam ijs reddi videtur pręcedentiũ, cum dicat: Impoſsibile enim eſt &c. Optime cohærent ſi præcedentia in hunc modum exponamus: Non rurſum iaciam fundamentum pœnitentiæ, id eſt: nõ dicam vobis, quod ijs, qui peccauerunt ante omnia dici ſolet, vt pœnitentiam agatis, & per eã ad Deum reuertamini, vt non de pœnitentia pręcedente baptiſmum loquatur, ſed de ea, quæ lap-

ſorum eſt poſt baptiſmum. Nec dicam, quod ru-
dioribus dici conſueuit, vt confirmetis in vobis
fidem, & recordemini, qualis debeat eſſe vita fi-
delium, quid in baptiſmo promiſeritis, quorſum
confirmationis ſacramentum ſuſceperitis, reſur-
30 gendum vobis eſſe vt ante Chriſti Tribunal ſiſta-
mini, & iudicemini. Et hæc quidem aliquando fa-
ciam, ſi Deus conceſſerit, video enim multum ex-
pedire vt hæc vobis in memoriam reuocem, quia
cū tot beneficia in vos Deus cōtulerit, niſi gratum
animum erga eum habeatis, & vitam tot benefi-
cijs dignam inſtituatis, periculum eſt, ne iuſto
Dei iudicio induremini, & in peccatis moriami-
ni. Rectè ergo hæc connectuntur, & cum præce-
dentibus, & cum ſequentibus. Nunc ſingula expo-
namus. Cur dixit: Eos qui ſemel ſunt illuminati?
vt moneat eos baptiſmum ſemel ſuſcipi poſſe, ne
videlicet exiſtimarent non eſſe neceſſe peccata
confiteri & deflere, & labores pœnitentiæ ſubi-
re, ſed qualicumque pœnitentia, quæ ſufficit ad
baptiſmum renouari ſe poſſe ac ſi dicat: ſemel
baptizati, non poſſunt renouari niſi per pœniten-
tiam, quæ difficillimè in illis inuenitur, qui poſt
31 inſignia Dei beneficia ab eo receſſerūt. Cætera ita
exponantur vt ſuperius à nobis expoſita ſunt, ita
tamen vt non de tempore baptiſmi tantū, ſed de
conſequenti etiam intelligantur, loquitur enim
de ijs, quos Deus largitate donorum ſuorum or-
nauit, & quibus magna ſuæ miſericordiæ & ca-
ritatis pignora dedit, & magna promiſit. Idē vir-
tutes ſæculi futuri guſtaſſe dicuntur, quia futu-
rorum bonorū inſigniorem cognitionem, & ſpē,
& quaſi participationem quandam iam accepe-
runt. Hos ſi à Deo recedant & voluptatibus pec-
catorum implicentur, atque in eis inueteraſcant,
difficillimum eſſe dicit renouari ad pœnitentiā:
quo-

quoniam virtus huiuſmodi excellens, & tot Dei dona, ac tãtus amor, ſi ita excidant vt non ſolũ in peccata labantur, qui ea habebant, ſed etiã in illis diu magnoq; affectu maneãt, eximiam malitiam, & animi, morumque deprauationem inuſitatam apertè indicant, quemadmodum ſi homo firmæ atque robuſtæ valetudinis ita ægrotet, vt nulla ferè ſit ſalutis ſpes, non eſt dubium morbum illum maximum & validiſsimum fuiſſe, loqui autẽ ſe de ijs, qui in peccatis diu manẽt ſatis indicat Apoſtolus cùm dicit, Renouari, quod eſt eorum qui in peccatis inueterauerunt. Renouari ad pœnitentiam, eſt aut per pœnitẽtiam, vt ex Chryſoſtomo diximus, aut efficaciter à Deo moueri ad dolorẽ magnum de peccatis concipiẽdum, & ad vetuſtatem eorum exuendam, vt confiteantur illa Sacerdoti, & impoſitam pœnitentiam ſuſcipiant, quod magis videtur retinere proprietatẽ verborũ. Et quemadmodũ vere renouat baptiſmus, meritoq; lauacrum regenerationis, & renouationis dicitur, quia tollit vetuſtatem, quæ ex peccatis in nobis inerat ante baptiſmum: ita etiam pœnitentia renouat, quia tollit vetuſtatem, quæ poſt baptiſmum obrepſerat, quamuis maiori labore quã baptiſmus: Quod eleganter explicatum eſt in 52
Concilio Tridentio Seſſ. 14. ca. 2. his verbis: Per baptiſmum enim Chriſtum induẽtes noua prorſus in illo efficimur creatura, plenam & integram peccatorum omnium remiſsionem conſequentes. Ad quam tamen nouitatem, & integritatem per ſacramentum pœnitentiæ ſine noſtris magnis fletibus & laboribus diuina id exigente iuſtitia, peruenire nequaquam poſſumus, vt merito pœnitentia laborioſus quidam baptiſmus à ſanctis patribus dictus fuerit, &cæt. Denique quod ex Eph. 4. afferant. Renouamini ſpiritu mentis

vestræ, non baptizandis dictum est, sed baptizatis: Et idem de reliquis testimonis renouationis iudicium est.

Illud putabitur huic explanationi conuenire non posse quod cōtinuo sequitur: Rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habētes: conuenit autem non minus quam cætera. Nec dicam, quod multi dixere, hos quantum in se est crucifigere iterum Christū, quia peccata admittuntur propter quæ Christus crucifixus est, & si prior redemptio non satis fuisset, cogebant eum quodam modo vt iterum crucifigeretur, hoc enim de quocunque peccato mortali dici potest. Sed ita prorsus interpretor. Cū vir sanctitate prę-stans à virtute recedit, & perditam corruptorum hominum vitam imitatur, magna iniuria, & grauissima ignominia Christum afficit, nā & Christianis magno scādalo est, & inter infideles nomē Christi blasphematur propter eum, & religio
33 Christiana irridetur. Hoc igitur dicit. Rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei, rursus in eum hostiliter sæuientes, non minus quàm qui eum crucifixerunt, rursum eum in se irritantes vt Iudæi, ideò ait: Sibimetipsis crucifigentes: rursum ostentui habentes, idest, efficientes inconstantia sua vt iterum irrideatur ab inimicis, sicut cum erat in cruce.

Vnum superest, quod & difficillimum est, & eos, qui de baptismo interpretati sunt, cum primis mouit, non dixisse Apostolum, difficillimum *Impossibile* est, sed impossibile est, sed id facilè soluere possumus, cum Aristotelem autorem habeamus, qui lib. 1. de cœlo cap. 11. inquit, ἀδύνατον, id est, *Impossibile* impossibile, dupliciter dicitur aut quod omnino fieri non potest, aut, non facile nec cito, nec benè. Ita dictum est Lucæ. 17. impossibile est, vt non veniant

veniant ſcandala. Et. 2. Mach. 4. videbat enim ſine regali prouidentia impoſsibile eſſe pacem rebus dari, nec Simonem poſſe ceſſare a ſtultitia ſua. Et cap. 14. Nam quamdiu ſupereſt Iudas, impoſsibile eſt pacem eſſe negotijs. Quid igitur vetat, vt impoſsibile dixerit Apoſtolus, quod difficillimum factū erat. Sed aliquid addēdum eſt. Impoſsibile dicitur in ſcriptura & in omnibus diſciplinis, non tantum quod difficillimū eſt, ſed quod iuxta communem legem, aut iuxta communem vſum, & conſuetudinem rerum fieri non poteſt, etiam ſi priuilegio aut voluntate principis fieri queat. Ita iuris periti dicunt, quod pendet à volūtate principis impoſsibile cenſeri, ideſt, quod iuxta ius commune non poteſt fieri, niſi poteſtate ſua princeps vſus id concedat, non iudicatur poſſibile, præſertim ſi res ſit ex ijs, quæ à principe concedi non ſolent, id quod ex. l. cum ſeruus. §. cōſtat. ff. de legatis. 1. aperte colligitur. Cum enim iuriſconſultus eo in loco ſtatuiſſet campum Martium, & forum Romanum, & ea, quæ ſunt de patrimonio Cæſaris, legari non poſſe, rationem ſubijcit dicens: Quoniam commercium eorum niſi iuſſu principis non eſt, cum diſtrahi non ſoleant. Et Briſonius libr. 9. de verborum ſignificatione ait: Impoſsibile eſt, cui natura, vel lex impedimento eſt, quo minus exiſtat. Ita ſunt intelligenda, quæ ex libr. 2. Machab. modò retulimus. Similiter in moribus impoſsibile vocat ſcriptura, quod vſum communem & conſuetudinem rerum egreditur, ideſt, quod iuxta id, quod plerumque, aut ſemper ferè vſu venit, nullo modo fiet, tametſi fieri id poſsit, ſi Deus ſupra vſum & conſuetudinem facere velit. Sic dictum eſt Luc. 17. Impoſsibile eſt, vt non veniant ſcandala: licet enim poſſit Deus tantum

34

gratiæ hominibus elargiri, vt nulla veniant ſcan-
dala, tamen vt nunc ſunt res hominum, impoſ-
35 ſibile eſt non venire. Hoc optime confirma-
tur verbis Domini Mar. 10. Quam difficile
qui pecunias habent in regnum Dei introibunt?
Et mox: Quam difficile eſt confidentes in pe-
cunijs in regnum Dei introire? Et quod diffi-
cile dixit ſimilitudine declarat non poſſe fieri:
Facilius eſt (inquiens) camelum per fora-
men acus tranſire, quam diuitem intrare in re-
gnum Dei. Cumque Apoſtoli mirarentur & pu-
tarent neminem poſſe ſaluum fieri, ait: Apud
homines impoſsibile eſt, ſed non apud Deum:
omnia enim poſsibilia ſunt apud Deum. Prius
dixit difficile, quoniam re vera per Dei poten-
tiam fieri poterat, ſed impoſsibile eſſe dixit a-
pud homines, quoniam vt vires ſunt huma-
næ infirmitatis, & vt vti ſolemus Dei auxilio
nunquam fiet. At poteſt Deus eximia quadam
gratia, & maiori quàm vulgo dari conſue-
uit, ita corda diuitum excitare vt ſalui fiant. Am-
broſius lib. 2. de pœnitentia cap. 2. Poſſem qui-
dem etiam illud dicere ei, qui hoc de pœnitentia
dictum putat, quia quæ impoſsibila ſunt homini,
poſsibilia ſunt apud Deum, & potens eſt Deus,
quando vult, donare nobis peccata, etiam quæ
putamus non poſſe cõcedi, &cæt. Simile eſt illud
Mar. 3. Amen dico vobis, quoniam omnia dimit-
tentur filijs hominum peccata, & blaſphemiæ,
quib. blaſphemauerint: qui autem blaſphemaue-
rit in Spiritum ſanctum, non habet remiſsionem
36 in æternum, ſed reus erit æterni delicti, Quoniã
dicebant: ſpiritum immundum habet. Quod pe-
rinde eſt ac ſi diceret. Impoſsibile eſt ei remitti,
ſi tamen hic maiorem ſolito gratiam accipiat, &
totus commoueatur, ac conuertatur, remitte-
tur

tur illi sine dubio. Ita igitur nunc dicit hos impoſsibile eſſe renouari per pœnitentiam, siue ad pœnitentiam, quoniam qui illo ſublimi gratiæ gradu decidit, & peccatorum ac voluptatum laqueis implicatus eſt, nunquam renouabitur ad pœnitentiam, niſi inſolito quodam diuinæ gratiæ auxilio permoueatur, ſimile etiam eſt illud Ieremiæ. 13. Si mutare poteſt Aethiops pellem ſuam, aut pardus varietates ſuas, & vos poteritis bene facere cum didiceritis malum. Hieronymus in eadem verba: Sed hoc, quod hominibus impoſsibile eſt, Deo poſsibile eſt, vt nequaquam AEthiops & pardus ſuam videantur mutare naturam, ſed ille qui in Aethiope operatur & pardo, &c. Quare nihil hic virtuti pœnitentię detrahitur, nec de ea dubitatur, poteſt enim omnia peccata, quamuis grauia & magna delere, ſed de illis, qui cum ita perditis moribus ſint, nunquam ſe ad illam ritè ſuſcipiendam comparabunt, niſi vehemẽtiori, & inſolito gratiæ impulſu concitẽtur. Propterea nos apertius expoſuimus. Renouari ad pœnitentiam ſiue in pœnitentia, mutatatione vitæ & dolore magno peccatorum vetuſtatem exuere, vt quemadmodum oportet illa ſacerdoti confiteantur, & ſuppliciter impoſitam pœnitentiam ſuſcipiãt. Eodem modo intelligendum eſt, quod dictum eſt de diuitibus, & de peccantibus in Spiritum ſanctum.

Terra enim ſæpè venientem ſuper ſe bibens imbrem.] 37
Quid nunc dicat Apoſtolus & quorſum dicat, ſatis iam explicatum eſt numero.27.&.28.

Et generans herbam opportunam illis à quibus colitur.]
Alij legunt, germinans, nec malè, ſed interpretem vertiſſe puto generans, eſt enim in Græco τίκτουσα, id eſt, generãs, ſiue pariẽs, Pro oppor

 tunam,

tunam, Græcè eſt, ἔυθετον, hoc eſt, vtilem, & aptam, qualem agricolæ volunt.

Benedictio. *Accipit benedictionem à Deo.*] Benedictionem vocat prouentum magnum, vt Geneſ.27. Ecce odor filij mei, ſicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Eſt aũt proſopopœia, ita enim loquitur Apoſt. ac ſi pro mercede terra fertilitatẽ acciperet: ſignificatq; Deũ agris frugiferis præbere fœcunditatẽ: cùm enim illi boni ſint, & hominum vſui apti, efficit vt diligẽtiùs colantur, & vberiores fructus ferant. Vult autem intelligi homines, qui Dei dona non fruſtra accipiunt, ſed factis reſpondent, & gratos ſe præſtant, nouis in dies benedictionibus locupletati.

38 *Proferens autem ſpinas, ac tribulos.*] Per quæ, peccata intelligit inutilia, aut potiùs noxia & Deo ingrata. Proferens ἐκφέρουσα. Theophylactus: Non dixit germinans ſiue gignẽs, vt ſuprà de herba, ſed proferens, perinde ac dicat aliquis, Ebulliens ac veluti ſuperfluentem abiiciens. Et Oecumenius. Iam non dixit: Progenerat, ſed producit, innuens eiectionem eſſe præter naturam: tanquã diceret: Emittens, velut abortum.

Reproba eſt.] ἀδόκιμος quæ omnibus diſplicet, & quam omnes reiiciunt, & improbant.

Et maledicto proxima.] Parum abeſt, quin illi Deus maledicat, quomodo ficui maledixit, dicens: Nunquam ex te fructus naſcatur in ſempiternũ, Matt. 21. Theophylactus: Bonæ terræ benedici dixit à Deo, infrugiferam autem non dixit ſimpliciter execratam, ſed execrationi vicinam, ne deſperemus: Nam qui propè execrationem eſt, poterit & longè remoueri.

Cuius conſummatio in combuſtionem.] Hoc eſt, cuius finis erit combuſtio. Ita homo qui fructum non tulerit, maledicetur, & in ignem æternum cõburen-

rendus mittetur: Quod dicit, ex agricultura petitum est, agricolæ enim steriles agros incendunt. vnde Virgilius. 1. Georg.

Sæpè etiam steriles incendere profuit agros,
Atq; leuem stipulam crepitantibus vrere flammis.

Plinius lib. 18. cap. 30. sunt qui accendunt in aruo, & stipulas magno Virgilij præconio: summa autem ratio, vt herbarum semen exurant.

Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora.] Quoniam, eos superioribus verbis terruerat, & quasi in desperationem coniecerat, rursum eos erigit, vt bono animo sint, & mores suos corrigant, ac si dicat: Non hæc dixi, quod vos tales esse arbitrer, sed vt Dei iustitiā cōsiderantes, timeatis, & magis in dies Deo placeatis. Pro cōfidimus est πεπείσμεθα, idest, persuasi sumus, pro certo habemus. Rursus pro Meliora τὰ κρείττονα, idest, ea, quę meliora sunt iis videlicet, quę diximus, idest, nō esse vos omninò, vt terram, quæ sæpè venientem super se bibens imbrem, spinas, & tribulos profert. Persuasimus nobis meliori in statu res vestras esse, nec fore finem vestrum combustionē. Sed quæritur, cur tot & tam grauia Paulus scripserit, si persuaserat sibi meliora de Hebræis, & viciniora saluti. Quoniam Hebræi, qui multis à Deo beneficiis affecti fuerant, non parum remiserant de pristinæ illius caritatis & sanctitatis feruore, & metuebat, ne remissione illa semper in deterius laberentur, & eò deuenirent, vt Dei iudicio damnarentur. Theophylactus: Non quasi vos damnarim, ac de vobis malę iudicem, hæc dico, non enim, quod plenam spinarum conscientiam censeam, sed metuens ne hoc fiat. Quæritur etiam cur interpres verterit dilectissimi, cum in Græco sit ἀγαπητοὶ, idest, dilecti, & ipse soleat vertere 39

 dile-

dilectus, vt Matth. 3. hic est filius meus dilectus.
Et cap. duodecimo. Dilectus meus, in quo bene
complacuit animæ meæ. Et cap. decimoseptimo.
Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene com
placui. Marc. 1. Tu es filius meus dilectus? Cau-
40 sa est, vehemens verbi Græci significatio, quæ ve-
hementior est, quàm dilecti apud nos, vt Erasmus
testatur in extrema annotatione cap. 3. Matthæi,
& quidam ex recentioribus. Ideò Hieronymus
Isai. 5. in illud: Germen eius delectabile, ait: lxx.
νεόφυτον ἠγαπημένον, idest, nouella planta-
tio dilectissima, & in illud. Zacha. 12. Aspicient
ad me, quem confixerunt, & plangent cum plan-
ctu, quasi super vnigentū. Pro vnigenito ἀ-
γαπητὸν, idest, carissimum, Lxx. transtule-
runt, de quo in Euangelio legimus: Hic est filius
meus carissimus, in quo mihi complacui. Idem in
libello de optimo genere interpretandi, qui inter
Epistolas est prima & centesima, cum à quodam
se reprehensum fuisse diceret, quod quadam Græ-
ca epistola Epiphanij vertenda pro ἀγαπη-
τέ, transtulisset, dilectissime, ridet reprehen-
sorem suum, nec dignum putat, cui in re aperta
respondeat. Itaque sicut amare apud nos, vehe-
mentius est, quam diligere, vt Cicero docuit E-
pistol. 165. libro nono, cùm dixit: Quis erat, qui
putaret, ád eum amorem, quem erga te habebam
posse aliquid accedere? tantum accessit, vt mihi
nunc denique amare videar, antea dilexisse. Ita
ἀγαπᾶν Græcum superat diligere latinum:
Amare & diligere. Atque idcircò interpres, vt æquaret vim nomi-
nis ἀγαπητὸς, necesse habuit vertere, non
41 dilectus, sed dilectissimus, aut Carissimus, vt Mar-
ci. 9. Hic est filius meus carissimus, audite illum.
Actor. 15. Cùm carissimis nostris Barnaba, &
Paulo

Paulo Roma.11. Secundum electionem quidem cariſſimi propter patres.1.Cor.4.Non vt confundam vos hæc ſcribo,ſed vt filios meos cariſſimos moneo.Nec tamen recuſat interdum dicere,dilectus,vt iam oſtendimus, vt Græcum imitetur,& verbum reddat è verbo, volens tamen dilectiſſimum intelligi.Hinc etiam cognoſcere poſſumus, cur idem verterit.Et viciniora ſaluti,cum in Græco ſit; ϗ ἐχόμενα σωτηρίας.i. coniuncta cum ſalute,vt vertit Eraſmus,aut adhærentia ſaluti. Si enim vicina ſaluti diceret, minus dicebat, quàm vox Græca ſignificabat, & ideo viciniora dicere maluit,ideſt,valde vicina.

Roma.11. *1.Cor.4.*

Non enim iniuſtus Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri.] Erigit eos in meliorem ſpem recordatione iuſtitiæ Dei, & eorum , quæ in Dei obſequium fecerant. Theophylactus: Si enim iuſtus eſt Deus, non obliuiſcetur operis veſtris, hoc eſt, miſericordiæ,fraternæ dilectionis, ſed retribuet vobis. Proinde ne deſpondeatis animum, nec ſitis puſillanimes.Cęterùm omninò meliora ſperate,quandoquidem & omninò DEVS iuſtus eſt, &cæt.

Hæc autem verba nullo modo putandum eſt dici 42
iis,qui aliquando iuſti fuerunt & præclara fecerunt, ſed à gratia tamen exciderant. Non enim DEVS iniuſtus vllo modo dici poſſet, ſi laboris eorum & dilectionis obliuiſceretur, quia,qui in peccatum mortale labitur, iuſtè omnia, quæ fecerat , amittit, dum Deo non reconciliatur, vt in Ezechiæ. capitul. decimo octauo, teſtatur DEVS: Si autem auerterit ſe iuſtus à iuſtitia ſua, & fecerit iniquitatem ſecundum omnes abominationes, quas operari ſolet impius, nunquid viuet? omnes iniuſtitiæ eius,quas fecerat,non recordabuntur: in præuaricatione, qua præuaricatus eſt, & in peccato ſuo, quod peccauit, in ipſis mo-

Ezech.18.

morietur,§. Quæritur tamen, vtrum de illis operibus loquatur Apostolus, quæ ab scholasticis Theologis mortificata appellantur, & postea per gratiam susceptam reuiuiscunt, an de illis, quæ faciũt iusti sine vlla interruptiõe peccati mortalis? S.Thom. de mortificatis operibus hæc interpretatur, nec improbabiliter. Sed si accuratè & verba, & eorum contextum contemplemur, omninò de operibus factis à iustis Apostolus loquitur, quæ peccato mortali nondum deleta sunt, aut mortifi-
43 cata. Hoc ex eo perspici põt, quod nihil est in tota epistola, vnde certo colligere possimus Hebræos gratiam amisisse, quamuis propter remissionẽ & ignauiam timeret eis Apostolus, & non solùm admonendi, sed etiam terrendi viderentur. Imò non obscurè indicat eos permansisse semper in accepta iustitia, sicut hic videmus. Non enim, inquit, iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, & ministratis. Cupimus autem vnumquemque vestrum eandem ostentare solicitudinem ad expletionem spei vsque in finem, & cætera. Non enim dicit, cupio vnumquemque vestrum resurgere à peccato, sed facere vsque in finem idem quod facit, vt spes vestra expleatur. Et capit. decimo. Nam & vinctis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem, & manentem substantiam. Nolite itaq; amittere confidentiam vestram, quæ magnam ha-
44 bet remuneratione. Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Quod si fortè quidam ex illis à fide defecerunt, non illis loquitur, sed permanentibus in fide. Aliud etiam est, quosdam gratiam amittere, aliud amittere totam gentem, aut totum
popu-

populum. Fieri potuit,ac valde probabile eſt, vt quidam illorũ peccatum mortale admiſerit, ſed paucorum peccata ſanctitatem totius populi,nõ tollunt, cum ſemper, quod maior pars populi facit,populus feciſſe dicatur. Ita dicimus populum Iudæorum excæcatum fuiſſe,licet,nonnulli ex eis crediderint: Et Eccleſiam ſanctam atque immaculatam appellamus, licet multi ſint in ea peccatores. Denique Concilium Tridentinum, ita hæc verba intellexiſſe videtur Seſſ.6. cap. 16. cùm ait:Hac igitur ratione iuſtificatis hominibus, ſiue acceptam gratiam perpetuo conſeruauerint, ſiue amiſſam recuperauerint, proponenda ſunt Apoſtoli verba: Abundantes in omni opere bono,ſcientes, quod labor veſter non eſt inanis in Domino:nõ enim iniuſtus eſt Deus vt obliuiſcatur operis veſtri,& dilectionis quam oſtendiſtis in nomine ipſius.Et:nolite amittere confidentiam veſtrã, quæ magnam habet remunerationem, &cæt. Primùm hic videmus hæc verba proponenda eſſe iis, 45
qui acceptam iuſtificationem perpetuo conſeruarunt, in quibus ſcilicet, neque eſt neque fuit vnquam vllum mortale peccatum. Sed quoniam proponi eadem,concilium iubet,illis etiam, qui amiſſam recuperauerint, putabit quiſpiam hæc ad mortificata opera referri, quæ recuperatione iuſtificationis reuixerunt.At non ita eſt. Loquitur enim de operibus, non interruptis peccato mortali, ſiue ab eo fiant qui nunquam amiſit gratiam,ſiue ab eo qui recuperauit amiſſam, pro quibus æternæ vitæ mercedem ſperandam docet. His dicit Apoſtolus.1.Corin.15.Abundantes in omni opere bono, ſcientes, quod labor veſter non eſt inanis in Domino. Nihil de præteritis operibus dicit,ſed de illis, quæ tunc facienda erant. Et vt ſciant laborem ſuum non eſſe futurum inanem,

anem,addit concilium verba huius cap.6. Non enim iñiuſtus Deus, &cæt. Ideo etiam ait paulo
46 poſt: Atque ideo benè operantibus vſque in finem, & in Deo ſperantibus proponenda eſt vita æterna,&cæt. Aliud eſt ergo quærere,an bona opera mortificata reuiuiſcant, quod verum eſſe non dubitamus,aliud an de his nũc loquatur Paulus, quod nobis non probatur quoniam illis loquitur,qui gratiam non amiſerant. Si enim amiſiſſent, prius illos admoneret, vt per pœnitentiam,eam recuperarent. Deinde ſimul eos excitaret,& conſolaretur confirmando non eſſe carituros fructu operum, quæ aliquando feciſſent,ſi rurſum in gratiam cum Deo redirent. Quare iuſtis & in ſua iuſtitia manentibus ait: Non enim iniuſtus D E V S, &cęt. Hoc eſt: Non eſtis vos terra reproba & maledicto proxima, cuius conſummatio in combuſtionem: feciſtis enim & facitis opera Deo grata,iniuſtuſque eſſet Deus ſi talia facientes damnaret,iuſtitiæ enim eſt implere promiſſa.Hanc iuſtitiam docet eleganter eadem ſynodus loco indicato his verbis. Atque ideo benè operantibus vſque in finem, & in Deo ſperantibus proponenda eſt vita æterna,&tanquam gratia filiis Dei per Chriſtum IESVM miſericorditer promiſſa, & tanquam merces ex ipſius Dei promiſſione bonis ipſorum operibus, & meritis fideliter reddenda.Hæc eſt enim illa corona iuſtitiæ,
2.Tim.4. quam poſt ſuum certamen & curſum repoſitam ſibi eſſe aiebat Apoſtolus à iuſto iudice ſibi reddēdam,&cæt.

47 *Et dilectionis.*] In quibuſdam codicibus eſt ϗ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης,ideſt,& laboris caritatis, ſiue dilectionis.Eraſmus vertit,& laboris ex caritate ſuſcepti,ſed τοῦ κόπου,ideſt,laboris Chryſoſtomus non agnoſcit,neq; Theophylactus,neq; Œcu-

OEcumenius, neque Theodoretus, neque Syriaca translatio, sed omnes ita vt noster interpres legunt. Quod in Græcis commentariis Chrysostomi, & OEcumenij manifestius est: apud Chrysostomum enim neque in verbis Pauli, neque in expositione vsquam legitur τῦ κόπυ: apud Oecumenium autem positum est in verbis Pauli, non tamen in expositione, neque vlla est huius nominis mentio, sed, vt obliuiscatur operis vestri, & dilectiónis, ex quo videmus veritatem nostræ translationis. *Veritas translationis.*

Quam ostendistis in nomine ipsius.] In Græco est εἰς τὸ ὄνομα ἀυτῦ, in nomine ipsius, quod facilè possumus interpretari: Non obliuiscetur Deus dilectionis, quam erga eius nomen ostendistis, Declarastis quantum amaretis nomen Dei & Christi, quandoquidem omnes, qui Christiani vocabantur, iuuistis eleëmosynis vestris. Et quia noster interpres sæpè dicit in nomine, pro, in nomen & similia, vt diximus suprà, num. 19. Quemadmodum etiam dicitur Ioan. 1. Iis qui credunt in nomine eius: rectè locus ita vt dictum est, explicabitur. Nisi quis malit exponere, in nomine eius, propter nomen eius, quod idem est, ac, propter eum. 48

Qui ministratis sanctis, & ministrastis.] Ministrare alicui & si generale verbum sit, solet de iis sæpè dici, qui aut cibos parant, aut paratos in mensam afferunt: vt Matth. 4. Et ecce Angeli accesserunt & ministrabant ei. Luc. 12. Amen, dico vobis, quod præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis. Sed propriè in scriptura significat eleëmosynas largiri, aut ab aliis acceptas deferre. Vtrumque videmus apud Paulum Rom. 15. Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis, id est, vt eleëmosynas sanctis defe- *Ministrare* *Matt. 4.* *Luc. 12.* *Rom. 15.*

deferam. Deinde addit: Probauerunt enim Macedonia, & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Ierusalem. Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles, debent & in carnalib. ministrare illis, id est, eleëmosynas largiri: vtrumque autem videntur Hebræi fecisse, hoc est, non solum eleëmosynas dedisse, sed ad pauperes detulisse, & illis inseruisse, ac ministrasse, quod propriè significat ministrare

49 *Sanctus.* Hoc idem subindicat cap. 10. cum ait: Nam & vinctis compassi estis &c. Sanctos autem pro illius sæculi more vocat Christianos, vt etiam perspicitur ex verbis quæ retulimus ex cap. 15. ad Rom. & nihil est frequentius apud Paulum, præsertim in initio, & in fine Epistolarum vt Rom. 1. omnibus, qui sunt Romæ dilectis Dei vocatis sanctis. 1. Cor. 1. Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi sanctificatis in Christo Iesu vocatis Sanctis Ephes. 3. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc &c.

Rom. 1. *1. Cor 2.* *Ephes 3.*

Cupimus autem vnumquemque vestrum eandem ostentare solicitudinem.] Cupio vt in hac solicitudine operum misericordiæ, & reliquarum virtutum nunquam defatigemini sed ad finem vsque perseueretis. Ostentare autem simpliciter dixit pro ostendere ἐνδείκνυσθαι.

Πληροφορία & πληροφορεῖν.

Ad expletionem spei πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος, quod Erasmus vertit ad plenam spei certitudinem, idest, vt bonis operibus quotidie vestra spes crescat, & plenior sit, omninoque significat, quod est in. 2. Epis. Pet. cap. 1. Quapropter fratres magis satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis; πληροφορεῖν, (vt adnotauit Erasmus in præfatione Euangelij Lucæ) est plenam de aliqua re
56 & indu-

& indubitatam fidem facere. Et πληροφοροῦ-μαι, (inquit Budæus in commentariis linguę Græcæ) est compertum habeo, certissimè noui. Et πληροφορηθεὶς, Dicitur, qui certa cognitione aliquid nouit, aut si ita dicere liceret, qui plenè de aliqua re certificatus est. Rom. 4. Plenissimè sciens quia quæcunque promisit, potens est & facere. Et cap. 14 vnusquisque in sensu suo abundet ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω, idest, vnusquisque quod senserit in ea re, id certum existimet, in eoque conquiescat. Hinc πληροφορίαν, volunt esse certam rei cognitionem, siue quam vulgus vocat certitudinem. Erasmum & Budæum multi sequuntur, putant enim hęc deduci à πληρὴς, quod est plenus, & φωρᾶν, quod est comperire, deprehendere. At primum reclamat orthographia, cum in φωρᾶν sit ω, in πληροφορεῖν, & ab eo deriuatis semper, ο, inueniamus, nunquam, ω, Deinde non pauci loci occurrent, vt statim videbimus, qui ita intelligi nequeant. Quare existimo nostrum interpretem meliùs vim huius verbi deprehendisse, quam Erasmum & Budæum, ac πληροφορεῖσθαι, nihil aliud esse quam abundare, impleri, siue plenitudinem habere, cuius autem rei sit plenitudo, ex ijs quæ dicuntur atq; ex præcedentibus & sequentibus intelligetur: nunc enim erit cognitionis, nunc alterius cuiusuis rei πληροφορεῖν enim à πληρὴς, quod est plenus, & à φέρω, dicitur, cuiusmodi multa sunt verba apud Græcos, vt δαφνοφορεῖν, laurum ferre, δαιδοφορεῖν, tædam ferre, διφροφορεῖν, sellam ferre δωροφορεῖν, munera ferre. Ita πληροφορεῖν, plenitudinem ferre πληροφορεῖσθαι, abundare, imple-

51 Translatio.

ri, plenitudinem habere. Ita omnia rectè intelligemus Rom, 4. πληροφορηθεὶς, quia quæcumq; promisit, potens est, & facere, id est, plenitudinem habens, Deum posse facere, quæ promisit. Cuius

Locus Roman. 14. plenitudinem? Scientiæ & fiduciæ: propterea vertit interpres: plenissimè sciens. Ita cap. 14. vnusquisque in suo sensu πληροφορείσθω, abundet, plenitudinem habeat in eo, quod sensit, & iudicauit, id est, ne faciat dubitando ne peccet, sed plene sibi persuadeat sibi id licere, quod facit. Hanc

52 persuasionem, & hoc firmum iudicium vocat postea πίστιν, id est, fidem, πίστις enim persuasio est, ἀπὸ τοῦ πείθειν, quod est suadere. Omnia quidem sunt munda, sed malum est homini, qui per offendiculum manducat, &c. Tu fidem habes? Penes temetipsum habe corã Deo. Hoc est: Tu iudicas, & plene persuasus es licere vesci his, aut illis cibis? Ita crede & iudica apud te & apud Deũ, sed ita eis vescere, vt infirmis offensioni nõ sis. Ex quo intelligitur, quod paulò post ait, & obscurum, aut improprium videri solet: Omne autem quod non est ex fide, peccatum est, id est, quod quis facit contra id quod sibi faciendum esse persuasit, aut non sequens persuasionem suam. Et Lucæ. 1. Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt rerum περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμεῖν πραγμάτων, Erasmus vertit: Earum, quæ inter nos certissimæ fidei sunt rerum. Sed πεπληροφορημένοι, dicuntur apud Erasmum qui plenissime sciunt, quare id de rebus dici non potest. Multo ergo melius noster interpres: Earum quæ in nobis completæ sunt rerum, id est, earum rerũ,

53 quæ in nobis plenitudinem habuerunt. Illud etiam manifestius. Tim. 4. Dominus autem mihi

asti-

astitit, & confortauit me, vt per me prædicatio impleretur, & audiant omnes gentes. Pro Impleretur est, πληροφορηθῆ, idest, plenitudinem habeat audientibus omnibus gentibus. Quod neque Erasmus negare potuit, qui vertit: vt per me præconium expleretur. Inde πληροφορίαν. noster interpres elegantissime vertit: plenitudinem. Colos. 2. Instructi in caritate, & in oẽs diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionẽ mysterij Dei. i. vt diuitias habeant plenissimæ intelligentiæ mysteriorũ Dei. 1. Thess. 1. Quia Euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantũ, sed in virtute & in Spiritu sancto, & in plenitudine multa. Hoc est, prędicatio mea miraculis confirmata est in vobis, & S. sancti distributione gratijsque vobis concessis, & plenitudine atq; copia multorũ, qui conuersi sunt & crediderunt. Hebr. 10. Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei: sicut igitur c. 10 accedere iubet cũ plenitudine fidei, Ita nũc dicit: cupimus autem vnumquemque vestrum eandem ostentare solicitudinem ad expletionem spei vsq; in finem, idest, ad plenitudinem spei, vt spes vestra plena sit, quę studio bonorum operum augetur, & plenior in dies fit.

Qui fide & patientia.] διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας, Per fidem & longanimitatem, credere enim Deo oportet & promissiones eius, si cito non dentur, patienter expectare. OEcumenius. Quid est autem per longanimitatem? Hoc est, per tolerantiam. Pertulit enim Abraham promissionem ad tam multos annos prolongatam, & tamẽ permãsit semper in credẽdo. Nam si simul, vt promisit DEVS, subsequeretur donatio, iam apud eum, qui promissionem suscepit, nullus esset vsus fidei, aut tolerantiæ, quod omninò verax esset Deus. 54

Hæreditabunt promißiones.] τῶν κληρονομούντων, id est, Qui hæreditant, ita legunt Chryſoſtomus & Theophylactus, & OEcumenius, atque ita eſt in Græcis codicibus. Ex quo fit veriſſimile, legendum eſſe hæreditant, faciliùs enim hoc quidem in loco latina corrumpi potuerunt, quàm Græca. Ad ſenſum nihil refert.

Abrahæ namque promittens Deus.] Videtur, id quod dixerat, confirmare exemplo Abrahæ, qui promiſſionem Dei patienter expectans conſecutus eſt. At ſi hoc tantum faceret, iure quæreremus, cur verba illa addidiſſet, quæ nihil ad inſtitutum ſermonem pertinere videbantur.

Quoniam neminem habuit, per quem iuraret maiorem:]
55 Et poſtea *Homines enim per maiorem ſui iurant, & quæ* ſequuntur. Non hoc tantum docere vult, ſed promiſsionis huius meminit, quia & ipſi Abrahæ & poſteris eius facta eſt, id eſt, omnibus, qui ſecundũ ſpiritum filij ſunt Abrahæ, & viuam eius fidem imitantur, ſicut ait Rom. 4. vt ſecundum gratiam firma ſit promiſsio omni ſemini, non ei, qui ex lege eſt ſolum, ſed & ei, qui ex fide eſt Abrahæ, qui pater eſt omnium noſtrum, ſicut ſcriptũ eſt: Quia patrem multarum gentium poſui te, &c. Hoc ipſe Apoſtolus apertè docet, cùm ait: *In quo abundantius volens Deus oſtendere pollicitationis hæredibus immobilitatem conſilij ſui, &c.* Quo modo autem pertineat hæc promiſsio ad omnes filios Abrahæ, mox dicemus. Hanc ergo promiſsionem & Abrahæ factam & filijs eius, docet eum patienter expectaſſe & tãdem conſecutum fuiſſe, vt & ipſi, ſi patienter expectauerint, non dubitent ſe eſſe conſecuturos.

Rom. 4

Quoniam neminem habuit, per quem iuraret maiorem.] Quorſum hæc? Quoniam vult eos patienter expectare, docet promiſsionem eis factam in Abrahã, firmiſsimam eſſe & immutabilem, vt non deficiant

ciant expectando, aut dubitent certam eam & ratam fore. Iuramento, inquit, confirmauit, quod promisit, vt deficere non posse intelligamus. Iurauit autem per semetipsum iuraturus per maiorẽ se, si maiorem haberet, vt nullus nobis dubitandi locus relinqueretur, sed firmum & sanctum iuramentum haberetur. Alludit ad promissionem Genes. 22. Per memeipsum iuraui, &c. 56.

Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.] Dixit iam Deum per semetipsum iurasse, nunc rem, quam iurauit exponit. Verba promissionis hæc sunt. Per memetipsum iuraui, dicit Dominus, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me, benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum, sicut stellas cęli, & veluti arenam, quæ est in littore maris. Posſidebit semen tuum portas inimicorum suorum, & benedicentur in semine tuo, omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. Apostolus tamen summam sententiæ paucis comprehendit. Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Hoc est, multis donis te augebo, multis & magnis beneficijs te prosequar, hoc enim est benedicere. Psalm. 20. Pręuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, Gen. 30. Experimento didici, quia benedixerit mihi Deus propter te. Et c. 39. benedixitque Dominus domui Aegyptij propter Ioseph, & multiplicauit tam in ædibus, quàm in agris cunctam eius substantiam. Huius rei permulta exempla sunt, in cap. 28. Deuteronomij. Multiplicabo te, id est, numerosam posterorum multitudinem tibi dabo, propagabo genus tuum. Illa autem geminatio, benedicens benedicam, &, multiplicans multiplicabo, vsitata est in scriptura, & magnam habet amplificationẽ, vt explicauimus in Sophoniæ capit. 1. num. 5. & 6. Et quamuis in Genesi Do-

Benedicere

57.

minus hac amplificatione vſus non fuerit, ſed dixerit, benedicam tibi & multiplicabo ſemen tuũ, Paulus illam addidit, quia ex ſequentibus verbis, quæ breuitatis cauſa tacuit, ſatis conſtat magnam futuram fuiſſe benedictionem, & multiplicationem. Multiplicationis magnitudo vix vllis verbis potuit magis declarari quam illis, Multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli, & velut arenam, quæ eſt in littore maris. Benedictionis magnitudo ex illis cognoſcitur: Poſſidebit ſemen tuũ portas inimicorum ſuorum, & benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terrę. Hęc igitur omnia paucis in compendium redegit Apoſtolus dicens: Niſi
58 benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Quare hæc benedictio omnia bona complectitur, quæ omnes fideles per Chriſtum conſequuntur, ait enim: Et benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ, quod ſemen eſt Chriſtus, ſicut expoſuit idem Apoſtolus, Gal.3. Et in multitudine filiorum, illi omninò intelliguntur, qui viuam Abrahæ fidem imitantur, ſiue ſint ex Iudæis, ſiue ex Gentibus, ſicut Ioannes Baptiſta explicauit, Matth. 3. Et ne velitis dicere intra vos: Patrem habemus Abraham: dico enim vobis, quoniam potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ. Et vberius Paulus Rom.9. Non enim omnes qui ex Iſrael ij ſunt Iſraëlitę, neq; qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij: ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen: Ideſt, non qui filij carnis, hi filij Dei, ſed qui filij ſunt promiſſionis, æſtimantur in ſemine, & cæt. Meritò ergo Apoſtolus huius promiſſionis meminit, quæ cæteras omnes continet, & ad veros Abrahę filios pertinet. Quod aũt dixit: *Niſi benedicens, &c.* Cùm in Geneſi ſit: Benedicam tibi more iurantium loqui voluit, quia iuſiurandum referebat. Etenim ſicut poſt verba iurandi,

aut

aut affirmandi, si, valet idem quod, Non, vt adnotauimus suprà cap. 3. nu. 18. Ita, Nisi, post eadē verba, affirmationis nota est, vt Ezech. 5. viuo ego, dicit Dominus Deus, nisi pro eo, quod sanctum meũ violasti in omnibus offensionibus tuis, & in cunctis abominationibus tuis, ego quoque confringam, & non parcet oculus meus, & non miserebor. 3. Reg. 19. Hæc mihi faciant Dij, & hęc addant, nisi hac hora cras posuero animam tuam, sicut animam vnius ex illis, Propterea Theophylactus & Oecumenius dixerunt, Nisi, significare idem, quod vere. 59 *Nisi.*

Et sic longanimiter ferens adeptus est repromissionem.] Diu expectans, tandem obtinuit quod promissum erat. Aliquid Abrahæ promissum erat sibi, aliquid filijs suis. Quod sibi promissum erat, accepit viuens Genes. 24. Erat autem Abraham senex dierumque multorum, & Dominus in cunctis benedixerat ei. Multiplicatus etiam fuerat, & multos filios ex concubinis susceperat, Gen. 15. Sed & illud: Et in semine tuo benedicentur omnes gentes terræ, propheticis oculis impletum vidit, sicut ait Dominus Ioh. 8. Abraham pater vester exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauisus est. Sed quia in hac benedictione & multiplicatione progenies electorum promissa est, & beata vita, tam ipsi Abrahæ quam eius posteris præstanda, sicut ait Ecclesia: Sed signifer sanctus Michaël repræsentet eos in lucem sanctam, quam olim Abrahæ promisisti & semini eius, & hæc nondum plenè acceperat Abraham, dixit Apostolus cap. 11. huius Epistolę: Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à lõge eas aspicientes & salutantes: atque ita hi duo loci conciliantur.

Homines enim per maiorem sui iurant.] Docet cur ante 60

dixerit: Quoniam neminem habuit, per quem iuraret maiorem, iurauit per ſemetipſum, ac ſi diceret: Deus, vt firma haberetur hæc promiſsio, adhibere voluit omnia, quæ ad firmitatem promiſſionum adhiberi ſolent homines, & ideò iurauit. Sed homines per maiorem ſe iurare ſolent, & venerationis cauſa, & vt ille ſit vltor violatæ religionis in iureiurando: Deus hoc facere non potuit, quia neminem habet maiorem ſe, fecit tamen quod potuit, & iurauit per ſemetipſum. Cæterùm per maiorem ſui, Græco more dictum eſt, pro per maiorem ſe, quod ſæpè facere interpretem diximus ſupra, cap. 3. num. 5. In codicibus Græcis tantummodo eſt: Homines enim per maiorem iurãt, ſicut ſupra dixit, quoniam neminem habuit, per quem iuraret maiorẽ. Et quamuis ad ſenſum nihil refert, tamen in codicibus, quos habuit interpres, ita ſcriptum fuiſſe docet librorũ Latinorũ cõſenſus, quib. & Syriaca translatio ſuffragatur, quæ habet: ſiquidẽ homines per maiorem ſe ipſis iurant.

Et omnis controuerſiæ eorum finis.] Cùm controuerſia eſt inter homines, & diuerſi diuerſa dicunt, iuramento illa finitur: id enim certum exiſtimatur, quod iuramento teſtium confirmatum eſt.

61 *In quo abundantiùs volens Deus oſtendere.*] In quo poſſumus ſimpliciter interpretari, In qua re, id eſt, In qua promiſſione, vel, In quo, id eſt, propter

In quod, quia homines ad finem controuerſiarum iuſiurandum adhibent, & Deus iurare voluit. Nõ enim ſemel diximus, In, ſæpè idem valere, quod propter, more Hebræorum. Vtroque modo exponit Teoph. & in Syriaca translatione eſt, Qua propter. Senſus ergò eſt: Qua propter cùm Deus vellet oſtendere omnibus veris Abrahæ filijs, qui promiſsionis illius hæredes ſunt (vt modò diximus) q̃ firmũ & immutabile eſſet, quod Abrahæ atque eius

eius filijs promittebat, præter promiſsionem, etiam iuſiurandum interpoſuit.

Vt per duas res immobiles.] Per promiſsionem & iuſiurandum.

Quibus impoſsibile eſt mentiri Deum.] In Græco: ἐν οἷς id eſt, In quibus, promiſsio Dei fallax eſſe non poteſt, & iuſiurandum non poteſt nō impleri, vt igitur nos certi eſſemus, ac nullo modo dubitaremus impleturum eſſe Deum promiſsionem ſuam cum ſola promiſsio ſatis eſſet, quæ vana eſſe non poteſt, etiam iuramentum adhibuit.

Fortiſsimum ſolatiū habeamus.) ἰσχυρὰν παράκλησιν, Eraſmus: validam conſolationem: Et cum vertendum videretur, forte ſolatium, interpres vertit fortiſsimum, vt exprimeret vim nominis ἰχυρὰν, vt in alijs eum feciſſe adnotauimus. nume. 40. &. 41. Porro παράκλησις, vel conſolationem ſignificat, vel exhortationem, ſicut expoſuerunt Theophylactus, & Theodoretus, & vtrumq; rectè conuenit, voluit enim Deus oſtendere nobis immutabilitatem conſilij ſui & ſuæ promiſsionis vt ea ſpe exultaremus: & omnia huius ſæculi incommoda æquo animo ferremus: & vt eadem ſpe nos excitaret ad res magnas gerendas, & ad pericula adeunda atque aduerſa toleranda.

Qui confugimus ad tenendam propoſitam ſpem.] Nos qui relictis ſæculi bonis confugimus ad hanc ſpē cœleſtium bonorum obtinendorum, non vt eam vtcunq; haberemus, ſed vt teneremus κρατῆσαι, id eſt, vt apprehēderemus, ac firmiſsimè complecteremur, ne nos ſæculi turbines raperent. Confugimus autem, præteriti temporis eſt, οἱ καταφυγόντες,

Quam ſicut anchoram habemus animæ, Hanc ſpem

bonorum cœlestiũ, quæ veris Abrahæ filijs promissa sunt, habemus quasi anchorã animæ nostrę. Nã sicut anchora tempestatis tẽpore naues firmas cõtinet, ne ventis rapiantur & conterãtur: Ita spes bonorum cœlestium animas nostras firmas atque immobiles seruat in fluctibus & tempestatib. huius sæculi, ne pereant. Nec tamẽ anchora sufficit, nisi tuta sit et firma, si enim parua sit, aut leuis, non erit tuta, quia magnam nauim tenere non poterit vẽtis insurgentibus. Deinde etiã si iustam magnitudinem habeat, firma sit oportet, & valida, ne vi maris vento agitata curua illa brachia, siue dẽtes, dirigantur, & terram tenere non valeãt, nauisque in certũ interitũ ruat. Quod ego & socij ante paucos annos experti sumus, cum enim in ora Thusci maris prope Liburnum anchoras iecissemus, magnæ nauis, quæ ad tergũ nobis erat, dentes anchorę vnicæ, valida maris commotione, paulatim directi sunt, vt vectes potius, quam dentes viderentur, eaque soluta & magno venti impetu raptata parum abfuit, quin in nauim nostram impingeret, eamque collideret atque quassaret. Propterea ergo dixit, sicut anchoram tutam, & firmam. Hæc enim spes tuta est, quia Dei promissis innititur, & firma, quia omnibus sęculi fluctibus fortior est.

Et incedentem vsque ad interiora velaminis.] Interiora velaminis vocat, Sanctum sanctorum, quod erat intra velamen, siue velum, quod erat in parte exteriori domus, quæ appellabantur sancta, vt à nobis explicatum est lib. 1. de templo cap. 6. & 9. Sanctum sanctorum figura erat cœli & Domicilij beatorũ vt sæpè Apostolus docet cap. 9. huius
64 Epistolæ, vbi nos latius hæc omnia exponemus. Hanc spem docet esse anchoram animæ tutam, ac firmam, quoniã anchora tunc tuta est, cùm ad terram vsque peruenit, & in interiora eius ingreditur:

tur:ita hæc ſpes promiſsionis nobis factæ,non bonis huius ſæculi, aut bonis ſpiritualibus huius tẽporis contenta eſt, vlterius progreditur & vſque ad Deum ipſum peruenit, non enim minora ſperat quam Dei ipſius viſionem, & cœli inhabitationem.

Vbi præcurſor pro nobis introijt Ieſus.] Alio argumento docet firmitatem huius ſpei, & immutabilitatem diuinæ promiſsionis.Iam,inquit,poſſeſsionem cœli habemus, Chriſtus in cœlum ingreſſus eſt, & natura noſtra in illo iam cœlũ tenet. Ac ne putaremus ipsũ ita ingreſsũ eſſe vt ſolus eſſet ingreſſurus,addit:Præcurſor pro nobis ipſe pręcurrit, vt nos ſequeremur, & pro nobis præcurſor fuit,aut pro nobis introijt, ideſt, vt nobis pararet locum:ſicut ipſe dixit Ioh. 14. vado parare vobis locum.Et ſi abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio & accipiã vos ad me ipſum, vt vbi ſum ego & vos ſitis.Similiter Oecumenius illud, *pro nobis*, iungit cum verbo *introijt* pro nobis,aut cũ nomine, *Præcurſor pro nobis*,ideſt,præcurſor noſter. Theophylactus: Præcurſor enim quorundam ſequentium eſt præcurſor.Nec omnino multum eſt interualli, ac diſtantiæ inter præcurſorem, ac ſequentes, quemadmodum neque inter Iohannem & Chriſtum multum temporis interfluxit.Ne igitur ægre feratis, mox ingreſſuri ſumus in eum locum, in quo præcurſor noſter eſt &c. Quod additum eſt, Pro nobis, ita exponit Theophylactus vt diximus. Deinde etiam addit: vel Pro nobis, eſt, 65 pro eo quod eſt, vt intercedat *pro nobis* ad patrem, quoniam & pontifex ingrediebatur in Sanctum ſemel in anno,vt pro populo interpellaret.

Iohan.14.

Secundum ordinem Melchiſedec Pontifex factus in æternum.] Addit cumulum ſpei. Hic Ieſus,qui vt præcurſor noſter introijt in cœlum, quod in Sancto

Sancto-

Sanctorum significatum est, priusquam cœlos penetraret, factus est Pontifex noster, & pro nobis sacrificium obtulit æternæ virtutis. Itaque ipse in cœlo patri se ostendet pro nobis, vt passionis suæ recordetur, & in cœlum veros Christi discipulos recipiat. Quę sunt postea fusius explicanda. Cap. enim. 7. ait, Hic autem eò quod maneat in ęternum, sempiternum habet sacerdotium: vnde & saluare in perpetuū potest accedēs per semetipsum ad Deum semper viuens ad interpellandū pro nobis Et cap. 9. Non enim in manu facta Sancta Iesus introiuit, exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.

CAPVT. VII.

1 HIC *enim Melchisedec.*] Prudenter sumpta occasione redit ad id, quod intermiserat. Dixit c. 5. de Melchisedec: De quo nobis grandis sermo, & ininterpretabilis ad dicendū &c. Et quædam interposuit valde vtilia ad eorū animos inflammandos. Sed cum redire vellet ad sermonē de Melchisedec in quo dignitatē sacerdotij Christi erat explicaturus, & quem omitti non oportebat, iterum meminit sacerdotij eiusdem & Melchisedec, vt cum his aptius ac mollius cohæreant quæ dicturus est, & attentius audiantur.

Salem. *Rex Salem.*] Quæritur quæ sit Salem, cuius rex fuit Melchisedec, vt etiam Moyses testatur Genes. 14. & vbi sit, variæ enim de ea sententiæ scriptorum sunt. Multi eam esse putāt, quæ postea Hierusalem dicta est. Hieronymus Epist. 126. ad Euagriū: verti me (inquit) ad Hippolytum, Irenæū, Eusebiū Cæsariensem, & Emissenum, Apollinariū quoque nostrum, & Eustachium qui primus Antiochenæ

Ecclesiæ

Ecclesiæ Episcopus contra Arium clarissima tuba, bellicum cecinit, & deprehendi horum omniũ opiniones diuersis argumentationibus, ac diuerticulis ad vnum compitum peruenisse, vt dicerẽt Melchisedec hominem fuisse Cananæum, regem vrbis Ierosolymæ, quæ primum Salem, postea Iebus, ad extremum Ierusalem appellata sit. Idem 2
sensit Iosephus lib. 1. Antiquitatum capitu. 11. & lib. 7. capitul. 3. & libr. 7. de bello Iudaico, capitul. 18. quamuis non Salem, sed Solymam vocet, cuius sententiam sequuti sunt alij ex Hebræis vt videmus apud Hieronymum in traditionibus Hebraicis in Genesim, & Chaldæus, qui Gen. 14. vertit: Et Melchisedec rex Ierusalem. At Hieronymus, tametsi in traditionibus in Genesim dixit esse Ierusalem, quoniam non suam in eo loco, sed Hebræorũ opinionem referebat, alijs in locis negat esse Ierusalem, eamq; esse confirmat, quæ alio nomine dicta est, Sichem, metropolis Samaritarum pertinẽs ad sortẽ trib. Ephraim. In locis Hebraicis ita de ea loquitur: Sichẽ, & Salẽ, quæ Latine, & Græce Sicina vocata est, ciuitas Iacob, nunc deserta est, ostenditur autem locus in suburbanis Neapoleos iuxta sepulchrum Ioseph, quam subuertit Abimelech, & seminauit in ea salem, sicut in libro Iudicum scriptum est. Postea vero instaurata est à Ieroboã, vt regnorum narrat historia, & sita est in finibus tribus Ephraim, &c. Et in epist. 126. ad Euagrium ait: Salem autem, non vt Iosephus & nostri omnes arbitrantur esse Ierusalem, nomen ex Græco Hebraicoque cõpositum, quod absurdum esse peregrinæ linguæ mixtura demonstrat: sed oppidum iuxta Scythopolim, quod vsq; hodie appellatur Salem, & ostenditur ibi palatiũ Melchisedec ex magnitudine ruinarum, veteris operis ostendens magnificentiam, de quo in posteriori

Sichem. *Sicina.* *Iudiciũ. 9.* *3 Reg. 12.*

Gen. 33 riori quoque parte Geneſeos ſcriptum eſt. Venit Iacob in Socoth, ideſt, in tabernacula, & fecit ſibi ibi domos, atque tentoria, & trãſiuit in Salem ciuitatem regionis Sichem, quæ eſt in terra Chanaan, &c. Et poſtea: De quo in Euangelio quoq; legimus: Erat, autem Iohannes baptizans in Hernon Ioan. 3. iuxta Salem, quia àquæ multæ erant ibi. Nec refert vtrum Salem an Salim nominetur, cùm vocalibus in medio literis perraro vtantur Hebræi, & pro voluntate lectorum, atque varietate regionum eadem verba diuerſis ſonis, atque accenti-

4 bus proferantur. Alio quoque argumento hoc cõfirmat idem Hieronymus. Conſiderandum quoque eſt inquit, quod Abrahę à cęde hoſtium reuertenti quos perſecutus eſt vſque Dan, quæ hodie Paneas appellatur, non de via Ieruſalem ſed de oppido metropoleos Sichem in itinere fuerit &c. Hieronymum ſequitur Auguſtinus Eugubinus in adnotationibus in cap. 14. Gen. & alij nonnulli. Mihi, cum res neque ex ſcriptura ſatis cognoſci, neque certis argumentis probari queat, eundum potius videtur in plurium, ac vetuſtiorum ſententiam, ideſt, Ioſephi, & Hebræorum, & veterum patrum, & Chaldæi, quæ magis etiam placuit Procopio in commentarijs Geneſis, & Cyrillo lib. 5. in Gen. prope initium, & Abulenſi in c. 12. Gen. q. 27. & in cap. 14. prope finem, & Iſidoro Clario in cap. 14. Gen. & Andrææ Maſio in cap. 10. Ioſue. Egeſippus autem lib. 3. de excidio Ieroſolymitano cap. 9. & Iſidorus lib. 15. Etymologia. ca. 1, non ſolum eam dicunt eſſe Ieruſalem, ſed etiam à Melchiſedec conditam, quod ſcripſit Ioſephus lib. 7. de bello cap. 18. Argumenta Hieronymi facilè ſolui poſſunt, Dicimus enim fuiſſe etiam vrbem in Samaria, quæ diceretur Salem, ſiue Sichem, ſed negamus eam eſſe, cuius rex fuerit Melchi-

Melchiſedec. Nec ruinæ palatij Melchiſedec hoc probant, non eſt enim probabile tempore Hieronymi vllas extitiſſe tam antiqui ædificij ruinas eiuſmodi, præſertim vt veteris operis magnificentiam oſtenderẽt, cum fuerit vrbs æquata ſolo & ſale ſeminata ab Abimelech vt Hieron. ipſe teſtatur. Sed neque Ioſephum illæ ruinæ latuiſſent diligentiſsimum antiquitatis indagatorem atque ſcriptorẽ, cuius tempore integriores & notiores fuiſsent. Probabilius eſt palatiũ illud ab Ieroboã, qui vrbem inſtaurauit, fuiſſe conſtructum, & indigenarum errore falſaque traditione putatum fuiſſe Melchiſedec. Quodque Hieron. ait Abrahæ reuertenti à cæde, non de Ieruſalem, ſed de Salem in itinere fuiſſe Meſchiſedec, nihil mouere debet, nam cum Abraham eo tempore habitaret iuxta conuallem Mambre, quæ eſt in Hebron vt eſt in calce cap. 13. Gen. reuertenti etiam Ieruſalem in itinere erat, & facile ad eum exire potuit Melchiſedec de Ieruſalem, cum rex Sodomę egreſſus fuerit in occurſum ei⁹, quę remotior erat à via, quàm Ieruſalem. Exijſſe autẽ eum diſcimus ex Apoſtolo dicente. *Qui obuiauit Abrahæ regreſſo à cæde regum.* Alia me ratio magis mouebat. Salem dici in ſcriptura vrbem illam quæ poſtea à Sichem filio Hemor dicta eſt Sichẽ, nec eã meminiſſe alterius vrbis, quæ diceretur Salem, neque vnquam ita ab ea vocatam eſſe Ieruſalẽ, ſed Iebus. Verum & hæc minimo negotio diſſoluitur, nam Iebus dictã eſſe etiam Salem intelligitur ex Pſalm. 75. Et factus eſt in pace (hoc eſt in Salem, vt eſt in Hebræo) locus eius & habitatio eius in Sion: vbi ſine dubio eadem vrbs intelligitur Salem, & Sion: Scriptura enim haud obſcure indicat duas fuiſſe huius nominis vrbes cum Gen. 33. ait: Trãſiuitq; in Salem vrbem Sichimorum, quæ eſt in terra Chanaan, nõ enim

enim ſolet ita loqui ſcriptura,niſi cum altera vrbs eſt eiuſdem nominis, vt Matth. 2. Cum natus eſſet Ieſus in Bethlehem Iudæ,Mich.3.Et tu Bethlehem Ephrata. Erat enim altera Bethlehem in Galilæa, Ioſue. 19. Et Iohan. 2. Nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ, erat enim altera Cana Samarię. Vtriuſq; meminit Hieronymus in locis Hebraicis.Deniq; nomen ipſum Ieruſalem declarat eam olim dictã eſſe Salem,valde enim probabile eſt,quod veteres patres ab Hieronymo nominati, & Procopius in eadem verba Geneſis,& Eugubinus & alij multi affirmant, coniuncta fuiſſe duo nomina Iebus & Salem, & mutatione literæ B. in R. dictam eſſe Ieruſalem. Certè quamuis varias nominis Etymologias ſcriptores proferant, cõuenit inter omnes compoſitum eſſe ex veteri Salem. Ex quo conſtat male Hebræos legere ac ſcribere,Ieruſalaim,cum ſcribendum ſit,Ieruſalem. Figuræ autem perpulchræ conuenit Salem eſſe Ieruſalem vt in eadem vrbe, regnauerit & ſacrificia obtulerit Sacerdos Dei altiſsimi, in qua ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec ſacrificium æternum obtulit,& regnauit à ligno.

7 *Sacerdos Dei ſummi.* ὑψίϛϐ, Altiſsimi vt vertit Hieronymus Gen. 14. Impium eſt dubitare, an Melchiſedec ſacerdos fuerit cum apertè id Paulus cõfirmet.Importunè ergo Hieronymus Oleaſtrius in eadem verba Gen. 14. adnotauit כהן apud Hebræos non ſolum ſignificare Sacerdotem, ſed etiam principem,ſicut cum.2.Reg.8.legimus: Filij autem Dauid Sacerdotes erant:Et quendam ex recentioribus Hebræis in Geneſi, pro, Erat enim ſacerdos Dei altiſsimi,dicit vertiſſe: Et ipſe princeps Deo altiſmo. Quod ipſe ita tepide & ignaue refellit, vt tantum dicat: Frequentius tamen Sacerdotem ſignificat,& hic pro Sacerdote accipiẽdum

dum videtur, &c. Non videtur tantum, ſed certiſſimum eſt. Nunquam enim filij Dauid aut alij, qui Sacerdotes non eſſent, dicti ſunt Sacerdotes Dei altiſsimi, aut Deo altiſsimo, quia cum hoc additur, tollitur prorſus ambiguitas, ſi qua erat in nomine Hebraico, vt Sacerdotes propriè intelligantur, qui Deo dicati ſint. Quare Ioſephus nunquam dubitauit eum fuiſſe Sacerdotem, ait enim libr. 1. Antiquit. cap. 11. vbi à Solymæ vrbis rege Melchiſedeco eſt exceptus. Id nomen interpretatur rex iuſtus, erat enim re vera talis omniũ conſenſu ſacerdotio ſummi Dei ob iuſtitiam dignus habitus. Et lib. 7. de bello cap. 18. Primus autem 8
conditor eius fuerat Chananæorum Dynaſta, qui patria lingua iuſtus appellatus eſt rex, erat quippe talis. Ideoq́ue ſacerdotium Deo primus exhibuit, & fano primum ædificato Ieroſolymam ciuitatẽ vocauit, cũ ante Solyma vocaretur. Omitto conſenſum nõ ſolum ſanctorum patrum, ſed etiã Hebræorum. Quomodo benedicit Abrahæ? Quomodo illi decimas offert Abraham, ſi ſacerdos nõ eſt? Et quidem Chriſtianus nihil horum negare, de nullo horum dubitare poteſt, cum omnia ſint à Paulo confirmata. Sed neque Iudæus poteſt aliter locum Geneſis exponere, cum dicat Dauid. Tu es ſacerdos in ęternũ ſecundum ordinem Melchiſedec: Quomodo enim Chriſtus eſt ſacerdos ſecundum ordinem Melchiſedec, ſi Melchiſedec ſacerdos non fuit? Poſtremo Melchiſedec à Paulo, vel, certè à Pauli interprete Græco vocatur Psal. 109.
ἱερεὺς, Dei. Et quamuis nomen כהן aliud etiam ſignificet apud Hebræos, tamen ἱερεὺς, apud Gręcos ſolũ ſacerdotem ſignificat. Quapropter filij Dauid qui dicti ſunt ſacerdotes nequaquãà LXX. 9
vocantur ἱερεῖς 2. Reg. 8. ſed αὐλάρχαι, ideſt, aulæ principes. Quod quid ſit, diſcimus ex. 1. Paral.

18. vbi legimus, Porro filij Dauid primi ad manum regis. lxx. Καὶ υἱοί Δαβὶδ οἱ πρῶτοι διαδόχοι τοῦ βασιλέως, Quod mihi ita interpretandũ videtur: filij Dauid erant, qui primum excipiebant regem, ideſt, qui inter comites erant primi, & regi proximi. Ioſephus lib. 7. Antiq. c. 6. eodem modo intellexit, ita enim hæc ipſa de eadem re agens interpretatus eſt: Omnes regis ſeniores filij inter patris ſatellites verſabantur, niſi quod primi ad ętatem retulit, ſed melius ad dignitatem referetur. הראשיים

Qui obuiauit Abrahæ.] Hiſtoria narratur Gen. 14. vnde Apoſtolus ea deſumit, quæ ad figuram Chriſti & ſacerdotij eius pertinere vidit.

Cui & decimas omnium diuiſit Abraham.] ſpoliorum videlicet, quæ in bello illo ceperat.

Primum quidem qui interpretatur rex iuſtitiæ. De hac interpretatione & de ſolutione obiectionis eorum, qui ex his verbis probare nitebantur, hanc Epiſtolam non fuiſſe ſcriptam Hebraicè, ſed Græcè & de interpretatione nominis Salem, diximus multa in prologo huius Epiſtolæ capitul. 2. numer. 10. & 11. Hoc tantum nunc adnotandum, cũ dicitur rex iuſtitiæ idem eſſe ac ſi diceretur rex iuſtus, more Hebræorum, ſicut bis interpretatus eſt Ioſephus, cuius verba retulimus nũ. 7. & 8. & Hieronymus Epiſtol. 126. Multi ex ijs, qui Hebraicè norunt, dicunt hoc nomen ſignificare, Rex meus iuſtitiæ. At neque Paulus neque Ioſephus neque Hieronymus ita interpretati ſunt. Sciant ergo hi vſitatiſsimũ eſſe apud Hebręos primo nomini compoſitionis addere, i, ornatus cauſa vt Adonizedec, Adonibezec, Abimelech, Achitob, Achimelech, Haminadab, Abiſag, atque idem factum eſt in Melchiſedec. Quod vero Caie-
10 tanus ſcripſit in hunc locum Pauli & in Pſal. 109.

& An-

& Andræas Maſius in cap. 10. Ioſue, & Abulenſis in cap.14.Gen.& in capit.21.Quęſt.15.Melchiſedec non fuiſſe nomen proprium huius regis,ſed commune regib. illis, ſicut reges Aegypti vocati ſunt Pharaones, & imperatores Romanorum Cæſares appellantur: commentum eſt recentium Hebræorum contra Ioſephum, & Hieronymum, & veteres omnes. Hebræi autem more ſuo multa huiuſmodi dicunt cum nec probent, nec probare poſsint.

Sine patre,ſine matre,ſine genealogia.]Multi hæc legentes,& quæ ſequuntur: neque initium dierum, neque finem vitæ habens, in eam ſententiam inducti ſunt, vt Melchiſedec non hominem, ſed aliquid homine maius eſſe exiſtimarent. Origenes in.1. homilia in Geneſim (vt teſtatur. Hierony. Ep. 126. nam in ijs Origenis, quas nunc habemus, non legimus) Angelum eſſe dicit,quem(vt idem Hieronymus ait) ſecutus eſt Didimus. Alij Spiritum ſanctũ eſſe dixerunt, vt is, cuius librum ſine nomine ad ſe miſſum eſſe ſcribit in eadem Epiſtola Hieronym. & ille cuius quæſtiones noui & veteris teſtamenti circunferuntur in.4. tomo operũ Auguſtini:quiQuęſt.109.multis id probare cõtendit.Hæretici (vt referunt Epiphanius lib. 2. cõtra 11
hęreſ.hęreſi.55.& Auguſtinus in libello de hæreſibus.cap.34.) magnam quãdam virtutem Dei fuiſſe dixerunt Melchiſedec. Neque ſolum virtutem magnam,ſed (vt ait Epiphanius) maiorẽ eũ Chriſto eſſe volũt, quoniam Chriſtus dicitur ſacerdos ſecundum ordinem eius.Hoc ipſum dixiſſe Theodorum hęreticum ſcribit Tertullianus in libro de præſcriptione aduerſus hęreticos,in fine: Aiebat idem hæreticus, Melchiſedec pro cœleſtib. virtutibus facere, quod Chriſtus facit pro hominibus, vt earum deprecator & aduocatus ſit apud Deũ.

Aduersus hanc hęresim à patribus olim damnatã, disputandum nõ est, cum Moyses & Paulus ita loquantur, vt eorũ verba nisi homini, conuenire nemini possint: Et inter alios aduersus eam luculẽter disputauit Cyrillus lib.5.comm.in genesim, & Procopius in eundem locum. Quare miror Augustinum Eugubinũ, cum Origenis & Didimi errorem retulisset, continuo scripsisse: Probabilius est aut quod opinantur Hebræi hunc fuisse Sem filiũ Noe, aut alterũ quemuis hominem, &c, quasi aut quod dixit Origenes fuerit probabile, ac nõ poti⁹ manifestus error, aut Melchisedec hominem fu-
12 isse probabilis tantum opinio sit? Multo siquidem aliter de probabilibus opinionib. & de rebus fidei loquendum est. Erroris ansa ex verbis Pauli non intellectis arrepta est. *Sine patre sine matre*, & cæt. Quæ referente in eadem epistola Hieronymo ab Hippolyto, Irenæo, Eusebio Cæsariensi, Eusebio Emiseno, Apollinario, & Eustachio ita exposita sunt, non quod absque patre & matre fuerit, cum Christus quoq; secũdum vtramque naturã, & patrẽ habuerit, et matrem: Sed quod subitò introducatur in Genesi, occurrisse Abraham à cæde hostium reuertenti, & nec ante nec postea eius nomen feratur adscriptum. Hęc eadem & Epiphanij loco indicato & omnium patrum expositorum huius epistolæ sententia est. Quam Theodoretus magis explicat his verbis: Abrahæ & multorũ aliorum genealogiam diuina recensuit scriptura, tam eorum, qui illum præcesserunt, quam eorum, qui postea secuti sunt, & illius patrem & auum, & abauum, & illius maiores. Porro autem adiecit etiam, quod tot annos natus genuit, & rursus cum tot annos natus esset, mortuus est. Melchisedec autem, nec patrem, nec genus docuit diuina scriptura, & neque quanto tempore vixerit, ne-

que

que quando vnquam vitæ finem ceperit. Ea ergo 13
ratione est sine patre & sine matre & sine genealogia, nec initium dierum, nec vitæ finem habens. Diuina enim scriptura nihil horum nos docuit, &cæt. Epiphanius: dixerunt autem quidam Eraclã vocari eius patrem, matrem autem Astaroth, atq; Asteriam, &cæt. omnia (vt rectè dixit Hierony.) vno statim verbo explicãtur, nam pro, sine genealogia est ἀγενεαλόγητος, est autẽ γενεαλογεῖν, genus alicui dare, idest, recensere, aut scribere alicuius genealogiam, quod ex Græco Apostoli interprete intelligitur, qui paulò post ait: ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, pro quo noster vertit: cuius autem generatio non annumeratur in eis. Et Erasmus: At is, cuius genus non recensetur ex illis. Plutarchus in Romulo, γενεαλόγουσι τὸν λυκοῦργον, in est, Lycurgi gen⁹ recẽsent. Et γενεαλόγος, qui genus alicuius recẽset, aut memorat, & γενεαλογία, memoratio, aut descriptio generis alicuius. Quare sine genealogia, aut ἀγενεαλόγητος, non dicitur qui genus nõ habet, sed cuius genus memoratũ, aut scriptũ nõ est. Ita etiã sine patre, sine matre, cuius pater, aut mater non memoratur, nec proditur. Erasmus vertit: Ignoti patris, ignotæ matris, ignoti generis. Translatio Syriaca: cuius nec pater, nec mater scribuntur in generationibus, neque initium dierum eius, neque finis vitæ ipsius. Nec miremur ita loqui Paulum, cum omnes ita etiam loquantur. Terræ filium, & fratrem gigantum vocãt Græci & Latini, nõ qui patre careat, sed cuius pater obscurus, & ignoratus sit. Et Horatus dixit:

Qui quamuis periurus erit, sine gente, cruentus Libr. 2. Satyr. 5.
Sanguine fraterno, &c. sine gente dixit, cuius genus ignoraretur.

14 Eius autem genealogiam non esse positam in scriptura putãt nõnulli ex Iudæis, quod ex impura fornicatrice, & viro fornicatore genitus fuerit. Sed more suo fingunt somnia, quæ probare non possint. Eustachius Episco. Antiochenus, ait: Melchisedec genealogia nõ recensetur, quia maiores illius indigni erant, qui cum viro iusto, ac virtutis eximiæ connumerarentur. Sed diuinat hic etiam. Ratio ex ipsa scripturę consuetudine sumenda videtur. Non enim solet illa genealogias eorũ scribere de quibus obiter loquitur, aut eorum, qui ad genus Abrahæ non pertinent, cuius potissimum causa sacra historia conscripta est. Non recenset genealogiam Iob, etsi vir clarissimus fuit, aut amicorum eius, qui reges erant: non regum illorũ, quorum pugna describitur Genes. 14. non Nabuchodonosor, non Cyri, non Darij, non Assueri, aut aliorum similium. Cum igitur obiter de Melchisedec loqueretur Moyses, & ille ad genus Abrahæ non pertineret, meritò eius genealogia omissa est. Oportuit etiam eam omitti, vt plenior Christi figura esset, vt dicemus.

15 Sed quæritur, quis fuerit Melchisedec. Constans veterum Hebręorum opinio est, eum fuisse Sem filium Noë. Tradunt, inquit Hieron. Epist. 126. hunc esse Sem primum filium Noë, & eò tempore quo ortus est Abraham, habuisse ætatis annos trecentos nonaginta, qui ita supputantur, &c. Et postea. Ratione deducta inuenitur Sẽ ab nepote suo decimi gradus, Abrahã superuixisse annos quadraginta. Idem refert in traditionibus Heb. in Genesim. Idem sensit Lyranus in Genesim, Abulensis in capit. 14. Gen. prope finem, & Honcala in cap. 14. Gen. Et probabile id existimãt Caietanus et Eugubinus in idẽ caput Genesis. Eandẽ opinionẽ retulit Isidorus lib. 15. Etymol. c. 1. sed neque probauit, neque

neque improbauit, quẽadmodum & Hieron. fecit. Procopius verò initio cap. 15. Comment. in Genesim ait. Quidam admodum stulte opinantur Sem esse Melchisedecum, verum id impossibile est, supra enim cum eius genealogiam explicaremus, patuit, quod nec Tharæ tempora assequi potuit. Præterea cum Sem Orientalis pars orbis obuenisset, quomodo inuasisset terrã Chamo destinatam? &c. Mihi certum & indubitatum videtur 16
Melchisedec nequaquam fuisse Sem, vt Hebræi putarunt. Primũ ipsi fingũt quod volunt, vt solẽt, sed nihil probant. Mirum autem est, tam ipsos, quàm recentiores eorum sectatores quasi rem cõfectam putare. si ostenderint Sem ad illud tempus vixisse, ac si nullus alius eo tẽpore regnare potuerit in Salem, nisi Sem. Vnde hoc sumunt? vnde probant Sem venisse aliquando in terram Chananæorum? vnde, regnasse? An quod sacerdos fuerit? Ipsi docent primogenitos in lege naturæ fuisse Sacerdotes, vt in Epist. 126. & in trad. in Genesim refert Hieronymus, Iob quoque sacrificia offerebat, & Abraham. Præterea Melchisedec genus aut anni non scribuntur in scriptura vt testatur Apostol. genealogia autem Sem ab Adam vsq; ad Noë scripta est in Genesi, & eius posteritas ac anni vitę scribuntur Gen. 10. & 11. Omitto improbabilissimè dici eum, quem scriptura sæpè Sem nominauerat, repentè nouo nomine appellasse, nulla facta mentione prioris, quam sæpè facere solet in alijs. Illud quæro quomodo de Sem dicere potuerit Paul. sine patre, sine matre, sine Genealogia, neq; initium dierum, neque finem vitæ habens, cum hęc abũde Moyses tradiderit? Ridiculum verò est, 17
quod ad hoc argumentum respondet Lyranus in c. 14. Gen. & hic, & Caietanus hic & Abulensis. q. 15. in cap. 11. Genesis. Dicendum, inquit Lyranus,

quod verum eſt, memorari videlicet in ſcriptura Genealogiam, Melchiſedec, ſed non ſub nomine Melchiſedec, ſed ſolum ſub nomine Sem, & ſic intelligit Apoſtol. & doctores ſancti, quod ſub nomine Melchiſedec non ſit mentio in ſcriptura de patre & matre eius, nec determinat etiam de Genealogia, nec de principio & fine vitæ ſuæ. Hęc illę. Sed quid hoc refert? Apoſtolus non de nomine loquitur, nihili enim fecit nomẽ, ſed de homine ipſo, hominis autem, ſi ille fuit Sem, & genus & anni traduntur in Scriptura. Si quis negaret in cap. 1. Matthæi commemorari poſteritatẽ Abram, aut Iſraël, quis ferre poſſet? Etenim quãuis hæc nomina non ponantur, conſtat memorari poſteros Abrahæ, qui prius dictus eſt Abram, & Iacob, qui appellatus eſt Iſraël. Et nomina tam in ſcripturis ſacris, quam in profanis, non propter ſe ſcribuntur, ſed vt per ea homines intelligantur.

18 Eſt aliud argumentum cumprimis validum, quod Procopius leuiter attigit, & neque ab Hebræis, neq; ab eorũ ſectatorib. animaduerſum eſt. Terra illa, in qua regnauit Melchiſedec, filijs Chanaan filij Cham fratris Sem data eſt, vt videmus Gen. 10. filijs autem Sẽ Oriens obtigit. De quo ita ſcribit Ioſephus libr. 1. Antiq. cap. 7. Semæ verò tertio Noë filio, filij fuerũt quinque, qui Aſiã vſq; ad Indicum Oceanum incolerunt, ab Euphrate propagandæ ditionis initio facto, &c. Ex hic vnus fuit Arphaxad, à quo genus duxit Abraham, & in Chaldæorum terra regnauit, qui ab eo Arphaxadæi dicti ſunt, vt in eodem loco ſcribit Ioſephus. Ex quibus, duo intelliguntur. Primum eſt Sem non potuiſſe regnare in terra Cham, cum tres fratres inter ſe terram diuiſerint, ſed in regione, quæ ei ceſsit trans Euphratem, remota à regione Cha-

Chanaan, quæ erat citra Euphratem. Alterum quod ex hoc ſequitur eſt, poſteros Sem manſiſſe in Chaldæa, & vltra Euphratem vixiſſe, donec Abraham eductus eſt de Vr Chaldæorum à Thare patre, & venit in Haram, Gen. 11. & inde à Deo vocatus eſt, vt veniret in terram Chanaan, primuſque ex gente illa tranſijt Euphratem, & inde Hebræus primus dictus eſt, ſicut legimus, Gen. 14. Ecce vnus, qui euaſerat nũciauit Abraham Hebræo, pro quo
Lxx. verterunt: Abraham τῷ περάτῃ, ideſt, 19
tranſitori. Inde etiam Ioſue vltimo ſcriptum eſt: Trans fluuium habitauerunt patres veſtri ab initio. Thare pater Abraham, & Nachor, ſeruieruntque dijs alienis. Tuli ergo patrem veſtrum Abraham de Meſopotamiæ finibus, & adduxi eum in terram Chanaan. Denique Apoſtolus paulò poſt docet, nihil ad Abraham pertinere generationem Melchiſedec, cùm ait: *Cuius autem generatio*, non annumeratur in eis, decimas ſumpſit ab Abraham. Quapropter reijcienda ſunt ſomnia Iudæorum, dicendumque Melchiſedec, genere fuiſſe Chananæum & regnaſſe in Ieruſalem, ſicut ſcripſit Ioſephus lib. 1. Antiq. cap. 11. & lib. 7. de bello. cap. 18. Et Egeſippus lib. 3. de excidio Ieroſolymitano, ca. 9. & Theodoretus. quæſt. 63. in Geneſim, & multi ex veteribus Grçcis, quos refert Hieron. Epiſt. 126. & OEcumenius.

Neque initium dierum neque finem vitæ habens,] Hoc eſt, Rectè ſcriptura tacuit initium & finem vitæ eius, vt aptius Typum gereret filij Dei, qui æternus eſt.

Aſſimilatus autem filio Dei manet Sacerdos in perpetuũ.] Omiſſis quorundam expoſitionibus, hęc germana interpretatio eſt. Melchiſedec Sacerdos in ſcriptura vocatur, & cum neque finem dierum, neq; initium in ſcriptura habeat, ex eo intelligitur ſa-

cerdos perpetuus in similitudinem Christi, non
quod re vera talis sit, sicut neq; re vera initio & fi-
ne dierũ caret, sed qua ratione dicitur, neq; initiũ
dierum neque finem vitæ habens, eadem censetur
sacerdos in perpetuum, quia finis sacerdotij eius
non inuenitur, cùm inueniatur finis sacerdotij
Aharon, qui cum mortuus esset, sacerdotium filio
reliquit. Translatio Syriaca hoc magis explica-
20 uit, quæ ita habet: Cuius neque pater, neque mater
scribuntur in generationibus, neque initium die-
rum neque finis vitæ ipsius, sed in similitudinem
filij Dei, permanet pontificatus eius in æternum.
Eodem modo exponunt Chrysostomus, & Theo-
phylactus. Itaque (sicut Chrysostomus ait) ini-
tium dierum, aut finem Melchisedec nescimus,
quia hoc scriptum non est, initium vero, aut fi-
nem dierum filij Dei nescimus, quia non habet.
Theophylactus: Quemadmodum igitur in nomi-
nibus, in illo sanè solæ appellatiões fuerunt Mel-
chisedec & rex Salem: in Christo autem rerum
veritas: sic & quod neque principium, neq; finem
habuerit, in illo quidem erat quia in sacris literis
non esset insertum, figura enim erat: in Christo
autem secundùm veritatem. Si enim vndique fu-
tura erat similitudo, non iam figura essent, ac ve-
ritas: verum aut vtraque figura, aut vtraque veri-
tas, &cæt. Sed quæritur quorsum de Melchisedec
dictum sit: sine patre sine matre, cum id in Christũ
non conueniat. Chrysostomus & Theophylactus,
21 & Ambrosius in libro de ijs qui mysterijs initian-
tur, cap. 8. Et Gregorius Nazianzenus in calce o-
rationis quartæ de Theologia & reliqui, tam Græ-
ci, quam Latini expositores respondent ideo hoc
dictum esse, quod Christus secũdum diuinam na-
turam matrem non habeat, secundum humanam
vero patre careat. Genealogiam etiam non habet,
quo-

quoniam generationem eius quis enarrabit? nam *Isai. 53.*
& pater est inexplicabilis, & modus ipse generationis: sed neq; humana eius generatio potest ratione explicari. At quid hoc refert, cum re vera patrem habeat, & matrem. Præterea, ad genealogiam hoc tantum pertinet vt parentes & maiores memorentur eius, cuius scribitur genelogia, siue generatio rectè explicari valeat, siue non valeat. Denique eius genealogia secundum carnem scribitur Matth. 1. liber generationis Iesu Christi, & patres ei dantur, filij Dauid, filij Abraham: mater quoque eius indicatur: Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui vocatur Christus. Sed & secundum diuinam naturã scribi eius genealogia videtur Marc. 1. Initium Euangelij Iesu Christi Filij Dei. Genealogia enim 22
maiores eius, cuius causa scribitur, complecti debet. Quod si contingat eos paucos esse, nó ideo genealogia non est, quod in ea pauci scribantur, vt si quis dicat: Seth filius fuit Adam & Heuę, satis eius genealogiã explicauit: ita satis explicat genealogiam Christi secũdum diuinã naturam, qui dicit, IESVS Christus est filius Dei. Hanc quæstionem vnus ex ijs, quos vidi, soluere conatus est Ambrosius Catharinus in hunc modum. Voluit indicare Apostolus aptè Melchisedec fuisse typum Christi, cò quod introducitur sine patre, & matre & sine genealogia, tanquam nec initium dierum habens, nec finem, vt merito illum Scripturæ Filio Dei assimilem exhibeant, de quo scriptũ est: *Mich. 5.*
Et egressus eius ab initio à diebus æternitatis, &c. At non videtur soluere, ideo enim quærimus cur introducatur sine patre, & sine matre, & sine genealogia, cũ in hoc, Filio Dei similis nó sit, qui hac omnia habet? Nam si id tantum vellet Paulus, quod ait Catharinus, satis erat dicere: Neque initium 23
die-

23 dierum,neq; finem vitæ habens. Dicendum ergo est Melchisedec non fuisse typum Christi in eo, quod est sine patre & sine matre, & sine genealogia,sed in eo,quod neq; initium dierum,neque finem vitæ habet:quod maximè conuenit Christo; sed vt ille introduceretur in scriptura sine initio, & fine dierum,oportuit vt neq; pater eius neque mater nominarentur,neque eius genealogia scriberetur,si enim aut parentes, aut aui eius nominarentur,iam ex eo constabat eũ principiũ dierũ habuisse, quoniam non potuit esse antequam ab illis gigneretur, & intelligeretur similiter finem vitæ habuisse,sicut & illi habuerunt à quibus genitus est. Et hoc ipsum arbitror sensisse Catharinum.Vt enim eruditè scripsit Augustinus lib. 16. de Ciuitat.cap.2.non omnia quæ gesta narrantur, aliquid significare putanda sunt, sed propter illa, quæ aliquid significant,etiam ea,quę nihil significant,attexũtur. Solo enim vomere terra proscinditur,sed vt hoc fieri possit, etiam cætera aratri membra sunt necessaria, &c. Quemadmodum in eo quod paulò ante scripsit Paulus: Qui obuiauit Abrahę regresso à cęde regum,nihil,quod ad allegoriam Christi pertineat, significare videtur illud: *Regresso à cæde regum:* Nam quod ait. Obiauit Abrahæ, significare potest sacerdotium Christi venisse,cùm sacerdotium legis erat in honore. Perinde est ergo ac si diceret Apostolus:Melchisedec introducitur in scriptura sine patre sine matre,sine genealogia, vt ita non intelligeretur initium aut finis vitæ eius, & aptiùs typum gereret sacerdotis æterni Christi,qui in sacerdote mortali significari non potuit, nisi tacerentur omnia, quæ eius mortalitatem indicare possent.

Intuemini autem,quantus sit hic.] Apud nos.*Intuemini*,significare potest videte,& videtis,sed in Græco nulla

nulla est ambiguitas,est enim θεωρεῖτε,id est, videte,considerate.Dignitatem Melchisedec exponit propter Christum,cuius fuit figura, quæ in eo cernitur,quod Abraham tantus patriarcha, non dedignatus fuerit decimas ei dare tanquam sacerdoti atque digniori.

Cui & decimas dedit.]Hieronymus Epist.126. Vtrumq; enim,inquit,intelligi potest, & iuxta Hebraicum,& iuxta Lxx.interpretes,quod & ipse acceperit decimas spoliorum, & quod Abrahæ dederit decimas substantiæ suæ: quamquam Apostolus in Epistola sua ad Hebræos apertissimè definiat non Abraham suscepisse à Melchisedec decimas diuitiarum, sed de spolijs hostium partem accepisse pontificem,&c. Nullo ergo modo iam dubitari potest Abraham fuisse,qui decimas obtulit,non Melchisedec. Quod in translatione Lxx.apertum est,in qua legitur:Et dedit ei Abraham decimas,&c. nec tantum ita legitur in Græcis codicibus antiquioribus, sed etiam in vaticano,qui antiquior Hieronymi ætate dicitur,& in Pontificio, sed Hieronymus in suis non legit, Abraham,& ita vt ipse legit, video legisse Philonem in libello de cōgressu quærendæ eruditionis gratia,in medio.Certè Ioseph. nihil de hac re dubitauit,ita enim scripsit lib.1. Antiquit. cap.11. Abrahamus cōtra de manubijs decimas ei dono dedit,&cæt,Cur autem aut ipse, aut quisquam alius dubitaret,cum Melchisedec, Sacerdos dictus fuerit,& vt sacerdos benedixerit Abrahæ,& decimę, Sacerdotum sint? Hinc etiā constat temerè quosdam dixisse Abraham non decimam partē dedisse,sed munera honorifica obtulisse Melchisedec. Ita sensit Caietanus in Genes. & autor libri phraseon sacræ Scripturæ. Primum enim vocabulum impropriè accipiunt, nec docent vbi ita vt ipsi dicunt,

cunt,accipiatur in scriptura; Et propriè semper sumenda sunt vocabula, nisi quid aliter accipere cogat,alioqui nihil erit firmum in scriptura. Deinde 70. interpretib. & reliquis omnib.aduersantur,& omnib.illius loci atq; huius enarratoribus. Sed Apostolo maximè repugnant, qui nihil arguméto suo efficit,si Abrahā non dedit decimas Melchisedec,vt dari solent sacerdoti. Munera. n.honorifica laicis etiam dātur, & reges etiam ea dant suis. Quid apertiùs, quàm Paulum loqui semper de decimis sacerdotalibus? Quomodo aliter intelligi potest, *Melchisedec decimauit Abraham, decimauit Leui?* de quo dicemus,num.35.

De præcipuis.]In Hebræo & apud Lxx.scriptum est de omnibus dedisse decimas,& ipse Apostolus ait in hoc capite: cui & decimas omnium diuisit Abraham,sed nunc docet,quomodo id sit intelligendum,de omnibus præcipuis:noluit de viliori-bus,sed de præciosissimis quibusq; decimas dare sacerdoti Dei:Pro de præcipuis est ἐκ τῶν ἀκροθινίων, quod Erasmus vertit de spolijs, Theophylact.interpretatur,de exuuijs præstantiorum, & honoratiorum. Α'κροθινία,dicuntur spolia optima atque præcipua & primitiæ, quo nomine præstantissima quæq; ex spolijs Paulus intellexit.

26 *Abraham Patriarcha.*] Non sine causa addidit *Patriarcha*,sed quasi diceret: Abraham ille pater sacerdotum legis, & pater omnium tribuum non dubitauit ei decimas dare de præcipuis, se minorem agnoscens, quanto igitur magis sacerdotes filij Abrahæ agnoscere debent, sacerdotiū Christi esse præstantius sacerdotio suo. Sed quoniam, vt Adamus ait,qui sint Patriarchę secundum idioma scripturarum,quæstionem habet, quam ipse non soluit,nos explicemus. Est autem minimè difficilis. Vt enim nomen ipsum indicat, Patriarcha

Patriarcha.

nihil

nihil aliud eſt, quàm princeps patrũ, ſiue primus
inter patres, ideſt, qui principiũ alicuius generis
eſt,& pater eorũ, qui ſuarum familiarũ principes
ſunt. 1. Paral. 8. Hi Patriarchę,& cognationũ prin-
cipes,qui habitauerunt in Ieruſalē. In Hebræo eſt:
Hi capita patrum, generationibus ſuis capita. Lxx.
Hi princeps cognationum, per generationes eo-
rum principes. Et paulò ante vbi in Hebræo eſt.
Et hi filij Ahod, ipſi capita patrũ, vertit interpres,
principes cognationum, quod poſtea vertit Pa-
triarchæ. Lxx. ſimiliter, *Principes cognationum.* Iure
igitur Patriarchæ appellantur Abraham, & duo-
decim filij Iacob. Act. 7. Et ſic genuit Iſaac, & cir-
cuncidit eum die octauo, & Iſaac Iacob,& Iacob
duodecim Patriarchas, & Patriarchæ emulantes,
Ioſeph vendiderunt in AEgypto. Dauid etiam iu-
re appellatur patriarcha. Act. 2. liceat audenter di-
cere ad vos de Patriarcha Dauid. Ita in Epiſcopis
Eccleſiæ,Patriarchæ dicuntur,qui & Epiſcopis,& 27
metropolitanis maiores ſunt, ad eorum ſimilitu-
dinem,qui in ſæculo dicebantur primates, penes
quos erat prima iudiciaria poteſtas in prouincia,
vt ſcripſit Anacletus Pontifex Epiſt. 2. Quare,qui
patres patrum nō ſunt,& ſi ſanctitate & antiqui-
tate præſtent,magniq́ue apud homines fiant, pa-
triarchæ dici non poſſunt. Si autem capita fami-
liarum magnarum ſint, & ſi minoris ſint dignita-
tis,Patriarchæ dicentur.

Et quidem de filijs Leui ſacerdotium accipientes.] Hoc
eſt,qui inter filios Leui ſacerdotes ſunt,non enim
omnes filij Leui erant ſacerdotes, ſed tantum,
qui erant genere Aharon, vt videmus Nume-
rorum 3. Probat autem ſacerdotium Melchiſe-
dec maius fuiſſe ſacerdotio Leuitico, quoniam
Abraham,ex quo exijt Leui, princeps Sacerdotalis
familiæ,minor fuit Melchiſedec,quandoquidem

ei,vt maiori,quia sacerdos Dei erat, obtulit deci-
28 mas de præcipuis.Atque hoc ex lege ostendit. Sa-
cerdotibus enim omnes tribus decimas persolue-
bant secundum legem, quas tamen minimè per-
soluere iuberentur nisi Sacerdotes maiores atque
honoratiores ipsis essent, qui à Deo dicati erant.
Hæc res illos superiores efficiebat, cæteris enim
pares erãt,cum ipsi etiam essent ex semine Abra-
hæ,sicut & tribus Leui. Quare cùm Abraham de-
cimas obtulit Mechisedec, vt maiori & digniori
obtulit.

Sed quæritur,cur dixerit Paulus: Et quidem de
filijs Leui sacerdotium accipiẽtes mandatum ha-
bent,decimas sumere à populo,cum decimas non
soli Sacerdotes,sed Leuitæ etiam acciperẽt. Num.
18.Filijs autem Leui dedi omnes decimas Israëlis
in possessionem pro ministerio, quo seruiunt mi-
hi in tabernaculo fœderis. Propterea dictum est,
quod ipsi Leuitæ decimas decimarum pendebant
Sacerdotibus,sicut legimus in eodem capite: Præ-
cipe Leuitis atque denuncia:Cum acceperitis à fi-
filijs Israël decimas,quas dedi vobis,primitias ea-
rum afferte Domino,idest,decimam partem deci-
mæ vt reputetur vobis in oblationem primitiuo-
rum,tam de areis,quam de torcularibus, & vni-
uersis,quorum accipitis primitias, offerte Domi-
no & date ea Aaron Sacerdoti. Dabantur autem
vniuersis sacerdotibus,vt docuerunt Ioseph.lib.4.
Antiq.cap.4.& Hieronymus in illud,Ezech.45. Et
29 hæ sunt primitiæ,&c.Meritò ergo dicit, Sacerdo-
tes decimas accipere à populo,id est,ab omni po-
pulo,quoniam non ab alijs tantum tribubus acci-
piebant,sed ab ipsis etiam Leuitis, qui in templo
ministrabant.Hoc autem auget dignitatem sacer-
dotij,quod non solum reliquæ Tribus sacerdotes
vt maiores venerentur,sed in eadẽ tribu Leuitica,
qui

qui Sacerdotes non erant, decimas sacerdotibus pendebant quasi dignioribus. Cùm ergo hi ipsi sacerdotes per Abraham decimas obtulerint Melchisedec, vt mox videbimus, maius constat esse sacerdotium Melchisedec, quàm Leuiticum.

Sed oritur ex his Apostoli verbis difficilis quæstio, cur Melchisedec maior fuerit Abrahã, cum ipse etiam Abraham sacerdos Dei fuerit, quandoquidẽ vt scripsit Hieron. in tradit. Hebr. in Genesim & Epist. 126. Primogeniti ante legem sacerdotes fuerint, & Abraham primogenitus Thare fuerit: legimus enim Gen. 11. Hæ sunt autem generationes Thare, Thare genuit Abraham, Nachor, & Aran, Abraham etiam vt sacerdos sacrificia Deo obtulit, vt videmus Gen. 15. Cur ergo sacerdotium Melchisedec dignius sit sacerdotio Abrahæ, aut cur potiùs Typus Christi fuerit, aut vnde maius esse probatur quod Abraham illi decimas obtulerit, cùm Deo per sacerdotem offerre voluerit, qui non propterea maioris, sed paris dignitatis esse intelligitur, sicut si nunc sacerdos sacrificium pro se per alium sacerdotem offerat.

Abulensis quidem in cap. 13. Gen. q. 5. & 7. putat 30
Abraham non fuisse sacerdotem potiùs, quàm alios, sed cùm lege id nõ prohiberetur, licuisse tũc omnibus sacrificia offerre. Quod ego valde alienũ à veritate arbitror, nũquam enim in vllo populo omnes fuerunt sacerdotes, sed certi homines signabantur, vt primogeniti in lege naturæ, atq; alij apud alios. Et S. Thomas 3. part. quæst. 31. art. 2. dicit Abraham fuisse sacerdotem.

Hoc ergo potiùs dicendum, Abraham, qui propheta erat, cùm vidisset Melchisedec offerentem panem & vinum, agnouisse in eo expressiorem sacerdotij Christi figuram, quàm aut in se, aut in

quolibet alio, ideoque ei vt maiori decimas obtulisse. Fortasse etiam & mysterium nominis tam ipsius Melchisedec, quàm vrbis Salem per prophetiam cognouit, quibus præstantior erat ipso Abraham. Et quamuis hæc non cognouisset, satis est ad argumentum Apostoli, quod decimas illi obtulerit, & ab eo benedici voluerit, his enim eum maiorem se esse testabatur, quia ita se erga illum gerebat, ac si ipse sacerdos non esset.

Quamquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ.] Hoc est, ab eo geniti fuerint. Quod ideo dicitur, quia à regione lumborum duæ venæ, duæque arteriæ descendunt, per quas materia seminis defertur in locum, in quo illa semen fit.

31 *Cuius autem generatio non annumeratur in eis.*] Hoc iam exposuimus, nu. 13. in Græco ad verbum habetur, cuius genus nō recensetur ex eis, idest, cuius genus nō pertinet ad Abrahā, aut ad sacerdotes generis eius. Ita Theophylactus, & Theodoretus, & reliqui. Translatio Syriaca. Is autem, qui scriptus non est in genealogijs eorum.

Et hunc qui habebat repromissiones benedixit.] Cùm tantus esset Abraham, vt eum Deus colloquio suo dignatus fuerit, & magnifica ei promiserit, tamē benedixit ei Melchisedec vt minori. Accepisse autem iam tunc Abraham promissiones à Deo, constat ex Gene. 12. Faciamque te in gentem magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum erisque benedictus. Benedicam benedicentibus tibi, & maledicam maledicentibus tibi: atq; in te benedicentur vniuersæ cognationes terræ: Et c. 13. Omnem terram, quam conspicis, tibi dabo, & semini tuo vsq; in sempiternum. Faciamq; semen tuum sicut puluerem terræ, &c.

Sine vlla autem contradictione, quod minus est, à meliore benedicitur.]. Quæritur quomodo hoc verum sit, quod

quod Apoſtolus extra controuerſiam eſſe dicit, neminemq́; eſſe, qui contradicat, cùm ipſa omniũ conſuetudo contradicere videatur. Quid enim vetat ſacerdotem quemuis ipſi ſummo Pontifici benedicere, plebeium regi, mulierem viro, &cæt. Benedicere nunc quidem ſignificat fauſta, & læta precari, vt ex ipſo Apoſtoli exemplo intelligitur, ita enim benedicit Melchiſedec Abrahæ Gen. 14. Benedictus Abraham Deo excelſo, qui creauit cęlum & terram, id eſt, magnus ſit apud Deum, magnam benedictionem, magnam copiam donorum à Deo accipiat. Aliud eſt autem benedicere, id eſt, bona alicui precari ex caritate aut ex amicitia, 32
quód omnium eſt: aliud benedicere ex officio, & quaſi publicum Dei miniſtrum, & ſacerdotem, quomodo Abrahæ benedixit Melchiſedec. Qui hoc modo benedicit, ſine dubio maior eſt, quoniã benedicit ex poteſtate à Deo accepta, & vt Dei miniſter, qui maior eſt omnibus. Et quamuis contingat parem pari benedicere, vt presbyterum preſbytero, aut Epiſcopum Epiſcopo, is qui benedicitur, non vt par benedicitur, ſed vt minor, perinde ac ſi presbyter non eſſet, laicum potius tunc agit, quàm presbyterum. Quare rectè S. Thomas dixit: Nec Epiſcopus cõſecrat Papã, nec ſuffraganei Archiepiſcopũ, ſed hunc hominẽ, vt ſit Papa, vel Archiepiſcopus. Item facit hoc vt miniſter Dei, qui maior eſt, quàm Papa. Hæc ſanctus Thomas.

Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt.] Alia ratione probat ſacerdotiũ Melchiſedec præſtantius fuiſſe ſacerdotio Leuitico. Hic enim, inquit, id eſt, in lege, aut apud noſtros; qui decimas à populo accipiunt, etiamſi hoc ipſo, quod eis decimę debentur, meliores populo ſint, tamen moriuntur, & in hoc æquales populo ſunt. Ibi autem, id eſt, in eo, quod modo diximus, decimas ac- 33

cepit ille,qui teſtimonium habet, quod viuat, id eſt, Melchiſedec, qui ideo viuere dicitur, vt ait Theophylactus & alij,quia neque mors eius narratur,neque ſucceſſor eius ſcribitur, & ideo figura Chriſti eſt,qui eſt ſacerdos in æternum. At ſacerdotum Leuiticorum mortem & ſucceſſores legimus in ſcriptura. Nec refert ad argumentum Apoſtoli Melchiſedec verè mortem obijſſe,non enim de eo propter eum loquitur, ſed quia figura Chriſti erat,qui æternus eſt; Atque vt eſſet figura Chriſti æterni,ſcriptura noluit eius mortem, aut ſucceſſorem commemorare,ſimiliter ſupra argumentatus eſt,patrem enim,& matrem habuit, & initium dierum,&cæt. Sed hæc ſcriptura tacuit,vt eo ſignificaret ipſum figuram eſſe Chriſti ſacerdotis in æternum.

34 Sed manca & pendens videtur Apoſtoli oratio,cùm enim dixiſſet: Et hic quidē decimas morientes homines accipiunt: conſequens videbatur,vt diceret,ibi autem accepit, qui viuit;nec tamen ita dixit,ſed:Ibi autem conteſtatur, quia viuit;nec docet,quis conteſtetur,aut,quis viuat,nec quidquam de acceptiōe decimarum addidit. Hæc dubitatio,quam Latini minimè ſoluunt,facilè explicabitur, ſi animaduertamus corruptè legi in multis codicibus latinis,conteſtatur,quod & Caietano, & aliis impoſuit, qui interpretati ſunt: Conteſtatur ſcriptura,legendum eſt, conteſtatus, vt ex Græco apertiſſimum eſt,μαρτυρούμενος, ideſt,qui teſtimonium habet,paſſiuè itaq; accipitur conteſtatus,& eſt ſenſus: Ibi autem, ſubaudi decimas accepit,is qui teſtimonium habet ab ſcriptura quod viuat,ideſt, Melchiſedec, cuius neque mors,neq; ſucceſſor narratur.Hoc explicat tranſlatio Syriaca:Aq; hic quidē homines, qui moriuntur accipiunt decimas,illic autē is, de quo teſtata

eſt

est scriptura ipsum viuere, similiter Erasmus vertit: illic autem is de quo testatum est, quod viuat. Atque ita omninò exposuit Theophylactus. Simile mendum irrepsit in verba Petri. 1. Epist. cap. 1. In quo exultatis, modicum nunc si oportet contristari in variis tentationibus, cum id plenum sensum non habeat, sed legendum sit: Modicum nunc si oportet contristati in variis tẽtationibus, &c. Λυπηθέντες.

Et vt ita dictum sit, &c.] Quoniam improprium, 35
videri poterat non satis intelligentib. dicere Leui fuisse decimatum in Abraham, temperat, ac præmollit id, dicẽs ὡς ἔπος εἰπεῖν, idest, vt ita loquar, si ita me loqui sinitis.

Per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus est.] Cùm Abrahã decimas obtulit, ipse etiam Leui, qui in eo erat, & cui nunc decimę à populo fratrũ suorum penduntur, etiã decimas obtulit Melchisedec figura Christi, quasi intelligens, & confitens sacerdotium Christi maius esse suo sacerdotio. Quid sit autẽ, decimatus est, ex verbis Apostoli præcedentibus liquet. Vbi enim habemus, Mandatum habent decimas sumere à populo, in Græco est, ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν, idest, decimare populum. Et postea pro, decimas sumpsit ab Abraham, est, Δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ, i. decimauit ipsum Abraham. Ita nunc δεδεκάτωτε, idest, decimatus est, significat decimas soluit.

Adhuc enim in lumbus patris erat.] Probat afferente Abraham decimas, ipsum quoq; Leui, vnde genus sacerdotum legis est, decimas obtulisse Melchisedec, quoniam erat in lumbis Abrahæ, idest, virtute in eo latebat, & voluntas Abrahæ censebatur eius voluntas, & Abrahã, vt propheta, videns, quid faceret, & intelligens ex se nasciturum genus sacerdotale, pro se & pro posteris suis obtulit, & se &

illos minores profitens esse Melchisedec, quemadmodum si dux aut princeps obedientiam pro se & pro tota posteritate sua regi promittat atq; offerat.

36 Sed quæstio hinc oritur quod secum pugnare videatur Apostolus: si enim sacerdotium Leuiticum minus fuit, quia Abraham offerẽte decimas, ipse Leui decimatus est qui erat in lũbis Abrahæ, ergo & Christus decimatus est in Abraham, cùm etiam fuerit in eius lumbis. Hanc quæstionẽ eruditè soluit Augustinus lib.10. de Gens.ad literam, cap.20. quem S.Thomas hic & 3.par.q.31. art.8. Et oẽs sequuntur. Verba Augustini hæc sunt. Secundum rationem quippè illam seminalem, ibi fuit Leui, qua ratione per concubitum vẽturus erat in matrem, secundum quam rationem, non ibi erat Christi caro, quamuis secundum ipsam, ibi fuerit Mariæ caro. Quapropter nec Leui, nec Christus in lumbis Abrahæ secundum animam, secundum carnem vero & Leui & Christus: sed Leui secundum concupiscentiam carnalem, Christus autem secundum solam substantiam corporalem: cum enim sit in semine, & visibilis corpulentia, & inuisibilis ratio, vtrumque cucurrit ex Abraham, vel etiam ex ipso Adam vsque ad corpus Mariæ, quia & ipsum eo modo conceptum & exortum est: Christus autem visibilem carnis substantiam de carne virginis sumpsit: ratio vero conceptionis eius, non à semine virili, sed longè aliter ac desuper venit, &cæt. Sed adhuc quæri potest, cur Christus non dicatur decimatus, cum secundum

37 corpulentam substantiam fuerit in lumbis Abrahæ, quamuis nõ fuerit secundum rationem seminalem. Quid obstat non fuisse secundum rationẽ seminalem, cum re vera ita fuerit in lumbis Abrahæ, vt filius eius, & posterorum eius, dicatur passim

ſim in ſcriptura? vt Matth. 1. liber generationis Ieſu Chriſti filij Dauid, filij Abraham, Pſal. 131. Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non fruſtrabitur eum, de fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam. Eadem ſcriptura ita de Chriſto loquitur, ſicut de reliquis filijs Abrahæ, nam non ſolum filium eius eum vocat, ſed etiam ſemen vt Gene. 22. Et benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ. Reſpondeo Chriſtum verè dici filium Abrahæ quoniam verè filius eſt ſanctiſſimæ virginis, quæ ita erat filia Abrahæ, vt reliqui eius poſteri. Sed tamen Chriſtus non fuit decimatus in Abraham, vt reliqui eius filij, quia non erat ita omninò eius filius vt reliqui. Nam reliqui non ſolũ geniti ſunt ex ijs, qui ab Abraham per concubitum nati ſunt, ſed à proximis etiam parentibus per ſimilem con cubitum geniti ſunt. Chriſtus autem natus eſt ex 38
virgine per concubitum genita, ſed ipſe ex virgine ſine concubitu, & ſine ſemine generatus eſt. Atque ideo, qui ſecundum ſeminalem rationem erant in Abraham, illi propriè dicuntur virtute eſſe in eo, quia naturali modo ex eo oriuntur, & voluntas Abrahæ cenſetur eorũ voluntas. At Chriſtus naturaliter nõ naſcitur ex Abraham, nec potuit naſci, ita vt natus eſt, ſine magno miraculo, & idcirco non ita propriè latebat in eo, vt reliqui, nec voluntas Abrahæ cenſetur eius voluntas. Si enim ex carne, aut ex ſanguine filij Adam per miraculum fiat à Deo homo, ille nihil ex peccato Adam contrahit, quia non erat in eo ſecundum ſimilem rationem, licet fuerit ſecundum corpulentam ſubſtantiam, nec voluntas Adam cenſetur voluntas eius. Quare Chriſtus etiamſi Deus non eſſet, cum abſq; virili ſemine natus fuiſſet, peccatum originis non contraxiſſet. Diuus Auguſtinus in eodem loco: in hunc modum exponit: Ille eſt

igitur decimatus in Abraham,qui licet secundum carnem tantum,sic tamen fuit in lumbis eius,quẽadmodum in sui patris, etiam ipse Abraham: id est,qui sic est natus de patre Abraham, quemadmodũ de suo patre natus est Abraham,per legem scilicet in membris repugnantẽ legi mentis &c.

Si ergo consummatio per sacerdotium Leuiticum erat.] Do-
59 cet sacerdotium Christi præstantius esse sacerdotio Leuitico,quoniam post sacerdotium Leuiticũ venit sacerdotium Christi,de quo dixit Dauid:Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Hoc sacerdotium nouum erat,neque secundum ordinem Aharon, sed secundum ordinẽ Melchisedec. Multo ergo melius est sacerdotio Aharon siue Leuitico, quandoquidem introducitur vt suppleat quod defuit Leuitico. Si enim nihil Leuitico sacerdotio defuisset, non opus erat nouo sacerdotio: sed si alterius fortè sacerdotis lex aut prophetæ meminissent, ille esset secundum ordinem Aharon, non secundum ordinem Melchisedec:ille autem cuius Dauid meminit,est secundum ordinem Melchisedec. Hoc ergo nunc dicit: si consummatio per sacerdotium Leuiticum erat, id est,si sacerdotium Leuiticum, hoc est, quo fungebantur filij Aharon ex semine Leui, consummasset atque perfecisset homines, idest,si vim haberet iustificandi & liberandi eos à peccato,& ad vitam ęternam perducendi,quę maximę atq; vltimę hominis perfectiones sunt, quorsum expectabatur alius sacerdos secundum ordinem Melchisedec. Hæc consummatio τελείωσις, id est, perfectio dicitur, sicut dixit cap. 2. autorem salutis eorum per passiones consummare: Et de hac perfectione dicit paulò post in hoc capite:Nihil enim ad perfectum adduxit lex, quia scilicet,neque gratiam homini conferre po-

test,

teſt, neque gloriam. Sed quorſum addidit Apoſto-
lus parentheſin illam, quæ multum obſcuritatis 40
orationi affert, nec ſentẽtiam iuuare videtur: Po-
pulus enim ſub ipſo legem accepit? Nõ fruſtra hęc
addidit, ſed vt illis ſenſim viam muniret ad id,
quod volebat. Videtur enim tantum probare vel-
le ſacerdotium fuiſſe transferẽdum vt pro ſacer-
dotio Leuitico introduceretur ſacerdotiũ Chri-
ſti: ſed ſimul contendit legem quoq; fuiſſe tranſ-
ferendã, vt pro lege Moyſis, lex Euangelica intro-
duceretur propter cognationem legis & ſacerdo-
dotij, ſicut ait paulò poſt: Tranſlato enim ſacer-
tio, neceſſe eſt, vt & legis trãslatio fiat. Propterea
nunc ait: Populus enim ſub ipſo legem accepit, id
eſt, ſimul data ſunt lex & ſacerdotium, & eiuſdem
rationis ſunt, quia ſicut ſacerdotium inſtitutum
eſt quale illi tẽpori conueniebat, ita etiam & lex.
Ipſa etiam lex multa præcipit de genere ſacerdo-
tum, de ritu initiationis, de ſacrificijs, de victu ſa-
cerdotium, & miniſtrorum: quare ſi ſacerdotium
abrogetur, legem quoq; abrogari neceſſe eſt: Ete-
nim in lege naturali alij erant ſacerdotes, & alia
ſacrificia. Succeſsit lex Moyſis & cum ea nouum 41
venit ſacerdotium. Ita contingit in lege Euange-
lica, & ſi poſt illam nouum ſacerdotium futurum
fuiſſet, noua quoque lex eſſet. Sub ipſo populus le-
gem accepit, id eſt, eius tempore, Græce ἐπ' ἀυτῇ,
id eſt, in ipſo cum ſacerdotium datum
eſt, data eſt & lex. Hoc etiam addendum. Poterat
quiſpiam dicere: non per ſolum ſacerdotium cõ-
ſummantur homines, lege etiam opus eſt. Propte-
rea reſpondet: ſub ipſo enim &c. ac ſi dicat: cum
de ſacerdotio loquor, legem etiam in eo intelli-
go, ſimul enim cum illo data eſt. Quod ſi quiſpiã
argumentetur prius datam eſſe legem, quàm in-
ſtitueretur ſacerdotium, quoniam lex data eſt

 Exodi.20. Ex.11.

Exodi.20.& sequētibus, sacerdotium verò institutum est cap. 28. & sequentibus: Respondendum est legem vocari non ea tantum, quæ ante institutionē sacerdotij tradita sunt, sed quidquid Moyses quinque libris illis comprehendit, quos Hebræi legem vocant. Multa enim postea Dominus præcepit, & omnia ad legem pertinent. In libris autem legis simul Moyses de sacerdotio & de reliqua lege agebat, & nunc de his, nunc de illis lo-
42 quebatur. Possumus etiam quod Græce dicitur, In
In. ipso, ita interpretari, vt si per ipsum, quod est valde vsitatum apud Hebræos, vt sit sensus: Per ipsum sacerdotium populus legem accepit, quia accepit illam per Moysem, qui sacerdos erat Leuitici generis sicut scripsit Dauid psal. 98. Moyses & Aharon in sacerdotibus eius. Propterea Syriaca translatio habet in hunc modum: si ergo consummatio per pontificatum ipsius Leui erat, vti per quem imposita est lex populo &cæt. Chrysostomus aliter exponit. Quid est, inquit, in illo? Ipsi obedit, per illud omnia gerit. Ita etiam. S. Thomas.

Translato enim sacerdotio &cæt.] Iam hoc expositum est n. 40. &.41. S.Thomas hanc rationem addit. Omnis, inquit, lex ordinatur ad conuersationem humanam secūdum aliquod regimen. Vnde secundum Philosophum in Politicis, mutata conuersatione necesse est mutari legem: sicut autem lex humana ordinatur ad regimē humanum, ita spiritualis & diuina ad regimen diuinum. Hoc autem regimen designatur per sacerdotium. Trāslato ergo sacerdotio necesse est transferri legem, quæ per sacerdotiū administrabatur. Sed facilius & apertius & melius ita exponemus. Translato sacerdotio ex vna Tribu ad alteram necesse est & legem transferri: quia dum lex manebat, nullo
modo

modo poterat ſacerdotiũ trãsferri de Tribu Leui.

In quo enim hæc dicuntur.]Ille,de quo dicta ſunt hęc verba: Tu es ſacerdos &c.non eſt de Tribu ſacerdotali ἐφ' ὃν,ideſt, In quem.Trãſlatio Syriaca:Is enim de quo hæc dicuntur &c. Itaque interpres more ſuo dixit.In quo,pro In quem. 43

De qua nullus altario præſto fuit προσέσχηκε, aſtitit,acceſsit,ideſt,de qua nullus fuit ſacerdos.

Manifeſtum eſt enim quod ex Iuda ortus ſit Dominus noſter.]Hoc argumentum Apoſtoli infirmum apparet, & cui facile ſit reſpondere, dicemus enim Chriſtum fuiſſe non ſolum ex Tribu Iuda ſed etiã ex Tribu ſacerdotali, vt multi ex ſanctis patribus tradunt.Quare etſi non aſsiſteret altari,quatenus erat ex Tribu Iuda, potuit aſsiſtere, quatenus erat ex Tribu Leui. Quemadmodum Machabæi licet eſſent ex Tribu Iuda,quia principatum tenuerunt in Iudæa vſque ad Herodem, & ita non eſt ablatum ſceptrum de Iuda , tamen etiam erant ex Tribu Leui & ſacerdotium geſſerunt. Præterea Suidas in verbo Ieſus refert verba libelli cuiuſdã de ſacerdotio legali Chriſti, in quo ſcriptum eſt, ſacerdotes Leuiticos voluiſſe Chriſtum in ſuum numerum adſcribere, cumque id fieri non poſſe videretur, quod eſſet ille ex Tribu Iuda reſpondiſſe quendam, eſſe eum etiam de Tribu Leui, atque ita admiſſum eſſe.Et quamuis quod de ſacerdotio Chriſti Leuitico in hoc libello ſcriptum eſt,temerè atque impiè confictum ſit,illud tamen inde colligitur,apud Iudæos ſacerdotiò fungi potuiſſe eum, qui quouis modo pertineret ad tribũ Leui:Iudæi enim ſcriptoris videtur fuiſſe libellus ille. 44

Vt ad hæc omnia reſpondeamus, duo quærenda ſunt. Primum eſt,an aliqua ex parte pertinuerit Chriſtus ad Tribum Leui.Alterũ eſt,an ſatis eſſet,

quouis modo pertinere ad Tribum ſacerdotalem, vt ſacerdotio Leuitico fungi poſſet.

Chriſtus ad quam tribum Pertinuerit.

De primo conſtans multorum veterum patrum ſententia eſt, Chriſtum, qui rex fuit & ſacerdos ad vtramque Tribum pertinuiſſe, ad regiam, & ſacerdotalem, ideſt, ad Iudam & ad Leui. Ita docent Hilarius can. 1. in Matt. Ambroſius lib. 3. in Lucam paulò poſt principium, & in libro de benedictionibus Patriarcharum cap. 3. &. 4. Gregorius Naziãzenus in carmine de Genealogia Chriſti. Auguſtinus lib. 83. Quæſt. q. 61. &. 2. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 2. Epiphanius lib. 3. in hæreſi Antidicomarianorum. Beda & Euthymius in ca. 1.

45 Lucę. S. Thomas 3. p. q. 31. ar. 2. ad. 2. et multi alij. Argumenta horum patrum hæc ſunt: Tribus ſacerdotalis & regia iam inde ab initio miſcebantur, Aharon enim accepit vxorẽ Eliſabeth filiã Haminadab ſororẽ Naaſon principis Trib. Iudæ, ex qua nati ſunt oẽs ſacerdotes. Et Ioiada ſacerdos duxit vxorem Ioſabeth ſororẽ Ochoziæ regis de Tribu Iudæ. 2. Para. 22. Atque ita diuina diſpenſatione factum videtur, vt hæ Trib. permiſcerentur vt Chriſtus ſecundum carnẽ, & à regib. genus duceret, & à ſacerdotibus. Secundum: Maria, & Eliſabeth, quę erat de filiabus Aharon Luc. 1. cognatæ erant, ab eodem enim ſcriptũ eſt. Et Ecce Eliſabeth cognata tua, hinc enim id probat Auguſtinus li. 2. de cõſenſu Euãgeliſtarum. c. 2. &c. Tertium: Lucas cap. 3. inter maiores Domini recenſet Nathan qui fuit ſacerdos ex Tribu Leui, quod eſt argumentum Hilarij & Ambroſij. Addit Ambroſius, Etiam Leui, cuius meminit idem Lucas, ſacerdotem fuiſſe. Itaque iuxta Hilarium & Ambroſium Matthæus deſcribit regiam Domini genealogiã, Lucas ſacerdotalem.

Ego ad ſolutionem huius quæſtionis tria ſtatuo.

Pri-

Primum est, nullo argumento satis probari Christum aliquo modo pertinuisse ad Tribũ Leui. Argumenta quidem, quæ proposuimus, hoc non cõficiunt, nam etsi Tribus regia atque sacerdotalis interdum per cõiugia miscerentur, nunquam hoc factum legimus in vllo ex maioribus Domini, nec vt fieret, oportebat, vt mox dicemus. Mariam autẽ & Elisabeth cognatas fuisse non est dubium: sed potuit Elisabet per matrem pertinere ad Tribum Iuda, quandoquidem sacerdotes & Leuitæ ex qualibet Tribu vxores accipere poterant, modo illæ non deferrent secum hęreditatem. Ambrosius lib. 3. in Luc. prope principium: Cognata, inquit, erat Elisabeth, quia ambæ erant ex Tribu Iuda. Iohannes Driedo lib. 3. de dogmatib. cap. 5. in. 4. eius parte ait: Ex traditione patrum didicimus Mariam, & Elisabeth fuisse filias duarum sororum, videlicet Hannæ, & Esmeriæ, quarum vtraque erat Bethleemitica de domo Dauid. Hanna verò Ioachin accepit maritum de Tribu Iuda, & de domo Dauid: Esmeria autem virum accepit Leuiticũ, de familia Leui. Quod vero senserunt Hilarius & Ambrosius Nathan fuisse de Tribu Leui, & Augustinus subindicat lib. 2. de consensu Euangelistarum cap. 4. (putauerunt enim hunc Nathan fuisse illum, qui reprehendit Dauidem, & ab eodem fuisse adoptatum) dici non potest, cùm certum sit Nathan fuisse vnum ex filijs Dauid, quos genuit ex Bethsabee. 2. Reg. 5. & 1. Paral. 3. Quibus locis inspectis, Augustinus mutauit sententiam lib. 1. retract. c. 26. & li. 2. c. 16. Quapropter non video vnde probari possit Christum partem generis duxisse ex Tribu Leui.

Autoris sententia. 46

Secundum est, probabilius videri nullo modo Christum fuisse ex Tribu Leui, vt multis etiam visum est. Chrysostomus in hæc verba Apostoli, quę 47

nunc

nunc interpretamur, ait: In quo enim iſta dicuntur, alterius tribus particeps erat, Et ego noui, quia nihil ſacerdotale habuit, translatio quippe eſt. Anſelmus in illud Matthæi. 1. Iacob autem genuit Iudam, & fratres eius, docet ſolum Iudam nominari, quia ex ipſo ſolo deſcendit Chriſtus. Nicephorus libr. 1. hiſto. capitul. 4. Fortaſſe, inquit, genus ex ſacerdotum ordine non duxit. Idem affirmauit Iohannes Driedo libr. 3. de dogmatibus Eccleſiaſticis capitul. 5. in quarta eius parte. Et quamuis neque hoc ſatis probari poſsit ex ſcriptura, quoniam potuit aliquis ex maioribus Domini vxorem accipere de tribu Leui, quod non eſſe factum, non conſtat: tamen verba Apoſtoli magis huic ſententiæ fauere videntur, quàm alteri. In quo enim hęc dicuntur, de alia Tribu eſt, de qua nullus altario præſto fuit: nam & firmius erit argumentum, & magis propriè hæc dicentur, ſi Chriſtus nihil habuit ex tribu Leui. Deinde cum Paulus per translationem ſacerdotij probet & legem fuiſſe translatam, lexq; omninò tranſlata fuerit, oportebat, vt & ſacerdotium omninò
48 transferretur. Non eſſet autem omninò translatum, vel certè non eſſet ita perfectè translatum, ſi adhuc maneret penes virum, qui pertineret quouis modo ad tribum Leui. Et hoc eſt quod dixit Chryſoſtomus. Nihil ſacerdotale habuit, trãſlatio quippe eſt. Quemadmodum pontificibus, & poſteà Machabæis populum gubernantibus non eſt ablatum ſceptrum de Iuda, quia ipſi licet eſſent Leuitæ, erant etiam de tribu Iuda. Et quamuis Chriſtus ſit ſacerdos, quia non eſt ſecundum ordinem Aharon, ſed ſecũdum ordinem Melchiſedec, oportebat, vt non eſſet ex ſacerdotibus Leuiticis vt apertius cerneretur translatum ſacerdotium.

Tertium eſt, etiamſi Chriſtus pertineret ad tribum Leui, validam eſſe argumentationem Apoſtoli, licet multo apertior & aliquanto validior ſit, ſi nullo modo pertineat. Etenim pro lege c at apud Iudæos vt nemo ad aliquam Tribum referretur, niſi per patrem, ne ſortes tribuũ permiſcerentur. Atque ideo mulieres habentes hæreditatẽ non poterant nubere niſi viris tribus ſuæ, qui ſcilicet per patres eſſent ex eadem Tribu, vt factum videmus Num. vltimo. Hinc etiam in omnibus 49
Genealogijs ſcripturæ viri nominantur, mulierum Genealogia aut nunquam deſcribitur, aut nõ niſi per viros, vt Genealogia Iudith ca.8. eiuſdem libri. Quod ſi mulieris mentio fiat in aliqua, non ſolent eius parentes referri, vt Matth.1. Bohoz autem genuit Obed ex Ruth. Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Dauid autem genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ. Ratio eſt, quoniã nihil referebat ex hac ne muliere, an ex illa nati eſſent, pater enim illis tribum & familiam dabat. Propterea Genealogia Chriſti vt probaretur eſſe ex genere Dauid, non eſt per Mariam contexta, ſed per Ioſeph, quia cùm illa ferret hæreditatem, non poterat nubere niſi viro familiæ ſuæ. Sed cum Chriſtus patrem non habuerit ſecundũ carnem, ita de Beatiſsima virgine matre eius loquendum eſt, ac ſi pater eſſet. Ipſa ergo nata eſt ex Ioachim, qui fuit de tribu Iuda, & eam genuit ex ſancta Anna, quæ fuit ex eadem Tribu, ſed, quamuis fuiſſet ex Tribu Leui, aut ipſa, aut mater ſancti Ioachin, nihilominus ſancta virgo cenſebatur, & erat ex Tribu Iuda. Neq; tamen idcirco 50
poſſet Chriſt⁹ ſacerdotio legis fungi, quia etſi mater verè aliquo modo eſſet ex Tribu Leui, Ioſeph, qui putabatur eius pater, erat ex Tribu Iuda atque hac ratione Chriſtus numeraretur ex Tribu Iuda.

Si au-

Si autem constaret eum patre carere secundum carnem, quia pater matris eius erat ex Tribu Iuda, ipse referretur inter viros Tribus Iuda, & nullo modo inter filios Leui, & ideò nulla ratione sineretur altari ministrare. Machabęi autem licet per matrem attingerent Tribum Iudæ, vt reliqui sacerdotes, tamen per patrem erant ex Tribu Leui, vt videmus. 1. Machab. 2. quare rectè altari ministrabant. Quod autem genus illis maternum erat ex Iuda, quia Aharon primus eorum pater duxit Elisabeth de Tribu Iuda, ex qua omnes sacerdotes progenerati sunt, satis erat, vt ipsis populum gubernantibus, non diceretur sceptrũ trãslatum de Iuda, vere. n. illi erãt ex Iuda & ex femore eius, licet propter patrẽ essent ex Leui. Id si quidem ante legem prædictum fuit à Iacob, & postea lege sancitũ est, vt quoniam quælibet tribus certã sortem possessura erat in terra promissionis, & per coniugia tribus erant permiscendæ, vnusquisq; ex ea tribu putaretur, ex qua pater eius fuisset, ne confunderentur sortes, & à tribu transirent ad tribũ.
51 Quod vero ex libello de sacerdotio legali Christi affertur, impudentissimum mendacium est, & ab homine Mosaicæ legis ignaro, temerè confictum, totusque libellus fabulis plenus est, quas rectè cõfutauit Iohannes Hentenius alio libello addito commentarijs Euthymij in Euangelia.

In qua tribu nihil de Sacerdotio Moyses locutus est.] In Græco est: In quam tribum. Similiter dixit paulò ante: In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est. Translatio Syriaca: Palam enim est à Iuda ortum esse Dominum nostrum ex tribu, de qua nihil locutus est Moyses de pontificatu.

Et amplius adhuc manifestum est, si secundum &c.] Dixit translato sacerdotio, necesse esse transferri legem, & translatum fuisse sacerdotiũ docuit, quoniam

niam translatum est ad tribum Iuda, ex qua nullus vnquam sacerdos fuit. Nunc autem dicit multò manifestius fieri, quod dixit de translatione sacerdotij, si sacerdos, qui exurgit, sit secundum ordinem Melchisedec, quod postea magis explicabimus. Christum autem esse huiusmodi sacerdotem, dubitari non potest, cum illi soli dictum sit: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinẽ Melchisedec.

Secundum similitudinem Melchisedec.] Quod Dauid 52
dixit & ipse sępè dixerat, secundum ordinem, nũc alio vocabulo interpretatur, secundum similitudinem, aut, vt est in translatione Syriaca, in similitudinem Melchisedec. In quo prius explicandũ est, cur secundum ordinem interpretatus fuerit Apostolus, secundum similitudinem. Deinde, qua in re sit hæc similitudo. Pro secundum ordinem, in Hebræo est, צל דבר lxx. κατὰ τὴν τάξιν, Hieronymus similiter secundum ordinem. Significat autem דברת morem, siue consuetudinem, aut ritum. Sed, iod redundat, vt in multis nominibus fit. Ordo igitur more Hebræorum sumitur pro re ordinata, idest, pro ritu ordinato, & seruato à Melchisedec, vel, pro ordinatione Melchisedec. At vbi est similitudo sacerdotij Christi & sacerdotij Melchisedec? Concors omnium veterum patrum sententia est in eo esse similitudinem, quod Melchisedec panem, & vinum obtulit, quẽadmodum & postea Christus. Quod his verbis explicauit Cyprianus in Epistola ad Cæcilium libr. 2. Epist. 3. quæ in nouis codicibus est Epistola. 63. In sacerdote Melchisedec sacrificij Dominici 47
sacramentum præfiguratum videmus. Et postea. Qui ordo hic vtique est de sacrificio illo veniens, & inde descendens, quod Melchisedec sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinum obtulit,

quod Abraham benedixit. Et poſtea: Præcedit ante imago ſacrificij in pane & vino, ſcilicet, conſtituta. Et Eccleſia canit: ſacerdos in æternum Chriſtus Dominus ſecundum ordinē Melchiſedec, panem & vinū obtulit. Et in canone: Et ſacrificiū Patriarchæ noſtri Abrahā, & quod tibi obtulit ſum-
53 mus ſacerdos tuus Melchiſedec &c. At obſtrepūt nonnulli è recentioribus non ſolum hæretici vt Caluinus & Kēnitius, ſed etiam ex noſtris, negāt-que Melchiſedec obtuliſſe ſacrificium panis & vini, ſed dediſſe aiunt Abrahæ & militibus eius, vt laſsi è prælio, ederent, & biberent. Quare ſcriptura nō dixit eum obtuliſſe, quod etiam poſſemus interpretari, obtuliſſe vt ederent, ſed. *At vero Melchiſedec rex Salem proferens panem & vinum:* In Hebræo eſt הוציא id eſt, eduxit. Chaldæus: Et Melchiſedec rex Salem adduxit panem & vinum, ſed apertius. lxx. ἐξήνεγκεν αὐτῷ ἄρτους καὶ οἶνον, ideſt, protulit, ſiue eduxit ipſi panes & vinum. Cum dicit: protulit ipſi, ſatis intelligi videtur, vt ederet protuliſſe. Quod Ioſephus ita dilucidè explicauit, nemo vt negare poſsit. Ita enim ait libr. 1. Antiquit. capitul. 11. Hic Melchiſedecus milites Abráhami hoſpitaliter habuit, nihil eis ad victū deeſſe paſſus, ſimulque ipſum adhibitum menſæ meritis laudibus extulit &cæt. Imò & Damaſcenus libr. 4. de fide capitul. 14. ſatis hoc ipſum indicat, docens tamen illud conuium figuram fuiſſe ſacræ Euchariſtiæ. Pane, inquit, & vino ſuſcepit Melchiſedec Abraham ex cæde alienigenarū reuertētem, qui erat ſacerdos Dei altiſsimi. Illa menſa, hanc myſticam præfigurauit menſam, velut & ſacerdos ille Chriſti veri ſacerdotis figu-
54 ram præ ſe ferebat, & imaginem. Ad id verò, quo orthodoxi ſcriptores ſacrificium panis & vini fuiſſe probant, quoniā non ſine cauſa dictum eſt.

Erat

Erat enim ſacerdos Dei altiſsimi, ſed ideò hæc addita ſunt, vt eũ ſacerdotali officio functũ intelligeremus: facile reſpondent aduerſarij in Hebræo non legi: *Erat enim ſacerdos*, ſed: *Et ipſe ſacerdos Dei altiſsimi*.

Quod ſi quæras, quorſum ſacerdotalis officij meminerit ſcriptura, ſi ſacrificium non obtulit: Reſponderi poteſt, quoniam benedixit Abrahæ, vt tãquam ſacerdotem eum benedixiſſe intelligeremus. Quod rectè conuenit cum Hebræo. In quo ita legimus: Et Melchiſedec rex Salem protulit panem & vinum. Et ipſe ſacerdos Dei altiſsimi. Et benedixit ei &c. Ita enim reſpondent Caluinus & Kemnitius, exponitque Caluinus: cum ſacerdos eſſet Dei, benedixit Abrahæ. Sed ſine dubio ſentiendum & dicendum eſt cum omnibus orthodoxis ſcriptoribus, Melchiſedec panem & vinum in ſacrificium obtuliſſe Deo in gratiarum actionẽ pro victoria Abrahæ. At vnde id probatur? Omitto veterum patrum ſentẽtiam, qui ita ſenſerunt, quã Iudæus nihil morabitur, ex ſcriptura ita probari exiſtimo, vt neq; ab hæretico, neque à Iudæo negari poſsit. Cum enim dicit Dauid: Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec, conſtat Chriſti teſtimonio Matt. 22. conſentientibus Iudæis, qui eum audiebant, verba huius pſalmi de Chriſto intelligi, quod magis etiam Paulus explicauit. Sed illis etiam tacẽtibus res perſpicua eſt, quis enim alius ſacerdos in æternum dici poteſt? Quomodo autẽ Chriſtus ſacerdos erit ſecũdum ordinem, ideſt, ſecundum ritũ Melchiſedec, ſi Melchiſedec nihil Deo obtuliſſe legim⁹? vnde hic ritus, aut hæc ſimilitudo intelligi poterit? ſi dicas ſatis eſſe eum ſacerdotem ab ſcriptura vocari, vt ſacrificia obtuliſſe intelligamus, ea profectò ſacrificia eum intelligemus obtuliſſe, quę alij ſacerdotes offerebant, ideſt, boues aut alias huiuſmodi

victimas mactasse. Quod si ita est, cur dicatur Christus sacerdos secundum ritum Melchisedec, & non secundum ritum Aharon, quandoquidem Aharon easdem victimas immolabat.

Dices, quoniam Melchisedec non erat ex tribu Leui, vt Aharon, neque Aharon vocabatur rex iustitiæ, aut regnabat in Salem, non erat in scriptura sine patre, sine matre &c. quæ omnia typus
56 Christi fuerunt. Vera quidem hæc sunt, sed interrogationi non satisfaciũt. Propriè enim Christus dicitur sacerdos secundum ritum Melchisedec, quia eundem ritum in functione sacerdotij, idest, in oblatione sacrificij seruauit, nam similitudo, in reliquis, quæ ad functionem sacerdotij non attinent, nihil refert, vt secundum eius ritum sacerdos dicatur, cùm in eo sit obseruanda similitudo, in quo ponitur, ponitur autẽ hic in ritu sacerdotij id est, in offerendo sacrificium, vt si tempore legis Mosaicę Spartani, aut alij socij Iudęorum offerrẽt Deo vero victimas ijsdem ceremonijs, quibus Iudæi: diceremus sacerdotes Spartanorũ esse sacerdotes secundũ ritum sacerdotum Iudæorum. Siue autem in alijs rebus similes essent Iudæis, siue nõ essent, nihil referret ad sacerdotium, quia similitudo ponitur in ritu. Ita loquitur scriptura, & ita omnes loquuntur, vt secũdum ritum alterius fieri dicatur quod in eo, in quo ponitur ritus, simile est, etiãsi in cæteris sint dissimilia. Vt Gen. 34. vnũ est, quo differtur tantum bonum: si circumcidamus filios nostros ritum gentis imitantes: satis e-
57 rat in sola circumcisione imitari. Exod. 12. Erit autem agnus absque macula, masculus anniculus, iuxta quem ritum tolletis & hædum, idest, in his sit similis agno, etiamsi sit in cæteris dissimilis. Et ca. 29. Alterum verò agnum offeres ad vesperam iuxta ritum matutinę oblationis. Ita etiam alij vt.

Nil

Nil te nisi tristia mandere sæuo Ouid.15. Meta.
Viscera dente iuuat, ritusque referre Cyclopum?
Et Virgil. Lib.11. Æne.
Fundunt simul vndique tela.

Crebra niuis ritu —— In cæteris non est similitudo nisi in crebra fusione.

Si ergo Christus est sacerdos secundum ritum Melchisedec, obtulit sine dubio in cœna sacrificium, quale ille obtulit, idest, sacrificium incruẽtum panis & vini, hoc est, sub speciebus panis & vini, & quod prius panis & vinum fuerat. Ritus enim Melchisedec is fuit, vt nõ cruẽtas hostias more cæterorum offerret, sed panem & vinum in figuram sacrosanctę Eucharistię, cumque nusquam legamus eum sacrificium obtulisse, si in hoc loco Genesis non obtulit, frustra dictum est, *Secundum ordinem Melchisedec*, cum ordo ille sciri non posset. Explicandum itaque id fuit à Propheta. Sed vt nihil de Melchisedec dixit, quia ex Genesi notus erat omnibus, ita nihil de ordine, rituque sacrificij dixit, quia ex eodem loco satis intelligebatur, cũ panem & vinum obtulisse.

Si propriè ergo loquendum est, atque ita vt hæreticorum & Iudæorũ sacrilega ora obstruamus, non dicemus vt multi dicũt, Christũ esse sacerdotem secũdum ordinem Melchisedec, quia ille fuit sine patre, & sine matre, sine Genealogia, quia vocabatur rex iustus, & rex pacis, quia benedixit Abrahæ, quia decimas accepit &c. In his enim omnib. figura Christi fuit, at non horũ causa Christus est sacerdos secundum eius ordinem, sed quia nõ iugulauit pecudes, vt alij sacerdotes, sed panem & vinum obtulit. Quod si huiusmodi sacrificium ille non obtulisset, fuisset quidem figura Christi vt Dauid, & Salomon, at non esset Christus sacerdos secundum ordinem eius: sicut non est secun- 58

dum ritum Aharon, quia nō mactauit oues, & boues vt ille. Si autem Melchiſedec nulla in re figuram aut ſimilitudinem Chriſti geſsiſſet, ſed in omnibus fuiſſet diſsimilis, niſi in ſacrificio panis & vini, Chriſtus verè & propriè diceretur ſacerdos ſecundum ordinem Melchiſedec, quia ſimilitudo & ritus attēditur in eo, in quo ponitur, ideſt, in oblatione ſacrificij non in alijs rebus, vt ſatis probauimus.

59 Hoc ipſum, ideſt, Melchiſedec ſacrificaſſe Deo panē & vinum, & ideò dictum eſſe: Erat ſacerdos Dei altiſsimi quidam etiā ex Hebræis tradiderūt, quorum verba refert Galatinus lib.10.cap.5. eadē eſt ſententia ſanctorum patrum, quos citat noſter Robertus Bellarminus in ſecundo tomo ſuarum diſputationum lib.1. de Miſſa. cap.6.

Obiectionibus hæreticorum primum reſpondemus: ſcripturam quidem non dixiſſe: *obtulit panem & vinum* ſed *proferens panem & vinum*, protulit tamen, vt offerret in ſacrificium pro tanta victoria gratias Deo agens, vt apertè indicant verba ſequentia: *Erat enim ſacerdos Dei altiſsimi*; extra rem quippe addita eſſent, niſi id, quod de pane & vino præmiſſum fuerat, ad ſacerdotale officium ſacrificandi pertineret.

Agnouêre hoc Hebræi quidam eruditi, ex quibus Rabi Samuel. ſed quid vult, inquit, proferens panem et vinum? Oſtenditur, quod docuit eum ſacerdotij actus, qui erant panem & vinum ſacrificare, & hoc habetur in Pſ.109. Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec. Quis eſt iſte? eſt rex Meſsiach, &c. hæc ille.

Quod vero LXX. dicunt: *Protulit ipſi panes & vinum*, rectè dictū eſt, protulit enim Abrahæ, vt pro eius victoria ſacrificaret, & vt ipſum, ac milites ſimul paſceret.

Hoc

Hoc sancti patres docent. Clemens Alexandrinus li.4. stromatum prope finem de Melchisedec ait: Qui sacerdos erat Dei altissimi, qui vinum & panem sanctificatum cibum dedit in typum Eucharistiæ. Et Damascenus cum dixit lib.4.c.14. Pa- 60
ne et vino suscepit Melchisedec Abrahã ex cęde alienigenarũ reuertentẽ, qui erat sacerdos Dei altissimi. Atq; ita neq; ipse neq; Iosephus nobis aduersantur, nos enim fatemur eum dedisse Abrahæ & militib. panem & vinum in cibum, vt Iosephus vult, sed quod nos de sacrificio dicimus, ille non negat, & eruditi Hebræi confirmant.

Quare necesse non est ad id confugere, ad quod Lyranus & multi confugiũt, reges illos cum præda, cibaria etiã abstulisse, eaque cum receperit Abrahã, non eguisse eius milites cibis: cùm moris sit vbique hospites etiam non egentes cibo ad mensam cõtinuò deducere, sicut Abrahã Genes.18. Angelis statim cibum parari iussit, & Lot Genes.19. Et non solum in scriptura, sed in Homero etiam & Virgilio sæpè factum videmus.

Erat autem & apud Hebræos, & apud ethnicos vsitatũ vesci omnes ijs, quę sacrificata Deo fuerãt, idq; religionis & lætitiæ causa. 1. Reg.9. Hodie enim venit in ciuitatẽ, quia sacrificiũ est hodie populo in excelso. Ingredientes vrbem statim inuenietis eum, antequam ascendat excelsum ad vescẽdum, neq; enim comesturus est populus, donec ille veniat, quia ipse benedicet hostiæ, & deinceps comedent, qui vocati sunt. Et cap.16. Ad immolã- 61
dum Domino veni, sanctificamini, & venite mecum vt immolem. Sanctificauit ergo Isai & filios eius, & vocauit eos ad sacrificium. Continuò sequitur conuiuium, *Cumque ingressi essent vidit Eliab &c.* Et mox: *mitte & adduc eum neque enim discũbemus, priusquam huc ille veniat.*

Hinc etiam illud. 3. Reg. 8. *Rex autem Salomon & omnis multitudo Israël, quæ conuenerat ad eum, gradiebatur cum illo ante arcam, & immolabant oues & boues absque æstimatione & numero.* & postea: *Mactauitque Salomō hostias pacificas, quas immolauit Domino, boum viginti duo millia, & ouium centum viginti millia.* Causa fuit quod epulaturus erat omnis Israël, qui ad dedicationem templi conuenerat. De quo Iosephus libr. 8. Antiq. c. 2. hæc scripsit: Rex concionem dimisit sacris primum peractis, tam pro se, quàm pro populo &c. nam tunc primum templum victimarum cruore imbutum est & omnes Hebręi cum liberis ac vxoribus epulo sunt excepti.

Apud ethnicos hoc passim fiebat, & hæc erant idolotyta, quæ Act. 15. & alijs in locis scripturæ
62 prohibentur. Exempla sæpè occurrunt in Homero & in Vergilio, vt cum Nestore & filijs, Neptuno sacrificantibus, ad sacrificij Epulas Pallas & Thesemachus inuitantur.

Odyss. li. 3.

Εὔχεο νῦν ὦ ξεῖνε Ποσειδάωνι ἄνακτι
τοῦ γὰρ καὶ δαίτης ἠντήσατε δεῦρο μολόντες.

idest, *Supplica nunc ò Sospes Neptuno regi*
Huius enim epularū participes fuistis huc venientes. Dein de non multò post, taurum Mineruæ mactant, quē postea omnes comederunt. Et apud Romanum Homerum, Euandrus Herculi sacrificans ita AEneam alloquitur.

Interea sacra hæc (quando huc venistis amici)
Annua, quæ differre nefas, celebrate fauentes
Nobiscum & iam nunc sociorum assuescite mensis.
Et mox:
Tum lecti iuuenes certatim, aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant,
Vescitur AEneas, simul & Troiana iuuentus
Perpetui tergo bouis, & lustralibus extis.

De eiſdem dicitur Deutero.32.De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum.

Ita ergo Melchiſedec prius Deo panis & vini ſacrificium obtulit pro victoria, deinde ea in milites deſtribuit, ac proptereà Clemens Alexandrinus ſanctificatum cibum appellauit, ac rectè in typum Euchariſtię factum dixit quam prius Chriſtus patri obtulit in cœna, & poſteà Apoſtolis diſtribuit, atque ita in Eccleſia fieri præcepit.

63 Quod verò dicunt ita verti debere: *Et ipſe Sacerdos Dei a'tiſſimi & benedixit ei*, nec eſſe in Hebræo *Enim*, eruditè diluit Robertus Bellarminus, apud Hebræos, & Lxx. interpretes, & in Chaldaica paraphraſi notis adhibitis ſententiam terminari in illis verbis: *Erat enim Sacerdos Dei altiſſimi.* Et quidem Lxx. haud obſcurè id indicarunt vertentes: *Erat autem Sacerdos Dei altiſſimi, & benedixit ipſi Melchiſedec, & dixit, &c.* Deinde coniunctionem vau, id eſt, *Et*, docet ita ſæpè poni apud Hebræos, vt idem valeat quod *enim*, atque ita verti omninò debeat. vt Geneſ.20. En morieris propter mulierem, quam tuliſti, habet enim virum. Pro quo in Hebræo eſt: *Et ipſa habet virum.*

Illud etiam affert ex Iſa.64. Ecce tu iratus es, & peccauimus, id eſt, quia peccauimus, aut: peccauimus enim. Poteſt & ex alijs locis id oſtendi, vt 3. Reg.11. Qua enim re apud me indiges, vt quæras ire in terram tuã? id eſt, quia quæris ire. In Hebræo eſt: Et ecce tu quæris ire in terram tuam? Lxx. Qua re tu indiges mecum, quia ecce tu quæris ire in terram tuam? Et.3. Reg. 1. Nec corripuit eum pater ſuus aliquando dicens: Quare hoc feciſti? Erat autem & ipſe pulcher valde ſecundus natu poſt Abſalon: Hebraicè: *Et ipſe erat pulcher, & cæt.* ac ſi

diceret: Non corripuit eum, quia erat pulcher valde & germanus Absalon, & nolebat eum contristare, quia amabat eum, quia pulcher erat, & quia desiderio Absalon tenebatur, sed Hieronymus pro, *Enim*, posuit, *Autem*, sicut Lxx. cùm dixerunt: *Erat autem Sacerdos Dei altißimi*, Et sunt multa huiusmodi.

64 Quærunt etiam hęretici cur Paulus huius sacrificij non meminerit si verè sacrificium fuit, & typum gessit Eucharistiæ. Respondeo Paulum non agere hic de eo, quod, siue Melchisedec siue Christus obtulit, sed ex verbis prophetæ: *Tu es Sacerdos in æternum secundũ ordinem Melchisedec*, in quibus Christus Sacerdos appellatus est, non secundum ordinem Aharon, sed secundum ordinem Melchisedec probat translatum esse sacerdotium, quia illi datum est, qui erat ex tribu Iuda, non ex tribu Leui. Ac deinde colligit legem etiam mutatam esse, qua manente lege nemo sacerdos esse poterat, qui nõ esset ex tribu Leui. Non igitur ad eum pertinebat, dicere; quid Melchisedec obtulisset, sed assumebat, quod Iudæi negare non poterant, Christũ esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, cætera putabat ex Genesi cognosci, quo in loco tantũ de Mechisedec egerat scriptura, & ex eo intelligi poterat panem & vinum obtulisse, idq; tacitè Dauidem indicasse, quoniam nisi hæc obtulisset, nihil esset cur Christus diceretur sacerdos secundũ ordinem Melchisedec.

Qui non secundum legem mandati carnalis factus est.]

65 Locus est obscurus, & in quo multi multa dicunt, nec satis docent cur additum sit: *Mandati carnalis*, quod parum ad id, quod agitur, videtur pertinere: nec quorsum dixerit: *Secundum virtutem vitæ insolubilis.* Manifestius, inquit, erit quod dixi de translatione legis & sacerdotij, si sacerdos nouus,

uus,qui exurgit ſecudum ordinem Melchiſedec, non ſit ſecundum legem, ſed à Deo fiat ſacerdos. Chriſtus enim non eſt ſacerdos ſecundum legem, quoniam lex prohibet ſacerdotem fieri, qui non ſit ex ſemine Aharon: Sed ſupra legem eſt ſacerdos per voluntatem Dei, ſicut dixit cap.5. *Sic & CHRISTVS non ſemetipſum, clarificauit, vt Pontifex fieret, ſed qui locutus eſt ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te, quemadmodum & in alio loco dicit: Tu es Sacerdos in æternum, &cæt.* Sed aliquid tamen Amplius nunc dicit: Sacerdotes Leuitici fiunt ſecundum legem,quæ mandata carnalia habet, quæ ſcilicet corpus emundat,non animam, ac propterea hoſtiæ, quas ipſi offerunt, animam ſanctificare non poſſunt. Quod apertius dixit cap.9. *Iuxta quam munera & hoſtiæ offeruntur, quæ non poſſunt iuxta conſcientiam perfectum facere ſeruientem, ſolummodo in cibis, & in potibus, & varijs baptiſmatibus, & iuſtitijs carnis, vſque ad tempus correctionis impoſitis. At CHRISTVS factus eſt Sacerdos ſecundum virtutem, ſiue potentiam* κατὰ δύναμιν, *vitæ inſolubilis*,id eſt, factus eſt ſacerdos accepta à patre poteſtate conferendi ſuis vitam æternam, quæ nulla temporis diuturnitate,nulla rerum mutatione diſſolui queat, ſicut ait paulò poſt,*Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt accedentes*,Per ſemetipſum ad Deum, ſemper viuens 66
ad interpellandum pro nobis.

Hoc magis explicant verba ſequentia, vt continuo videbimus. Quod autem nonnulli ex veteribus hæc de Melchiſedec interpretantur, quomodo in verba Apoſtoli conueniat, non video, ait enim: *Et amplius adhuc manifeſtum eſt, ſi ſecundum ordinem Melchiſedec exurgat alius Sacerdos, qui non ſecundum legem mandati carnalis factus eſt, &c.* CHRISTVS enim eſt hic ſacerdos, qui exurgit ſecundum ordinem Melchiſedec: nam ipſe Melchi-

ſedec

ſedec quomodo exurgere poteſt ſecundum ordinem Melchiſedec.

Conteſtatur enim, quoniam tu es Sacerdos in æternum.] Quis conteſtatur? Dauid verba Dei patris referens filium ſuum ſacerdotem conſtituentis, aut ipſe

Quoniam. pater loquens per Dauid. *Quoniam*, more Hebræorum & Græcorum additum eſt, non ſignificationis cauſa, vt Luc. 1. & dixerunt ad illam: Quia nemo eſt in cognatione tua qui vocetur hoc nomine. Probat, quod dixit, Chriſtum factum eſſe ſacerdotē accepta à patre virtute præſtandi ſuis vitam æternam. quoniam illi pater dicit: Tu es ſacerdos

67 in æternum, &c. Officium perfectiſſimi ſacerdotis eſt, hominibus Deum reconciliare, eoſq́; ſanctificatos ad vitam aternā perducere. Hoc ſacerdotes legis nō fecerunt, ſed Chriſtus facit, qui eſt ſacdos in æternum. Duplici ratione dicitur *Sacerdos in æternum*, quia ipſe æternus eſt, nec moritur, vt alij Sacerdotes, qui dum vixerunt, potuerunt hoſtias offerre, ſed morte impediuntur. At Chriſtus, etſi mortuus eſt, cum ſacrificium ſuum obtulit, reſurrexit, & viuit in æternum. Deinde non eſt finita virtus eius ſacrificij cum eius morte, nunc etiam illud patri repræſentat, & res noſtras apud patrē agit, vt omnes electi vitam æternam conſequantur. Propterea ait: *Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt accedentes per ſemetipſum ad Deum, ſemper viuens ad interpellandum pro nobis.*

Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, &c.] Cùm dicit Deus: *Tu es Sacerdos in æternum, &c.* tacitè reprobatur vetus lex, quia neque ipſa, neq; ipſius ſacerdotes, aut ſacrificia potuerunt homines ſacrificare, & perducere ad vitam æternam. Etenim cum nouo ſacerdoti ſecundum ordinem Melchiſedec dicitur: Tu es ſacerdos in æternum ſubindicatur ſacerdotes ſecundum ordinem Aharon non poſſe

hoc

hoc facere etiamsi tot, & tam varia sacrificia offerrent. Quare sacerdotium illud reijcitur, & cum 68
sacerdotio lex ipsa, vt cum nouo sacerdotio, & lex noua surgeret. Reijcitur autem, nō quod mala esset, sed propter infirmitatem, quia exiguas vires habebat, nō poterat hominem iustificare: Et propter inutilitatem, quia nō ita iuuare homines potuit, vt eos à peccato liberaret, & gratia donaret, quod ipse Apostolus explicat dicens.

Nihil enim ad perfectum adduxit lex.] id est, nullum hominem, quamuis omnia legis sacrificia adhiberet, potuit perficere, hoc est, sanctificare, & ad vitam ęternam perducere, quę est vltima, & maxima hominis perfectio.

Sed cur dicit, *Nihil*, quasi multa adducere posset ad perfectum, cum solum hominem respiciat lex? *Nihil* dixit, id est, nullum hominem, vt exponit Theophylactus. Quemadmodum de solo homine dictum est Ioan. 6. omne quod dat mihi pater ad me veniet. Et posteà: hæc est enim voluntas eius, qui misit me patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die. Est enim genus neutrum aptissimum ad vniuersitatem significandam. Theophylactus. Insultant hic (inquit) legem calumniantes hæretici asserentes. Ecce diuus etiam Paulus legem reprehendit. At enim non dixit eam prauā o insipientes, verùm & inutilem, & infirmam ad consummandum videlicet. Quemadmodum enim lac vtile est infantib. pro ea ætate, adultis autem & perfectis inutile: haud secus lex imperfectis Iudæis erat vtilis abducens eos ab idolis, & ad verum Deū adducens, conuenientiaque mandata eis tradens. Perfectiorum autem indigis non porro vtilis est, carnales enim præcipiebat victimas & purificationes, quibus spirituales non indigent.

Genus neutrum.

Intre-

Introductio autem melioris ſpei.]Loco legis ſubintroducta eſt per nouũ Chriſti ſacerdotiũ, & per gratiam Euangelij melior ſpes,data. n. nobis ſunt ſacramenta,per quæ & iuſtificari nos & vitam æternam conſequi ſperamus, quia eſt in illis virtus paſſionis Chriſti,& æterni eius ſacerdotij. Per legem enim,& per ſacerdotiũ legis habebamus iuſtitiã carnis,& exteriorẽ munditiam,per quã Deo propiores nõ efficiebamur,per gratiam aũt Chriſti proximi Deo efficimur,ac multò magis per gloriam.Translatio Syriaca : Nihil enim perficit lex, introijt autem loco ipſius ſpes præſtantior ipſa, per quam accedimus ad Deum.

Et quantum eſt non ſine iureiurando.] Interpres ita intellexiſſe videtur.Quantum eſt hoc?quanti fieri à nobis debet,vt ſacerdos noſter,non ſine iureiurãdo factus fuerit ſacerdos?Pro,*Et quantũ eſt*, in Græco eſt καὶ καθ' ὅσον,id eſt,ſecundum quantum, Quod ita interpretatur Chryſoſt.Quid eſt:*Et ſecũdum quod nõ ſine iureiurando*:Hoc eſt,Ecce & alia differentia,non ſimpliciter hæc promiſſa ſunt,&c.Eodem modo exponendũ eſt,*ſecundum quantũ.Quantum*, hoc eſt,quanti fieri debet?Nam καθ' ὅσον interdum ſignificat, *Quemadmodum*,vt Hebræo 9. Et quemadmodũ ſtatutum eſt hominib.ſemel mori. Interdum *Quantum*, vt hic & Hebr.3.Quantò ampliorem honorem habet domus,qui fabricauit illam,Ita poſteà dicit,κατὰ τοσοῦτον,vbi habemus:*In tantum melioris teſtamenti,&c.*

Alij quidem ſine iureiurando,&c.]Cum ſacerdotiũ Deus dederit Aharon,& Phinees,& alijs, nunquã iurauit,quia temporarij ſacerdotes erant, hic autem,id eſt, Chriſtus iureiurando factus eſt ſacerdos per eum qui dixit. Iurauit Dominus, &c. Ex quo intelligimus hæc verba:*Tu es Sacerdos in æternũ*, non eſſe prophetæ,ſed Dei patris.

In

In tantum melioris testamenti sponsor.] Testamentum 70
vocat fœdus & pactum inter Deum & homines:
de quo vocabulo multa dicenda sunt cap.9. Multò
inquit, meliora sunt, quæ præstat & promittit sa-
cerdos noster Iesus, quam quæ veteres Sacerdotes
præstabant. Sed quomodo hoc colligit Paulus ex
eo, quod alij sacerdotes sine iureiurando fiebant
sacerdotes, noster autem iureiurando? Theophy-
lactus ita respondet. Quatenùs iurauit ipsum sem-
per sacerdotem fore, non enim iurasset, nisi maior
esset. Proinde nouum quoque testamentum vete-
re est præstantius, &c. Christus cum iureiurando
constituitur sacerdos, quia iusiurandum adhibe-
tur ad illa, quę creditu difficiliora sunt, & quę ma-
iora sunt, ac multum refert vt credantur, & certa
habeantur: Et eius sacerdotium peperit nobis gra-
tiam, & gloriam. Quid autem creditu difficilius,
aut quid maius, quodq́ue magis expediat certum,
& ratum haberi: quam Deúm nobis placatum, ac
propitium reddi, & bona cœlestia atq; æterna no-
bis esse præstanda? Cæteri autem sacerdotes, quia
non præstabant, iureiurando non indigebant: Pro
sponsor est Ἔγγυος, quod ita exponitur à
Theophylacto: Quid aút est Ἔγγυος fideius-
sor, mediator, &c. dicitur ab Ἐγγυᾷν, quod
est promitttere, fide iubere.

Et alij quidem plures facti sunt Sacerdotes.] Alia ratio- 71
ne ostendit sacerdotiũ Christi præstantius esse sa-
cerdotio legis, quantũ immortale mortali pstat.
In lege non erat vnicus pōtifex, sed multi, quorũ
alter alteri succedebat, nihil enim erant, nisi ho-
mines, & mori eos necesse erat. Hic autem, id est,
Christus, quia semper manet, & semper viuit,
semper est sacerdotos; Pontifex enim dum viue-
bat, Pontifex erat. Quare Christus sempiternum
habet sacerdotium, & successore non indiget,

Chri-

Christus quidem moriendo obtulit sacrificiú, sed mortuus est vt homo, vt Deus non potuit mori, & mortuus, continuò resurrexit tertio die, & semper viuit ad interpellandum pro nobis.

Sed obijciet quispiam idem contigisse in sacerdotio Christi, quod in sacerdotio antiquæ legis, nam & ipse morte finijsse suum sacerdotium videtur, non enim obtulit nisi semel, sicut ait Apostolus in hoc capite: *Hoc enim fecit semel se offerendo*, Deinde illi successit Petrus in sacerdotio, sicut Aharon mortuo successit Eleazar; Et Petro postea reliqui Pontifices.

Cui ita respondendum est, multum interesse inter Pontifices legis & inter nostrum Pótificem.
72 Nam pontifex legis iuuabat suis sacrificijs homines, dum viuebat, post mortem sacrificia offerre non poterat. At Christus, quia æternus est, semper manet, & semper officio suo fungitur interpellans pro nobis, quod statim explicabimus: sine dubio autem præstantius est sacerdotium æternum, quàm quod tempore & morte finitur. Quare solus Christus est verus, & vndique perfectus Sacerdos: Pontifices autem Romani, qui ei succedunt, non aliud sacerdotium habent, aut aliud sacrificium offerunt, sed participes sunt sacerdotij eius, & in memoriam eius sacrificij offerunt ipsum, & ministri huius summi sacerdotis sunt, sicut ait Paulus 1. Cor. 4. Sic nos existimet homo, vt ministros Christi, &c. quæ postea vberius explicabuntur. Pro *Sempiternum*, est ἀπαράβατον, ac si diceret, intransibile. Translatio Syriaca: Non præterit pontificatus eius.

Vnde & saluare in perpetuum potest.] Explicat magis, quod dixit: *Sempiternum habet Sacerdotium.* Sacerdotium non nisi cum morte sacerdotis finitur, hic autem sacerdos æternus est, & ideò æternum habet

bet sacerdotium. Vnde fit vt non tantum aliquando seruare homines potuerit, sed semper possit, modo illi accedant ad Deum per ipsum Christũ, tamquam per mediatorem, cui confidunt & obediunt. Quare quod in multis codicibus legitur: *Accedens* vitiosè legitur, & legendum est Accedentes, τοὺς προσερχομένους, Ita legunt Græci, & nonnulli etiam ex latinis id adnotarũt. Ita etiam legitur in multis codicibus latinis. Translatio Syriaca: *Et potest in æternum seruare eos, quibus per eum patet aditus ad Deum.*

Deinde vbi nos habemus, *In perpetuũ* est εἰς τὸ παντελὲς, quod Erasmus docet magis sonare, *Ad plenum*, siue *Perfecte*. Sed melius noster vertit interpres, cuius translationem confirmat Syriaca vertens *In æternum*, Quod Theophylactus etiam ostendit dicens: Potest omnibus adesse, ac seruare in perpetuum, hoc est, non temporariam salutem impertiri, sed etiam perpetuam tam hic, quàm in futura vita, Et posteà: Igitur perpetuo εἰς τὸ παντελὲς, etiã seruare põt, hoc est, semper, accedentes per ipsum. Decepit Erasmum interpretatio Oecumenij: *Non in hoc tantum sæculo, sed etiam in futuro*, & ideo putauit ipsum intellexisse, *Ad plenum* cùm intellexerit, *In perpetuum*, vt satis intelligitur ex verbis Theophylacti, quæ retuli. Quod si tunc Chrysostomum legisset, vidisset Oecumenium idem cum eo, & cum Theophylacto sentire, licet interpres eius verterit, *Ad plenũ*: Ita enim ait Chrysostomus. Quid est εἰς τὸ παντελὲς, Non ad tempus tantum, sed etiam illic in futura vita. Semper ergo opus habet deprecati, &c. 73

74 Quapropter inconsultè Erasmus dixit hanc interpretationem Oecumenij, aut Paulum ipsum iuxta hanc interpretationẽ fauere errori Orige-

nis de damnatis aliquãdo ad vitam beatam reuocandis. Non enim docet Paulus homines seruari à Christo, non solum in hac vita, sed etiam in futura, sed Christum, & dum vixit in terris sacerdotis officium gessisse, & nunc etiam in cœlo gerere, nõ sicut alij sacerdotes, qui tantũ dum hic viuebant, hominibus sacerdotio suo proderant.

Semper viuens ad interpellandum pro nobis.] videtur hoc etiam de sacerdotibus Leuiticis dici posse, legi mus enim 2. Machab. 15. Erat autem huiusmodi visus, Oniam, qui fuerat summus Sacerdos manus protendentem orare pro omni populo Iudæorũ. Post hoc apparuisse & alium virũ ætate & gloria mirabilem, & magni decoris habitudine circa illum. Respondentem verò Oniam dixisse: Hic est fratrum amator, & populi Israël: hic est, qui multum orat pro populo & vniuersa sancta ciuitate Ieremias propheta Dei. Fuit autẽ Ieremias sacer-
75 dos, sicut ipse initio suæ prophetiæ testatus est. Respondeo Oniam & Ieremiam non orasse vt sacerdotes, neq; enim hostias tunc offerebãt, sed vt priuati homines orabant, nec manebat iam virtus sacrificij, aut sacerdotij eorũ. At Christus etiã nunc officium Pontificis facit, & virtute hostię, quã pro nobis obtulit, nos ad vitam æternam perducit.

Quomodo Christus interpellet, pro nobis.

Sed quæritur, quomodo nunc Christus interpellet pro nobis, indignum enim hoc eius maiestate & potentia videtur. Cur enim oret, cui data est omnis potestas in cœlo & in terra, cui pater omnia dedit in manus? Ad hoc S. Thomas breuiter respondet: Interpellat autẽ pro nobis, primò humanitatem suam, quam pro nobis assumpsit, repræsentando. Item sanctissimæ animæ suæ desiderium, quod de salute nostra habuit exprimendo, cum quo interpellat pro nobis, &cæt. Et in illud Rom. 8. *Qui etiam interpellat pro nobis ait:* Nunc autem

eius

eius interpellatio pro nobis,est voluntas ipsius de nostra salute.Ioan.17. volo vt vbi sum ego, & illi sint mecum.Alio modo interpellat pro nobis humanitatẽ pro nobis assumptam, & mysteria in ea celebrata, conspectui paterno repræsentando, Hebr.9.Introiuit in ipsum cœlũ,vt appareat nunc vultui Dei pro nobis,&c.Gregorius lib.1. Mor.ca. 24.sine intermissione pro nobis holocaustum redemptor immolat, quia sine cessatione patri suã pro nobis incarnationem demonstrat.Et 22. Mor. cap.18.idem sentit,ac locum Pauli adRomanos similiter explicauit,quomodo etiam explicant Primasius,& qui nomine Anselmi circunfertur in Epistolas Pauli. 76

Atque hoc quidem verum &certum est,sed hoc nunc quærimus,an nunc etiã Christus preces patri pro nobis offerat,vt homo est, sicut offerebat, cùm erat in terra,ita videlicet aut voce,aut mente patrem ꝓ nobis alloquens,vt cũ Ioan.17.eum orabat. S.Thomas negare planè videtur ad Roma. 8. dicens: dicitur autem pro nobis interpellare dupliciter,vno modo pro nobis orando secundũ illud Ioan.17.Non pro his rogo tantũ,&c. Nunc aũt eius interpellatio pro nobis est volũtas ipsius,&c Apertius Gregor.qui lib.22.Mor.c.18. ait.vnigenito enim filio ꝓ homine interpellare est apud coæternũ patrem se ipsum hominẽ demõstrare, eiq; pro humana natura rogasse est eandem naturã in diuinitatis suæ celsitudine suscepisse. Interpellat igitur pro nobis dominus,nõ voce,sed miseratione,quia,quod dãnari in electis noluit, suscipiẽdo liberauit,&c.Rupertus libr.9. De diuinis officijs cap.3.vehementius hoc ipsum confirmat.

Cumq; sibi illud obiecisset,ex Rom.8.Qui etiam interpellat pro nobis,ita respondit:Illa 1 amq; interpellatio,doctorum omniũ vera assertione,non 77

ſummiſſa eſt poſtulatio,ſed eius paſſionis, quæ ſemel ſuſcepta,ſemel pro nobis in ſacrificiũ oblata eſt,æterna commemoratio, ſemel in conſpectu S. Trinitatis admiſſa ſanguinis eius innocẽtis exclamatio,homicidas, qui fuderunt, conuincens, nos aũt qui bibimus in miniſterio altaris, non indiga, ſed potenti interpellatione defendens. Et poſteà: ſed dicit quis: Rogat per humanitatẽ qui dat per diuinitatem. Hoc planè verum eſt, quia tunc moriens paulò minùs ab Angelis imminutus rogauit per humanitatem:nunc autem gloria, & honore coronatus,&cõſtitutus ſuper omnia opera patris, dat per diuinitatem,omnẽ habens poteſtatem, vtpotè à dextris Dei ſedens, vnde ſicut reſurgens ex mortuis,iam non moritur,ſic illum, ad hoc vt roget patrem,iam nemo inuocat catholicus, &c.

78 At nobiles etiam autores docent omninò Chriſtum nunc orare pro nobis, vt Gregorius Nazianzenus in oratione.4. de Theologia. Auguſtin. tractatu.102.in Ioannem,&in Pſalmum 29.&qui putatur Ambroſius in cap.8.ad Romanos, & Theodoretus hic:Bonauentura in meditationibus vitæ Chriſti,capit.98. inducit filium poſtquàm aſcendit in cœlum,genu flexo patrem adorantem,& orantem,vt mittat diſcipulis Spiritum ſanctum. Tametſi hanc obiectionem Gregorius Nazianzen. loco indicato minimè recipit. Et S.Thomas in 4. diſtin.15.quæſt.4.art.6.q.2.ait:Chriſtus in quantũ homo orat nobis,ſed ideò non dicimus; Chriſte ora pro nobis, quia Chriſtus ſupponit ſuppoſitũ æternum,cuius non eſt orare,ſed adiuuare,&ideo non dicimus, Chriſte audi nos, vel miſerere noſtri,&c.Idem ſentiunt & recentiores vt Abulenſis in cap.6. Matth.quæſt.82.& in capit.14. quæſt. 142. Et F.Dominicus Sotus in cap.8.Epiſto.ad Roman. & alij multi.

Antequam huic quæstioni satisfaciamus, illud statuendum est, neminem debere aut posse negare hæc pronunciata, Christus in cœlo intercedit pro nobis, interpellat pro nobis, sacerdotis officio fungitur apud patrem pro nobis, orat pro nobis: quoniam planè hæc omnia concedit scriptura, vt Roman.8. Christus Iesus, qui mortuus est, imò, qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis. Et hic ait idem Apostolus semper viuens ad interpellandum pro nobis. Et paulò ante de officio sacerdotis dixit: Et alij quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco q᷃ morte prohiberentur permanere, hic autem, eò quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium, vnde & saluare in perpetuũ potest accedentes per semetipsum ad Deum, semper viuẽs ad interpellãdum pro nobis. 1. Ioan. 2. sed & si quis peccauerit aduocatum habemus apud patrem IESVM Christum iustum, & ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. Si autem aduocatus est, & mediator est, ergo intercedit pro nobis vnde August. Epist. 59. ad Paulinum docens Christum postulare pro nobis, ait: Euidenter quippè alibi de eo dicitur: Et si quis peccauerit aduocatum habemus apud patrem Iesum Christũ iustũ. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Origenes in illud Rom.8. sed ipse spiritus postulat pro nobis, exponit, aduocatum habemus apud Patrem Iesum qui interpellat pro nobis. 73

Deinde in duobus locis Pauli, in quib. interpres posuit, *Interpellare* in Græco est ἐντυγχάνω, quod est postulo, aut intercedo, vt Rom.8. quia secundũ Deum postulat pro sanctis Acto. 25. videtis hunc, de quo omnis multitudo Iudæorum interpellauit me Ierosolymis petentes & acclamantes

 non

non oportere eum viuere. Hoc est postulauit, orauit. Similiter dixit Paul. Rom. 11. An nescitis in Elia, quid dicit scriptura, quemadmodũ interpellat Deum aduersum Israël, id est, orat?

Quare August. prefatione in secundam enarrationem Psa. 29. *Interpellare* orare interpretatur. Habes, inquit, humanitatẽ, quæ pro te oret. Nam hoc dictum est ab Apostolo etiam post resurrectionẽ Domini nostri Iesu Christi, *Qui sedet*, inquit, *ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.* Et epist. 59. Ad Paulinum in solutione quintæ quæstionis de ipso Domino Iesu Christo dictum est, quod *Interpellat pro nobis.* Nunquid interpellat, & non etiam postulat? imò vero quia postulat, pro eo positum est interpellat, &c.

Hinc ἐντεύξις, quod interpres vertit postulatio, aut oratio. 1. Tim. 2. *Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes.* Et capit. 4. eiusdem epistolæ. *Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.* Quod ergo vertit interpres, *Interpellat pro nobis*, nihil est aliud, quã si diceret, Intercedit pro nobis, postulat pro nobis, orat ꝓ nobis. Itaq; Augustin. in locis citatis & multi alij, vt diximus, intrepidè cõcedunt Christum vt hominẽ orare nũc pro nobis. Cùm aũt oratio nihil aliud sit, quã decentiũ à Deo petitio, vt ait Damasc. li. 3. c. 24. si pro nobis orat Christus, petit à patre ea, q̃ nobis salutaria esse videt. Quomodo ergo negari põt Christum orare, aut petere pro nobis? Gregorius autẽ Nazianze. in oratione 4. de Theologia, etiam supplicare eum dicit, & illud: *Semper viuens ad interpellandum Deum pro nobis*, Ita interpretatur, idem significat quod pro nobis mediationis, vt ita loquar, ratione supplicare.

Præterea, si Christus ascendit in cœlum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis, & humanitatẽ,

quam

quā pro nobis aſſumpſit, & omnia quæ in ea paſſa eſt, patri oſtendit pro nobis, quæro an aliquid nobis concedi à Deo velit? Si nihil nobis concedi à Deo vult, nō oſtendit pro nobis, ſi aūt vult (vt illi etiam fatentur, qui negant eum orare) & voluntatem ſuam, ac deſiderium ſalutis noſtræ Deo exprimit, quid eſt hoc niſi orare pro nobis? Quid enim refert voce ne, an deſiderio loquatur, cùm magnus ſit apud Deum clamor deſiderij, ſicut ipſe dixit Moyſi Exodi. 15. Quid clamas ad me. 81

Si dicas, vt aliquando dixit S. Thom. exprimere deſiderium, quod habuit ſalutis noſtræ, quæro an nunc etiam habeat, cùm illud exprimit? Si non habet, quorſum exprimit, quod habuit? Si autem habet, quid eſt orare niſi exprimere apud Deum deſiderium rei quam optamus.

Quæſtio non tam de re, quam de nomine videtur. Nomen autem orationis aut petitionis videmus Paulum minimè refugere: ſed neq; Gregori⁹ Magnus, qui negare id videbatur, refugit. In Pſalmum enim quintum pœnitentialem initio, ait, Quotidie enim orat Chriſtus pro Eccleſia, de quo teſtatur Apoſtolus, quia ſedens ad dexteram patris interpellat pro nobis. Et Dydimus libr. 2. de Spiritu ſancto non longè à principio ait: cū enim Saluator mediatoris & legati perſonam habeat, ex qua Pontifex deprecetur pro peccatis noſtris ſaluans in ſempiternum eos, qui per ipſum acceſſerunt ad Deum, quia ſemper viués interpellat pro eis patrem, &c.

Nec illud omittendū apud Zachariam ca. 1. Angelū clamare: Domine exercituū vſquequo tu non miſereberis Ieruſalē, & vrbium Iuda, quib. iratus es. In quo Angelo Chriſtū ſignificari docent veteres patres, quos citat Hieronymus & magiſtros Eccleſiæ appellat, & ipſe Hieronymus & Ambroſ.

in libro, de fide resurrectionis propè finem,& idem Rupertus, qui nunc contradicit. Itaque hæc verba nequaquam Christum dedecere iudicarunt. Et Origenes in cap.8. ad Rom. vide autem quomodo audias, quia Iesus interpellat pro nobis. Ipse est enim de quo & alibi scriptum est, quia pater neminem iudicat, sed omne iudicium dedit filio: Et sicut ipse est hostia & sacerdos, & ipse est in forma serui, & in forma Dei, sic ipse est aduocatus & iudex, &c.

82 Sed obijci nobis potest etiam Spiritum sanctũ interpellare pro nobis Rom. 8. sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Quod si id impropriè dici responderimus, idẽ & de Christo respondebunt aduersarij. Respondeo id, si de Spiritu sancto intelligatur, necessario intelligi metaphoricè dictum, quia Spiritus sanctus non habet naturam inferiorem, secundum quam possit orare, quemadmodũ nec gemere potest, & tamen ait Paulus. Gemitibus inenarrabilibus. At Christus habet naturam, cui propriè oratio conuenire possit, & vbi propriè verba accipi possunt, nullo modo confugiendum est ad metaphoram. Dicitur ergo Spiritus sanctus postulare pro nobis, quia docet nos postulare, vt ait Damascenus libr.4.cap.23. aut quia facit vt nos postulemus, sicut Augustinus multis in locis exposuit, quos retulit Beda in commentarijs capit.8. Epist. ad Romanos, quem plurimi sequuntur. Quod eleganter in eundem locum explicauit Origenes his versiis: velut si magister suscipiens ad rudimenta discipulũ, & ignorantem penitus literas, vt eum docere possit, & instituere, necesse habet inclinare se, ad discipuli rudimenta, & ipse prius dicere nomen literæ, vt respondendo discipulus discat, & fit quodammodo magister incipienti discipulo

simi

ſimilis, ea loquens & ea meditans, quæ incipiens loqui debeat, ac meditari: ita & Sanctus ſpiritus vbi oppugnationib. carnis perturbari noſtrũ ſpiritum viderit, & neſcientem, quid orare debeat ſecundum quod oportet, ipſe velut magiſter orationem præmittit, quam noſter ſpiritus (ſi tamen diſcipulus eſſe Sancti ſpiritus deſiderat) proſequatur, ipſe gemitus offert, quibus noſter ſpiritus diſcat ingemiſcere vt repropitiet ſibi Deum, &cæt.

Multi tamen negant hoc de Spiritu ſancto dici vt Chryſoſtomus homilia.14. in epiſt. ad Rom.& Theophylactus & Oecumenius in eundem locũ Rom.8. qui ita interpretantur. Dona Spiritus ſan- 83
cti vocantur ſpiritus vt. 1. Cor. 14. Prophetarum ſpiritus prophetis ſubiecti ſunt, vt ergo erat ſpiritus prophetiæ, & ſanitatum, &c. ita erat & ſpiritus precum, quẽ qui habebat, pro vniuerſo populo orabat petens per hunc ſpiritum, quod verè populo conducebat cum magna animi compunctione, & gemitibus. Cuius & nunc ſignum diaconus eſt(inquit Chryſoſtomus)pro populo preces Deo offerens. Et idcirco nobis hoc obſcurum eſſe dicit, quia iam non ſit. Probat hoc ex verbis ſequentib. Qui autem ſcrutatur corda, ſcit, quid deſideret ſpiritus. Vides (inquit) non de Paracleto verba fieri, ſed de corde ſpirituali, quoniam niſi hoc eſſet, dicere oportebat, qui ſcrutatur ſpiritum. Verùm vt intelligas hic agi de homine ſpirituali,& eo, qui precũ donum habet, addidit, Qui ſcrutatur corda. Argumentum Chryſoſtomi, & Theophylacti & Oecumenij validum eſt, ſed hoc eis aduerſatur, quod cùm in præcedentibus ſemper Apoſtolus loqui videatur de ſpiritu creatore, durum videtur ſubitò eum nunc loqui de ſpiritu creato: alioqui ſatis probabilis expoſitio eſt.

84 Poteſt etiam ita exponi locus valde probabiliter, vt in ſpiritu intelligatur ſuperior animę portio, gratia Dei illuſtrata, & adiuta, quæ ſpiritus vocatur, & carni contraria eſt, vt Galat. 5. Caro enim concupiſcit aduerſus ſpiritum, ſpiritus autẽ aduerſus carnem. Hæc enim pars docet nos vt petamus ſecundum Deum, ĩdeſt, quæ Deo placent, & reſpuamus ea, quæ carni blandiuntur. Et quanto magis caro voluptates ſuas appetit, tanto magis ſpiritus gemit, & petit inſtãtius pro nobis, quæ vtilia eſſe videt. Quapropter & Philoſophi morales dicunt mentem deprecari ſemper ad optima.

Ab hac expoſitione verbis magis, quam re diſcrepat Theodoretus cùm ait: ſpiritum autem hic, non dicit ſubſtãtiam ſpiritus, ſed gratiam, quæ data eſt ijs, qui credunt. Ab ea enim excitati compũgimur, ab ea inflammati alacrius precamur, & gemitibus inenarrabilibus Deum compellamus. Et Auguſtinus Tractatu. 6. in Epiſt. Ioh. ait: Quid eſt, *Ipſe ſpiritus interpellat pro ſanctis*, niſi ipſa caritas, quæ in te per Spiritum ſanctum facta eſt? Caritas ipſa gemit, caritas ipſa orat, &c.

Cum hac expoſitione egregiè cõuenit illud, *Qui autem ſcrutatur corda*. Hoc optimè cõuenit cum verbis Apoſtoli in hoc capite, ſæpè enim in eo ita accipit ſpiritum, vt: *Qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum ſpiritum*. Et: *ſi autem ſpiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis*. Et: *ipſe enim ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro, quod filij Dei ſumus*.

Sed & iuxta communiorem expoſitionem ſatis docet Paulus Spiritum ſanctum non poſtulare in ſe, ſed mouere corda noſtra, quoniam ſi ipſe poſtularet, non diceret: *Qui autem ſcrutatur corda, ſcit, quid deſideret ſpiritus*: Quorſum enim de cordibus loquatur, ſi ipſe ſpiritus poſtulat?

85 Sed redeamus ad rem: nunc non orat, inquit, Ruper-

Rupertus, quia iam gloria & honore coronatus eſt, & omnium rerum poteſtatem habet. Cur ergo orauit in vita mortali? An non erat penes eum tūc poteſtas omnium rerum?certe cap.13.Ioannes ait: ſciens, quia omnia dedit ei pater in manus, & poſtea orat pro diſcipulis. c.17. Poſt reſurrectionem etiam, iam gloria & honore coronatus,cum dicebat. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra,* orabat pro diſcipulis, ſicut ait Iohan.14. *Ego rogabo patrem & alium paracletum dabit vobis.* Quando hoc fecit?Si poſt quam aſcendit in cœlum ergo illic orat:ſi ante aſcenſionem,poſt reſurrectionē hoc facere debuit,dixit hoc quidem ea nocte,qua captus eſt à Iudæis, ſed manifeſtè de tēpore poſt reſurrectionē, aut poſt aſcenſionem loquebatur: *Quia ego ad patrem vado, & quodcumq; petieritis in nomine meo,hoc faciam, ſi diligitis me,mandata mea ſeruate, & ego rogabo patrem,& alium paracletum dabit vobis,* &c.

Denique poprium Pontificis eſt orare pro populo ſuo & Deum illi placare,ſicut dixit Apoſtol. cap.5. *Omnis namque Pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in ijs,quæ ſunt ad Deum.* Si ergo etiamnum Pontificis officio fungitur Chriſtus,vti Paulus docet,quis dubitet eum orare pro nobis?

Hoc etiam mediatorem decet. Auguſtinus in Pſal.29.Quare interpellat pro nobis?Quia mediator eſſe dignatus eſt? Idem ait Gregorius Nazianzenus loco iam bis indicato.

At quæret quiſpiam, cur nunc oret, aut petet aliquid, cum ipſe poſsit omnia. In vita mortali 86
poterat omnia, & orabat, & quod ipſe facere poterat petebat à Deo. Primò,quia ſanctiſsima illa humanitas gaudebat ſubijci Deo, & agnoſcere eū maiorem, atque autorem omnium bonorum, ac fontem,ac volebat eum ab omnibus pro omnibus honorari. Secundò,quia cùm naturam humanam

aſſum-

lius temporis tantum, sed æternitatis etiam est.

Gregorius Nazianzenus: supplex enim est nunc quoq;, vt homo pro mea salute, quoniam cum eo corpore est, quod assumpsit, quoad me humanitatis assumptæ facultate, atque potentia Deum effecerit. Quod autem ipse & facere potest, & facit, & nos petere possumus vt faciat.

Sed Ecclesia non assueuit hoc ab eo petere, ne Ariani & alij hęretici, qui ab initio Ecclesiæ Christi diuinam naturam negabant, ansam inde errā-
di arriperent. Deinde quoniam cùm non sint in 88
Christo diuisi Deus & homo, sed eadem persona sit Deus & homo, Ecclesia, quæ Christum redemptorem suum omnibus modis honorare cupit, potius tribuit illi, quod præstabilius est, & vt Deum eum orat, non vt intercedat vt homo, sed vt Deus det. ita enim homines facere solent, eum, cui honorem magnum habere volunt, ijs nominibus appellant, quæ maximè honorifica sunt. Regem Hispaniæ, nemo Comitem Flandriæ salutabit, & doctorem, aut magistrum, nemo licentiatum appellabit, & eum qui dare potest id, quo egemus, non oramus vt impetret sed vt det.

Si quis tamen rectè & fideliter Christum Deū, & hominem agnoscens, credensq; eum omnia dare posse, si velit, pio animi affectu excitetur consideratione humanitatis Christi & caritate eius, qua nunc etiam res nostras curat & promouet, & in tanta potestate pontificem & mediatorem nostrum agit, atque vt pontificem & mediatorem eū alloqui & precari gaudet, nemo sanè obstat. Verum hæc precatio nō omnium est sed paucorum, qui hoc affectu atque hac consideratione moueātur, & proficere se sentiant.

Et his omnibus colligitur non rectè affirmasse 89
Rupertum id, quod ipse sentiebat, esse omnium

docto-

doctorum aſſertionem. Proſtremò hoc addamus Chryſoſtomũ & Theoph. neque in hunc locum Pauli,quem nunc interpretamur,neq; in cap.8.Epiſtolæ ad Romanos,negaſſe Chriſtum orare pro nobis,ſed dicunt id dixiſſe Paulum vt vehemẽtem Chriſti erga nos amorem oſtendat.Sed verè tamẽ dixit,ſi enim pro nobis non interpellat, non oſtẽdit his verbis Paulus amorem eius in nos, tantum ſignificant eum non orare vt Deum, ſed vt hominem vt etiam explicauit Theodoretus. Quod ex verbis Chryſoſtomi in hæc, quæ nunc interpretamur,manifeſtum eſt,ita enim ait:vides,quia de eo qui ſecundũ carnem eſt, iſta dicit?Quãdo enim ſicut põtifex eſt tũc etiam interpellat. Vnde & quãdo dicit Paulus: *Qui etiam interpellat pro nobis*, hoc idẽ ſignificat,hoc eſt, pontifex interpellat. Et poſtea, Quomodo ſaluat? *Semper viuit ad interpellandum pro eis.* Vides humilitatem? vides humanitatem?Non enim dixit eum in humilitate conſtitutum(ideſt, dum in terra viuebat) dumtaxat iſtud adeptum eſſe, ſed ſemper, & quandocumque opus fuerit, interpellare pro eis.Sed & hom.15.in Ep.ad Rom. vbi maximè nobis contradicere putatur, non mi-
90 nus apertè locutus eſt. Ait enim: Etenim in propria dignitate qui apparuit,noſtri curam non depoſuit,ſed &pro nobis intercedit,& adhuc eandẽ caritatem conſtanter ſeruat, neq; enim contẽtus eſt occiſione ſolùm.Quod quidẽ maximi eſt amoris euidens argumentum, officijs ijs quæ ad ipſum pertinent,non fugi modo,ſed & alium quoque obſecrare,&c.

Talis enim decebat vt nobis eſſet pontifex] Tali nos pontifice egebamus vt plenè ſalui fieremus, non quales erant pontifices Leuitici.

Sanctus.) Theophylactus:ὅσιος,(ſic enim Græce habemus)(inquit) eſt, qui nihil eorum,

quæ

quæ facere debet, omittit &c. Propriè ὅσιος, dicitur purus & omnis labis expers, vt Act. 2. & psal. 15. Neque dabis sanctũ tuũ videre corruptionem. 1. Tim. 2. volo ergo viros orare in omni loco leuãtes puras manus ὁσίους χεῖρας, Inde ὁσιότης sanctitas, puritas. Luc. 1. vt sine timore de manu inimicorum liberati seruiamus illi in sanctitate & iustitia coram ipso. Ephes. 4. Qui secundum Deũ creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis.

Innocens.) Ἄκακος, Chrysosto. & Theophylactus, & Oecumenius interpretãtur. Sine dolo qui neminẽ deciperet. Κακίαν, Cicero in. IIII. Tusculana, & in libr. 3. de Finibus interpretatur vitiositatem. Sic enim ait in priori loco, virtutis contraria est vitiositas, sic enim malo quàm malitiã appellare quã Græci κακίαν, appellant, nam malitia certi cuiusdam vitij nomen est, vitiositas omnium &c. Quare ἄκακος, Ciceroni erit, qui omni vitio caret, idemq; quod ὅσιος. Idẽ vocabulum est Ro. 16. vbi legimus: Et per dulces sermones & benedictiones seducũt corda innocentium, id est, alienorum ab omni malo, purorum.

Impollutus.) Ἀμίαντος, id est, qui nulla sorde polluitur. Interpres solet vertere *immaculatus*, vt Heb. 13. Honorabile connubium in omnibus, & torus immaculatus. Iac. 1. Religio mũda & immaculata apud Deum, & patrem hæc est. 1. Pet. 1. 91
In hæreditatem incorruptibilẽ & in contaminatam. Quare sine dubio ad amplificationem sanctitatis Christi, Paulus nominibus ijs vsus est, quibus maxime sanctitas & innocentia vitæ significari solet. Quod & sequentia verba indicant.

Segregatus à peccatoribus.] Longissime separatus à moribus & vita peccatorum, quamuis inter eos olim

olim versaretur, ita vt dicerent Apostolis aduersarij, Quare cum publicanis, & peccatoribus mãducat, & bibit magister vester? verùm id faciebat, quia non est opus valentibus medico, sed male habentibus.

Et excelsior cœlis factus.] Supra omnes enim cœlos ascendit, & sedet ad dexteram patris.

Qui non habet necessitatem quotidie.] Omnia eò pertinent vt videant quanto præstet sacerdotium Christi sacerdotio legis, & quanto noster sacerdos maior sit sacerdotibus veteribus. Sacerdotes illi non semel, aut iterum victimas immolabant, sed quotidie, easque non pro peccatis tantum populi, sed etiam pro suis. At noster pontifex non sæpè sed semel obtulit sacrificium, nec pro peccatis suis obtulit, quæ nulla habebat, sed pro nostris.

Hoc enim fecit.] Videlicet offerre pro peccatis populi, non pro semetipso.

92 *Semel se offerendo.*] Oblatione videlicet cruenta. 1. Pet. 3. Christus semel pro peccatis nostris mortuus est. Duplex enim est Christi oblatio, cruenta, qua se pro peccatis omnium in ara crucis obtulit, & incruenta, qua pridie quàm pateretur in cœna sacramentum Eucharistiæ instituit, & sacrificium visibile Ecclesiæ reliquit. De his ita Cócilium Tridentinum sess. 22. cap. 1. Is igitur Deus & Dominus noster, etsi semel se ipsum in ara crucis, morte intercedente, Deo patri oblaturus erat, vt æternam illic redemptionem operaretur: quia tamen per mortem sacerdotium eius extinguendum non erat, in cœna nouissima, qua nocte tradebatur, vt dilectæ sponsę suæ Ecclesiæ visibile (sicut hominum natura exigit) relinqueret sacrificium, quo, cruentum illud semel in cruce peragédum, repręsentaretur, eiusque memoria in finem

vsque

vſque ſæculi permaneret, atq; illius ſalutaris virtus in remiſsionem eorum, quæ à nobis quotidie committuntur, peccatorum applicaretur: ſacerdotem ſecundum ordinem Melchiſedec ſe in æternum conſtitutum declarans, corpus & ſanguinem ſuum ſub ſpeciebus panis & vini Deo patri obtulit, ac ſub earundem rerum Symbolis, Apoſtolis, quos tunc noui teſtamenti ſacerdotes conſtituebat, vt ſumerent, tradidit, & eiſdem eorundemque in ſacerdotio ſucceſſoribus, vt offerrent, præcepit, &c.

Ideo igitur nos eandem hoſtiã quotidie offeri- 93
mus, quia Eccleſia nõ debebat eſſe ſine ſacerdotibus, & ſine ſacrificio. Et vt illius oblationis memoriam faciamus. Denique offerimus, vt fructus eiuſdem paſsionis & oblationis ad nos magis ac magis perueniat. Illa enim oblatio fuit vniuerſalis cauſa ſalutis omnium, & ſufficiens ad omniũ peccatorum remiſsionem, ſed vt in nobis efficiẽtiam habeat, eam iteramus. De hac plura dicenda erunt cap. 9. & 10.

Lex enim homines conſtituit ſacerdotes.] In Græco eſt ἀρχιερεῖς, ideſt, pontifices. Hos enim nunc vocat ſacerdotes, & de illis loquitur, quia non infimum, ſed ſupremum ſacerdotij legis, cum ſacerdotio Chriſti confert, vt præſtantia ſacerdotij Chriſti intelligatur. Translatio Syriaca: *Si quidem lex homines infirmos conſtituit pontifices:* perinde ergo eſt, ac ſi diceret, quantumcumque lex laboret, & perfectiſsimos homines ſeligat ad pontificatũ, non poteſt cõſtituere pontifices, qui ſine peccato ſint, nec enim inuenire poteſt: at ſermo Diuinus, qui poſt legem datam ex ore Dauidis auditus eſt: *Tu es ſacerdos, &c.* non hominem purum conſtituit pontificem, ſed ipſum, qui filius Dei eſt, & peccatum habere non poteſt. Infirmitatem ergo vo- 94

cat miseriam peccati,& alias miserias, quib. propter peccatum subiacemus. Sicut dixit cap. 5. Qui condolere posſit ijs, qui ignorant, & errant, quoniam & ipſe circumdatus eſt infirmitate. Et propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiā pro ſemetipſo offerre pro peccatis. De quo iā ſuo loco diximus. Probat autem his verbis, vt rectè animaduertit Chryſoſtomus, & Theophylactus, Chriſtum non pro ſe obtuliſſe, ſed pro nobis.

Sermo autem iuriſiurandi.] Verbum illud Dei, quo Chriſtus ſacerdos conſtitutus eſt iurante Deo. Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum: Tu es ſacerdos &c.

Qui poſt legem eſt.] Quorſum hoc addidit? Quaſi diceret: qui poſt inſtitutum ſacerdotium Leuiticū dictus eſt, vt nouus ſacerdos, ac nouum ſacerdotiū conſtitueretur, quod ea ſuppleret, quæ defuerant priori. De quo iam dixit ſupra: *Si enim conſummatio per ſacerdotium Leuiticum erat &c.*

Filium in æternum perfectum.] Subaudi, conſtituit ſacerdotem. Sed cur addidit: *in æternum & perfectum* cùm ſatis eſſet dicere: Filium conſtituit ſacerdotem? Pro *perfectum, eſt* τετελειωμένον, quod Theophylactus interpretatur *potentem ſempiternum*, qui non nunc ſolummodo peccare non poſsit, ſed nunquam. Ita etiam Chryſoſtomus. Oecumenius conſtituit, inquit, ſacerdotem in æternum conſummatum, hoc eſt, non qui nunc tantum ſit ſine peccato, ſed & talis in perpetuum futurus eſt &c.

95 Eſt ergo elegans Antitheſis vt adnotarunt Chryſoſto. & Theophylactus in his, & in illis: Ibi lex, hîc ſermo Dei cum iureiurando poſt legem, ibi homines conſtituuntur ſerui, hic filius, ibi infirmitatem habentes. id eſt, peccatis & reliquis miſerijs ſubditi, vt morti &c, hîc, is, qui nec mori po-

test, nec vllis miserijs subiacet, sed consummatus est, idest, liber ab omni miseria resurrexit & ascẽdit in cœlum, & sedet ad dexteram patris, atque hæc non in breue tempus, sed in æternum. Itaque perfectum siue consummatum ita nunc accipit vt cap.2. cum dixit autorem salutis eorũ per passiones consummare, hoc est dare ei, quod deerat, vitam immortalem, & locũ dignissimum super omnes cœlos. In his omnibus, hoc animaduertendum est, non conferri sacerdotes noui testamenti, nec sacrificia eorum, quatenus ab eis offeruntur, cum sacerdotio, aut cum pontifice veteris legis, sed Christus cum illis confertur, & eius oblatio cum oblationib. illorum quæ cap.9. plenius sunt explicanda.

CAPVT. VIII.

CAPITVLVM *autem super ea quæ dicuntur.*] Prosequitur, quod cap.7. cœperat de dignitate & præstantia sacerdotij Christi. In Græco est Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, quod etiã vertere possumus, In ijs, quæ dicuntur hoc est, in ijs quæ de Christo & de eius sacerdotio dicimus, hoc caput omnium est, hæc summa, Vsitatũ enim est Græcis κεφάλαιον, dicere pro summa. Inde ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, Et similia pro summatim dicere, apud Isocratẽ ad Nicodẽ, & apud Xenoph. lib. 6. Cyripædiæ, & apud alios. Chrysosto. & Theophylactus *hoc quod maximum est & præcipuum*, caput enim præcipua corporis pars est, vocant quippe Græci κεφάλαιον, quod summum & præcipuũ in aliqua re est, vt Plato, li.1. de legib. κεφάλαιον δὲ παιδείας λέγομεν τὴν ὀρθὴν τροφὴν, caput autẽ disciplinę dicemus rectã educationẽ. Ita Cicero de amicitia, caput est ad beatè 1

 viuen-

viuendum securitas, & alibi sæpè. Erasmus apertius dixit: *Cæterum eorum, quæ dicimus, illud est caput*. Siue autem dicat: caput super ijs, quæ dicuntur, siue circa ea, quæ dicuntur, siue in ijs, quę dicuntur, idē sensus est.

Illud inexplicatū reliquerunt Chrysost. & Gręci, cur κεφάλαιον, idest, capitulū dixerit potius, quam κεφαλὴ, idest, caput. Respōderi potest, ita Græcos loqui. Sed quæretur iterum cur hoc nomine, quàm illo vti maluerint? Græci nominibus, quæ diminutiua appellātur, sæpè non diminuendi causa vtuntur, sed augendi & ornādi vt

Li. 1. Odyss. cum ait Homerus: ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε, Ilium, vrbem appellat cū diminutione, quasi pulcherrimam vrbem. Quod Romani videntur imitati, qui Nasicam prudentissimū hominem, Corculum vocauerunt vt est apud Ciceronē in prima Tusculana. Imitantur etiam, cùm blandiendi causa hæc nomina vsurpant, vt ò capitulū lepidissimum. Quod igitur cùm breue videatur, multa & magna cōplectitur, rectè κεφάλαιον, dictum est.

2 Videtur autem mihi etiam capitulum dici, quia breue est, idest, quia vno verbo clauditur summa omnium quæ dicuntur. Quemadmodum cap. 10. ait: In capite libri scriptum est de me, ἐν κεφαλίδι, in capitulo, quia breue est caput illud idest, quia proximum principio est, quod scriptū esse dicit, vt suo loco explicabimus.

Talem habemus pontificem.] Hoc caput est quod omnia continet. Pontifex noster tantæ dignitatis, & tanto cæteris pontificib. præstātior est, vt ad dexterā Dei patris sedeat super omnes cœlos. Ex hoc enim intelligitur maior, non solùm omnib. pontificibus Leuiticis, sed omnibus etiā Angelis, sicut

dixit cap.1. Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: ſede â dextris meis?

In dextera ſedis magnitudinis.] Pro magnitudinis eſt. μεγαλοσύνης, quod c.1. vertit Maieſtatis, *Sedet ad dexteram maieſtatis in excelſis.* Poteſt autem intelligi ſedes magnitudinis ſiue maieſtatis, ſedes Dei patris, qui *maieſtas*, ideſt, maximus & potentiſsimus dicitur, vel, ſedes magnitudinis, ſedes maxima. Vtroque modo interpretatur Theophylactus, & vtroque modo loqui ſolent Hebræi. De hoc & cap.1. diximus.

Sanctorũ miniſter.] τῶν ἁγίων λειτουργὸς, hoc eſt, pontifex hic noſter, pro nobis introiuit in ſancta ſanctorum, hæc enim vocat ſancta, & λειτουργὸς, ſępè dici ſolet miniſter ſacrorum, aut qui Deo miniſtrat Rom. 15. vt ſim miniſter Chriſti Ieſu in gentibus. Et Angelos vocauit, λειτουργικὰ πνεύματα, Heb. 1. Et de poteſtatib. ait Rom. 13. Miniſtri enim Dei ſunt. Inde λειτουργία, ſacrificium, ſeu ſacrum miniſterium, Heb. 9. Etiam tabernaculum, & omnia vaſa miniſterij, ſanguine ſimiliter aſperſit. Philip. 2. ſed etſi immolor ſupra ſacrificium, & obſequium fidei veſtræ: pro obſequium eſt λειτουργία, 3 *Miniſter.*

Sancta ſanctorum.] Significabant cœlum, vt videbimus cap. 9. In Sancta ſanctorum introibat ſolus pontifex ſemel in anno in die feſto Expiationis. Quod ſignificabat Chriſtum facta per paſsionem ſuam expiatione peccatorũ noſtrorum, ingreſſurum eſſe in cœlum, vt appareret vultui Dei pro nobis, de quo ait cap. 9. *Per proprium ſanguinem introiuit ſemel in ſancta æterna redemptione inuenta.* Et poſtea apertius: *non enim in manu facta ſancta Ieſus introiuit exemplaria verorum, ſed in ipſum cœlum vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.* Mihi autem non ſolùm propter

ter id quod diximus, minister sanctorum dici videtur, sed quia nunc etiam pontificis officio fungitur in cœlo salutem nostram procurans, vt etiã intellexit Theodoretus.

4 *Et Tabernaculi veri.*] Vt ostendat in quæ sancta introierit Christus hæc addidit. *Tabernaculum* autem *verum* vocat cœlũ, quod erat figuratum in ea parte Tabernaculi Mosaici quæ dicebatur Sancta Sanctorum. Res enim figuratæ, *veræ* in scriptura appellantur comparatione figurarum, vt si dicas Christus verus Dauid, verus Salomon, verus Melchisedec: quoniam ita se habent figuræ cum rebus figuratis sicut signum cum re signata, & sicut pictura cum re ipsa, & pictus homo non dicitur verus, sed qui viuus est: neque enim accipiuntur figuræ, vt res quædam sunt, ita enim veræ sunt, sed vt assumuntur ad aliquid significandum. Atque ideò id, quod in eis significatur, potius verum dicitur. Ita dixit capitul. 9. Non enim in manu facta sancta Iesus introiuit exemplaria verorum. Et Iohannis. 6. Non Moyses dedit vobis panem de cœlo, sed pater meus dat vobis panem de cœlo verum. 1. Iohannis. 2. tenebræ transierunt, & verum lumen iam lucet. Ita dictum est Iohannis. 1. lex per moysem data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est, quia in Christo exhibitum est quidquid in cæremonijs & figuris veteris legis significabatur. Præterea, figura quasi prophetia quædam est & promissio rei futuræ, & quia veritas dicitur cùm præstatur, quod promissum erat rectè dictum est: veritas per Iesum Christum facta est, & ipsæ res, in quibus impletur, quod promissum & prædictum erat, veræ appellantur.

Verus.

5 *Quod fixit Dominus, & non homo.*] Tabernaculum Moysis sicut & reliqua tabernacula, quæ fiebant

clauis magnis in terra figebantur, ne vento huc & illuc transferrentur. Cum tabernaculum Moysis erigebatur, atrium primo fiebat longitudinis centum cubitorum, latitudinis quinquaginta. Fiebat verò vicenis columnis æreis in singulis lateribus longioribus, denis verò in postico latere, senis in anteriori, in quo erat ianua magna, & in singulis columnis inerant annuli & bases ęneę mucronatæ in terram defixę, Annulis innectebantur funes, qui clauis cubitalibus humi confixi, columnas firmabant, & contra ventorum vim tabernaculum muniebāt. Deinde linteū byssinū intrinsecus circum tēdebatur à capitellis columnarum ad bases vsque dependens, quod paries videbatur. Hæc lintea tentoria appellātur. Hæc ex Iosepho lib. 3. Antiq. c. 5. vbi tabernaculum Moysis describit. Eadem legimus licet subobscuriùs Exodi. 27. Facies & atrium tabernaculi &c. Intra hoc atrium erigebatur tabernaculum quod eodem ferè modo fiebat vt diximus lib. 1. de templo. c. vltimo. Hinc in Genesi sępè & in cæteris libris legis cum fiunt tabernacula, figi dicuntur. *Tabernaculi Moysis descriptio.*

Ex his intelligitur illud Isai. 33. Oculi tui videbunt Israëlem, habitationem opulētam, tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solummodò ibi magnificus est Dominus noster. Et quod de dilatatione Ecclesiæ ab eodē dictum est. c. 54. Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas, longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram enim & ad læuam penetrabis &c. Vt ergo docet Paulus se non de tabernaculo Moysis loqui, in quo ministrabat pontifex Leuiticus, sed de cœlo ipso per illud tabernaculum significato dixit, *Tabernaculi* 6 *Isai. 33.* *Isai. 54.*

veri, & addidit, *Quod fixit Dominus & non homo:* Illud enim ab hominibus figebatur, quoties opus erat, hoc verò Dominus fixit, ideſt, perpetuum, atque immobile collocauit. Chryſoſtomus homilia. 14. vbi ſunt qui dicunt moueri cœlum? vbi ſunt qui ad Sphæræ formam illud eſſe pronunciant? vtraque enim iſta excluſa ſunt in hoc loco

Vtrum cælum moueatur, & Sphæricum ſit.

7 &c. Et Theophylactus ait: Hinc obſerua ſecundũ Diuum Iohannem Chryſoſtomum, quod cœlum neque moueatur, neque rotundum ſit. Vtraque enim tollit, quod ait, *Fixit* &c. quod de cœlo Empyreo, in quo ſunt beati, intelligẽdum eſt. Et quidem non moueri illud certum eſt, ſed figurã ſphęricam habere nihil prohibet; eſt enim hæc figura perfectiſsima omnium, & capaciſsima, atq; ideò cœlo maximè conuenit, vt rectè probat Ariſtoteles lib. 2. de cœlo cap. 4.

Munera & hoſtiæ.

Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur.] Quid differt inter munera & hoſtias, Theophylactus docet his verbis. θυσίαι, id eſt, hoſtiæ ſunt per ſanguinem, & carnem oblationes, vel (quod exactius eſt) omnia, quæ per ignẽ ſacrificãtur. θυσία enim propriè eſt à verbo θύεσθαι, quod eſt θυμιάσθαι, hoc eſt adolere, vel, ſuffitum edere. Dona autem ſunt vt fructus & quęcumque alia incruenta & igne carentia. Addit tamen, ſępè hanc differentiam non ſeruari, vt Geneſ. 4. Reſpexit Dominus ad Habel, & ad munera eius, qui ſcilicet obtulerat de primogenitis gregis ſui, & de adipibus eorum. Ad Cain autem & ad munera illius non reſpexit. Vbi. Lxx. ea, quæ Abel obtulit, vocãt δῶρα, ideſt, munera, quæ verò obtulit Cain, vocãt θυσίας, ideſt, hoſtias aut victimas quæ de terræ fructibus erant. Sed & Apoſtolum dicit quęcumque offeruntur ſimpliciter vocare munera & hoſtias.

Verùm

Verum est quod ait Theophylactus de differen- 8
tia inter munera & hostias, quod Leuit.7. manife-
stum est. Cùm enim ait Moyses, si pro gratiarũ a-
ctione oblatio fuerit, offerent pànes absq; fermẽ-
to, consperfos oleo & lagana azyma vncta oleo,
coctamque similam, & collyridas olei admistio-
ne consperfas, panes quoq; fermentatos cum ho-
stia gratiarum, quæ immolatur pro pacificis; ho-
stiam ipsam quæ immolatur, Moyses vocat זבח
lxx. θυσίαν, illa vero omnia quæ cum hostia
offeruntur vocat Moyses קרבן lxx, δῶρον, id
est, munus. Quibus vocabulis hic Apostolus vsus
est, & sæpè ita loquitur Moyses in illo libro. Qua-
re vbi seruari proprietas verborum poterit, ser-
uanda erit, vbi non poterit, non laborabimus, cũ
non semper eam scriptura seruet.

Sed quid his verbis agat Paulus, aut quo ten-
dat eius argumentum, difficillimum explicatu est.
Multis ergo interpretationibus horum verborum
& sequentium omissis, tota pericope mihi in hũc
modum videtur, explicanda. Tria de Christo dixe
rat, ipsum esse pontificem, sedere ad dexteram pa-
tris, ministrum esse sanctorum, id est, adhuc pon-
tificis officio fungi in cœlo. Quod tertio atq; ex- 9
tremo loco dixerat, nunc sic probat. Si sanctorum
minister est, & pontifex, hostiam, aut munus ali-
quod offeret pro nobis. Omnis enim pontifex cõ-
stituitur, vt munera & hostias offerat. Quid au-
tem offerat, nunc tacet, ca.9. explicaturus, cùm di-
cet: *Non enim in manufacta Sancta Iesus introiuit exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum, vt appareat nũc vultui Dei pro nobis*, id est, vt se patri ostendat & per illam ho-
stiam, quam iam in terra obtulit, nobis omnia bo-
na impetret, & pro nobis interpellet, donec o-
mnes electi salutem æternam consecuti fuerint.
Decebat autem atque oportebat, vt hæc ita fie-

rent, id est, vt in cœlo esset ad dexteram patris, &
ibi salutem nostrã procuraret: nam si esset super
terram, nec sacerdos esset, hoc est, si futurus fuis-
set ex illo sacerdotum genere, qui sunt super ter-
ram, id est, qui tantum sacerdotum officio fun-
guntur, dum inter homines agunt, nec potesta-
tem in cœlo habent, non solum non esset ponti-
fex, verùm ne sacerdos quidem esset. Cur autem
10 non esset sacerdos docet. *Quum essent, qui offerrent*
secundum legem munera, Quod in Græco est apertiùs.
Ita enim verteremus verbum verbo, id est, exi-
stentibus illis sacerdotibus, qui offerunt secun-
dum legem munera, ac si diceret: Nam sacerdo-
tes qui super terram tantum hostias offerrẽt, iam
lex habebat, neque alio sacerdote opus erat, si ter-
renus tantum sacerdos futurus erat nihilque ma-
ius habiturus, quàm illi, qui secundum legem of-
ferebant munera. Addidit autem, *secundum legem*,
quasi dicat. Christus, si sacerdos esset terrenus non
esset eiusmodi, vt secundum legem victimas im-
molare posset, cum nõ esset ex tribu Leui: Cur er-
go ortus ex alia tribu, sacerdos fieret, non secundũ
legem si nihil maius, aut melius habiturus esset,
quam sacerdotes ex tribu Leui, quos lex ipsa sa-
cerdotes facit.

Qui exemplari & vmbræ deseruiunt cœlestium.] Hi
sacerdotes constitui sunt, vt exemplar quoddam
& quandam similitudinem nobis exhibeant eo-
rum, quæ per Christum fiunt in cœlo. Nam quod
pontifex cæsa victima introibat in sancta sancto-
rum semel, hoc significabat Christum fuso san-
guine suo ingressurum fuisse in cœlum, vt ap-
11 pareret vultui Dei pro nobis. Quod latius expli-
cabitur capit. 9. Ingressus quotidianus sacerdo-
tum ad altare, vt immolarent victimas, significa-
bat Christum quotidie per sacerdotes suos obla-
turum

turum sacrificium, & se ipsum ostensurum patri, ac pro nobis vsque ad finem sæculi interpellaturum. Itaque sacerdotes legis officio suo fungentes, exemplar nobis, & vmbram repræsentabant eorum, quæ per Christum in cœlo facienda erant.

Possunt hęc omnia, non de omnibus sacerdotibus intelligi, sed de pontificibus qui introibant in sancta sanctorum, quæ erant exemplaria, & referebant sancta sanctorum cœlestia. Hoc probabilius & verius mihi videtur, quoniam ca.9. ait, Necesse est ergo exemplaria quidē cęlestium his mūdari, ipsa autem cœlestia meliorib. hostijs, quàm istis. *Cælestia* autem vocat cœlum cuius exemplar erant sancta sanctorum terrestria. Sicut ait continuò. *Non enim in manu facta Sancta Iesus introiuit exemplaria verorum.* Quod latiùs explicabimus suo loco, num.107. & sequentibus.

Figura siue exemplar, vt vertit interpres *Vmbra.*
ὑπόδειγμα, dicitur, quod Theophylactus interpretatur *obscuram picturam*, quasi dicas subostensionem, hoc est, obscuram repræsentationem. Eadem figura dicitur vmbra duplici ratione, & quatenus vmbra opponitur imagini expressæ, & quatenus opponitur corpori. Primo modo vmbra dicitur rudis & inchoata pictura. Vnde etiam adumbrare. Ita loquitur Apostolus infrà capit. decimo, *Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Altero modo vmbra dicitur, quæ ex aliquo corpore fit. Ita locutus est Colossens.2. *Nemo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut Neomeniæ, aut sabbathorum, quæ sunt vmbra futurorum. Corpus autem Christi*, id est, mysteria Christi fuerunt corpus, ex quo factæ
sunt huiusmodi vmbræ, ad significandum il-
lum, iussa sunt hæc. Obiter igitur ostendit sacer- 12
dotium

dotium Christi præstantius esse sacerdotio Leuitico quandoquidem ad illud significandum instituti sunt sacerdotes Leuitici.

Pro deseruiunt est λατρεύουσιν, id est, cum magna reuerentia seruiunt, quanto igitur maiori reuerentia seruiendum est ipsis cœlestibus? Nam λατρεύειν, dictum volunt à λα, quæ particula auget in cōpositione, & τρεῖν, quod est tremere.

Sicut responsum est Moysi] καθὼς κεχρημάτισαι μωσῆ, quemadmodum oraculo responsum est Moysi, sicut vertit Erasmus. Quasi dicat: illa forma tabernaculi non est à Moyse excogitata nec fortè fortuna sese illi obtulit, sed à Deo ostensa est ei, qui cùm vellet sacerdotiū Christi, & quæ in cœlo pro nobis facit, significare, talem illi formā constituendi tabernaculi præmonstrauit, qualem aptissimam ad id significandum esse vidit. Hoc autem probat ex verbis, quæ dicta sunt Moysi, Exod.25. *Inspice & fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est.* Quod Apostolus dicit, *omnia*, non est in Hebræo, neque apud Lxx. in his verbis, ex eodem tamen capite sumitur, vbi ait: *Facientque mihi sanctuarium & habitabo in medio eorum, iuxta omnem similitudinem tabernaculi quod ostendam tibi, & omnium vasorum in cultum eius.* Vbi autem dicit, *Secundum exemplar*, Apud Lxx. & apud Paulum est κατὰ τὸν τύπον, secundum formam.

13 *Cum consummaret tabernaculū.* In Græco μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, id est, cum cōsummaturus esset tabernaculū. Sed interpres dixit *cùm consummaret*, id est, cum iam facere, & consummare vellet, sicut in translatione Syriaca est. *Dum conderet tabernaculum*, more enim scripturæ præsens tempus sæpè non tam factum, quam animum indicat: vt Lucæ.1. Quoniam virum non cognosco.

Præsens tēpus indicat animum.

Luc.1.

Danie.

Danie.3. Notum sit tibi rex, quia Deos tuos non colimus,& statuam auream,quam erexisti non adoramus.De verbo consummare dicemus postea cap.9. num.31. Dan.3.

Nunc autem melius sortitus est ministerium.] Dixerat, *Si ergo esset super terram,nec esset sacerdos*,Cui adiungendum est quod modo ait:*Nunc autem melius*, &c.ac si diceret.Atqui non solum est sacerdos,sed præstantiori quodam modo sacerdos est,quàm omnes sacerdotes Leuitici,quanto melioris testamenti, id est,fœderis,aut pacti,siue legis mediator est. Fœdus,quod cum hominibus inijt, multo præstantius est fędere,quod olim initum erat Moyse mediatore. Esse autem hoc testamentum & fœdus melius quàm illud vetus, ex eo constat, quod in melioribus repromissionibus sancitum est,id est, constitutum & factum.Nam nouum fœdus, cuius mediator est Christus, promittit & gratiam & gloriam,præstatque quod promittit,verè hominē perficit. At vetus lex non promittebat nisi bona 14
temporalia, eaque præstabat. Quamuis enim in vmbra illa promissionū temporalium bona ęterna promitterentur,tamen ea,lex pręstare non poterat,quia homines iustificare nō valebat, sed per gratiam Christi erant iustificandi. Non est ergo Christus ex sacerdotibus, qui sunt super terram, sed in cœlis sedet Dominus omniū, & tanto præstantius est eius sacerdotium sacerdotio Leuitico, quanto ea,quæ ipse promittit, & præstat, potiora sunt ijs, quæ vetus sacerdotium promittebat & præstabat. Dicit autem: *Quanto melioris testamenti est mediator*, quia Christus per sacerdotium suum mediator est inter Deum, & homines, vt promissiones fœderis & testamenti sui consequantur.

Nam si illud prius culpa vacasset.] Pro *culpa vacasset* est in

est in Græco, irreprehensibile erat. Fuit autem reprehensibile, non quod aliquid mali haberet, ait enim idem Apostolus Roman.7. *Itaque lex quidem sancta & mandatum sanctum, & iustum & bonum*, sed quod perfectionem non habebat, quod aliquid ei deerat, quod posteriori testamento reseruabatur. Ita de sacerdotio veteri locutus est ca. 7. si ergo consummatio per sacerdotium Leuiticum erat,

15 *Quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, & non secundũ ordinem Aharon dici?* Et posteà de testamento ipso, *reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem, nihil enim ad perfectum adduxit lex*. Itaq; culpam non pro peccato accipit, sed pro reprehensione, culpare enim est reprehendere. Et est sensus: si nihil veteri testamento, legique defuisset, non erat necessarium aliud testamentum, non quæreretur locus secundi, id est, non fuisset secundum in eius locum introductum, cum enim habetur, quod optimum est, cessat labor inquirendi. At introductum est, vt suppleret quæ deerant priori.

Culpa.

Vituperans enim eos dicit.] Quæritur quos vituperet, aut quæ sit causa vituperandi eos, cùm non de hominibus, sed de testamento ipso locutus fuerit. Græca quidem facilè ita interpretari possumus, vt hæc incommoda fugiamus, quę sequi videbantur: ita enim verti possunt, *vituperans enim, eis dicit*, Dixerat prius testamentum non fuisse irreprehensibile, quod vituperari non posset. Hoc autem probat continuò, *vituperans* enim testamentum illud, & defectus eius ostendens, *dicit eis* (sicut etiam interpretatur Caietanus) videlicet

16 sacerdotibus, de quibus paulò ante loquebatur, ac per eos omni populo. Nec mirarer nostrum interpretem vertisse, *Eis*, quod ab aliquo mutatum

tum ſit putante illum caſum pertinere ad verbum *vituperans*. Verùm quoniã Chryſoſtomus & Theophylactus adnotant non dixiſſe Apoſtolum. Vituperans enim illud, ſed vituperans illos, & nos ita intelligamus.

Quid eſt autem, *Vituperans eos?* Theophylactus exponit: vituperans Iudæos, qui non potuerunt conſummari per legis pręcepta. Sed hęc vituperatio legis eſt, non Iudæorum. Chryſoſtomus & Oecumenius dicunt: ſi prius teſtamentum culpa vacaſſet, id eſt, ſi inculpabiles homines feciſſet, & ideo dictum eſt: vituperans enim eos, quia ſcilicet non erant facti inculpabiles. Sed hic legis defectus eſt, non hominum. Alij non dicunt cur eos vituperet, aut qua in re ſint vituperabiles.

At nos ex verbis ipſis Ieremiæ, quæ citantur ab Apoſtolo, poſſumus hoc intelligere. His enim verbis, vt mox videbimus, dominus prædicit reprobationem populi Iudæorum, quia legem Dei non ſeruauerunt, ſed potius regem ac Domi- 17
num ſuum à Deo ſibi miſſum in crucem egerunt. Hoc enim eſt, quod dicit: *Quoniam ipſi non permanſerũt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus.* Et pollicetur ſe nouo populo, quem in locum populi Iudæorum ſubſtituet, nouum teſtamentum daturum, de quo ait: *Et conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum*, vt iam dicemus propterea dicit, *Vituperans eos*. Intelligit autem *eos*, de quib. Ieremias in his verbis loquitur, id eſt, ſacerdotes, & in eis oẽm populũ Iudæorũ, reprehendens eos, quòd legẽ non ſeruaſſent, & reiiciẽdos à ſe prædicens. Quaſi dicat: Nouũ teſtamentũ promittit, quo vetus obrogetur, ſed dũ promittit, vituperat eos, quos ob peccata ſua prædicit eſſe abijciendos, & teſtamentum, quod promittit,

alijs

alijs esse dandum. Si autē nouum testamentū promittitur, ideò promittit, quia vetus illud erat imperfectum, & erat terminandum.

Ierem. 31. *Ecce dies venient dicit Dominus.*] Testimonium desumpsit ex ca. 31. Ieremiæ, in quo manifestè continetur, quod Apostolus vult. In eo Hebræi, & lxx. sensu omninò cōueniunt, penè etiam verbis. Apostolus verba lxx. interpretum refert, paucissimis mutatis, sed eundem tamen sensum habentibus. Pro, *venient*, in Hebræo est, veniunt, quomodo est in codice Hieronymi, lxx. verterūt ἔρχονται, & ita est apud Paulum, quod præsentis est, licet, & futuri significationem interdum habere dicatur. Ego libentius dicerem, nostrum interpretem vertisse, veniunt, quod cito vēturos esse dies illos indicat. Sed ad sensum parum refert.

Et consummabo, &c.] In Hebræo est, sicut vertit Hiero. *Et feriam domui Israel, & domui Iuda fœdus nouū*, Greca vt sunt apud 70. sic verti possunt. Et disponā domui Israel, & domui Iuda testamentum nouū.
Testamentum. Pauli Græcus interpres ita verti potest, *Consummabo, siue perficiam super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum.* Omnia eundem sensum habent. Sed hoc est adnotandum, quod in Hebræo dicitur ברית, id est, fœdus, vel, pactum, lxx. vertere solere διαθήκην, id est, testamentum, sed eodem sensu, id est, pactum, siue legem intelligentes, vt Psalm. 77. Non custodierunt testamen-
Psal. 77. tum Dei, & in lege eius noluerunt ambulare. Et postea: cor autem eorum, nō erat rectum cum eo, nec fideles habiti sunt in testamento eius. Psal. 88. Neque profanabo testamentum meū, & quæ pro-
Disponere testamentum. cedunt de labijs meis, non faciam irrita. Inde disponere testamentum est fœdus inire, vt Psalm. 82. Quoniam cogitauerunt vnanimiter, simul aduer-
Psalm. 82. sum te testamentū disposuerunt tabernacula Idu-

mæo-

mæorum,& Ismaelitæ,&c.Psalm.88. disposui testamentum electis meis,iuraui Dauid seruo meo, &c.1.Machab.1. In diebus illis exierunt ex Israel filij iniqui,& suaserunt multis dicentes: Eamus & disponamus testamentum cum Gentibus,quę circa nos sunt,quia ex quo recessimus ab eis, inuenerunt nos multa mala. Ita locuti sunt in hoc loco Ieremiæ,Lxx.Disponam domui Israel, & domui Iacob testamentum nouum. Quod Hieronymus ita dixit: Et feriam domui Israel, & domui Iuda fœdus nouum:Et postea:Quia hoc est testamentũ quod disponam domui Israel.Hieronymus in eadem verba Hieremiæ sic ait:Quod autem pactum pro testamento ponimus, Hebraicæ veritatis est: licet testamentum rectè pactum appelletur, quia voluntas in eo,atq; testatio eorum qui pactum ineunt,continetur.

19 *Psalm.*88. *1.Mach.1.*

Super domum Israel,& super domum Iuda.]Domum Israel vocat eos, qui ex gentibus credituri erant, domum verò Iuda eos, qui Christum receperunt ex populo Iudæorum, sicuti fecit Hosee.1. Et erit numerus filiorum Israel quasi arena maris, quæ sine mensura est,& non numerabitur. Et postea: Et congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter,& ponent sibimet caput vnum. Ita exposuit Augustinus libro decimooctauo,de ciuitat.capit. 28. Et libro 22.contra Faustum, capit. 89. Quod cur fiat & quàm receptum sit exposuimus capit. 1.Hosee,numer.123.& sequentibus, & numer.129. *Domus Israel*, sunt decem tribus, quæ à veri Dei cultu recesserunt, *Domus Iuda*, sunt duæ Tribus, id est, Iudas & Beniamin, quæ permanserunt in cultu veri Dei. Quamobrem populus gentilium qui primum Dei fuerat, & postea ad idola diuertit, rectè intelligitur in domo Israel. Iudæi verò qui semper Deum verum coluerunt in domo

Hose.1. 20 *Prophetarũ phrasis.*

Iuda. Eſt autem vſitatum apud prophetas, vt quæ promittuntur Eccleſiæ, promittantur Ieruſalem, & Synagogæ, quoniã in ipſis primò expleta ſunt, qui fuerunt primi credentes & magiſtri omnium credentium, ac patres, vt latiùs explicauimus in c. 8. Zachar. initio.

Quod ſi in domo Iſraël intelligamus eos ex decem tribus, qui vel nunquam idola Ieroboam adorauerunt, vel illis relictis ad ſuas trib. acceſſerunt, & cum illis manſerũt, hi etiam patres fuerunt, & magiſtri credentium, ſicut eſt in Pſal. 67. Principes Iuda duces eorũ, principes Zabulon, & principes Nephthali: Si autem eos intelligere malimus, qui per terras Aſſyriorum diſperſi ſunt; illi etiam crediderunt, vt ſæpè à prophetis prędictum eſt, & vtroque modo intelligitur, in domo Iſrael & in domo Iuda ſignificari populum credentium in Chriſtum, tam ex Iudæis, quàm ex gentibus.

Pſalm. 67.

Sed quod ſecundo loco dixi, domum Iſraël
21 eſſe credentes ex decem tribubus, quę manſerunt cum duabus; & quæ promittuntur vniuerſæ Eccleſiæ, primùm in hunc populum conuenire (vt loco citato in Zachariam explicaui) veriùs mihi, ac germaniùs videtur. Atque hoc ipſum ſenſit vt arbitror, Hieronymus in eundem locum Ieremiæ, cùm ait: Perſpicuum eſt, hæc in primo intelligenda Saluatoris aduentu, quando vterque populus ſibi, Iſrael & Iuda copulatus eſt. Si cui autem ſcrupulum faciat hæc promitti domui Iſrael, & domui Iuda, ac dici: *Non ſecundum pactum quod pepigi cum patribus veſtris*. Intelligat primam Eccleſiam Chriſti ex Iudæis fuiſſe, & ad illos veniſſe Dominum, ſed quia illi in ſua venientem ſuſcipere noluerunt, dedit omnibus poteſtatem,

ſtatem, vt qui eum reciperent, Filij Dei fierent.

Non ſecundum teſtamentum, quod feci patribus eorum.] Ita etiam eſt apud Lxx. In Hebræo: *Non ſecundum fœdus, quod percußi cum patribus eorum*: Ita etiam eſt in Chaldæo. Quare non rectè legitur in quibuſdam codicibus: *Non ſecundum pactum, quod pepigi cum patrib. veſtris*, cùm ſit legendũ, cum patribus eorũ, quamuis Hieronymus referens verba Lxx. Interpretum legat: *Cum patribus veſtris*, quod vitio codicis factũ videtur, ſenſus eſt: Non erit hoc teſtamentũ, quale fuit illud.

In die qua apprehendi, &cæt.] Ne quis dubitaret de quo teſtamento loqueretur addidit. In die qua apprehendi manum eorum, vt educerem illos de terra AEgypti manifeſtè enim de lege loquitur, quæ data eſt per Moyſem in monte Synai, poſtquã populus egreſſus eſt ex AEgypto. Et quamuis lex quinquageſimo ab exitu die ferri cœperit, dicit, *In die, qua apprehendi, &c.* diem pro tẽpore ponens. Ita ſolet loqui ſcriptura, vt Ezech. 20. In die qua elegi Iſrael, & leuaui manum meam pro ſtirpe domus Iacob, & apparui eis in terra AEgypti, & in die illa leuaui manum meam pro eis dicens: Ego dominus Deus veſter, in die illa leuaui manum meam pro eis, &cæt. Pſalm. 77. Non ſunt recordati manus eius, die quo redemit eos de manu tribulationis, ſicut poſuit in AEgypto ſigna ſua, & prodigia ſua in campo Taneos. Quod verò dicit: *Apprehendi manum eorum*, ita exponit Hieronymus: quando eductus eſt Iſrael de terra Aegypti, tanta Dei in illo populo familiaritas fuit, vt manum eorum apprehendiſſe dicatur. 11

Dies pro tempore.

Quoniam ipſi non permanſerunt in teſtamento meo.] Ita etiam Lxx. Hieronymus: *Pactum quod irritum fecerunt.* Etenim אשר Et relatiuum eſſe poteſt, quomodo Hieronymus intellexit, & ſignificat. *Quod,* 13

Valet etiam idem, quod *Quoniam*, & sensus est semper idem. Iuxta Hieronymum sensus est: Quod fędus meum ipsi irritum fecerunt. Et quamuis nulla causa reddi videatur his verbis, redditur tamen, sicut Lxx. expresserunt, vertentes: *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo.* Ac si diceret: Quoniã ipsi non custodierunt legem, quam dedi eis, sed potius meum filium, eos ad me vocantem, cruci affixerunt, statui apud me abijcere eos, & vocare multitudinem gentium, ac ijs qui in officio permanserint ex populo meo & veri filij Israel fuerint, dabo nouam legem, quam cum ijs qui crediderint ex gentibus, communicent.

Et ego neglexi eos.] Hic abiectio illius populi magis indicatur. In Græco est, abieci curam eorum, nolui vt populus meus essent: Ita prædictum
Danie 9. erat Dani. 9. Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus & non erit eius populus, qui eum negaturus est, Lxx. ita habent, vt Paulus, in Hebræo est: Et ego dominatus sum eorum, hoc est, puniui eos, & ostendi me dominum esse, ac posse erga eos facere, quod vellem, quod dominorum est. Leo Hebræus vertit: Et ego ostendi me esse
24 Dominum eorum. Ita dictum est Psalm. 9. omnium inimicorum suorum dominabitur. Et psalm. centesimo nono, Dominare in medio inimicorum tuorum. Quod & ad reprobationem illius populi, & ad supplicium, quod de illo per Romanos sumpsit, referre licet. At ἀμελεῖν, quod est apud Paulum, & apud, Lxx. propriè significat curam alicuius rei abijcere, quod noster interpres solet vertere, *Negligere*, vt Matth. 22. At illi
Matt. 22. neglexerũt, & abierunt, alius in villam suam, &c.
1. Tim. 4. 1. Timoth. 4. Noli negligere gratiam, quæ in te est.
Hebr. 2. Hebræor. 2. Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem.

Quia

Quia hoc eſt teſtamentum, quod diſponam domui Iſrael.] Ideſt, hoc eſt fœdus, quod feriam cum domo Iſrael, vt eſt in Hebræo, hoc enim ſignificat diſponere teſtamentum, vt diximus, num.19. *Quia* more Hebræorum & Græcorum redundat, & ornatui tantum, ac cõſuetudini linguæ deſeruit. Hebraicæ כי Hieronymus vertit: *Sed hoc erit pactum*, &cæt. Quod adnotaui in ca.10. Hoſee, nu.17.& 18. Nihil ergo aliud eſt, quàm ſi diceret: Hoc eſt pactum, feriam &cæt.

Poſt dies illos.] Quoſnam dies dicat, obſcurum
eſt. Oecumenius intelligit, poſt dies, quibus po- 25
pulus egreſſus eſt ex Aegypto. Theophylactus poſt illos dies de quibus dixit ſuprà: Ecce dies veniunt, dicit Dominus &cæt. S. Thomas, poſt legem datam, alij aliter, ſed nec de diebus exitus ex Aegypto, nec de tempore legis datæ hæc intelligi, vel ex eo conſtat, quod hæc vaticinabatur Ieremias poſt multos annos, ex quo populus exijt, & lex data eſt. Itaque nullum tempus ſignabatur, ſed fruſtra potius hæc dicebantur, cùm iam non poſſet fieri niſi poſt dies illos. Nec aptior eſt interpretatio Theophylacti, quandoquidem dies, quos venire dixit, ſunt dies, quibus danda erat noua lex. Ita enim ait: Ecce dies veniunt dicit Dominus, & conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum. Quomodo ergo de eodem tempore loquens dicet: poſt dies illos. Quare ita potius intelligendũ arbitror: poſt dies illos, id eſt, poſtquam ego reiecero incredulos Iudæos, ſicut dixerat: Et ego neglexi eos. Etenim poſtquam Iudæi propter incredulitatem ſuã reiecti ſunt à Deo, & Apoſtoli tranſierunt ad prædicandum Euangelium gentibus, data eſt lex filijs Iſrael, ideſt, electis ex gentibus, & ad euangelium venientibus & adiuncti ſunt domui Iuda.

16 Hoc Hieronymus subindicauit his verbis. Nunc autem in Euangelio post crucem, resurrectionem, & ascensionem dare se pactum non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalib. pollicetur. Et posteà affert illud Act. 13. vobis quidem primùm oportebat loqui verbum Dei, sed quoniã repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes. Et addit: Non enim oportebat panem filiorum dare canibus. Sed quia filij patrem in sua veniẽtem suscipere noluerunt, dedit omnibus potestatem, vt qui receperint eũ, fiant filij Dei, &c. Quibus haud obscurè docet impletã esse hanc prophetiã post reiectionem Iudæorum, & probari sibi nostrã interpretationem.

Theophylactum quidem tueri possumus, si more scripturæ exponamus, *Post dies illos*, id est, in diebus illis, cùm dies illi aduenerint. Vt Matth. 27. Recordati sumus, quia seductor ille dixit adhuc viuens: Post tres dies resurgam, id est, cum venerit tertius dies. Sed multò magis mihi placet vltima expositio, signat enim tempus, quod in Theophylacti expositione non signatur.

Matt. 27.

Dando leges meas in mentem eorum.] Ita etiam omninò, Lxx. Nec enim legendum est, *dabo*, sed dando διδοὺς, In Hebræo est: *Dabo legem meam in visceribus eorum*. Sensus idem est. Ait ergo: Hoc pactũ ego cum illis inibo, non scribẽdo legem meam in tabulis lapideis, sicut lex Moysis scripta est, sed scribendo in mente eorum. Christus legem suam non scripsit, sed in cordib. credentiũ impressit, Moysi

17 autem legem scriptam dedit Deus. Apostoli etiã prius viua voce docuerunt, quàm aliquid scriberent, quod serò factum est, quẽadmodum testatur Irenæus lib. 3. cap. 1. Et Euseb. libr. 3. Eccl. histo. cap. 24. Chrysostomus homil. 1. in Matth. Hieronym. in Catalogo de Matthæo & de Ioanne agens, Legem

veterem ſcribi oportuit in tabulis lapideis, quoniam populo duri cordis dabatur, vt eſſet apud iudices, & per eam nocentes punirētur, & cogerentur eam ſeruare, erat enim lex ſeruorum. At noua ſcripta eſt in cordibus, quia lex filiorũ eſt & ſpontè ac liberè ſeruari debet. De quo vide Chryſoſtomum & Euthymium in proœmio in Matthæum. Quod autem in Hebræo eſt: legem meam, Lxx. & interpres Pauli dixerunt leges meas propter diuerſa præcepta & conſilia, vt ait S. Thomas, rectéque dicit legem nouam dandam fuiſſe in mente, & ſcribendam in corde, in mente, vt interno Dei lumine intelligatur, in corde, vt ametur & ſuauiter impleatur.

Et ero eis in Deum.] Verè me Deum præſtabo illis, diligam eos, & benefaciam eis, & illi erunt mihi populus, me ſolum colent, & mihi ſemper ſeruient, vel etiam vice verſa illi me colent, vt Deum ſuum, & ego illos tuebor, & magnis beneficijs afficiam, vt populum meum. Hebraicè autem hoc dictum eſt, vt aliàs diximus, pro, Ero eis Deus, & ipſi erunt mihi populus. 18

Et non docebit vnuſquiſque proximum ſuum] Hoc difficillimum explicatu eſt, nec enim in noua lege id factum vnquam eſt, ſed ſemper alij alios hortati ſunt, vt Deum cognoſcerent & amarent. Quod ſi dicamus hoc prædictum eſſe de primis credentib. in quib. magnus fuit feruor fidei & caritatis, nec tunc negari poterit id factum eſſe, quādoquidem Apoſtoli & verbis, & ſcriptis hortabātur fideles, vt permanerent in fide, & Deum cognoſcerent, atque amarent. Quare Caietanus de beatis hęc dici putat, quod & ante eum putauit Auguſtinus in lib. de ſpiritu & litera cap. 24. & 28. & Theodoret. Theophylactus & OEcumenius intelligunt hæc de laborioſa inſtitutione, quoniam ijs, qui mentis

compotes ſunt, facilè perſuademus vt in Chriſtũ
29 credant. Hieronymus ait: Non quærent Iudæos
magiſtros, neque mandata & traditiones homi-
num, ſed ab Spiritu ſancto docebũtur. S. Thomas
ait, ſi hæc verba de hac vita intelligantur ad ſolos
Apoſtolos pertinere, itaque aut de eis dicis aut de
omnibus beatis.

Ego ita cenſeo, ſi hæc verba poſsint ad homines
in hac vita viuentes accommodari, nequaquã ad
beatos referri debere, quoniã de viuentib. in ter-
ra vaticinatur Ieremias, & de illis omnia præce-
dentia ſine dubio dicta ſunt. In beatos quidẽ per ſe
ſumpta, optimè conueniunt, ſed adiuncta præce-
dentibus ipſe contextus exigit multò magis, vt ad
viuẽtes in hac vita referantur. Cum enim diceret
dominus per prophetam ſe daturum legem no-
uam ſcriptã in cordibus, quorſum ſubito ad vitã
beatorum tranſiret, in quibus nemo ſit, qui ab a-
lio doceri indigeat, quod omnib. beatis commune
eſt, illis etiam qui non acceperunt legẽ gratiæ, ſed
vixerunt in lege Moyſis, aut in lege naturæ? Quid
aũt mirum eſt aut, quis ignorat, neminem beatorũ
indigere, vt doceatur ab alio cognoſcere dominũ?
30 At ſi ad viuentes in hac vita hæc verba accommo-
dentur, dicitur res mira & quæ maximè commen-
dat dignitatem legis Euangelicæ.

Ad eos igitur accommodemus, neq; ad Apo-
ſtolos tantum, aut ad perfectiſſimos quoſque ex
diſcipulis Apoſtolorum, ſed ad Chriſtianos illius
temporis, qui magna ex parte caritate feruebant,
& ſancti omnes appellabãtur, vt paſſim videmus
in Epiſtolis Pauli, vt Hebræ. 3. vnde fratres ſancti,
vocationis cœleſtis participes. 2. Corin. 1. Eccleſię
Dei, quę eſt Corinthi, cum omnib. ſanctis, qui ſunt
in vniuerſa Achaia, &cæt. Tales enim erant tunc
Chriſtiani, vt ſi Apoſtolorum de illis præconia
audia-

audiamus, rectè in illos conuenire hanc Ieremiæ prophetiã non dubitemus, quamuis nonnulli fue rint improbi, qui multitudini de qua hæc dicuntur, nocere non debeant vt. 1. Cor. 1. Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Iesu, quod in omnibus diuites facti estis in illo, in omni verbo, & in omni scientia (sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis) ita vt nihil vobis desit in vlla gratia Eph. 1. Propterea & ego audiẽs fidem vestram, quę est in domino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro vobis. Philip. II.
31
Inter quos lucetis sicut lũminaria in mundo verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi. Et huiusmodi sunt multa in literis Apostolorum.

Itaque eo tempore non docebat vnusquisque proximum suum, aut fratrem suum dicens, cognosce dominum, idest, ama dominum, nam cognoscere, aut scire dominum, ita solet dici in scriptura vt. 1. Paral. 28. Tu autem Salomon fili mi scito Deum patris tui, & serui ei corde perfectò, & animo voluntario. 1. Ioh. 2. In hoc scimus, quoniam cognouimus eum, si mandata eius obseruemus. Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est, & in hoc veritas non est. Quare rectè Chaldæus vertit: & non docebunt vltra vir proximum suum & vir fratrem suum, dicendo scitote timere dominum, quia omnes discent, vt sciant timorem mei, &c. Idem Hosee. 4. vbi nos habemus: Et non est scientia Dei in terra, dixit: neque qui ambulent in timore domini in terra: Etenim videntes noui fideles se per gratiam Christi tot peccatis & tam terribili damnatione liberatos, Deo gratias agebant, & illum toto corde dili-
32
gebant. Idcirco dicit: Quoniam omnes scient me

à minore vſque ad maiorem eorum, ideſt, omnes amabunt me. Rationem autem huius amoris reddit: Quia propitius ero iniquitatibus eorũ, & peccatorum eorum iam non memorabor. Ac ſi dicat: hoc tanto beneficio quaſi quodam ſtimulo excitabuntur ad amandum me.

Dicit autem: non docebit, &c. dicens, cognoſce dominum quomodo dici ſolet, non amantibus & non cognoſcentibus, ſicut ipſe indicat cum ait: Quoniã omnes ſciẽt me. Quare non eſt huic prophetiæ contrarium, ſi quis fratrẽ ſuum hortaretur vt ardentius Deum amaret, quàm amabat, aut ſi Apoſtoli ſcribant ad Eccleſias, vel ad diſcipulos, vt Chriſtum ament, volunt enim multos ad ardẽtiorem amorem excitare. Deinde non illi ſæculo tãtũ ſcribebãt, ſed futuris etiã, in quibus multi hac admonitione indigẽt. Sed & illo ſæculo erant nõnulli Chriſtiani, qui Deum non amabant, & quib.
B iure diceretur, vt cognoſcerẽt dominum. Etenim prophetia non eſt de omnibus Chriſtianis illius ſæculi, ſed verbi gratia de Eccleſia Corinthiorũ, Epheſiorum, Philippẽſium &c. quoniam tunc magna pars vniuſcuiuſque Eccleſiæ Deum amabãt, licet eſſent nonnulli qui non amarent. Quod enim de aliqua Eccleſia dicitur, id in maiori, & meliori eius parte verum eſſe ſatis eſt.

In eum, quem diximus modum rectè accommodatur locus iſte aureo illi ſæculo primitiuæ Eccleſiæ. Sed nihil vetat de nobis quoque & de omnibus Chriſti fidelib. ipſum explicare. Vt enim ait beatus Hierony. ſuper Iſaiæ. 54. ad eos pertinẽt verba iſta Ieremiæ, de quibus Iſaias ibi dixit: & ponam vniuerſos filios tuos doctos ad dominum: conſtat autem Iſaiam de vniuerſis Eccleſiæ filijs locutum, vt ipſe dominus exponit Ioh. 6. dicẽs: nemo poteſt venire ad me niſi pater, qui miſit me, traxeris

rit eum: Est scriptum in prophetis: & erunt omnes docibiles Dei: omnis qui audiuit à patre & didicit venit ad me. Dubitandum igitur non est, verba Ieremiæ ab Apostolo hoc loco adducta, vniuersis Christi fidelibus conuenire.

Sed obseruare oportet neque Ieremiã neq; Isaiã, neque Apostolum, neq; dominum ipsum negare velle necessarium esse, fuisseque semper in Ecclesia externum ministerium verbi, quo quidem homines doceant alios de necessarijs & vtilibus ad salutem. Id tantum volunt inutilem fore omnem humanam in docendo sacra fidei mysteria diligentiam, nisi Deus interius assistat mentem illustrans, & vera esse persuadens, quæ docentur, quia neque fide cognoscere, multo verò minus ex affe- 34
ctu charitatis, veritati cognitæ adhærere possumus, nisi Deus speciali sua ope & auxilio nos doceat interius.

Sacra hęc & spiritualis Dei doctrina vnctio illa est, de qua.1.Iohan. 2. vos vnctionem habetis à sancto, & nostis omnia. Non scripsi vobis, quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam. Et paulò post: Et vos vnctionẽ quã accepistis, maneat in vobis, & nõ necesse habetis vt aliquis doceat vos: sed sicut vnctio eius docet vos de omnibus & verum est & non est mendacium. Quem locum explicans beatus Augustinus tractatu. 3. in primam Canonicam Ioha. prope finem: Quid ergo (inquit) nos facimus fratres quia docemus vos? si vnctio vos docet de omnibus, quasi nos sine causa laboramus. Et vt quid tantum clamamus? Dimittamus vos vnctioni illius, vt doceat vos vnctio ipsius, sed modò mihi facio quæstionem & illi ipsi Apostolo facio, dignetur audire paruulum quærentem à se (ipsi Iohanni dico) vnctionem habebant, quibus loquebaris? Tu dixisti, quia vnctio

ipsius

ipsius docet vos de omnibus? vt quid talem Epistolã fecisti? quid illos tu docebas? Quid instruebas? Quid ædificabas? Iam hic videte magnũm sacramentum fratres: sonus verborum nostrorum aures percutit, magister intus est, nolite putare quemquam hominem aliquid discere ab alio homine; admonere possumus per strepitũ vocis nostræ, si non sit intus qui doceat inanis fit strepitus noster. Huc vsque Beatus Augustinus.

35 Cui consonans Beatus Gregorius hom. 30. in Euangelia explicans verba Iohann. 14. Ille vos docebit omnia, sic ait: nisi idem spiritus cordi adsit audientis, ociosus est sermo doctoris, nemo ergo docenti homini tribuat, quod ex ore docentis intelligit, quæ, nisi intus sit, qui doceat, doctoris lingua exterius in vanum laborat. Ecce vnam loquẽtis vocem omnes pariter auditis nec tamen pariter sensum auditæ vocis percipitis. Cùm ergo vox dispar non sit, cur in cordibus vestris dispar est vocis intelligentia? Nisi quia per hoc quod vox loquentis communiter admonet est magister interior, qui de vocis intelligentia quosdam specialiter docet. De hac vnctione spiritus rursus per Ioannem dicitur. Sicut vnctio eius docet vos de omnibus. Ad id etiam spectat verbum illud domini Matthæi. 23. Nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est Christus. Quo in loco Theophylactus: Docendi dignitas, inquit, propriè solius est Dei. Quod si homines doctorum, vel magistrorũ officium gerunt, non ex dignitate & autoritate propria id habent, sed tanquam ministri Christi.
36 Et vt super Matthæum ait Hieronymus: Ex consortio veri magistri, & abusiue magistri appellantur. Itaque cum Apostolus, siue vt verius dicam Ieremias dixit, non docebit vnusquisque proximum suum; id solum intendit, neminem docere

posse

posse alium, quæ ad salutem pertinent autoritate propria interius persuadendo, & tamquam præcipuus magister, sed tantum vt minister & instrumentum supremi veriqúe magistri Christi.

Quoniam omnes scient me, à minore vsque ad maiorem eorum.] Hoc videtur priori nostræ expositioni aduersari, quoniam non de maiori & meliori parte fidelium hoc dictum videtur, sed de omnibus, & nemo excludi videtur, cùm dicitur, omnes scient me à minore vsque ad maiorem eorum. Huic argumento facile satis fiet, si dicere velimus non de omnibus Christianis illius temporis locutum esse Ieremiam, sed de perfectioribus, qui Christi beneficia melius erant agnituri. Et ex illis omnes à minori vsque ad maiorem scituri erant dominū, quod rectissimê dicitur. Verùm & si ad plures hoc referamus, vt hactenus fecimus, eodem modo soluetur obiectio, hoc non de omnibus fidelibus singularum Ecclesiarum dictum, sed de maiori & meliori parte, cuius numerus Deo cognitus erat. In his ergo omnes à minore vsque ad maiorem scient & amabunt Dominum, vel vt translatio Syriaca habet: à paruo eorum vsque ad senem eorum. Sed si posteriorem sequamur expositionem præcedentium verborum, nulla est in his difficultas, siquidem de omnibus & singulis Christi fidelibus verum est eos per fidem scire Deum, & Christum eius.

Et peccatorum eorum iam non memorabor.] In Græco additur & iniquitatum eorum. Chrysostomus autem & Theophylactus & Oecumenius alterū horum legisse videntur, aut, *Peccatorum eorum*, aut, *Iniquitatum eorum*, non vtrumque, licet vtrumque positum sit in eorum libris in verbis Apostoli. Similiter, vt in nostra, est in translatione Syriaca. Ita etiam est in Hebręo & in Lxx. apud Ieremiam.

Qua

Quare illud malè additum est in codicib. Græcis.

Dicendo autē nouum, veterauit prius.] Cum dixit Deus per Ieremiam; consummabo testamentum nouū, apertè prius illud testamentum, quod erat datum Moysi, ostendit iam antiquum & esse, & dici debere; non enim dicitur nouum, nisi respectu veteris. Et quod vetus verè dicitur, ad finem, & ad interitū festinat. Nam quod nouū esse desinit & mutari incipit, et antiquari semper progressu temporis magis mutabitur, & veterascet, donec tandem finiatur. Quod igitur iam Ieremias sua ętate vetus vocauit, docuit ad interitum vergere atque ita in passione Christi interijt. Ita eodē testimonio mirabiliter & legem nouam confirmat, & veterem reijcit, ne Hebræi putarent ad eam esse redeundū, aut non satis sibi consuluisse cùm nouam acceperunt. Veterauit autē dixit πεπαλάιωκε, idest, vetus fecit, vetus esse declarauit.

CAPVT. IX.

1 H*Abuit quidem & prius.*] Chrysostomus in hæc verba sic ait, ostēdit hactenus ex sacerdote, sacerdotio & ex testamento, quia finem habiturum erat illud: ostendit autem deinceps iam ex ipsa tabernaculi figura, & cęt. In quibusdam codicib. Græcis, quos secutus est Erasmus, sed postea id correxit, & in regio est ἡ πρώτη σκηνὴ, id est, prius tabernaculū, sed vitiosissimè additū est σκηνὴ siue tabernaculum, quoniam sensum vitiat. Chrysostomus quidem & Theophylactus & Oecumenius, non legunt, imò planè asserunt legendum esse tantum ἡ πρώτη, & subaudiendum esse Διαθήκη, idest, testamentum de testamento enim loquebatur Apostolus, & ait: Habuit quidem prius, scilicet, testamētum, iustificationes culturę: similiter est in trāslatione Syriaca.

Chry-

Chryſoſtomus. Habuit quidem & prius illud: Quod prius? Teſtamentum, ſcilicet. Et Theophylactus interpretatur, prius, ſiue primum, hoc eſt vetus teſtamentum. Et Photius apud Oecumeniũ ait Habebat quidem prius iuſtificationes culturæ, nõ de tabernaculo dictum eſſe arbitror, ſed de ipſo veteri teſtamento. Neque enim tabernaculum cõferebat cum nouo teſtamento, ſed totum vetus teſtamentum cum nouo, &c.

Iuſtificationes culturæ.] Iuſtificationes vocat mandata, ſiue leges, vt Chryſoſto. & Theophylactus, & Oecumenius interpretantur, ſed vberius Theodoretus his verbis: Ita appellauit mandata (ſcilicet, iuſtificationes culturæ) quatenus faciebãt ad cultum diuinum. Ita etiã dicit beatus Dauid: Iuſtificationes tuas doce me. Quin etiã ipſe legis lator: Hæc ſunt iudicia & Iuſtificationes, quas locutus eſt dominus filijs Iſraël, & cæt. Ita dictum eſt. Luc. 1. Erant autem iuſti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis, & iuſtificationibus domini ſine querela. Hoc vocabulo perſępè vtitur ſcriptura præſertim in Pſal. 118. Iuſtificationes autem dicuntur mãdata, quia qui ſecundũ leges & mãdata viuit, iuſtus cenſetur. *Iuſtificationes* ergo *culturæ*, ſunt mandata ad cultum Dei pertinẽtia, cuiuſmodi erant omnia, quæ ad ritus ſacrificiorum ſpectabãt, vt dixit Theodoretus. Photius apud Oecumenium interpretatur leges & ordinẽ, ac ea, quæ decentem Dei cultum cõſequuntur. Et ipſe Oecum. ait: *Iuſtificationes cultus*, hoc eſt, ſymbola ſacroſque cultus rituũ & votorum. Quare qui ita diſtinguunt, *Iuſtificationes, Cultus* (vt olim feciſſe videtur Eraſmus, quod poſtea mutauit) à vero ſenſu aberrant: non enim de omnibus mandatis loquitur, ſed de ſpectantib. ad ceremonias ſacrorũ quę pręſentis inſtitui ſunt. Ita etiam Syriaca trãſlatio. In

2 *Iuſtificationes.*

3

primo

primo autem erant mandata ministerij, scilicet, sacri.

Et sanctum sæculare.] seu mundanum, vt est in Græco. Ita vocat locũ, qui non solũ Iudæis, sed gentib. etiam patebat, idest, omnib. mundi nationibus, vt aiunt Chrysost. Theophyl. & Haymo. Quorsum aũt huius loci, & partiũ tabernaculi meminerit, postea docebit. At sunt multi quibus non placet sanctum sæculare fuisse locum aliquem. S. Thomas, sanctum interpretatur, sanctificationem veteris legis, quæ *Sæcularis*, dicebatur, quia temporalis erat, & non perpetua, aut *Mundana*, quia vetus testamentum gratiam non cõtinebat, & ideò mũdanum dicitur, non sicut nouum quod verè sacrũ est, in quo sub tegumento rerum visibilium diuina virtus secretius operatur salutem. Idem sensit
4 Caietanus, & mundanam sanctitatem vocat quæ oculis hominum cernebatur, quasi non sit spiritualis, quæ solis Dei oculis cernitur. Sed hæc locutio inusitata est, vt sanctitas veteris testamenti appelletur, *Sanctum mundanum*, Deinde & articulus Grçcus nõ bene conuenit τὸ ἅγιον, idest, sanctum illud.

Multò aptior videtur Oecumenij & Theodoreti interpretatio, totum templum (seu potius tabernaculum, nam de tabernaculo nunc sermo est) vocari τὸ ἅγιον, idest, sanctũ; & mundanum dici, quia figuram mundi habebat. Quod his verbis explicat Theodoretus. Tabernaculum ita appellauit, vt quod totius mundi figuram teneat, velo enim intermedio diuidebatur in duas partes, & hæc quidem appellabatur sancta, illa verò sancta sanctorum. Et sancta quidem imitabantur vitam, quæ in terra agitur: sancta autem sanctorũ, formam ac rationem vitæ, quæ agitur in cœlis. Ipsum autem velum vsum firmamenti implebat.

Quem-

Quemadmodum ergo hoc cœlum ea, quę sunt inferni, sciungit à supernis: ita velum in medio tabernaculi extēsum separabat à sanctis sancta sanctorum, &c. Expositioni Chrysostomi & Theo- 5
phylacti fauere maximè videtur translatio Syriaca quæ ita habet. *Et ædes sancta mundana, siue secularis*, & quidem potius sæcularis vertendum est, quàm mundana, est enim צל מרנא.

At ego probabiliorem esse iudico Oecumenij & Theodoreti sententiam, licet Oecumenius parum sibi constare videatur; quoniam in tabernaculo nusquam legimus fuisse locum, quo etiam Ethnici ingrederentur. Poterant quidem illi consistere extra atriū illud tabernaculi, quod descripsimus supra cap. 8. n. 5. at non erat pars tabernaculi neq; ad tabernaculum pertinebat, nec locus signatus erat gentilibus vllus, nec si signatus esset, sanctum dici posset, non enim sanctus, sed profanus locus est, qui gentilibus patet. Deinde sanctū sæculare, siue mundanum nusquam, vt opinor, legitur in libris legis & prophetarum, in quibus sępè de tabernaculo agitur. Postremò nihil ad rem pertinere videbatur dicere, Prius testamētum habebat iustificationes culturæ, & locū in quem Ethnicis etiam ingredi licebat. Quid hoc ad id de 6
quo agit Apostolus? Dicere autem: Habebat vetus testamentum ceremonias ad Deum colēdum per sacrificia, & tabernaculum, in quo scilicet Deus coleretur necessarium fuit. Et tabernaculū rectissimè dicitur τὸ ἅγιον.

Cum hoc optimè conuenit, quod sequitur: Tabernaculum enim factum est primum &c. quibus verbis exponere videtur, cur illud *sæculare* siue *mūdanum* dixerit, quod mūdi videlicet figurā habeat, vt dixit Theodoretus. Quin & Syriacæ translationis verba aptius in hanc expositionem quadrant:

Et ædes Sancta sæcularis. At si templum mũdanum dicitur, quia mundi figuram habet,& hæc interpretatio nomini Græco conuenit, & ei quo nostra translatio vtitur parum videtur cõuenire. Cur enim dicatur sæculare? verbum etiam Syriacũ magis sæculare sonare diximus, quàm mundanum.

Sunt, qui velint, *Sanctum sæculare* dici templum, quia multis sæculis duraturum existimabatur. At præter quã quod hac ratione sanctum mundanum non rectè diceretur: Paulus nec verbum quidẽ de templo facit in hoc capite, sed semper de tabernaculo loquitur, & in temporibus Moysis moratur. Deinde si de templo locutus fuisset. quomodò cõtinuò diceret. Tabernaculũ enim factum est, &c. Quid hoc ad illud pertinet.

Mihi hoc verius videtur sanctum seculare dici, quod postea appellatur primum tabernaculũ, quod, probabile est complecti nũc eã partem quæ extra tabernaculũ, et intra atrium illud posita habebat altare hocausti, & labrum æneum, qui locus erat sacerdotum, sicut significare videtur Aposto-
7 lus dicẽs: *In priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorũ officia cõsummantes:* Sacrificia aũt fiebant extra tabernaculum propriè dictum ante eius ianuam intra atrium, quod linteo circum circa tegebatur. Rectè autem meminit huius tabernaculi primi, idest, primæ partis totius tabernaculi, quoniam in eo sacrificia fiebant, vt sit sensus: Habuit vetus testamentum leges sacrificiorum, & locum in quo sacrificia offerrentur. Tabernaculùm enim primum factum est, in quo hæc fiebant. Quod si propriè primum tabernaculum accipiamus, ita vt in eo nõ sit altare holocausti: certè in eo multæ magnæque ceremoniæ fiebant ad Deum colendum, & in eo sacrificiorum officia consummabantur vt infra exponemus.

num.34.&.35. Itaque hæc expositio & cum præcedentibus & cum sequentibus bene cohæret.

Sed cur hæc pars *Sanctū sæculare* dicitur? *τὸ ἅγιον*, idest, *Sāctum* rectè dicitur sanctū illud, tabernaculum illud sacrificijs & cultui Dei destinatū; sed cur sæculare? oportet enim rationē reddere, quæ & Græco & Latino nomini conueniat. Hoc ex verbis sequentibus eiusdē Aopstoli intelligi poterit. In priori quidē (inquit) tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes: in secundo autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine, quem offerret pro sua & populi ignorantia, hoc significante spiritu sancto nondum propalatam esse sanctorū viam, adhuc priori tabernaculo habente statum. Quę parabola est temporis instātis. His verbis docet Apostolus (vt explicauimus lib.1. de tēplo cap. 20.) priorem tabernaculi partem, quam dicimus vocari sanctum sæculare, significare statum veteris legis, in qua sacrificia offerebantur, & Sancta sanctorum significare cœlum, quod nondum erat apertum, dum vetus lex stabat. Neque enim sanguine hircorum aut vitulorum aperiri potuit, sicut sanguine Christi apertum est. Et ideo ait: Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum non manu factum, idest, non huius creationis, sed per proprium sanguinem introiuit semel in sancta & cętera. Quia igitur hoc primum tabernaculum significabat vitam & cultum Dei, quem in hoc sæculo Sancti Deo offerebant donec per sanguinem Christi introirent in secundum tabernaculum, idest, in cœlum, appellatum est Sanctum sęculare, idest, tabernaculū repręsentans vitam & cultum huius sæculi: Idem dicitur sanctum mundanum, quia repræsentabat vitā, quam

in hoc mundo habebant Sancti ante aduentum Christi.

9 Ita dixit idem Apostolus Tit. 2. vt abnegantes impietatē,& sæcularia desideria &c. Desideria sæcularia dixit ea, quæ sunt in hominib. sæculi, atque eadem eodē vocabulo vocauit κοσμικὰς ἐπιθυμίας, idest, desideria mundana, qualia habent homines mūdani. Nam sæculum sunt homines sæculi. Sicut mundus, homines mundi, vt Iohan. 15. si mundus vos odit, scitote, quia me priorē vobis odio habuit. Si de mundo fuissetis, mundus quod suū erat diligeret &c. Nec semper κόσμος, idest, mundus, in malū accipitur, sed sæpè etiam significat homines, qui sunt in mundo vt Ioh. 1. Ecce qui tollit peccata mundi. Et cap. 3. sic enim Deus dilexit mundum vt filium suum vnigenitum daret &c. non enim misit Deus filium suū in mundum, vt iudicet mundum sed vt saluetur mundus per ipsum Iohan. 9. Manifesta te ipsum mundo &c. Quare hæc appellatio neque Sanctis Sanctorum conuenire poterat, neque toti Tabernaculo propriè, quia totum & sæculi & æternitatis figuram gerebat.

Sæculum. Mundus.

10 *Tabernaculum enim factum est primum.*] Intra illud atriū columnis æreis & linteo factum erigebatur Tabernaculum, facie ad orientem versum, tergo ad occidentem, cuius longitudo erat triginta cubitorum, latitudo decem, quod in duas partes diuidebatur. Prior (quam nunc Apostolus vocat primum tabernaculum) habebat longitudinē viginti cubitorum, & statim se offerebat ingredientib. appellabaturq; Sancta plurali numero. Posterior & interior pars appellabatur Sancta sanctorum, quod locus esset sanctissimus & habebat longitudinem & latitudinem decem cubitorum. In hoc primo tabernaculo erant ea, quæ recenset Apostolus.

Tabernaculi descriptio.

ſtolus. Quare ſi hæc tantum verba ſpectemus, propriè loquitur de priori parte tabernaculi: ſed ſi legamus ſequentia, non improbabiliter dicemus, hic etiam atrij partem includi, quæ erat ante tabernaculum, in quo erat altare holocauſti, & candelabrum æneum & locus ſacerdotum, vt diximus num. 6. & 7.

In quo erant candelabra.] Vnicum erat candelabrũ, ſed habebat ſeptem lucernas, & ideò vertit candelabra, de quo diximus multa lib. 2. de tẽplo cap. 12. lege caput. 25. Exodi: Erat autem ad meridianũ latus tabernaculi, ideſt, ad dexterum, menſa verò ad Aquilonare ſiue ſiniſtrum. Quod autem hic collegerunt Primaſius & Haymo, Apoſtolum non loqui hic de Tabernaculo, ſed de templo Salomonis, quoniam in eo erant multa candelabra, in Tabernaculo autem vnicum: non rectè colligitur, quoniam in Græco eſt ſingulari numero ἡ λυχνία, ideſt, candelabrum, quo nomine etiam candelabrũ Tabernaculi appellatur à Lxx. Exod. 25. ſæpè & alijs in locis. Mirorque Eraſmum non vertiſſe iuxta Græcum, In quo erat candelabrum: ſed in quo erant lucernæ: Syriacus candelabrum. Interpres noſter ſingulas lucernas, candelabrum vocauit.

Et menſa.] In hac ſingulis hebdomadibus noui 11
panes ponebantur, qui eò quòd Deo propoſiti & oblati eſſent, vocabantur panes propoſitionis, de quibus diſputauimus in eodem libro cap. 20. lege caput. 25. Exodi.

Quæ dicitur Sancta.] Obſeruemus hic, quod poſtea iuuabit obſeruaſſe, relatiuum, Quæ, non referri ad id, quod proximè anteceſsit, ideſt, ad propoſitionem panum ſed ad illud, quod erat remotius, ideſt, ad tabernaculũ. Neq; enim eſt ſenſus propo-

 ſitio-

ſitionem illam panum appellari Sanctam, ſed Tabernaculum illud primum appellari Sancta vt Chryſoſtomus, & omnes interpretantur. Sicut ſtatim de ſecundo tabernaculo loquens nomen eius indicat, ideſt, Sancta ſanctorum. Translatio Syriaca: Et vocabatur ædes Sancta. Obſeruemus etiã interpretem genus poſuiſſe, quod Græco nomini, licet Latino non, conueniret. Cùm enim dixiſſet: Tabernaculum enim factum eſt primũ &c. & dicturus eſſet, quod dicitur Sãcta, dixit: Quæ dicitur Sancta, reſpiciens nomẽ σκηνὴ, quod Tabernaculum ſignificat, & fœminei generis eſt. Porro Sãcta, vel ſingulari numero accipi poteſt, vel plurali pro diuerſitate accentus, ſed quoniam pluralis eſt, legendum eſt ἅγια, non ἁγία.

12 Chryſoſtomus: Tabernaculum enim cõſtructum fuit primum, quod dicebatur Sãcta. Theodoretus: Quod legendum eſt cum accẽtu acuto in antepenultima: ita enim nos docet intelligendum eſſe alterum nomen.

Poſt velamentum autem ſecundum tabernaculum, quod dicitur Sancta ſanctorum.] In tranſlatione latina dubiũ eſt vtrum *Secundum* pertineat ad velamentum, an ad tabernaculum, ſed ex Græco conſtat pertinere ad velamentum, nec poſſe referri ad tabernaculum, quoniam δεύτερον, ideſt, *ſecundum*, neutrius generis eſt, cuius etiã eſt καταπέτασμα, ideſt, velum, σκηνὴ, autem, ideſt, Tabernaculum fœminei generis eſt. Ambiguitatem ſuſtulit Eraſmus vertens: Poſt ſecundum autem velum, erat tabernaculum quod vocatur Sanctum ſanctorum. Translatio Syriaca habet: Tabernaculum verò interius, quod erat intra ſuperficiem portæ ſecundæ, vocabatur Sanctum ſanctorum. Dicit autem

autem *Post velamentum secundum*, quoniam prior tabernaculi pars, quæ dicebatur Sancta habebat e- 13
tiam velũ ante fores. Vtriusq; veli meminit Moyses Exod. 26. De velo quod erat ante Sancta sanctorum ait: Facies & velum de hyacintho & purpura coccoq; bis tincto, & bysso retorta, opere plumario, & pulchra varietate contextum, quod appendes ante quatuor columnas &c. Inferetur autem velum per circulos, intra quod pones arcam testimonij, quo & Sanctuarium & Sanctuarij Sancturia diuidentur, idest, quo diuidentur Sancta à Sanctis Sanctorum: De velo quod erat ante primam partem Tabernaculi, idest, ante Sancta ait: Facies & tentorium in introitu tabernaculi de hyacintho, & purpura coccoque bis tincto, & bysso retorta opere plumario. Cæterum, quod Paulus vocat Sancta, à Moyse dicitur קדש, idest, Sanctitas. Sancta verò Sãctorum הקד שים קדש idest, Sanctitas sanctitatum, ita etiam Chaldæus. Lxx. dicunt singulari numero. Sanctum & Sãctum sanctorum.

Sancta sanctorum.

Itaque Sanctitas more Hebræorum pro re Sãcta accipitur & pars prior tabernaculi, quoniam Sancta & venerabilis erat rectè dicitur Sancta & Sanctum & Sanctuarium. Sed quoniam pars interior 14
longè sanctior erat, quoniã habebat arcã & propitiatorium & Cherubim, & in ea, responsa Deus interdum reddebat, dictã est Sancta sanctorum, idest, sanctissima, ea locutione, qua dicunt Hebræi canticum canticorum, idest, eximium, & præstantissimum canticum, vanitas vanitatum, idest, eximia & maxima vanitas, & Deus Deorum, idest, Deus maximus & præstantissimus. Ita dictum est Leu. 6. de simila oblata, qua solis sacerdotibus vesci licebat: sanctum sanctorum erit, idest, maxime sancta, & postea: Omnis masculus

Hebræorum Phrasis.

de genere facerdotali vefcetur de carnibus eius quia fanctum fanctorum eft. Et cap. 7. In loco Sancto vefcetur his carnibus, quia Sanctum Sanctorum eft. In his locis eft in Hebræo vti diximus. lxx autem vertunt fancta fanctorum. Itaq; non dicitur fanctitas fanctitatum, aut fancta fanctorum, quafi fanctiffimum omnium, fed quafi fanctiffimum, quia Hebræi genitiuo nominis fubftantiui addito alteri nomini vtuntur pro adiectiuo, fi fingularis numeri fit: fin autem fit pluralis, genitiuus vim habet fuperlatiui nominis, vt adnotauimus in cap. 1. Hofee, num. 28. Nihil autem refert, vtrum Sanctum fanctorum dicamus, an fancta fanctorũ, nam & nofter interpres & Lxx. vtroq; modo dicunt, vt Pfal. 133. In noctibus extollite manus veftras in fancta iuxta verfionem Lxx. Hebraicè in fanctitatem. Hieronymus vertit: leuate manus veftras ad fanctum, & Paul. Hebr. 9. Hoc fignificante Spiritu fancto, nõdum propalatam effe fanctorum viam. Et poftea: fed per proprium fanguinem introiuit femel in Sancta. Ex quibus etiam conftat, fancta fanctorum per Antonomafiam etiam dici fancta.

Thuribulum.
Aureum habens Thuribulum.] Magna quæftio eft, quodnam hoc thuribulum fit, nufquam enim le-
15 gimus intra fancta fanctorum pofitum effe thuribulum. De quo Caietanus: Nefcitur, inquit, vnde autor huius Epiftolæ hoc acceperit, fcilicet; quod in Sanctis fanctorum effet aureum Thuribulum. Chryfoftomus quidem & Theodoretus, & Oecumenius nihil de hac re dixerunt. S. Thomas refert quofdam dixiffe thuribulum aureum effe altare incenfi, fed ipfe nihil definiuit. Lyranus negat id verum effe, quoniam Exod. vltimo fcriptum eft, altare incenfi effe extra velum. Itaque Thuribulũ effe dicit, in quo pontifex ingreffus in fancta fan-

cto-

ctorum,thus incendebat,vt illius fumo ac nebula tegerentur sancta sanctorum,ne videri possent ab ijs,qui erant in exteriori tabernaculo. Consentit & Theophylactus in ea verba:Non sine sanguine, dicens, altare aureum non fuisse in sanctis sancto rum.verū in medio tabernaculi, in quo erant candelabrum,& mensa.Et statim subdit: Aliud enim Thuribulum,aliud altare erat. Atq; hæc videtur esse communior sententia, in eamq; propendet Sanctus Thomas. Ambrosius Catharinus respondet, non potuisse alibi Thuribulum decētius collocari,quàm in sanctis sanctorum,vt præsto esset, cùm eo vtendum esset. Addit nulla lege prohiberi Paulum aliquid dicere, quod non sit in scriptura.

Probabilia hæc videri possunt, sed vera quidē certè non sunt.Nam Moyses ea tantum fieri iussit in Tabernaculo,& ad eius vsus,quę à Deo acceperat,sicut ei dictum est.Exod.25. Inspice & fac secundum exemplar,quod tibi in monte monstratū est.Omnia autem,quæ ei Deus præcepit facere,legimus Exod.25.& sequentibus, omnia etiam,quæ facta sunt sigillatim,enumerātur Exod.35. & quatuor sequentibus:& Iterum cap.4. enumerantur, quæ Moyses posuit in Tabernaculo.Et quidem cū minutissima etiam numerātur, nusquam legimus hoc Thuribulum aureum. Sed quid coniecturis opus est,cùm scriptura ipsa doceat Thuribulū,quo pontifex vtebatur in sanctis sanctorum, non fuisse in illis,sed extra ab ipso assumptum fuisse,antequam ingrederetur?Ita enim legimus Leuit.16.assumptoque Thuribulo,quod de prunis altaris impleuit,& hauriens manu compositum Thymiama in incensum,vltra velum intrabit in sancta. 16

Quare sine dubio dicendum est, altare thymiamatis vocari hic à Paulo thuribulum aureum, vt 17

multis probat Abulensis quæst.16. in cap.6.libr.3. Regum,& in ca.25.Exod.quæst.6.Eodem modo intellexit Origenes homil.9.in Exodum.Quod quoniam latiùs comprobauimus lib.2.de templo cap. 8.breuiter nunc expediemus.Altare thymiamatis, Thuribulum vocabatur apud Iudæos,quoniam re vera nihil aliud erat quàm magnum quoddam Thuribulum, siquidē nihil in eo offerebatur,sed ignis imponebatur,& odores incendebantur. Ita locutus est Iosephus libr.6. de bello capit.6. cùm ea, quæ erant in templo enumerans ait: Et prima quidem pars ad quadraginta cubitos auulsa, hæc tria mirabilia & prędicāda opera cunctis hominibus habebat,candelabrum,& mēsam,& thuribulum,& cæt. Nec enim vllo modo præterire
18 potuit Iosephus altare aureum, quod preciosissimum iudicabatur, & Thuribuli mentionem facere, sed in thuribulo illud intellexit. Atque vt omnis dubitatio tollatur,idem libr.3. Antiquit. ca.7.eodem illud vocabulo appellat,quo hic Paulus.Cùm enim narrat inter candelabrum & mensam,positā fuisse aram suffumigatoriam, pro arà suffumigatoria in Græco ponitur θυμιατήριον,id est,Thuribulum, vt & hic apud Paulum.Syriaca etiam translatio id subindicat, quæ pro Thuribulum aureum habet,domus aromatū. At cur dixit Paulus sancta sanctorum habere thuribulum aureum,cum doceat scriptura Exod.vlti. altare incensi fuisse extra velum,id est, extra sancta sanctorum? Altare hoc factum erat vt deseruiret sanctis sanctorum. Cùm enim non possent sacerdotes in illa ingredi,nisi Pontifex,idque semel singulis annis;ne ea tabernaculi pars, quæ erat sacratior, & in qua erant arca, & propitiatorium & Cherubim,honore thuris careret, factum est altare Thymiamatis, ac sanctis sanctorum admo-

tum

tum, in quo aromata incenderentur, quorum fumus in sancta sanctorum ingrederetur. Non ergo in sanctis sanctorum erat altare incensi, vt existimant Oecumenius & Augustinus quæst. 133. in Exodum, sed propè adiunctum. Hinc altare oraculi dicitur, nam sancta sanctorum oraculum etiam appellantur. 3. Reg. 6. sed & altare oraculi texit auro. Et Leuit. 16. vocatur altare quod erat coram Domino, quia erat coram sanctis sanctorum. Et vbi nos habemus altare oraculi, in Hebræo est altare quod erat ad oraculum, siue iuxta oraculum, quod manifestiùs vertunt lxx. Et fecit altare ante faciē oraculi. Potest etiam verti, vt vertit Hieron. Altare oraculi, siue Altare, quod erat oraculo, id est, quod sancta sanctorum in suos vsus habebant. Quoniam igitur habere multis modis dicitur, vt in calce Categoriarum docuit Aristoteles, oraculum dicitur habere Thuribulum aureum siue altare thymiamatis, quomodo herus seruū habet, aut famulū, quomodo rex satellites habet, aut templū ministros. Aureum autem dicitur hoc altare, siue Thuribulum, quamquam factum esset ex lignis Settim, quoniam totum auro mundissimo tegebatur, vt legimus Exod. 30. sicut altare holocausti dicebatur æreum, quoniam ære tectum est. 19

Et arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro.] Non enim erat aurea, sed ex lignis Settim & auro purissimo circumtecta, vt legimus Exod. 25. Arca testamenti dicebatur: quoniam facta est, vt in ea testamentum, id est, lex seruaretur. Eadem ratione dicitur arca testimonij quoniam testimonium dicitur lex, qua Deus testatus est, quid ab hominibus fieri vellet. Arca etiam fœderis dicebatur, nam foedus idem est, quod testamentum, siue pactum. De quo plura diximus lib. 2. de templo cap. 1. 20

In qua vrna aurea habens manna, &c.] Difficillima hinc quæstio exoritur, quoniã verba Apostoli manifestè pugnare videntur cum verbis libri 3. Reg. cap. 8. quæ ita habent: In arca non erat aliud nisi duæ tabulæ lapideæ, quas posuit in ea Moyses in Horeb. atque idem prorsus legimus. 2. Par. 5. Adeò vt hoc loco, vel maximè aduersus nos pugnent, qui hanc Epistolam Pauli esse negant. De hac re copiosè disputauimus libr. 2. de templo ca. 2. Atq;
21 ideo breuiter nunc de illa agendum est. Primùm illud responderi non potest, quod Theophylactus putauit: Fortassè (inquit) vt qui optimè institutus erat in rebus Iudaicis à Gamaliele, & ex traditione hoc habebat, postquam, hodieq; Pharisæorum sectam ex Hebræis tuentes, assentiuntur rem ita sese habere. Verum tamen primum non fuit. Cæterùm quando erat occultanda arca temporibus Ieremiæ, forsan, inquiunt, reposita sunt & hæc in arca, &c.

Hoc nonnullis probabile visum est. Sed dici non potest ac multo minùs, quod probabilius dixerunt, Canus lib. 2. de locis Theolog. c. 11. & F. Michael Medina li. 6. de recta in Deũ fide, c. 25. & Bellarminus in primo tomo, lib. 1. c. 17. tempore Salomonis nõ fuisse in arca nisi duas tabulas lapideas, postea in ea quoq; repositas vrnam, manna & virgam Aharon, vt meliùs seruarentur: Non inquam potest hoc responderi, quoniam Paulus, non loquitur de tempore Salomonis, aut Ieremiæ, sed de tempore Moysis, & Tabernaculi: Quare nihil refert tempore Ieremię, aut posthac omnia fuisse in arca, si illo priori tempore non fuerunt.

Dicendum potiùs fuerat, tempore Moysis fuis-
22 se hæc in arca, sed cùm templum extructum est à Salomone, tantùm tabulas lapideas fuisse, vt dixit Ambrosi. Catharinus in clauib. scripturæ, in Cla-

uc. 2.

tie.2.& lib.1.annotationum in cõmentarios Caietani,ad quem librũ lectorem mittit in cõmentarijs huius loci. At hoc satis constat, ad eludendum vim argumẽti excogitatũ esse, cùm nihil, aut proferatur, aut proferri possit ex scriptura, aut ex veteribus historijs Hebræorũ, & Christianorũ, quo hoc commentum nitatur. Scriptura quidem nihil illud adiuuat, semper .n. docet tabulas legis fuisse in arca, atq; ob id eam arcam testamenti & fœderis, & testimonij vocat: nusquamq; in ea traditum est, vrnam, aut virgam in arca seruari.

Iosephus quoque conscius mysteriorum suæ gentis lib.8. Antiquita. cap.2. testatur in arca non fuisse nisi duas tabulas lapideas: & nihil aliud fuisse tempore Moysis satis indicat libr.3. capit.6. & lib.4.cap.8. Et Philo libr.3. de vita Moysis non longè à principio affirmat arcam fuisse vas legibus destinatum. Deinde quorsum hæc post Moysem in arcã illata sunt? Quorsum postea elata antequam templum extrueretur? Quod aũt placuit Lyrano in capit.8.libr.3.Reg. & Abulensi in idem cap.q.6. & Caietano in hũc locum Pauli, & Cano, & Bellarmino locis indicatis, repositas fuisse vrnam, & virgam in quodã latere, siue sinu arcę, non minus commentitium est. Aut enim hic sinus erat intra ipsam arcam, atq; ita non potuit negari esse in arca quod in illo sinu erat: aut erat extra arcam atq; ita non erat in arca, quod in illo seruabatur, sed iuxta arcam, aut admotum arcæ, quemadmodum propitiatorium, quo nihil erat arcæ coniunctius, non dicitur esse in arca, sed super arcam: & Cherubim, qui ipsum arcæ operculum pedib. premebant, non erant in arca, sed vt hic ait Apostolus: *Superque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium.* 23

Sed vnde hunc sinum probant, cùm scriptura

Exod.

Exod.25.singula, quæ in fabrica arcæ facta sunt, exactè enumeret, itemque Iosephus, nec vsquam hic
24 sinus legatur, aut intelligatur? Nam illud Deuter.31. quod pro se afferunt: Tollite librum istũ & ponite eum in latere arcæ fœderis &c. non de externo aliquo latere, aut sinu dictum est, sed de interno, in quo seruatus videtur liber Deuteronomij, atque ita nihil illis suffragatur. Melius autem & probabilius dicimus iussisse Dominum librũ Deuteronomij seruari in latere arcæ extrinsecus iuxta arcam, idest, vt arcæ admoueretur: nam vbi nos habemus in latere, in Hebræo est à latere. Lxx. verterũt à lateribus. Hoc multo verius est, quoniã. 3. Regum.8. &. 2. Paralip. 5. scriptum est, tantum fuisse in arca duas tabulas lapideas: Et ex Iosepho lib.4. Antiq. cap. 8. satis intelligi potest, ita enim ait eandem rem scribens: Hæc volumina & arcam sacerdotibus tradidit, in qua decem illa præcepta in duabus tabulis scripta reposuerat, & præterea tabernaculum. Quamobrem illud ipsum respondendum esse arbitror, quod in loco prius à

Autoris sententia.

25 me indicato, idest, lib.2. de templo, cap. 2. respondi, Paulum nequaquam ab historia Regum, aut à libris legis discrepare, quoniam si verba Græca intueamur, facilè perspiciemus hæc tria nõ fuisse omnia in arca, sed tabulas lapideas in arca, vrnam, & virgam dumtaxat in sanctis sanctorum positas fuisse. Itaque cùm dicit: *In qua vrna aurea habens manna, & virga Aharõ*, &cæt. *In qua*, non refertur ad arcam, sed ad Tabernaculum, quod apud Græcos fœminei generis est, vt diximus. Interpresque vt solet sæpè, Græcum genus reliquid, quamuis Latino nomini minimè conueniens. Ita fecit Psalm.74. Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto: Et inclinauit ex hoc in hoc, pro ex hoc, in hunc scilicet calicem, sed calix apud Græcos

neutrius generis est, Sapien. 1. Spiritus Domini repleuit orbem terrarum, & hoc, quod continet omnia scientiam habet vocis. Pro *Et hic*, sed spiritus neutrius Generis est apud Græcos Apocalip. 10. Accipe librum & deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum, & in ore tuo erit dulce tanquam mel. Respexit ad Græcum βιβλαρίδιον, 26
Et cap. vndecimo. Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes pro, stantia.

Quod si quis dicat relatiuum referendum esse ad *arcam* & non ad *Tabernaculum*, quod remotius est, animaduertat Paulum (vt in hoc ipso ca. nu. 11. adnotauimus) retulisse illud ad nomen remotius, & nostrũ interpretẽ genus nominis Græci posuisse, quod Latino nõ conueniebat in illis verbis: *In quo erant candelabra, & mensa & propositio panũ*, quæ dicitur sancta, vbi, *Quæ*, non refertur ad propositionẽ panum, sed ad tabernaculum. Hoc etiam sæpè fit, vt Rom. 1. *Qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem, qui prædestinatus est filius Dei*, &c. vbi *Qui*, non refert *Dauid*, sed *Christum*. Cùm ergo ita exponimus, id dicimus, quod & Paulus, & noster interpres sępè faciunt. Id etiã dicimus, quod scriptura ipsa docet, quæ locum vrnæ & virgę nõ tacuit, nec tamen vnquam arcam esse dixit, sed Tabernaculum, in quo ante arcam posita sunt, id enim significat *corã Domino*. Exod. 16. sume vas vnũ, & mitte ibi man, quãtum capere potest Gomor, & repone coram Domino ad seruandum in generationes vestras, posuitque illud Aharon in Tabernaculo reseruãdum. Primum videmus non dictum esse, *Posuitque illud in arca reseruandum sed in Tabernaculo*. Deinde dictum esse: *Repone coram Domino*. Profectò, si esset in arca, nõ diceretur: *esse coram Domino*: Illud enim dicitur *esse coram Domino*, quod est coram arca, & pro-

27 *Coram domino.*

pitia-

pitiatorio vbi Deus esse existimabatur,& vnde responsa reddebat siue esset in Sancto sanctorum, siue etiam in Sanctis vt Exod. 27. de candelabro siue lucerna: Et collocabunt eam Aharon & filij eius vt vsque mane luceat coram Domino. Et cap. 28. pones autẽ in rationali iudicij Doctrinam & veritatem; quæ erunt in pectore Aharon quando ingredietur coram Domino. c. 30. vret thymiama sempiternum coram Domino, idest, coram arca, siue coram propitiatorio.

Quare nusquam tabulæ legis dicuntur esse coram Domino, quia non erant ante arcam, sed in arca. Et de virga scriptum est nume. 17. dixitque Dominus ad Moysem: Refer virgam Aharon in Tabernaculum testimonij vt seruetur ibi &c. fecitque Moyses sicut præceperat Dominus. Hoc etiam testimonium abundè probat quod diximus, cum enim ait. Refer virgam Aharon in Tabernaculum testimonij: vult iterum ferri ad locum, in quo erat prius, non erat autem prius in arca, ita enim legimus in eodem cap. loquere filijs Israël & accipe ab eis virgas singulas per cognationes suas à cunctis principibus Tribuum, ponesque eas in Tabernaculo fœderis coram testimonio vbi lo-
28 quar ad te. Coram testimonio dicit, idest, coram arca, in qua erat testimonium, siue lex quod solet dicere coram Domino, vt in eodem cap. Quas cũ posuisset Moyses coram Domino in Tabernaculo &c. Erãt igitur virgæ in Tabernaculo fœderis coram arca, non intra, & ibidem quoque erat virga Aharon. Omitto paruam fuisse arcæ longitudinem (idest, duorum cubitorum & dimidij vt est in Exodi. 25.) vt capere posset virgam, idest, baculum Aharon.

Quare rectè Paulus Burgensis in additione huius capitul. 9. affirmauit in arca tãtum fuisse duas tabulas

tabulas lapideas,sed virgam, & vrnam fuisse coram arca:idque intelligi ex Exod.16.& Numer.17. Et Anselmus in hunc locum Pauli, (seu quis alius fuit) dixit virgam & vrnam non fuisse in arca,sed in tabernaculo. Ad illud igitur, non ad arcam referamus verba Apostoli. *In qua vrna aurea,* &c.Si cui durum videbitur permutari genera ab interprete,dicere potest, *In qua,* poni pro *cum qua,* (quod sępè in scriptura fieri ostendemus infrà nu. 48.)vt sit sensus:cum qua arca erant simul in tabernaculo virga & vrna & tabulæ,ac si diceret: non erat arca,sed præter illam erant etiam hæc tria. Quod rectè dicitur, etiamsi tabulæ essent in arca, sed in breuitatis causa non explicauit. Ipse enim ait: *De quibus non est modo dicendum per singula.*

Sed neq; Anselmi responsio omninò improbabilis est, dici hæc esse in arca, quia erant iuxta arcam. In loco enim aliquo esse dicitur,quod est in eo,& quod in loco contiguo est. Hoc posterius probat ille ex Ioan.10.Et ambulabat Iesus in templo in porticu Salomonis.Porticus enim non erat templum propriè loquẽdo, sed semper templum vocatur quia adiuncta erat templo. Ita dictum est Ioan.1.Hæc in Bethania (seu potiùs in Bethbara) facta sunt trans Iordanem, vbi erat Ioannes baptizãs.Nec tamẽ in ipsa vrbe baptizabat, sed propè illam,in loco,in quo erant aquæ multę.Et Luc. 13. Dominus de morte sua ait: Non capit prophetam perire extra Ierusalem, cùm tamen ipse non fuerit mortuus in Ierusalem,sed extra, prope illã quia vt ait Apost.ad Hebr.13. Extra portam passus est.His modis solui potest hæc quæstio satis probabiliter: lèctor quem volet,eligat: mihi primus, vt scilicet,relatiuum.*In qua* non *arcam,* sed *tabernaculum* referat, firmior,& certior videtur.

Quæ fronduerat.]Hoc eſt,quæ germinauerat, vt eo miraculo conſtaret omnibus , Aharon electum fuiſſe à Domino vt pontifex eſſet. Hiſtoria eſt in libro Num.cap.17.vbi ait Moyſes. Sequenti die regreſſus vidi germinaſſe virgam Aharon in domo Leui,& turgentibus gemmis eruperant flores, qui folijs dilatatis in amygdalas deformati ſunt. Quare cum noſter interpres pro βλαςήσασα, vertit *quæ fronduerat*,non frondes tantum,ſed etiam amygdalas habuiſſe intelligẽdum eſt. Amygdalaſque tulit,quia baculus ipſe amygdalinus erat, vt docet Ioſeph.lib.4.Antiq.cap.4.

Superque eam erant Cherubim gloriæ. Videtur hoc ad-
29 uerſari ijs,quæ ante diximus. Cùm enim dicit,*Super eam*,arcam intelligit,ſuper quam erant Cherubim. Quod ſi hic arcam intelligit, eandem ergo intelligebat, cùm dixit : *In qua vrna aurea habens manna,&cæt.* Ad hoc eodem modo reſpondere poſſumus permutatum eſſe ab Interprete genus, & pro neutro, poſitum fœmineum, quod erat in Græco. Cùm enim dixiſſet. *Et tabulæ teſtamenti*, id eſt,διαθήκης,continuo addit: *Superque eam erant Cherubim*:ſicut ſi dixiſſet:Et tabulæ legis, *Superq; eam*,id eſt,ſuper legem : Myſterij autem cauſa dictum videtur ſuper legem eſſe propitiatorium, & Cherubim,quoniam nec propitiatio,nec ſocietas Cherubim datur niſi obſeruantibus præcepta decalogi.Poni autem legem,ſiue teſtimonium quod idem eſt,pro arca ipſa continente legem vſitatum eſt, vt Nume.17.Poneſque eos in tabernaculo fœderis coram teſtimonio.Et Exod.30. (quod maximè ſolutionem noſtram confirmat) poneſque altare contra velum quod ante arcam pendet teſtimonij coram propitiatorio, quo tegitur teſtimonium. Et Moyſes dicit propitiatorium eſſe ſuper legem. Et cap.27. vt ardeat lucerna ſemper in taberna-

Lex Teſtimonium.

bernaculo teſtimonij extra velum, quod oppanſum eſt teſtimonio.

Nihil etiam prohibet dicere, cùm Apoſtolus ſcripſiſſet: *Aureum habens Thuribulum, & arcam teſtamenti circumtectam ex omni parte auro,* per parentheſim interpoſuiſſe illa, *In qua vrna aurea habens manna & virga Aharon, quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti,* & iterum ad arcam redire nunc, cùm ait: *Superque eam erant Cherubim Gloriæ.* Dixit autem *Cherubim gloriæ,* more Hebræo, id eſt, Cherubim glorioſi ſicut interpretati ſunt Chryſoſt. & Theophyl. id eſt, haben- 30
tes multum maieſtatis, quæ eos venerabiles reddit. Dicitur enim gloria in vna quaq; re, quidquid *Gloria.*
eam magnificat, & præclaram, ac venerabilem reddit, ſicut latius expoſuimus in c.14. Hoſ. nu.16. Erantq; Cherubim aurei, quaſi pueri alati ſtantes ſuper arcam, ſe mutuo aſpiciẽtes, quales nunc pinguntur angeli. De his diximus multa lib.2. de templo cap.6. vide Exod.25.

Obumbrantia propitiatoriū.] Cherubim alis expanſis tegebant propitiatoriū. Eſt aūt propitiatoriū, tabula aurea, qua arca teſtamenti tegebatur. Dicitur propitiatorium, quaſi locus placationis, quia ibi Deus Moyſi apparens, & cum eo loquens placabatur, & propitiabatur populo ſuo. Lege. c.25. Exod. de hoc diximus lib.2. de templo, cap.4.

De quibus non eſt modo dicendum per ſingula.] Hoc eſt, hæc omnia plena ſunt myſterijs, ſed non ſunt à me omnia explicanda, ſatis erit ea attingere, quæ ad inſtitutum noſtrum pertinent.

His verò ita compoſitis.] In Græco eſt: ita paratis & 31
factis.

In priori quidem Tabernaculo ſemper introibant ſacerdotes.] Semper dicit. i. omnibus diebus, vt ex hoc magis intelligatur, quanto venerabilius & auguſtius eſſet ſecundum illud Tabernaculum, id eſt,

Sancta sanctorum, in quod non sacerdotes, sed solus pontifex introibat, nec is quidem singulis diebus, sed semel singulis annis.

Consummare. *Sacrificiorum officia consummantes.*]Consummare, hoc est, ἐπιτελεῖν, dicere solet, pro eo quod est facere, vt cap. 8. sicut responsum est Moysi cùm consummaret Tabernaculum, id est, cum facere vellet, sicut suo loco exposuimus. Et postea: Et cōsummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum. Idem verbum est in Græco. 2. Corint. 7. vbi ait: Perficientes Sanctificationem in timore Dei. Ita igitur in his locis dicitur consummare, aut perficere, vt finis intelligatur operis, nec tamen principium excludatur. Aliàs vero ita hoc verbum ponitur, vt finis tantum & vltima manus imposita intelligatur, vt Rom. 15. Hoc igitur cùm consummauero, & assignauero eis fructum hunc, &c.

32 Sed quæstio ex his verbis oritur, cùm Paulus dicat: sacrificiorum officia consummantes, cùm in priori parte Tabernaculi, quæ dicebatur sancta, nulla sacrificia fierent, tantum enim erant in ea candelabrum & mensa propositionis, & inter hæc duo, altare thymiamatis, & sacrificia offerebantur extra secundum velum, & extra tabernaculum ipsum in illa parte atrij, quæ erat ante sancta, vbi erat altare holocausti. Hæc quæstio in Græcis verbis nulla est, nam pro sacrificiorum officia est cultus, aut culturas, vt vertit initio huius capitis: cultus verò cōsummabant sacerdotes cōponentes lucernas candelabri, & aromata incendentes, & panes propositionis sabbatis mutantes. Id etiam in translatione Syriaca perspicuum est, quæ habet: Peragerent ministerium suum. Atq; idcirò Chrysostomus & Theophylactus, & Oecumenius nihil de hac re dixerunt. S. Thomas cēsuit sacri-

ſacrificia hic vocari incenſionem aromatũ & deuotionem offerentium.

Nos quidem facilè reſpondere poſſumus, prius 33
tabernaculum ita dici nunc ab Apoſtolo, vt etiam locum altaris holocauſti, & ſacerdotem complectatur. Quod ſi quis obijciat priorem partem Tabernaculi definitam eſſe à Paulo eam, quæ intra primum velum eſt, cùm dixit: *Tabernaculum enim factum eſt primum, in quo erant candelabra, & menſa, & propoſitio panum, quæ dicitur Sancta.* Quoniam ſi ita ſumpſiſſet: vt nunc dicimus, non poterat præterire altare holocauſti, quod in eo loco eſt: reſpondebimus Apoſtolum non agere de omnibus, ſed de inſignioribus, ſicut ait: *De quibus non eſt modo dicendum per ſingula.* Atque ideo nec meminit atrij illius, in quo erant ſacerdotes, neque altaris holocauſti, aut labri ænei, ſed hac duas partes quaſi vnam numerans & nomen principalioris ponens, ea tantum, quę in illa erant, commemorare voluit.

Et quidem ſi Apoſtoli mentem intueamur, omninò pertinet ad eius inſtitutum loqui de atrio & altari, quoniam ſtatus legis veteris ſignificabatur priori Tabernaculo propter hoſtias maximè, quæ offerebantur, ſicut ait: *Adhuc priori Tabernaculo habente ſtatum. Quæ parabola eſt temporis inſtantis, ſecundum quam munera, & hoſtiæ offeruntur, &c.* Hoſtiæ autem in altari illo immolabantur. Reſpondere etiam poſſumus noſtrũ interpretem acutè ſenſum Apoſtoli reddidiſſe, eodemq; modo ſemper primũ tabernaculũ accepiſſe. Non enim dixit, ſacrificia cõſummantes (quod non ineptè etiã dicere potuit,) ſed ſacrificiorum officia conſummantes, propriéque accepit verbum *Conſummantes.* Etenim ſacerdotes extra tabernaculum primum ſacrificabant. 34
tam ſummus, quam minores. Sed ſacrificiorum

officia cõsummabant in illo, nec illa officia finiebantur, donec ingrederentur in primum tabernaculum: sic pontifex vitulum immolabat ad ostiũ tabernaculi, in altari scilicet, holocausti, vt videmus Leui. 4. Et addit Moyses: Hauriet quoq; de sanguine vituli inferens illum in tabernaculum testimonij. Cumq; intinxerit digitum in sanguinẽ, asperget eum septies coram Domino contra velũ sanctuarij, ponetq; de eodem sanguine super cornua altaris thymiamatis. Et posteà: Immolatoque vitulo in conspectu domini, inferet sacerdos, qui vnctus est, de sanguine eius in tabernaculum testimonij. Similiter minores sacerdotes immolatis victimis vespere introibant in tabernaculum primum incensuri aromata coram domino & compositurі lucernas. Exod. 30. Et adolebit incensum super eo Aharon suaue fragrans mane. Quando componet lucernas, incendet illud, & quãdo collocabit eas ad vesperum, vret thymiama sempiternum corã Domino in generationes vestras. Quãuis autem de Aharon nunc loquatur, commune illi erat hoc ministerium cum filiis suis, vt docemur cap. 27. eiusdem libri.

35 Quod magis à Philone explicatur in libello de victimis his verbis: Institutum est etiam, vt quotidie bis adolerentur odoramẽta fragrantissima in ara, quæ intra velum est, oriente sole, occidenteq; ante matutinum, & post vespertinum sacrificiũ, &c. Cùm ergo singulis diebus post omnia sacrificia sacerdotes ingrederentur in tabernaculũ aromata incẽsuri, rectissimè noster interpres vertit: *In priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes.*

Adde quod sacrificium dicitur in lege nõ solum cum hostiæ mactantur, sed etiam cũ aromata incenduntur, aut panes & quiduis aliud simile offer-

offertur, vt Num. 16. Iratusq́; Moyses valde ait ad dominum: Ne respicias sacrificia eorum. Quæ autem sacrificia intelligat paulò post indicat, cùm ait. Tollite singuli thuribula vestra & ponite super ea incensum offerentes domino, &cæt. Leui. 6. Decimam partem Oephi offerent similæ in sacrificio sempiterno, &cæt. Et tota cremabitur in altari: omne enim sacrificium sacerdotum igni cõsumetur. Et cap. 7. omne sacrificium similæ, quod coquitur in Clibano, &c. Et λατρεία, quod in
hoc loco est apud Paulũ, nõ solùm sacrificia animalium significat, sed omnẽ etiam cultũ, qui Deo exhibetur, vt Ioan. 16. Sed venit hora vt omnis qui interficit vos arbitretur obsequiũ se pręstare Deo. Roman. 9. Quorum adoptio est filiorum, & gloria & testamentum, & legislatio, & obsequium, pro obsequium est illa vox Græca: & in hoc ipso capite dixit Apostolus de veteribus sacerdotibus: Qui exemplari, & vmbræ deseruiunt cœlestium. Non autem deseruiebant tantummodo, cùm hostias cædebant, sed etiam cùm reliquas etiam oblationes proferebant.

In secundo autem semel in anno solus pontifex.] In die videlicet festo expiationũ vt est in Leu. capit. 16. qui celebrabatur die decimo septimi mensis. Leu. 23. Eo die pontifex ingressurus in sancta sanctorũ, immolabat vitulum orãs pro se, & pro domo sua: Et pro peccato populi offerebat hircum, quorum sanguinem inferebat in sancta sanctorum, & eo aspergebat illa atque mundabat. Ritus horũ omnium describitur Leuit. 16. Et quoniam sanguis ille figura erat sanguinis Christi, quo omnia erãt emundanda, obiter id subindicans Apostolus dixit. *Non sine sanguine.* Quod autem putauit Augustinus, quæstione. 133. in librum Exodi pontificem quotidie introijsse in sancta sanctorum

ad inferendum incensum, refellit hic Theophylactus & meritò, sed Augustinus, quia credit altare thymiamatis fuisse in sanctis sanctorum, necessariò id dicere debuit. At scriptura manifestè docet altare hoc fuisse extra velum quo tegebantur sancta sanctorum. Exod.30. Et apertiùs Exod. vltimo. Et Leuit.16. Quod nos latiùs confirmauimus libro secundo de templo, capit.8. similiter explodendum est, quod ait Glossa sæpè quidem sine sanguine introibat, sed cum sanguine non nisi semel.

Pro sua & populi ignorantia.] In Græco est *offert*, & ita legendum est, & pro: Ignorantia *Ignorantijs*. Similiter plurali numero legitur in translatione Syriaca *Pro erratis*. Erat quidem hostia, quæ offerebatur propriè pro peccato per ignorantiã admisso, & alia pro peccato admisso scienter, de quibus scriptum est Leuit.4.& 5. Nunc tamen omnia peccata vocat, *Ignorantias* more script. Hostia enim, quam in die expiationum pontifex offerebat, non immolabatur, pro peccato inscienter admisso, vt intelligitur Leuit.16. Ita dictum est Psal. 24. Delicta iuuentutis meæ, & ignorãtias meas ne memineris. Et Canticum Habacuc cap.3. Inscribitur: *Pro ignorantijs*, in quo orat propheta ne propter peccata Iudæorum Christi aduentus differatur. Quod nos latiùs in idem caput cõfirmauimus, n.1. & 2.& 3. In quo omnes veteres interpretes præter Theodotionẽ vsi sunt eodem vocabulo quo nunc Græcus Pauli interpres vtitur. Vndiq; autem Paulus ansam arripit, vt sacerdotium Christi melius esse doceat Leuitico, quia Christus non pro peccatis suis obtulit, quæ nulla habebat.

Hoc significante Spiritu sancto nondum propalatam esse sanctorum viam, &c.

8 Dum vetat spiritus sanctus quemquã ingredi in san-

in sancta sanctorum præter pontificem, idque semel singulis annis. Hoc tacitè indicat, dum durabat status veteris legis, nondum apertam esse viã cœli, quod significabatur per sancta sanctorum, illaque aperienda erant per sanguinem Christi, atq; ita vt Christus expirauit, velum templi scissum est à summo vsque deorsum. Matth. 27. Et sicut sancta sanctorum figura erant cœli, ita sancta figura erant status huius vitæ, quem tunc habebat populus Dei, idest, legis in qua erant, & sacrificiorum, quæ illo in loco consummabantur, vt diximus, nu. 34. & 35. Sacerdotes, qui in eo ministrabant, tam minores, quàm summus, non introibant in sancta sanctorum, quoniam per sua sacrificia non poterant hominibus cœlos aperire, vt ipse Apostolus continuò exponit. Quod autem Pontifex semel ingrederetur non sine sanguine, significabat cœlum esse aperiendum sanguine summi pontificis Christi. Itaque quod ait: *Priore tabernaculo habente statum*, quod more Græco dictum videtur, *Nihil aliud est*, quã: *Manente priori tabernaculo*, Siue vt vertit Syriacus: *Quandiu stabat prius tabernaculum. Quæ parabola est temporis instantis*. In Græco apertius est. *Quæ parabola in tempus, quod præsens*. Quæ verba aliter à Theophylacto & Oecumenio exponuntur, quàm ipsa Latinis auribus sonare videantur. Etenim relatiuum, *quæ*, referũt ad prius tabernaculum, quod vt sæpè diximus, apud Græcos fœminei generis est. Iuxta quam sententiam dicendum esset, Interpretem more suo genus nomini Græco conueniẽs retinuisse. Et est sensus: quod tabernaculum prius *Parabola est*, idest, similitudo & figura temporis illius, quod tũc instabat, idest, præsens erat quoniã, quæ in illo tabernaculo fiebant, non consummabant homines, nec cœlum illis aperiebant. Possumus etiam sine vlla generis mutatione ita inter- 39

pretari, *Hæc parabola temporis instantis est*, idest, quod hac parabola & similitudine prioris tabernaculi significabatur, illud ipsum erat, quod eodem tempore fiebat. Syriacus: *Erat autem hoc exemplar pro tempore illo:* Itaque *tēporis instantis*, est temporis tunc presentis. Solet enim interpres dicere *instans*, pro eo, quod est præsens, vt. 1. Cor. 7. Existimo enim hoc bonum esse propter instantē necessitatē: in Græco propter præsentem necessitatem. Et Chrysostomus similiter accepit, ita enim ait: Quodnam dicitur *tempus?* Quod ante Christi aduentum fuit. Post aduentum enim Christi, non iam est tempus presens, Quod ab Apostolo vocatū est, ἐνεστηκὼς, ipse interpretatur, ἐνεστᾶς, Rectè etiā *instans tempus*, dicimus imminens, & iam adueniens. Eodē enim verbo vsus est Paulus. 2. Thessa. 2. cùm dixit. Quasi instet dies domini. Et quoniam vtitur verbo præteriti temporis interpretari possumus: Tēporis, quod tunc institit, aut, quod instabat, sed veniēte Christo finitū est, vt ait Chrysosto. Itaque tēpus illud & *præsens* appellari potuit, quia iā erat tempus legis, & *instans* dicetur, quia cum tabernaculum factum est incipiebat lex & multę victimę post illud erant immolandæ.

Illud non prætereundum quod à Budæo in cōmentarijs linguæ Græcæ diligenter adnotatum, & Demosthenis in oratione de corona, & Isocratis ad Philippum autoritate confirmatum est, iuxta eiusdem linguę proprietatem dici, πόλεμον ἐνεστηκότα, bellum iam cōmissum, & cæptum, quare eleganter exponemus hic in tempus, quod iam cœperat, idest, in tempus legis.

Vitiosè ergo in biblijs regijs, & in Complutēsibus additū in hoc loco *εἰς τοῦτον τὸν καιρὸν* &c. i. in hoc tempus instans, & cōtra quod Chrys. & Theo-

& Theophyl. legerunt, & in correctis codicibus legitur, loquens enim de tempore, quod iam præterierat, non potuit dicere, In hoc tempus. Quare falsa est etiam expositio glossæ Interlinearis, *Temporis instantis*, id est, quod nunc est. *Parabola* autem in verbis dici solet, cùm est oratio obscura & plena similitudinibus, vt latius explicauimus in cap. 2. Michææ. num. 8. 9. & 10. sed nunc Apostolus in rebus eam posuit, ac si diceret: cõstitutio illa tabernaculi primi, & ingressus sacerdotum in illud, nihil aliud erant quàm obscura quædam similitudo eorum quæ in illa lege semper futura erant. *Parabola.*

Iuxta quam munera & hostiæ offeruntur, & cæt. In codicibus Græcis & apud Chrysostomum & Theophylactum legitur *Secundum, quod*, & refertur ad *tempus*, ac si diceret: Parabola fuit temporis illius, in quo munera & hostiæ, quę offeruntur, non possunt hominem iustificare, nec cœlum ei aperire. Eodem modo legit Syriacus. Atque ita dicendum videbatur, nostrum interpretem posuisse *Iuxta quē*, relictio vt sollet genere nominis Gręci, quod Latino non conuenit, nam vox Gręca quę significat, *tempus*, masculinum nomen est. At nihil 42
necesse est hoc dicere, nam etiam Oecumenius legit, *Secundum quam*, & exponit, *Secundum quam* similitudinem, & secundum quem typum, & Græcè dixit, *Secundum quam parabolam*. Hoc est Munera & hostiæ quæ offeruntur, similitudini huic deseruiunt, & conueniũnt, nam vt sacerdotes non poterant ingredi in sancta sanctorum: Ita neq; sacrificia, quæ offerunt, possunt iustificare homines & in cœlum inducere. De muneribus & hostijs diximus cap. 8. num. 7. & 8.

Quæ non possunt iuxta cõscientiam perfectum facere seruiẽtem.] Sacrificia & ceremoniæ legis possunt corpus emundare, & homines mũdos reddere, vt ab alio-

aliorum conuictu & contactu rerum non arceantur: at iustos reddere nō possunt, idest, τελειῶσαι, quod nunc dicit, perfectum facere, & olet vertere, consummare. *Iuxta conscientiam*, idest, secundum interiorem hominem, vt ait Theophylactus, aut secundum animam, vt Oecumenius. Cōsciētiam bonam habere dicitur, qui iustus est, quia nullus peccati sibi conscius est, vt. 1. Tim. 1. Habens fidem, & bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt. Et cap. 3. Habentes mysterium fidei in conscientia pura. Contra, qui est in peccato, conscientiam habet impuram, aut malā. Tit. 1. sed inquinatæ sunt eorum, & mēs, & conscientia. Heb. 10. Aspersi corda à conscientia mala. Sacrificia ergo emundant corpus, non conscientiam, quia si mala sit, bonam eam facere, non possunt. *Seruientem* autem vocat eum, qui offert, & qui illis sacrificijs, & ceremonijs Deum colit λατρεύοντα, Syriacus: *Quæ non poterāt perficere conscientiam illius, qui offerebat, eas:* sed hoc statim magis explicabimus.

Cōscientia bona & mala.

43

Solummodò in cibis & in potibus, &c.] Apud Latinos pendere videtur oratio, & perfectum sensum non habere, dicit enim *in cibis, & in potibus*, &c. *vsque ad tempus correctionis impositis*, & nihil præterea. Apud Græcos non pendet, non enim legitur: vsque ad tempus correctionis impositis, sed *imposita*, vt sit sensus. Hæc sacrificia, & hæ ceremoniæ non purgabant animam, sed imposita & præcepta erant, donec veniret Christus, qui alia meliora instituere t. Ita legūt. Chrysostomus, Theophylactus, Oe-
44 cumenius. Ita etiam Syriacus. Sed aliter habuerūt codices, quos noster interpres secutus est, & ad sensum nihil refert ita, an ita legas, vt mox dicemus.

Locus est multò difficilior, quā primo aspectu

apparet,

apparet, non enim de vniuerſa lege loquitur, ſed
de muneribus & hoſtijs, quibus cum difficilè eſt
coniungere cibos & potus, & varia baptiſmata.
Quod tamen, ac ſi apertum eſſet, ab expoſitoribus
prætermiſſum eſt. Atque hoc iure mouere debet
omnes; videtur enim ſuperuacaneum eſſe illud. *In
cibis & potibus*, &c. Quid enim ad rem pertinet? aut
quorſum ſacrificijs adiungitur? Si diceret: Mune-
ra & hoſtiæ non poſſunt perfectum facere offerē-
tem: aut, cibi, & potus, & varia baptiſmata non
poſſunt perfectum facere hominem, rectè omnia
conſtarent. At quomodo hæc copulentur, magna
quæſtio eſt: Poterant enim munera & hoſtiæ inſti-
tui, quæ iuſtificarent, etiamſi cibi & potus & bap-
tiſmata, non iuſtificarent.

Ex huius loci enarratoribus, multi ſubaudiri
volunt hæc: *Lex vetus cōſiſtebat ſolummodò in cibis*, &c.
at quid de lege dixit? qua aut ſcripturæ, aut aliorū
librorum conſuetudine ſubaudiantur tot verba,
quorum nullum poſitum fuerat? Multi etiam iun-
gunt hæc verba, *ſolummodo in cibis*, &c. Cum *ſeruien-* 45
tem. Sed quis his ſeruiens eſt? ſacerdos ne an po-
pulus, ſiue Iudæus? Si ſacerdos ſit? Non ſeruiebat
ille ſolummodo in cibis; & potibus, ſed in ſacrifi-
cijs, & in cæteris, quæ ad Dei cultum fiebant in
templo: ſi populus? Aut homo Iudæus: in multis
etiam alijs ſeruiebat, vt in expletione præcepto-
rum Decalogi, in operibus caritatis & virtutum,
quæ in lege præcipiebantur, in legibus iudiciorū,
in oblatione victimarum pro peccato, in celebra-
tione ſabbati, & dierum feſtorum.

Mihi videtur locus difficillimus, haud incō-
modè explicari, ſi dicamus *in* valere idem quòd *cū*,
vt ſit ſenſus: Iuxta hanc ſimilitudinem munera &
hoſtiæ offeruntur, quæ nō poſſunt hominem per-
fectum facere, ſolummodo cum cibis & potibus,
& varijs

& varijs baptiſmatibus, &cæt. ac ſi diceret; Ipſa per ſe infirma ſunt, neque habent, vnde virtutem accipiant, quoniam cætera, quæ in lege præcipiũtur, magna ex parte ad vſus ciborum, & potuum, & oblationum variarum pertinent: quæ cum corporea ſint, animum purgare non poſſunt. Itaque
46 *Seruientem*, ſiue *Colentem*; Sacerdotem interpretamur, tum etiam quemlibet ex illo populo, aut etiam totum populum, vterq; enim ſacrificijs Deũ colit, & vterque offerre dicitur, vt ex Leu. 4. &.5. & ex alijs locis legis facilè intelligitur, nõ autem iungimus *Seruientem* cum *ſolummodò in cibis*, &c. ſed Munera & hoſtiæ non poſſunt perficere hominẽ, quia ſolummodò habent ſibi adiuncta ea, quæ ad cibos & potus ſpectant, quę corporum ſunt, non animorum.

At dices: alia multa præcipiebantur in lege. Fateor, at non de omnib. legis præceptis neceſſe habuit loqui Apoſtolus, ſed de illis, quæ ad munditiam pertinebant. Et nec præcepta iudicialia, nec verò moralia inſtituta ſunt ad emũdationem hominis, nec poterant primã gratiam cõferre. Quod adeò verum eſt, vt ipſa decalogi præcepta Paulus appellauerit. 2. Cor. 3. literam occidẽtem, & miniſtrationem mortis. *Quod ſi miniſtratio mortis literis*
47 *deformata in lapidibus fuit ingloria*, &cęt. Et ceremoniæ inſtitutæ ad emundandum, non animum, ſed corpus emundabant, ſicut ait cap. 10. *Impoſſibile eſt enim ſanguine taurorum, & hircorum auferri peccata.* Et in hoc capite. 9. apertè indicat agere ſe de ceremonijs inſtitutis ad emundationem, & cum præcipuas commemoret, ſolam carnem eas emũdare docet. *Si enim ſanguis hircorum & taurorum, & cinis vitulæ aſperſus inquinatos ſanctificat ad emundationem carnis*, &c.

Supereſt

Supereſt ad plenam huius loci intelligentiam vt oſtendamus, non eſſe ab ſcripturæ conſuetudine alienũ, *in*, accipi pro *cum*, vt hic accipi diximus: Ita dictum eſt Gen.32. In baculo meo tranſiui Iordanem iſtum, & nunc cum duabus turmis regredior, ideſt, cum baculo meo. Nullum comitem habui, cùm Iordanem tranſiui præter baculum meũ Chaldæus ſolus tranſiui Iordanem iſtum. Hoſe.4. propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea, in beſtia agri, & in volucre cœli, ſed & piſces maris cõgregabuntur, id eſt, ſimul cũ beſtia agri, & cum volucre cæli, vt verterunt l x x. 2.Pet.1. Vos autem curam omnem ſubinferentes miniſtrate in fide veſtra virtutem, in virtute aũt ſcientiam, in ſcientia aũt abſtinentiam, &c. Hoc eſt, cum fide virtutem, cum virtute ſcientiam, cum ſcientia abſtinentiã. Et Pſal.2. Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore. In Græco, & in Hebræo eſt: In timore, & in tremore, & tamen Interpres non dubitauit vertere, cũ tremore. Siue autem legamus *Impoſita*, ſiue *Impoſitis*, nihil refert, idem enim ſenſus eſt, Munera & hoſtiæ cum cibis & potibus, &c. aut munera hoſtiæ cum cibis & potibus, &c. impoſitis vſque ad tempus correctionis. Nunc ad ſingula redeamus. *In pro Cum* 4

In cibis.] Mundus enim cenſebatur, qui mundis cibis veſceretur; immundus, qui immũdis: de quibus copioſè agit lex Leuit.11.

Et in potibus.] Chryſoſtomus affirmat nihil de potu dixiſſe legem. Et Theophylactus quærit, cur dixerit, *Et in potibus*, cum de potuum differentia nihil ſcriptum ſit in lege; & ad ſacerdotes refert, qui miniſtraturi in tabernaculo à vino abſtinebãt, vel ad Nazaræos, qui votũ faciebãt de abſtinẽtia. Hoc & nonnulli præterea ſentiunt, nihil de potu præſcripſiſſe legẽ. At ſicut cibi erant, in lege mundi, &

immundi,ita & potus. Leuitici enim. 11. immunda censentur vasa,in quę aliquid de immundis cadaueribus incidebat. *Et super quod ceciderit quidquam de morticinis eorum, polluetur,tam vas ligneum & vestimentum.* &c. Et postea: *Vas autem fictile, in quod horum*
49 *quidquam intro ceciderit, polluetur, & idcirco frangendum est.* Quo fiebat, vt aqua, vel vinū similiter pollue-rentur,quia erāt in huiusmodi vasis. *Omnis*, inquit, *cibus, quem comedetis, si fusa fuerit super eum aqua* (scilicet,quæ erat in huiusmodi vasis.) *immundus erit: Et omne liquens, quod bibitur de vniuerso vase, immundum erit.* His addenda videbantur ea quæ dixit Theophylactus.Legimus enim Leu.10. Dixitque dominus ad Aharon: vinum & omne, quod inebriare potest; non bibetis tu,& filij tui, quando intrabitis in tabernaculum testimonij ne moriamini: quia præceptum sempiternum est in generationes vestras. Et de Nazaræis Num.6.à vino,& omni, quod inebriare potest,abstinebunt.At si accuratius rem intueamur ipsi quidem peccabant, si vinum bibebant, vinum autem non fiebat immundum. Itaq; immunditia legis nulla contrahebatur.

Et varijs baptismatibus.] Varijs ac multiplicibus baptismatibus, idest, ablutionibus vtebantur Hebræi ad emundationem suam, & se & vestes suas sæpè abluētes:de quibus passim legimus in libris legis vt Leu. 11. &. 15. & Num. 19. denique Marcus capit. 7. ait. Pharisæi enim, & omnes Iudæi, nisi crebro lauerint manus,non manducant, tenentes traditionem seniorum:Et à foro nisi baptizentur, non comedūt. Et alia multa sunt,quæ tradita sunt illis seruare baptismata,calicum, & vrceorum,et æramentorum,& lectorum.

50 *In iustitijs carnis.*] In Græco est,iustificationibus quod vocabulū initio huius capitis exposuimus, & præcepta significare diximus. Vbi & Apostolus ait:

ait: *Habuit quidem, & prius iustificationes culturæ.* Et nunc licet interpres verterit, *Iustitijs*, idem valet, vt psal. 13. Iustitiæ Domini rectæ lætificantes corda, præceptum Domini lucidum illuminans oculos. Psa. 17. Quoniam omnia iudicia eius in cōspectu meo, & iustitias eius non repuli à me, quibus in locis lxx. posuerunt hanc eandem vocem Grecam. Hieronymus verò vertit præcepta. Cur autem dixerit *in iustificationibus carnis.* Theophylactus ita exponit: Hæ autem iustificationes fuerunt carnis, hoc est, mandata carnalia, carnem purgātia, &c. Cùm dicit, *carnis*, opponit id ei, quod ante dixerat, *Secundum conscientiam*, vt emundatio carnis sit exterior emundatio, qualis in lege dabatur ijs, qui immundum quippiam tetigerant, illis enim externis purgationibus non assequebantur, vt *secundum conscientiam*, idest, mente puri essent, sed vt mundi cēserentur, & tabernaculum, seu templum cum mundis adirent, & vt ea, quę munda erant, possent tangere. *Iustitia præcepta.*

Vsque ad tempus correctionis impositis.] Quoniam quæri poterat, cur Deus talia præcepta dedisset, quæ homines non intrinsecus, sed extrinsecus, emundarent: respondet Apostolus non fuisse illa data, vt perpetuo seruarentur, sed donec Christus veniret, & meliora atque vtiliora daret. Tēpus autem Christi & legis Euangelicæ vocat *Tempus correctionis*, quo ea quæ in lege fuerunt, corrigenda erant, hoc est, in meliora mutanda: Non enim erant illa quidem mala, sed infirma erant, nihil enim ad perfectum adduxit lex, & supplendum à Christo fuit, quod illis deerat. Theophylactus: *Ad tempus correctionis*, hoc est, ad Christi vsque aduentum, qui hæc emendaturus erat, ac veram & spiritualem Dei cultum introducturus. *Correctionem* Græcus interpres vocauit διόρθωσιν, de 51

quo vocabulo ita loquitur Ambrosius Catharinus: significat propriè quandã erectionem iuxta Budæum; quãdo quis lapsabundus aliquid apprehẽdit, quo se possit erigere. Talis erat Christus, sine quo nutabant Iudæi: quem qui apprehendit & eius mandata custodit, secure in eo innititur.

52 Hæc Catharinus, quę ego adnotaui, ne quis autoritate fortasse Budæi corrigendam translationem nostrã putaret. Neque enim Budæus, aut quiuis alius vnquã negauit ea voce significari correctionẽ, cũ διόρθῶν, & διόρθῶσθαι, Budæus ipse in eodem loco, idest, in commẽtarijs linguæ Græcæ docuerit esse corrigere: Sed docet διόρθωσιν, etiã dici cùm quis casurus aliquid nanciscitur, quo se erigat: quod verũ est. At in verba Apostoli nõ admodum quadrare videtur hęc interpretatio, cũ ille non de Iudæis, sed de præceptis legis verba faciat, quæ casura non se erexerunt, neque à Christo erecta sunt, sed penitus ceciderunt. Correcta autẽ rectè dicũtur, quoniam in melius mutata sunt, atque idcirco Græci expositores correctionẽ atque emendationem interpretati sunt. At videtur neq; correcta dici posse: permanet enim quod corrigitur, licet quædam in eo mutentur, vt verbi gratia, cum Alexãder (vt in eius vita scribit Plutarchus) Illiadem Homeri accepit, eo verbo Græco vtens dicit cùm correcta esset ab Aristotele, permansit opus, loci quidam in eo emẽdati sunt. At præcepta legis omnia perierunt.

53 Sed respondẽdum est, correcta dici, quia, licet ipsa perierint: manet tamen quod illa promittebãt, & quodammodo hac ratione, & ipsa permanent. Sed non est in hac re laborãdum, cùm rectè dicãtur corrigi, quæ in melius mutãtur, etiã si pereant, & contraria illis inducantur; vt si aliquem dicamus correxisse auaritiam, aut libidines, aut vitia ciuita-

ciuitatis. Esther. 8. Obsecro vt nouis Epistolis veteres Aman literæ, insidiatoris & hostis Iudæorum, quibus eos in cunctis prouincijs perire præceperat, corrigãtur. Corrigit etiam, qui ea quę desunt, addit. Vt Tit. 1. Huius rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea, quę desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros. Atq; hoc omnino est, quod nunc vult Apostolus: & eodem verbo vsus est, pro *Corrigas*.

Et quod ait impositis, Theophylactus & Oecumenius dictum docent, quia lex graue iugum fuit, proferuntque illud ex Act. 15. Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugũ super ceruices discipulorum, quod neq; patres nostri, neque nos portare potuimus. 54

Christus autem aßistens pontifex, &cæt.] Quoniam dixerat vsque ad tempus correctionis, nunc quodnam tempus illud sit, exponit, & quomodò Christus correxerit ea, quę deerant veteri legi, & eius sacerdotio, ac sacrificijs. Pro eo, q̃ interpres dixit, Assistens in Græco, vt omnes interpretãtur est Accedẽs. Interpres solet vertere veniẽs: vt Marci. 14. Et adhuc eo loquente venit Iudas Iohan. 3. Et veniebant, & baptizabantur. Et capitulo. 8. Et diluculo iterum venit in templum. Ex quibus intelligitur satis, *Aßistens*, idem esse, quod veniẽns, siuę accedens. Sed apertius ex. 1. Corin. 16. Cũ autẽ præsens fuero, quare cùm sit hoc loco verbũ 55 pręteriti temporis, idem est, ac si diceret, cùm pręsens fuisset Christus. Sed interpres dixit, *Aßistens*, quia præteriti temporis significatio, quæ non indicabatur, si verteret *veniens*, aut *accedens*, exprimitur, cũm dicitur, *Aßistens*, quia, qui assistit iam venerat. Quod dictum est in hunc sensum. Christus non accessit, non astitit ad sancta sanctorum, & intrare non potuit, sicut reliqui

Sacerdotes,sed affuit, & astitit, & introiuit, vt verus pontifex in sanctã sanctorum cœlestia,ideò enim pontifex appellatur Theophylactus: Non dixit autem, factus,sed, accedens pontifex: hoc est, in hoc ipsum veniens. Non prius accessit,& deinde casu ita eueniẽte factus est pontifex,sed scopus cur in terram deueniret,pontificatus erat, &c.

Futurorum bonorum.] Hoc est, vt nobis pontificatu suo futura bona compararet. Futura bona dicit ea, quæ Christus nobis meruit, maximè gratiam, & gloriam. Cum enim tempus legis appellasset *tempus instans*, tempus redemptionis vocauit *futurũ* vt ait Theophylactus. Hęc autem bona sacerdotiũ vetus hominibus comparare non potuit. Quod si *futura bona*, intelligere velimus bona cœlestia, id est, vitam beatam, in illis etiam gratiam contineri dicemus, sine quibus obtineri non possunt. Sed acutior est interpretatio Theophylacti.

57 *Per amplius & perfectius tabernaculum.*] Opponit Christum pontificem nostrum veteri pontifici & omnia quæ in illo præcesserunt, ostendit plenius & melius expleta esse in Christo. Hoc primum est, Pontifex ingressurus in sancta sanctorum, trãsibat per primum tabernaculum: Christus idẽ fecit, ingressurus in cœlum, trãsiuit per illud tabernaculum *Amplius*, id est, maius vt constat ex Gręco, *Et perfectius* illo, per quod transibat pontifex.

At quodnã hoc tabernaculum sit, difficillimè explicatur. Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius corpus Christi esse hoc tabernaculum affirmant: Theodoretus & Primasius, & Haymo, humanam Christi naturam. Carnem autem Christi dicunt esse *maius* siue *amplius* tabernaculum, quia in ea est Deus Verbum & omnis Spiritus sancti plenitudo: *perfectius*, autẽ eo quod maiora faciat, & accedẽtes ad se perficiat. Hæc expositio non parum iuuari

iuuari videtur verbis sequentibus, *Non manufactum, idest, Non huius creationis*, quia caro Christi non fuit virili opera concepta vt reliquæ, sed virtute spiritus sancti.

Hoc tamen inexplicatum reliquerunt Scriptores, quos nominaui, quorsum Christus dicatur per corpus suũ ingressus esse in sancta quomodo per corpus suum transierit, sicut põtifex transibat per tabernaculum: aut quid illi tabernaculo commune sit cum corpore Christi: non enim corporis Christi typum gerere primum tabernaculum Apostolus docuit, sed status veteris legis cum dixit: *Hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam adhuc priore tabernaculo habente statum*. 57

Alij hoc tabernaculum volunt esse cœlos, vt Sanctus Thomas, Alij Ecclesiam vt Caietanus, Catharinus beatissimam Virginem Mariam esse dixit. Sed qui hæc dicunt, oportet in sua quisque expositione eadẽ ostendat, quę in expositione Chrysostomi & Græcorum desiderari diximus: fortasse enim aut nullo modo aut nimis violenter ostendent.

Chrysostomum igitur, & Theophylactum sequendos censeo, atque ea, quæ illi prætermiserũt, ita forte haud incommodè explicabũtur. Docere nos vult Apostolus summum Christi amorem in nos, & vim magnam eius sacrificij, qui corpus suũ pro nobis obtulit, & multa in eo passus est: Ex quo & immensus amor ostenditur, & sacrificij virtus infinita. Corpus enim illud, quod pro nobis doloribus & cruciatibus obtulit, non alienum erat, sed suum, & corpus Dei verbi erat. Ac propterea hoc ipsum magis explicaturus intulit: *Neq; per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem introiuit semel in sancta*. Ingressurus est ergò in sancta 58

per corpus suum, idest, per oblationem corporis sui. Et sicut pontifex primum tabernaculum calcabat, vt in secundum ingrederetur, ita Christus carnem suam quodãmodo calcauit; quam manibus impiorum excarnificandam tradidit. Atq; illud tabernaculum non erat typus corporis Christi, sed status veteris legis: sed habet nunc aliquid commune cum carne Christi. Ad altare enim holocausti hostias immolabat pontifex, & idcirco per primum tabernaculum transibat, vt illę hostię immolarentur, & postea in sanctis thymiama incenderetur. Tabernaculum enim illud, quia in eo sacrificia consummabantur: figura fuit status veteris legis, in qua munera & hostiæ offerebantur
9 (vt dixit Apostolus) quæ non poterant iuxta conscientiam perfectum facere seruientem. Christus autem in carne sua obtulit hostiam patri, quæ homines consummat; & ideo meritò opponitur primo tabernaculo, & maius atque perfectius tabernaculum dicitur. *Maius* non mole sed virtute, id est, præstantius, in quo maior atque præstantior hostia oblata est; *perfectius*, quia hostiæ prioris tabernaculi non consummabant homines, hæc autem hostia consummat.

Non manufactum, idest, non huius creationis.] Tabernaculum illud manu artificum constructum est, hoc autē non hominum opera factum est, sed virtute Spiritus sancti. *Manufactū* χειροποίητον, appellare solet scriptura, quod hominum arte, & industria factum est, & *Non manufactum*, appellat non, quod non est factum, à Deo enim factum est, sed quod non est factum humano artificio. 2. Corinthio. 5. *Scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur: quod ædificationem ex Deo habemus non manufactam, & æternam in cœlis*, idest, corpus immortale & impatibile

Manufactum.

habitu-

habituri sumus. Act. capit. 17. *Hic cæli & terræ cum sit dominus, non in manufactis templis habitat.* Ita Eph. 2. circumcisionē Iudæorum vocat *Manufactam*, subindicans aliā esse eā, quæ à Deo fit in corde: *Qui docebamini præputium ab ea, quæ dicitur circumcisio in carne manufacta.* Marc. 14. *Quoniam nos audiuimus eū dicentem: Ego dissoluam tēplum hoc manufactum, & post triduū, aliud non manufactum ædificabo.* Si ædificaturus erat, quomodò *Non Manufactum?* Sed miraculose faciendum esse intellexerunt, & ideo *Non manufactum* dicunt. 60

Locus Isai. 66.

Ex his intelligitur locus difficilis in Isaiæ cap. 66. quem expositores ferè prætericrunt. *Cælum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum: quæ est ista domus, quam ædificabitis mihi? Et quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta sunt vniuersa ista, dicit dominus. Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum, & contritum spiritu & trementem sermones meos.* Si non vult habitarē in illis, quia 61
manu sua facta sunt, sed vult habitare in pauperculo & humili, quomodo constat hæc ratio? Num ille non est factus manu Dei? Hoc est, quod expositores præterijsse dixi, & ex dictis intelligetur. Quæ Deus iuxta vsitatum naturæ ordinem facit, manufacta appellat, quæ autem supra naturæ ordinem fiunt, non manufacta vocat; ac si diceret: omnia hæc ex quibus vos templum mihi construitis vt ligna, aurum argentum, æs, lapides, &c. manufacta sunt: ego autem quæro mihi templum non manufactum, idest, animam humilem, & sanctam, in qua libentius habito, quam in templo vestro.

Hunc sensum tacitè nobis tradidit Stephanus Act. 7. cùm ait: Salomon autem ædificauit illi domum, sed nō, Excelsus in manufactis habitat, sicut propheta dicit: *Cælum mihi sedes est, terra autē scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi? Aut quis lo-*

cus requietionis meæ est? Nonnè manus mea fecit hæc omnia?
62 Probat his verbis Deum non habitare in manufactis, ex eo quod ait: *Nonnè manus mea fecit hæc omnia?* Iure ergò corpus Christi, quod non cõmuni ordine naturæ genitũ est, sed subitò per Spiritũ sanctũ formatum, appellatur *Tabernaculum non manufactum.* Quod vt explicet Apostolus ait: *Id est, non huius creationis*, quod est, non huius structuræ aut fabricationis: non ita factum, vt reliqua corpora, non secũdum vsitatum ordinem naturæ, vt fiunt res naturales. Itaque non substantiam tollit, corpus enim Christi substantiæ nostræ particeps est, sed modũ generationis, aut fabricationis, quoniam perstat in Metaphora tabernaculi. κτίσιν, autẽ quam nũc vertit creationem, etiam creaturam solet appellare interpres vt Marci. 10. *Ab initio autem creaturæ masculum & fœminam fecit eos Deus.* Et Roma. 1. *inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur.* quamuis κτίσις, idest, creatura, pro re creata sæpè accipiatur, vt Mar. vltimo: *Prædicate Euangelium omni creaturæ*: melius hic pro ipsa creatione, siue fabricatione accipitur, quoniam corpus Christi non substãntia, aut natura, sed modo generationis à nostris differt.

Creatura.

63 Qui hoc tabernaculum cælos interpretãtur, aberrare omnino videntur à sensu Pauli, nam prima pars tabernaculi nequaquam cœlum significabat, sed statum veteris legis, vt ipse Apostolus docuit: Sancta sanctorum cœlum significabant. Nonnulli etiam eorum, vt sensum, quem volunt, reddant verba, nec cogãtur dicere Christum per cœlũ introijsse in cœlum, cum dicit: *Per amplius, Per*, non præpositionem esse dicunt, sed partem nominis, vt *Per amplius*, valde amplum, vt S. Thomas & Anselmus (si verè Anselmus fuit) & Lyranus, quod etiam subindicat Petrus Lombardus, cum in

Græ-

Græco ita apertum ſit eſſe præpoſitionem, vt errare queat nemo. Et S. Thom. hoc etiam recipit.

Neque per ſanguinem hircorum, aut vitulorum.] Pontifex ingreſſurus in ſancta ſanctorum hircum & arietem offerebat pro peccatis populi, vitulum verò pro ſe & pro domo ſua: quorũ ſanguine aſpergebat ſancta ſanctorum, & emundabat, vt latè traditum eſt à Moyſe, Leuit. 16. Propterea dixit paulò ante Apoſtolus: *In ſecundo autem ſemel in anno ſolus pontifex non ſanguine.* At Chriſtus ingreſſurus in cœlum meliorem ſanguinem fudit, quo verè ſordes animorum eluuntur.

Introiuit ſemel in Sancta æterna redemptione inuenta.] Vt pontifex ſemel in anno introibat, ita Chriſtus ſemel, vt pontifex in cęlum ingreſſus eſt, vt ad dexteram patris ſedens pro nobis interpellaret: *ſemel*, inquam, non vt pontifices qui ſingulis annis intrabant: quoniam ipſe inuenit nobis æternam redemptionem, id eſt, non defecturam vllo tempore, aut interituram, ſed ſemper duraturam. Chryſoſtomus ſic ait: quod Apoſtolus dixit: *Inuenta*. oſtendit eorum eſſe, quę admodum difficilè parantur, & præter expectationem eueniunt, &cęt. Meritò ergo dicit, *Inuenta*, vſque ad illud enim tempus nemo redemptionem illam inuenerat, nemo etiam, niſi fide illuſtratus talem redemptionem inueniri poſſe putaret. Quod verò Caietanus tranſlationem noſtram corrigit, & pro *æterna redemptione inuenta*, legi vult, *Æternam redemptionẽ inueniens*, cum verbum εὑράμενος, præteriti tẽporis ſignificationem habeat, atq; ita ipſe interpretetur, mirum eſt non vidiſſe, non potuiſſe melius reddi verba Græca, quã ab interprete reddita ſunt. Et Eraſmum, quẽ ipſe ſequi conſueuit, ita huiuſmodi participia vertere ſolere, quemadmodũ hic etiam vertit, *æterna redemptione reperta.* 64

Nunc ergo omnia meliùs intelligentur. Sensus totius periodi est, Christus, cùm venisset, & assisteret in sanctis, aut in primo Tabernaculo, hoc est, cùm hostiam suam in carne sua obtulisset, vt pontifex futurorum bonorum, non ibi restitit, vt reliqui pontifices, sed penetrauit in sancta sanctorũ, & nobis ea aperuit. Possumus etiam simpliciter interpretari: *Assistens pontifex*, id est, cùm venisset in mundum, vt pro nobis pontificis officio fungeretur. Quomodo intellexisse videtur Theophylactus.

Si enim sanguis hircorum, aut taurorum, &c.] Hirci &
65 vituli pro peccatis occidebãtur, siue tauri, vt modo diximus ex Leuit. 16. vacca etiam, siue vitula rufa immolabatur pro peccatis, & comburebatur, & illius cineres seruabantur ad purgationem immundorum. Numer. 19. *Colliget autem vir mundus cineres vaccæ, & effundet eos extra castra in loco purissimo, vt sint multitudini filiorum Israel in custodiam, & in aquam aspersionis, quia pro peccato vacca combusta est.* Nec mouere nos debet si modo vacca appelletur, vt in hoc loco Numerorum, modo vitula, vt apud Paulum, quemadmodum & tauros nunc vocat eos, qui in lege dicuntur vituli. Nam in huiusmodi nominibus alterum pro altero poni solet, quia propter ætatum confinium, vtrumque nomen habere possunt, vt infantem proximum pueritiæ: & infantem, & puerum vocamus, puerum proximum adolescentiæ: & puerum & adolescentem dicimus, atque ita in reliquis ætatibus, tam hominum, quàm cæterorum animalium, vt:

Ouid. lib. 3. Meta.

Namque ter ad quinos vnum Cephisius annos
Addiderat, poteratque puer, iuuenisque videri.

Et bouem nouellam, quæ scilicet iam pepererat Virgilius vitulam appellat:

Ego hanc vitulam ne forte recuses.

Bis venit ad mulctram, binos alit vbere fœtus. Eclo.3.

Depono: Ita etiam Hosee 10. *Ephraim vitula docta diligere trituram:* nam quæ terit, non vitula est, sed vacca. Similiter Iudic. 14. *si non arassetis in vitula mea.* Et vituli, seu vitulæ, quos erexit impius Ieroboham. 3. Regem 12. *vaccæ* in translatione nostra appellantur Hosee 10. *vaccas Bathauen coluerunt.* Ita etiam vacca rufa, quia erat ętatis integræ (sicut legimus Numer. 19. *Præcipe filijs Israel, vt adducant ad te vaccam rufam ætatis integræ,* rectè & vitula dicitur, & vacca. Et quam Moyses vocauit בָּרָה, id est, vaccam, lex. δάμαλιν, id est, vitulam vocant. Sed & citra confinium ætatum solent hæc nomina, altera pro alteris vsurpari, vt Luc. 2. Christus natus, eodem tempore infans, & puer dicitur: *Et inuenerunt Mariam, & Ioseph, & infantem positum in præsepio; videntes aut cognouerunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc.* 66

Inquinatos sanctificat ad emundationem carnis.] *Emũdationem carnis,* vocat externam emundationẽ, quæ animam non attingit, vt suprà exposuimus, num. 47. & 48. Et qualis esset hæc emundatio, ex ipsa scriptura intelligitur Num. 19. de aqua in quam cineres vaccæ inspergebantur, legimus, *Qui tetigerit cadauer hominis, & propter hoc septem diebus fuerit immundus, aspergetur ex hac aqua die tertio, & septimo, & sic mundabitur. Omnis qui tetigerit humanæ animæ morticinum, & aspersus hac commistione non fuerit, polluet Tabernaculum Domini, & peribit ex Israel: quia aqua expiationis non est aspersus, immundus erit, & manebit spurcitia eius super eum, &c.* Ita in alijs immunditijs fiebat. His purgabantur homines, vt diuinis officijs interessent, & res, quas contingerent, immundas nõ redderent, sed iuxta conscientiam non sanctificabãtur, id est, emundabantur. 67

Quanto magis sanguis Christi, &c. Si sanguis victimarum cum ex se purgandi vim nõ habeat, purificat carnem, quanto magis sanguis Christi, qui cùm sit sanguis Dei, infinitam virtutẽ habet, poterit purgare animã. Probat nunc quod dixit *æterna redemptione inuenta,*

Qui *per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, &c.*]Hoc est, qui non casu occisus est, sed ipse sponte sua se obtulit patri, vt suo sanguine
68 peccata nostra dilueret. Singula verba augent. Ipse se obtulit voluntate sua, vt patri persolueret, quod nos debebamus. Id autem non humano consilio factum est. sed *per Spiritum sanctum*, id est, Spiritu sancto eum ad id mouente, & hortante. Nec ipse maculam vllam habebat, quam necesse esset vt suo sanguine deleret, sed *immaculatus erat, & Deo* acceptissimus. Et sanguinem suum fudit, non vt se purgaret, sed vt nos mundi essemus. Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius putant id, quod dicitur. *per Spiritum sanctum*, ita dici, Non per ignẽ seipsum obtulit, vt vitula rufa, sed *per Spiritum sanctum*. Cæterum, vbi nos habemus, *per Spiritum sanctum*, in multis codicibus Græcis est per Spiritum æternum, & in translatione Syriaca, atque ita legerunt Theophylactus, & Theodoretus. Ita etiam vertit Erasmus, & Caietanus continuò correxit, *per Spiritum æternum.* Nec satis hoc fuit Erasmo, addidit. Atque in hunc modum legit & interpretatur Chrysostomus. Sed aut non legit tunc Chrysostomũ, aut dormiebat, cum legebat. Apertè enim ille legit *per Spiritum sanctum*.. Et Oecumenius eodem modo legit, vt ex eius interpretatione constat, licet in verbis Apostoli ante interpretationẽ positis scriptum sit, *per Spiritum æternum.*

69 Sed redeo ad Chrysostomum, nihil de æterno loquitur, sed ita ait: Qui per Spiritum, inquit, Sanctum

ctum se ipsum obtulit, &c. Est quidem in margine positum *æternum*, quod fortasse decepit Erasmum, sed in Græco planè dicit, *Qui per Spiritum sanctum*, Ex quo non colligimus codices Græcos, quos noster interpres secutus est, vt antiquiores, ita etiã fuisse & veriores. Quod si sensum Apostoli inspiciamus aptius illi est dicere, *per Spiritum sanctum*, quam *per Spiritum æternum*, vt dicamus Spiritum sanctum, cuius est sanctificare homines, illum impulisse vt se se patri offerret quo suo sanguine homines sanctificaret. Ad hoc autem non ita aptum erat nomen æterni. Fortasse etiam non ineptè interpretabimur, hic loqui Apostolum de Spiritu creato Christi, quoniam *Spiritus* ponitur in Græco sine articulo, qui frequentissime huic nomini additur, *Spiritus.* cùm spiritus creator significatur. Ac si ita accipiamus, sensus erit: Qui per suum sanctum Spiritum, 70 id est, per sanctitatem spiritus sui, qua & Dei gloriam, & hominum salutem cupiebat, obtulit se. Similiter intelligi potest illud Actó.1. vbi eodem modo loquitur Lucas: *vsq; in diem, qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit assumptus est*. Apostolis præcepit: *Prædicate Euangelium omni creaturæ, &cæt. Per Spiritum sanctum*, id est, per sanctitatem spiritus sui, qua omnium hominum salutem quęrebat.

Simile est illud Marc.2. *Quo statim cognito IESVS Spiritu suo, quia sic cogitarent intra se. &c.* Et Ioan. 4. *In Spiritu & veritate oportet adorare.* Et Gal.5. *si Spiritu viuimus, Spiritu & ambulemus.* Spiritus etiam pro voluntate ponitur, quomodo Chrysosto. in Matth.5. interpretatur illud: *Beati pauperes Spiritu*, & illud Acto.20. *Et nunc ecce allegatus ego Spiritu vado in Ierusalem.* Quare non incommodè etiam exponere possumus, *per Spiritum sanctum*, id est, per voluntatem suam Sanctam. Nec hoc dico, quod ignorem de spiri-

71 ſpiritu creatore rectè hæc intelligi (id enim mihi magis probatur) aut ſæpè etiam poni Spiritum ſine articulo pro ſpiritu creatore, non rarò enim id fit, ſed quod cum pro ſpiritu creato poni ſoleat ſæpè ſine articulo, rectè vtroque modo interpretari poſſumus, id eſt, de ſpiritu creatore, & de ſpiritu Chriſti creato.

Emundabit conſcientiam noſtram.] Non carnē, vt ceremoniæ legis, ſed animam, vt iam ſuprà expoſuimus num. 42. & 43. In quibuſdam Græcis codicibus nunc legitur, *Conſcientiam veſtrā,* Chryſoſtomus legit, *Conſcientiam noſtram,* & Theodoretus & Syriaca translatio, & nonnulli Codices Græci habent *noſtram.* Atque ita legendum eſt, ſicut habent Latini codices, citius enim Græci corrumpi potuerūt quam Latini, vt facilè intelligit gnarus Græci ſermonis. Prӕtereà cur Apoſtolus potiùs diceret, *Conſcientiam veſtram,* quàm *noſtram,* cùm omnes ſanguine Chriſti emundemur?

72 *Ab operibus mortuis.*] Ita etiam peccata vocauit, c. 6. *Non rurſum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis,* Chryſoſtomus: Benè dixit ab operibus mortuis, ſi quis enim tangebat mortuum, polluebatur. Et hic ſi quis tetigerit opus mortuum, contaminatur per cōſcientiā. Et poſteà: Mortua quippè omnia opera ſunt, quæ vitam non habent, quæ putorem ſpirant. Sicut enim corpus mortuum ad nullum ſenſum eſt vtile, verùm etiam contriſtat appropinquantes: ſic & peccatum confeſtim rationem noſtram percutit, &c. multa enim huiuſmodi ſcribit Chryſoſtomus in morali homil. 16. Theodoretus. Mortua enim opera appellauit male olentia & improba.

Ad ſeruiendum Deo viuenti.] Non emundamur, vt tantum mundi ſimus: ſed vt mūdi Deo ſeruiamus Tit. 2. *Qui dedit ſemetipſum pro nobis vt nos redimeret ab omni*

mni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. *Viuenti* autem dixit, quoniá dixerat, *ab operibus mortuis*, quasi docens Deo viuo non placere opera mortua, sed longè ea esse ableganda ab illo, qui seruire Deo vult. Chrysostomus: Hic (inquit) manifestat Paulus quia opera mortua habentes, non possunt seruire vero & viuo Deo, quia illa mortua sunt, & falsa &c. Ex his verbis intelligi videtur Chrysostomum hic legisse, *Ad seruiendum Deo viuenti & vero.* Ita etiam legit 73
Theophylact. sed in multis codicibus Græcis deest, Et vero, & in codicib. Latinis & in translatione Syriaca.

Et ideo noui testamenti mediator est, &c.] Quod dicit: *Et ideo* hunc sensum habet. Quia sanguis eius emūdat conscientiam nostram ab operibus mortuis, nec sacrificia legis id præstare potuerunt, mediator factus est noui testamenti, quo non bona temporalia, sed æterna promittuntur. Mediator testamenti dicitur is, qui efficit, vt alij consequantur quod in testamento promittitur. Ita ipse Apostolus explicat verbis sequentib. *vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priori testamento repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis.*

Morte intercedente.] In Græco est *morte facta*, cum prius ipse testator mortuus fuerit. Quod cur dicat exponit paulò post: vbi enim testamētum est, mors necesse est intercedat testatoris: Ne quis putaret mortem Christi, aut dedecori Christianis esse debere, aut ex imbecillitate eius esse, ostendit nos non potuisse hæreditatem consequi nisi per ipsam, & tantam fuisse eius potentiam, vt omnia peccata delere possit.

In redemptionem earum præuaricationum, &c.] Tantæ, 74
inquit, virtutis fuit passio Christi, vt ne Sancti qui-

quidem, qui in veteri testamento fuerunt, salutē sine ipsa consequi potuerint, quoniam peccata illis remitti non potuerunt, nisi per sanguinē Christi qui fundendus erat in pretium redemptionis, cuius effusionem sacrificijs suis præfigurabant, & per eum delenda esse peccata profitebantur. Quare peccata ita tunc remittebantur, vt sustineri à Deo viderentur, quia pretium eorum nondum erat solutum, sed exspectabatur soluendum, sicut idem ait Rom. 3. *Quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum in sustentatione Dei, &c.* Sed cur non locutus est etiam de peccatis eorū qui vixerunt in lege naturæ, quandoquidem nec illa remittebantur, nisi propter passionem Christi futuram? Scribebat ad Hebræos, quibus metuebat, ne fortè plusquam par erat legi tribuentes, ad illam reuerterentur, ideoque semper legis infirmitatem demonstrat. Deinde nihil opus erat de illis loqui. Nam si Hebræi, qui à Deo per Moysem
75 acceperant legem, & ritus sacrificiorum pro peccatis, emundari sacrificijs illis non potuerunt, sed per sanguinē Christi sanctificati sunt: multò minùs, qui erant in lege naturæ, potuissent suis sacrificijs emundari, quę à Deo data non erant. De lege noua nihil necesse erat dicere, quæ non habet sacrificium nisi corporis & sanguinis Christi, & sacramēta, quæ ex passione & sanguine Christi vim habent sanctificandi.

Repromissionem accipiant, qui vocati sunt æternæ hæreditatis.] Cùm dicit, *Qui vocati sunt*, eos intelligit qui tempore legis vocati sunt ad vitam æternam, vt ex præcedentibus intelligitur. Illud autem *æternæ hæreditatis*, videtur referri posse ad *vocati*, vt *vocati æternæ hæreditatis* dicantur, qui ad æternam hęreditatem vocati sunt sicut est in translatione Syriaca,

Qui

Qui vocati sunt ad hæreditatem æternam, & sicut *vocati Iesu Christi*, dicuntur, qui à Iesu Christo, vel ad Iesum Christum vocati sunt. Roman. 1. *In quibus estis, & vos vocati IESV CHRISTI.* Sed præstat vt ita intelligamus, vt qui vocati sunt accipiāt repromissionem æternæ hæreditatis. Et cùm dicit *repromissionem*, non ita accipiendum est, quasi iteratam promissionem intelligat: sed mos est Hieronymi & interpretis noui testamenti dicere Repromittere, & Repromissio, pro Promittere, & Promissio. Nam & in hoc loco & in alijs quos indicabimus, simpliciter est in Græco ἐπαγγελία, i. promissio. Et ad Ephes. 6. vbi habemus: *Quod est mandatum primum in promissione.* Hieronym. in eiusdem loci commētarijs legit: *In repromissione*, & sæpè eodem vocabulo vtitur Rom. 4. *In repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidentia*, Gal. 3. *Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus.* Hebr. 11. *adepti sunt repromissiones.* 76

Repromissio.

Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.] Ostendit necessitatem mortis Christi quæ idcircò non debet dedecori esse fidelibus, sed gloriæ. Hæreditas æternæ vitæ testamēto promissa est hominibus. Vbi autem testamētum est, id est, cùm testamentum fit & cùm bona alicui testamento legantur, necesse est, vt prius testator moriatur, quo hæreditas adeatur. Aliud est, si non testamētum sit, vt si per donationem aliquid promittatur, aut detur: tunc enim non est necesse mori eum, qui donauit.

Testamentum enim in mortuis confirmatum est.] Rationem reddit eius, quod dixit proximo versiculo. 77
Quoniam testamentum non est confirmatum nisi in mortuis, id est, non habet vllā vim testamentū, nec per illud aliquid peti potest, donec mortuus sit testator: dum enim viuit mutare sententiam

poteſt,& aliter teſtamẽtum inſtituere. In hoc verſiculo & in præcedenti lapis offenſionis, & petra ſcãdali eſt ijs,qui de autoritate huius Epiſtolę dubitarunt (& hoc argumento ſibi triumphare videntur) quod illius ſcriptor à pacto ad teſtamentum tranſierit,& cùm in lege de pacto,ſiue de fœdere ſemper ſit ſermo, ille quod de pacto dictum erat, in quo non eſt neceſſaria mors promittentis, transferat ad Teſtamentum, quod ſine morte teſtatoris firmum non eſt. Eraſmus quidem in annotationibus hinc ſibi colligere videtur hanc Epiſtolam ſcriptam eſſe ab aliquo, qui Hebraicè neſcierit. Et Caietanus ait: Hinc, vt prædiximus, non paruum argumentum ſumitur, & quod Græcè ſcripta eſt Epiſtola, & quod Paulus nunquam
78 viderit illam. Et cap.1. ait: vnde reſponderi poteſt autori huius Epiſtolæ,quod de teſtamẽto propriè ſumpto migrat ad pactum,aut quod errat putando in Exodo ſermonem eſſe de Teſtamento, &cæt. Hoc dicit Caietanus, quoniam continuò Apoſtolus refert verba capitul. 4. Exodi, quaſi de teſtamento dicta, cùm dicta ſint tantum de pacto.

Hanc obiectionem Ambroſius Catharinus lib. 1. annotationum in commentaria Caietani in ſeptima annotatione,& F.Michaël de Medina lib.6. de recta in Deum fide cap.25. in ſexta obiectione, ita ferè diluunt, Paulum ipſum in Epiſtolis alijs, quas eius eſſe nemo dubitauit, pro eo quod eſt in Hebræo ברית dicere teſtamentum, vt Roma.9. *Quorum eſt adoptio filiorum,& gloria,& teſtamentum.* Gal. 3. *Teſtamentum confirmatum à Deo quæ poſt quadringentos trigenta annos facta eſt lex, non irritum facit,&cæ.* Et ca.4. *Hæc enim ſunt duo teſtamenta, vnum in monte Sina in ſeruitutem generans,&c.* 1. Cor. 11. *Hic calix nouũ teſtamentũ eſt*

Teſtamentum.

79 *in meo ſanguine.* Deniq; in plurimis locis veteris teſta-

ſtamenti hoc vocabulũ eodem modo vſurpatur.

At quid ad rem? Fatemur Teſtamentum ſæpè appellari, quod Hebraicè dicitur ברית ſed teſtamentum tunc pro pacto poni dicemus, nõ pro eo, quod propriè Teſtamentum dicitur, in quo mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris. Addit Catharinus etiam teſtamentum dici ſecundum propriam rationem Teſtamenti in ſcriptura, vt Zachariæ 9. *Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos tuos de lacu, in quo non erat aqua.* Et Lucæ 22. *Hic eſt calix nouum teſtamentum in ſanguine meo.* Sed hoc, inquit, decepit Caietanum quod vt ignarus legum non putauit pactum conuenire cum Teſtamento, vt idem & pactum, & Teſtamentũ dici valeat, &c. Ad hęc idem reſponderi põt, id eſt, Teſtamentum poni pro pacto, quandoquidem Hieron. in eadem verba Zachariæ ait: *In ſanguine teſtamenti, ſiue pacti tui.* Et paulò poſt, idem cẽſet de verbis Euangeliſtæ. Ita enim ait: De hoc ſanguine teſtamenti, & ipſe futurã indicans paſſionem ad diſcipulos loquebatur: *Accipite & bibite ex hoc omnes, hic eſt enim calix noui teſtamenti in ſanguine meo, &c.* 80 Matth. 27.

Et quamuis illi daremus, quod vult, quid refert teſtamentum propriè dici nonnunquàm in ſcriptura, ſi in loco, de quo quæſtio eſt, non propriè, ſed pro fœdere accipiatur? Quod noſtra trãſlatio confirmat, in qua legimus Exod. 24. *Hic eſt ſanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiſcum.* Liberius Canus locutus eſt, qui libr. 2. de locis Theologicis capit. 11. ait: In nomine igitur Hebraico Paulus ludere potuit Rhetorum more, & vocem à proprio ad improprium ſignificatum flectere, &cæt. Dicit etiam vetus illud fœdus teſtamentum fuiſſe obſignatum à viuo, ſed apertum poſtea moriente Chriſto, vt velum ſciſſum oſtendit, ac per Euangelicam legem velut per codicillum abolitum.

Atque vt hoc firmius eſſet, dixerat prius, בְּרִית teſtamentum verti à noſtro interprete, vt in loco indicato Zachariæ & pſalmis.

Sed quæro, primùm ſi בְּרִית teſtamentum vertitur, cur non id factum ſit, in quo maximè loco opus erat, id eſt, in illis verbis Exodi, quæ refert A-
81 poſtolus, in quo fœdus dicitur? Deinde, quod in Exodo fœdus appellatur, vnde probat eſſe teſtamentum præſertim, cùm probare nequeat teſtamentum propriè accipi ab interprete in locis indicatis, ſed pro fœdere, aut pacto, vt ſemper ſolet. Denique fœdus illud veteris legis præſtitit, quod promiſit ante mortem teſtatoris. Nam terrã promiſſionis, & cætera quæ illis promiſſa erant, acceperunt Hebræi: non ergo teſtamentum fuit, ſed fœdus, aut promiſſio, quandoquidem ſine morte teſtatoris firmum & ratum ſemper fuit. Alij aliter ſoluunt hanc quæſtionem, quorum ſolutionib. referendis, ac refutandis immorari non libet.

Vera expoſitio. Melius, atque eruditiùs illis reſpondit noſter Robertus Bellarminus in 1. Tomo ſuarum contro-
82 uerſiarum lib. 1. cap. 17. vbi docet de eadem re loqui Moyſem & Paulum: Et Moyſem quidem vocare pactum, ſed de pacto loqui de danda hæreditate poſt mortem teſtatoris, ac propterea ſanguinem aſperſiſſe in populum, qui figura erat ſanguinis Chriſti pro nobis effundendi: Paulum autem vocare teſtamentum, ſed intelligere non de qualicunque teſtamento, ſed de conditionato, id eſt, de eo, quod ſimul eſt pactum. Hoc eſt, vtuntur quidẽ diuerſis vocabulis, ſed rem tamen eandem Moyſes & Paulus ſignificant.

At quæret quiſpiam vnde probetur Moyſem nõ loqui de quouis pacto, ſed de pacto dandæ hæreditatis poſt mortẽ teſtatoris, & Paulum nõ loqui de

de omni teſtamento, ſed de eo, quod ſimul eſt teſtamentum, & pactum. Mihi ita res videtur explicanda. Duo ſunt teſtamenta propriè accepto nomine teſtamenti, vetus, & nouum. In vtroq; promittebatur filijs Dei hæreditas regni cœleſtis, in nouo apertè, in veteri quaſi per ęnigmata, per terram videlicet promiſſionis, & alias huiuſmodi figuras. Quod Paulus perſpicuè docuit in hac Epiſtola cap. 4. docens Hebræos non introijſſe in requiem Domini, quamuis eos Ioſue introduxerit in terram promiſſionis: *Iterum*, inquit, *terminat diem quendam hodie in Dauid, dicendo, hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra. Nam ſi eis Ieſus requiem præſtitiſſet, nunquam de alia loqueretur poſt hac die, & cæt.* Hæreditas autem, quæ in veteri teſtamento promittebatur, non erat danda donec teſtator moreretur: Promittebatur igitur in eo, non dabatur.

Teſtamēta duo.

83

Et vt ſciremus non eſſe dandam antequam ſanguinem effūderet teſtator Chriſtus, qui per Moyſem legem dedit (omnia enim, quæ ad hominum ſalutem ante Chriſti aduentum facta ſunt, cū ſint communia omnibus perſonis, Chriſto attribuuntur, qui venturus erat ad eos liberandos) etiā primum teſtamentum ſanguine victimarum confirmatū eſt, vt ſtatim ait Apoſtolus. Et ſicut in illo teſtamento per terrā promiſſam, filijs Abrahæ promittebatur cœleſtis hæreditas, ita in ſanguine victimarū promittebatur ſanguis Chriſti, per quē danda erat. Et quoniam in hoc teſtamēto nec data eſt, nec dari potuit hæreditas, oportuit vt illi nouum teſtamentum ſuccederet, in quo nō per figuras, ſed apertè promittitur, & datur, quia confirmatum eſt, nō ſanguine animalium, ſed ſanguine ipſius teſtatoris.

Quod rectè animaduertit Lactantius li. 4. ca. 20.

84 cùm de duobus teſtamentis ait: Iudæi veteri vtuntur, nos nouo: ſed tamen diuerſa nō ſunt, quia nouum, veteris adimpletio eſt, & in vtroque idem teſtator eſt Chriſtus, qui pro nobis morte ſuſcepta nos hæredes regni æterni fecit, abdicato, & exhæredato populo Iudæorum, ſicut Ieremias propheta teſtatur, cum loquitur talia: *Ecce dies venient, dicit Dominus, & conſummabo domui Iſrael & domui Iuda teſtamentum nouum, non ſecundūm teſtamentum quod diſpoſui patribus eorum, &c.*

Quod ſi quærat quiſpiam, quid nouo teſtamento opus fuerit, cùm ſatis eſſet primum, confirmatū morte teſtatoris. Reſpōdebimus primum ſolis filijs Abrahæ ſecundum carnem datum eſſe: quare nouum fieri oportebat, in quo & populus ingratus exhæredaretur, & omnium nationum homines, hæredes inſtituerētur, vt intelligitur ex verbis Ieremiæ.31. citatis à Paulo ſupra cap. 3. Rectè igitur Apoſtolus noſter argumētatur, nec à fœdere tranſit ad teſtamentum, ſed à teſtamento ad teſtamentum, à nouo ad vetus. Non quod ברית Teſtamentum propriè ſignificet (vt quidam fruſtra contendunt) ſi enim id ſignificaret, in eo loco maximè exprimi oportuit, quem ad confirmationē verborum ſuorum protulit Apoſtolus, nec quod more Rhetorum ludat, & vocabulum à proprio ſignificatu ad improprium flectat. Berith enim pactum ſignificat, non magis hoc, quàm illud ſed omne pactum. Teſtamentum autem, de quo loquimur, pactū quoddā eſt, nec enim eſt abſoluta promiſſio: *Lego tibi regnum cælorum*, ſed conditione addita, *ſi mandata mea ſeruaueris. Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata* Et in lege pacta vocari poſſunt *Matt.19.* alia, ſed illud de quo loquimur, etiam teſtamentum eſt, quia pactum, in quo hæreditas promittitur, quæ niſi moriente eo, qui pepigit, dari non poteſt,

poteſt, propriè teſtamentum, & vocatur & eſt. Teſtamentum enim (vt eſt in lege 1. D. de teſtamẽtis) eſt voluntatis noſtræ iuſta ſententia de eo, quod quis poſt mortem ſuam fieri velit. Et tota lex quæ hanc promiſſionem continet, & ea quibus ad illã peruenitur, meritò teſtamẽtum dicitur. Quod ergo obſcurius dictum fuerat à Moyſe, hoc Paulus ſuo more nobis explicauit.

Atque hinc factum arbitror vt lxx. ſemper fere verterint Berith in διαθήκην quę vox proprie teſtamentum ſignificat quoniam promiſſio hæreditatis, & promiſſio omnium, quib. peruenitur ad hæreditatẽ, rectè vt ante diximus, teſtamentum vocentur. Et huc pertinent omnia, quæ ſunt in lege. Deinde quaſi per ſimilitudinẽ, nomen ad alia pacta tranſtulerunt διαθήκην dicẽtes pro συνθήκην quomodo vertere ſolet Aquila. Ac idcircò fortaſſè Hierony. dixit in c. 2. Malac. Teſtamentum in pleriſq; ſcripturarum locis nõ voluntatẽ defunctorum ſonare, ſed pactũ viuẽtium. Errant ergo qui vetus, aut nouum inſtrumentum dicere malunt, quàm teſtamẽtum, cùm plenius & melius rem ipſam explicet teſtamẽtum, quàm inſtrumentum. Errant etiam qui putant Græcam illam vocem ſonare potiùs fędus quàm teſtamentũ cùm & Græca vox id ſignificet propriè, & verè il- 86
lud teſtamentũ dicatur. Quomodo multa in ſcriptura accipienda ſunt, vt Epheſ. 2. *Alienati à conuerſatione Iſraël, & hoſpites teſtamentorũ promiſsionis*, i. in quibus continetur promiſſio æternæ hæreditatis, in nouo enim, & in veteri continetur, vt diximus. Et Act. 3. *Vos eſtis filij prophetarum & teſtamenti quod diſpoſuit Deus ad patres noſtros*. Et Matt. 26. *Hic eſt enim ſanguis meus noui teſtamenti*, id eſt, quo fuſo, nouum teſtamentum confirmandum eſt, vt hæreditas detur filijs. Et Galat. 4. *Hæc enim ſunt duo teſtamenta, & cæt.*

Et quidem in nouo teſtamento, rectè & propriè
ita vertitur, cum ſit in Græco διαθήκη, In ve-
teri autem cur lxx. ſemper teſtamentum verterint
paulò ante diximus.

Sed ais, cur Hieronymus non vertit *teſtamentum*
in multis locis ſcripturæ, ſed *fœdus*, aut *pactũ* & præ-
ſertim in eo loco, quem Apoſtolus de teſtamento
propriè dicto interpretatus eſt? Quoniam fideliſ-
87 ſimè vertere voluit, & Berith, pactum, aut fœdus
ſignificat, non teſtamentum, quatenus videlicet
diſtinguitur à pacto. Sed ſi tale pactũ ſit, vt habeat,
quæ in Teſtamento requiruntur, poterit & teſta-
mentum vocari. Itaque ſi ſenſus tantum, & rerum
rationem habere voluiſſet, rectè vertiſſet Teſta-
mentum, vt fecêre lxx. hoc enim pactum verè te-
teſtamentum eſt conſideratis ſingulis, quæ in illo
ſunt, ſed Berith pactum tantum ſignificat, aut fœ-
dus; ſiue teſtamentum ſit, ſiue nõ ſit. Quare vocem
reddidit, quam debebat, ſenſum lectori intelli-
gendum reliquit. Quemadmodum verbi gratia, ſi
in pſalm. 94. vertiſſet: *Probauerunt me, & viderunt mi-
racula mea*, non falſum vertiſſet, verè enim miracu-
la fuerunt illa, quæ viderũt in deſerto: ſed cùm in
Hebræo & in Græco eſſet vocabulum ſignificans
opera, & opus dicatur factum quoduis, ſiue ſit mi-
raculum, ſiue non ſit, melius vertit: *Et viderunt ope-
ra mea*. Atque hoc quod dico, in illis veteris teſta-
menti libris obſeruatum eſt, quos Hierony. vertit
ex Hebræo, in quib. *Teſtamentum* pro *fœdere* ponit, vt
Ierem. 31. *Et feriam.* (ſiue diſponã) *domui Iſrael, & do-
mui Iuda pactum* (ſiue Teſtamentum) nouum. Quod
in codice prophetarum virgulis claudit, vt paren-
88 theſim, ex translatione lxx. ſumptum eſt. Itaq; ille
ſemper pactũ vertit, teſtamenti autem nomen po-
nit ex lxx. Ita etiam in ſequentibus, *non ſecundum
pactum* (ſiue teſtamentum, & cæt. Et poſtea: *pactum*)
(ſiue

(ſiue teſtamentum) &c.Deinde in commentario reddens rationem, cur non *Teſtamentum* verterit, ſed *pactum*: Quod autem, inquit *pactum* pro *Teſtamẽto* ponimus, Hebraicæ veritatis eſt. Hoc eſt, Quod pro eo quod lxx. verterunt *Teſtamentum*, ego *pactum* verto, facio vt proprietatem Hebraici vocabuli Berith vere reddam.Deinde magis explicat, quod diximus cùm addit.Licet Teſtamentum rectè pactum appelletur,quia voluntas in eo, atque teſtatio eorum, qui pactum ineunt, continetur. Hoc eſt, quamuis teſtamentum etiam pactum quoddã ſit, quia continet voluntatem eorum qui pactum ineunt. En Hieronymus ipſe rationem translationis ſuæ reddit eam prorſus,quam diximus.

In cap.autem nono Zachariæ; quoniam locus erat vulgatus & celebris in Eccleſijs,in quib. ſem-
per iuxta lxx.legebatur: *Et tu in ſanguine teſtamenti*, 89
&c.retinuit quidem nomen Teſtamenti, ſed quid eo intelligeret,expreſsit in commentario dicens: in ſanguine Teſtamenti ſiue pacti tui. Et in illud Malachiæ.2.*vt eſſet pactum meum cum Leui*,ait:Notandum quod Berith verbum Hebraicum Aquila συνθήκην, ideſt, pactum interpretatur. lxx. ſemper διαθήκην, ideſt, Teſtamentum, & in pleriſque ſcripturarum locis Teſtamentum non voluntatem defunctorum ſonare, ſed pactum viuentium, &c. Ex his duobus locis Hieronymi facilè intelligimus quomodo *Teſtamentum* accipere debeamus,cùm illud legimus in libris ab eo verſis ex Hebræo. Dixi in libris verſis ex Hebræo verti *pactum*, aut *fœdus* aut *Teſtamentum* pro pacto poni, quoniam in libris verſis ex Græco, cum in illis ſit διαθήκη quod propriè *Teſtamentum* ſignificat, & ſæpè pro pacto vſurpatur, licet ſæpè *Teſtamentum* propriè accipere,vt in Eccleſiaſtico,in ſapientia, in pſalmis, qui nunc in Eccleſia leguntur, in

secundo Machabæorum: quoniam non constat an in Hebræo fuerit eo loco vocabulum propriè sig-
90 nificans Testamentum. Quamuis cùm in libro psalmorum multis in locis legatur testamentum, Hieronymus in eo, quem vertit ex Hebræo, ne semel quidem vertit *Testamentum*, sed semper *pactum*, aut *fœdus*.

Ex quo satis intelligimus, quid ipse senserit. Atque in alijs libris versis ex Hebræo, cùm posuit *Testamentum* magis fecisse, ne toties videretur discrepare ab editione lxx. quæ tunc in ore omnium erat, aut ne vocabula iam vsu omnium detrita, aut celebriora quædam quæ sine inuidia mutari non poterant, mutare velle videretur quàm quod id ipse optimum putaret. Vt cùm arcam fœderis appellat arcam testamenti, cùm dicit in mōte testamenti, Isai. 14. aut Zachar. 9. *Tu autem in sanguine testamenti tui*, &cæt. Et Malach. 3 *Et statim veniet ad templum Sanctum suum Dominator, quem vos quæritis, & Angelus Testamenti, quem vos vultis.* Danielis quidem. 3. capitul. vertit: *Ne dissipes testamentum tuum.* Sed id non in Hebræo se reperisse dicit, sed in Græco. Et in cap. 11. eiusdem prophetiæ, cùm verba occurrant, quæ veteres de Antichristo interpretatos esse dicit, et ipse plenius in eo complenda esse affirmat, atque idcirco vulgatiora erant. Et si *Testamentum* vertat, *pactū* interpretatur. Et in illud: *Et reuertetur, & indignabitur contra testamentum sanctuarij*: significantius, inquit, interpretatus est Aquila: Et cogitabit vt deseratur pactum Sanctuarij.

91 *Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.*] Cęsę enim sunt victimæ, vt testamentū illud morte confirmaretur, sed vt erat promissio, & nō dabatur hæreditas, ita confirmatum est, non morte ipsius testatoris, sed immolatione victimarum

quæ

quæ erant figura & promissio quædam mortis futuræ testatoris. Quæ autem erat hæc firmitas, quādoquidem nulla post cædem victimarum erat hęreditas? Erat firmitas, quæ tunc esse poterat, vt scirent homines dandam esse aliquando hæreditatem, ac moriturum esse testatorem. Quid autem sit *Dedicatū*, ita interpretatur Theophylactus. Hoc est, principium constitutionis, & confirmationis accepit. Chrysostomus, Firmum factum est, roboratum est. Syriaca translatio: Confirmatum fuit. In Græco est ἐγκεκαίνισαι, quod verbū propriè dicitur, cùm res noua, iam perfecta & absoluta, in vsum venire incipit, vnde Encænia dicta sunt, cùm dies festus agebatur dedicationis templi. Iohannis 10. *Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis.* Eodem verbo vtitur in hac Epistola capitul. 10. vbi ait: *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, quam initiauit nobis viam nouam;* &cæt. quo in loco eleganter interpres ἐνεκαίνισεν, vertit *initiauit*, idest, ipse prius per eam ingressus est, vt nos postea ingrederemur. Ita ergo nunc ait, *Primum testamentum sanguine dedicatum esse*, quia primum facta est promissio, deinde sanguine victimarum testamentum confirmatum in vsum hominum venire cœpit, & quasi possessio eius illis data est. *Encænia.*

Lecto enim omni mandato legis. &cæt. de hoc legimus Exod. 24. *scripsit autem Moyses vniuersos sermones domini, & mane consurgens ædificauit altare ad radices mōtis, & duodecim Titulos per duodecim Tribus Israël. Misitq; iuuenes de filijs Israël & obtulerūt holocausta, immolauerūt que victimas pacificas Domino, vitulos. Tulit itaq; Moyses dimidiam partem sanguinis, & misit in crateras, partem autem residuam fudit super altare. Assumensque volumen fœderis, legit audiente populo* &cæt. *Ille verò sumptum sanguinem respersit in populum, & ait: Hic est* 92

sanguis

ſanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiſcum ſuper cunctis ſermonibus. Ex his, Pauli verba intelliguntur. In eo autem, quod ait: *Lecto enim omni mandato*, fruſtra Eraſmus corrigit, *Dicto enim*, &cæt. quoniam eſt λαληθείσης, *Dixit enim*, ſed ex libro dixit, vt verba Exodi oſtendunt, quid eſt autem legere, niſi ex ſcripto dicere? Et quod ait: *Omni mandato legis*, in Græco eſt, *Secundum legem*, quod ita interpretatur Theophylactus: ideſt, perinde ac Dominus lege ſanxerat, vt mandata eius pronunciarentur ad aures vniuerſi populi: vel vniuerſum mandatum, quod lege continebatur, &c. Et hunc ſenſum noſter interpres ſecutus eſt.

Sed maior oritur ex his verbis dubitatio, vnde Apoſtolus acceperit Moyſem tuliſſe ſanguinem hircorum cum aqua & lana coccinea & hyſſopo, cùm nihil huiuſmodi legamus in libro Exodi. Re-
93 ſpondet S. Thomas Apoſtolum in lege nutritum cognouiſſe in huiuſmodi emundationibus aſſumi ſolere ſanguinem hircorum, aquam, lanam coccineam, hyſſopum. Reſpondet etiam hâc fuiſſe primam ſanctificationem, qua virtute continebantur reliquæ, quæ fiebant; inter quas potiſsima fuit illa, quæ fiebat in die Expiationis Leu. 16. in qua erat ſanguis vituli & hirci: Et altera de vitula rufa, in qua erat aqua, & lana coccinea, & hyſſopus. Num. 19. Priori reſponſioni. S. Thomæ ſubſcribit Lyranus, dicitque credendum eſſe Apoſtolo, nec omnia fuiſſe in Exodo ſcripta.

De hac re magnum apud expoſitores & Exodi & huius epiſtolæ ſilentium eſt. Mihi videtur Paulus in lege doctiſsimus ex his verbis Moyſis, atque ex alijs, Spiritu ſancto inſpirante, intellexiſſe factum fuiſſe, quod ipſe Moyſes tacuit. Nam adhibitam fuiſſe aquam, & lanam coccineam, & hyſſopum illis adiũctum, ex his verbis Moyſis colligi poteſt

poteſt cum ait: Ille verò, *Sumptum ſanguinem reſperſit in populum:* Sanguine enim tantus populus latè per 94
campum diſperſus reſpergi non poterat, niſi aqua ei admiſceretur concreſceret enim frigore, & denſior paulatim fieret, atque ad diſperſionem ineptior. Oportebat igitur aquam admiſceri, vel vt creſceret ſanguis, vt ait Abulenſis in cap. 24. Exod. vel vt clarior eſſet ad aſperſionem, vt hic ait Lyranus: præſertim cum ad alias purificationes adhiberi aquam iubeat lex. Ex hyſſopo autem addita lana coccinea fiebat inſtrumentum ad aſpergendum, vt ijdem teſtantur; atque hoc ad purificationes vtebantur. Satis igitur fuit dicere, *Ille verò ſumptum ſanguinem reſperſit in populum,* vt aquam & lanam coccineam, & hyſſopum aſſumpſiſſe eum intelligeremus.

Verùm vt hęc ex ſcriptura confirmemus, Exod. 12. *Faſciculumque hyſſopi tingite in ſanguine qui eſt in limine, & aſpergite ex eo ſuper liminare, & vtrumque poſtem* Leuit. 14. *Et vnum ex paſſeribus immolari iubebit in vaſe fictili ſuper aquas viuentes, alium autem viuum cum ligno cedrino, & cocco,* ideſt, lana coccinea, *Et hyſſopo tinget in ſanguine paſſeris immolati, qua aſperget illum, qui mundandus eſt.* &c. Hinc habemus aquam miſtam cum ſanguine, & hyſſopum, ac lanam coccineam ad aſperſionem. Atque eadem ferè ad alias purificationes exiguntur, vt Num. 19.

95 Hircum vero pro peccato immolari notum eſt in lege, ſicut dixit Apoſtolus cap. 10. *Impoßibile eſt enim ſanguine hircorum, aut vitulorum auferri peccata,* Leuit. 9. *Et pro peccato populi offerens mactauit hircum:* Et pontifex ingreſſurus in ſancta ſanctorum, vitulũ pro peccatis offerebat omnium filiorum Iſraël Leuit. 16. Adde huic, quod cap. 4. eiuſdẽ libri ſcriptum eſt: *Si peccauerit princeps, & fecerit vnum è pluribus per ignorantiam, quod Domini lege prohibetur, & poſtea*

intellexerit peccatum suum, offeret hostiam suam Domino, hircum de capris immaculatum. Quia ergo sanguis ille victimarum figura erat sanguinis Christi fundendi pro peccato primorum parentum, qui principes fuerũt generis humani, & pro peccatis totius populi, meritò vitulis additi sunt hirci in illo sacrificio Moysis.

Et quidem Moyses non meminit hircorum, quia sacrificium illud, hostiam pacificam vocat dicens: *Immolaueruntque victimas pacificas Domino vitulos:* Et in hostia pacifica non cæditur hircus. Sed cum re vera etiã pro peccatis obtulerit, quia sanguis Christi, cuius figura erat illud sacrificium, pro peccatis erat effundendus, iure simul hirci immolati sunt.
96 Etenim Moyses, & pro salute atque incolumitate populi victimas illas offerebat (quod est hostiarum pacificarum) & pro peccatis populi, & pro vtrisque sanguis Christi effusus est. Solebant autem hæc duo sacrificia coniungi Leuitic. 9. *Tollite hircum pro peccato, & vitulum, atque agnum anniculum, & sine macula in holocaustum, bouem & arietem pro pacificis & immolate eos coram Domino.*

Sed cur Moyses sacrificium suum, *hostiam pacificam* appellauit, cum etiam esset pro peccato? Quoniam eo gratias agebat Deo, propterea quòd populum incolumem ex AEgypto, & ex mari rubro eduxerat, & vt è monte, quem iussu Domini conscendere parabat prospera populo referret. Ita ab eo, quod populo maius, ac potius videbatur, sacrificio nomen dedit. Ad Paulum vero pertinebat ostendere sacrificium illud typicum, etiam oblatũ fuisse pro peccato, atque idcirco necesse habuit commemorare ea, quæ in sacrificio pro peccatis cerni solent vt mactationem hircorum, aquam, hyssopum, lanam coccineam, quia omnia ad mysterium Christi pertinent.

Sanguis & aqua commemorantur,quia ex latere domini ſanguis & aqua fluxit, & duo maxima ſacramenta ſignificãt,ideſt,baptiſmum,& Euchariſtiam; Hyſſopus herba humilis eſt.3. Regum 4. Et diſputauit de lignis à Cedro,quę eſt in Lybano, vſque ad hyſſopum, quæ egreditur de pariete, & internis pectoris,ac pulmonis morbis medetur,vt eſt apud Dioſcoridem lib. 3. cap. 28. Et apud Plin. lib.29. cap. 6. & ſequentibus: in ea Chriſti humanitas deſignatur, quæ natura ſua humilis erat, & virtutem habebat ex diuinitate ad ſanandos internos animorum morbos:lana coccinna carnem Chriſti ſignificat per ſe quidem cãdidam, ſed ſanguine paſsionis rubricatam.

Ipſum quoque librum & omnem populum aſperſit.] De libro hoc multa ſcripta ſunt in libris: ſed ex verbis ipſius Moyſis non obſcurè intelligitur, eum eſſe in quo ſcripta ſunt præcepta legis, quæ vſque ad illum diem tradita erant à capite nimirũ.20. Exodi, aut à decimo nono vſq; ad finem vigeſimi tertij; nõ quæ ſcripta erant ab initio libri Geneſis vſque ad hũc locum, vt quidam ex Hebræis putauerunt. Ita enim ait: *Venit ergo Moyſes, & narrauit plebi omnia verba Domini, atque iudicia.* Hic autem non 98
res geſtas ſcriptas eſſe indicat, ſed præcepta, quæ appellauit iudicia. Quod intelligitur magis ex eo quod ſequitur: *Reſponditque omnis populus vna voce: Omnia verba Domini, quæ locutus eſt, faciemus, ſcripſit autem Moyſes vniuerſos ſermones Domini*, quos ſcilicet, *populus ſe facturum promiſerat.* Et mox. *Aſſumenſq; volumen fœderis, legit audiente populo.* Hũc librum fœderis aſperſit ſanguine,& populum ipſum. Quod ita exponit Procopius in comment.cap.24. Exodi. Huius ſanguine populũ aſpergit Moyſes,nec non ipſum librũ, ſiquidem lex imperfecta eſt, & nequit ſanctitatem dare,& ad eam rem præſtandam eget

Chri-

intellexerit peccatum suum, offeret hostiam suam Domino, hircum de capris immaculatum. Quia ergo sanguis ille victimarum figura erat sanguinis Christi fundendi pro peccato primorum parentum, qui principes fuerũt generis humani, & pro peccatis totius populi, meritò vitulis additi sunt hirci in illo sacrificio Moysis.

Et quidem Moyses non meminit hircorum, quia sacrificium illud, hostiam pacificam vocat dicens: *Immolaueruntque victimas pacificas Domino vitulos:* Et in hostia pacifica non cæditur hircus. Sed cum re vera etiã pro peccatis obtulerit, quia sanguis Christi, cuius figura erat illud sacrificium, pro peccatis erat effundendus, iure simul hirci immolati sunt.
96 Etenim Moyses, & pro salute atque incolumitate populi victimas illas offerebat (quod est hostiarum pacificarum) & pro peccatis populi, & pro vtrisque sanguis Christi effusus est. Solebant autem hæc duo sacrificia coniungi Leuitic. 9. *Tollite hircum pro peccato, & vitulum, atque agnum anniculum, & sine macula in holocaustum, bouem & arietem pro pacificis & immolate eos coram Domino.*

Sed cur Moyses sacrificium suum, *hostiam pacificam* appellauit, cum etiam esset pro peccato? Quoniãm eo gratias agebat Deo, propterea quòd populum incolumem ex AEgypto, & ex mari rubro eduxerat, & vt è monte, quem iussu Domini conscendere parabat prospera populo referret. Ita ab eo, quod populo maius, ac potius videbatur, sacrificio nomen dedit. Ad Paulum vero pertinebat ostendere sacrificium illud typicum, etiam oblatũ fuisse pro peccato, atque idcirco necesse habuit commemorare ea, quæ in sacrificio pro peccatis cerni solent vt mactationem hircorum, aquam, hyssopum, lanam coccineam, quia omnia ad mysterium Christi pertinent.

Sanguis

Sanguis & aqua commemorantur, quia ex latere domini ſanguis & aqua fluxit, & duo maxima ſacramenta ſignificãt, ideſt, baptiſmum, & Euchariſtiam; Hyſſopus herba humilis eſt. 3. Regum 4. Et diſputauit de lignis à Cedro, quę eſt in Lybano, vſque ad hyſſopum, quæ egreditur de pariete, & internis pectoris, ac pulmonis morbis medetur, vt eſt apud Dioſcoridem lib. 3. cap. 28. Et apud Plin. lib. 29. cap. 6. & ſequentibus: in ea Chriſti humanitas deſignatur, quæ natura ſua humilis erat, & virtutem habebat ex diuinitate ad ſanandos internos animorum morbos: lana coccinna carnem Chriſti ſignificat per ſe quidem cãdidam, ſed ſanguine paſsionis rubricatam.

Ipſum quoque librum & omnem populum aſperſit.] De libro hoc multa ſcripta ſunt in libris: ſed ex verbis ipſius Moyſis non obſcurè intelligitur, eum eſſe in quo ſcripta ſunt præcepta legis, quæ vſque ad illum diem tradita erant à capite nimirũ. 20. Exodi, aut à decimo nono vſq; ad finem vigeſimi tertij; nõ quæ ſcripta erant ab initio libri Geneſis vſque ad hũc locum, vt quidam ex Hebræis putauerunt. Ita enim ait: *Venit ergo Moyſes, & narrauit plebi omnia verba Domini, atque iudicia.* Hic autem non 98
res geſtas ſcriptas eſſe indicat, ſed præcepta, quæ appellauit iudicia. Quod intelligitur magis ex eo quod ſequitur; *Reſpondítque omnis populus vna voce: Omnia verba Domini, quæ locutus eſt, faciemus, ſcripſit autem Moyſes vniuerſos ſermones Domini*, quos ſcilicet, populus ſe facturum promiſerat. Et mox. *Aſſumenſq; volumen fœderis, legit audiente populo.* Hũc librum fœderis aſperſit ſanguine, & populum ipſum. Quod ita exponit Procopius in comment. cap. 24. Exodi. Huius ſanguine populũ aſpergit Moyſes, nec non ipſum librũ, ſiquidem lex imperfecta eſt, & nequit ſanctitatem dare, & ad eam rem præſtandam eget Chri-

Christi,&c. Neque hoc scriptum est in Exodo,sed Paulus, quod prætermissum erat, suppleuit, quoniam ad rem,quam agebat,pertinere vidit.

Hic sanguis testamenti,quod mandauit ad vos Deus.] In Exodo similiter: *Hic est sanguis fœderis;quod pepigit dominus vobiscum super cunctis sermonibus his*, idest, vt sciatis firma futura esse omnia quæ vobis in hoc libro promisit.Ad huius imitationem,& vt figura impleretur,dixit Christus in posteriori testamento: *Hic est enim sanguis meus noui testamenti qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* De fœdere & Testamento multa diximus supra num. 82. & sequē-
99 tibus.Et illud:Quod mandauit ad vos Deus,iuxta textum Græcum significat, Quod vobis præcepit Deus &c.Pręceptum dicitur,quod Deus pręcepit, vt vos faceretis, vt promissam hæreditatē aliquādo adeatis. Sensu conuenit cum verbis Moysis, *Quod pepigit Dominus vobiscum.*

Etiam Tabernaculum, & omnia vasa ministerij, sanguine similiter aspersit.] Non hoc factum est cùm dixit: *Hic sanguis testamenti*: nullum enim erat tunc Tabernaculum,nulla vasa,quę postea capitibus sequentibus fieri iubentur, sed cum primò tabernaculū erectum,& dedicatum est.Et quamuis cùm de hac dedicatione agitur Exodi vltimo, non dicatur tabernaculum aspersum sanguine, sed vnctum sacro oleo:ex Leuit.8. intelligimus sanguine quoq; fuisse respersum, ait enim: *Tulit & vnctionis oleum, quo liniuit tabernaculum cum omni supellectili sua; cumque sanctificans aspersisset altare septem vicibus,vnxit illud, & omnia vasa eius, labrumque cum basi sua sanctificauit oleo*, Sanguine videlicet aspersit, quod de vasis similiter,& de labro intelligendum est.

Quod his verbis docuit Iosephus li. 3. Antiq. c.9. Deinde sanguine victimarum ornatum Aharonis,& filiorum eius aspersit,purificans eos fontanis

tanis aquis, atque vnguento, vt Dei fierent sacerdotes, atque hoc modo per septem dies, ipsos & vestes eorum curabat, Tabernaculum item, et eius vasa, vnguento, sicut iam dixi, confecto, & sanguine taurorum & arietum alternis diebus iuxta genus suum mactatorum &c. Quare in vasis ministerij, rectè etiã vestes sacerdotales intelligemus, vasa enim Hebræi vocant instrumenta. Huius nũc meminit Paulus propter id, quod significabat ad passionem & sanguinem Christi pertinens. Vasa ministerij intelligit omnia, quibus sacerdotes in ministerio tabernaculi vtebantur: ministerium enim vocat λειτȣργίαν, idest, sacrum ministerium, vt adnõtauimus cap. 8. num. 3.

Mysterium explicat Theophylactus his verbis: 100
Et hæc sane figura fuerunt: nos enim sumus tabernaculum, iuxta illud. *Inhabitabo in ipsis, & inambulabo, & vasa magnæ domus Dei, alia quidem aurea, alia vero argentea.* Conspersi itaque sumus vero sanguine Christi, sanctificatique sumus in mortem ipsius baptizati. 2. Cor. 6. Ex Leu 26. 2. Timot. 2.

Et omnia penè in sanguine secundum legem mundantur.] Quærunt Chrysostomus, & Theophylactus cur non absolutè dixerit, *Omnia in sanguine mundantur*, sed *Omnia penè*? Respondentque ideò dictum esse, quòd non erat illa perfecta emundantio, cum peccata per illam non tollerentur. Itaque *Pene*, non iungunt cum *Omnia*, sed cum *mundantur*. At durum est, vt ad verbum pertineat, quòd multis interpositis distat, & multò mollius iũgetur cum *Omnia*, vt sensus sit: Non omnia sanguine mundantur, sed penè omnia. Quæres, quid non sanguine mundetur? Nonnulla emundabantur aqua aspersionis, in quã missi fuerant cineres vitulæ rufæ, tam homines, quam suppellectilia, vt videmus Num. 19. Quæ nõ 101
emundabantur sanguine. Et Leuit. 16. Præcipitur.

Ille vero, qui demiserit caprum emissarium lauabit vestimenta sua, & corpus aqua, & sic ingredietur in Castra: Leuit. 22. *Qui tetigerit immundum,* &c. *Sed cum lauerit carnem suam aqua, & occubuerit sol, tunc mundatus vescetur de sanctificatis.* Imo verò tot inueniemus, quæ sine sanguine mundentur, vt maior ex eo quęstio oriatur, quod dixerit Apostolus: *Omnia penè in sanguine mundantur.* Ita enim scripturũ est Num. 31. *Aurum, & argentum, & æs, & ferrum, & plumbum, & stannũ, & omne, quod potest transire per flammas, igne purgabitur. Quidquid autem ignem non potest sustinere aqua expiationis sanctificabitur, & lauabitis vestimenta vestra die septimo, & purificati, postea castra intrabitis,*

Sed responderi potest, aquam expiationis non fieri sine sanguine, quoniã vt fieret, prius sanguis
102 vitulę rufæ fundebatur, & ex eius cineribus fiebat aqua illa. Atque hoc significasse putandus est. S. Thomas, cùm dicit aquam expiationis confectam fuisse cum sanguine vitulę rufę. Videmus tabernaculum, & omnia vasa eius, & vestes sacerdotales sanguine sanctificari, vt ex Leuitico & ex Iosepho ostendimus nu. 98. Ipsi etiam sacerdotes sanguine sanctificati sunt. Leuit. 8. *Obtulit & arietem secundum in consecrationẽ sacerdotum, posueruntq; super caput eius Aharon & filij eius manus suas. Quem cum immolasset Moyses, sumens de sanguine eius, tetigit extremum auriculæ dextræ Aharon & pollicem manus eius dextræ, similiter, & pedis.* Atq; idem in filijs factum narrat. Sancta etiam respergebãtur sanguine victimarum, cùm pontifex introibat in sancta sanctorum: Denique plena est lex huiusmodi purificationibus.

Et sine sanguinis effusione non fit remißio.] Sunt qui hęc malè detorqueãt ad sanguinem Christi, & ad nouum testamentum, in quo omnia peccata remittũtur per effusionem sanguinis Christi, sed alienũ est hoc à sensu Pauli, qui de sanguine victimarum

semper

ſemper loquitur, & nullũ peccatũ in lege remiſ-ſum docet ſine ſanguinis effuſione; quia qui peccabant, certas victimas offerre iubebãtur, vt videmus Leuit.4.& ſequentibus. Nec dixit, per effuſio- 103
nem ſanguinis animaliũ factam eſſe remiſsionẽ, non enim poterant illa ſanctificare animam, vt ſæpè dictum eſt; ſed non eſſe factam remiſsionem ſine effuſione ſanguinis. Fũdebatur enim tũc ſanguis vt figura mortis Chriſti eſſet & ſanguinis, quo peccata erant delenda, nõ vt ſanguis ille peccata abluere putaretur.

Quid igitur ſanguis ille, & illæ victimæ proderant? quid efficiebant? Reſpõdeo, contritio peccata tollebat, ſed vt nũc dolorem animi, confeſsione & ſatisfactione teſtamur, ita tũc Deus voluit vt dolor ille externis ſignis proderetur, & victimæ immolarentur, quibus fidẽ profiterentur, Chriſti pro peccatis morituri docerentque cuius merito veniam peccatorum acciperent. Itaque neque circumciſio pueros, neque victimæ viros ſanctificabant, ſed fides per circumciſionem & per ſacrificia proteſtata. Ita docet. S. Thomas. 1.2. quæſt. 103. art. 2. Expiatio, inquit à peccatis nũquam fieri potuit, niſi per Chriſtum qui tollit peccata mũdi. Et quia myſteriũ incarnationis, & paſsionis Chriſti, non erat peractum, ceremoniæ veteris legis non poterant in ſe continere re ipſa virtutẽ profluentem à Chriſto incarnato, & paſſo, ſicut continent ſacramenta nouæ legis. Poterat autem mens fi- 104
delium tempore legis per fidem coniungi Chriſto incarnato, & paſſo & ita ex fidẽ Chriſti iuſtificabantur, cuius fidei quædam proteſtatio erat, huiuſmodi ceremoniarum obſeruatio, quatenus erant figura Chriſti, & ideo pro peccatis offerebãtur ſacrificia quædam in veteri lege, non quia ipſa ſacrificia à peccato emundarent, ſed quia erant

quædam proteſtationes fidei, quæ à peccato mundabant: Et hoc etiam ipſa lex innuit, cùm Leuit. 4. &. 5. in oblatione hoſtiarũ pro peccato ait: *Orabit pro eo ſacerdos, & dimittetur ei* quaſi peccatum dimittatur, nõ ex vi ſacrificiorum, ſed ex fide, & deuotione offerentium. Hæc S. Thomas, ſed in deuotione etiam contritionem intelligere debemus, ſine qua non proderat proteſtatio fidei.

Neceſſe eſt ergo exemplaria quidem cœleſtium his mundari.] Hæc verba difficillima ſunt, quoniam, perobſcurum eſt, quæ ſint hæc, quæ nunc Paulus vocat *cœleſtia*, quæque melioribus hoſtijs emundari dicit; cœleſtia enim nulla emundatione indigent. Exemplaria Græcè ὑποδείγματα hic dicuntur, quo nomine figuræ intelligũtur, quaſi obſcuræ picturæ rerum, vt diximus capit. 8. n. 11. Chryſoſtomus: Quę autem nunc vocat *cœleſtia*? num cœlum aut Angelos? Nihil tale, ſed iſta, quæ apud nos
105 geruntur. In cœlis ergo ſunt iſta, quæ noſtra ſunt, & hæc noſtra cœleſtia ſunt, quãuis in terra celebrẽtur, &c. Theophylactus eodem modo: *Cœleſtia*, inquit, noſtra, dicit adeoque illa, quę ad Eccleſiam pertinent. Apertius Oecumenius: *Cœleſtia* vocat ea, quæ ſunt in nouo teſtamento quoniam ſacrorũ initiatio, quę in ipſo fit, cœleſtis eſt ac cœleſtes ciues ſunt fideles, quanquam interim verſentur in terra. Theodoretus: *Cœleſtia* autem appellauit ſpiritualiter, quib. mundatur Eccleſia. Gloſſa interlinearis, *Cœleſtia* Eccleſiam interpretatur, & Primaſius, & Haymo, & Anſelmus.

Sed præterquam, quod durum videtur, ea, quæ nunc in terra geruntur, appellare cęleſtia: ſupereſt, vt exponant, quomodo ea, quę ſunt in Eccleſia, mundata fuerint ſanguine Chriſti, non enim myſteria Eccleſiæ, ſed homines emundati ſunt, & ipſa myſteria emundant, non emundantur. Deinde, quomo-

quomodo cum his connectent, quod sequitur: *Non enim in manu facta sancta Iesus introiuit* &c. & quomodo his verbis reddatur ratio præcedentium.

Propterea S. Thomas, cum hanc expositionem posuisset, alteram ei præfert; nempe *Cælestia* appellari ipsum cœlum, cuius figura erat tabernaculum, atq; illud emundari dicit, quia homines per Christum emundati sunt, vt in illud ingrederentur. Sicut tabernaculum inquit, dicebatur in veteri testamento emundari, non quod haberet in se aliquam immunditiam, sed quia mundabantur quædam irregularitates, quibus impediebantur accedere ad sanctuarium. Thomã secutus est Lyranus. 106

Autoris sententia.

At hoc etiam durius. Quis enim æquo animo audiat cœlum, siue cœlestem patriam, mũdari? Quis ita loquatur, domum emundari cùm emundatur homo? Mihi quamuis hæc emundationis interpretatio non placet, quia nimis dura est, omninò placet *Cælestia* appellari ipsum cœlum & quia ita vocabulum propriè accipitur, & quia cogit, quod sequitur: *Non enim in manu facta sancta Iesus introiuit exemplaria verorum*, quibus verbis ratio præcedentium redditur in hunc sensum, Dixi exemplaria cœlestium mundata esse sanguine animalium, ipsa verò cœlestia mundari debuisse melioribus hostijs, quoniam Christus non introiuit in sancta Moysis, artificum opera fabricata. Ad ea enim vt introiretur, satis erat sanguis hircorum, & vitulorum; sed in cœlum ipsum ingressus est, ad quod vt introiretur, nobiliori hostia opus fuit. Præterea *Sancta manu facta*, idest, sancta sanctorum tabernaculi dicit esse. *Exemplaria verorum sanctorum*, idest, cœli, in quo sunt beati, sicut dixit capit. 8. *Sanctorum minister & tabernaculi veri, quod fixit dominus, & non homo.* Cum ergo dicit. *Necesse est* 107

ergo exemplaria quidem cælestium his mūdari, cum tabernaculum sit exemplare, hoc est, figura & vmbra, *cœlestia* non possunt intelligi nisi cœlum.

Si ergo ita intelligamus, & dubitemus cur *cœlestia* potius dixerit, quam cœlum, dicemus hūc esse sensum: Necesse est sancta, quæ sunt exemplaria sanctorum cœlestium, his mundari, ipsa vero sancta cœlestia, idest, tabernaculū cœleste, & domicilium beatorum melioribus hostijs. Nec obstat huic sensui, quod in Græco est. *Necesse est ergo exemplaria quidem eorum, quæ in cœlis sunt.* Intelligit enim eorum sanctorum, quæ in cœlis sunt.

Nunc superest exponere quomodo sancta sanctorum cœlestia, aut (vt in Græco est) super cœlestia, quia supra omnes cœlos domiciliū beatorum collocatū est, emundari potuerint? Quoniam cum continuò ait. *Non enim in manu facta sancta Iesus introiuit*, &c. satis ostendit se non alludere ad dedicationem tabernaculi, in qua & ipsum, & omnia eius vasa sanguine sanctificata sunt, sed ad introitum pontificis in sancta sanctorum. Qui cum introiret immolato vitulo, & hirco, sanguine respergebat sancta sanctorum. De quo ita legimus
108 Leuit. 16. *Cumq; mactauerit hircum pro peccato populi, inferet sanguinem eius intra velum, sicut præceptum est, de sanguine vituli, vt aspergat è regione oraculi, & expiet sanctuarium ab immunditijs filiorum Israël, & à præuaricationibus eorum, cunctisq; peccatis.*

Quare quod dicebant Thomas & Lyranus cœlum mundari quia homines mundabantur, & in exemplū adducebant emundationem tabernaculi; non videtur cum verbis Leuitici conuenire, quę manifestè declarant, non homines emundari, sed tabernaculū quod erat pollutum peccatis filiorū Israël. Peccatis, inquam, non fæcibus, aut execrationibus, vt exposuit Hieronymus Oleastrius.

Et

Et continuò apertius docet ipſum tabernaculum contrahere ſordes quaſdam ex propinquitate filiorum Iſraël, quia intra eorum caſtra collocabatur. Ita enim ait: *Iuxta hunc ritum faciet tabernaculo teſtimonij, quod ſixum eſt inter eos, in medio ſordium habitationis eorum.* Tabernaculum per peccata filiorum 109
Iſrael quodammodo polluebatur, vt exponit Lyranus Leuit. 16. & Abulenſis in idem caput. 17. quia cum eſſet locus, in quo Deus habitabat, videbatur ei fieri iniuria, quod homines eo neglecto peccarent. Et quia peccatis tam ſacerdotum, quam reliqui populi polluebatur tabernaculum; pro peccatis ſacerdotum expiabatur ſanguine vituli; pro peccatis populi, ſanguine hirci. Ita templa pollui dicuntur, cùm certa in eis peccata perpetrantur. Huiuſmodi autem contemptum rectè pollutionem vocari, Deoque ingratiſsimum eſſe declarat illud Mala. 1. *Ad vos ò ſacerdotes, qui deſpicitis nomen meum & dixiſtis: In quo deſpeximus nomen tuum? Offertis ſuper altare meum panem pollutum, & dicitis: In quo polluimus te? in eo quod dicitis: Menſa domini deſpecta eſt.* Et poſtea: *Quia magnum eſt nomen meum in gentibus, dicit dominus exercituum. Et vos polluiſtis illud in eo quod dicitis: Menſa domini contaminata eſt, & quod ſuperponitur, contemptibile eſt.*

Eodem modo cœlum, quod Dei locus eſt multò prçſtantior, & venerabilior, pollutum fuerat peccato primorum parentum, qui cibi ſuauitatem illi prætulerunt, & poſtea peccatis illuc aſcendentibus, ideſt, ad notitiam Dei venientibus quaſi te- 110
terrrimo odore polluebatur, vt in eadem verba Leuitici gloſſa ſubindicauit. Cū autē per ſanguinē Chriſti ſuus honos cœlo redditur, & peccatorum fætor tollitur; & homines ad bona cœleſtia aſpirant, emundari dicitur. Etenim quamuis multi poſt Chriſti paſsionem peccent, tamen odor

ſanguinis eius adeò ſuauis fuit, vt magis ille placeat, quàm fætor peccatorum diſplicet.

Quoniã ergo Dei locus, ideſt, ſancta ſanctorum cœleſtia polluebantur, in quib. & Deus & ſancti angeli quodammodo polluuntur, & à primis parentibus, atque adeò ab vniuerſo humano genere polluta erant cœleſtia, neceſſe fuit vt melioribus hoſtijs emundarentur, quàm ſancta terreſtria.

Sed cur dixit *melioribus hoſtijs*, cùm Chriſtus vnam hoſtiam dumtaxat obtulerit? Quoniam hæc hoſtia, quotidie repetitur, & à multis ſacerdotibus offertur, & ideo, quaſi multæ hoſtiæ cenſentur: Sicut ſacra Euchariſtia, cùm vnum Sacramẽtum ſit, propter ſpecies panis & vini, ſacramẽta dici ſolet. Repetitur autem hæc hoſtia, quoniam etſi ſemel oblata cœlum emundauit, tamen quotidie peccatis nouis hominum polluitur cœleſte tabernaculum, & emundari debet eadem hoſtia.

III *Non enim in manu facta ſancta* &c.] Hæc iam expoſita ſunt his, quæ diximus num. 105. & ſequentibus. Vbi autem ait, Exemplaria verorum, non eſt ὑποδείγματα, vt paulo ante, ſed ἀντίτυπα, id eſt, quæ facta ſunt ad exemplar verorũ, quæ Moyſi oſtenſa ſunt, ideſt, cœleſtium; & ideo illa repræſentabant. ἀντίτυπα enim dicuntur imagines ex prototypis expreſſæ. Idem itaque vtroq; nomine ſignificatur nunc, ſed diuerſa ratione: nã tabernaculum Moyſis dicitur ὑποδείγμα, cœleſtis, quia eius figura, & vmbra eſt, & ἀντίτυπον, quia ex eo expreſſum eſt, & illud repræſentat.

Vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.] Introiuit in Sancta; at non ita, vt cum introitu curam noſtri depoſuerit, nunc etiam cauſam noſtram agit apud patrem, & ei ſeipſum oſtendit, vt noſtri miſeratur,

tur,ac pro nobis interpellat. Quod latiùs exposuimus supr. c. 7. nu. 75. & seq.

Neque vt sæpè offerat semetipsum.] Quoniam dixit: *Vt appareat nunc vultui Dei pro nobis*, ne quis existimet non esse per eum factam omninò redemptionē, quia post illam orat patrem, docet eum inuenisse redemptionem æternam, atque ideò ita semel ingressus est in Sancta, & ita ea nobis aperta, ac peruia reliquit, vt neq; iterum immolare seipsum, opus habeat, vt iterum ingrediatur in sancta. Pontifices singulis annis introibant, quia redemptionem non inueniebant, Christus inuenit, & quidem æternam, quare non est opus vt se iterum patri offerat.

In sanguine alieno.] Hircorum videlicet, & vitulorum, quos vt in sancta ingrederentur, immolabant.

Alioqui oportebat, eum frequenter pati ab origine mundi.] 112
Hoc est, nam si redemptio eius non esset æterna, sed tantum prodesse posset ijs, qui tunc viuebant, & iterum mori eum oporteret, pro ijs, qui sequēti sæculo viuerent, atque ita de alijs, non satis hominum saluti consuluisset, quoniam illi, qui ante eius incarnationem vixerant, sine eius sanguine salui fieri non potuerunt, oportebat igitur, vt in singulis generationib. ab origine mundi pro hominibus illius generationis moreretur.

Nunc autem semel in consummatione sæculorum, &c.] Tantum abest, vt opus habuerit pati frequenter ab origine mundi, vt non in ipsa origine, sed post annos plurimos passus fuerit, idque semel, quoniam vna oblatione peccatum deleuit. Theophylactus hic sic ait. Quæsiuit Gregorius Nissenus in sermone catechetico, & in sermone de natalitio Christi de hoc ipso, cur nam in consummatione sæculorum incarnatus sit filius, ac in hūc modum

Christus cur incarnatus & passus in fine sæculorum.

diluit: Quo modo periti Medici intus adhuc febri corpus succendente, cùm per morbum facientes causas adhuc accenditur, nullum adhibent ægroto ex cibis auxilium, expectantes tantisper, dum malum hoc ad summum increuerit: sic & nobiscũ actum est. Expectauit animarum Medicus, donec vniuersa malitiæ ægritudo panderetur, vt nihil iam abditorum incuratum maneret Medico, solummodo, quod patet visui curante, &c. vide de his Sanct. Thomam 3. part. quæstion. 1. articul. 5. & 6.

Existit tamen ex his verbis grauis quęstio, & difficilis, cur Christus passus dicatur in consummatione sæculorum. Atq; hæc quidem veteres patres non admodum mouit quia proximi Christi temporibus fuerunt: sed nos post tot sæcula iure optimo mouet, quomodo enim in consummatione sæculorum passus est, cùm à passione plures mille quingẽtis quinquaginta annos iam fluxisse videamus, & ignoremus, an multo etiam his plures supersint? Nec solus Paulus hoc dixit, ita etiam alij Apostoli loquuntur, vt 1. Ioan. 2. *Filioli, nouissima hora est.* Apoc. 1. *Apocalypsis Iesu christi, quam dedit illi Deus palam facere seruis suis, quæ oportet fieri cito.* Et posteà: *Beatus, qui legit & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea, quæ in ea scripta sunt, tempus enim prope est.* Imò & in parabola operariorũ, Matth. 10. nonnulli *Duodecimam horam*, interpretantur tempus prædicationis Euangelicæ, vt Hilarius cano. 20. in Matth. Hieron. ad finem ca. 9. Zachariæ, Gregorius hom. 19. in Euangel. Beda in verba Ioan. *Nouissima hora est*, & multi alij. Et agnus vespere immolabatur, vt legimus Exod. 12. quod Isichius in ca. 23. Leuitici ita interpretatur: *vespertina tẽpora*. in quibus dominus aduenit, dicit: Ioãnes enim ait: *Filioli nouissima hora est.* Ita sæpè veteres locuti sunt: ita & Ecclesia loquitur.

Deus

Deus creator omnium,
Homo in fine temporum.

Et quamuis varie quidam cætera verba eludere nitantur, ne finis ſæculi aduentare exiſtimetur. hæc Pauli, quæ nunc interpretari tentamus, nulla arte eludi poſſe videntur. Si enim quis diceret poſitum eſſe: *In cõſummatione ſæculorum*, pro *In conſummationem*, id eſt, in perfectionẽ, vt ſæcula Chriſti ſanguine, & Euangelica doctrina perficerentur, idq́; confirmaret nomine Græco ζυντέλεια, quod perfectionem videtur ſignificare: dicemus ſæpè ſcripturam vti hoc vocabulo, ſed ſemper vt finẽ ſignificet, vt Matth. 13. *Sic erit in conſummatione ſæculi. Exibunt* angeli, & cæt. Et ibidem: *Meßis verò conſummatio ſæculi eſt*, & cap. 24. *Et quod ſignum aduentus tui, & conſummationis ſæculi?* Et 28. Ecce ego vobiſcum ſum omnib. diebus vſq; ad conſummationem ſæculi. 114

Conſummatio.

Communis expoſitio, eaq́; doctiſſimorum hominum eſt, nouiſſimũ, aut finem ſæculorum, ſiue temporũ, dici tẽpus aduentus Chriſti, quia etſi lõge à fine ſæculi diſtet, mille anni ante oculos domini, ſicut dies heſterna quæ præterijt, & ꝙ longũ hominibus videtur, Deo breuiſſimum eſt, & æternitati. Sed ſi ita loquendum eſt, omnis duratio ſæculi breuiſſima eſt, imò nihil eſt comparata cum æternitate, & quolibet tempore antequam Chriſtus veniret, dici potuit *In conſummatione ſæculorum.* At conſummatio ſæculorum neque Deum reſpicit neq; æternitatem, ſed ipſa tantum ſæcula quorum finis dicitur. Quare vere dici non poteſt, niſi cum ſæcula ipſa finiuntur.

Dicunt etiam multi Chriſtum paſſum affirmari in cõſummatione ſæculorũ, quia iam nec nouus legiſlator vẽturus erat, nec noua lex, aut noua humanæ reipublicæ mutatio expectanda eſt. Verùm aliud eſt legem aut rempublicam nõ mutari, 115

aliud

aliud consummari sæcula, quæ fluxu annorum fiunt, & dum illi fluunt non consummantur. Quid enim consummationi sæculorum cum mutatione legis aut reipublicę? possunt sæcula finiri sine mutatione legum, & possunt leges mutari sine consummatione sæculi. Iam à Christi passione mille quingenti quinquaginta anni fluxerunt, fortassè multò plures fluent. Quis scit an velit Deus plures annos viui sub lege Euangelica, quæ perfectissima omniũ est, quàm sub naturali, & scripta homines vixerunt. Quomodo finis sæculorum tunc dici posset, quod vix medium sęculorum est? Tunc etiam diceretur Christus passus in consummatione sæculorum? Negabis id Paulum fuisse dicturũ, si tot annos duraturum esset sæculum. Profectò id ipsum negarent, qui vicini fuerunt temporibus Apostolorum, si scirent tot annos esse numerandos ante eius consummationem, quot nunc numeramus. Et dixit tamen id Spiritus sanctus, qui sciebat?

Nec illud satisfacit, quod scribit Oecumenius in illud. 1. Ioã. 2. *Nouissima hora est*, quod est post medium cuiusq; rei, rectè appellari nouissimũ & extremum: quis enim affirmare potest medium durationis sæculi fuisse, cùm Christus venit, aut etiã plus medio? deinde quis nunc primam horam à meridie finem diei dicat.

Multi satis se exponere putant si dicant. *In consummatione sæculorum*, id est, in vltima ætate mũdi, sed quid refert si vltima ætas plurimos annos habeat? non enim dici poterit initium eius consummatio seculi, vt si senectus, quæ vltima ætas hominis est, quadraginta, aut quinquaginta annos haberet, initium senectutis nõ posset rectè dici finis, aut consummatio vitæ.

Nec illud verius, quo Erasmus & quidam ali diffi-

difficultatẽ effugere conantur, exponentes. *In consummatione*, id eſt; ſub conſummationem, nam ſub conſummationem dicitur, cum iam inſtat, ac fere adeſt conſummatio; quod hic dici non poteſt, vt ſub lucem, ſub noctem, cùm iam fere lux, aut nox 116
eſt, vt in 1. Georgicorum, inquit, poëta Virgilius.

Aut vbi ſub lucem denſa inter nubila ſeſe,
Diuerſi rumpent radij, &c. et.

Vbi Seruius eundem locum exponens interpretatur *Sub lucem*, id eſt, Oriente luce.

Arbitror ergo aliter locum eſſe interpretandum, idq́; plano ac facili ſenſu; vt, Chriſtus dicatur paſſus, *In conſummatione ſæculorum*, id eſt: cùm ſæcula ac tempora conſummata ſunt, quæ Deus præfinierat paſſioni eius. Et vt ſemel dicã, nihil aliud eſt, quàm quod ſcripſit Gal. 4. *At vbi venit plenitudo temporis, miſit Deus filium ſuum, &c.* Et Epheſ. 1. *Secundum beneplacitum eius, quod propoſuit in eo in diſpenſatione plenitudinis temporum inſtaurare omnia in eo, &c.* Nihil aliud eſt plenitudo temporis, ſiue impletio, quàm conſummatio ſæculorum. Senſit hoc Caietanus, qui expoſuit: Non in principio mundi, ſed in perfectione ſæculorum definitorum à diuina prouidentia. Aliud eſt *conſummatio ſæculi*, quod finem mũdi ſignificat, vt: *Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſæculi*, aliud *Conſummatio ſæculorum*, quod Græcè cum articulo dicitur quaſi dicas, *Illorum ſæculorum*, quæ ſcilicet Deus prẹfinierat paſſioni filij ſui. Hoc mihi Paulus affirmaſſe videtur Ephe. 3. cùm ait. *Et illuminare omnes, quæ ſit diſpenſatio ſacramenti abſconditi à ſæculis in Deo*, quod etiam ponitur cum articulo, quaſi dicas vt omnes doceam arcanũ Chriſti, quod Deus à principio ſæculorũ, id eſt, ex quo cæpere ſæcula illi præfinita, abſconderat, & paucis idq́; obſcurè indicauerat. Et continuò:

Autoris ſententia.

117 (beside: *quod finem mũdi ſignificat, vt: Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſ-*)

tinuò: *Vt innotescat principibus & potestatibus in cælestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei secundum præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo IESV Domino nostro, id est, In Christum Iesum, quod est, in eius aduentum & passionem.*

Tempora sæcularia. Ac fortasse (quamuis & aliter id intelligi posse non ignorem, pauloq; aliter ipse interpretatus fuerim in cap.5. Mich. num.47.) hæc sunt tempora, quæ Paulus appellat *sæcularia*: in Græco *tempora sæculorum*, quæ ante aduentum Christi fuerunt, quod tamen ijs, quæ in Michæam dixi, non repugnat, vt Rom.16. *Ei autem qui potens est vos confirmare iuxta Euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti*, id est paucis, & obscurè reuelati sæculis illis quæ Christi aduentum præcessere. Et vt hoc aperiat, infert: *Quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum, &c.* id est, quod nunc testimonijs prophetarum confirmamus, vt

118 omnes gentes credant. *Tempora* ergo *sæcularia* sunt quæ ante Christi aduentum fuere, & addit, *Quod nunc patefactum est, &c.* vt iam tempora sæcularia transijsse doceat. Similiter loquitur. 2. Tim. 1. *Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suũ, & gratiam, quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora sæcularia. Manifestata est autem nunc per illuminationem Saluatoris nostri Iesu Christi.* Tit. 1. *In spem vitæ æternæ, quam promisit, qui non mentitur Deus, ante tempora sæcularia. manifestauit autem temporibus suis verbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi, & cæt.* Datam dicit gratiam & promissam vitam ęternam ante sæcula, quæ Christi aduentum præcesserunt, quoniam ab æterno Deus eam dare decreuit, & eius immutabilis voluntas nihilominùs certa erat quàm promissio, aut donatio.

Nunc ea, quæ alterum sensum confirmare videbantur, diluamus. Cùm dicitur: *Homo in fine tem-*

temporum eundem sensum habet. *In fine temporũ*, quę Deus videlicet præfinierat aduentui Christi. De quibus, & Haba. 3. dictum est: *In medio annorum notum* 119
facies, id est, intra annos diuinæ voluntati præfinitos. Illud Ioannis, *Nouißima hora est*, rectè à Caietano explicatum est his verbis: Quod dicit, *Nouißima hora est*, significat quod est tempus seductiõis, nam seductio appropriatur vltimo tempori, quod est tempus Antichristi, qui antonomastice est seductor, & propter hunc sensum subiungit: *Et sicut audistis quia Antichristus venit & nunc Antichristi multi facti sunt: vnde scimus, quia nouißima hora est*. Manifestat quo sensu loquatur. Quemadmodum multi sunt Antichristi præuenientes illum Antichristum, ita nouissima hora est. Sicut pręsentes Antichristi, officium exercent Antichristi, ita præsens hora exercet officium nouissimæ horæ: Hæc Caietanus: cuius expositio satis confirmatur illis verbis: *Vnde scimus, quia nouißima hora est*. Ac si dicat: Non hoc dixi, quod iam extremum mundi tempus venerit, sed quod tot sunt Antichristi, atque seductores, vt quodammodo venisse videatur. OEcumenius hoc singulis fidelibus illius temporis dictum putat, vt cogitent sibi finem vitæ imminere, & sanctius viuant. Dicit etiam nouissimam horam appellari, quia pessima erat, & plena seductoribus & vitijs.

Verba Apocalypsis ita sunt intelligenda, vt cito illa facienda esse dicat, quia cito incipienda erat persecutio Ecclesiarum, ad quas scribebat, vt in illius cap. commentarijs diximus. Quod si id 120
ad omnia, quæ sunt in Apocalypsi referamus, Arethæ expositionẽ sequemur, qui ait: Porrò euentum eorum, quæ tractantur, breui pollicetur euenturum, non vulgari modo, sed metiens humana diuinis, quorum collatiõe etiam ea, quæ longissimo

ſimo tempore,& poſt multos annorum millenarios eueniunt,tamquam dies heſterna, & nocturna vigilia reputátur,&c.Certè ea,quæ nobis promittuntur , ſcripturam ſolere metiri,non noſtra menſura,quibus pauci anni,longiſſimum tempus eſt,ſed menſura Dei,& æternitatis,cui breuiſſima ſunt,quæ nobis longiſſima videntur, apertè Apoſtolus Petrus docet in 2.Epiſtol.cap.3.in quo de iudicij die locutus ait: *vnum vero hoc non lateat vos cariſſimi,quia vnus dies apud Dominum,ſicut mille anni,& mille anni ſicut dies vnus.Non tardat Dominus promiſsionẽ ſuam, & cæt.*

121 Sed tamen aliud eſt, dicere Ioannem cito futura eſſe quæ prędicit,quæq; ad finem mundi pertinent,aliud,Chriſtum paſſum eſſe in conſummatione ſæculorum. Nam quod huic fit cito, illi poteſt fieri ſero,quod autem conſummatur,& huic, & illi conſummatur . Verè dici potuit tunc,citò venturum fuiſſe finem mundi,non quidem reſpectu noſtri temporis,ſed reſpectu æternitatis, nec tunc ſolum, ſed & multò ante dici potuit: at conſummari ſæculum dici non potuit, quia conſummatio rem ipſam quæ conſummatur,reſpicit, nõ tempus noſtrum,aut æternitatem : atque idcircò dixi,quod conſummatur, omnibus cõſummari.Si dicas reſpectu æternitatis tunc etiam conſummari:id etiam initio creationis dici potuit. Quis autem dicat Adam vixiſſe in conſummatione ſęculi: aut Abraham mortuum,aut Moyſem legem tuliſſe,aut Iudæos captiuos abductos fuiſſe Babylonẽ in conſummatione ſæculi?

122 Quod autem in parabola Matthæi multi interpretantur horam duodecimam eſſe tempus prædicationis Euangelicæ, & vocationis gentium,ſi ita vt ſonat, accipiatur, non videtur verum eſſe poſſe,quoniã alij,qui prius venerant,quos Iudæos

eſſe

esse interpretantur, queruntur: *Hi nouissimi vna hora fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei & æstus.* Et quidem olim verum videri potuit patribus, quorum ætate paululùm laborauerat in vinea populus gentium, nunc verum iisdem non videretur, quia tempus, verum nō esse declarauit. Etenim populus Iudaicus fuit sub lege mille quadringentis sexaginta & vno annis, tot enim numerantur ab anno primo exitus ex Aegypto, vsq; ad fœlicem Christi natalem, quibus addamus triginta tres vitæ Domini: at populus gentium plures annos sub lege Euangelica vsq; ad hoc tempus seruiuit: Quomodo ergo dicere potest populus Iudæorum se portasse pondus diei & æstus, & populum gentium vna hora laborasse?

Si hoc ergo de populo gentium interpretandum est, de illis intelligetur, qui in fine mundi vo- 123
cabuntur, & tunc populus Iudæorum etiam vocabitur, quereturque idem dari iis, qui idolorum cultores fuerant, & sibi, qui à suæ gentis initio, legi seruierunt. Possemus de illis interpretari, qui initio prædicationis Euangelij crediderunt ex Iudæis, & ex gentibus, nisi *hora duodecima*, quæ finis est diei, cogeret de fine mundi intelligere, atq; ideo continuò ait: *Cùm sero autem factum esset, &c.* Agnus verò vespere immolabatur, quia Christus diu expectatus tandem in consummatione sæculorum, quæ Deus præfinierat, passus est, & quia vespertino tempore expirauit.

Cæterùm veteres patres, qui aliter loquuntur, atq; aliter verba Matthæi, & Ioannis & Pauli, interpretantur, obiiciendi nobis nō sunt, quoniam finem sæculi in proximo esse putabat, ac propterea sic & interpretabantur, & loquebantur: qui si, nunc in terra viuerent, non possent ita loqui, aut interpretari.

Ad destitutionem peccati.]Nonnulli codices habẽt: Ad destructionem peccati, In Græco est εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας quod ita Theophyl. interpretatur, vt destituat, hoc est, deijciat peccatum, eiq́; fiduciã & potestatẽ adimat, &c. Idem vocabulum est in Græco ca.7. & interpres vertit, *Reprobatio*, vbi ait, *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius*. Et verbũ ἀθετεῖν, vnde hoc
124 nomen deducitur, in vsu scripturæ est & à nostro interprete vertitur. *Irritum facere, contemnere, spernere, reijcere*, vt in locis, quos nunc indicabo, videre licet Marc.6. vbi nos habemus: *Noluit eam cõtristare*, Erasmus vertit, *noluit eam reijcere*. Et cap.7. *bene irritum facitis præceptum Dei vt traditionem vestram seruetis*. Luc.7. *consilium Dei spreuerunt*. Et cap.10. *Qui vos spernit, me spernit*. Ioan.12. *Qui spernit me, & nõ accipit verba mea*. 1. Corin.1. *Et prudentiã prudentium reprobabo*, Gal.2. *Non abijcio gratiã Dei*. Ex his iam cõstat satis, quid velit Apostolus dicens, *Ad destitutionem peccati*, id est, vt peccatum abijceretur, & reprobaretur, longeq́; repelleretur: Et quamuis sensu parum differant, *Ad destitutionem, & ad destructionem*, tamen melius Græco respondet, quod in multo pluribus codicibus legitur, *Ad destitutionẽ peccati*, id est, vt peccatum destitueretur, & reprobaretur ab omnibus.

Per hostiam suam apparuit.] Oecumenius per Hyperbaton hoc dictum putat, dicendum enim fuisse, *Apparuit per hostiam suam ad destitutionẽ peccati*. Quo sensu, *Apparuit* significat, Manifestatus est mundo. Probabilis hæc quidem expositio est, sed ego ita potiùs exponerem: Apparuit Deo patri ingrediens in sancta sanctorum cęlestia, postquam semet-
125 ipsum obtulit in cruce. Perstat enim semper in collatione Christi cum pontifice, & quia dixerat. *Neque vt sæpè offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno:* idcircò in-

infert: *Nunc autem semel in consummatione seculorum ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit*. Ac si diceret: Non sæpè intrauit vt pontifex vetus, sed semel, neque in sanguine alieno, id est, hircorum, & vitulorum, vt ille, sed per hostiam suam, id est, offerens semetipsum sicut pontifex intrabat offerens victimas. Multoque aptiùs intelligitur, semel introiuit in Sancta, quam semel apparuit in terra, præsertim cùm ante passionem suam apparuerit in terra. Et illud *Apparuit* respicit, quod suprà dictum erat: *Non enim in manu facta sancta Iesus intrauit exemplaria verorum, sed in ipsum cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis*. Et quod ait: *Ad destitutionem peccati*, potest ita intelligi: Per hostiam suam *Ad destitutionem peccati*, id est, quam obtulit *ad destitutionem peccati*. vel ita: *Apparuit Deo*, introiuit in cœlum ad destitutionem peccati, vt ibi pro nobis interpellet, & amore ad se homines eleuet, & trahat, atque ita peccatum ab omnibus reijciatur, & reprobetur.

Et quemadmodum statutum est hominibus, &c.] Pro 126
Quemadmodum in Græco est καθ' ὅσον, quod Erasmus vertit, *Quatenus*, de quo iam diximus cap. 7. num. 69. sed hic optimè verti, *Quemadmodum*, indicat alterum membrum similitudinis, sic & Christus semel oblatus est. Ita etiã vertit translatio Syriaca. Quæ est ergo hæc similitudo? Quemadmodum propter peccatum primi hominis statutum est, vt omnes moriantur, & posteà ad iudicium veniant, vt digna factis recipiant, ita Christus, qui peccata nostra susceperat, mori voluit, vt nos morte sua à morte liberaret. Deinde ad iudicium veniet, non vt ipse iudicetur, sed vt omnes iudicet & omnes, qui eius aduentum expectant, ab omnibus malis eripiat, & in vitam æternam perducat. Itaque ostendit (vt ait Theophylactus)

causam,cur Christus mori voluerit, ne eius mors Hebræis, aut scãdalo esset,aut dedecori. Atq; ideo vt ostendat eũ potuisse non mori,si vellet,& mortem sua morte vicisse, addit: *Secundò autem sine peccato apparebit expectantibus se in salutem.*

127 *Sic & Christus semel oblatus est.*] Redundat, *est*,sine dubio,nam & in Græco tantùm est,*oblatus*, Et sensus optime constat sine illo: *Sic & Christus semel oblatus ad multorum exhaurienda peccata secundo apparebit, & c.et.*

Ad multorum exhaurienda peccata.] Mortuus est,& oblatus,at non quia mors in eum ius habebat, sicut in cæteros homines, sed vt genus humanum à morte liberaret.Sed cur multorum dixit,non omnium? Quia mors Christi,etsi sufficiens erat,vt omnium peccata deleret, non tamen omnes per eam seruati sunt,sed tantum electi. Quantum ergo ad sufficientiam attinet,omnium peccata deleuit,quantum ad efficientiam,non omnium, sed multorum.Ita etiam Matth.26. *Hic est enim sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remißionem peccatorum.* Et cap.20.*filius hominis non venit ministrari,sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis.* Ita Chrysostomus & Theophylactus,& alij interpretati sunt,sed aliter etiam interpretatur Theophylactus,vt cùm dicit, *Multorum*,intelligatur omnium,omnes enim multi sunt.Quod optimè confirmari potest verbis Pauli Rom.5.*Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi,ita & per vinos inobedientiam iusti constituentur multi.*Cęterum pro eo,quod interpres dixit.*Exhau-*
128 *rire*, ἀνεγκεῖν quod Erasmus vertit,vt multorum peccata tolleret, Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, Theodoretus interpretantur,obtulit ea patri vt ipse remitteret. Abstulit ex hominibus(vt ait Chrysostomus) & obtulit pa-

tri.

tri. Interpres autem Oecumenij perperam vertit, perferret, pro offerret. Et pertulit, ac retulit hominum peccata patri, cùm tantum vertendum esset obtulit. Nec temere ita interpretati sunt, nam verbum illud Græcum significat offerre, vt suprà ca. 7. *Prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi.* Et cap. 13. *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo.* Quare & translatio Syriaca habet. Immolauit in se ipso peccata. Significat præterea sursum fero, vt Matth. 17. *Et duxit illos in montem excelsum.* Et eodem cap. 7. *Hoc enim fecit semel se offerendo.* Eodem participio vsus est Iacobus cap. 2. vbi habemus: *Offerens Isaac filium suum super altare.* 1. Petr. 2. *Offerre spirituales hostias ei.* Ibidem, vbi habemus: *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum*, pro *Pertulit*, est hoc verbum: In re igitur, & in verbo Græco nulla est controuersia, sed in nostra translatione, quæ nihil ad notionem verbi Græci videtur pertinere. Quorsum enim eum vertisse dicemus: *Ad exhaurienda peccata*, cùm longè alia sit verbi Græci significatio? Primum ex ijs, quæ diximus constat posse iuxta nostrum interpretem verti. *Ad multorum offerenda peccata*, vt Chrysostomus, & Theophylact. & Oecumenius interpretati sunt. Et, *ad multorum perferenda peccata*, id est, ad imponendum sibi peccata hominum, vt pro illis pœnas lueret, sicut dictū est Isai. 53. *Dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrū.* Sed hoc in loco maluit dicere: Ad multorum exhaurienda peccata, per metaphoram hoc verbo vtens, vt *Exhaurienda*, sit idem, quod tollenda, siue consumenda. Ita enim per metaphoram Latini eodem verbo vti solent. Vt Cicero pro Sestio: Eadem sibi manu vitam exhausit, qua mortem sæpè obtulit hostibus. Et lib. 2. Epist. ad Dolabellam. 14. Libentiusq; omnes meas laudes ad te transfuderim, quàm aliquam partem exhauserim ex tuis. Et

129 (margin, beside "quæ nihil ad notionem verbi Græci videtur pertinere")
130 (margin, beside "Libentiusq; omnes meas laudes ad te transfuderim")

in Epiſtolis ad Quintum fratrem lib.1. Epiſt.2. Exhauſtus enim eſt ſermo hominum, id eſt, conſumptus. Similiter ait idem: exhauriri dolorem, exhauriri amorem. Et Virgilius dixit.

1. Æne. *Omnibus exhauſtos iam caſibus, omnium egenos.*

Id eſt, cóſumptos. Vſus eſt autem hac metaphora. quoniam verbum Græcum ſignificat *Surſum fero* quod non fit niſi tollendo aliquid de loco ſuo, & ſurſum ferendo, & ſimiliter ſurſum fertur, & de loco ſuo dimouetur, quod exhauritur. Ita Chriſtus peccata nobis abſtulit, & ad ſe tulit, id eſt, in ſe recepit. Quod ſi rectè atq; eleganter dicitur exhaurire dolorem, exhaurire amorem, & Horatius dixit:

In lib. Epodón. Ode.5. *Ligonibus duris humum*

Exhauriebat.— Cur non rectè dicatur Exhauriri peccata, id eſt, tolli, ſiue conſumi, ſiue à loco ſuo ablata, ſurſum ferri? imitatus itâque eſt interpres quantum licuit, metaphoram Græci verbi.

Secundò ſine peccato apparebit.] In primo aduentu apparuit cum peccatis: Dominus enim poſuit in eo iniquitates omnium noſtrum, & ipſe recepit in ſe, vt pro nobis illa lueret, & quæ non rapuit, tunc exoluebat. Ideò humilis apparuit, & tradidit ſe iudicanti iniuſtè, & pro ſua magna miſericordia

1313 mori etiam voluit. At licet mortuus ſit, non potuit à morte teneri, ſed ea victa reſurrexit & in cœlũ aſcendit, Et iterum veniet, nulla peccata ferens, quæ luat, ſed præmium mortis ſuæ daturus electis qui tunc viuent. Omnia eo pertinent, vt non neceſſitate, ſed voluntate & caritate ſua mortem eũ pertuliſſe doceat, quia nos per ſanguinem eius eramus liberandi.

Expectantibus ſe in ſalutem.] Apparebit in ſalutem expectantibus ſe, id eſt, veniet vt liberet, & ſeruet electos ſuos, qui tũc acerrimè pugnabunt & mul-

tis

ris modis affligentur ab Antichristo. De hac liberatione pulcherrimè locutus est Habacuc cap.3. vbi ait: *Suscitans suscitabis arcum tuum, iuramenta tribubus quæ locutus es, &cæt.* vsque ad finem capitis: vbi etiam ait: *Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo. Percußisti caput de domo impij, &cæt.* quæ latiùs in eiusdem prophetæ commentarijs enarrauimus. Pro *Apparebit est* ὀφθήσεται, videbitur. Cùm enim tenebræ malorum, & persecutionum ingruerint, cùm nulla salus sanctis relicta videbitur, tunc repente eum videbunt electi, & animos ac lætitiam resument. De hoc præclarè Ioannes Apocalyp. 19. Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eũ, vocabatur fidelis & verax, & cætera, quæ latiùs persequitur.

CAPVT X.

VMBRAM *enim habens lex futurorum bonorũ, &c.*] 1
Lex fuit, vt rudis & inchoata pictura gratię & bonorum noui testamenti, nō imago expressa, id est, habuit figuram, non habuit veritatē, quia non dedit gratiam, gratia enim & veritas per IESVM Christum facta est. Quid sit vmbra & quid imago expressa, suprà explicauimus ca.8. nu.11. Theophylactus: vmbratili namque picturæ similia erant vetera, vt quæ planè obscura essent: noua verò imagini, hoc est veritati, vt quæ clarè subsistant & perfecta sint, &cæt. Ita etiam interpretatur Chrysostomus. sed Theophylactus ex verbis Gregorij Nazianzeni subtiliorem colligit explicationem. Ille enim in concione de pascha scripsit, pascha legis fuisse typi typum obscuriorē Ex quo Theophylactus colligit legem vmbrā dici apud Apostolum, imaginem vero vocari ea, quę

nunc perficiũtur in Ecclesia,idest,iustificationem & gratiam,& dona:sed vt ea,quæ erant in lege,erant figura eorum,quæ sunt in nouo testamento: ita ea,quæ sunt in nouo testamẽto,figurã esse perfectiorum bonorum,quæ electis in futuro sæculo præstanda sunt,quæ nunc ab Apostolo *Res* vocantur.Quemadmodum ergo vmbratilis pictura,siue prima delineatio inferior est imagine,ita imago ipsa inferior est re,cuius est imago.

Verba Gregorij quæ refert Theophylactus,sunt
2 in secunda oratione in pascha,vbi ita ait: Iam vero paschæ participes erimus, nunc quidẽ in figura,licet magis perspicua,q̃ in lege veteri,legale enim pascha,(nec enim dicere verebor) figuræ figura erat obscurior aliquanto autem post perfectiùs & puriùs, cùm videlicet illud nouum filius Dei nobiscum in regno patris bibiturus est, patefaciens ac docens,quę nunc minus plenè declarauit,&c.Eadẽ verba Gregorij retulit Oecumenius; & in Apologetico,atque in oratione ad subditos idem eum dixisse affirmat,placuisseq; id alijs patribus.Et quamuis de his Pauli verbis nihil Gregorius dixerit, existimat Oecumenius eum illis adductum fuisse,id vt diceret. Eodem modo Theodoret.interpretatus est,& Caietanus.

Ego quidem fateor verum esse quod Gregorius docuit,sed nec ille dixit eum esse sensum verborũ Apostoli, & Chrysostomi interpretatio multo mihi aptior videtur,quam ex verbis Gregorij scriptores illi colligunt. Si verba per se ipsa legantur, rectè ita explicabuntur,vt à Theop.& Oecum. explicata sunt,sed si cum alijs coniungantur,vt coniungenda sunt: & quid Apostolus efficere velit,attendamus,nõ admodũ,ita exposita, cohærẽt, Do-
3 cet legem non potuisse perficere & iustificare suos cultores,&ideo sæpè repetita esse eadẽ sacrificia.

ficia. Hoc autem probat his verbis: *Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum:* Quid is verbis efficietur, si ita intelligantur. Nihil enim aliud est, quam si diceret: lex nõ perficit homines, quia non erat imago bonorum cœlestium, sed vmbra quædam & imperfecta delineatio. Demus nũc legem, quæ vmbra fuit, imaginem etiam fuisse, idest, expreßiorem similitudinem habuisse bonorum cœlestium quod fieri potuit, si figuris illis quædam adderentur, quibus multo magis similitudinem referrent cœlestium. Num propterea lex perficeret homines, aut iustificaret? Non ergo conuenit dixisse Apostolum: lex non perficiebat homines, quia non erat imago, sed vmbra, idest, obscura repræsentatio, quandoquidẽ etiamsi esset clarior, non perficeret.

Video quid responderi poßit. Lex Euangelica propterea imago dicitur, & non vmbra, quia homines sanctificat, & gratia est quædam imago & inchoatio futuræ beatitudinis. At potuit lex habere non solum vmbram, sed imaginem etiam cœlestium, etiamsi homines non sanctificaret: nam etsi perfectißima imago sit sanctificatio, potest tamen esse imago sine sanctificatione, quia Apostoli verba non cogunt nos, vt de perfectißima omnium imagine intelligamus, sed de vera imagine. Præterea ceremoniæ legis, etsi omnes figuræ erant Christi venturi, atque passuri, non protinus necesse erat, vt figuræ essent omnes futuræ beatitudinis, imo multæ non videntur vllo modo eam significasse. Quare lex nõ dicitur vmbra respectu beatitudinis, sed respectu legis nouæ. Etenim licet essent in lege quædã, quæ beatitudinem significarent non satis hoc erat, vt tota lex diceretur vmbra illius: Mysteria autem Euangelij omnes ceremoniæ significabant, nec satis apte dici vide-

tur: lex non iustificabat homines: quia non erat imago cœlestium bonorum, sed vmbra, potuit enim esse vmbra, & iustificare, & potuit esse imago & non iustificare, nihil enim repugnat. At si dicamus, lex non perficiebat homines, quia ipsa perfecta non erat, idest, non habebat, quod habere debebat, sicut habet noua lex, ratio redditur vera & apta. Hoc autem dicitur, si ita vt Chrysosto. exponamus, quia Apostolus metaphora à pictura desumpta vtitur, in qua quod imperfectum est, vmbra dicitur, quod autem est perfectum, & omnibus suis numeris absolutum, imago vocatur. Itaque sensus Apostoli est, lex non potuit perficere homines, quia vmbra quędam fuit rerum, quę pingebantur, idest, bonorum, quæ in noua lege præstanda erant: lex autem Euangelica fuit imago, id
5 est, veritas, & vltima perfectio. Et quamuis in rebus, imago non sit vltima perfectio, sed res illa, quam refert, tamen in pictura, quę res ipsas efficere nō potest, sed imitari, vltima perfectio est imago absoluta, quia ars non habet quo tendat vlterius: Et nūc Apostolus à pictura Metaphoram ducit, vt vocabula ipsa indicant. Confirmat hoc trāslatio Syriaca, quæ ita habet: *Si quidem in lege erat vmbra bonorum futurorum, non ipsamet substantia earum rerum*, quibus verbis metaphoram sumit hæc trāslatio Syriaca ab vmbra & corpore, quod vmbram illam efficit.

Per singulos annos eisdem ipsis hostijs &c.] singulis annis offerebantur à Pontifice eædem hostiæ in die festo Expiationis, cùm introibat in sancta sanctorum, vt homines expiarentur à peccatis, & cùm semper offerrētur, nunquam potuerunt homines emundari, atque idcirco alias atque alias, alijs atque alijs annis offerre necesse fuit. Singulis annis iubet lex huiusmodi hostias immolari, nec vllo

anno

anno immolari desinunt, & tamen tot hostijs non potest accedentes ad immolationem perficere, idest, iustificare & cœlum illis aperire, vt sæpè iā diximus. Semper pontificem confert cum Christo, & semper de die expiationis loquitur, quia si pontifex non poterat perficere homines, multo minùs minores sacerdotes: Et si in die expiationis, ad id potissimum dicata, id non fiebat, quanto minus in alijs diebus.

Alioqui cessassent offerre.] &c. Nonnulli codices Græci habēt: *Alioqui nonne cessassent offerre?* Theophylactus & Oecumenius per interrogationem monent esse legēdum, sed alij antiqui codices habēt, vt legit noster interpres: Et in vtraq; lectione sensus idem est. Hoc ergo ait: Si enim cultores per has hostias emundarētur, iam illæ amplius non offerrētur, quia peccatū in illis non erat propter quod offerri debeant. *Cultores* autem dicit λατρεύοντας, quod solet interpres vertere *Seruiētes*, vt cap. 9. *Quæ non possunt iuxta conscientiam perfectum facere seruientem.* Et cap. 8. *Qui exemplari deseruiunt, & vmbræ cœlestium.* Intelligit autem & pontifices, & ipsos pro quibus hostiæ offerebantur.

Sed difficilis hinc oritur quæstio, quā vim habeat hæc Apostoli ratio; infirma enim videtur, 6
quia in promptu est responsio, dicerent enim Hebræi hostias easdem singulis annis offerri, non quia peccata non tollerent, sed quia prioribus remissis noua fiebāt, quæ semper nouis essent sacrificijs expianda. Deinde etiamsi sacrificia vere animas emundarent, meritò singulis annis repeterentur, quia iterum peccantes, iterum expiandi sunt. Nam baptismus vere nunc animam emundat, sed qui post illum præcepta Dei violat, iterum sacramēto pœnitentię expiatur: Et perfectissime emundatus sacramento pœnitentiæ, millies

peccare poteſt, & millies expiatione indigebit. Denique ſi quidquam hæc Pauli ratio efficit, efficiet etiam, quod hæretici volunt, tollendum eſſe ex Eccleſia ſacrificium miſſæ, quoniam Chriſtus vna oblatione cõſummauit in ſempiternum ſanctificatos, vt in hoc cap. poſtea ait Apoſtolus. Cur igitur non ceſſat offerri hoc ſacrificium? aut quid reſpondere Chriſtianus poterit pro repetitione illius, quo non ſimiliter vti queat Hebræus ad repetitionem ſuarum hoſtiarum.

Vt hæc plenè intelligantur, ac diluantur obiecta quædam ſunt obſeruanda, vt videamus, quid interſit inter ſacrificium Chriſti & pontificum veterum & inter ſacrificium ſacerdotum legis & noſtrum. Primum eſt. Pontifex vetus ſingulis annis in die feſto Expiationis offerebat hircum, & vitulum pro ſuis populique peccatis, nec talia ſacrificia offerebat, quæ poſſent delere peccata: Impoſsibile eſt enim ſanguine hircorum, aut vitulorum auferri peccata. Chriſtus ſe ipſum & ſanguinem ſuum obtulit, qui cum eſſet ſanguis Dei, & virtutem haberet infinitam, peccata abſtulit, atq; idcirco dictum eſt: *Ecce agnus Dei, Ecce qui tollit peccata mundi.*

Secundum. Pontifici veteri, cum moriebatur, alius ſuccedebat in eodem officio, in eadem dignitate & poteſtate, qui nihilo minor erat eo, cui ſuccedebat. Chriſto nemo ſuccedere potuit in officio pontificatus ſui neque in dignitate aut poteſtate, quia nemo virtutẽ infinitam habere potuit, qua Deum placaret iratũ, & peccata deleret. Sed neque ſuccedere debuit, quoniam pontifici dum viuebat, non ſuccedebatur, Chriſtus autẽ æternus ſacerdos erat, & ſemper viuens, quia licet, vt homo mortuus fuerit, mors ipſa fuit oblatio & ſacrificium, & tertio die reſurrexit nunquam moriturus.

turus. Ita docuit Apostolus supra cap.7. *Et alij quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohibētur permanere: hic autem eò quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium; vnde & saluare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum, semper viuens ad interpellandum pro nobis.*

Succesit quidem Christo Petrus, & reliqui post eum Romani Pontifices in officio gubernādi Ecclesiam, & pascendi oues Christi verbo prædicationis & sacramentorum administratione, sicut illi dictum est Iohan. 21. *Pasce oues meas*: at non succesit in officio redemptoris & pontificis per se ipsum Deum iratum placātis, nemo enim id præter vnum Christum efficere potuit. Nam si Petrus & reliqui pontifices Deum placant, & eum populo reconciliant, non virtute sua placant, aut sacrificio suo, sed sacrificio Christi, quo & ipsis Deus placatus est, cùm essent, vt alij, natura filij iræ. Itaque quod attinet ad propriam, verißimamque rationem pontificatus, de qua nunc loquimur non successores eius sunt, sed ministri. 1. Cor. 4. *Sic nos existimet homo, vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei*, idest, sacramentorum. *Nos*, Apostolos videlicet, *Dispensatores*, non autores. Et cap. 1. *Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrum dicit: Ego quidem sum Pauli, Ego autem Apollo, Ego vero Cephæ, Ego autem Christi Diuisus est Christus? Nunquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?* Et. c. 3. *Quid igitur est Apollo? Quid vero Paulus? ministri eius, cui credidistis, & vnicuique sicut Dominus dedit. Ego plantaui, Apollo rigauit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* Quare Christus est, qui Deum nobis reconciliat, qui nos iustificat qui cœli nobis aperuit, sed vtitur adhæc pontificis & sacerdotum ministerio, quia honorare voluit sacerdotes, & seruos suos.

Ter-

hostia, corpus scilicet, & sanguis Christi, si sacerdotes futuri erāt, hanc eandē hostiā offerre debebant, si autem nullam hostiam offerrēt, nec sacerdotes essent. Quomodo autem offerrent, aut vnde hanc hostiam haberēt, nisi Christus primos sacerdotes initiasset, eisq; potestatem reliquisset, vt Episcopis, initiandi alios? Quare tunc sine dubio hanc potestatem Apostolis dedit, cùm sacram Eucharistiam instituit, & dixit: *Hoc facite in meam commemorationem.* Itaque sacramentum simul & sacrificium instituit, & dedit eis potestatem conficiēdi corpus suum. Nec enim à Christianis sumi posset, nisi conficeretur à sacerdotibus. Tunc ergo ipse confecit & obtulit, cùm potestatem dedit Apostolis conficiendi & offerrendi.

Quod egregie à Tridentino concilio explicatum est sess. 22. cap. 1. his verbis. Is igitur Deus 12
& Dominus noster etsi semel seipsum in ara crucis, morte intercedente, Deo patri oblaturus erat, vt æternā illic redemptionē operaretur: quia tamē per mortem, sacerdotium eius extinguendum nō erat, in cæna nouissima, qua nocte tradebatur, vt dilectæ sponsæ suæ Ecclesiæ visibile, sicut hominū natura exigit, relinqueret sacrificium, quo cruentum illud, semel in cruce peragendum, repræsentaretur, eiusque memoria in finem vsq; sæculi permaneret, atque illius salutaris virtus in remissionem eorum, quæ à nobis quotidie committuntur, peccatorum, applicaretur: sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, se in æternum constitutum declarans, corpus & sanguinem suum sub speciebus panis & vini Deo patri obtulit, ac sub earundē rerū symbolis Apostolis, quos tunc noui testamenti sacerdotes constituebat, vt sumerent, tradidit, & eisdem eorūq; in sacerdotio successoribus vt offerrent, præcepit per hæc verba: *Hoc facite* 15

meam commemorationem vti ſemper catholica Eccleſia intellexit & docuit, &c.

Hoc idem, Chriſtum ſcilicet ſe tunc obtuliſſe patri ſub ſpeciebus panis & vini probat copioſè Lindanus lib.4.Panopliæ Euangelicæ cap.46.teſtimonijs Cypriani li.2. Ep. 3. (quæ in nouis codicibus eſt iam 63.) Euſebij lib. 1. Euangelicæ demonſtrationis cap. 10. Photij & Oecumenij in cap. 7. huius Epiſtolæ ad Heb. Chryſoſtomi Hom. 17. in Epiſt.ad Heb. Theodoreti in cap. 8. eiuſdem. Ambroſij in formula ſacrificij ſuæ Eccleſiæ. Auguſtini in Pſal.33.& lib.19. de Ciuit.cap. 20. Irenæi lib.4. cap.34.Damaſceni lib. 4.cap. 14. & Epiſtolæ ſynodalis Alexandri primi pontificis Romani & Martyris, & denique ex canone. 14.primi concilij Niceni. Quibus teſtimonijs multa addit noſter Robertus Bellarminus li. 1.de Miſſa cap. 6.Ex quibus ſatis conuincitur inſania Lutheri, Caluini, Kemnitij, & aliorum hæreticorum, qui in cæna Chriſtum obtuliſſe ſe ipſum ſub ſpeciebus panis & vini negant, Euchariſtiamq; tantum inſtituiſſe volunt.Conuinceretur etiam vel hoc vno argumento inuiolabilis in vniuerſa Eccleſia catholica cõſuetudinis,qua nunquam corpus Chriſti confectũ eſt, quin offerretur & ſumeretur à ſacerdote. Et ſi quis aliud tentaret, quaſi impium & ſacrilegum
14 execraretur. Illud etiam euidens, quod in hac Epiſt.c.7. copioſè Apoſtolus perſecutus eſt Chriſtũ eſſe ſacerdotem ſecũdum ordinem Melchiſedec: nec poſſet dici ſacerdos ſecundum ordinem eius, niſi quemadmodum Melchiſedec panem & vinũ Deo obtulit in ſacrificium,ita Chriſtus ſub earũdem rerum ſymbolis, ſe ipſum patri obtuliſſet: quod nos latè demonſtrauimus ſupra cap. 7. n.55. & ſequentibus. Ex figura quoque agni paſchalis hoc intelligitur,fuit enim figura Euchariſtiæ,atq;

ita

ita prius Chriſtus comedit illum & poſtea inſtituit ſacrã Euchariſtiam, vt noua cæremonia veterem finitam eſſe teſtaretur. Agnus autem non comedebatur tantum, ſed etiam immolabatur, & vt ſacrificium offerebatur. Exod. 12. *Immolabitque eum vniuerſa multitudo filiorum Iſraël ad veſperam.* Et poſtea: *Et cum dixerint vobis filij veſtri: Quæ eſt iſta religio? dicetis eis, victima tranſitus Domini eſt, quando tranſiuit ſuper domos filiorum Iſraël* &c. Prius agnus immolabatur, & poſtea comedebatur: ita ergo Chriſtus prius ſe ipſum obtulit patri, vt veritas reſponderet figuræ; poſtea corpus ſuum dedit diſcipulis. De qua re eruditè diſputat Bellarminus noſter lib. 1. de Miſ- 15
ſa cap. 7. in ſecundo tomo ſuarum controuerſiarũ. Figuram autem explicat bene ac breuiter Concilium Tridentinum loco indicato dicens: Nam celebrato veteri paſcha, quod in memoriam exitus de AEgypto multitudo filiorum Iſraël immolabat, nouum inſtituit paſcha ſe ipſum, ab Eccleſia per ſacerdotes ſub ſignis viſibilibus immolãdum in memoriam tranſitus ſui ex hoc mundo ad patrem, quando per ſui ſanguinis effuſionem nos redemit, eripuitque de poteſtate tenebrarum, & in regnum ſuum tranſtulit. Idem probat eruditè idẽ autor ex alijs locis ſcripturæ, & præſertim ex verbis Domini in eius inſtitutione myſterij, eodem lib. 1. de Miſſa cap. 12. 13. 14.

Si verò quis obijciat fruſtra Chriſtum fuiſſe in Crucem ſublatum, quandoquidem iam ſeſe patri obtulerat pro nobis in cęna, facile reſponderi poteſt, idem obijci poſſe cæteris Chriſti actionibus, quæ cùm infiniti valoris eſſent, poterant hominibus ęternam redemptionem comparare: Sed quoniam oportebat Chriſtũ pati, vt morte ſua mortem vinceret, & perderet; omnia, quæ fecit, voluit morte conſummari, perinde ac ſi omnia coniũcta

cum paſsione, vna atq; eadem actio eſſent. Voluit igitur & præcedentes actiones, & oblationem illam in cęna factam, quaſi pēdere, vt non ante nobis redemptionem inuenirent, quàm cum morte coniungerentur.

16 Quintum atque vltimum eſt: Paſsio Chriſti cauſa ſalutis & redemptionis noſtræ fuit, ſed cauſa vniuerſalis: huiuſmodi autem cauſæ nihil efficiūt, niſi particulares cauſæ adhibeantur. Sol enim & homo generant hominem, non ſol ſine homine: Ita paſsio Chriſti quæ cauſa vniuerſalis eſt, & in ſe ſufficiens ad omnia peccata tollenda, vt ſalutē in homine efficiat, neceſſe eſt vt per cauſas particulares illi applicetur. Propterea igitur corpus & ſanguis Chriſti quotidie in Eccleſijs offeruntur, vt quoniam quotidie peccamus, quotidie virtutem paſsionis Chriſti participemus. Quod concilium Tridētinum, vt paulò ante retulimus, docuit dicens: Quo cruentum illud ſemel in cruce peragendum, repræſentaretur, eiuſq; memoria in finē vſque ſæculi permaneret; atq; illius ſalutaris virtus in remiſsionem eorum, quæ quotidie à nobis committūtur, peccatorum applicaretur &c. Hoc catholicis quidem hominibus manifeſtiſsimum eſt, & hæretici negare non poſſunt, quoniam ſcripturæ verbis apertiſsime comprobatur. De virtute paſsionis ad omnia peccata tollēda multa dicta ſunt, vt Rom. 3. *Quem propoſuit Deus propitiationem per fi-*
17 *dem in ſanguine ipſius.* & cap. 5. *Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multò magis abundantiam gratiæ, & donationis, & iuſtitiæ accipientes in vita regnabunt per vnum Ieſum Chriſtum.* Apocal. 1. *Qui dilexit nos & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo.* 1. Iohan. 2. *Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris, non pro noſtris autem tantum, ſed etiam pro totius mundi.*

Eadem ſcriptura docet hanc paſsionem nō prodeſſe

desse hominibus, nisi eis, ita vt Christus ipse tradidit, applicetur, vt Marci vltimo: *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: Qui verò non crediderit, condemnabitur.* Non opus fuit addere, *Et non baptizatus fuerit*, quoniam qui credere non vult, nec baptizabitur, nec si baptizetur, delebūtur eius peccata. Et Paulus Rom. 3. cùm dixit *Christum esse propitiationem*, addidit. *In fide*, quia virtus passionis sine fide nemini applicatur. Et de confessione 1. Ioh. 1. *Si confiteamur peccata nostra, fidelis est, & iustus vt remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.* Et de Eucharistia Iohān. 6. *Nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Nec fuit, aut est vllus hæreticus tam stupidus, 18
qui putet passionem Christi quidquam efficere in eo, cui nullo modo applicatur: non enim dicēt saluos fieri omnes infideles, quamuis Ioānes dixerit: *Ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi:* nisi passionis participes fiant per baptismum, aut alia aliqua ratione: atque ideò ipsi etiam baptizant. Nec Lutherus dixit per passionem Christi fideles peccatores iustificari, nisi illis applicetur per fidem, qua credant omnia sibi peccata remitti. Itaque in re conueniunt nobiscum hæretici, sine passione Christi in particulari applicata, nemini esse locum salutis, sed de ratione applicandæ passionis controuersia est.

Ex his quinque obseruationibus facilè intelligi potest quid sit ad obiecta respondēdum. Prima obiectio fuit, inualidam videri argumētationem Pauli: lex per hostias suas non perficiebat homines, alioqui cessassent illæ offerri. Rectè & valdè argumētatur. Nā si Aharon, aut vllus alius pōtifex 19
hostiā obtulisset, quæ verè vi sua tolleret peccata, non esset necesse alteram offerri, quia iam peccata

Responsio obiectorū.

per illam deleta erant. Dices: illa hoſtia delebat peccata vſque ad illam oblationem commiſſa,ſed cùm noua poſtea committerentur, quid obſtabat alteram offerri? fruſtra id fieret,nam ſi virtute ſua tollebat pecccata, infiniti valoris erat, non enim poterat aliter tolli peccatum,& compenſari iniuria Deo facta. Quare ſatis erat hæc, vt non ſolùm præſentia; & præterita, ſed futura etiam peccata tolleret,quemadmodum Chriſti hoſtia fecit.

Hoc ſolũ quærere oporteret, qua ratione virtus illius hoſtiæ applicari poſſet ad noua peccata delenda? At hoc lex non faciebat, non enim talem habebat hoſtiã, ſed ſingulis annis pontifex nouas hoſtias immolabat, quia nunquam hoſtiam inueniebat, quæ peccata auferret. Atque hoc eſt, quod ait Apoſtolus: *Per ſingulos annos eiſdem ipſis hoſtijs, quas offerunt indeſinenter, non poteſt accedentes perfectos facere.* Hoc eſt,ſingulis annis põtifex immolat nouos hircos,& nouos vitulos,nec deſinit vllo anno immolare, quia nũquam hoſtiam immolat, quæ vim habeat remittendi peccata. Alioqui,inquit,ceſſaſſent offerri,quia nullam haberent vltra conſcientiam peccati,cultores ſemel mundati,hoc eſt,non quæreretur noua hoſtia,quia illa talis erat,vt offerentes emundaret, ſecundum conſcientiam. Atq; ita quoties peccarent, non neceſſe haberẽt alterã hoſtiam quærere, ſed dare operam vt denuò eiuſdem illius hoſtiæ participes fierent: ſicut nos facimus in hoſtia noui teſtamenti.

Hac eadẽ reſponſione ſecundæ obiectioni ſatis fit. Nec ſimilitudo, quæ ex ſacramẽto baptiſmi deſumitur, quidquam probat. Fatemur enim eius vi deleri peccata, licet aliter, quam ſanguine Chriſti, quia ſanguis Chriſti habet hanc virtutẽ ex ſe, quia ſanguis Dei eſt, ſacramenta autem habent in ſe, at non ex ſe, ſed ex ſanguine Chriſti. Fatemur etiam

eum,

eum, qui postea pręcepta Dei violat, iterum sacramento pœnitētiæ expiari debere: sed non immolatur noua hostia, vt huic peccata remittātur, sed nouo modo virtus eiusdem hostiæ, à qua vim habet baptismus, applicatur illi per sacramentum pœnitentiæ. Idem fiet, si millies peccet, & millies eodem sacramento expietur, nunquam noua hostia mactatur, sed per nouam applicationem virtutis passionis Christi, per idem sacramentum factam, iustificatur.

21 Vltima obiectio adeò Lutherum permouit, vt librum ediderit de abroganda Missa priuata, & alterum contra sacrificium Missæ, cui titulum fecit *de Missa priuata & vnctione sacerdotum*, in quib. & alijs multis clamat Missam abominationem esse magnam, idq; in hoc posteriori libro, à diabolo se accepisse cōfitetur; dignam scilicet tali discipulo & tali præceptore doctrinā. Quod illi diabolus persuasit, cæteris etiam huius tēporis hæreticis eadē ratione persuasit, Philippo Melancthoni, Iohanni Brētio, Mathiæ Illyrico, Martino Kemnitio, Iohāni Caluino, quorum locos indicat Robertus Bellarminus lib. 1. de Missa cap. 5. Aiunt celebratione Missæ insignem passioni Christi iniuriā fieri, nec posse altare erigi, nisi euertatur crux: nos esse sacerdotes veteris legis, qui sæpè eandem hostiam offerimus, quasi per eam, quam Christus in cruce obtulit, non fuerimus emundati; Christum vna oblatione consummasse in sempiternum sanctificatos.

22 Nos respondemus hostiam oblatam in cruce deleuisse omnia peccata, ita vt nulla alia opus nobis sit ad expiationem peccatorum, non commissorū tantum ab initio mundi, sed omnium etiā, quę cōmittentur, quæque committi possunt. Hæc enim infiniti valoris fuit, ideoq; neq; altero redēptore

 egemus;

egemus, neq; vt idem ipſe iterum ſe pro nobis offerat in cruce, aut iterum moriatur: egemus tamẽ, propter noua peccata, noua eiuſdem hoſtię applicatione, quæ fit per oblationem incruentam in ſacrificio Miſſæ. Itaque Paulus quoties dicit Chriſtũ ſemel ſe obtuliſſe, loquitur de oblatione cruenta, atq; hãc repeti poſſe negat, vt nos negamus, vt cap. 6 *Rurſum crucifigentes filium Dei & oſtentui habentes*, hanc irriſionem Chriſti eſſe dicit, ſi velimus, vt iterum crucifigatur. Et cap. 7. *Qui non habet neceſsitatem quotidię (quemadmodum ſacerdotes) prius pro ſuis delictis hoſtias offerre, deinde pro populi, hoc enim fecit ſemel ſe offerendo, ſemel* dicit, quia oblatio crueta, nunquã iterata eſt &c. c. 9. *Chriſtus autem aßiſtens pontifex futurorum bonorum*, &c. *neque per ſanguinem hircorum, aut vitulorum ſed per proprium ſanguinem introiuit ſemel in ſancta, æterna redemptione inuenta*, Et poſtea: *Neque vt ſæpè offerat ſemetipſum.* Manifeſtum eſt eum in his locis loqui de cruenta oblatione: comparat enim eũ cum ſacerdotibus, & cum veteri pontifice, qui introibat in ſancta in ſanguine alieno, Chriſtus autem in ſuo.

Et vt dubitare nequeamus de hac eum oblatione loqui, legimus ſtatim: *Alioqui oportebat eum frequenter pati ab origine mundi. Nunc autem ſemel in conſummatione Sæculorum ad deſtitutionem peccati per hoſtiam ſuam apparuit.* Et: *Et quemadmodum ſtatutum eſt hominibus ſemel mori, poſt hoc autem indicium: ita & Chriſtus ſemel oblatus ad multorum exhaurienda peccata* &c. *ſemel oblatus.* Ita ſcilicet: vt moreretur, quia ſimilitudo ex eo ſummitur, quod ſtatutum eſt hominibus ſemel mori. Et. c. 10: *In qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel.* Oblationem cruentã dicit, paulò enim ante ſcripſerat: *Hoſtiã, & oblationẽ noluiſti, corpus aũt aptaſti mihi*, videlicet ſecundũ quod pati poſſẽt: quod indicat ſimilitudo hoſtiarum, & holo-

holocauſtomatum, quę eſt in eiſdem verbis. Ex ea- 24
dem ſimilitudine intelligitur, de hoſtia cruēta lo-
qui cum ſubdit: *Et omnis quidem ſacerdos præſto eſt quo-
tidie miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerēs hoſtias, quæ non poſ-
ſunt auferre peccata: hic autē vnā pro peccatis offerens hoſtiā,
in ſempiternum ſedet in dextera Dei, &c. Vna enim oblatio-
ne conſummauit, &c.* Ex quo etiam intelligitur, quod
ait poſtea: *Vbi aūt horū remiſsio, iam nō eſt oblatio pro pec-
cato.* Oblatio .ſ. cruēta, quia cū per paſsionē Chriſti
oīa peccata remittātur, non eſt opus, vt iterū mo-
riatur, & crucifigatur. Et quod poſtea legimus: *vo-
luntariè enim peccantibus nobis poſt acceptam notitiam veri-
tatis iam non relinquitur pro peccatis hoſtia.* Hoc eſt, ſi no-
lumus vti hac hoſtia, quæ ſemel in cruce pro no-
bis oblata eſt, ne expectemus, aut vt alius pro no-
bis patiatur, aut ipſe Chriſtus iterū moriatur. Nō 25
enim de quouis peccato loquitur, ſed de peccato
eorū, qui ad Iudaiſmum deficiebant: quod aut nō-
nulli ex ijs, ad quos ſcribebat iam fecerāt, aut cer-
tè ne facerent, timebat, ex verbis pręcedētib. abū-
dè cognoſcitur, *Non deſerentes collectionem noſtrā, ſicut
conſuetudinis eſt quibuſdam, ſed conſolantes, &c.*

Satis ergo conſtat verba Pauli nihil hæreticis fauere, cùm de cruenta oblatione fiant, idemq; omnes catholici ſentiunt, & confitētur. Quis enim vnquam dixit aut alium nobis redemptorem eſſe quærendum, aut hunc noſtrum iterum mori oportere? Quis neſciat, quod ab eodem Apoſtolo ſcriptum eſt Rom. 6. *Chriſtus reſurgens ex mortuis iā nō moritur, mors illi vltra non dominabitur,* cùm autem nos ſæpè offerimus hoſtiam incruentam, nequaquam verbis Apoſtoli aduerſamur, ſed Chriſto & eidē Apoſtolo paremus. Chriſtus enim dixit Luc. 22. *Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis datur; hoc facite in meam commemorationem.* Et Apoſtolus. 1. Corint. 11. *Accepit panem & gratias agens fregit, & dixit: Accipite &*

manducate, hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Non dixit: Hoc comedite in meam commemorationem, sed, *Hoc facite*, id est, vos eodem modo consecrate, & offerte. Quod magis indicat verbis sequentibus: *Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine, Hoc facite, quotiescunque biberitis in meam commemorationem.* Hoc est; Quoties vobis bibendus erit hic sanguis, vos Apo-
26 stoli illum consecrate, & offerte in mei memoriã. Itaq; ideò Christus in cœna se obtulit incruentè, vt nos idem faceremus, & vt sacrificium nobis relinqueret, & sacerdotium, sine quo nulla mediocriter constituta respublica vnquam fuit. Quid enim turpius, aut quid Christi sapiẽtia indignius, quam vt cùm veri Dei cognitionem nobis tradidisset, nullum nobis sacrificium relinqueret, quo eum coleremus & nobis propter peccata nostra iratum, placaremus.

Quare cum altare erigitur, crux non euertitur, aut ignominia afficitur sed extollitur, & honoratur, atque ideo veteri Ecclesiæ consuetudine crux super altare ponitur, eiq; sæpè in eodẽ sacrificio caput inclinamus, Et cùm Christi corpus & san-
27 guinẽ offerimus, plurimum eum veneramur, commemoramus enim eius passionẽ, & in memoriam omnib. reuocamus. Testamur eius sapientiam, & bonitatẽ, qui tale nobis sacrificium reliquit: profitemur hostiam illam tantæ fuisse virtutis, vt passim eius cõmemoratione egeamus, & quasi ex locupletissimo thesauro, & inexhausto fonte semper diuitias expromamus, quib. patri debita persoluamus, semper aquas gratiarum hauriamus, quibus nostræ sordes eluantur, supplicia peccatis nostris debita deprecemur, & viam iustitiæ teneamus. Denique opus nobis est, vt virtutem illius cruentæ oblationis ita ad nos applicemus.

Sed

Sed obſtrepit Caluinus ſatis nobis virtutem paſſionis applicari per baptiſmum & ſacram Euchariſtiam,& per verbum Dei Matth.20.itaq; non egere nos celebratione miſſæ. Reſpondebit illi Dominus: An oculus tuus nequam eſt, quia ego bonus ſum? Non ad menſuram Caluini, Chriſtus nobis bene fecit.Infinitus eſt Theſaurus hominibus eius paſſio,& multis modis oportebat nos virtutis eius participes fieri,Prætereà,non vidit Cal- 28
uinus,non eſſe nobis ſatis participes fieri virtutis paſſionis, per baptiſmum & Euchariſtiam, & per verbum Dei,quoniam per baptiſmum communicatur nobis eius virt⁹,vt regeneremur, & filij Dei efficiamur:per Euchariſtiam vt nutriamur, & cõfirmemur,per verbum autem Dei inſtruimur, & illuminamur. At ſi gratiam perderemus,per pœnitentiam nobis applicari debuit,atq; ita de alijs ſacramentis. Sed oportebat,vt haberemus etiam ſacrificium,non ſolùm Euchariſticum ad gratias agendas pro beneficijs acceptis,ſed etiam propitiatorium , vt Deum nobis placaremus , & mala imminentia auerteremus , & cuius virtute Deus corda noſtra excitaret, vt verbum Dei aure cordis audiremus, & ad eadem ſacramenta Pœnitentiæ & Euchariſtiæ ritè parati accederemus.

Cumque in lege eſſet, præter alia ſacrificia, quoddam ad expianda peccata inſtitutum, quod dicebatur pro peccato, & noſtrum ſacrificium,vt veritas continere debeat eminenter omnia, quæ erant in figuris;neceſſe eſt dicere, illud non ſolũ eſſe Euchariſticum, ſed etiam propitiatoriũ. Denique(vt iam hęc finiamus)conſtat Apoſtolos,vti à Domino acceperunt, obtuliſſe hoc ſacrificium, & hanc hoſtiam incruentam,idemque ſacerdotibus Eccleſiæ præcepiſſe,vt facerent Act.13. ſcriptũ 29
eſt:*Miniſtrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus dixit*

Spiritus ſanctus: ſegregate mihi Saulum & Barnabam, &c.
Pro Miniſtrantibus eſt λειτουργούντων, quod vocabulum in ſcriptura ad ſacra miniſteria pertinere, diximus ca.8.nu.3. Et Eraſmus elegãter vertit, *Sacrificantibus*. Gregorius lib.7.epi.63.ad Ioannẽ Epiſcopum Syracuſanum ait: Orationem aũt dominicam idcirco mox poſt precem dicimus, quia mos Apoſtolorum fuit, vt ad ipſam ſolummodò orationem, oblationis hoſtiam conſecrarent. Iſidorus in lib.1.de officijs eccleſiaſticis ca.15. Ordo, inquit Miſſæ, vel oblationum, quibus oblata Deo ſacrificia conſecrantur, primò à S.Petro inſtitutus eſt, cuius celebrationem vno, eodemq; modo vniuerſus peragit orbis, &c.

Iacobus etiam frater Domini, non ſolum ſacrificium hoc obtulit Ieroſolymis, ſed ritum etiã offerendi libello ſcripto tradidit, cuius meminit ſexta Synodus canone 32. Et in Martyrio. S.Andreæ Apoſtoli, quod ſcripſerunt presbyteri, & diaconi Achaiæ, qui ei interfuerunt, Apoſtolus ipſe ait: O-
50 mnipotenti Deo, qui vnus & verus eſt, ego omni die ſacrifico, non thuris fumũ, nec taurorum mugientiũ carnes, nec hircorum ſanguinẽ: ſed immaculatum agnum quotidie in altari crucis ſacrifico, cuius carnes poſteaquam omnis populus credentium manducauerit, & eius ſanguinem biberit: agnus, qui ſacrificatus eſt, integer perſeuerat. Et Matthæus Apoſtolus, & Euangeliſta, poſt myſteria Domini celebrata & miſſam dictam, martyrio coronatus eſt, vt refert Abdias, lib.7. Apoſtolicæ hiſtoriæ. Denique quomodo Apoſtoli obtulerint hoc ſacrificiũ, & offerre docuerint Eccleſiam, videmus apud Clementem lib.7. conſtitu. Apoſt. cap.31. & lib.8. latiſſimè cap.12. & 13. Hæc omnia & alia multa reſpondere poteſt Chriſtianus pro ſuo ſacrificio & eius iteratione, quæ nequa-
quam

quam Iudæus poterit respondere pro suo.

Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.] Non tolluntur peccata sacrificijs, sed singulis annis, cum sacrificia offeruntur in die expiationis, fit cõmemoratio peccatorũ ἀνάμνησις id est, reuocatio in memoriam, recordantur homines sacrificijs illis, se esse peccatores, non etiam emundantùr.

Impossibile enim est sanguine taurorum, &c.] Docet, quod dixit, non tolli peccata, sed in mentem reuocari: quam enim vim habere potest sanguis taurorum, aut hircorum ad tollenda peccata? De quo 31
satis iam diximus in præcedentibus, ac præsertim in hac disputatione de differentia sacrificij Christi, & sacrificiorum legis.

Ideo ingrediens mundum dicit. Hostiam & oblationem noluisti, &c.] Probat præterea verbis prophetæ, Psalm.39. apud quem filius Dei testatur, patri suo, non placere sacrificia, quæ in lege fiebant, atq; idcircò se missum esse, vt seipsum ei offerret, eumq; humano generi placaret. Quod non ita intelligendum est, quasi Deo displicuerint sacrificia veterum patrum, quæ sæpè illi placuisse docet scriptura, vt Gene.8. de sacrificio Noë scriptum est: Odoratusq; est Dominus odorem suauitatis; & ait ad eum: Nequáquam vltra maledicam terræ propter homines. Et cap.15. Dominus ipse pręcepit Abrahæ, vt sibi sacrificiũ offerret. De quo & alijs ait Ecclesia: sicuti accepta habere dignat⁹ es munera pueri tui iusti Habel, & sacrificiũ patriarchæ nostri Abrahæ, &c. sed dicit sacrificia illa nõ habuisse ex se, vnde Deo placerẽt, sed ex fide & deuotiõe offerentiũ placebant: sacrificiũ aũt nostrum per se ipsum placet patri. Dicit etiã non placuisse illi sacrificia, ita vt per illa tollerẽtur peccata homi- 32
num, & Deus placaretur, ac recõciliaretur generi huma-

32 humano, vt ex sequentibus intelligitur. Cupiebat enim Deus reconciliari hominibus, & ad id sacrificium sibi offerri, quo id perficeretur, cumq; varia ei offerrentur, nullum placebat, nullum voluntatem eius explebat. Et hoc est, quod ait mox: *Tunc dixi; Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, vt faciam Deus voluntatem tuam*, id est, vt te hominibus reconciliem, hoc enim est, quod tu vis. Et posteà ait: *In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis IESV Christi semel*. Et quoniam iste est huius loci germanus sensus, non mihi videtur hic quærendum, an vetera sacrificia Deo placuerint, de quo latè disputaui in cap. 6. Hose. num. 19. & sequentibus. In mundum autem ingredi dicitur, qui ex vtero in lucem editur, sicut Ioann. 1. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientē in hunc mundum*. Quare ingrediens in mundum, significat, cùm in vtero virginis esset, & nasci vellet, nam, Ecce venio, festinationē indicat. Et εἰσερχόμενος, rectè vertitur ingrediens, & ingressurus, habet. n. hoc verbum in præsenti, etiam significationē futuri, vt Matth. 11. *Tu es qui venturus es?* ὁ ἐρχόμενος. siue igitur vertas. Ingrediens, id est, cùm iam ingredi pararet, siue Ingressurus, hoc factum est simulatq; Christus conceptus est?

33 *Hostiam & oblationem noluisti.*] Hostias vocat cruenta sacrificia, oblationes aūt cætera, quæ in sacrificijs incruenta offerebātur, vt ait Theophylactus, vt similam, panes, vinum, thus, & similia.

Corpus autem aptasti mihi.] Quæritur, quid in his secutus fuerit Apostolus, nam & ab Hebræo & à lxx. differt. In Hebræo enim est אזנים כרית לי quod Hierony. & Hebræi vertunt: *Aures fodisti mihi*, id est, quasi seruum perpetuò tibi seruiturum perfossione aurium me notasti. Alludere videlicet prophetam volunt ad illud Exod. 21. *Perforabitque aurem eius subu-*

ſubula,& erit ei ſeruus in ſæculum. Et Chaldæus vertit: *Aures autem,ad auſcultanda præcepta tua, formaſti mihi.* Vtrunq; ſatis conuenit cùm translatione lxx. *Aures autem perfeciſti mihi,*id eſt, aures mihi perfectas dediſti ad obediendum tibi. Fateor equidem in multis Græcis codicibus pſalmorum legi, quod nunc ait Paulus σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, id eſt, *Corpus autem aptaſti mihi:* & in Pontificio codice ita legitur,& ita legerunt nonnulli ex veteribus, vt Apollinarius in ſua paraphraſi Pſalmorum, Ambroſius, Chryſoſtom. Theodoret. Euthymius, Auguſtinus, omnes in eundem pſalmum.

At alia exemplaria Lxx. habuiſſe ὠτία δὲ μοι κατηρτίσω, id eſt, *aures autem mihi aptaſti,* ſiue *perfeciſti,* indicat noſtra translatio, *Aures autem perfeciſti mihi:* Et Græca ſcholia quę ita interpretantur: *Aures autem fodiſti mihi, aures autem paraſti mihi.* Ita omninò legit antiquus autor Arnobius, & Cyrillus lib. 4. in Ioan. cap. 12. 34

Verba Pauli ſiue translationem Lxx. vnus ferè ex ijs, quos vidi conciliat cum Hebræo Genebrardus: nam qui Hebræorum ſtudioſi ſunt, Hebraica dumtaxat interpretantur: Græci verò eodem ferè modo legunt in Dauide, & in Paulo, nec curant, quid in Hebræo legatur. Genebrardus eundem eſſe ſenſum dicit in vtriſque verbis, & *Aures* per ſynecdochen poni pro corpore, partẽ pro toto: feciſſeque id Paulum, vt Hebraica explicaret, in quibus *Aures* poſitæ ſunt, quoniam de obedientia agebatur.

Vt hæc rectè explicemus, & omnia conuenire oſtẽdamus, primum hoc ſtatuamus in eo quod interpres vertit, *perfeciſti, & aptaſti,* eundẽ ſenſum eſſe. Verbum Hebraicum כרה. ſignificat fodere, & fingere, ſiue formare, quomodo figuli ex argilla fingunt, & ducũt figuras vaſorũ, hinc. n. Metaphora ſumi-

ſumitur, vt rectè adnotauit Genebrardus, atq; idcirco lxx. veterũt, κατηρτίσω, id eſt, *Aptaſti formaſti*: ſignificat. n. καταρτίζω, ſiue καταρτίζομαι, coagmento, compono, ſuo loco quiduis apto congruenter, ita vt partes inter ſe, & cum toto congruãt. Et quia tunc res perfecta, atq; abſoluta eſt, cùm concinnè & congruenter compoſita eſt; inde hoc verbum ſignificat. *Perficere*, vt Matt.21. Et Pſal.8. *Ex ore infantium, & lactentium perfeciſti laudẽ* κατηρτίσω, 1. Cor. 1. *Sitis autem perfecti in eadem mente, & eadem ſententia*, id eſt, aptè cohæreatis in vna mẽte. Et ſicut membra vnius corporis mutuo vobiſcum cógruatis. 2. Cor. vlt. *De cætero autem fratres, gaudete, perfecti eſtote*, id eſt, inter vos mutuò, & cum veſtro capite congruite.

Quare eleganter vertit interpres: Corpus autem aptaſti mihi, ideſt, aptum & conueniens muneri ad quod aſſumebatur, mihi corpus feciſti, ſiue formaſti. Et cum idẽ interpres vertit in Pſal.39. *Aures autem perfeciſti mihi*, ſicut eſt idem verbum in Græco, ita etiam idem ſenſus eſt: Aures aptas, &
36 conuenientes muneri, quod erant præſtituræ, dediſti mihi. Similiter idem eſt ſenſus, ſiue *Aures* vertas, ſiue *Corpus*. Nam ſi dicas. *Aures autem perfeciſti mihi*, perinde eſt, ac ſi diceret, Aptaſti mihi aures, dediſti mihi aptas, & conuenientes aures ad audiendum, & faciendũ, quod tu cupiebas. Etenim filius, qui vt Deus, patri in omnibus erat æqualis, naturam nó habebat, in qua obedire, & immolari poſſet, vt faceret eius voluntatem, id eſt, vt homines redimeret, quod cupiebat pater. Idcirco aures illi aptatæ ſunt, id eſt, natura data eſt illi, qua poſſet obedire, aurib. enim audimus, & audire dicimur cùm obedimus. Hoc idem Paulus, vt explicaret reconditum ſenſum prophetæ, ſimul cum veteribus interpretibus dixit apertiùs: *Corpus autem aptaſti*

mihi

mihi, quo ſcilicet, obedire, & immolari poſſem.

Quare mirum eſt Auguſtinum Eugubinum, & quoſdam alios Hebræorum ſectatores, Iudęorum expoſitionem ſequi malle, quàm Pauli; neque ad Chriſtũ hæc referre, de quo ſine dubio dicta ſunt; ſed ad omnes homines in hunc ſenſum: Non tu
victimas requiris, à nobis nec ſacrifica, ſed vis 37
nos tuis parere mandatis: quaſi minimè hæc Paulus attigiſſet.

Holocauſtomata, & pro peccato nõ tibi placuerunt. Cùm multum delectari videreris in lege, holocauſtis, quæ tota in honorem tuum concremabantur, cũ peteres hoſtias, quæ ex eo, quòd ad remiſſionẽ peccatorum offerebantur, vocabantur *Pro peccato*; nũquam tamen hæc ita tibi placuerunt, vt per ea humano generi reconciliareris. Pro, *Non placuerunt*, in Pſalmo legimus. *Non poſtulaſti*, tam in Hebræo, quã apud lxx. Hoc eſt, Non poſtulaſti ea, quaſi tibi placerent ad hoc perficiendũ, quamuis ea in lege fieri præceperis. Sicut cũ aliquid quærimus, alia quæ nobis occurrunt, & alio tempore placerent, reijcimus, & non placent nobis, quia non habent, id quod tunc quærimus.

Tunc dixi, Ecce venio.] Cùm vidi hæc tibi non placere, continuò meipſum obtuli, vt facerem, quod tu volebas.

In capite libri ſcriptum eſt de me.] Recentiores quicumque Hebraicè ſciunt, alium eſſe ſenſum prophetæ volunt in his verbis, quàm Apoſtoli. Cùm enim in Hebræo, pro, In capite ſit במגלת omninò vertendũ eſſe contendunt, *Involumine libri*, eſt enim idem nomen, quod Zachar. 5. legitur, vbi ait, *Et ecce volumen volans.* Quod ita Auguſtinus Eugubinus interpretatur. Hebræi exponũt, rectè quidẽ mea ſententia, *In volumine legis.* Ibi (ait) ſcripta
ſunt præcepta tua, quibus nos parere iuſſiſti, &c. 38

Gene-

Genebrardus. *In tota scriptura scriptum est vt expiem hominum peccata.* Vatablus: veteres Hebræi in mēbranis, aut chartis scribebant, quæ in rotundum complicabantur. In huiusmodi etiam hodie scribunt Iudæi legem, & prophetas. *In volumine* igitur *libri*, idest, in libro plicatili, siue in membranis plicatilibus, in libro legis & prophetarum: aut tantum in ipsa lege. Nam Deute. cap. 5. 6. & 17. officium regis describitur &c.

Ac ne miremur ita vertisse recentiores, Chrysostomus in Psal. 39. testatur Aquilam, & Symmachum eodem modo trāstulisse. Eadem verba sunt apud Theodoretum in Psalmum eundem: In capite. Aquila, & Symmachus: in inuolucro libri dixerunt. Sic autem diuina volumina vsque in hodiernum diem Iudæi munire solent. Exponitq́; Theodoretus: In libris sacrorum vatum hæc de me prędicta sunt: quæ omnia desumpta sunt ex Chrysostomo. Et Euthymius ait: conscriptiones, Hebræi, libros appellabant, & inuolutas chartas, volumina, inuolutis enim chartis scribebant, & non quadratis libris, vt nos facimus. Ait igitur Saluator: *In volumine libri*, prophetici nimirum, *De me scriptū est* &c. Hieronymus etiam vertit; *In volumine libri.*

39 Equidem non video, cur illis ita hæc placuerit translatio, cùm in ea, & sensus deesse quodammodo & verba redundare videantur. Nam מגלה id est volumen, librum prorsus significat: vt Zach. 5. Et ecce volumen volans. Ita ergo est, ac si diceret, *In libro libri*, nec docemur in quo libro, cùm multi sint libri legis & prophetarum. Deinde: Non frustra lxx verterunt ἐν κεφαλίδι, idest, *In capitulo*, & omnibus satis esse debuit hanc eorum trāslationem à Græco Pauli interprete confirmatam esse, & ita legere totam Ecclesiam, quam nō aliud legere certum est, quàm quod scripsit Paulus.

Scien-

Sciendum est ergo, id quod recentiores Hebræ-
os, & eorum sectatores latuit, vocem illã Hebrçã,
& volumen significare à verbo גלל quod signi-
ficat voluere, & ipsum libri initium quia inde vo-
lui incipit. Hoc docuit translatio lxx. docuit e-
tiã vetus interpres Symmachus, vt testatur Hiero- 40
nymus in initio cap. 5. Zachar. Nec ignoro Iere. 36.
scriptum esse: *Tolle volumen libri & scribes in eo omnia*
verba, quæ locutus sum tibi: Sed id magis interpretatio-
nem nostram confirmat, nullum enim certum li-
brum significauit ibi Dominus, sed iussit prophe-
tam accipere volumẽ libri, id est, membranam, in
qua libri scribi solent, sicut verterunt LXX. *Sume*
tibi chartam libri, atque id propriè significat volu-
men libri. At quàm ineptè interpretaremur, si di-
ceremus. *In membrana, qua libri scribi solent, scriptũ est de*
me. Prudẽter ergo Lxx. hoc in loco nõ verterũt, In
volumine libri, aut in charta libri, sed *in capitulo.*

Superest nunc vt quęramus, quo in libro scrip-
tum de se dicat. Hieronymus initio traditionum
Hebraicarũ in Genesin, hoc ad librum Genesis re-
fert, qui caput, & initiũ est librorũ sacræ scriptu-
ræ, & hoc scriptũ putat esse, eum creatorem om-
niũ esse, quia illud *In principio creauit Deus cœlũ & ter-*
ram, multi interpretabãtur, *In filio fecit, &c.* Deinde
ait: Magis itaq; secundùm sensum, quàm secũdum
verbi translationem de Christo accipi potest, qui
tam in ipsa fronte Geneseos, quæ caput omnium
librorum est, quàm etiam in principio Ioannis E-
uangelistæ, cœli & terræ conditor approbatur.
Vnde & in psalterio de se ipso ait: *In capite libri scri-*
ptum est de me, id est, in principio Geneseos, &c. Ad
eadem verba alludi etiam putarunt multi, quorũ
sententiam refert Augustinus in Psalm. 150. Et po- 41
steà idem sensit Catharinus.

Multi ad totam scripturã hoc referunt, vt Theo-

phylactus & Photius apud Oecumeniũ:sed Theophylact.etiam refert hoc ad illud Gen.1. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.*

Alij dicunt hoc scriptum esse in capite libri psalmorum,id est,in Psalmo primo,vbi ait:sed in lege Domini voluntas eius,&c.vt Augustinus in eundem Psal.39.& in Psal.150.& glossa interlinearis hic. Alij aliter.

At si verborum proprietatem, atq; scopum Apostoli rectè intueamur,fortè aliter hęc explicanda videbuntur.Quoniam non dicit in cuius libri capite scriptum sit,sed tãtum in capite libri: sacra scriptura omninò videtur hic intelligenda, quæ per antonomasiam *Liber* dicitur. Nec displicet, quod in præfatione in Psal.150. scripsit Augustin. Sunt etiam,inquit, qui vniuersas omninò scripturas canonicas vnum librum vocent, quod valde mirabili & diuina vnitate concordent, &c. Huius libri caput,siue initium est Genesis.

Potest etiam non ineptè intelligi librum Gene-
42 sis propriè appellari librũ, nam ספר quod est in hoc loco Psalmi, propriè catalogum significat à ספר quod est narrare & enumerare,vt Gen.5.*Hic est liber generationis Adam.*Similiter Matthæus: *Liber generationis Iesu Christi,*idest, catalogus Maiorũ Iesu Christi. Cùm ergo liber Genesis,catalogus sit rerum à Deo conditarum, & generationum Adam Patriarcharum, ac deniq; Iacob ac filiorum eius, probabiliter dici potest eum hic vocatum fuisse librum,id est,catalogum.

Verba autem Genesis, quæ de se scripta dicit Dominus,nequaquã illa esse puto: *In principio creauit Deus cœlũ & terram:*quoniam,quod scriptum esse testatur in capite libri,hic indicat:*In capite libri scriptum est de me,vt faciam Deus voluntatem tuam.* Illa itaque verba,quæ prænuncient Christum moriturũ fuisse,

fuisse, vt genus humanum Deo reconciliaret, esse dicemus ea, quæ nunc subindicantur. Ita enim ait Oecumenius: Quod autem & venturus sim, & voluntatem tuam facturus, hęc in capite libri de me scripta sunt. Ita sunt ista ordināda: nam cùm prophetica sint, obliqua, & contorta sunt, &c. verba ergo ad quæ nunc alluditur, illa sunt Gen. 2. dixitque Adam. *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea, hæc vocabitur virago, quoniam de viro sumpta est. Quamobrem relinquet homo patrem suum & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna.* Etenim, vt ibi ex latere dormientis Adam ædificata est Heua, ita postea ex latere Christi dormientis in cruce ædificata est Ecclesia, cū sanguis & aqua ex eo fluxerunt, in quibus duo maxima sacramenta, id est, Baptismus & Eucharistia significata sunt. 43

Et Paulus hæc ipsa verba referens Ephes. 5. ait, *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & Ecclesia.* Christi enim aduentus significatur, vbi ait: *Quamobrem relinquet homo patrem, & c&c.* nam è cœlo in terram descendit, & matrem reliquit vt doceret homines, & pro eis pateretur, & Ecclesiam suo sanguine sanctificatā, sibi perpetuo matrimonio collocauit. Et cap. 3. *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum, & semen illius: ipse conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo eius.* Ita enim legunt, & de Christo interpretantur, præter alios, Irenæus lib. 3. cap. 38. & Leo primus sermone 2. de Natiuitate. In passione, Christus contriuit caput serpentis.

Et quia hæc verba scripta sunt in ipso ferè initio libri, dixit, ἐν κεφαλίδι, id est, in capitulo, vt diximus suprà cap. 8. nu. 2. Noster aūt interpres parum referre putauit. vtrū in capitulo verteret, an in capite, cùm vtroque nomine initium libri 44

ſignificetur: quemadmodum & Hieronymus, qui modo vertit *In capitulo*, vt in cap.5. Zachar. modo *in capite*, vt in traditionibus Hebraicis in Geneſim. Idem oẽs fecerunt in nomine huic adiunƈto, verterunt enim, *In capite libri*, cum apud Lxx. & in Paulo legatur, *In capite libelli*. Fortaſsè autem vtrumq; nomen diminutiuum poſitum eſt, amplificationis cauſa quod apud Græcos fieri diximus. ca.8. nu.1. Certè in Hebræo neutrum eſt diminutiuum, ſed abſolute legitur, In capite libri.

Nunc vellem vt mihi dicerent Auguſt. Eugu. & reliqui, qui hæc verba Chriſti non eſſe exiſtimãt, quiſnam hic ſit, qui ait, *Tunc dixi, Ecce venio, in capite libri ſcriptũ eſt de me, &c.* An Dauid de ſe ſcriptũ eſſe, dicit in capite libri? vbi hoc ſcriptũ eſt. Interpre-
45 tatur Auguſt. Eugub. In volumine legis ſcriptum eſt de me, & de omnibus, oẽs enim iubentur in eo volumine obtemperare legi. Mitto nunc contra veterũ patrum ſenſum eum ita interpretari, qui Chriſtum loqui de ſe propriè id diƈtum docent. Quis ita loquitur? Quis me ferret ſi dicerem: In lege & in Euangelio ſcriptum eſt de me, quia ſcilicet in his libris ſcriptum eſt: *Diliges Dominum Deũ tuum, &c.* cur Chriſtus ſibi vendicet, quod de omnibus ſcriptum eſt? Aut quis alius ad ſe hoc vnquàm retulit? Et ſi caput libri, eſt Geneſis, vbi id in Geneſi ſcriptum eſt?

Illud etiam valde inſulſum, quod ait Vatablus: De me, vel ſuper me, aut ꝓpter me & reliquos reges, inquit Dauid, vt Deut. 17. deſcribitur officiũ regis. Quid propheta de officio regis loquitur? Quid hoc ad eius inſtitutum pertinet? ſi propter omnes reges, cur Dauid id ſibi tribuit? Quanto ſatius illis fuiſſet ad obſcura verba Dauidis, Paulum interpretem adhibere, quàm impios Iudæorum magiſtros à quibus diſcant ſanƈtorum patrũ contem-

temnere autoritatem? Quanto melius Chrysostomus, qui ait: Tunc dixi, Ecce venio, de quo istud dictum est? De nullo alio nisi de Christo, &c. Ex dictis perspicitur lõgè à vero abhorrere, quod in huncPsalmum scripsit Iausenius, si quis hæc de solo Christo intelligat, & in libro Psalmorum, aut Genesis scriptum dicat, parum solidam esse hanc intelligentiam, nec Originalibus (ita enim ait) conuenire.

Quod sequitur: *Vt faciam Deus voluntatem tuam.*] 46
non cõiungitur cum *Scriptum est de me*, vt sit sensus: scriptum est de me vt faciam voluntatem tuã, sed cum *Ecce venio*, vt mox ostendit idem Apostolus: *Tunc dixi, Ecce venio, vt faciam Deus voluntatem tuã.* Itaque illud *In capite libri scriptum est de me*, per parenthesim legendum est. Sed potest rectè intelligi, vt dicebat Oecumen. *Tunc dixi, Ecce venio, vt faciã Deus voluntatem tuam*, & vtrumque scriptum est de me. Apud Dauidem paulò aliter hæc distingui videntur, ita enim se habent: *Tunc dixi, Ecce venio. In capite libri scriptum est de me.* Deinde nouus versus & noua sententia incipit: *vt facerem voluntatem tuam Deus meus volui, & legem tuam in medio cordis mei.* Ita distinxit Chaldæus, & ita Hieronymus, ac reliqui distinxisse videntur. At non aliter propheta distinxit, si rectè inspiciatur, quam Apostolus. Non est enim sensus, *Volui vt facerem voluntatem tuam Deus*, vt primo aspectu apparet, *sed, Ecce venio vt facerem voluntatem tuam Deus.* Deinde sequitur, *volui*, id est, libentissimè hanc suscepi, & lex tua in corde meo 47
est, cupio voluntatem tuam facere, & omnes tibi obsequi.

Hoc præter autoritatẽ Apostoli verba ipsa indicant: non enim est in Hebræo: *Facere voluntatem tuam volui*, sed *ad faciendum.* Ecce venio ad faciendũ voluntatem tuã. In Græco etiam manifestiùs est:

Ecce venio causa faciendi voluntatem tuam, neq; aliter verba Græca vllo modo intelligi possunt. Quod præclarè Apollinarius intellexit,& expressit,quem ita vertere possumus.

Huc ideo veni pater, vt tua iussa capessam.

Et pro, quod nos habemus, volui, ait:

Tuum perficere cupiui beate ex animo desiderium.

Oblitus ergo videtur Iansenius cū dicit: volui, vt facerē: vel potius vt habent Græca, & Hebræa, volui facere voluntatem tuam. Hæc Iansen.

Pro voluntate in Hebræo est רצון quod solent
48 lxx. vertere εὐδοκία,& significat propriè propensionem animi in aliquem, quasi dicat: vt eriperem à morte genus humanū, & satisfacerē desiderio tuo: Quare rectè Apollinar. vertit ἔλδωρ, id est, desiderium.

Superius dicens: Quia hostias, &c. Prius dixit Deum nolle sacrificia: Quis aūt dixit? Possemus respondere & Dauidem dicere, & Christum, vt mox videbimus. *Quæ secundum legem offeruntur.*] Hoc est, hæc sunt, q̄ lex offerre iubet, nihil habet maius quod offerat.

Tunc dixi, Ecce venio.] In Græco & in translatione Syriaca, & in quibusdam Latinis codicib. legitur: *Tunc dixit*, Christus videlicet, qui & superiora dixerat: Et de quo continuò ait: *Aufert primum, vt sequēs statuat.* Sed quoniam in pluribus ac correctioribus libris Latinis legitur, *Tunc dixi*: facilè id probare, & interpretari possumus, si dicamus hæc ad prophetam referri in hunc mundum: superiùs dicēs Propheta nomine Christi, Deo non placere sacrificia, & his subijciens, quod idem filius dixit, *Tunc dixi*, Ecce venio, &c. aufert Propheta primū vt statuat alterum. Itaq; refert verba, vt erant in psalmo.
49 *Aufert primum, vt sequens statuat.*] Quid est *primum*? sacrificia: quid est *sequens*, siue *secundum*, vt est in

Græco? Christum facere voluntaté patris offerendo seipsum. Tollit igitur primũ, cùm dicit sacrificia Deo nõ placere, vt ita doceat per sacrificium, quod ipse oblaturus erat patrem esse placandũ, & homines esse consummandos. Nisi enim hoc facturus fuisset, frustra post oblata sacrificia dicexet, *Ecce venio, vt faciam Deus voluntatem tuam.*

In qua voluntate sanctificati sumus.] Quasi dicat: Atque ita factũ est. Nam per illam volũtatem patris ad quam faciendam venit Christus, sanctificati, & iustificati sumus, & obtinuimus per vnũ sacrificium, quod per tot legis sacrificia obtinere nõ potueramus. Nam Christus vt volũtatem patris perficeret, obtulit se semel in cruce, & illa oblatione sanctificauit nos.

Et omnis quidem sacerdos, &c.] Quoniã Hebræi multis sacrificijs assuefacti erant, ne mirarentur vna oblatione assecutum esse Christum iustificationẽ nostram, quam vetera sacrificia assequi nõ potuerant: repetit libenter, quod dixerat, vt & meliùs 56
intelligatur, & firmius memoriç inhçreat. Longè, inquit, alia ratio est de hoc sacerdote, atque de sacerdotibus legis: illos cũ nihil nisi homines essent nec haberent, quid offerrent, nisi sanguinem animalium; non est mirum multis hostijs. quas quotidie offerebant, peccata non abstulisse; huic, cum talis, ac tantus sit, vt etiam ad dexteram Dei sedeat semel seipsum obtulisse, satis fuit.

Vnam pro peccatis offerens hostiã. Hoc est, vnã hostia oblata, aut cum vnã hostiam obtulerit. In Græco enim est Participiũ præteriti tẽporis, quo, quia Latini carẽt pro eo interpres, vti solet participio præsentis, vt sæpè iã adnotauimus & passim in Græco videmus. Translatio Syriaca. *Hic vero vnã hostiã obtulit pro peccatis cõseditq; ad dexteram Dei in æternum.* Eras. *Hic vero vna pro peccatis oblata victima, &c.*

In sempiternũ sedet in dextera Dei.] Nunquam illam sedis dignitatem amissurus, nunquam iterum pęnis afficiendus, nũquam iterum moriturus. Theophylactus: Stare igitur signum est seruitutis, & ministerij: sedere autem perinde vt Christus, signum dominatus, cui ministerium exhibeatur.

De cætero expectans donec ponantur. &c]. Non est ibi,
51 quasi in tempus certum sedens, & iterum ad homines rediturus, vt secũdò se pro illis offerat, sed regnans cum patre, & iam tẽpus illud expectans, quo illi, qui nunc aduersus se pugnant, & subijci nolunt, conterantur, & sub pedib. suis victi, subiectique ponantur, quod in die iudicij fiet. Alludit ad promissionem Christo in cęlum ascendenti factam, quæ in Psal. 109. scripta est: *Dixit Dominus Domino meo: sede à dextris meis: donec ponã inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Hoc autem dicit, vt dignitatem Christi pro peccatis mortui, melius intelligant, & vt libenter ei subijciantur, neq; ab eo vllis calamitatibus, aut tentationibus recedãt; & vt bono animo sint scientes fore, vt ij, à quibus affliguntur, aliquando sub Christi pedibus ponantur, & ab eo victi conculcentur. *De cætero* τὸ λοιπὸν, *quod superest*, quod interpres interdum vertit, *De cætero*, vt nunc, & 2. Corin. 13. *De cætero fratres Gaudete, &c.* Et Ephes. 6. *De cætero fratres confortamini in Domino.* Interdum, *In reliquo*, vt. 2. Tim. 4. *In reliquo reposita est*
52 *mihi corona iustitiæ.* Interdum, *Iam*, vt Matth. 26. *Dormite iam & requiescite.* 1. Cor. 4. *Hic iam quæritur inter dispensatores, vt fidelis quis inueniatur.* Est ergo ac si diceret: Iam in posterum nõ est offerendus, sed regnaturus est, & gloriam pro dedecore passionis accepturus maximam, cùm in die iudicij omnes inimici eius ei subijcientur.

Vna enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos.]

catos.] Reddit rationem, cur dixerit: *De cætero expectans, donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius,* ac ſi diceret, Non expectat, vt iterum offeratur, nihil enim hoc neceſſe eſt, quia vnica ſua oblatione fecit, quod multis fieri potuit, conſummauit enim illa oblatione omnes ſanctificatos, ita vt, quamuis innumeri homines naſcerentur, non opus eſſet alia oblatione, vt illi ſanctificentur, quoniã per applicationem illius oblationis, perfecte cõſummabuntur. Itaque quod ait, *In ſempiternum,* tantundem eſt, ac ſi diceret: etiãſi innumeri homines, procreentur, etiamſi illi innumera peccata committant, non egent alia oblatione: per virtutem enim huius oblationis applicatam ſanctificabũtur. Quod initio huius capitis latius aduerſus hæreticos explicauimus, & confirmauimus.

Sed quæritur, quos nam vocet *ſanctificatos,* eoſ- 53
ne, qui in baptiſmo ſanctificantur vt vult Theophylactus, an omnes qui ſanctificãdi ſunt. In Græco nunc legimus τοὺς ἁγιαζομένους, ideſt, eos qui ſanctificantur, hoc eſt, fideles, qui baptizãtur: Quod apertius ita dicitur: omnes, qui ad eum veniunt illa oblatione in cruce facta, ſanctificãtur, id eſt, per applicationem illius oblatiõis. Nec putandum eſt, aliter in Græco legiſſe interpretem: ſed more ſuo, ſicut vtitur participio præſentis actiuæ vocis pro participio præteriti, quia Latinus ſermo participium illud non habet, vt modo diximus. n. 50. Ita in paſsiua voce vtitur participio præteriti, pro participio præſentis, quo Latini carent & *Sanctificatos* dicens intelligit eos, qui ſanctificãtur, vt in hac Ep. c. 1. *In miniſterium miſsi propter eos qui hæreditatem capiẽt ſalutis.* Græcè: *Qui in miniſteriũ mittuntur,* vt in eundẽ locum adnotauimus. n. 91. Et c. 5. *Omnis nãque põtifex ex hominib. aſſũptus.* Græcè *qui ex hominib. aſſumitur,* ſicut Eraſmus in vtroq; loco vertit.

54 *Contestatur autem nos & Spiritus sanctus:*] In Græco est, μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν, id est, *testificatur nobis.* Testimonium huius rei præbet. Syriaca translatio: *Testis est nobis Spiritus sanctus.* Hostias veteris legis non abstulisse peccata probauerat testimonio ipsius legis, quasi testimonio patris. Deinde testimonio filij apud Dauidem loquentis Ps. 39. Nunc idem probat testimonio Spiritus sancti, cui tribui solet illuminatio prophetarũ, sicut est in symbolo: *Qui locutus est per prophetas.* Vel, ita poti' interpretabimur. Probat nunc id, quod dixerat ante hæc, *vna oblatione cõsummasse Christum in sempiternũ sanctificatos.* Hoc ipsum, inquit, docet nos Spiritus sanctus per Ieremiã ca. 31. apud quem de nouo testamento loquens, pollicetur hominib. remissionem peccatorũ, quam sacrificia legis præstare non potuerant. Ait enim *Et peccatorum, & iniquitatum eorum, iam non recordabor amplius.* Ex quibus colligit Apostolus: *vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato:* hoc est, si hostia inuenta est, per quam peccata remittantur, iam non est altera hostia quærenda: neque opus est, vt Christus iterum moriatur, & se offerat oblatione cruenta. Quę iam exposuimus initio huius capitis, in disputatione illa de differentia veterum sacrificiorum, & nostri. Locus autem Ieremiæ, quem refert Apostolus, ille est, quem cãpitu. 8. retulit & quem iam in eodem cap. satis exposuimus.

55 *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum.*] More suo Apostolus post mysteriorum explicationem ad morum conformationem transit, sicut fecit cap. 3. vbi ait, *Videte fratres ne forte sit in aliquo vestro cor malum* &c. &. c. 4. *Habentes ergo pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Iesum filium Dei, teneamus confessionem.* Et cap. 6. *Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora & viciniora saluti* &c. Cum enim

scopus

ſcopus huius Epiſtolę ſit confirmare Hebræos, qui à Contribulib. ſuis vexabantur perſecutionibus, vt relicto Chriſto ad Iudaiſmum redirent: neceſſe erat & myſteria Chriſti illis explicare, vt ſcirēt ſalutem per Chriſtum eſſe quærendam, neque ad legem eſſe redeundum, quę etiam cùm ſtabat, cultores ſuos iuſtificare non poterat. Deinde ne perſecutionibus crederēt ſuorum, aut paupertate, & odijs illorum vincerentur: hortandi erant ad patientiam, & perſeuerātiam, donec coronam accipere mererentur. Id autem nunc facit Paulus cùm ait: *Habentes itaque fratres fiduciam* &c. Hoc eſt, cum per Chriſtum, veram peccatorum remiſsionem conſecuti fuerimus, ipſeque redemptione noſtra reperta, in cœlum aſcenderit, & nos fiduciam habemus introeundi in ſancta, ideſt, in cœleſtē beatitudinem. Itaque *in introitu ſanctorum.* Interpres (vt 56
ſæpè ſolet) dixit pro *In introitum ſanctorum,* ita enim eſt in Gręco. Et quod ait *in ſanguine Chriſti,* Eſt, *Per ſanguinem Chriſti,* ideſt, non per ſacrificia legis.

Quam initiauit nobis viam nouam.] Pro *initiauit* eſt ἐνεκαίνισεν, ideſt, quā ipſe primus percurrit, per quam ipſe primus omniū hominum ambulauit. Eodē vocabulo vſus eſt capite. 9. vbi ait: *vnde neq; primum quidem ſine ſanguine dedicatum eſt,* & in eadem verba, vocabulū, & locum hūc nos interpretati ſumus n. 91. Vbi habemus *Nouā,* eſt πρόσφατον, ideſt, recentem, nuper factam nullius ante veſtigijs tritam. Theophyl. Quem introitum ſanctorum ipſe nobis viam initiauit, hoc eſt, nouā viam fecit, vt qui hanc primus orſus ſit, & confecerit, adeoque primus iuerit. Recentem porrò pro noua dixit, quippe quæ noſtris temporibus apparuerit &c. Ita etiam Oecumenius Chryſo. ἐγκαινισμὸς, *dedicatio:* dicitur initium vtendi: ſciendum autem introitum, ideſt, εἴσοδον

apud

apud Græcos fœmineum nomen esse. Interpretéque more suo reliquisse genus Græco nomini cōueniens, cùm vertit: *Quam* propterea Theophylactus dixit: Quem introitum sanctorum ipse nobis viam initiauit. similiter exposuit Oecumenius. At possumus simpliciter interpretari, Quam viam nobis initiauit, sicut manifeste intellexit Theodoretus, qui ait, viæ initiationem esse Christum, per eam primum fuisse ingressum.

57 *Et viuentem.*] *Viuentem* appellat hanc viam, vt videamus quanto melior sit via Tabernaculi, per quam introibatur in sancta, quę sacrificia legis, & lex ipsa erat. Illa iam mortua est, & nihil prosunt eius sacrificia: hæc via viuit, idest, manet semper.

Per velamen, idest, carnem suam.] Aperuit nobis hanc viam *Per velamen*, nam qui ingressurus erat in sancta, per velamen transire debebat. Ita Christus aperuit nobis viam *per velamen*, idest, per carnem suam, per oblationem carnis suæ, qua abstulit velamen, vt liberè in cęlum possimus ingredi. Atque ita postquam Christus se obtulit in cruce. *Velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum.* Transeuntes ergo nos per passionem Christi, & eius sanguine emundati, liberum habemus aditum in cœlum.

Et sacerdotem magnum super domum Dei.] Pendet oratio, ante enim quam ad conclusionem veniat quæ ab illis verbis incipit: *Accedamus cum vero corde* &c. colligit ex dictis causas fiduciæ introeundi in cœlum, & accedendi cum vero corde ad Deum. Et est sensus: cùm habeamus etiam sacerdotem magnū, qui pro nobis sacrificium obtulit, & pro nobis apud patrem interpellat. Quodque addit: *super domum Dei*, idem est, ac si diceret, Qui præpositus est domui Dei, cui pater omnia dedit in manus, et qui
58 in domo Dei imperat, & facit quod vult. Hoc intelli-

telligitur ex illis verbis cap. 3. *Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant: Christus vero tãquam filius in domo sua, quæ domus sumus nos.* Hoc est, Christus, vt filius, & Dominus, res patris administrat, & toti familiæ præest. Theophylactus ita mauult intelligi: cũ habeamus in cœlo pontificem nostrum, qui pro nobis intercedit apud patrem: & *domum Dei* cœlum dici putat, quod etiam probabiliter dicitur.

Accedamus cum vero corde], Verus dicitur qui facit quod promittit & constans est in eo, quod dixit. Ait ergo: Accedamus cum vero corde semper manentes in fide, & in obsequio Dei, cui nos deuouimus, non animo recedendi ab eo, sed manendi semper. Arbitror cor verum nunc dici contrarium illi, quod ca. 3. vocauit cor malum & ex illis verbis hæc optimè explicari. *Videte,* inquit, *Fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi à Deo viuo: Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies &c.*

In plenitudine fidei.] Hoc est, cùm plena fide, nihil de Christi promissionib. dubitantes: ἐν πληροφορίᾳ πίστεως. quod vocabulum copiosè interpretati sumus cap. 6. n. 51. & sequentibus.

Aspersi corda à conscientia mala.] Emundati prorsus, ita vt nulla in nobis maneat conscientia peccati. Alludit ad aspersionẽ sanguinis. Qua, in lege mũdabantur, quæ erant immunda: de quo diximus c. 9. n. 99. & sequentibus.

Et abluti corpus aqua munda.] Alludit ad ablutiones, quæ fiebant in lege, aqua illa expiationis, aut lustrationis, vt exponit Caietanus. De quibus eodem in loco diximus, significat autem: Accedamus omnino mundi, qui enim aqua illa corpus rite abluebant, mundi omnino cẽlebantur. Multi de baptismo hæc dici putant, vt Chrysostomus, Theophyla- 59

phylactus, Theodoretus, Oecumenius. Sed quod prius dixi; probabilius videtur, quoniã ij, ad quos Paulus ſcribit, iam baptizati erant, nec opus erat eis dicere, vt cum baptiſmo accederent. Indicant hoc verba præcedentia: *Aſperſi corda à conſcientia mala*, cui conſonat, quod ſequitur, *& abluti corpus aqua munda*. Eadem metaphora vſus eſt Dauid Pſ. 50. *Aſperges me Domine hyſſopo, & mundabor, lauabis me, & ſuper niuem dealbabor.*

Teneamus ſpei noſtræ confeſsionem indeclinabilem.] Nullo modo deſeramus fidem, quam ſuſcepturi baptiſmum coram Eccleſia publice confeſsi ſumus: quod latius expoſuimus ſupra cap. 3. num. 3. de qua confeſsione dixit cap. 3. *Conſiderate Apoſtolum, & pontificem confeſsionis noſtræ Ieſum.* Et cap. 4. *Habentes ergo Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Ieſum, teneamus confeſsionem.* Hanc vocat *confeſsionem ſpei noſtræ*, quoniam fide, quam confitemur, nititur ſpes, & illa confeſsione profitemur, nos per fidẽ, & bona opera ſperare vitam æternam. Hanc ergo confeſsionem teneamus firmam, & erectam ſem-
60 per, ne patiamur eam cadere, aut declinare. Theophylactus: hoc eſt, quam profeſsi ſumus ſpem, eã retineamus ſtabilem. Sperauimus enim in principio fidei, quod & ipſi cœlum ingreſſuri ſimus, & profeſsi ſumus, quando fidei fœdus feriebamus, reſurrectionem mortuorum nos credere, & vitã æternam. Hãc igitur confeſsionẽ retineamus &c. Cæterum Theo. nõ legit *Spei noſtræ:* ſed *ſpei*, quomodo eſt in emẽdatiſsimis codicibus Græcis, & apud Chry. & Oecum. At non redundare in noſtra trãſlatione, ſed fuiſſe etiam in alijs Græcis, *Spei noſtræ* docet Syriaca translatio, quæ ita habet *Et perſeueremus in confeſsione ſpei noſtræ, neque vacillemus.*

Fidelis enim eſt, qui repromiſit.] Theodoretus: Ex qualitate perſonæ, promiſsi firmitatem oſtendit.

Fidelis

Fidelis dicitur, quia facit, quod dicit, verax, & constās est in promissis Ps. 44. *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis.* Chrys. Nihil igitur scruteris, neque rationes expetas fide opus habent nostræ causæ.

Et consideremus inuicem in prouocationem caritatis, 61
&c.] Theophylactus: consideremus, inquit alter alterũ: hoc est inspiciamus, si quis virtute insignis vt hunc imitemur, non vt inuideamus ei, sed potius vt incitemur, vt eadem cum ipso opera perficiamus. Prouocatio aũt hæc, & incitatio, caritatis est, non inuidiæ. Vt enim ferrum ferro exacuitur, sic anima animæ commorans ad eadem, ipsam incitat &c. Idem ait Chry. & addit: lapis ad lapidem contritus, ignem emittit, quãto magis anima animæ cõmista? Pro prouocatio est παροξυσμὸς, idest, incitatio, & propriè sonat quod Hispanica phrasi dicimus *aguzara alguno,* quo in significatu vsitatum est Græcis verbum παροξύνω, Est etiã *irritatio, exacerbatio,* & noster Interpres mitigata vocabuli tristitia vertit Act. 15. *dissensio,* vbi legimus *facta est autem dissensio, ita vt discederent ab inuicem,* in Græco enim est παροξυσμὸς, Itaque Paul. ne quis in malam partem acciperet, addidit, *caritatis & bonorum operum.* Oecum. vt exacuamus, & augeamus mutuam dilectionem, & vt exacuamur, ad imitandũ illos, qui versantur in bonis operib. &c.

Non deserentes collectionem nostram.] Chry. & reli- 62
qui Græci ita intelligunt, vt Theop. exposuit his verbis: compertum habet conuentum mutuũ dilectionẽ generare: hinc admonet eos, ne intermittant inter se cõgregari: vbi enim sunt duo vel tres cõgregati in nomine meo, ibi sum in medio eorũ Matth. 18.
&c. Mihi videtur sine dubio eos hortari, vt in fide permaneant, neq; congregationẽ suorum fideliũ deserant, vt ex verbis sequentibus sit manifestissimum. *Voluntariè enim peccantibus* &cæt. Hoc enim

iure

iure Hebræis timebat, ne ad iudaiſmum redirent, aut precibus & blanditijs ſuorum victi, aut perſecutionibus perterriti & feſsi. Quo enim inter ſe non conuenirent, nunquam ab Apoſtolo reprehenſi ſunt. Hoc autem quod dico, ſæpè in hac Epiſtola inculcat vt.cap.3.&.6. & nunc multa de eadem re loquitur.

Sicut conſuetudinis eſt quibuſdam.] Nonnulli à Chriſto ad iudaiſmum redierant, ſiue ex his ad quos nunc ſcribit Apoſtolus, ſiue ex alijs, de quibus Dominus ait Luc. 8. *Ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.* Atque ideo Apoſtolus magis timebat, & ſæpius hęc repetit. Hic Theod. non videtur potuiſſe negare quod diximus, ita enim ait, Hic accuſat eos, qui ab Eccleſię collectione ſepararentur.

63 *Sed conſolantes.*] Theophylactus legere videtur: *ſed conſolantes vos ipſos,* & ita exponit: Hoc eſt, vt mutuo alter alteri ſitis ſolatio, admonentes vos viciſſim, ac docentes, & conſolantes, ac leuamen malorum impartientes *frater* enim *à fratre adiutus quaſi ciuitas firma* &c. Non eſt tamen addendum *vos ipſos* vt indicat Photius apud Oecumenium, quærit enim, quem exhortari debeant, & reſpondet ſubaudiendum eſſe collectionem noſtram: Poſſumus ergo intelligere, vt & ſeipſum quiſq; conſoletur ſpe vicinæ retributionis, & vt mutuo alter alterũ conſoletur. Quodque vertit interpres *conſolantes,* rectè etiam vertitur, *exhortantes:* eſt enim παρακαλοῦντες, Et vtrumque benè conuenit ſenſui Apoſtoli.

Et tanto magis quanto videritis appropinquantem diem.] Satis conſtat ſubaudiendum eſſe, *magis,* cum ait: *Quanto videritis* &c. vt ſit, *tanto magis conſolantes, quanto magis videritis appropinquantem diem,* Iudicij videlicet, vel mortis, in quo plena vos laborum omniũ expectat

pectat retributio, cũ articulo enim dixit τὴν ἡμέραν, diem illum. Hoc apertè docuit Oecum. ita exponens. Et tanto, inquit, nobis magis opus est, caritatem ac bona opera desiderare, & adipisci, quãto magis appropinquat dies Iudicij. Vbi nos legimus *videritis*, In Græco est, Quanto magis videtis βλέπετε, atq; ita inuenio apud Chry. & Oecum. & in emendatiorib. codicibus. Ad sensum nihil refert, videtur tamen interpres legisse βλέπητε, id est, videritis, & eodem modo legimus in translatione Syriaca.

Voluntarie enim peccantibus nobis.] &c. Hunc locũ iam supra exposuimus. n. 24. sed nunc magis expositio illa confirmanda est; & addẽdum quid sit, *voluntariè peccãtibus*, nullum enim est peccatum, quod non sit voluntarium. Mihi videtur Apostolus occurrere tacitæ Hebræorum cogitationi: poterat enim dicere, qui ad Iudaismum rediret: Inuitus à Christo recedo, cogor tamen magnitudine persecutionum id facere, atque ideo misericordiam me inuentum iri spero apud Deum. Respondet, primum peccatum illud recedendi ab Ecclesia volũtarium esse, cum enim iam acceperit notitiam veritatis, sciatq; ab vno Christo salutem hominum pendere, nullo timore cogi debet, vt breue malũ fugiẽs in perpetuas se se cõijciat calamitates. Deinde salutem sperare vetat, nisi ad Christum reuertatur, quia sine illo nulla est salus, & qui hac hostia vti noluerit, nullã potest habere aliam, per quam sibi peccata remittantur, & pœnas æternas effugiat. Dicit autem *voluntarie*, quoniam si inuiti deciperentur, & virtutem Christi non cognouissent, spes esset redituros eos ad Christum simulatque veritatem edocti essent. At post acceptam notitiam veritatis, recedentes à Christo, sponte sua recedunt, & eum scientes reijciunt. Quare nulla 64

iam illis hostia relinquitur, alia videlicet ab hac, quam habebant, hanc enim habere possunt, si ea vti velint.

65 Chrysostomus & Theophylactus, & Oecumenius, ita hæc interpretātur, vt verbis eiusdē Theophylacti dicamus: Non pœnitentiam auferens, hæc dicit, vt quidā intellexerunt, et suspicati sunt, sed ostendit non esse locum secundo baptismati, quandoquidem neque secunda, vel alia sit mors Christi futura, Hostiā enim eam appellat vt posthac videbimus, vna enim hostia consummauit in perpetuum. Nostrum enim baptisma sanè mortē Christi effigiat, & repræsentat. Vt igitur mors Christi vna, sic & baptisma vnum &c. Ita etiā sentiunt Caietanus & alij.

Sed ego nequeo intelligere, quomodo hoc conueniat aut verbis, aut instituto Apostoli. Quorsum enim nūc doceat eos, non esse locum secundo baptismati, quod illi benè norant, & quod iā iuxta vulgarem expositionem docuerat cap. 6. cùm dixit. *Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati,* &c. Atque hæc interrogatio magis vrgere debet hos patres, quoniam paulò ante dixerat: *Accedamus cū vero corde in plenitudine fidei aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda,* quod illi de baptis-

66 mo interpretati sunt. Quomodo ergo dicat: Accedamus baptizati, quoniam non est locus secundo baptismati? Deinde hæc verba: *Non relinquitur pro peccatis hostia,* quid habent quod propriè conueniat in baptismum. Sed multo magis me mouet, quod si hoc vellet apostolus, facile illi responderi poterat: Nec nos secundum baptismum volumus, nec aliam hostiam quærimus: satis est nobis hostia in cruce oblata. Sed huius hostiæ virtutis per sacramētum pœnitentię participes erimus. Nihil itaq; vrgebūt verba Apostoli, præsertim si addamus sequentia:

quentia: *Terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios.* Quis hoc orthodoxus dicat, aut quomodo pœnitentiam nō tolleret, si diceret: Peccantibus voluntariè, nō relinquitur secúndus baptismus, sed iudicium & ignis sempiternus?

Quare necessario dicendū est, vt supra diximus, nō de quouis peccato loqui Apostolum, sed de eorum Apostosia à fide, qui Christo relicto redibant ad Iudaismum: sicut dixerat: *Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam,* &c. Quod 67
vt melius intelligatur, sciamus, vbi nos habemus peccantibus esse ἁμαρτανόντων, quo verbo sæpè vtuntur Græci, ac præcipue Homerus, cum sagittam, aut hastam iaculatus aberrauit ab eo, quem ferire cupiebat vt Odyss. 6.

Pilam postea proiecit ad ancillam regina.
Ab ancilla quidem aberrauit
Ferire ipsum cupiebat.
Sed tunc etiam aberrauit auertit enim illum Apollo.

Quibus in locis pro aberrauit habetur prædictum verbum Grecum quod apud Latinos dicitur errare aut aberrare vt apud Virgilium.

Nec dextræ erranti Deus abfuit.

Aut etiam *peccare* vt Cicero lib. 1. de Natura Deorum: *In ijs, si qui errauerunt, hominum coniectura peccauit,*

Qui autem peccat, ita tamen vt Christum scopum suarum actionū, in quem omnes dirigat, credere non desinat, is amissa gratia baptismi, pœnitentiam habet, ad quam confugiat, quia Christum semper retinet. At qui non eum fide aspicit, sed in alium scopum iaculatur, is Christum deserit, & à fide recedit. Et qui ab scopo aberrant, inuiti aberrare solēt, semperq; in eum iaculātur. At qui volūtariè aberrat ab scopo, iam illum omnino relinquit, aliū quæsiturus, in quem sagittas dirigat suas.

Ac propterea Paulus de deficientibus ad Iudaiſmum, tanquam Chriſtum omnino relinquentib. dixit: *Voluntariè enim peccantibus nobis* &c.

68 Aliud etiam dicere poſſumus ad id, quod nunc Apoſtolus ſcribit, valde accommodatum, & quod nos adnotauimus in capitul. 1. Habacuc. num. 38. אשם. Hebræis idem eſſe quod *peccauit*, & idem verbum ſignificat deſinere eſſe, quod fuimus, aut interire, & deficere. Habac. 1. vbi nos habemus, *Tunc mutabitur ſpiritus, & pertranſibit, & corruet* pro *corruet* eſt in Hebræo ואשם quod Aquila & Symmachus, & Chaldæus verterunt, *Et peccabit*. Quod in eundẽ locum adnotans Hieronymus, ait: Hanc habente ſcriptura ſancta conſuetudinem, vt אשם, id eſt, *Delinquet*, ponat pro eo, quod eſt, *deſinet eſſe quod fuerat*. Ita dictum eſt Hoſ. 5. *donec deficiatis & quæratis faciem meam*. In Hebræo eſt: donec peccetis. Ita etiam interpretati ſumus illud Pſal. 33. *Redimet Dominus animas ſeruorum ſuorum, & non delinquent omnes, qui ſperant in eo*, id eſt, *Non deficient, non peribunt*. Cum igitur, vt verè docet Hieronymus, conſuetudo ſcripturę, ſit dicere *Peccare* pro *deſinere eſſe, quod fuerat*, ſiue *deficere*, optime hũc locum eodem modo exponemus *voluntarie peccantibus nobis*, id eſt, deficientib. à Chriſto, deſinentibus eſſe quod fueramus, nolentibus iam membra eius eſſe.

69 *Terribilis autem quædam expectatio iudicij.*] Pendet ex ſuperioribus. *Voluntariè peccantibus non relinquitur hoſtia pro peccatis*, ſed relinquitur *Terribilis quædam expectatio iudicij*, non expectat eos alia hoſtia, ſed expectat eos terribilis dãnatio, qua expectatione terreri valde debent, & opportune ad Chriſtum redire. *Terribilis* enim, vt cõſtat ex Græco φοβερά coniungitur cum *expectatio*.

Et ignis æmulatio.] &c. In Græco eſt: & ignis zelus, ac ſi dicat, Ignis vt creatura Dei, & inſtrumentum

cum iustitiæ eius zelabitur gloriam Dei, & quasi dolés, eum ab hominibus fuisse offensum, vindicabit eius iniurias. Ita enim hoc dictum est, vt illud Zach. 1. *zelatus sum Ierusalē, & Siō zelo magno*, id est, doleo vexatū esse tam grauiter populū meū, & vindictam sumam de ijs, qui eum vexauerūt. Propter quod subdit: *Et ira magna ego irascor super gentes opulentas, quia ego iratus sum parum, ipsi vero adiuuerunt in malum.* Est autem hæc prosopopœia, id est, fictio personę. Theophylactus: Animaduerte autem, quomodo veluti animauerit ignem, atque vitam & vires ei tribuerit. Perinde enim vt bellua exacerbata non desistit tantisper, dum apprehenderit quempiam, quo deuorato exaturet cupiditatem suam: sic & ille ignis pro transgresſione mandatorum sæuiēs, ac propter illa efferatus, quemcumque apprehenderit, deuorat semper. Non enim dixit, manducatura, sed consumptura, siue deuoratura, in sempiternum videlicet. Aduersarios autē vocat omnes qui à Christo recedunt & eius voluntati, legiq́ue aduersantur.

Irritam quis faciens legem Moysi &c.] Theophylactus. A minori argumentans ostendit iure futurū supplicium, vt plus fidei orationi suæ conciliet &c. Pro irritam faciens est ἀθετήσας. Et more suo participio præsētis vtitur, pro participio prę̄teriti, id est, cùm quis irritam fecerit legē Moysi, cùm illam contempserit, cùm reiecerit, iam enim vim Græci verbi explicauimus cap. 9. n. 124. Est autem argumentum à minori, nō solum quia à lege Moysis argumentatur ad legem Christi, sed etiam quia argumentatur à transgreſsione alicuius prę̄cepti illius legis ad abiectionē totius legis Christi, & ad apostasiam. 70

Sine vlla miseratione duobus, vel tribus testibus moritur.] In Græco est *In duobus, vel tribus testibus*, id est, per

duos, vel tres teſtes, per confeſsionem duorum, vel trium teſtium, qui dicant patratum eſſe ab eo peccatum illud. Syriacus: Iuxta os duorum, trium ve teſtium. Deuter. 17. *In ore duorum, vel trium teſtium peribit, qui interficietur.* Nemo occidatur vno contra ſe dicente teſtimonium. Atque idem poſtea præcipitur cap. 19. Dicit autem *ſine vlla miſeratione* quia nemini parcebatur, ſed, quicumque ille eſſet, qui aliquid morte dignum commiſiſſet, conuictus teſtibus, occidebatur.

Quanto magis putatis deteriora mereri ſupplicia:] &c. In Græco eſt, *Quanto putatis peiori vltione dignus habebitur?*

71 *Qui filium Dei conculcauerit, & ſanguinem teſtamenti pollutum duxerit.*] Hæc verba & ſequentia ſatis confirmāt id quod diximus, Apoſtolum loqui de peccato eorum, qui ad Iudaiſmum redibant, cùm dicebat, *Voluntariè enim peccantibus nobis* &c. nam hæc omnia valde proprie ad eos referuntur, qui Chriſtum omnino abijciunt, & ad aliam legem tranſeunt: ad eos autem qui in confeſsione Chriſti, & in fide manētes, aliquod legis eius pręceptū tranſgrediuntur, non adeo propriè. Ille enim verè filiū Dei conculcat, et eius ſanguinem pollutum ducit, qui, cùm in lege eius vixerit prorſus eum abijcit, & inutilem ſibi arbitratur: qui autem eum Deum & redemptorem ſuum credit, ac veneratur, etiāſi infirmitate animi legem violet, non videtur proprie eum cōculcare. Multò minus hic ſanguinem Chriſti pollutum exiſtimat, & immundum, quem credit omnia peccata abſtuliſſe, & per eum vnū, omnes animi ſordes elui.

72 Pro pollutum duxerit eſt κοινὸν ἡγησάμενος, id eſt, *communē arbitratus*. *Commune* aūt dicitur ab Apoſtolis, quod immundū eſt, quo ſcilicet aliæ nationes vtebātur, quæ immūdæ erāt. Act. 10. *Abſit*

Commune.

10. *Absit Domine, quia nunquam mãducaui omne cõmune & immundum. Et vox iterum secundo ad eum: Quod Deus purificauit, tu cõmune ne dixeris.* Rom. 14. *Scio & confido in domino Iesu, quia nihil cõmune per ipsum nisi ei, qui existimat quid cõmune esse, illi commune est.* Hoc est, in lege Christi, nullus cibus immũdus est, sed si quis illũ comederit, existimãs immundum esse illi immundus erit. Hinc Interpres dixit Marc. 7. *Quare discipuli tui non seruant traditiones seniorum, sed communibus manibus manducant panem?* Cum in Græco sit: Illotis manibus ἀνίπτοις Hoc secutus est, & hoc in loco Interpres cũ vertit, *Pollutum duxerit.* Potest tamen & ita intelligi: Qui sanguinẽ testamenti communẽ existimauerit, id est, non maiorem vim habere putauerit ad sanctificandum, quam aliorũ hominũ sanguis habet, sicut est in trãslatione Syriaca, quæ habet: *Et reputauerit sanguinem testamenti ipsius tamquam cuiuslibet hominis.* Theophylactus similiter. Hoc est nihil ab alio cruore differre putauerit. Chrysostomus vtroq; modo accepit, cum ait: commune quid est? immũdum, siue quod nihil amplius à cæteris habet: *Sanguinem* autem *testamenti* dixit, vt magis ostendat eius dignitatem, id est, sanguinẽ, quo fœdus inter Deum, & homines percussum est, quò promissio æternæ hæreditatis confirmata est. De quo multa dixit cap. 9. ab illis verbis: Et ideo noui testamenti mediator est &c.

In quo sanctificatus est.] Qui tanto melior est omni 73
sanguine, vt homines sanctificare possit, & cui ipse tãtum debet, vt per eum remissionem peccatorum, & sanctificationem consecutus sit.

Et spiritui gratiæ contumeliã fecerit.] Hoc est. Et spiritũ ipsum, quo sanctificatus est, & gratus Deo redditus, iniuria affecerit. Iniuria verò afficit hic spiritum sanctum, recedens à Christo, propter quem ipse spiritus venerat ad ipsum sanctificandum.

Scimus enim qui dixit: Mibi vindictam, ego retribuam.] Cum dixit: *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerit* &c. non tantum significauit eum dignum esse supplicijs, sed quod consequens erat, esse puniendum. Hoc autē nunc probat & puniendū esse & grauissimè esse puniendū. Quoniam Deus dixit Deut. 32. *Mibi vindictam, ego retribuam.* Pro quo est hîc in Græco: *Mihi vindicta*, id est, ad me pertinet vindictam sumere, sicut explicauit Apostolus Rom. 12. *Non vos defendentes carissimi, sed date locum iræ. scriptum est enim, Mibi vindictam, ego retribuam*, quod apertius est in nostra translatione in Deuteronomio: *Mea est vltio.* Syriacus etiam vertit, *Mea est vltio.* Eundem sensum habet quod nos legimus: *Mibi vindictam* subauditur enim, *reseruo*, aut *relinquite*, aut aliquid simile. Ex eo autem, quod Deus sibi vindictam reseruat, magnam eam futuram esse subindicat. Quod vt magis explicet, ait mox: *Horrendum est incidere in manus Dei viuentis.*

74 Sciendum autem Paulum in his verbis non secutum fuisse translationē lxx, vt solet sed Hebraicam veritatem, in qua est. *Mibi vindicta, & retribuam in tempore, labetur pes eorum.* lxx. autem verterunt: *In die vltionis retribuam, in tempore, quando labatur pes eorū.*

Sed quæritur, quomodo hæc verba Paul. attulerit, cùm non pertineant ad Christum, sed ad illos referantur, qui olim idola coluerant, vt ipse propheta docet, cùm ait: *Prouocauerunt eum in dijs alienis, & in abominationibus ad iracundiam concitauerunt. Immolauerunt dæmonijs, & non Deo, dijs quos ignorabant.* Verum quidem est aduersus Idolorum cultores Hebræos hæc dici, sed ita tamen de illis propheta loquitur, vt simul de illis loquatur, qui Christū venientē recepturi non erant. Quod ostendūt verba illa: *Deum, qui te genuit, dereliquisti, & oblitus es domini creatoris tui. Vidit dominus, & ad iracundiam concitatus est,*

eſt, &c. Magis tamen hoc oſtendunt verba Pauli, qui manifeſtè de hoc interpretatur Roma.10. *Sed dico: Nunquid Iſrael nō cognouit? Primus Moyſes dicit: Ego ad æmulationem vos adducam in non gente, in gente inſipiente, in iram vos mittam.* Refert enim illa eiuſdem cantici verba: *Et ego prouocabo eos, in eo, qui non eſt populus, & in gente ſtulta irritabo illos.*

Et iterum: Quia iudicabit Dominus populum ſuum.] Ex 75
eodem capite deſumpta ſunt hæc verba, quæ eodem modo in eo leguntur. *Iudicabit Dominus populum ſuum,* & ex præcedentibus intelliguntur, de quibus dicta ſint. Ex eo autem, quod Paulus vult illis efficere, intelligimus, aut, *Iudicare* poſitum eſſe pro *Damnare,* vt cùm Dominus ait, Matth.7. *Nolite iudicare & non iudicabimini:* aut certè ita dictum eſſe, ac ſi diceret: diſcernet, & diſcutiet opera populi Iſraëlitici, & puniet, quos nocentes inuenerit. Hoc aũt dictum eſt, & de illis, qui olim idola coluerant, & de ijs, qui poſtea Chriſtum recepturi non erant: nam de illis, qui receperunt, ait: *Et in ſeruis ſuis miſerebitur.*

Horrendum eſt incidere in manus Dei viuentis.] *Viuentem* eum appellauit, quia videt omnia peccata hominum, & iraſcitur, & punit: non ſicut Dij gentiũ mortui, qui habent oculos, & non vident, & nec ſentiunt peccata, nec poſſunt pleſtere, vt autem ſciamus magnam futuram eſſe vltionem, quam Deus de peccatoribus ſumet, dixit: *Horrendum eſt, & cæt.*

Rememoramini autem priſtinos dies.] Hortatur eos ad permanendum in fide, & in patientia exemplo ſui ipſorum, quaſi oſtendat pudendum fore, ſi qui tàm ſtrenuè dimicare cœperant, medio in certamine deficiant, & palmas adeptas inhoneſtent. Theophylactus: contemplare autem hic ſpiritua- 76
lem ſapientiam. Quum antea cōcuſſiſſet illorum

mentes, per Gehennæ commemorationem, nunc per encomia lenit, non adulans eis, sed per hæc ipsa eos exhortãs: faciliùs enim persuadet, qui cuipiam consulit, vt se ipsum imitetur, & quæ antea perfecit opera. De his multa hic elegantissimè Chrysostomus.

In quibus illuminati magnum certamen sustinuistis passionum. In quibus, simulatque baptizati estis, graues persecutiones à Iudæis pertulistis, & viriliter certastis. Ac si dicat, si recens baptizati, hoc fecistis, quid vos nunc facere par est, post plura, ac maiora Dei beneficia, & post labores pro Christo toleratos. *Illuminari* olim dicebantur, qui baptizabantur, sicut dixit cap. 6. *Impoßibile enim est eos, qui semel sunt illuminati, &c.* quod nos in eadem verba comprobauimus.

Et in altero quidem opprobrijs, &c.] Pro, *In altero*, est τοῦτο δὲ, hoc autem, significatque id, quod nos dicimus, *Partim*, & est sensus. Magnum, inquam, certamen sustinuistis passionum, partim opprobria multa perferentes, & multos labores, partim eos, qui talia ferebant, consolantes, & quantum licebat, adiuuantes. Ita etiam Erasmus & interpres Theophylacti & alij verterunt. Eleganter aũt
77 dicit, *Opprobrijs & tribulationibus spectaculum facti*, quod elegantius in Græco est θεατριζόμενοι, Metaphora sumpta ab ijs, qui in theatrum, id est, in publicum omnium ciuium cõspectum mittebantur, pugnaturi cum bestijs, aut secũ mutuò, vt gladiatores, quos omnes cum risu, & lætitia spectant, & intentius considerant, qualiter pugnent. Eodem modo locutus est. 1. Corin. 4. *Puto enim, quod Deus nos Apostolos nouißimos ostendit, tanquam morti destinatos: quia spectaculum facti sumus mundo, & Angelis, & hominibus*, vbi pro spectaculum facti sumus, est θέατρον ἐγενήθημεν, id est, Theatrum facti sumus.

In altero quidem ſocij taliter conuerſantium effecti.] vltro ſocij fieri voluiſtis eorum,qui ſimilia patiebantur,ideſt,aliorum, qui ex gentilitate conuerſi fuerant ad Chriſtum , & perſecutiones ſimiliter patiebantur . Et hoc continuò magis explicat, cùm ait: *Nam & vinctis compaſſi eſtis*. Iudæi enim, omnes Chriſtianos,quantum poterant,perſequebantur. Sed & gentiles eos etiam vexabant, qui ad Chriſtum ex Gentilitate veniebant.Itaq; illud, *Taliter conuerſantium*, ſignificat eorum qui erant in calamitatibus, & opprobrijs , vt interpretatur Theophylactus.

Nam & vinctis compaſſi eſtis.] veſtra ſponte (vt ait Theophylactus) ſubieciſtis vos ipſos,vt vnà cum illis aduerſa ſuſtineretis, ac cōſortes afflictionum eorum efficeremini. Intelligimus ergo Hebręos, & conſolatione,& eleēmoſynis iuuiſſe Chriſtianos à ſuis vexatos: vnde in ſe perſecutorum odia concitabant. Oecumenius : Non ſolum non opus fuit vobis conſolatione, ſed alijs quoque vinctis manus auxiliarrices porrexiſtis. Sciendum eſt autē in Græco legi, Nam & vinculis meis δεσμοῖς μȣ̃,compaſſi eſtis:atq; ita legunt omninò Chryſoſtomus,Theophylactus, OEcumenius. Ex Theodoreto non poteſt intelligi,an ita legerit, aiuntque illi Hebræos non ſolum alios adiuuiſſe, ſed ipſum etiam Paulum in vinculis manentem . Verum alij codices etiam Græci pro δεσμοῖς μȣ̃, habent δεσμίοις,id eſt vinctis , ſicut legit interpres,& translatio Syriaca , in qua eſt: *Et dolorem paſſi eſtis,propter eos,qui erant vincti.* 78

Et rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis.]Paſſi eſtis propter Chriſtū bona veſtra diripi; nec ſolum paſſi eſtis,ſed cum gaudio ſuſcepiſtis . Hoc reſpexiſſe videtur Apoſtolus;1.Theſſ.2. cùm ait:*vos enim imitatores facti eſtis fratres Eccleſiarum Dei,*

quæ

quæ sunt in Iudæa: in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis. Chrysostomus: Quod dixit, suscepistis, vltroneam eorum patientiam declarauit.

79 *Cognoscentes vos meliorem habere, &c.*] Magna fide sustinuistis, cogitabatis enim, cùm substantia vestra diripiebatur, habere vos in cœlis meliorem, ac pretiosiorem substantiam, & manentem, id est, firmam, & quæ ab aduersarijs diripi non possit, iuxta illud Matth. 6. *Thesaurizate autem vobis Thesauros in cœlo, vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, nec fures effodiunt, nec furantur.* In Græco est: *cognoscentes vos habere meliorem substantiam in cœlis;* quod est etiã in translatione Syriaca, & apud Chrysostomum, & Oecumenium: sed in codice nostri interpretis non fuit *In cœlis*, & ad sensum nihil refert; certum est enim de substantia in cœlis reposita agere Apostolum; videturque id ex margine, in qua expositionis gratia positum fuerat, paulatim irrepsisse in contextum.

Nolite itaq; amittere confidentiam vestram.] In Græco est, μὴ ἀπολέσητε, *Ne abijciatis* quasi dicat, Nolite abijcere, ac perdere tantas diuitias, quas illa patientia comparaueratis: prodige enim perdetis, atque effundetis, si fidem amittatis.

Patientia enim vobis necessaria est.] Theophylactus: Nulla re porrò indigetis alia, præterquàm sola patientia, cætera habetis omnia, &c.

80 *Vt voluntatem Dei facientes.*] Vt cùm vsque ad finem manseritis in fide, & in studio bonorum operum, participes sitis promissionis bonorum cœlestium. Pro *facientes* est ποιήσαντες, id est, cùm feceritis.

Adhuc enim modicum, aliquantulumque, &c.] Hortatur eos ad patientiam, & perseuerantiam, docens

citò,

citò venturum esse iudicem, qui omnibus retribuat pro meritis, & persecutores damnet, & iustos coronet. In Græco est: *Adhuc enim modicum quantum quantum*, quod (vt ait Theophylactus) valde parum significat. Phrasis Hebræorũ est idem significans, ac si diceretur: sine modicum tempus transire, & veniet iudex, quod adnotauimus in cap.1. Hoseæ. num. 64. Syriacus: *Quoniam perpusillum est temporis, & modicum valde, quo veniet ille qui venturus est.*

Qui venturus est veniet, & non tardabit.] Ex ca. 2. Habacuc desumpsit hæc verba, & sequẽtia, in quo de Christi aduentu loquens propheta ait. *Si moram fecerit, exspecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erat recta anima eius in semetipso, iustus autem in fide sua viuet.* Ita in Hebræo est, & in nostra translatione: apud Lxx. autem ita: *Si moram fecerit, expecta illum (aut sustine illum) quoniam venturus veniet, & non tardabit si subtractus fuerit (aut recesserit) non complacebit animæ meæ in illo. Iustus autem ex fide mea viuet.* Ex quibus constat eundem esse sensum in Hebræo & in Græco, Apostolum magis verba lxx. desumpsisse, licet ordine nõnihil mutato, quoniã ait: *Iustus autem meus ex fide viuet:* quod si subtraxerit se nõ placebit animæ meæ, quæ verba sunt in propheta ante illa: *Iustus autem ex fide viuet.* Atque vbi Hieronymus legit apud Lxx. *Iustus autem ex fide mea viuet*, quomodo etiam legit Eusebius lib. 6. demõstrationis. Euang. cap. 14. in alijs codicibus legitur. *Iustus autem meus ex fide viuet*, quam lectionem nos præferimus alteri, quoniam eam secutus est Apostolus. Illud autem: *Adhuc enim modicũ, aliquantulumque*, non est prophetæ, sed Apostoli docere volentis proximum esse tempus à propheta prædictum. 81

Magna autem dubitatio est, quomodo sensus Apo-

Apostoli in hoc testimonio conueniat cum sensu prophetæ, quoniam Apostolus de secundo Domini aduentu hæc interpretatur, cum propheta planè de primo loqui videatur, & cùm Christus tunc expectaretur, & necdum primus aduentus visus esset, superuacaneum videbatur promittere secundum. Deinde hęc verba, *Iustus autem ex fide viuet.*
82 Paulus solet referre ad primam gratiam, probatque inde homines iustificari ex fide, non ex operibus. Rom. enim. I. ait. *Non enim erubesco Euangeliũ, virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primum, & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide viuet.* Ita enim vbique legendum est, *non viuit*, quia ita est in Hebræo, & in Græco. Et apertiùs etiam Gal. 3. *Quoniam autem in lege* (id est per opera legis) *nemo iustificatur apud Deum manifestum est, quia iustus ex fide viuet.* At nunc Paulus nõ ad iustificationem refert, sed ad conseruationem acceptæ iustitiæ, quasi dicat: qui fidem tenuerit, & de Christi promissis nõ dubitauerit, sed firma fide eum expectauerit, hic manebit in amicitia mea, & acceptam gratiam non perdet: qui aũt diffidere cœperint, peccabunt, & vitã gratiæ amittent.

Ad hæc respondimus copiosè, & omnia conciliauimus in eiusdem prophetæ cõmentarijs, nu. 5. & sequentib. res enim tanta, & tam difficilis neglecta videtur ab vtriusq; libri enarratoribus. Sensus prophetæ hic est: si Christus morã tibi facere
83 videbitur, patienter expecta, veniet enim, & non tardabit, id est, non differetur eius aduentus vltra tẽpus conueniens, & à Dei prouidentia præfinitũ. Et vt sciamus de quo aduentu loquatur, legamus præcedẽs eiusdẽ prophetiæ caput, in quo propheta querebatur, videri quodammodo Deum nõ curare res humanas, cum impij impunè grassarentur, & affligerẽt iustiores se, & Hebræi vnius Dei

cul-

cultores ab idololatris Chaldęis grauiſsime vexarẽtur. Reſpondet ad has querelas dominus, filium ſuum eſſe venturum, qui iudicabit impios, & pios afflictos conſolabitur. Hoc autem facere cœpit in primo aduentu dicens: *Beati mites, quoniam ipſi poßidebunt terram. Beati, qui lugent, quoniam ipſi conſolabũtur. Beati qui perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam.* Superbos etiam, & oppreſſores pauperum reliquit in infidelitate, & pauperes liberabit iuxta illud, Luc. 1. *Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles. Eſurientes impleuit bonis, & diuites dimiſit inanes*: ſed in ſecundo aduentu, de quo maximè loquitur propheta, multò pleniùs hoc faciet cùm regnum peccati euertetur, & iuſti mercedem ſuorum meritorum recipient, impij æternis ignibus tradentur: de quo in capite ſequenti eleganter idem propheta loquitur. Optimè ergo Paulus ad ſecundum aduentum 84
retulit verba prophetæ, vt qui penitus eius ſenſum calleret.

Ad ſecundam obiectionẽ reſpõdeo, & Habacuc, & Paulum de prima iuſtificatione loqui. Dixerat enim propheta venturum eſſe Chriſtum, & cùm ait: *Ecce qui incredulus eſt nõ erit recta anima eius in ſemetipſo*, hortatur omnes, vt eum recipiant, & in eũ credant ſi ſalui eſſe volunt, ac ſi dicat: Qui illum non audierit in terra docẽtem, etiamſi opera legis faciat, ingratus mihi erit. *Iuſtus autem in fide ſua viuet*, id eſt, qui iuſtificari volet, & vitam gratiæ habere, per fidem habere debet, non per opera legis. Quare præclarè Paulus in Epiſtola ad Romanos & ad Galatas his verbis probauit non iuſtificari homines per opera legis, ſed per fidem Chriſti. Nec diſcrepat à ſe ipſo in hac Epiſtola, ſimiliter enim de prima gratia loquitur. *Patientia*, inquit, *vobis neceſſaria eſt, vt voluntatem Dei facientes, reportetis promißionem*, id eſt, perdurate in bonis operibus & in patientia

malorum, citò enim veniet Christus, qui præmia vobis digna reddet. Deinde infert: *Iustus autem meus ex fide viuet*, quasi dicat: Non potestis de hoc dubitare; credite vt cœpistis, per hanc enim fidem, nō per opera legis iustificati estis. In quo hoc haud obscurè latet; Nec potestis viuere, si à fide excidatis, per quas causas enim res nascitur, per easdem dissoluitur. Idcirco addit. *Quod si subtraxerit se, nō placebit animæ meæ*, id est, perdet vitam gratię. Quid est: *Si subtraxerit se*? Si non crediderit. Pro eo enim est in propheta: *Ecce qui incredulus est*. Et Apostolus ait: *Nos autem non sumus subtractiōis filij*, id est, filij infidelitatis, subtractioni enim ex aduerso opponit fidē: sed fidei in acquisitionem animæ. Quemadmodū si quis diceret: Magna, & necessaria res est calor naturalis, per eum enim viuitis; aut per eum vitam habere cœpistis: non aliud esset, quàm si diceret: conseruate & fouete hunc calorem, qui vitæ principium est, & eo deficiente, necesse erit vos mori. Itaque cum fidem initiū vitæ gratiæ esse dicit, conseruatricem etiam docet. Quomodo aūt ex fide viuat iustus, explicauimus aduersus hæreticos in eodem loco, nu. 22. & sequentibus.

Qui verturus est.] ὁ ἐρχόμενος, nomen Christi est: ideoque discipuli Ioannis quærunt Matt. 11. σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, idest, es ne tu ille veturus. Ex quo intelligitur, cum ait propheta: *Veniens enim veniet, veniens* esse idem nomen Christi.

86 *Et non tardabit.*] Tardare dicitur non qui citò nō venit, sed qui tempore quo venturus erat, non venit, vt in eodem loco confirmauimus, numer. 5. vt 2. Petr. 3. *Non tardat Dominus promissionem suam*, quia scilicet nondum venit tempus, in quod promisit.

Quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.] Quod sit subtrahere se, propheta, vt iam diximus, docet:

Ecce

Ecce qui incredulus est. Et pro: *Non erit anima eius recta in semetipso,* Paulus cum LXX. dixit: *Non placebit animæ meæ,* quod idem est, anima enim quæ recta non est, non placet Deo.

Nos autem non sumus subtractionis filij.]. *Filij subtractionis* Hebraico more dictum est, pro filij subtrahentes se, id est, non credentes, & *Filius* cum huiusmodi genitiuis, idem valet quod *Homo,* vt *filius iniquitatis, filius perditionis, filius Belial,* quod Paulus declarat, 2. Thess. 2. dicens: *Quoniam nisi venerit discessio primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis:* nam vbi dicere potuit: *Filius peccati,* dixit, *Homo peccati.* De hac locutione diximus multa in cap. 10. Hosee. num. 28. & sequentibus. Quod autem dicit. *In perditionem,* est ac si diceret: si enim subtrahimus nos Deo per infidelitatem peribimus, amittemus vitam gratiæ. Atque ideo rectè addidit. *Sed fidei, in acquisitionem animæ,* hoc est, vt non pereamus, sed seruemus à morte spirituali, & à damnatiõe æterna, animas nostras. Ita enim hoc dictum est, vt illud Ioan. 12. *Qui amat animam suam, perdet eam; Et qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam.* Theophylactus hic legit: *Vos autem non estis, & cæt.* At Chrysostomus, Theodoretus, Oecumenius, Translatio Syriaca habent, vt nos, *Nos autem non sumus, & cæt.*

CAPVT XI.

EST *autem fides sperandarum substantia rerum.*] Quoniam hoc potissimum agit, vt eos in fide Christi confirmet, ne persecutionibus victi deficiant, docet quid sit fides, quantum apud Deum valeat, & quantum ea præstiterint, qui Deo maximè placuerunt, quamque mirabilia per eam fecerint. Pro *Substantia* est ὑπόστασις, quo nomine *Hypostasis.* Græci

Græci appellare ſolent ſubſtantiam, tamquam ſubſtantem accidentibus,& ea ſuſtinentem.Nulla enim erunt accidentia, niſi ſubſtantiam habeant, per quam ſuſtineantur. Ita nulla erit ſpes, ſi non fulciatur,ac ſuſtineatur fide. atque ideo eleganter vocata eſt *Subſtantia*,ſiue *hypoſtaſis rerum ſperandarum.* Græci aliter interpretantur, atque optima etiam eſt eorum interpretatio *Hypoſtaſin* accipiunt pro *Subſiſtentia*,hoc eſt,pro eo,quod eſt ſubſiſtere in rerum natura;atque ita fidem dicunt eſſe hypoſtaſim rerum ſperandarum,quia,quæ ſperantur non ſubſiſtunt,& fides efficit,vt ea ſubſiſtant, ideſt, vt certa ea habeamus non minus,quàm ſi ſubſiſterent: Chryſoſtomus:Quoniam enim ea,quæ ſunt in ſpe ſine ſubſtantia eſſe putantur,fides eis tribuit ſubſtantiam,magis autem eis non tribuit, ſed ipſa eſt eſſentia eorum, vt putà reſurrectio necdum facta eſt,& necdum eſt in ſubſtantia,ſed ſpes facit eam ſubſiſtere in anima noſtra: hoc eſt quod dixit *Sub-*
2 *ſtantia*.Quibus in verbis interpres Chryſoſtomi nõ *Subſtantia* vertere debuit,ſed *Subſiſtentia*. Melius vertit interpres Theophylacti:fides eſt eſſentia eorũ, quæ non ſunt,ſubſiſtentia eorũ,quæ nondum ſubſiſtunt,vt reſurrectio nondũ ſubſiſtit,ſed fides ſtatuit eam,obq́ue oculos nobis ponit.Oecume. magis explicat:fides, inquit, eſſentia quædam ipſorũ eſt,& hypoſtaſis efficiens,vt ſint, & quodammodo præſentia fiant,eò quod credat ea eſſe.Theodoretus:ea enim, quæ non videntur, per eam videmus;& ad eorum,quæ ſperantur, contemplationem ea nobis oculus efficitur,& oſtendit tãquam ſubſiſtentia, ea quæ nondum facta ſunt. Translatio Syriaca:*Eſt autem fides certitudo de ijs rebus, quæ ſunt in ſpe ac ſi iam exiſterent actu.*

Vtraq; expoſitio apta eſt verbis Apoſtoli, vtroq; enim modo ille accipere ſolet hypoſtaſin. Priori modo

modo accepit 2. Corinth. 9. nam vbi nos habemus: *Ne cùm venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos (vt non dicamus vos) in hac substantia,* in Græco est, In hac hypostasi gloriæ, sicut postea cap. 11. *vt & ego modicum quid glorier in hac substantia gloriæ,* id est, in hac re, quæ sustinet gloriam meã, siue gloriationem, videlicet, si illa tollatur, cadet nostra gloriatio. Posteriori accepit supra in 3
hac epistola, cap. 3. vbi ait: *Participes enim Christi effecti sumus: si tamen initium substantiæ eius vsque in finem, firmum retineamus,* id est, si retineamus fidem quæ est principium subsistentiæ nostræ spiritualis.

Pro sperandarum, est ἐλπιζόμενων, id est, eorum, quę sperantur: noster interpres sensu nihil differre voluit à Græco, sed ordinem ipsarum rerum exprimere voluit, prius enim est fides, & statim spes, & ideo dixit *sperandarum.*

Argumentum non apparentium.] In Græco, ita vt nunc, distinctio fit, πραγμάτων, id est *Rerum* iungitur cum *Apparentium,* nostri codices iungunt cum *Sperandarum,* vtrunque fieri potest, & nihil refert hoc an illo modo destingamus. Certè translatio Syriaca cum priori copulauit, ait enim, *Est autem fides certitudo de ijs rebus, quæ sunt in spe.* Ita etiam copulauit Chrysostomus, & Theophylactus, & Oecumenius. Admiratur autem Chrysostomus elegãtiam, ac proprietatem vocabuli, quo *Argumentum.*
hic vtitur Apostolus. dicit enim ἔλεγχος, pro eo quod nos dicimus argumentum. Papæ, inquit, qua dictione vsus est dicens: *Argumentum non apparentium.* Argumentum quippe est, in rebus admodum manifestis, fides igitur visio est, inquit, non apparentium, & ad eamdem certitudinem ducit, ad quam etiam, quæ videntur. Proinde neque circa ea, quę vidẽtur, credulitas, vel, incredulitas dici

poteſt:neq; iterum fides dici poteſt,niſi cùm circa ea,quæ non videntur,amplius quàm circa ea, quæ videntur,certitudinem quis habuerit, &c. Theo-
4 phylactus: *Argumentum*, hoc eſt,demõſtratio,& manifeſtatio rerum,quæ non ſunt conſpicuæ: facit enim fides,vt iſta mente noſtra cernamus, haud ſecus, ac ſi præſentia eſſent,&c. Vt hæc melius intelligamus, vis vocabuli Græci magis explicanda eſt. Ἐλέγχειν, Græci dicunt pro eo, quod nos dicimus *Arguere,redarguere,conuincere*, ita videlicet,vt qui arguitur, nihil habeat, quod reſpondeat, vt Tit.1. *vt potens,ſit exhortari in doctrina ſana, & eos,qui cõtra dicunt,arguere*. 2. Cor.14. *Si autem omnes prophetent,intret autem quis,infidelis,vel idiota,conuincitur* (ἐλέγχετε) *ab omnibus dijudicatur, ab omnibus occulta cordis eius manifeſta fiunt, & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronunciens,quod verè Deus in vobis ſit*. Ioan.3. *Omnis enim,qui malè agit,odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius*, Inde ἔλεγχος, *redargutio, conuictio*. 2.Tim.2. *Omnis ſcriptura diuinitus* inſpirata. *Vtilis eſt ad docẽdum,ad arguendũ*, pro quo eſt πρός ἔλεγχον quod Eraſmus vertit *Ad redargutionem*. Ita Ariſtoteles libros ſcripſit de ſophiſticis elenchis, locos docens quibus ſophiſtæ vtuntur ad conuincendũ. Quod ergo nunc ait: *Argumentum non apparentium*, eſt *redargutio,conuinctio*, id eſt, fide conuincimur ad credenda,quæ non videmus, perinde ac ſi manifeſta in luce viderentur. Atq; hoc eſt,quod dixit Chryſoſtomus argumentum,ideſt ἔλεγχον, dici in rebus admodum manifeſtis.

In hac enim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes]. Per hanc Deo probati ſunt veteres patres, & teſtimonium habuerunt,quod Deo placerent, Deo, videlicet, propter eorum fidem magna, ac mirabilia efficiente, vt in hoc cap. fuſiùs demonſtraturus eſt. In

Græ-

Græco eſt ἐμαρτυρήθησαν, id eſt, bonum teſtimonium habuere, laudati ſunt. Act. 6. *conſiderate ergo fratres viros ex vobis boni teſtimonij ſeptem, plenos Spiritu ſancto & ſapientia.* Pro *boni teſtimonij* in Græco eſt μαρτυρουμένους, id eſt, *Teſtimonium conſecutos*, vt nunc vertit. Et cap. 10. *Cornelius Centurio vir iuſtus & timens Deum, & teſtimonium habens ab vniuerſa gente Iudæorum.* Et ca. 16. Huic teſtimonium bonum reddebant qui in Lyſtris erant: In Græco *teſtimonium conſecutus erat ab ijs, qui erant Lyſtris.* Idem verbum vertit infrà cap. 12. *Teſtimonio probari: Et hi omnes teſtimonio fidei probati, &c.* Et in hoc cap. *Per quam teſtimonium conſecutus eſt eſſe iuſtus.*

Fide intelligimus aptata eſſe ſecula verbo Dei.] Ab ipſa rerum creatione ſumpto principio docet vtilitatem fidei: Per fidem enim credimus, quod ſine fide, certa ratione comprehendere non poteramus, verbo Dei facta eſſe omnia, quæ videmus. Theophylact. docet *Secula* nunc vocari tempora, & omnia temporaria. Ita Apoſtolus accepit hoc nomen cap. 1. cùm dixit: *Per quem fecit & ſecula;* in quæ verba latiùs hoc explicauimus, nu. 8. oſtendimusque vt nomine *Mundi* intelliguntur, quæ ſunt in mundo, ita *Secula* dici homines in mundo viuentes, atque eadem ratione omnia quæ temporaria ſunt. Pro Aptata eſt κατηρτίσμένα, id eſt, *Facta, coagmentata, congruenter compoſita, & inter ſe coaptata:* cuius vocabuli vim expreſſimus ſuprà cap. 10. nu. 35. 36. vbi Apoſtolus ait: *Corpus autem aptaſti mihi.* Non 6
ergo dixit *facta*, ſed *aptata*, ita enim res creatæ ſunt, vt ſuum inter ſe ordinem habeant omnes, & alteræ cum alteris congruant.

Vt ex inuiſibilibus viſibilia fierent.] Hæc omnia Deũ feciſſe verbo ſuo, id eſt, iuſſione ſua, non aliunde quæſita materia, aut vllo artificio adhibito, & verbi eius virtute facta eſſe hæc omnia viſibilia,

 bene-

beneficio fidei cognoſcimus, ratione comprehendere nō poteramus. Quod docent innumeri errores philoſophorum de hac re, maximeq; Ariſtotelis maximi Philoſophi, qui mundū ab æterno fuiſſe certis, & ineuitabilibus argumētis ſibi videtur comprobare. *Ex inuiſibilibus* autem dicit, ex ideis, ſiue formis omnium rerum, quæ ſunt in mente diuina. Ita etiam Ariſtoteles dixit lib. 7. Metaph. ca. 7. Ex domo domum fieri, ex ea, quæ eſt abſque materia, eam, quæ habet materiam?

Fide plurimam hoſtiam Habel, quàm Cain obtulit Deo.] Pro *Plurimam* eſt πλείονα, verbum è verbo, dicendum erat *Plurem*, quod quoniam latinè dici nō poterat, dixit *Plurimam*, id eſt, pretioſiorem, vt interpretatur Theophylact. atque maiorem. Syriacus: *Per fidem obtulit Abel hoſtiam longe præſtantiorem quàm Cain.* Chryſoſtomus: Hoſtiam hoc loco dicit honorabiliorem & clariorem. Quod duobus modis intelligi poteſt: fide Habel inductus eſt ad offerendum Deo hoſtiā, q̄ pretioſior erat oblatiōe fratris ſui aut hoſtia, quā obtulit Abel, fides eius effecit, vt pretioſior, Deoq; gratior eſſet, oblatiōe fratris.

Mihi vtroque modo intelligendum videtur. De
7 eorum oblatione ita ſcriptum eſt Gen. 4. *Fuit autem Abel paſtor ouium, & Cain agricola. Factum eſt autem poſt multos dies, vt offerret Cain de fructibus terræ munera Domino; Habel quoque obtulit de primogenitis gregis ſui, & de adipibus eorum. Et reſpexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius non reſpexit, &c.* hic videmus vberiorem & meliorem fuiſſe hoſtiā Habelis, quàm Cain: quoniam Habelem dicit obtuliſſe optima quę habebat, primogenitos ſcilicet gregis ſui & adipes eorum. De Cain autem tantum legimus, obtuliſſe eum de fructib. terræ munera Domino. Chryſoſtomus hom. 18. in Gen. Obſerua quomodo nobis pientiſſima illius mens ſignifi-

nificatur,& quod non tantum de ouibus obtulerit,sed de primogenitis,hoc est, de pretiosissimis, & maximè eximijs. Deinde & ex illis ipsis primogenitis pretiosissima quæque. Et de adipibus, inquit,illarum,hoc est,de pinguissimis, & optimis: de Cain nihil tale adnotatum est.

Ambrosius lib.2.de Cain & Habel ca.7. Et factũ est post dies obtulit Cain de fructibus terræ munus domino. Duplex culpa, vna,quod post dies, obtulit,altera, quod ex fructibus,non primis fructibus,sacrificium autem & celeritate commendatur, & gratia. Et cap.10. obtulit à fructibus terræ,non à primis fructibus primitias Deo. Hoc est primitias sibi prius vindicare, Deo aũt sequentia deferre. Et quàuis neuter eorũ sine fide obtulerit, tamẽ maior fides intelligitur fuisse in Habele, qui meliora obtulit:atque eadem fides maior gratiorem etiam hostiam Deo reddidit.

Iosephus etiam lib.1. Antiq.cap.3. largiorem fuisse oblationem Habelis,quam fratris dicit. Huius,inquit., sacrificium Deo fuit acceptius, quod sponte naturæ genitis constaret,quàm ea,quæ homo auarus & industrius per vim quandam à natura extorserat.

Chrysostomus hom.18.in Gen. varietas mentis, &voluntatis segnities,illius quidem acceptissimã fecit oblationem,huius aũt repudiatam. Vide quo modo impletur hic,quod in Euãgelio est dictum: Primi erũt vltimi,& vltimi primi. Ecce enim, qui ob primogenituram priuilegium habebat,&sicut verè primus offerebat,minor visus est fratre, &c. Hoc dicit,quia,cum scriptura in oblatione prius meminerit Cain,postea prius nominat Habelem: *Et respexit Dominus ad Habel,&c.*

Per quam testimonium consecutus est esse iustus.] Per 8
quam oblationẽ, cũ fide maiori factam:aut per q̃

 fidem

fidem testimoniũ accepit, quod esset iustus, & placeret Deo. Quomodo autem testimonium consecutus fuerit, docet: *Testimonium perhibente muneribus eius Deo.* Posset hoc ad testimonium referri, quod de illo reddit scriptura: *Et respexit Dominus ad Habel, & ad munera eius,* prius ad eum, quod docet eũ fuisse iustum. Testimonium etiam cõsecuturus est in Euangelio dicente Domino: Matt. 23. *vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Habel iusti, &c.* verum hæc testimonia post annos plurimos consecutus est, atq; ideo de illo maximè loquitur testimonio, qđ continuò accepit, de quo ita loquitur Hierony. in Tradit. Hebr. in Gen. initio fere. Vnde, inquit, scire poterat Cain, quod fratris eius munera suscepisset Deus, & sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset, quã Theodotion posuit? *Et inflãmauit Dominus super Habel, & super sacrificium eius: super Cain verò, & super sacrificium eius non inflammauit.* Ignem aũt ad sacrificium deuorandum
2.Par. 3.9. solitum venire de cœlo, & in dedicatione templi sub Salomone legimus, & quando Elias in monte Carmelo construxit altare. &c. Chrysosto. Etiam aliud testimonium cõsecutus est quòd esset iustus, dicitur ignis descẽdisse & assumpsisse hostias ei⁹. Theophylactus: Fertur etiam, quòd ignis de cœlo
3.Reg. 8. descendens assumpserit sacrificiũ atq; inde agnouit Cain sibi antelatum esse Habelum: vnde enim alias habuisset compertum? Hinc & quispiam eorum, qui Hebræa in Græcam linguã transtulerũt, sic vertit: *Intuitus est in victimas Habeli Dominus, & incendit.* Idem ait Oecumenius, & communis est sententia patrum, & expositorum, tam huius loci quàm Genesis, ignem de cœlo descendisse, quo Dominus ostendit placuisse hostiam Habelis.

Et per illam defunctus adhuc loquitur.] Chrysostomus addi-

addita ab Apoſtolo hęc verba putat, ne Hebræi intra ſe dicerent. Quid tandem magnum ex hac oblatione cõſecutus eſt Habel, cum eius cauſa & teſtimonij illius, quod accepit, interfectus à fratre ſit? Reſpondet Apoſtolus: *Et per illam fidem defunctus adhuc loquitur.* Ac ſi dicat: interemit quidem eũ, ſed non cum eo interemit eius gloriam, atq; memoriam. Viuit ille, & hoc indicium eſt, quod viuat, quod in ore omnium verſatur, quod omnes eum admirantur, & beatum prædicant: Qui enim admonet alios, vt iuſti ſint, loquitur, non enim tantum proficit ſermo, quantum paſsio illius. Sicut enim cœlum tantùm apparens loquitur, ſic & ille dum in memoriam venit. Nunquam enim in tanta eſſet admiratione, ſi mille linguas haberet, ſi viueret, in quanta nunc admiratione eſt, &c. Eodem modo exponunt Theophylactus, Oecumenius, Theodoretus.

Aliter etiam & ſatis germanè exponere poſſumus. *Per hanc fidem defunctus adhuc loquitur,* hoc eſt: Etiamſi interfectus eſt, tamen hac fide tãtum Deo placuit, vt poſt mortem etiam eo tacente, curam illius habuerit, & ſanguis eius fuſus, clamare ad Deum dictus ſit de terra; quod non diceretur niſi magnopere eum ad vltionem cædis Habelis prouocaret. Magnopere autem prouocauit eum ſanguis, quia propter hanc fidem magnopere Habelem amabat. Ita enim Cain allocutus eſt Dominus Gen. 4. *Quid feciſti? vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Nunc igitur maledictus eris ſuper terram, quæ aperuit os ſuum, & ſuſcepit ſanguinem fratris tui de manu tua.* Ex hoc cernitur in magna eũm fœlicitate viuere apud Deum, à quo in hac vita tantopere amabatur.

Si quis putet hoc non rectè dici, quoniam non dicit: *Defunctus adhuc locutus eſt*, ſed *defunctus adhuc lo-*

quitur. Sciat ſanguinem Habelis etiam nunc loqui & vindictam petere. Nondum integræ pœnæ de illa cæde ſumptæ ſunt, donec in die iudicij Cain corpus ſuum recipiat & in eo etiam puniatur, & debita ignominia coram omnibus hominibus iu-
11 dicio afficiatur. Petit etiam vindictam aduerſus omnes illius ſceleris imitatores. Sicut Dominus docuit Matt. 23. *vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt ſuper terram à ſanguine Habel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ* &c. fuit enim illa prima innocẽtis ſanguinis effuſio, quę, cum à Deo ſeuerè fuerit vindicata, auertere oẽs ab imitatione debuit, ſunt qui dicant illum defunctum adhuc loqui exemplo, quod non ineptè dicitur, cùm primus omniũ fidei ſuæ magnitudinem lectiſsima oblatione teſtatus, & propter eam interfectus fuerit.

Fide Henoch tranſlatus eſt, ne videret mortem.] Cœpit ab Habele probare quod dixerat. *In hac enim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes,* atque ita paulatim inſigniores veterum patrum enumerat. *Per fidem* inquit *Henoch tranſlatus eſt* in paradiſum, ne ita vt cæteri, tunc moreretur: poſtea enim, regnante Antichriſto, ſimul cum Elia moriturus eſt, vt docemur Apoc. 11. in quod nos copioſè demonſtrauimus duos prophetas, quos Ioannes cõmemorat, eſſe ſine dubio Eliam, & Henoch. Illic etiam oſtendimus eos translatos fuiſſe in paradiſum, & in eodem loco expectare tempus extremum, quo exituri ſunt, vt teſtimonium de Chriſto reddant.

12 Quæ ſatis ex Eccli. 44. intelliguntur dicentis: *Henoch placuit Deo, & tranſlatus eſt in paradiſum, vt det gentibus pœnitentiam.* Cum enim non in cœleſtem paradiſum translatus ſit, quia adhuc viator eſt, ſupereſt in terreſtrem translatus vt ſit. Et quamuis nunc in Græco non legamus, *In paradiſum,* legit tamen vetus interpres & ita habent omnes codices

Latini.

Latini. Quare malè atque audacter Ianſenius locutus eſt, dicens illum è ſuo addidiſſe *In paradiſum.* Neque enim noſter interpres hoc fecit vnquam, neque alius quiſquam ſanus qui ſit, addere quod ſenſum mutet, & quod nouũ aliquid afferat, præſertim in re tanta & tam difficili.

Et non inueniebatur.] Diu quęſitus nuſquam inuentus eſt. Hoc addidit, vt veram trãslationem fuiſſe doceat, nec per vnum, aut alterum diem tantum eum latuiſſe: non enim ſolum dixit translatum eũ fuiſſe, ſed translatum ne videret mortem.

Ante tranſlationem enim teſtimonium habuit, placuiſſe Deo.] Dixit Apoſtolus *per fidem tranſlatũ fuiſſe Henoch, ne videret mortem*, hocque iam probauit. Illud autem *per fidem tranſlatum eſſe* non probauerat, nunc probat, quoniam ſacra Hiſtoria Gen. 5. affirmat illum Deo placuiſſe. Ex quo Paul. neceſſario colligit eum habuiſſe fidem, quia ſine fide impoſsibile eſt placere Deo. Verba Gen. hæc ſunt: *Et ambulauit Henoch cum Deo.* Et mox: *ambulauitque cum Deo, & non apparuit, quia tulit eum Deus.* Ambulare cum Deo eſt, iuxta eius præſcriptum viuere, & ab eius volũtate non diſcrepare, iuxta quod ſcriptum eſt Hamos. 3. *Nunquid ambulabunt duo pariter, niſi conuenerit eis?* Quare hoc, virorum ſanctitate præſtantium, eſt. Inde de Noe dictum eſt. Gen. 6. *Noe vero inuenit gratiam coram Domino. Noe vir iuſtus atque perfectus fuit in generationibus ſuis, cum Deo ambulauit.* 13
Lxx. autẽ verterũt eodem verbo, quo nũc Græcus interpres vtitur εὐηρέστησεν, id eſt, placuit Henoch Deo. Chaldæus: *Ambulauit Henoch in timore Dei.* Similiter de Noe c. 6. *Deo placuit Noe.* Chaldæus: *In timore Dei ambulauit Noe.*

Sed habent quæſtionem hæc verba Pauli de Henoch. Primum, Paulus translatum eum fuiſſe, dicit, vt nõ videret mortem, cum Hebraica minimè

id

id significare videantur, quæ ita habẽt: Et ambulauit Henoch cum Deo, & non ipse, quia accepit eũ Dominus. Ex quib. verbis Hebræi quidam potius colligunt ipsum mortuum fuisse: nam de mortuis dicere solet scriptura: *Et non ipse*, Et, *accepit illum Dominus*. Prioris phrasis exempla hæc sunto, vt Gen. 42. *Ioseph non est super, Simeon tenetur in vinculis*. In Hebræo est: *Ioseph non ipse*. Et Psal. 36. *vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedrus Lybani, & transiui & ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius*. His multa sunt similia vt Psal. 38. *Priusquam abeam & amplius non ero*. Hebraicè, *Priusquam abeam, & non ipse* Psal. 58. *In ira consummationis, & non erunt*. Hebraicè, *Et non ipsi*. Posterioris autem, videlicet, Accepit illum Dominus. Vt Iob. 32. *Nescio, quandiu subsistam, & si post modicum tollat me factor meus*, & Thobiæ. 4. *cùm acceperit Deus animam meã* &c. Cùm ergo de Henoch dixerit scriptura, *& non ipse quia accepit, siue tulit eum Deus*, consequens videtur eum mortem obijsse, sicut cæteri patres, quorum in eodem loco Gen. fit mentio.

14 At stultissimè colligunt Hebræi. Primùm eis obstat translatio Lxx. quorum verbis vtitur Græcus interpres Pauli, *Et non inueniebatur, quia transtulit ipsum Deus, aut transposuit*. Et Chaldæus vertit: *Et non comparuit, nec etiam occidit eum Deus*. Omitto Paulum & Ecclesiasticum, qui ijsdem verbis vsi sunt.

Sed quæro ex eis, cùm de cæteris omnibus patrib. disertè dicat Moyses eos mortuos fuisse, cur non eodem modo de Honoch locutus sit, si eodem modo mortuus est? cur dicit eum non apparuisse? cur ait: Tulit eum Dominus? si *Tulit eum Dominus*, significat eum mortuũ esse, quid necesse erat prius dicere: *Et non apparuit*, cùm nullus mortuorum appareat? Verba autem scripturæ quæ pro se adducunt Hebræi, non efficiunt quod ipsi volunt: nam

quod

quod eſt in fonte *non ipſe*, quod tertiæ perſonæ eſt (atque idem de cæteris perſonis iudicium eſt) dicitur de eo, qui non apparet, & quouis modo ſubtractus eſt ex oculis, ſiue mortuus fuerit, ſiue alicubi lateat. Quod verbis Gen. cap. 42. quæ pro ſe 15
afferunt, ita perſpicuum fit vt eadem illorum, aut ſtultitiam, aut malitiam comprobent. Nam vbi habemus: *Ioſeph non eſt ſuper, Simeon tenetur in vinculis*, in Hebræo eſt, *Ioſeph non ipſe, Simeon non ipſe*, quod ſimiliter verterunt lxx. *Ioſeph non eſt, Simeon non eſt*. Et Chaldæus dixit: *Ioſeph non ſupereſt & Simeon non eſt hic*, Pſal. 72 *In labore hominum non ſunt*, id eſt, non videntur, non iuueniuntur. Hebraicè. *In labore hominum non ipſi*. Locus vero ille ex Iob. 32. nihil ad rem, in eo enim nõ eſt idem verbum, quo Moyſes vſus eſt loquens de Henoch, quemadmodum neque in Latina translatione: In Iob enim vbi habemus, *Et ſi poſt modicũ tollat me factor meus*, pro *Tollat* eſt ישאני In Geneſi לקח. Aliud enĩ eſt *Tollat* aliud *Tulit* לקח autem ſignificat *accipere* aut *ferre*, vt Gen. 27. *Primogenita mea ante tulit*, id eſt, furtim cepit. Nec vnquam hoc verbum ſignificat *occidere*, niſi aliquid forte adderetur, vnde cogeremur acceptionem illam mortem eſſe cõfiteri, ſicut, ſi apud nos diceremus, *raptus aut acceptus*, vt Sap. 4. *Raptus eſt, ne malitia mutaret intellectum eius*, ex præcedentibus & ſequentibus intelligimus raptum eſſe per mortem, quod etiam in verbis Tobię à nobis adductis perſpicere licet.

Male igitur locutus eſt Hieron. Oleaſtrius, cũ 16
in hæc verba Geneſis ita ſcripſit: Sunt qui arbitrãtur eum per mortem ablatum: mihi vero probabilius videtur eum à Domino acceptum, quemadmodum Elias. Turpe eſt virum catholicum, & religioſum dicere probabilius eſſe, quod pro certo prorſus habendum eſſe dicere debuerat, & quod negare

negare hæreticum plane ſit. Atque eo minus ei ignoſci debet, quod verba etiam Eccleſiaſtici & Apoſtoli recitauit.

Difficilius eſt quod Paulus dicit, per fidem trãſlatum eſſe Henoch, videtur parũ firma eius argumẽtatio. Probat quidẽ Henoch fidẽ habuiſſe, quia placuit Deo, & ſine fide impoſsibile eſt placere Deo. Sed vnde probat per fidem raptũ eſſe potius quã propter caritatem, aut ſpẽ, aut alias inſignes virtutes, quib. florebat? Aut cur, quod aliarum virtutum eſt, ſoli fidei tribuit? Idem de reliquis patribus queri poteſt, in quibus omnia ſemper fidei adiudicat. Omnium vna cauſa eſt. Fides, quam idcirco dixit eſſe ſperandarum ſubſtantiam rerum, docebat Deum eſſe, & quanta futura eſſet retributio ſanctorum laborum, & hac ſpe ſancti ad magnas res gerendas excitabantur, & ad magna pericula
17 ſubeunda. Itaque fides initium, & cauſa erat omnium egregiorum factorum, nõ præcedens tantũ, ſed ſemper comitans, hortans, & excitans, atque adiuuans, cùm fiebant, vt quam optime fierent.

Hoc ex ipſius Apoſtoli verbis intelligere poſſumus. Cùm enim dixiſſet, *Henoch fide eſſe tranſlatum*, ſubijcit: *credere enim oportet accedentem ad Deum, quia eſt, & inquirentibus ſe remunerator ſit.* Quaſi dicat, credidit Henoch Deum eſſe, & remuneratorem inquirentiũ ſe eſſe, &c. Atq; hac fide tam præclara fecit opera, vt dignus habitus fuerit qui transferretur, ne videret mortem. Id etiã apertius de alijs dicit, ideſt, fide & ſpe retributionis eos magna feciſſe, vt de Abraham: *Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus.* Et poſtea. *Qui enim hæc dicunt, ſignificant ſe patriam inquirere. Et ſiquidem ipſius meminiſſent, de qua exierunt, habebant vtique tempus reuertendi: nunc autem meliorem appetunt, id eſt, cæleſtem.* Et de Moyſe: *Magis eligens affligi cum*

popul

populo Dei, quam temporalis peccati habere iucunditatem, maiores diuitias æstimans Thesauro. Egyptiorum imperium Christi: aspiciebat enim in remunerationem. De se etiam ait Dauid Ps. 118. *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum propter retributionem.* Fidem etiam comitatam esse, & adiuuisse eorũ opera docet Iacobus cap. 2. de Abraham agens: *Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius.*

Sine fide autem impossibile est placere Deo.] Est enim 18
fides initium & basis iustificationis, atque idcirco sine ea iustificari nemo potest. In Græcis codicib. non additur *Deo* sed tantum legitur: *sine fide autem impossibile est placere.* Atq; ita est apud Chrys. Theop. Oecum. Theodoretũ: sed fuisse Deo in alijs codicibus ostendit non solum translatio nostra, sed etiam Syriaca quæ habet, *Atqui sine fide nemo potest placere Deo.* Quod si non legitur *Deo* certè subaudiendum est ex præcedentibus.

Credere enim oportet accedẽtem ad Deum quia est &c.] Nemo enim accedet ad eum colendum, quem non credit esse. Rursus si eum esse credat, non tamen curare res humanas, sed illud putet fieri quod sensit Epicurus, & quod Lucretius scripsit li. 1. de Natura rerum, de diuina natura loquens.

Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri
Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Nihil faciet, nec vllam operam dabit vt ei placeat: certè non feret tantos labores, quanti in hoc vitæ genere occurrẽt. Quid si philosophus demõstratione perfectum habeat esse Deum. Paucis hoc dabitur, atque etiam si detur, naturalis cognitio ad iustificationem satis, non est fidem infundi oportet: nec enim satis est Deum cognoscere; tamquam primum motorem & autorem rerum naturalium, quod demonstratione cognosci potest: Sed autor cognoscendus est, atque initium vitæ

super

19 supernaturalis. Ex quo sequitur oportere, vt credatur remunerator inquirentium se præstantiori quadam ratione, quã qua in hac vita iustos remunerat, qui sępè etiam sine remuneratione decedũt vt Habel à fratre interfectus. Supernaturalis remuneratio cognoscenda est, quæ sine fide cognosci ac teneri non potest.

Sed quæritur an satis sit ad iustificationem credere hæc duo. Mihi non videtur satis, nam animæ immortalitas necessario credenda est, forte etiam labes peccati originis & quædam alia. At hoc nó est huius loci, quoniam Apostolus nec dicit hæc duo satis esse, nec cætera excludit: sed negat posse aliquem comparare se, vt Deum religiose colat, nisi hæc duo crediderit; vt intelligamus veteres patres his duobus, quæ fidei beneficio cognouerant, vehementer ad cultum Dei fuisse stimulatos, quem, nisi hæc credidissent, nunquam coluissent. Theod. Qui enim hæc non ita habere crediderit, virtutis labores non sustinet. Neque enim agricola, in agro colendo, sudores toleraret, nisi se laborum fructus relaturum speraret. Ita etiam gubernator ad portus respiciens, multos labores perpetitur.

20 *Fide Noe responso accepto de ijs, quæ adhuc non videbantur* &c. Noe fide maxime Deo placuit: quia, cùm ab eo accepisset diluuium venturum, quo omne hominum genus periret, non dubitauit, sed arcã vt iussus erat, construxit omnibus eum irridentibus, & vanum, ac ridiculum putantibus, quod dicebat. Quo factum est, vt ipse solus ex tanta hominum multitudine cum domo sua, idest, cùm vxore & tribus filijs, eorumq; vxoribus seruatus sit. Pro

Responsum accipere. *Responso accepto* est In Græco *oraculo admonitus.* Nec necesse est eum prius interrogasse, vt posteà respõsum acciperet, sed respõsum accipere dicitur, qui

Dei

Dei voce admonetur, siue aliquid interrogauerit, siue nihil interrogauerit, vt de Magis Mat. 2. *Et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem* &c. Heb. 8. *sicut responsum est Moysi, cùm consummaret tabernaculum.* Act. 10. *Responsum accepit ab Angelo sancto, accersere te in domum suam.* Neminem horum legimus aliquid interrogasse, cùm hæc illis à Deo dicta sunt. Et quod ait *de his, quæ non videbantur*; hac periphrasi diluuium indicatum est. In Græco est: de ijs, quæ nondum videbantur, idest, de diluuio, quod nondum viderat.

Metuens aptauit arcam in salutem domus suæ.] Credidit Dei verbis, & timens diluuium, parauit arcam, id enim significat *aptauit*, quod in Græco est κατεσκεύασεν.

Per quam damnauit mundum.] Hac fide sua damnauit reliquorum hominũ incredulitatem, qui cùm 11
ipse iussu Dei, multos annos in arcæ fabricatione consumeret, vt peccatores per pœnitentiam ad Deum reuerterentur, eum irridebãt, & diluuium futurum non credebant. Itaque damnasse dicitur illos, qui omni damnatione dignos ostendit, cum ipse statim crediderit, illi autem nunquam credere voluerint. Ita dictum est Matt. 12. *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ, & ecce plusquam Ionas hic. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam, quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: Et ecce plusquam Salomon hic.*

Incredulitatem autem eorum, qui fuerũt tempore Noe, etiãsi in Genesi expresse non legimus, scriptura non tacuit, nam. 1. Petri. 3. legimus. *Qui increduli fuerant aliquando, quando expectabant Dei patientiam in diebus Noe, cùm fabricaretur arca.* Hoc etiã Dominus indicauit Mat. 24. *Sicut enim erant in diebus*

ante diluuium comedentes, & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes vsque ad eum diem, quo intrauit Noe in arcam & non cognouerunt nunquam putarunt venturum esse diluuium *donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit, & aduentus filij hominis.*

22 *Et iustitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus.*] Theophylactus: Hoc est, lucratus est, seu nactus est vt iustus videretur apud Deum: quod iustitiæ nomẽ, fides ei largita est &c. Rectè etiam ita interpretabimur, imo & rectius. Ex dictis hoc colligit, ac si diceret: Atque ita in ipso mansit iustitia veterum patrum, per fidem factus est hæres sanctitatis patrum. Nisi enim credidisset Dei verbis, ipseq; etiam perijsset, & nullũ hæredem haberet iustitia priorum patrũ, quę in illis etiam fuit per fidem. Filius hæres iustitiæ paternæ dicitur, cùm eam imitatur, & possidet. De cætera eius familia nõ loquitur Apostolus, quoniam illi eius hortatu crediderunt; & si ille non crederet neque ipsi credidissent.

Fide qui vocatur Abraham, obediuit.] &c. Duob. modis intelligi posse vidẽtur hæc verba, vt sit sensus: Ille *qui vocatur Abraham*, per fidẽ *obediuit* Deo vt exiret de terra sua; aut *Abraham*, cum vocaretur, exiuit per fidem &c. Hunc posteriorem sensum amplexus videtur Theophylactus, qui ait: Fide Abraham obsecutus est, iussus relinquere patriam. Ita etiam Syriacus, qui vertit. *Per fidem Abraham, cùm vocatus est, dicto audiens fuit.* Atque ita interpretandus locus videtur, quoniam quorsum diceret, Ille, qui vocatur Abraham, quasi de ignoto homi-
23 ne loqueretur. At obseruemus non esse in Græco, fide vocatus Abraham, vt verterunt interpretes Chrysost. & Theoph. & Oecum. quod multum huic interpretationi faueret: sed est *qui vocatur*, vt fideliter interpres reddidit: Neque rectè poni videtur: fide qui vocatur Abraham obediuit &c.

Fide Abrahā cùm vocaretur. Theodoretus egregiè verissimam interpretationem huius loci attigit his verbis: Illud, *Qui vocatur Abraham*, dixit propter mutationem nominis. Abram enim qui dicebatur, appellatus est Abrahā &c. Quasi dicat: Vir ille virtutibus insignis, & Dei amicitia præclarus, qui cum olim Abram diceretur, postea Abraham dictus est, atque ita nunc vocatur, per fidem obediuit &c. In his autem & hoc intelligitur: Tantarum virtutum, quantas habuit, cùm *Abraham* à Deo mutato nomine vocatus est, fides initium fuit: per eam ad tantam Dei amicitiam prouectus est, hæc illum tantum, quantus postea fuit, effecit. Prius dicebatur Abram, id est, pater excelsus, postea Abraham vocatus est, rationem nominis reddente ipso, qui mutabat Gen. 17. *Nec vltra vocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham, quia patrem multarum gentium constitui te*, id enim significat *Abraham*.

Meminit autem hic nominis Abraham, quia de eius fide agit, per quā Abraham vocari meruit, id est, fieri pater multarum gentium, sicut ait Apostolus Rom. 4. *Quia patrem multarum gentium constitui te ante Deum cui credidisti* &c: *Fide* igitur *obediuit* 24
Abraham, nam neq; Doctorem alium quā Deū neque exemplum illius obediētiæ habebat, cùm eius pater idola coluisset. Vocatio hæc scripta est Genes. 12. Dixit autem Dominus ad Abraham: *Egredere de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui & veni in terram, quam monstrauero tibi: faciamque te in gentem magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum, erisque benedictus.* Sed vt histo:ia Genesis concilietur cum verbis Stephani Act. 7. sciendum est Abraham bis obedijsse, vt exiret de terra sua: primum exijt de Vr Chaldæorum, in qua vrbe natus est, & venit cum patre Thare, & Lot filio·

fratris sui Charras, quæ Mesopotamiæ vrbs est. Ptolemæo lib.5. Geogr.ca.18.& in scriptura vocatur Haram & Charan.De hoc legimus Gen.11.*Tulit itaque Thare Abram filium suum, & Lot filium Aram filium filij sui & Sarai nurum suam, vxorē Abrā filij sui, & eduxit eos de Vr Chaldæorum, vt irent in terram Chanaā venerūtque*
25 *vsque Haran, & habitauerunt ibi.* Videbitur hic Abraham exijsse tantum, vt patrem suum sequeretur; re autem vera exijt à Deo admonitus, vt manifeste docet Stephanus Act. 7. cum ait: *Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ, cùm esset in Mesopotamia, priusquam moreretur in Charan, & dixit ad illum: Exi de terra tua, & de cognatione tua & veni in terram, quam monstrauero tibi: Tunc exijt de terra Chaldæorum & habitauit in Charam* &c. Deinde post aliquod annos habitationis eius in Charam, defuncto iam Thare patre, iterum vocatus est, & huius vocationis meminit liber Gen.c.12. cum enim in extremo.cap.11.dixisset Thare mortuum esse in Charam, ita duodecimū exorditur: *Dixit autem Dominus ad Abrahā: Egredere de terra tua* &c. Ac ne dubitare posimus, vnde egressus sit, ait mox: *Egressus est itaque Abraham, sicut præceperat ei Dominus & iuit cum eo Lot. Septuaginta quinq; annorū erat Abraham, cum egrederetur de Haram.* Huius autem secundi exitus etiam meminit Stephanus dicēs: *Et inde postquam mortuus est pater eius, transtulit illum in terram istam, in qua nunc vos habitatis.*

26 *In locum exire.*] &c. In terram Chanaan, quæ illi postea promissa est, & posteris eius data, cùm exierunt ex AEgypto.

Et exijt nesciens, quo iret.] Nō satis hoc videtur cōuenire cū verbis scripturæ, quæ modo retulimus. Si quidem de Thare dictū est Gen.11. *Et eduxit eos de Vr Chaldæorū, vt irent in terrā Chanaā.* Cuius ille consilij participē sine dubio faceret filiū Abraham. Et de Abrahā scriptum est cap.12. *Tuluq; Sarai vxorem suā, & Lot*

& Lot filium fratris sui, vniuersamque substãtiam, quam possederant, & animas quas fecerant in Harã; & egressi sunt, vt irent in terram Chanaan. Cur autem Abrahã veniebat in terram Chanaã, potius quam in aliam, nisi Dominus eũ vocasset, & in eã proficisci iussisset? Respõdeo Abrahã Diuino oraculo cognouisse proficiscendum sibi esse in terram Chanaan, vt ex verbis Genesis satis comprobatum est, & ex verbis Stephani *Transtulit illum in terram istam, in qua nunc vos habitatis.*

Sed terra Chanaan vasta erat, & in multas partes distributa, quoniam à multis gentibus, ortis ex filijs Chanaan, incolebatur. Atque ideo nesciebat, in qua terra habitare aut quiescere iuberetur, id est, in qua regione terræ Chanaã. Et propterea dixit Apostolus: *Nesciens quo iret.* Quod rectè congruit 27
cum verbis Genesis: *Et veni in terram, quam mõstrauero tibi.* Idem intelligitur ex verbis sequentib. in eodẽ capite. *Et egressi sunt, vt irent in terram Chanaan: cumque venissent in eam, pertransiuit Abraham terram vsque ad locum Sichem & vsque ad conuallem illustrem.* Videlicet expectans Diuinum respõsum, vt sciret in qua terræ illius parte sistendum esset. *Et inde transgrediẽs ad montem, qui erat contra Orientem Bethel, tetendit ibi tabernaculum suum &c. Perrexitque Abram vadens, & vltra progrediens ad Meridiem.* Ita eidem contigit Gen. 22. terram enim illi ostendit Deus, in qua sacrificaret filium suum Isaac, sed mõtem, in quo sacrificaret, non ostendit, sed id quoq; postea cognouit. *Tolle,* inquit, *Filium tuum vnigenitum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atq; ibi offeres eum in holocaustum super vnum montium, quem monstrauero tibi.*

Fide demoratus est in terra repromissionis.] &c. Supra admonuimus capit. 9. numer. 76. nostrum interpretem solere dicere *repromissionem* pro *promissionẽ,* & in Græco semper haberi promissionem quod

bis in hoc versiculo fecit. Porro *terram promißionis* notum est iuxta consuetudinem Hebræorum dici terram promissam, id est, terram Chanaan, quam videlicet Deus prius promisit Abrahæ, deinde
28 Isaac, & Iacob. Rursum, vbi nos habemus *demoratus est*, in Græco est propriè *incola fuit*, non vixit in ea tamquam ciuis, & Dominus, ac perpetuus futurus habitabor, sed tamquã incola, & peregrinus, & quasi in aliam terrã migraturus, sicut paulo post ait: Et *confitentes, quia peregrini sunt, & hospites super terram. Qui enim hoc dicunt, significant se patriam inquirere*. Syriacus. *Per fidem fuit inquilinus in terra illa*. Quare non tam significat hoc in loco hoc verbum, *commigrare*, quemadmodum Erasmus, & nonnulli verterunt, quam *incolam esse & more peregrini habitare*. Melius vidit interpres, ideoque non vertit, *Commigrauit* (iam enim id dictum erat: eum è patria sua exijsse vt veniret in aliam terram, ostendimusque eũ nõ ignorasse se vocari in terram Chanaan, licet in quam eius partem vocaretur nesciret) sed elegantius transtulit, *Demoratus est*, quod de ciuibus dici non solet, sed de transeuntibus in aliam vrbem, aut regionem & per occasionem in alia morantibus, donec expedire se possint, vt eo quo volunt, proficiscantur vt:

6. Æne. *Iam pridem inuisus Diuis, & inutilis annos*
Demoror.

29 Ac si dicat. Iam pridem hinc migrasse debueram. Ita & noster interpres hoc verbo vti solet, vt Ioh. 13. *Post hæc venit Iesus & discipuli eius in Iudæam terram, & illic demorabatur cum eis* Act. 13. *Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochiæ* &c. *Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus: Reuertentes visitemus fratres per vniuersas ciuitates.* Nec nego Græcum verbum παροικεῖν, significare etiam *aliunde commigrare* in locum, in quo quis incola futurus sit: sed hoc dico,

dico, hoc in loco magis significari incolatũ, quàm commigrationem. Inde πάροικος, *incola & aduena* Act. 7. *Locutus est autem ei Deus, quia erit semẽ eius accola in terra aliena,* id est, *Incola.* Et postea: *Et factus est aduena in terra Madian, vbi generauit filios duos,* id est, more aduenæ, & incolæ vixit Moyses in terra Madian. Ep. 2. *Iam non estis hospites, & aduenæ, sed estis ciues sanctorum & domestici Dei.* Et. 1. Petri. 2. *Obsecro tanquam aduenas & peregrinos abstinere vos à carnalibus desiderijs, quæ militãt aduersus animam,* Hoc est: Quamuis in terra viuatis, non tamen viuitis, vt ciues, sed vt hospites, & aduenæ in aliam regionem, hoc est, in cœlum transituri: quare abstinete à desiderijs ter- 30
renis, quæ vobis aditum cœli impediunt. Iam ex his, quid Paulus dicat, intelligi potest. Abraham, cùm sciret terram illam Chanaan, sibi posterisq; suis promissam, dicente Domino Gen. 13. *Omnem terram, quam conspicis, tibi dabo & semini tuo vsque in sempiternum:* etiamsi videret se nihil in ea possidere, nisi si quid forte emerat, nõ transiuit in aliam terram, quasi diffidens Domini promissis, ac dicens, cur in hac terra habitẽ, in qua nihil possideo? sed in ea mansit, atque in ea Isaac & Iacob manere simul voluit, non dubitans implendam esse aliquãdo Dei promissionem, eamq; penes posteros suos futuram.

Tamquam in aliena.] Vt vim fidei huius ostenderet Apostolus, addidit: *Tamquam in aliena,* quod dictum putari potest quia re vera nihil eius possedit, sicut Stephanus dixit Act. 7. *Et non dedit illi hæreditatem in ea, nec passum pedis, & repromisit dare eam illi in possessionem, & semini eius post ipsum cùm non haberet filium.* Hoc est: Etiam cum filium non haberet, credidit eam à posteris suis esse possidendam. Dicit autem *Nec passum pedis,* quoniam si quid possedit, non datum accepit, sed emit, vt speluncam dupli-

cem, in qua sepeliuit Saram Gen. 25. Quare, quod est in Ezec. 33. *Vnus erat Abraham & hæreditate possedit terram*, intelligitur non in se, sed in posteris suis. Aliud tamē dicit, *Habitauit in ea, vt in aliena*, id est, vt homines habitare solēt in terra aliena, in qua domos ædificare nolunt, quoniam aliam patriā habēt. Et quoniam licet Abraham in terra illa, se vsque ad mortem mansurum esse sciret, cœlū patriā suā esse existimabat, & illo semper tendebat, rectè dixit: *Demoratus est*, id est, quasi incola vixit, in aliā terram transire cupiens. De his elegāter & copiose Chry. ho. 25.

In casulis habitando.) ἐν σκηναῖς, id est, *in tabernaculis*, aut *in tētorijs*, quod semper legimus de Abraham. vt Gen. 12. & 18. itaque habitabat in terra illa, vt in aliena, in qua nō domum habebat, sed tabernaculum vt peregrinus.

Cum Isaac, & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem.] Hoc magnam fidem Abrahæ indicat. Isaac & Iacob, atque ex consequenti posteritatem suam semper manere voluit in eadem terra, quia illorum filijs eam datam esse non dubitabat, at non in domibus, sed in tabernaculis. Atque illi etiā in tabernaculis habitabant, vt hospites, & aduenæ.

Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem.] Iam ex his verbis intelligitur, quorsum dixerit demoratum esse Abraham in terra promissionis, vt in aliena, & habitasse in casulis, & vnde eius fidem maxime laudet. *Expectabat enim* &c. id est, existimabat se non terræ ciuem esse, ne illius quidem, quæ sibi, & posteris suis promissa erat, sed cœli, ideoq; satis putabat habitare in tabernaculis, domo sibi opus esse non iudicabat.

Eleganterque cœlestem patriam, *Ciuitatem, fundamenta habentem* appellauit, vt eā tabernaculis opponat, quæ fundaméta non habent, sed pro vt vsus

postu-

postulat,in omnia loca transferuntur.Hæc autem ciuitas,etiamsi tabernaculi nomine nónunquam significari soleat,quia in ea quiescemus,& ab omni iniuria,atque ab omni labore tuti erimus: eius tabernaculi nomen habet,quod mutari de loco in locum non potest,vt Isai.33.*Respice Sion, ciuitatem solemnitatis nostræ,oculi tui videbunt Ierusalem,habitationem opulentam,tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit,nec auferētur claui eius in sempiternum,& omnes funiculi eius non rumpentur.* Atque ideo cùm *tabernaculum* dicitur,aliquid addi solet,quod immobilitatem indicet vt Psal.14:*Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Mons enim firmitatem habet. Et Lucæ.16. *vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Itaque cum in tabernaculis mobilibus habitabant, oculos conijciebant in cœlestem ciuitatem immobilem,semperque mansuram, de qua posteà ait: *Parauit enim illis ciuitatem.*

Cuius artifex,& conditor Deus.] Vt intelligamus, quantum ciuitas hæc præstet tabernaculis, & quã magnificam retributionem Deus illis parauerit, ait:*cuius artifex,&c.*Tabernacula humanis manibus fiebant atque ideo vilia erant & peritura: huius autem ciuitatis Deus ipse artifex, & conditor est. In quo duo vocabula idem ferè significantia ab Apostolo posita sunt,quæ in Græco sunt τεχνίτης καὶ δημιουργὸς,amplificatiõis causa, vt totam ciuitatem,opus Dei esse sciamus, nihilque in ea esse, cuius artifex ipse non sit.Chrysostomus,& Theophylact.Papę,quãtum est verbis istius encomion, architectum habere Deum.

Fide & ipsa Sara sterilis,&c.]Et in Græco est,*cùm esset sterilis.*Syriacus:*Quæ sterilis erat.*At in alijs codicibus Græcis tantum legitur.*Fide & ipsa Sara virtutem &c.*quo modo est apud Chrysost. & OEcumen.in 33

Græco.Ita cum illi variarent,Interpres eum secutus est,quem putauit veriorem, & quem Theoph. secutus est,vt mox dicemus.

Virtutem in conceptione seminis accepit] Interpres more suo,& more ipsius scripturæ dixit, *In conceptione seminis*,pro *In conceptionem seminis* , vt est in Græco. Chrysostomus:Quid est,*In conceptionem seminis*. Ad retinendum semen,& ad recipiendum , virtutem accepit,quæ iam mortificata erat,& sterilis. Duplex enim erat præclusio,vna ex tempore (senuerat quippè iā)alia vero ex natura (sterilis, etenim erat,&cæt.) Ita etiam Theophylactus, & OEcumen.SedTheophylact.alteram interpretationem addit his verbis:vel,quia affirmant naturæ indagatores philosophi , & Medici mulierem etiam, velutt semen quoddam,à se se conferre,forsan sic accipiendum est *Ad deiectionem seminis* pro eo quod est,vt & ipsa subministraret,& substrueret semen &cæt.

Cur autem hoc dicatur,intelligemus ex vi Græci vocabuli,quam Hierony. eleganter explicat in illud Ephes.1.sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem , vbi pro eo,quod nos habemus constitutionem est καταβολῆς, quod (inquit) propriè dicitur, cùm quid deorsum iacitur,& in inferiorem locum mittitur de sublimi,vel cùm aliqua res sumit exordium. Vnde & ij, qui ædium
54 futurarū prima iaciunt fundamenta καταβεβληκέναι,id est,deorsum initia fundamentorum,iecisse dicuntur,&c.Hinc videmus, cur dixerit Theophyl.*Ad deiectionem seminis pro eo,quod est, vt & ipsa subministraret,& substrueret semen.*

Sed alius sensus ex his verbis Hieronymi nō inelegans accipi potest. Si enim καταβολὴ etiam dicitur, cum res aliqua sumit exordiū,licebit

in-

interpretari Saram per fidem virtutem accepisse, vt in ipsa semen, id est, posteritas Abrahæ promissa, sumeret exordium: vel etiam, virtutem accepisse, vt in ipsa fundamenta iacerentur eiusdem posteritatis.

Sed vt ad translationem nostram reuertamur, ita de ea Erasmus ait: Interpres probè & verecundè reddidit sententiam Græci sermonis. Imbecillitas enim corporis obstat, quo minus semen subsidat, & adhærescat in matrice, &c. Dicunt etiam Græci καταβαλεῖν τῇ γῇ τὰ σπέρματα pro eo quod est seminare: quare rectè etiam dicemus, *Virtutem accepit ad seminandum.*

Vt hæc omnia meliùs intelligantur, sciendum est, multa in hac conceptione Saræ contigisse supra naturæ legem. Primum, quod, quæ in iuuentute fuerat sterilis, in extrema senectute concepit, & quidem, non de iuuene, quod erat faciliùs, sed de sene centum ferè annorum. Secundum, quod semẽ attrahere, & retinere potuit eius matrix. Nam matrix anus, iam non est auida genituræ, atq; ideò nec semen attrahit, neq; attractum fortè amplectitur, sed elabi sinit, est enim intrinsecùs læuis, & facilè ex ea semen excidit. Tertiũ, quod iam deerat illi sanguis mẽstruus, sine quo admisto semini genitura fieri non potest, sicut legimus Gen. 18. *Erant autem ambo senes, prouectæque ætatis, & desierant Saræ fieri muliebria.* Quartum, quod id ætatis semen subministrare ipsa potuit, quod esset prolificum: si enim quid habet anus, frigidum est, & infœcundum.

Quod autem exemplum Saræ attulit Paulus, Chrysosto. factum dicit, vt Hebræis pudorẽ excitaret, ne magis pusillanimi videri velint, quàm mulier. Quærit etiam Chrysosto. quomodo Sara fide cõcepisse dicatur, cum riserit cõceptione filij

sibi

ſibi ab Angelo prænũciata?Ita enim legimus Gen. 18. *Quæ riſit occultè dicens;Poſtquam conſenui, & Dominus meus vetulus eſt, voluptati operam dabo?* Non crediſſe eam,cùm hæc dixit, docent verba ſequentia: *Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare riſit Sara dicens: Num verè paritura ſum anus? Nunquid Deo quidquam eſt difficile.* Sed quoniam ſtatim legimus: *negauit Sara dicens: Non riſi, timore perterrita.* Ita Chryſoſt. reſpondet: Riſus quidem eſt ex incredulitate, timor autem ex fide: quod enim dixit, *non riſi*, ex fide factum eſt. Proinde euacuata infidelitate, introducta eſt fides, &c. Ita
36 etiam Theophyl. & OEcumen. Theodo. idem ait, ſed paulò apertius. Primũ, inquit, riſit, vt quæ neſciret naturam eius, qui pollicebatur, & fines humanæ naturæ cognoſceret. Ne pareret enim, obſtabat, non ſolum ſenectus, ſed etiam matricis debilitatio. Sed poſtquam reſciuit, quis polliceretur, & credidit, & peperit, vt credidit, &c. Quare malè Lyranus negauit hic Saram crediſſe, affirmans id factum eſſe propter fidem Abrahæ, cùm Apoſtolus planè doceat eam crediſſe.

Etiam præter tempus ætatis.] Hoc eſt, concepit ea ætate, qua nec fęcundæ concipere potuiſſent. Theophyl. paulò ante eam ſterilem dixit, nunc adijcit, quod & præter tempus ætatis pepererit. Itaq; duplicem habebat defectum, vnum natura, quòd ſterilis erat, alterum ſenectutis. Ex his colligimus Theophy. ſuprà legiſſe: *Fide & ipſa Sara ſterilis*, vt legit noſter interpres, aut certè, cùm eſſet ſterilis.

Quoniam fidelem credidit, &c.] Credidit veracẽ eſſe in promiſſis eum, qui dixit: *Iuxta condictum, reuertar ad te hoc eodem tempore vita comite & habebit Sara filium.*

Propter quod, & ab vno orti ſunt, &c.] Propter hanc fidem concepit ex Abraham, & ex vno viro mater effecta eſt, non vnius, ſed innumerabilis multitudinis.

dinis. Emortuum autem vocat Abrahã, quod præ senectute iam liberos procreare nõ posset, vt docet idem Apostolus eodem vocabulo vtens Rom. 4. cùm ait. *Et non infirmatus est fide, nec considerauit corpus suum iam emortuum, cum fere centum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ.* In Græco est ad verbum. Propter quod & ab vno nati sunt, & hæc è mortuo, in 37
quæ verba hæc scripsit Caietan. Propter quod & ab vno orti, pro Nata sunt: & hoc pro & ipsa, est enim nominatiuus pluralis neutrius generis, &c. Et intelligit Nata sunt multa hominum millia. Quod nescio vnde acceperit aut quis ei sciolus imposuerit, vt falcem in alienam messem mitteret. Si enim Erasmum, quem in his sequi solet, legisset videret eum ita, vt nostrũ interpretem vertere, & posteà adnotasse illud καὶ ταῦτα, id est, *& hæc* secundum Græci sermonis consuetudinem poni ad epitasin, & à Latinis solere reddi, *Idque, atque id. Et quidem*, alijsque similibus verbis. Id apud Græcos passim fit, vt apud Aristophanem in Pluto καὶ ταῦτα τοῦ σωτῆρος ἱερεὺς ὢν Διὸς, id est, Atq; id cum Iouis seruatoris sacerdos sim.

Sed quæritur, cur hic fides Abrahę taceatur, qui semper credidit, & Saræ fidei, tantæ posteritatis generatio tribuatur, quæ tametsi postea credidit, prius tamen dubitauit, vt iam diximus. Lyran. quidem nihil hæc quæstio mouet, qui totum Abrahæ dat, & Saram credidisse negat, sed eius opinionẽ falsam esse docet Apostolus, vt iam vidimus.

Mihi videtur fides Abraham & Saræ simul prędicari, vt sit sensus: Propter quod, id est, quia Abraham etiam credidit, sicut & Sara, fidelem esse eũ, qui repromiserat, etiam ipse pater tot liberorum factus est. Idcircò ait: Et ab vno, hoc est, etiam ex ipso Abraham. Respõdere etiam possumus, si quis contendat nihil de fide Abraham nunc dici, cùm 38

in ſcriptura effectus vni cauſæ tribuitur, quæ minus præcipua videbatur, etiam alteram includi, quam conſtat eſſe præcipuam, ſicut, cùm ait Apoſtolus. 2. Tim. vltimo: *Bonum certamen certaui, curſum conſummaui*, non excluditur gratia Dei adiuuans: cùm dux viciſſe dicitur, non excluditur exercitus. Ita hic non excluditur fides Abrahę, quam conſtabat fuiſſe præcipuam. Gen. enim. 15. cum liberos peteret, dixit ei Dominus: *Non erit hic hæres tuus: ſed qui egredietur de vtero tuo, ipſum habebis hæredem. Eduxitque eum foras, & ait illi: ſuſpice cœlum, & numera ſtellas ſi potes. Et dixit ei, ſic erit ſemen tuum. Credidit Abraham Deo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.*

Et ſicut arenā, quæ eſt ad oram maris innumerabilis.] Notum eſt, hæc per hyperbolen dici, vt Chryſoſto. & Theophyl. S. Thomas, & alij adnotant: qua ſæpè vti ſolet ſcriptura, non ad mendacium, ſed vt res quanta ſit, intelligatur: nam & ſæcularium librorum ſcriptores eodem modo eam adhibent. Neq; enim cum verbi cauſa Virgilius dixit, *Hyperbole.*

Geminique minantur *1. AEnei.*
In cœlum ſcopuli.

39 Ad cęlum vſque eos aſcendere intellexit, ſed altiſſimos eſſe ſignificauit. Tale eſt illud Num. 13. *Ibi vidimus monſtra quædam filiorum Enac de genere giganteo, quibus comparati, quaſi locuſtæ videbamur.* Et Hamos 2. *Ego autem exterminaui Amorrhæum à facie eorum, cuius altitudo cedrorum altitudo eius, & fortis ipſe, quaſi quercus.*

Cæterùm nonnulli putant filios Abrahā ſtellis comparari, quantum ad iuſtos attinet in eius poſteritate futuros, arenæ aūt maris propter improbos & peccatores. Ita ſenſit hic gloſſa, & S. Thom. & Lyran. & alij. Pro certo tamen habendū eſt cōparationē fieri non in meritis bonis, aut malis, ſed in multitudine tantum, ſicut apertè docet Apoſtolus,

lus, cùm ait: *Tanquam sydera cæli in multitudine, & sicut arena, &c.* Ita etiam Dan. 3. *Pollicens quod multiplicares semen eorum sicut stellas cæli, & sicut arenam quæ est in littore maris.* Atque idcircò interdum vtramque similitudinem adhibet scriptura, vt magis rem amplificet, interdum alteram, solum & bonos ac malos comparat nunc stellis, nunc eosdem arenæ similes facit, vt Gen. 15. *Suspice cælum, & numera stellas, si potes: sic erit semen tuum.* Gen. 13. *faciamque semen tuum sicut puluerem terræ. Si quis potest hominum numerare puluerem terræ, semen quoque tuum numerare poterit.* Isai. 10. *Si enim fuerit populus tuus Israël, quasi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo.* Et Hose. 1. de cõuertendis ad Christum scriptum est: *Et erit numerus filiorum Israël quasi arena maris, quæ sine mensura est.* Est enim peruulgatũ in scriptura, vt numerus magnus arenæ comparetur, vt Iosue 11. *Populus multus nimis, sicut arena, quæ est in littore maris* Iud. 7. *Cameli quoque innumerabiles erant, sicut arena, quæ iacet in littore maris.* Adde quod vt probauimus in c. 1. Hose. num. 123. & duobus sequentibus, filij Abrahæ, electi intelliguntur, qui tam ex Iudæis, quàm ex Gentibus imitaturi erant eius fidem, & opera. 40

Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, &c.] In Græco est, *secundũ fidem* Syriac. *in fide.* Non solum vixerunt secundũ fidem, sed secundum fidẽ etiam mortui sunt, id est, dum viuebant, crediderunt se aliquando accepturos fore promissiones Dei, & cum hac fide mortui sunt, quia nunquam eas acceperant. Quod verbis sequentibus interpretatur: *Non acceptis repromissionibus, sed à longè eas salutantes.* Ita loqui solet Apostolus, vt cùm ait Roman. 14. *Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum caritatẽ ambulas,* id est, In caritate, aut cum caritate. Aut sicut Roman. 8. *Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui vero secundum spiritum sunt,*

qua

quæ sunt spiritus sentiunt, Id est, qui carnales sunt. Qui spirituales sunt: Ita nunc. *Iuxta fidem*, aut *secundum fidem defuncti sunt*, id est, fideles mortui sunt. Credentes mortui sunt, non videntes.

41 Quærit autem Chrysost. & cum eo Theophyl. & OEcumen. quomodo dixerit omnes hos defunctos esse, cùm paulò antè scripserit. *Fide Henoch translatus est ne videret mortem?* Si quis Respondeat, *omnes isti* scilicet Abraham, Isaac, & Iacob: non videtur satisfacere quæstioni, ante hos enim meminit Habelis, & Noë qui mortui sunt. Respondet in hunc modum Chrysost. Hoc loco *omnes* dicit, non quia omnes mortui sunt, sed quia prçter illum solum, hi omnes mortui sunt. Ita etiam Theophy. & OEcum. *omnes*, inquiunt, præter Henoch, quod & S. Thomas secutus est. Sed Thomæ magis placuit Apostolũ loqui de Abraham, Isaac, & Iacob, quod postea senserunt Lyranus, & Caietanus. Ratio Thomæ est, quoniam his tribus patriarchis solum facta est promissio.

At non de terrena hæreditate loquitur, vt mox ostendemus, sed de cœlesti, quam nec hi patriarchæ, neq; alij acceperunt in hac vita. Chrysostomus, Consuetudinem scripturæ secutus est, Paulus qua *Omnes* dici solent maior pars, vt ostẽdimus in cap. 4. Mich. num. 22. Et rectè exponitur, *Omnes isti*, præter Henoch. quandoquidem & ipse Paulus haud obscurè docet, ita exponi debere, cùm dicat Henoch fuisse translatum, ne videret mortem. Consuetudo enim cõmunis sermonis hoc habet,

42 vt etiamsi dicamus *Omnes*, semper ille exceptus intelligatur, quem paulò ante alijs verbis exceptum fuisse significauimus. Itaque sensus est: omnes, qui mortui sunt ex his, quos dixi, mortui sunt secundũ fidem. Quemadmodum si dicamus, omnes filios Iacob ingressos esse in AEgyptum cum patre suo,

ſicut legimus Gen. 46. *Venitq; in Aegyptũ cũ omni ſemine ſuo, filij eius, & nepotes, & filiæ, & cũcta ſimul progenies:* facilè intelligitur oẽs preter Ioſeph, quem eadem ſcriptura dixerat eſſe in AEgypto. Atq; hoc magis nunc ita interpretandum eſt, quòd translatio illa Henoch reſpectu hominum viuentium in terra quaſi mors quædam fuit, deſijt enim per eam eſſe inter homines, & ad id, quod nunc agitur, eadem eſt ratio de translatione, & de morte, vt enim alij patres diu vixerunt ſecundum fidem, & ſecundũ fidem defuncti ſunt, non acceptis repromiſſionibus, ita Henoch poſt diuturnam vitã in fide, tranſlatus eſt non acceptis repromiſſionibus.

Ita etiam reſpondere licet. Sicut vnius aut pau- 43
corum priuilegium non derogat legi communi, præſertim, cum ſine priuilegio illo neceſſe erat eum aut eos lege illa contineri: ita nec verba legis, aut locutionis mutat, etiamſi vniuerſalia ſint. Quemadmodum, etiamſi beatiſſima virgo peccatum originale non cõtraxerit, dicimus tamen oẽs homines illud contrahere, & oẽs in Adam peccaſſe. Ita etiam dicimus omnes naſci filios iræ, etiamſi Ieremias, & Ioannes Baptiſta iuſti editi ſint in lucem. Et Paulus ait Rom. 3. *Omnes enim peccauerunt & egent gloria Dei*, etiamſi certo ſciret, Mariam non peccaſſe. Ita ergo omnes defuncti dicuntur, etiam ſi Henoch priuilegio mortem diſtulerit.

Non acceptis repromiſſionibus.] Hic etiam quærunt Chryſoſtomus, & Theophylactus, & OEcumen. cur neget Apóſtolus accepiſſe repromiſſiones hos patres, cùm dixerit Habelem defunctum adhuc loqui, Noé recepiſſe mercedem fidei, ſalutem domus ſuæ, & Abraham accepiſſe terram. Reſpondent autẽ de Habele, & Henoch, & Noë id dictum eſſe, qui non acceperunt promiſſiones, aut promiſſiones intelligi, non huius vitæ, ſed futuræ,

famulo tuo, & super domum eius, Confirmetur in perpetuum. In quibus locis, & in similib. in Hebræo est ועתה & nunc. Similiter apud Lxx. Psalm. 2. *Et nunc reges intelligite,* Itaque reges intelligite Psa. 38. *Et nunc quæ est expectatio mea, nonne Dominus?* Sed Hieronymus addere solet, *Itaque,* aut, *Igitur,* aut aliquid simile, vt hoc, quod nunc dicimus, ostendat. Sic etiam Paulus. 2. Corinth. 12. *Si totum corpus oculus, vbi auditus? Si totum auditus, vbi odoratus? Nunc autem posuit DEVS membra, vnumquodque eorum in corpore, sicut voluit: Quod si essent omnia vnum membrum, vbi corpus? Nunc autem multa quidem membra, vnum autem corpus.*

Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum.] Theophylactus: Ob huiuscemodi eorum virtutẽ, Deus adeò eos magnificat, vt cùm sit totius mũdi Deus, hoc est, visibilis; & eius, qui sub visum nostrum nõ cadit; non erubescat peculiariter vocari eorum Deus, perinde quasi ipsi omnibus creaturis sint æquiparandi, &cæt. Alludit autem ad illud Exod. 3. *Ego sum DEVS patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob.* Et posteà: *Hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem, & generationem.*

47 *Parauit enim illis ciuitatem.*] Probat quòd dixit: Ideò non confunditur vocari Deus eorũ, quia illos sem per secum habere cupit in cœlesti ciuitate, in qua illi locum honorificentissimum parauit.

Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur.] Cur dicatur fide obtulisse, paulò post aperit, cùm ait: *Arbitrãs quia & à mortuis suscitare potens est Deus.* Dicit aũtem, *Cum tentaretur,* eodẽ vocabulo vtens, quo Moyses vsus est, Gen. 22. *Tentauit Deus Abrahã.* Tentare, est experimentũ de aliquo sumere, & hic de obedientia Abrahæ sumptum est, non vt Deo nota esset, qui nouit ea, quæ non sunt, quasi ea, quæ sunt: sed

vt

vt nota eſſet omnibus, & illuſtre obedientiæ exemplum omnibus ſæculis relinqueretur. Et cùm ait: *Obtulit*, ſignificat, Tentauit offerre, & quantum in ſe fuit, obtulit, re enim vera non obtulit, ideſt, non immolauit ſicut ait mox: *Et vnigenitum offerebat, qui ſuſceperat repromiſsiones.* Offerebat, non obtulit. Cùm enim de homine aut de animali ſermo eſt, offerri dicitur, quod immolatur, vt Iſai. 53. *Oblatus eſt, quia ipſe voluit.* Et in huius Epiſt. ca. 9. *Qui per ſpiritum ſanctum ſemetipſum obtulit immaculatum Deo.* Et cap. 10. *Eiſdem ipſis hoſtijs, quas offerunt indeſinenter.* Et poſteà: *Et omnis quidem ſacerdos præſtò eſt quotidie miniſtrans, & eaſdem ſæpè offerens hoſtias, quæ non poſſunt auferre peccata: hic autem vnam pro peccatis offerens hoſtiam, &c.* Et paſſim in Leuitico hoc occurrit. Locutus eſt Apoſtolus iuxta conſuetudinem ſcripturæ, qua fieri dicitur ſæpè, quod tentatur fieri, & quod, quantum in nobis eſt, facimus, vt adnotauimus in cap. 9. Hamos, numer. 5. vbi ipſe ait: *Et ſi celauerit ſe ab oculis meis*, id eſt, ſi ſe celare tentauerit. Ita illud intelligitur ad Ioannem Apoſto- 48
lum relatũ, quod eſt Matth. 20. *Calicem quidem meum bibetis.*

Fieri dicitur quod tentatur fieri.

Et vnigenitus offerebat.] Cur eum *vnigenitum* vocat cum ante eum natus eſſet Iſmaël, neq; enim dicit vnigenitum Saræ, ſed Abrahæ? Hoc meliùs ex ſequentibus verbis intelligitur: Ad quem dictum eſt, *Quia in Iſaac vocabitur tibi ſemen*: reſpectu enim poſteritatis promiſſæ Abrahæ, ſolus Iſaac cenſetur eius filius. Chryſoſtomus: vnigenitum dico, quantum attinet ad rationem promiſſionis. Ita etiam Theophylactus.

Qui ſuſceperat repromiſsiones.] Alij codices habent: In quo ſuſceperat repromiſſiones, vt referatur ad Iſaac, ſed ex Græco manifeſtum eſt legi debere, Qui ſuſceperat ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,

cem, in qua sepeliuit Saram Gen. 25. Quare, quod est in Ezec. 33. *Vnus erat Abraham & hæreditate possedit terram*, intelligitur non in se, sed in posteris suis. Aliud tamẽ dicit, *Habitauit in ea, vt in aliena*, id est, vt homines habitare solẽt in terra aliena, in qua domos ædificare nolunt, quoniam aliam patriã habẽt. Et quoniam licet Abraham in terra illa, se vsque ad mortem mansurum esse sciret, cœlũ patriã suã esse existimabat, & illo semper tendebat, rectè dixit: *Demoratus est*, id est, quasi incola vixit, in aliã terram transire cupiens. De his elegãter & copiose Chry. ho. 25.

In casulis habitando.) ἐν σκηναῖς, id est, *in tabernaculis*, aut *in tẽtorijs*, quod semper legimus de Abraham. vt Gen. 12. & 18. itaque habitabat in terra illa, vt in aliena, in qua nõ domum habebat, sed tabernaculum vt peregrinus.

Cum Isaac, & Iacob cohæredibus repromißionis eiusdem.] Hoc magnam fidem Abrahæ indicat. Isaac & Iacob, atque ex consequenti posteritatem suam semper manere voluit in eadem terra, quia illorum filijs eam datam esse non dubitabat, at non in domibus, sed in tabernaculis. Atque illi etiã in tabernaculis habitabant, vt hospites, & aduenæ.

Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem.] Iam ex his verbis intelligitur, quorsum dixerit demoratum esse Abraham in terra promissionis, vt in aliena, & habitasse in casulis, & vnde eius fidem maxime laudet. *Expectabat enim* &c. id est, existimabat se non terræ ciuem esse, ne illius quidem, quæ sibi, & posteris suis promissa erat, sed cœli, ideoq; satis putabat habitare in tabernaculis, domo sibi opus esse non iudicabat.

Eleganterque cœlestem patriam, *Ciuitatem, fundamenta habentem* appellauit, vt eã tabernaculis opponat, quæ fundaméta non habent, sed pro vt vsus postu-

postulat, in omnia loca transferuntur. Hæc autem 35
ciuitas, etiamsi tabernaculi nomine nónunquam significari soleat, quia in ea quiescemus, & ab omni iniuria, atque ab omni labore tuti erimus: eius tabernaculi nomen habet, quod mutari de loco in locum non potest, vt Isai. 33. *Respice Sion, ciuitatem solemnitatis nostræ, oculi tui videbunt Ierusalem, habitationem opulentam, tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit, nec auferētur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur.* Atque ideo cùm *tabernaculum* dicitur, aliquid addi solet, quod immobilitatem indicet vt Psal. 14: *Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Mons enim firmitatem habet. Et Lucæ. 16. *vt cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Itaque cum in tabernaculis mobilibus habitabant, oculos conijciebant in cœlestem ciuitatem immobilem, semperque mansuram, de qua posteà ait: *Parauit enim illis ciuitatem.*

Cuius artifex, & conditor Deus.] Vt intelligamus, quantum ciuitas hæc præstet tabernaculis, & quã magnificam retributionem Deus illis parauerit, ait: *cuius artifex, &c.* Tabernacula humanis manibus fiebant atque ideo vilia erant & peritura: huius autem ciuitatis Deus ipse artifex, & conditor est. In quo duo vocabula idem ferè significantia ab Apostolo posita sunt, quæ in Græco sunt τεχνίτης καὶ δημιουργὸς, amplificatiõis causa, vt totam ciuitatem, opus Dei esse sciamus, nihilque in ea esse, cuius artifex ipse non sit. Chrysoltomus, & Theophylact. P apę, quãtum est verbis istius encomion, arc'.itectum habere Deum.

Fide & ipsa Sara sterilis, &c.] Et in Græco est, *cùm esset sterilis.* Syriacus: *Quæ sterilis erat.* At in alijs codici- 33
bus Græcis tantum legitur. *Fide & ipsa Sara virtutem &c.* quo modo est apud Chrysost. & OEcumen. in

Græco. Ita cum illi variarent, Interpres eum secutus est, quem putauit veriorem, & quem Theoph. secutus est, vt mox dicemus.

Virtutem in conceptione seminis accepit] Interpres more suo, & more ipsius scripturæ dixit, *In conceptione seminis*, pro *In conceptionem seminis*, vt est in Græco. Chrysostomus: Quid est, *In conceptionem seminis*. Ad retinendum semen, & ad recipiendum, virtutem accepit, quæ iam mortificata erat, & sterilis. Duplex enim erat præclusio, vna ex tempore (senuerat quippè iā) alia vero ex natura (sterilis, etenim erat, &cæt.) Ita etiam Theophylactus, & OEcumen. Sed Theophylact. alteram interpretationem addit his verbis: vel, quia affirmant naturæ indagatores philosophi, & Medici mulierem etiam, veluti semen quoddam, à se conferre, forsan sic accipiendum est *Ad deiectionem seminis* pro eo quod est, vt & ipsa subministraret, & substrueret semen &cæt.

Cur autem hoc dicatur, intelligemus ex vi Græci vocabuli, quam Hierony. eleganter explicat in illud Ephes. 1. sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vbi pro eo, quod nos habemus constitutionem est χαταβολῆς, quod (inquit) propriè dicitur, cùm quid deorsum iacitur, & in inferiorem locum mittitur de sublimi, vel cùm aliqua res sumit exordium. Vnde & ij, qui ædium
34 futurarū prima iaciunt fundamenta χαταβεβληκέναι, id est, deorsum initia fundamentorum, iecisse dicuntur, &c. Hinc videmus, cur dixerit Theophyl. *Ad deiectionem seminis pro eo, quod est, vt & ipsa subministraret, & substrueret semen.*

Sed alius sensus ex his verbis Hieronymi nō inelegans accipi potest. Si enim χαταβολὴ etiam dicitur, cum res aliqua sumit exordiū, licebit in-

interpretari Saram per fidem virtutem accepisse, vt in ipsa semen, id est, posteritas Abrahæ promissa, sumeret exordium: vel etiam, virtutem accepisse, vt in ipsa fundamenta iacerentur eiusdem posteritatis.

Sed vt ad translationem nostram reuertamur, 35
ita de ea Erasmus ait: Interpres probè & verecundè reddidit sententiam Græci sermonis. Imbecillitas enim corporis obstat, quo minus semen subsidat, & adhærescat in matrice, &c. Dicunt etiam Græci καταβάλλειν τῇ γῇ τὰ σπέρματα pro eo quod est seminare: quare rectè etiam dicemus, *Virtutem accepit ad seminandum.*

Vt hæc omnia meliùs intelligantur, sciendum est, multa in hac conceptione Saræ contigisse supra naturæ legem. Primum, quod, quæ in iuuentute fuerat sterilis, in extrema senectute concepit, & quidem, non de iuuene, quod erat faciliùs, sed de sene centum ferè annorum. Secundum, quod semẽ attrahere, & retinere potuit eius matrix. Nam matrix anus, iam non est auida genituræ, atq; ideò nec semen attrahit, neq; attractum fortè amplectitur, sed elabi finit, est enim intrinsecùs læuis, & facilè ex ea semen excidit. Tertiũ, quod iam deerat illi sanguis mẽstruus, sine quo admisto semini genitura fieri non potest, sicut legimus Gen. 18: *Erant autem ambo senes, prouectæque ætatis, & desierant Saræ fieri muliebria.* Quartum, quod id ætatis semen subministrare ipsa potuit, quod esset prolificum: si enim quid habet anus, frigidum est, & infœcundum.

Quod autem exemplum Saræ attulit Paulus, Chrysosto. factum dicit, vt Hebræis pudorẽ excitaret, ne magis pusillanimi videri velint, quàm mulier. Quærit etiam Chrysosto. quomodo Sara fide cõcepisse dicatur, cum riserit cõceptione filij

sibi

ſibi ab Angelo prænũciata?Ita enim legimus Gen. 18.*Quæ riſit occultè dicens;Poſtquam conſenui, & Dominus meus vetulus eſt,voluptati operam dabo?* Non credidiſſe eam,cùm hæc dixit, docent verba ſequentia:*Dixit autem Dominus ad Abraham:Quare riſit Sara dicens: Num verè paritura ſum anus?Nunquid Deo quidquam eſt difficile.* Sed quoniam ſtatim legimus:*negauit Sara dicens: Non riſi, timore perterrita.*Ita Chryſoſt.reſpondet: Riſus quidem eſt ex incredulitate, timor autem ex fide: quod enim dixit,*non riſi,*ex fide factum eſt.Proinde euacuata infidelitate,introducta eſt fides,&c. Ita
36 etiam Theophyl.& OEcumen. Theodo.idem ait, ſed paulò apertius. Primũ,inquit,riſit,vt quæ neſciret naturam eius,qui pollicebatur,& fines humanæ naturæ cognoſceret. Ne pareret enim,obſtabat,non ſolum ſenectus,ſed etiam matricis debilitatio.Sed poſtquam reſciuit,quis pollicERetur, &credidit,& peperit,vt credidit,&c.Quare malè Lyranus negauit hic Saram credidiſſe, affirmans id factum eſſe propter fidem Abrahæ, cùm Apoſtolus planè doceat eam credidiſſe.

Etiam præter tempus ætatis.] Hoc eſt, concepit ea ætate,qua nec fęcundæ concipere potuiſſent.Theophyl.paulò ante eam ſterilem dixit, nunc adijcit, quod & præter tempus ætatis pepererit. Itaq; duplicem habebat defectum,vnum natura,quòd ſterilis erat,alterum ſenectutis. Ex his colligimus Theophy.ſuprà legiſſe: *Fide & ipſa Sara ſterilis,*vt legit noſter interpres,aut certè,cùm eſſet ſterilis.

Quoniam fidelem credidit, &c.] Credidit veracẽ eſſe in promiſſis eum,qui dixit: *Iuxta condictum, reuertar ad te hoc eodem tempore vita comite & habebit Sara filium.*

Propter quod,& ab vno orti ſunt,&c.] Propter hanc fidem concepit ex Abraham, & ex vno viro mater effecta eſt,non vnius,ſed innumerabilis multitudinis.

dinis. Emortuum autem vocat Abrahã, quod præ senectute iam liberos procreare nõ posset, vt docet idem Apostolus eodem vocabulo vtens Rom. 4. cùm ait. *Et non infirmatus est fide, nec considerauit corpus suum iam emortuum, cum fere centum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ.* In Græco est ad verbum. Propter quod & ab vno nati sunt, & hæc è mortuo, in 37
quæ verba hæc scripsit Caietan. Propter quod & ab vno orti, pro Nata sunt: & hoc pro & ipsa, est enim nominatiuus pluralis neutrius generis, &c. Et intelligit Nata sunt multa hominum millia. Quod nescio vnde acceperit aut quis ei sciolus imposuerit, vt falcem in alienam messem mitteret. Si enim Erasmum, quem in his sequi solet, legisset videret eum ita, vt nostrũ interpretem vertere, & posteà adnotasse illud καὶ ταῦτα, id est, *& hæc* secundum Græci sermonis consuetudinem poni ad epitasin, & à Latinis solere reddi, *Idque, atque id. Et quidem*, alijsque similibus verbis. Id apud Græcos passim fit, vt apud Aristophanem in Pluto καὶ ταῦτα τοῦ Σωτῆρος ἱερεὺς ὢν Διός, id est, Atq; id cum Iouis seruatoris sacerdos sim.

Sed quæritur, cur hic fides Abrahę taceatur, qui semper credidit, & Saræ fidei, tantæ posteritatis generatio tribuatur, quæ tametsi postea credidit, prius tamen dubitauit, vt iam diximus. Lyran. quidem nihil hæc quæstio mouet, qui totum Abrahæ dat, & Saram credidisse negat, sed eius opinionẽ falsam esse docet Apostolus, vt iam vidimus.

Mihi videtur fides Abraham & Saræ simul prędicari, vt sit sensus: Propter quod, id est, quia Abra- 38
ham etiam credidit, sicut & Sara, fidelem esse eũ, qui repromiserat, etiam ipse pater tot liberorum factus est. Idcircò ait: Et ab vno, hoc est, etiam ex ipso Abraham. Respõdere etiam possumus, si quis contendat nihil de fide Abraham nunc dici, cùm

in scriptura effectus vni causæ tribuitur, quæ minus præcipua videbatur, etiam alteram includi, quam constat esse præcipuam, sicut, cùm ait Apostolus. 2. Tim. vltimo: *Bonum certamen certaui, cursum consummaui*, non excluditur gratia Dei adiuuans: cùm dux vicisse dicitur, non excluditur exercitus. Ita hic non excluditur fides Abrahę, quam constabat fuisse præcipuam. Gen. enim. 15. cum liberos peteret, dixit ei Dominus: *Non erit hic hæres tuus: sed qui egredietur de vtero tuo, ipsum habebis hæredem. Eduxitque eum foras, & ait illi: suspice cœlum, & numera stellas si potes. Et dixit ei, sic erit semen tuum. Credidit Abraham Deo & reputatum est illi ad iustitiam.*

Et sicut arenā, quæ est ad oram maris innumerabilis.] Notum est, hæc per hyperbolen dici, vt Chrysosto. & Theophyl. S. Thomas, & alij adnotant: qua sæpè vti solet scriptura, non ad mendacium, sed vt res quanta sit, intelligatur: nam & sæcularium librorum scriptores eodem modo eam adhibent. Neq; enim cum verbi causa Virgilius dixit, (*Hyperbole.*)

Geminique minantur (*1. Æneid.*)
In cœlum scopuli.

39 Ad cęlum vsque eos ascendere intellexit, sed altissimos esse significauit. Tale est illud Num. 13. *Ibi vidimus monstra quædam filiorum Enac de genere giganteo, quibus comparati, quasi locustæ videbamur.* Et Hamos 2. *Ego autem exterminaui Amorrhæum à facie eorum, cuius altitudo cedrorum altitudo eius, & fortis ipse, quasi quercus.*

Cæterùm nonnulli putant filios Abrahā stellis comparari, quantum ad iustos attinet in eius posteritate futuros, arenæ aūt maris propter improbos & peccatores. Ita sensit hic glossa, & S. Thom. & Lyran. & alij. Pro certo tamen habendū est cōparationē fieri non in meritis bonis, aut malis, sed in multitudine tantum, sicut apertè docet Apostolus,

lus,cùm ait:*Tanquam ſydera cœli in multitudine, & ſicut arena,&cæt.*Ita etiam Dan.3. *Pollicens quod multiplicares ſemen eorum ſicut ſtellas cœli, & ſicut arenam quæ eſt in littore maris.* Atque idcircò interdum vtramque ſimilitudinem adhibet ſcriptura,vt magis rem amplificet,interdum alteram,ſolum & bonos ac malos comparat nunc ſtellis,nunc eoſdem arenæ ſimiles facit,vt Gen.15.*Suſpice cœlum,& numera ſtellas,ſi potes:ſic erit ſemen tuum.*Gen.13.*faciamque ſemen tuum ſicut puluerem terræ.Si quis poteſt hominum numerare puluerem terræ,ſemen quoque tuum numerare poterit.* Iſai.10. *Si enim fuerit populus tuus Iſraël, quaſi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo.*Et Hoſe.1.de cōuertendis ad Chri- 40
ſtum ſcriptum eſt: *Et erit numerus filiorum Iſraël quaſi arena maris,quæ ſine menſura eſt.* Eſt enim peruulgatū in ſcriptura,vt numerus magnus arenæ comparetur,vt Ioſue 11.*Populus multus nimis,ſicut arena, quæ eſt in littore maris* Iud.7. *Cameli quoque innumerabiles erant, ſicut arena,quæ iacet in littore maris.* Adde quod vt probauimus in c.1.Hoſe.num.123.& duobus ſequentibus,filij Abrahæ,electi intelliguntur, qui tam ex Iudæis,quàm ex Gentibus imitaturi erant eius fidem,& opera.

Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti,&c.] In Græco eſt,*ſecundū fidem* Syriac.*in fide.* Non ſolum vixerunt ſecundū fidem, ſed ſecundum fidē etiam mortui ſunt,id eſt,dum viuebant,crediderunt ſe aliquando accepturos fore promiſſiones Dei,& cum hac fide mortui ſunt, quia nunquam eas acceperant. Quod verbis ſequentibus interpretatur: *Non acceptis repromiſſionibus, ſed à longè eas ſalutantes.*Ita loqui ſolet Apoſtolus, vt cùm ait Roman.14. *Si enim propter cibum frater tuus contriſtatur, iam non ſecundum caritatē ambulas,*id eſt,In caritate, aut cum caritate. Aut ſicut Roman.8. *Qui enim ſecundum carnem ſunt, quæ carnis ſunt ſapiunt: qui vero ſecundum ſpiritum ſunt,*

quæ

quæ sunt spiritus sentiunt, Id est, qui carnales sunt. Qui spirituales sunt: Ita nunc. *Iuxta fidem*, aut *secundum fidem defuncti sunt*, idest, fideles mortui sunt. Credentes mortui sunt, non videntes.

41 Quærit antem Chrysost. & cum eo Theophyl. & OEcumen. quomodo dixerit omnes hos defunctos esse, cùm paulò antè scripserit. *Fide Henoch translatus est ne videret mortem?* Si quis Respondeat, *omnes isti* scilicet Abraham, Isaac, & Iacob: non videtur satisfacere quæstioni, ante hos enim meminit Habelis, & Noë qui mortui sunt. Respondet in hunc modum Chrysost. Hoc loco *omnes* dicit, non quia omnes mortui sunt, sed quia pręter illum solum, hi omnes mortui sunt. Ita etiam Theophy. & OEcum. *omnes*, inquiunt, præter Henoch, quod & S. Thomas secutus est. Sed Thomæ magis placuit Apostolũ loqui de Abraham, Isaac, & Iacob, quod postea senserunt Lyranus, & Caietanus. Ratio Thomæ est, quoniam his tribus patriarchis solum facta est promissio.

At non de terrena hæreditate loquitur, vt mox ostendemus, sed de cœlesti, quam nec hi patriarchæ, neq; alij acceperunt in hac vita. Chrysostomus, Consuetudinem scripturæ secutus est, Paulus qua *Omnes* dici solent maior pars, vt ostẽdimus in cap. 4. Mich. num. 22. Et rectè exponitur, *Omnes isti*, præter Henoch. quandoquidem & ipse Paulus haud obscurè docet, ita exponi debere, cùm dicat Henoch fuisse translatum, ne videret mortem. Consuetudo enim cõmunis sermonis hoc habet,
42 vt etiamsi dicamus *Omnes*, semper ille exceptus intelligatur, quem paulò ante alijs verbis exceptum fuisse significauimus. Itaque sensus est: omnes, qui mortui sunt ex his, quos dixi, mortui sunt secundũ fidem. Quemadmodum si dicamus, omnes filios Iacob ingressos esse in AEgyptum cum patre suo, sicut

ſicut legimus Gen. 46. *Venitq; in Aegyptũ cũ omni ſemine ſuo, filij eius, & nepotes, & filiæ, & cũncta ſimul progenies:* facilè intelligitur oẽs preter Ioſeph, quem eadem ſcriptura dixerat eſſe in AEgypto. Atq; hoc magis nunc ita interpretandum eſt, quòd translatio illa Henoch reſpectu hominum viuentium in terra quaſi mors quædam fuit, deſijt enim per eam eſſe inter homines, & ad id, quod nunc agitur, eadem eſt ratio de translatione, & de morte, vt enim alij patres diu vixerunt ſecundum fidem, & ſecundũ fidem defuncti ſunt, non acceptis repromiſſionibus, ita Henoch poſt diuturnam vitã in fide, tranſlatus eſt non acceptis repromiſſionibus.

Ita etiam reſpondere licet. Sicut vnius aut pau- 43
corum priuilegium non derogat legi communi, præſertim, cum ſine priuilegio illo neceſſe erat eum aut eos lege illa contineri: ita nec verba legis, aut locutionis mutat, etiamſi vniuerſalia ſint. Quemadmodum, etiamſi beatiſſima virgo peccatum originale non cõtraxerit, dicimus tamen oẽs homines illud contrahere, & oẽs in Adam peccaſſe. Ita etiam dicimus omnes naſci filios iræ, etiamſi Ieremias, & Ioannes Baptiſta iuſti editi ſint in lucem. Et Paulus ait Rom. 3. *Omnes enim peccauerunt & egent gloria Dei*, etiamſi certo ſciret, Mariam non peccaſſe. Ita ergo omnes defuncti dicuntur, etiam ſi Henoch priuilegio mortem diſtulerit.

Non acceptis repromiſſionibus.] Hic etiam quærunt Chryſoſtomus, & Theophylactus, & OEcumen. cur neget Apoſtolus accepiſſe repromiſſiones hos patres, cùm dixerit Habelem defunctum adhuc loqui, Noë recepiſſe mercedem fidei, ſalutem domus ſuæ, & Abraham accepiſſe terram. Reſpondent autẽ de Habele, & Henoch, & Noë id dictum eſſe, qui non acceperunt promiſſiones, aut promiſſiones intelligi, non huius vitæ, ſed futuræ,

cuius deguſtationes quædam ſunt bona in hac vi-
44 ta ſanctis data. Atque hæc poſterior reſponſionis pars veriſſima eſt, ſatiſq́; ex præcedentibus intelligitur. Dixerat enim patres more peregrinorum vixiſſe, quia mercedem ſuam non in terra, ſed in cœlo expectabant, neque dubitarunt grauiſſima quæq; perferre in hac vita, etiamſi in illa, requiē, quam cupiebāt, nequaquam inueniēdam eſſe ſcirent. Ideò dixit: *Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem cuius artifex & conditor Deus.* Et poſteà: *Nunc autem meliorem appetunt, id eſt, cœleſtem.* Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem. Ideo etiam ſuprà capit. 4. multis docet Apoſtolus verba illa Pſal. 94. *Quibus iuraui in ira mea, ſi introibunt in requiem meam* ad cœleſtem beatitudinem pertinere.

Sed à longè eas aſpicientes, & ſalutantes.] Chryſoſtomus: Ex Metaphora (inquit) nauigantium hoc Paulus dixit, qui à longè proſpicunt ciuitates deſideratas, quas antequàm ingrediantur, ſalutatione præueniunt, atq; ita inhabitant, &c. Ita apud Virgilium lib. 3. AEneidos:

Cum procul obſcuros colles, humilemq́; videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam læto ſocij clamore ſalutant.

Videbant has promiſſiones ante Chriſti mortem non eſſe adimplendas, atq; ita fide eas aſpiciebant & venerabantur, & ſalutabant.

Et confitentes, quia peregrini, & hoſpites ſunt. In Græ-
45 co eſt: Hoſpites, & peregrini, ſed nihil ad ſenſum refert, cùm hic idem ferè vtrumque nomen ſignificet. Hæc omnia, quoniam apud Græcos præteriti temporis, quod Aoriſton vocant, ſunt, Eraſmus ita reddidit: *Iuxta fidem mortui ſunt hi omnes, cùm non acceperint*

cepiſ-

ccepissent promißiones, sed procul eas vidissent, & credidissent salutassentq́; & confeßi fuissent se hospites, atque aduenas esse in terra. Sed iam sæpè diximus Interpretem, pro hoc tempore Græcorum, sæpè vtī præsentis temporis participio.

Quod Paulus hic obseruauit, sæpè occurrit in scriptura vt Gen. 47. *Dies peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt, parui, & mali, & non peruenerūt vsque ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt.* Psalm. 38. *Quoniam aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei.* Psalm. 118. *Incola ego sum in terra.* Psamum 119. *Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est.* Ex verbis Pauli intelligimus hunc sermonem fuisse sanctis illis patribus admodum familiarem.

Significant se patriā inquirere.] Nemo enim in patria sua peregrinus, aut hospes est, sed ciuis: sicut ait Apostol. Ephes. 2. *Non estis hospites, & aduenæ, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei.* Quare, cum se peregrinos vocant, in aliena terra se versari significant, & suam quærere velle.

Habebant vtique tempus reuertendi.] vt Abraham nō multo tempore posset redire in Vr Chaldæorum, vnde primum egressus est: non tamen de patria illa cogitabat, sed de cœlesti. 46

Nunc autem meliorem appetunt.] Nunc more scripturæ & Hebræorum, non tam tēpus hoc in loco significat, quàm illationis nota est, ac si diceret: Ex quo intelligitur eos nō terrenā patriam quærere, cum hoc dicunt, sed cœlestē. Aut: Itaq; non terrenam appetunt, sed cœlestē. vt 1. Paral. 17. *Nunquid locutus sum saltem vni iudicum Israel, quibus præceperam, vt pascerent populum meum, & dixi: Quare non ædificastis mihi domum Cedrinam. Nunc itaque sic loqueris ad seruum meū Dauid,* id est, quare sic loqueris, aut, Itaq; sic loqueris. Et posteà: *Nunc igitur domine sermo, quem locutus es* Nunc.

famulo tuo, & super domum eius, Confirmetur in perpetuum. In quibus locis, & in similib. in Hebræo est ועתה & nunc. Similiter apud Lxx. Psalm. 2. *Et nunc reges intelligite*, Itaque reges intelligite Psa. 38. *Et nunc quæ est expectatio mea, nonne Dominus?* Sed Hieronymus addere solet, *Itaque*, aut, *Igitur*, aut aliquid simile, vt hoc, quod nunc dicimus, ostendat. Sic etiam Paulus. 1. Corinth. 12. *Si totum corpus oculus, vbi auditus? Si totum auditus, vbi odoratus? Nunc autem posuit DEVS membra, vnumquodque eorum in corpore, sicut voluit: Quod si essent omnia vnum membrum, vbi corpus? Nunc autem multa quidem membra, vnum autem corpus.*

Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum.] Theophylactus: Ob huiuscemodi eorum virtutē, Deus adeò eos magnificat, vt cùm sit totius mūdi Deus, hoc est, visibilis; & eius, qui sub visum nostrum nō cadit; non erubescat peculiariter vocari eorum Deus, perinde quasi ipsi omnibus creaturis sint æquiparandi, & cæt. Alludit autem ad illud Exod. 3. *Ego sum DEVS patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob.* Et posteà: *Hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem, & generationem.*

47 *Parauit enim illis ciuitatem.*] Probat quòd dixit: Ideò non confunditur vocari Deus eorū, quia illos semper secum habere cupit in cœlesti ciuitate, in qua illi locum honorificentissimum parauit.

Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur.] Cur dicatur fide obtulisse, paulò post aperit, cùm ait: *Arbitrās quia & à mortuis suscitare potens est Deus.* Dicit aūtem, *Cum tentaretur*, eodē vocabulo vtens, quo Moyses vsus est, Gen. 22. *Tentauit Deus Abrahā.* Tentare, est experimentū de aliquo sumere, & hic de obedientia Abrahæ sumptum est, non vt Deo nota esset, qui nouit ea, quæ non sunt, quasi ea, quæ sunt: sed

vt nota esset omnibus, & illustre obedientiæ exemplum omnibus sæculis relinqueretur. Et cùm ait: *Obtulit*, significat, Tentauit offerre, & quantum in se fuit, obtulit, re enim vera non obtulit, idest, non immolauit sicut ait mox: *Et vnigenitum offerebat, qui susceperat repromissiones.* Offerebat, non obtulit. Cùm enim de homine aut de animali sermo est, offerri dicitur, quod immolatur, vt Isai. 53. *Oblatus est, quia ipse voluit.* Et in huius Epist. ca. 9. *Qui per spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo.* Et cap. 10. *Eisdem ipsis hostijs, quas offerunt indesinenter.* Et posteà: *Et omnis quidem sacerdos præstò est quotidie ministrans, & easdem sæpè offerens hostias, quæ non possunt auferre peccata: hic autem vnam pro peccatis offerens hostiam, &c.* Et passim in Leuitico hoc occurrit. Locutus est Apostolus iuxta consuetudinem scripturæ, qua fieri dicitur sæpè, quod tentatur fieri, & quod, quantum in nobis est, facimus, vt adnotauimus in cap. 9. Hamos, numer. 5. vbi ipse ait: *Et si celauerit se ab oculis meis,* id est, si se celare tentauerit. Ita illud intelligitur ad Ioannem Apostolum relatū, quod est Matth. 20. *Calicem quidem meum bibetis.* 48

Fieri dicitur quod tentatur fieri.

Et vnigenitus offerebat.] Cur eum *vnigenitum* vocat cum ante eum natus esset Ismaël, neq; enim dicit vnigenitum Saræ, sed Abrahæ? Hoc meliùs ex sequentibus verbis intelligitur: Ad quem dictum est, *Quia in Isaac vocabitur tibi semen:* respectu enim posteritatis promissæ Abrahæ, solus Isaac censetur eius filius. Chrysostomus: vnigenitum dico, quantum attinet ad rationem promissionis. Ita etiam Theophylactus.

Qui susceperat repromissiones.] Alij codices habent: In quo susceperat repromissiones, vt referatur ad Isaac, sed ex Græco manifestum est legi debere, Qui susceperat ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,

quomodo legunt Græci patres. Et est sensus: Ipse Abraham, qui promissiones à Deo acceperat numerosissimæ posteritatis per Isaac, offerebat intrepidus ipsum Isaac. Atque ita esse legendum ostendit, quod sequitur, *Ad quem dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semen.*

49 Quia. *Ad quem dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semen.*] *Quia* more Hebræorum & Græcorum positum est, apud latinos enim redundat, vt sæpè adnotauimus, vt Matth. 16. *Et ego dico tibi: Quia tu es Petrus.* Lucæ 2. *Et dixerunt ad illam: Quia nemo est in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine.* Et cap. 8. *venit quidam ad principem synagogæ, dicens ei: Quia mortua est filia tua, noli vexare illum.*

Significat autem, in Isaac vocabitur tibi semen, filij, & posteri, qui tui vocandi, & censendi sunt, & quos ego in promissione mea intelligo, per Isaac ex te nascentur, non per alios filios. Hoc eleganter explicauit idem Apostolus Rom. 9. Addens etiam non solum eos, qui ex alijs filijs Abrahæ nati sunt, non reputari eius semen in promissione illi facta, verùm neq; omnes, qui per Isaac ad eũ pertinent, sed qui eius fidem, & opera imitantur. *Nõ enim* (inquit) *omnes, qui ex Israël, ij sunt Israëlitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filij carnis, hi sunt filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine,* id est, soli numerantur in semine Abrahæ, qui nati sunt per promissionem, sicut Isaac per promissionem Dei natus est. Hoc est, qui dati sunt Abrahæ vi diuinæ promissionis ei factæ: *Multiplicabo semen tuum, sicut stellas cæli, & cæt.*

50 Verba hæc desumpta sunt ex Gen. 21. vbi, cùm Sara petijsset à viro suo, vt eijceret Agar cum Ismaële filio, durumq; id Abrahæ videretur, dixit illi Dominus: *Nõ tibi videatur asperum super puero, & su-*

per

per ancilla tua. Omnia, quæ dixerit tibi Sara, audi vocẽ eius, quia in Isaac vocabitur tibi semen, id est, semen, quod ego tibi promisi, per Isaac ex te orietur.

Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus.] Tanta fuit fides Abrahæ, vt cum à Deo iuberetur illum ipsum occidere, per quem sibi tanta posterorum multitudo promissa fuerat, ad immolationem filij se accinxerit, nihil de Dei promissis dubitans, sed secum reputans, nõ posse non impleri, quod Deus promiserat, atque idcircò Isaac, aut non esse occidendum, aut occisum, virtute diuina fore resuscitãdum, vt impleretur promissio.

Pro arbitrans, est λογισάμενος, id est, ratione apud se subducta, cùm secum reputasset. Ex quo videmus eum minimè fuisse mentitum, vt quidam minuti Theologi arbitrantur, cùm dixit pueris suis Gen. 22. *Exspectate hic cum asino, ego autem, & puer illuc vsque properantes, postquam adorauerimus, reuertemur ad vos.* Aut cùm filio quærenti, *vbi est victima holocausti?* respondit: *Dominus prouidebit, sibi victimam holocausti fili mi.*

Vnde eum & in parabolam accepit.] In Græco est ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο, id est, *In parabola accepit.* Interpretatur Chrysostomus, *In parabola*, in exemplo, videlicet in ariete, ariete quippè occiso, Isaac seruatus est: Proinde per arietem, illum accepit, arietẽ pro illo occidẽs, qui typus erat Christi occidendi: Hoc Theophyl. magis explicat his verbis: *In parabola* .i. in figura, ad demonstrationẽ mysterij, quod in Christo erat. Vt enim tunc Isaac dimissus est, aries autem cæsus: sic vnus Christus, qui Deus est, & idem homo, secundum humanã naturam pro nobis immolatus est, deitas verò expers passionis permanebat. Aliter etiã interpretantur Theophyl. & OEcumen. sumpta ex verbis

Chryſoſtomi anſa, ſed id apud OEcumenium eſt apertius. Pronomen *eum*, referunt ad Iſaac, ita vt dictum eſt, & ad Abraham, vt ſit ſenſus: Deus accepit Abraham in parabola ſiue per parabolã, id eſt, per exemplum, quaſi poſteà dicturus eſſet Deus: ſi Abraham, filium ſuum obtulit: & ego vnigenitum meum immolandum tradere debeo. Quæ expoſitio ſi recipiatur, optimè dicemus. *In parabola* poni
52 pro *In parabolam*, vt vertit interpres noſter. Theod. ita interpretatur: *In parabola*, hoc eſt, tamquam in ſymbolo, & typo reſurrectionis. Prompto enim, & alacri patris animo interemptus, voce eius, qui occiſionem prohibuit, reuixit, &c.

At cùm omnes interpretentur, ſicut re vera interpretandum eſt, *Eum accepit*, viuum eum, atq; incolumem recepit, quem occidendum putabat; & cùm Paulus illud: *Arbitrans quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt Deus*, cauſam eſſe dicat eius quod nunc affirmat; ait enim: *Vnde eum, & in parabola accepit*: nõ videtur multum ad rem pertinere per arietẽ, illum accepiſſe, & arietem, mortem Chriſti deſignaſſe. Illud aũt: *Accepit Deus Abraham in parabola*, violentum eſt, non enim de Deo loquebatur nunc Paulus, ſed de Abraham, ipſeque contextus planè cogit, vt Abraham dicitur accepiſſe filium Iſaac.

Multò meliùs cohæret cum præcedentibus interpretatio Theodoreti in hunc modũ: tanta fuit fides Abrahæ, vt crediderit filium ſuum, ſi immolaretur, reſuſcitandum à Deo fuiſſe, atque idcircò eum ſaluum recepit in parabolam; id eſt, in ſimilitudinem reſurrectionis, vt norint homines, aliquando mortuos eſſe reſuſcitandos, ſicut Iſaac quodammodo mortuus & reſuſcitatus eſt.

53 At neq; hoc mihi ſatis placet, cur enim Iſaac ſit typus reſurrectionis, qui mortuus non fuit, ſed à morte ſeruatus? Aut quomodo fides reſurrectiõis

ſtatui-

ſtatuitur,qua credimus reſuſcitãdũm eſſe corpus, quod in terram verſum eſt, quia, qui iam iam immolandus erat, voce Angeli prohibẽtis liberatus eſt? Mihi videtur hic locus & ſimpliciter, & ad ſcripturę conſuetudinem valde accommodatè ita exponi. Credidit Abraham filium ſuum, etiam ſi immolaretur, poſſe à Deo ad vitam reuocari, & huius tanta fidei merito incolumen illum recepit in parabolam, & in ſimilitudinem, atque in exẽplum aliorum, vt cùm Deus aliquid præceperit, etiamſi difficultatibus plenum videatur, non dubitẽt homines illud aggredi,firmiter apud ſe ſtatuentes,Deum omnes illas difficultates expediturum,& quidquid mali,atque aduerſi timebant,in melius eſſe conuerſurum.

Autoris ſententia.

Itaque *In parabolam* ſiue,*In prouerbium* (idem enim vocabulum eſt apud Hebræos) *accipi* dicitur more ſcripturæ,quod,cum ſimile aliquid incidit, vulgò in ſimilitudinem, atque in exemplum eius rei afferri ſolet; ſiue in bonam, ſiue in malam partem afferatur, vtroque enim modo affertur: vt Eze. 16. 54
Ecce omnis qui dicit vulgo prouerbium,in te aſſumet illud dicens: ſicut mater, ita & filia eius. 2. Paral. 7. *& domum hanc,quam ſanctificaui nomini meo,proijciam à facie mea,& tradam eam in parabolam, & in exemplum cunctis populis.* Quod magis explicat: *Et domus iſta erit in prouerbium vniuerſis tranſeuntibus, & dicent ſtupentes: Quare fecit dominus ſic terræ huic, & domui huic? Reſpondebuntq́; quia dereliquerunt dominum.*&c. Quaſi dicat: Hinc fiet, vt cũ ciuitates,aut homines Deum dereliquerint, dicãt illis:Mementote excidij Hieruſalem,& tẽpli eius. Hoc enim eſt *tradi in prouerbium.* ſiue *In parabolam*, id eſt, in exemplum omnium, & in ſermonem vulgi Iere.24. *Et dabo eos in vexationem, afflictionemque omnibus regnis terræ, in opprobrium, & in parabolam, & in prouerbium,& in maledictionem in vniuerſis locis, ad quæ eiiciam*

Accipere in parabolam.

eos. &c. Hoc eſt; cum loquentur homines de populo incredulo, & impio, continuò in exemplū hic populus adducetur, & eius ſupplicia narrabūtur. Deniq; tale aliquid intelligitur, quale eſt in Gen. c.48. *Benedixitq; eis in tempore illo dicens: In te benedicetur Iſraël, atq; dicetur: Faciat tibi Deus ſicut Ephraim & ſicut Manaſſe.* Ex his omnibus intelligitur poſitum eſſe Græcè *In parabola* pro *In parabolam,* vt ſæpè fit.

Fide & de futuris benedixit Iſaac, Iacob, & Heſau.] Poſſet aliquis putare, nunc etiam verba fieri de Abraham eumq́ue benedixiſſe Iſaac, & Iacob, & Heſau. At non ita eſt, ſed relicto Abraham tranſit ad Iſaac, eumq́ue benedixiſſe dicit duobus filijs ſuis, Iacob, & Heſau, vt eſt in Græco manifeſtum. Quas

Benedicere. benedictiones legimus Gen. 27. Benedicere autem eſt bona & fauſta alicui peccari, atque ideo benedictiones verbis precantium concipiuntur, vt in eodem capite videmus: *Det tibi Deus de rore cæli, & de pinguedine terræ,* &c. Et quod modò referebamus ex capite. 48. *In te benedicetur Iſraël, atque dicetur: Faciat tibi dominus ſicut Ephraim,* &c.

Commendat igitur fidem Iſaac, quod filijs ſuis benedixerit de futuris, id eſt, quod bona illis promiſerit, quæ nō videbat. Sed quia à Deo illa futura acceperat & ei credebat, ita eis promiſit ac ſi præſentia oculis cerneret. Benedictio enim illa, prophetica fuit, nec tā precatio erat, quam promiſsio & prædictio. Theodoretus: Neque enim, quæ non videbantur, dediſſet benedictiones, niſi credidiſſet fore, vt res verba ſequerentur. Theophylactus: Vnde promiſiſſet filijs tanta bona ipſe, in peregrina terra confidens, niſi crediſſet Deum impartiturum promiſſa? &c. cumq́ue dicit, *de futuris,* intelligendum eſt de futuris bonis in hac vita, & de futuris in cœlo, ſpirituales enim erāt promiſsiones vt rectè ait Theophylactus.

Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit.] Simili fide Iacob morti proximus benedixit Ephraim, & Manassę filijs Ioseph, vtrique bona magna promittēs, minori autem, id est, Ephraim, etiā regnum tacitè pollicitus est. Tantaque fuit eius fides, vt manus commutauerit, & dexteram minori imposuerit, quem maiorem fore prædixit, sinistrā maiori Gen. 48. 56

Et adorabit fastigium virgæ eius.] Locus es celebris quoniam Apostolus planè discrepare videtur à verbis Genesi. 47. vbi ita legimus. *Quo iurante adorauit Israël dominum, conuersus ad lectuli caput:* Hic autem fastigium virgæ Ioseph adorasse dicitur. In quo, Pauli interpres secutus est autoritatē Lxx. vt solet, qui eodē modo verterūt. At recentiores omnes interpretes ita vertendum cēsent, vt Hieronymus vertit locum Genesis. In qua re nullorum licentiā valde miror. Augustinus Eugubinus in adnotationibus in hunc locum Genesis manifestè dicit deceptos fuisse Lxx. interpretes ambiguitate vocabuli, & pro eo, quod vertendum erat; *ad caput lecti*, vertisse, *ad caput virgæ* quod inquit, quàm absurdum sit, & non intelligibile, satis est clarum, &c. Denique ita eos errasse dicit, ac si Paulus non eodem modo legisset: omnia eius verba transcripsit 57 in suam catenam, & sua fecit Lipomanus. Magis miror Antonium Honcalam virum non minus pium, quàm doctum dixisse in commētarijs libri Genesis interpretem Pauli eodē lubrico labi potuisse, quo Lxx. lapsi sunt.

Sed mirari desinemus, si animaduertamus eandem fuisse veterum interpretum sententiam. Aquila enim vertit: Adorauit Israel ἐπὶ κεφαλὴν τῆς κλίνης .i. Ad caput lecti. Et Symmachus: ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς κλίνης, id est, ad summū lecti: Et Hieronymus in tradit. Hebr. in Genesim

hæc

hæc scripsit. Et in hoc loco quidem frustra simulant adorasse Iacob summitatem sceptri Ioseph, quod videlicet, honorans filium, potestatem eius adorauerit, cùm in Hebræo multo aliter legatur. *Et adorauit*, inquit, *Israël ad caput lectuli*: quod, scilicet, postquam ei iurauerat filius, securus de petitione, quam rogauerat, adoraret Deum contra caput lecti sui. Sanctus quippe & Deo deditus vir, oppressus senectute, sic habebat lectulũ positum, vt ipse iacentis habitus absq; difficultate vlla ad orationem esset paratus, &c.

58 Vt hæc explicemus, primùm sciamus non periclitari hîc fidem nostræ vulgatæ translationis, vt putare multi poterant, quoniam in ea primum legimus. *Ad caput lectuli*, posteà, *Fastigium virgæ eius*, vnde concludi videbatur, aut vtrumque dicendũ esse, aut si dici non posit, alterum verum esse, non vtrumque. Non, inquam periclitatur fides nostræ translationis, quoniam illa vtroque in loco fidelis est. In Genesi enim vertit, vt pleriq; viri doctissimi, vertendum affirmant, in Paulo verò non potuit aliter verti, quoniam nihil aliud significare possunt Græca verba.

Sciamus etiam nimis audacter nunc dici, nec in vllo ferri posse, aut debere Lxx. senes, aut Græcum Pauli interpretem perperam verba Genesis transtulisse, quoniam Ecclesia Græcam huius epistolæ translationem ante plurimos annos recepit, & quasi pro ipso authentico Apostoli habet, atque eam omnes patres Græci & Latini maximè venerantur. Ac, vt alia omittam, esset intolerabile, & omnino filijs Ecclesiæ indignum, dicere tot sæculis legi in Ecclesia quasi ab Spiritu sancto, & ab Apostolo dictum, quod neque Spiritus sanctus, neque Apostolus dixerunt.

59 Dicendum igitur vtrumq; verum esse, & vtrũque

que ſenſum verbis Hebraicis comprehendi. Eum, quem expreſsit Hieronymus, & alterum, quem Lxx. & interpres Pauli reddiderunt. Quod vt intelligatur, Hebraici vocabuli ambiguitas obſeruanda eſt: à verbo enim נָטָה quod eſt extendit aut inclinauit, ſeu reclinauit, duo nomina oriuntur מִטָּה: quod lectum ſignificat, in quo nos extendimus, & reclinamus, & מַטֶּה quod ſignificat virgam, id eſt, baculum, quo innitimur, & in quem corpus reclinamus. Hæc autem nomina duo, ſi ſine pũctis ſcribantur, vnum, atque idem ſunt מטה cumque nemini dubium ſit quin Moyſes ſine punctis ſcripſerit, & nomẽ ita ſcriptum duo ſignificet, rectè vtroque modo verſum eſt. Imò ſpiritus ſancti conſilio factum arbitror, vt duo ſenſus in eadem oratione latentes exprimerẽtur, alter à Lxx. & ab Interprete Pauli, qui verba Apoſtoli fideliter reddidit, alter ab Hieronymo, & ab alijs interpretibus. Quẽadmodum Interpres Matth. 6. vertit: *Panem noſtrum ſuperſubſtãtialem*, & idem Luc. 11. ſcripſit. *Panem noſtrũ quotidianum*, vt ſciremus vtrumque ſignificari nomine ἐπιούσιον.

In Hebræo tantum eſt: *Et adorauit Iſraël ad caput lectuli*, vt Hieronymus ipſe teſtatus eſt in Traditionibus Heb. in Geneſin, ſed ipſe perſpicuitatis cauſa vertit: *Et adorauit Iſraël dominum, conuerſus ad lectuli caput*: Vertit autem ſe ad caput lecti, quia caput lecti, aut verſus Orientem erat, quo ſe vertere ſolẽt adorantes, & cuius rei cauſa altaria verſus Orientem extruuntur: aut certe (vt ait Lyr. in eundem locum Gene.) quoniam caput lecti erat verſus terram promiſſam, in quã ſe adorantes conuertebãt, cùm extra illam erant. Sicut legimus. 3. Regum. 8: *Et orauerint te contra viam terræ ſuæ, quam dediſti patribus eorum*, &c. Danielis. 6. *Et feneſtris apertis in cœnaculo ſuo contra Hieruſalem, tribus temporibus in die flectabat* 60

genua

genua sua, & adorabat. Terra autem promissionis, Aegypto erat versus Orientem. At LXX. viderunt Ioseph aliquando somniasse se à parentibus, & à fratribus esse adorandum Gen. 37. & hic impletū esse intellexerunt, vt etiā animaduertit Chrysostomus Hom. 66. in Genesin, & ideò verterunt, *Adorauit Israël fastigium virgæ eius*, siue, *ad caput virgæ eius*, ἐπὶ τὸ ἄκρον ῥάβδου αὐτοῦ id est, versus ad caput virgæ Ioseph, virga enim illa aut sceptrum erat, quod vt alter Aegypti Rex gestabat, sicut legimus. c. 10. *Et in vinculis non dereliquit illū, donec offerret illi sceptrū regni,* &c. aut certè Iacob pro sceptro illā adorauit. Imo nomē illud Hebræum sceptrum etiam significat, vt Habacuc. 3. *Maledixisti sceptris eius.*

61 Fastigiū autē virgæ adorauit, quia summitas sceptri venerabilior est, & altior, ideoq; regiam dignitatē melius indicat, vnde & pulchro opere ornari solet, & ei pręcipue honor exhibetur. Esther. 5. *Cumque vidisset Esther reginam stātem, placuit oculis eius, & extendit contra eam virgam auream, quam tenebat manu. Quæ accedēs osculata est summitatem virgæ eius.* Adorauit autem Iacob sceptrū filij sui honorans in eo regiā potestatem à Deo illi datam, magisque Deum ipsum adorans, qui olim id per quietem reuelauerat Ioseph, & videns Dei promissa impleta, filiūque suum, quē vnicè amabat, prope ad regni fastigium eleuatū, qui & fauere fratrib. posset, & corpus suū ad terram promissionis reducere, tantorū bonorum autorem Deum, plenus lætitia, adoratione illa filio exhibita, *venerabatur*. Quare rectè in Gen. positum est: *& adorauit Israël Dominum*, cum in Hebræo non sit, *Dominum*, & Paulo docēte didicerimus eum adorasse virgam, siue sceptrū Ioseph. Conuenit igitur Paulus cum Hebræo, & re explicata, multorum & veterum, & recentiorum sententias referre, ac refutare, non erit necesse.

At restat difficilis obiectio diluenda. Si duo sunt apud Hebræos vocabula, quę diuersis sonis proferuntur, ergo altero illorum vsus est propheta, nō vtroque, etsi enim communes vtriq; literas scripserit, illud tamen, quod intra se proferebat eo tēpore, scribere voluit. Et, cùm lex in Synagogis legebatur, alterū proferebatur, non vtrumque. Non ergo potest locus vtroq; modo explicari, sed altero tantum. Respondeo parum nos moueri debere autoritate corū Iudæorum, qui puncta excogitarunt, cùm constet eos male, & contra veterū pronunciationem sępè puncta posuisse, vt in nominibus proprijs passim videmus, cùm ea conferimus cum scriptione Lxx. Interpretum, & Apostolorū, & Iosephi, & Hieronymi. Quę etiam causa fuit, vt noui Bibliorum trāslatores, multa perperam verterint, vitiata punctorum positione decepti. Nego ergo apud Hebræos duo fuisse vocabula, sed vnū, atque idem esse, ac significans lectum & virgam, licet Hebræi recentiores distinctionis fortasse, & perspicuitatis causa diuersos illi sonos dederint. 62

Hoc ex eo satis intelligitur, quod diuersi interpretes, diuersè interpretati sunt, alij *Lectum, virgam* alij. Imo Lxx. qui hic verterant *Virgam*, capit. 48. verterunt *Lectum*, vbi habemus: *Qui confortatus sedit in lecto.* Cur enim quod veteres Hebræi semper vno modo scribebant, duo nomina esse dicerent, ac non potius vnum? An quod duo significaret? Sed multa habent huiusmodi, quæ cùm scriptura non mutantur, non duo censentur, sed vnum verbi causa דבר etiamsi verbum, & rem significet, idem nunc vocabulum censetur apud Hebræos, quia eodem modo semper scribitur: at si scribas דבר aliud nomen esse dicent significans mortem. Sicut apud nos canis, licet tria significet, vnum nomen est, quia eadem est scriptio, & pro- 63

nuncia-

nunciatio: Amans tamen, & Amēs, duo sunt, quia non sunt literæ eædem. Ita etiam apud Græcos χρισὸς & χρησὸς, Et multa alia, Hieronymus etiam in traditionibus in Genesin, vnum semper nomen dicit, ita enim ait in illud: *Et confortatus Israël sedit super lectū.* Causam cur Lxx. Interpretes idē verbū aliter atq; aliter ediderint, nescio: hoc vnū audacter dicam, quod ipsum verbum Mitta, quod hic in lectulum transtulerunt supra, vbi diximus adorasse Iacob, *virgam*, potius quam *lectulum* nominauerunt &c.

64 *Fide Ioseph moriens.*] &c. Duo per fidem fecisse dicit Ioseph, & meminisse profectionis filiorum Israël, id est, exitus eorum ex AEgypto in terram promissam, & mandasse de ossibus suis, id est, præcepisse illis, vt cum ex AEgypto exirent, ossa sua secum asportarent, in terra promissionis sepelienda, vt legimus Gen. vlt. Atque in posteriori quidem rectè fides apparet, non enim pręcepisset ossa sua ex AEgypto efferri in terrā promissionis, nisi eam à filijs Israël possidendam esse crederet, sicut Deus patribus promiserat. At in eo quod dicit: *De profectione filiorum Israël memoratus est* non apparet fides, sed memoria, nam sine fide etiam recordari potuit. Putaret quispiam fidem ab Apostolo in eo tantum poni, quod posterius dixit, non in priori, ac si diceret: Fide Ioseph moriens, cum recordatus esset profectionis filiorum Israël, mandauit de ossibus suis. At ita loquitur Apostolus, vt vtrūque fidei opus esse confirmet, ait enim: *Fide Ioseph moriens de profectione filiorum Israël memoratus est, & de ossibus suis mādauit.* Etenim recordatio profectionis ex AEgypto, sine dubio opus fidei fuit, non enim ita recordatus est vt fabularum recordari solemus, quæ nihil nos mouent: sed recordatus est illā à Deo fuisse promissam, & simul credidit futurā.

Omit-

Omitto nunc & ipſam recordationem, ſignũ eſ- 65
ſe fidei, quæ enim audimus, præſertim ſi poſt lon-
gum tempus futura promittantur, ſi vana credi-
mus, non mandamus memoriæ, ſed facile excide-
re ſinimus: qui autem etiam morti proximus, re-
cordatus illius profectionis eſt, haud obſcure do-
cet ſemper ſe eam credidiſſe. Hoc dico, cùm ait A-
poſtolus *Memoratus eſt*, fidem cũ recordatione co-
pulaſſe, hoc eſt, non de quauis recordatione eũ lo-
cutũ eſſe, ſed de illa, quæ ex fide oriebatur, & per
fidem nõ dubitabat futuram eſſe illam profectio-
nẽ. Nam & ſcripturæ ipſius, & vulgaris ſermonis
cõſuetudine recordari dicimur, cùm illius rei re-
cordatione mouemur ad aliquid faciẽdum, obli-
uiſci etiã dicimur, cũ, etſi recordemur, nihil faci-
mus. Vt Thre. 5. *Recordare Domine quid acciderit nobis, intuere, & reſpice opprobriũ noſtrum.* Gen. 8. *Recordatus autem Deus Noe, cunctorumque animantium, & omnium iumẽtorum, quæ erant cum eo in arca, adduxit ſpiritum ſuper terram, & imminutæ ſunt aquæ.* Luc. 1. *Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris, & memorari teſtamẽti ſui ſancti.* Pſal. 8. *Quid eſt homo, quod memores es eius?* Pſal. 6. *Memor ero Raab & Babylonis ſcientium me.* Pſalm. 9. *Quoniam requirens ſanguinem eorum recordatus eſt, non eſt oblitus clamorem pauperum.* Pſalm. 12. *vſque quo Domine obliuiſceris me in finem.*

Recordari Obliuiſci.

Fide Moyſes natus, occultatus eſt menſibus tribus.] Nota 66
eſt hiſtoria ex Exod. 2. Sed quæritur cur fidei tri-
buat Apoſtolus, quod naturali prolis amore fece-
runt parentes, eo quod vidiſſent elegantem in-
fantem: nihil enim à Deo audierant, vt eius dictis
credentes, ſeruarent infantem? Chryſoſt. Theo-
phylactus, Theodoretus, & Oecumenius: S. Tho-
mas, Lyranus, & alij dicunt parentes Moyſis ex
eius pulchritudine intellexiſſe, ac credidiſſe, eum
magnum eſſe futurum virum, ac propterea eum

seruasse. At hæc prudens coniectura esse potuit fides non fuit, nisi aliquid illis Deus promisit, quod non legimus.

Sed si Iosephum legamus lib. 2. Antiq. ca. 5. videbimus iure dixisse Apostolum eum fide occultatum fuisse. Scribit enim, patri Moysis Deum astitisse per quietem, promisisseque nasciturum ex eo Moysem, qui filios Israël ex seruitute AEgyptiaca liberaret: Et postea de eodem ait: de Deo vero certam spem habebat prouisurum, vt oraculi veritatem, euentus indicaret &cæt. At Apostolus planè videtur docere fidem, quam vocat, ex infantis elegantia ortam esse, ita enim ait: *Occultatus est à parentibus, eò quod vidissent elegantem infantem.* Atque idem scripsit Moyses ipse Exod. 2. *Quæ concepit, & peperit, filium, & videns eum elegantem, abscondit tribus mensibus.* Et Philo lib. 1. de vita Moysis, initio ait: Eo tempore natus hic puer, visus est præse ferre haud vulgarem indolem, adeò vt eius parentes edictum tyrãni contemnerent, &c.

67 Non pugnant hæc duo, dicemus enim prius Amram patrem Moysis, oraculum accepisse vt scribit Iosephus, deinde, cum dubitaret fortasse nõnihil, quod nulla ratione infans nasciturus, manus Pharaonis effugere posse videretur eleganti forma infantis cõfirmatus est, & verum esse oraculum credidit, infantemq; tribus mensib. abscondit. Et quidem verum esse, quod ex veterum traditione Iosephus scripsit de hoc oraculo, conijci potest ex eo quod legimus Act. 7. *Existimabat autẽ intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius, daret salutem illis.* Vnde enim hoc existimaret Moyses, nisi quia oraculum illud in ore Iudæorum versabatur.

Quo in loco duo sunt animaduertenda. Primũ est in Hebræo de matre Moysis scriptum esse, non de patre, *quæ concepit, & peperit filium, & videns eum* *elegan-*

elegantem, abscondit tribus mensibus. Sed lxx. quos sequitur Paulus, verterunt *videntes autem ipsum elegantem, absconderunt* &c. Itaque de vtroque intelligendum est, nec enim mulier, inscio marito, id ausa esset. Alterum est, In Hebræo haberi, *Et vidit ipsum bonum quòd bonus ipse.* Et Aquila vertit: *Cùm vidisset ipsum bonum.* Symmachus, καλόν, id est, *pulchrum*, lxx. & Paul. ἀστεῖον, quod significat *Vrbanum, pulchrum, festiuum, elegantem.*

At non est prætereundum Stephanum Act. 7. ad hunc locum Exodi alludentē dicere: *Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui.* Et pro *fuit gratus Deo*, est idē vocabulum, quo lxx. & Græcus Pauli interpres vsi sunt. *Erat elegans, & festiuus Deo.* Quibus verbis innuere nō obscure videtur, Deum aliquo signo patri declarasse, gratum sibi esse infantem illum, ac velle, vt seruaretur, vt meritò Paulus dixerit fidē absconditum fuisse Moysem. Imo & videtur nobis interpretari verba Exodi: *Videntes eum elegāte[m],* id est, *festiuum, & gratum*, non sibi tantum, sed etiam Deo atque inde crediderunt eum esse seruandum, & absconderunt. 68

Et non timuerunt regis edictum.] De quo scilicet legimus Exod. 1. *Præcepit ergo Pharao omni populo suo dicens: Quidquid Masculini sexus natum fuerit, in flumen proijcite, quicquid fæminei, reseruate.*

Negauit se esse filium filiæ Pharaonis.] Nam filia Pharaonis (quæ autore Iosepho loco citato Thermutis appellabatur) eum adoptauit, vt legimus Exo. 2. Et Act. 7. ait Stephanus: *Exposito autem illo sustulit eum filia Pharaonis & nutriuit eum sibi in filium.* Quod autem nunc Paulus scribit negasse eum, grandem factum, se esse filium filiæ Pharaonis, neque in Exod. legimus, neque apud Iosephum. Sed tunc hoc sine dubio factum videtur, cùm exijsse dicitur 69

 ad fra-

ad fratres ſuos Exod.2. *In diebus illis, poſtquam creuerat Moyſes, egreſſus eſt ad fratres ſuos, viditque afflictionem eorum* &c. Ad fratres enim ſuos egreſſus dicitur, quia ad eos laborantes, & per vrbes AEgypti diſperſos, vt ad fratres venit, & eorum afflictionis particeps fieri voluit. Quo facto (etiamſi nihil de filia Pharaonis diceret,) negauit ſe eſſe eius filiũ, qui Hebræorum ſe populo adiũxit, ſed verbis fortaſſe etiam negauit.

Hoc magis explicat Stephanus, ætatem eius indicans Act.7. *Cùm autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, aſcẽdit in cor eius, vt viſitaret fratres ſuos filios Iſraël. Et cùm vidiſſet quemdam iniuriam patientem, vindicauit illum, &c.* In Græco eſt, *Renuit dici filius filiæ Pharaonis*, vel, *Negauit dici*, &c. Chryſoſtomus: Et quia non ſimpliciter dimiſit, ſignificauit, dicens, *abnegauit*, hoc eſt, horruit, auerſatus eſt: cœlo quippe propoſito ſuperfluum erat aulã admirari Aegyptiaci regni &c. Fides Moyſis in hoc ſatis manifeſta eſt, nunquam enim hoc faceret, niſi crederet, & maiora, atq; æterna bona ſperaret, ſicut ait ipſe Apoſtolus: *Aſpiciebat enim in remunerationem.*

70 *Quàm temporalis peccati habere iucunditatem.*] Quodnam hoc peccatum erat? Chryſ. & Theoph. Oecumenius peccatum hoc interpretantur, non collaborare Hebræis, & ſimul cum illis affligi. Theod. peccati autem iucunditatem appellauit vitã, quæ cum impijs tranſigitur, &cæt. At quid peccaret Moyſes, ſi quieti, & ſaluti ſuæ conſulens, nollet cum populo ſuo affligi? Aut ſi tunc peccaret hoc faciens, ergo & prius peccauerat, quia id non fecerat.

Ad hoc ita videtur reſpondendũ. Peccaſſet Moyſes ſine dubio, ſi, ne diuitas, & voluptates, quibus in aula Pharaonis potiebatur, amitteret, nihil de liberatione ſuæ gẽtis cogitaret, ad quam ſe à Deo

electum

electum esse non ignorabat. Nam eum non ignorasse ex verbis Stephani Act. 7. satis intelligitur: *Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis.* AC propterea exiuit, vt visitaret fratres suos, & aliquid de libertate, & de salute illorum ageret, licet, cæde AEgyptij, dilata fuerit in suum tempus liberatio. Rectè ergo dixit Apostolus; *Magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucũditatem*, pro quo in Græco est ἀπόλαυσιν, id est, fruitionem, hoc est, magna voluptate & affluentia bonorum perfrueretur, si vellet, si nihil egisset de liberatione illorum.

Nec tamen hinc rectè argumentabimur peccasse eum, quod id, ante illud tempus non fecerit, nō enim ignauia, aut timore aut voluptatis amore, non fecerat, sed quia tempus ad id aptissimum expectabat, id est, annũ ætatis quadragesimum, quo 71
iam maturus, & sapiens, & ad quiduis agendum aptus, videri posset populo suo, ne quod tētare volebat, iuuenili audaciæ, & feruori ætatis tribueretur. Fieri etiã potuit vt aliquam prætereà opportunitatem, mora illa temporis, expectaret ad rem melius gerendam.

In Græco est πρόσκαιρον, id est, quàm tēporalem peccati habere fruitionē. Ita legunt Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, & ita inuenio in emēdatissimis quibusque Græcis codicibus, quos etiam secuta est translatio Syriaca, quæ ita habet: *Et elegit sibi in afflictione cum populo Dei esse, non autem ad modicum tempus, iucunditate frui in peccato.* Contra, in Latinis antiquissimis, quos videre potui, semper legitur, *temporalis peccati.* Sensus in vtraque lectione idem est, nam temporale peccatum dicitur ab effectu, quia quod illo peccato quærere, & comparare sibi poterat, perpetuum non erat, sed breui peritũrũ. Et quamuis apertius 72

hoc dicitur, vt est in Græco, *Temporalem peccati habere iucunditatem*, Existimo alios codices habuisse προσκαίρου, tẽporalis quos noster interpres secutus est. Et re vera cum in ea lingua mendum semper esse soleat, in qua maior est erroris occasio propter literarum similitudinem: rectè putari potest in Græcis magis esse, quàm in Latinis, in quibus πρόσκαιρον, Et προσκαίρου, vna tãtum litera differant, eaque valde simili alteri.

Maiores diuitias æstimans thesauro Aegyptiorum improperium Christi.] In Grȩco est cum maiores diuitias existimasset, thesauris Aegypti, opprobrium Christi. In alijs, Thesauris qui erant in Aegypto. Sed ad sensum nihil refert. Poterat Moyses maximis abũdare thesauris in Aegypto, qui regis nepos, & successor futurus habebatur, sicut scripsit Philo lib. 1. de vita Moysis: sed improperium Christi, omnib. Aegypti thesauris prætulit.

Improperium Christi.] Omnes ferè interpretantur, quemadmodum Christus ab illis iniuria affectus est, quos vt liberaret, venerat, ita Moyses à fratribus suis Hebræis, quos volebat liberare repulsus est contumeliosè, dictum enim est illi: *Quis constituit te principem, aut iudicem super nos? num occidere me tu vis sicut heri occidisti Aegyptium?* Exod. 2. Theophylactus: Vniuersaliter enim à domesticis, & beneficio affectis, iniuriam sustinere, vel, contumeliam affici, vel affligi, Christi est improperium. Sic enim & Dominus diffamabatur, dicebaturque publicanorum amicus, quod cum illis cibum caperet propter eorum salutẽ. Vt igitur deliciæ, & relaxatio, sunt peccati, sic improperium est Christi & cæt. Ita & Chrysostomus, à quo hæc desumpta sunt, & Oecumenius, & reliqui fere Improperium enim Christi interpretantur, quia simile fuit illi, quod Christus pertulit, vt dictum est, aut etiam,

tiam, quia figura fuit improperij Christi, vt ait Theodoretus.

Ego verò aliquid maius, & sublimius Apostolũ dicere arbitror: nec enim, sine causa, hoc de populo ipso Israël aut de quouis ex populo dictum est, sed de Moyse propheta maximo, & Deo gratissimo. Nã si improperiũ Christi est affligi ab ijs, quos beneficijs affeceris, & populum Israël improperiũ Christi portasse ab AEgyptijs dicemus, & Cicero seruator vrbis Romę, cuipiam videri poterit improperiũ Christi portasse, cum in exiliũ missus est. Puto igitur Moysem spiritu prophetico prȩuidisse Christi passionẽ, & opprobria, & vt ei similis fieret, maluisse opprobrijs affici, quã honorib. & diuitijs abundare in aula Pharaonis, & hoc esse eligere improperiũ Christi. Si enim Christi recordatus non est, cùm hæc ferebat, nõ dicitur propriè elegisse improperium Christi. Quẽadmodum si 74
quis igne vri velit, nihil de beato Laurentio cogitans, nõ dicemus propriè eũ voluisse imitari Laurentium. Si autem dicamus Petrum, atque Andrȩã in morte sua elegisse improperiũ crucis Christi, rectè, & propriè dicemus, volebãt enim eius mortem imitari. Et qui mentiri non vult, etiam si falsum dicat imprudens, non dicitur mentiri.

Quare cùm propriè verba Pauli accipi posśint, cur impropriè accipiantur. Idem est iudiciũ de similibus locutionib. quæ sæpè occurrunt in scriptura vt Gal. 6. *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.* Si ad Christum non respiceret, cũ huiusmodi labores ferebat, non diceretur propriè gloriari in cruce Christi. Ita & paulò post ait: *Ego.n. stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.* Et. 2. Cor. 4. *semper mortificationem Iesu in corpore nostro circumferentes.* Quod magis explicat: *semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum.*

Hoc ipſum etiam fit hac ratione manifeſtum. Si Moyſes credebat Chriſtum venturum eſſe, vt liberaret genus humanum per paſsionem, & crucē ſuam, negari non poteſt quin propter eum vellet opprobria ſuſtinere, vt ei ſimilis eſſet. Nihil enim putaret ſibi honorificētius, quam regem, & ſeruatorem ſuū imitari, præſertim affirmāte Apoſtolo eū maiores diuitias ęſtimaſſe improperiū Chriſti theſauro AEgyptiorum. At præuidiſſe oculis fidei hæc Moyſem tātum prophetam, dubitare qui poſ-
75 ſumus, cum Dominus dicat Ioh. 3. Exaltationem ſerpentis in deſerto, figuram fuiſſe crucis ſuæ, *Et, ſicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita oportet exaltari filium hominis?* Omnia, quæ in lege ſcripſit, myſtica ſunt, & myſterijs paſsionis Chriſti plena. Deniq; Dominus ait Ioh. 5. *ſi enim crederetis, Moyſi, crederetis forſitan & mihi, de me enim ille ſcripſit.*

Video quid reſponderi poſsit, illum hæc cognouiſſe, poſtquam à Deo vocatus eſt, vt populum educeret ex AEgypto, & prophetiæ donū accepit: ſed neſcijſſe hæc cùm in aula verſabatur, & nondū ad fratres ſuos exierat. Quomodo igitur amauit, quod neſciebat? Quomodo magnas diuitias putauit improperium Chriſti, ſi Chriſtum, & eius opprobria ignorabat? Vnde nos affirmare poſſumus, tunc eum neſcijſſe, cùm cōſtet ſcijſſe poſtea, & eo ipſo tempore, quo dubitatur, an ſcierit, doceat Apoſtolus eum omnibus diuitijs prætuliſſe
76 improperium Chriſti? cur Apoſtolū non propriè, ſed impropriè locutum eſſe contendemus, cùm propriè poſsimus interpretari. Cùm ille exiuit, vt viſitaret fratres ſuos, iam à Deo acceperat, ſe liberaturum eſſe populum, ſicut oſtendimus ex verbis Act. 7. *Exiſtimabat autem intelligere fratres, quod per manum ipſius daret ſalutem illis.*

Et rationi valde conſentaneū eſt, tunc etiā acce-

piſſe

pisse populum, vere esse per Christi crucem suo
tempore liberandum, cuius rei figura præcedebat
in illa liberatione. Adde quod mysteria Christi
prius reuelata Abrahæ,(de quo dictum est Ioan.8.
*Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum vi-
dit & gauisus est.*) per traditionem tradita sunt pa-
triarchis,& eorum filijs ac præsertim Leui capiti
futuro sacerdotum,qui proauus Moysis fuit:Et il-
li filios suos eadem docebant.

Aspiciebat enim in remunerationem.] Credebat Deũ
cœlestia bona,pro laboribus illis sibi esse reddi-
turum,& hac fide ad magnas res gerendas excita-
batur.Ita etiam Dauid Psal.118.*Inclinaui cor meum ad
faciendas iustificationes tuas in æternum propter retributio-
nem.*

*Fide reliquit AEgyptum non veritus animositatem re-
gis.*]In quo hic fides eluxit? Primum in eo quod
ausus est populum educere ex AEgypto.Nisi enim
firmiter crederet Deum præstiturum terram, quã
promiserat,populo illi, nunquam ex AEgypto e-
ducere tentasset.Deinde in eo,quod non est veri-
tus animositatem regis Pharaonis. Sciebat enim 77
infensum sibi esse Pharaonem, & suis & ad iram
mutabilitate animi accedente,facilè vir pruden-
tissimus timere poterat eum, vt fecit, cum copijs
exiturum,vt Hebræos persequeretur, & in serui-
tutem suam reduceret.Sed credidit Deum pro po-
pulo suo aduersus AEgyptios pugnaturum,mini-
meque eum in AEgyptum esse reuocandum.

Quare quod nunc dicit,non est factum, cùm pri-
mùm reliquit AEgyptum,& venit in terram Ma-
dian,vt intellexit Theodoretus,Chrysostomus,&
Theophylactus,& OEcumenius, qui interpretan-
tur dictum esse,*Non veritus animositatem regis*,quia li-
cet fugerit, ne se in apertum periculum conijce-
ret,redijt posteà,quod erat nõ timentis, sed factũ

eſt cùm reliquit AEgyptum, vt veniret cum populo ſuo in terram Chanaan. Animoſitatē poſuit interpres pro eo, quod eſt in Græco, τὸν θυμόν, id eſt, *iram & indignationem.* Eraſmus, *ferociā* vertit. Syriacus: *Neque reformidauit regis furorem.* Et Græci, illam partem animi, quæ iraſcibilis vulgò dicitur, appellant τὸν θυμόν, Interpres *iram* vertere ſolet ſæpè, vt Luc. 4. *Et repleti ſunt omnes in Synagoga ira.* Act. 19. *His auditis repleti ſunt ira.* Rom. 2. *Et qui non acquieſcunt veritati, credunt autē iniquitati, ira, & indignatio*, θυμὸς καὶ ὀργή, Gal. 5. *iræ, rixæ*, &c. Interdum vertit *animoſitatem.* Vt 2. Cor. 12. *Contentiones, æmulationes, animoſitates, diſſenſiones, &c.* Ita etiā Eccl. 1. *Qui ſine timore eſt, non poterit iuſtificari, iracundia enim animoſitatis illius, ſubuerſio illius eſt.* Et cap. 31. *Ebrietatis animoſitas, imprudentis offenſio, minorans virtutem, & faciens vulnera.* Latini etiam ſæpè animum, iram dicūt, & animoſum, iracundum.

Animoſitas.

Inuiſibilem enim tanquam videns ſuſtinuit.] Non dubitauit populum educere ex AEgypto, & regis iracundiam cōtemnere, quia tanta erat eius fides, vt quaſi oculis ſe videre putaret, quæ Deus futura promiſerat. Deum, quem non videbat, quia inuiſibilis eſt, ita ſuſtinebat, & expectabat, ac ſi videret, id eſt, ita credebat eum ſibi redditurum eſſe mercedem, quam expectabat, ac ſi iam reddentem videret. Sed quoniā in græco eſt ἐκαρτέρησεν, quod verbum ſignificat tolerare labores, & difficillima queq; perferre. Theophylact. & OEcume. interpretantur: Perinde ac ſi videret Deum, ſecum conuerſantem, ſic omnia conſtanter tolerabat, &c. Diciturque Deum toleraſſe, quia omnes labores propter eum tolerabat. Vtrumque rectè dicitur. Translatio Syriaca quod prius diximus accepit, ait enim: *Sed ſpem habuit, perinde ac ſi vidiſſet Deum inuiſibilem.*

Eadem

Eadem interpretatio videtur ad ſcripturæ conſuetudinem accommodatior, in qua *ſuſtinere* poni *Suſtinere.* ſolet pro *expectare*, vt Tob.5. *ſuſtine me obſecro, donec hæc ipſa nunciem patri meo.* Et cap.11. *Et ſuſtinuit quaſi dimidiam ferè horam.* Et ſuſtinere Deũ dicitur qui eius 79
remunerationem patienter exſpectat, vt Pſal.24. *Vniuerſi qui ſuſtinent te, non confundentur.* Et poſteà: *Quia tu es Deus ſaluator meus, & te ſuſtinui tota die.* Pſa.26. *Exſpecta Dominum; viriliter age, & confortetur cor tuum, & ſuſtine Dominum.* Pſalm.32. *Anima noſtra ſuſtinet Dominum, quoniam adiutor, & protector noſter eſt.* In his locis, & in multis ſimilibus LXX. vtuntur verbo ὑπομένω, quod eſt *Patior, ſuſtineo,* & LXX. accipiunt pro exſpecto, vt Pſal.39. *Exſpectans. exſpectaui Dominum,* & in verbis indicatis Pſalm.26. quod interpres dicit, *Exſpecta,* & poſteà *ſuſtine,* ipſi ſemper dicunt ὑπόμεινον.

Fide celebrauit Paſcha.] Fide occidit agnum profecturus ex AEgypto, & ſanguinem fudit, quo poſtes Hebræorum inungerêtur, ne Angelus, qui occidebat AEgyptiorum primogenitos, ipſos quoq; Hebræos perderet. Niſi enim crederet Deum facturum, quod ſibi promiſerat, nec Paſcha celebraret, nec ſanguinem tot agnorum funderet. Hiſtoria eſt in Exod. cap.12. De paſcha autem, & de eius celebratione, ac ritu, diximus copiosè libr.5. de tẽplo. ca.3. Pro *celebrauit* eſt πεποίηκε, *fecit.* Obiter autem eos admonet per paſcha, & effuſionẽ ſanguinis, non poſſe eos à morte æterna eripi, niſi per paſſionem, & ſanguinem Chriſti.

Fide tranſierunt mare Rubrum.] Crediderunt Moy- 80
ſes, & popul⁹ promiſſis Dei, & diuiſa aqua, intrepidè ingreſſi ſunt mare Rubrum, nec timuerũt, ne ſibi contingeret, quod paulò poſt cõtigit AEgyptijs. Lege cap.14. Exod. Vulgi autẽ fidem in mediũ affert,

affert, vt magis eos confundat, si fidem non habuerint.

Tamquam per aridam terram.] Si enim diffidere cœpissent, non potuissent transire. Ideò fuit illis mare, vt arida terra quia fidem habebant Dei promissis.

Quod experti AEgyptij deuorati sunt.] In Græco est ἧς πεῖραν λαβόντες, *cuius*, scilicet maris, *cum experimentum cepissent*, id est, cùm voluissent AEgyptij experiri, an ipsi etiam similiter transire possent, *deuorati sunt à mari.* Exod. 14. *cumque extendisset Moyses manum contra mare, reuersum est primò diluculo ad priorem locum: fugientibusq; AEgyptijs occurrerunt aquæ, & inuoluit eos Dominus in medijs fluctibus.*

Fide muri Ierichо corruerunt circuitu dierum septem.] Crediderunt Iosue, & populus si septem diebus cum arca, & tubis sacerdotalibus cingerent Iericho, muros eius firmissimos, ruituros, & vrbem esse capiendam, atque ita vt crediderunt, factum est Iosue 6.

31 *Fide Rahab meretrix non perijt cum incredulis.*] Capta Iericho omnes occisi sunt, præter Rahab meretricem, & eius cognatos, qui ad eius domum confugerant, vt videmus Iosue. 6. Seruata est autem ipsa cum suis, quia exploratores, missos à Iosue excepit in domum suam cum pace, id est, pacem eis seruans, & abscondens eos, ne ab hostibus inuenirentur, vt est in capit. 2. eiusdem libri. Ex his intelligitur Rahab non fidem humanam tantum habuisse sed etiam Diuinam, vt crederet verè vrbem illam ad Hebræis esse capiendam. Quod apertius docet Iacob. cap. 2. *Similiter autem, & Rahab meretrix, nonnè ex operibus iustificata est, &c.* Si ergò iustificata est, fidem habuit, quia sine fide impossibile est placere Deo.

Sed quæritur, vtrum hanc fidem habuerit, cùm exce-

excepit exploratores, an posteà? Et manifestum est eam habuisse, cùm eos excepit, aut certè antequã è domo sua emitteret. Nam capta vrbe non erat opus fide. Hoc indicant satis eius verba cap. 2. *Noui quòd Dominus tradiderit vobis terram, &c. Dominus enim Deus vester ipse est Deus in cœlo sursum & in terra deorsum. Nunc ergo iurate mihi per Dominum, vt quomodo ego misericordiam feci vobiscum, ita & vos faciatis cum domo patris mei, &c.* Intelligitur etiam eam verè fuisse meretricem, quod quidam ex recentioribus malè negant putantes nomen Hebraicum significare cauponam, non meretricem, quod falsum est. Nam etsi nomen Hebraicum cauponam significare pos- 82
set, tamen meretricem etiam propriè significat, quia nomen πόρνη, quod hic est in textu Pauli, nihil aliud, quàm meretricẽ sonat. Quod si quis non satis hoc loco conuinci se putet, quòd hæc Epistola ab Apostolo Hebraicè scripta sit, certè conuincetur verbis Iacobi cap. 2, *Similiter autem & Rahab meretrix nonne ex operibus iustificata est, &c.* vbi Græcè est idem nomen.

Deficiet enim me tempus enarrantẽ.] Hyperbolice hoc dictum putat Theophylactus, ita vt nos dicere solemus, Nunquam finem dicendi facerem, vel certè tempus eum deficeret, quod epistolis scribendis tribui solet, vt cum eodem Theophylacto ait OEcumen.

De Gedeon, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samuel, & prophetis.] Chrysostomus: Cùm finem fecisset in me- 3
retrice & in verecundiam eos excitasset qualitate personę, non iam dilatat historiarum commemorationem, ne videatur sermonem suum protelare. Tamen non eas omittit, sed percurrit, sapienter valde vtrumq; faciens, & tempus fugiens, & densitatem sententiarum non auferens, &c. Gedeon, etsi prius nonnihil dubitasse visus sit, credidit tamen

men Deo iubenti se pugnare contra Madianitas,
83 & pugnauit,& vicit,Iud.6. & 7. Barac etiam credidit verbis Deboræ iubentis pro Deo pugnare contra Sisaram, & hac fide obiecit vitam suam discrimini,& vicit,Iud.4. Samson credidit Deo, qui matri suæ promiserat se cœpturum liberare Israël de potestate Palæstinorũ Iud.13.& sępè cum eis pugnauit,& plurimos occidit, vt in tribus sequentibus capitibus legimus. Nec dubitandũ est, quin ipsi quoque Samsoni Deus hoc reuelauerit, atque eius monitu multa fecerit. Certè,cùm vxorem ducere volebat ex Palæstinis, idque ægreferrent parentes,legimus Iud.14 *Parentes autem eius nesciebant,quod res à Domino fieret,& quæreret occasionẽ contra Philisthijm*.Hoc est,Nesciebant filiũ suum à Deo admonitum,occasionem per id quærere bellandi contra Palæstinos.

Iephthe etiam,etsi scriptura apertè non dicat, intelligimus promissionem à Deo habuisse victoriæ de Hammonitis reportandæ.Nam Iud.11.prius quasi præscius dixit: *Si vere venistis ad me,vt pugnẽ pro vobis cõtra filios Hammon,tradideritq́; eos Dominus in manus meas,ego ero vester princeps*.Et posteà legim⁹: *Factus est ergo super Iephthe spiritus Domini, & circumiens Galaad &cæt*.De Dauide,& Samuele,& prophetis notum est,multa eos gessisse præclara, credentes diuinis promissionib. quæ in Regum & Paralipomenon legimus historia.

84 Duo hic quærenda sunt,Primum est, cur his viris nominandis Apostolus ordinem temporũ non seruauerit.Barac enim fuit ante Gedeonem,Iephthe ante Samsonẽ,vt ex locis libri Iudicũ indicatis constat.Samuel etiam fuit ante Dauidem, imò & ante Saulum, cui Dauid successit in regno. S. Thomas affirmat Gedeonẽ positum esse ante Barac,quia insignior illo fuit,eademq́; ratione poni

Samſonem ante Iephthe. At ſi ratio vera eſt, videbatur Barac omnibus poſtponendus, minus enim inſignis fuit, nec iudex fuit, vt illi, ſed à Debora dux creatus eſt.

Reſpondendum videtur Apoſtolũ aut cõſultò noluiſſe ordinẽ temporũ ſeruare, quia nihil nunc ad rem pertinebat, obiter.n. eos nominat: aut certè ita rationẽ dignitatis eorũ habuiſſe, vt tẽpus nõ omninò neglexerit. Tempus quidem ex parte obſeruauit, & ideo ante Samſonẽ, & Iephthe numerat Gedeonẽ & Barac: ſed ſimul habuit rationẽ dignitatis, quia inter eos, qui vicini tẽpore fuerunt, illi prius nominantur, qui gloria rerum geſtarum prǣſtiterũt, vt Gedeon ante Barac, Samſon ante Iephthe, Dauid autẽ, licet ætate poſterior, regia tamẽ, & prophetica dignitate, Samuele clarior fuit.

Alterum eſt, an ſancti putandi ſint omnes, quos hic Apoſtolus nominauit. Nam ſi ſancti non fuerunt, non erant in exemplum proferendi. Sanctos autem eos non fuiſſe, videtur ex ſcriptura non obſcurè colligi, quæ facta quorundam narrat vitioſa, nec vſquam pœnitentiæ illorum meminit. Rahab docet fuiſſe meretricem. De Gedeone legimus Iudicum 8. Fecitque ex eo Gedeon Ephod, & poſuit illud in ciuitate ſua Ephra. Fornicatuſq; eſt omnis Iſraël in eo, & factum Gedeoni, & omni domui eius in ruinam. Samſon ingreſſus eſt ad mulierem meretricem Gazæ, Dalilam, & ſibi denique ipſi mortem conſciuit Iudic. 16. Iephthe immolauit Deo ex voto filiã ſuam, quod impium fuit, adeò vt de eo ſcribat Ioſephus libr. quinto, Antiquit. cap. 9. Neque legitimum, neque Deo gratum ſacrificium faciens. Et Hieronymus libr. 1. contra Iouinianum, propè medium affirmat hoc illius votum à pleriſque Hebræorum reprehendi, ac temerarium iudicari. Atque ita

ita respondet Iouiniano,qui illud laudabat.

Chrysostomus facilè se hinc expedit, ait enim fidem eorum ab Apostolo prædicari; non reliquā vitam. Theophylactus idem sentit: Nec enim est, inquit, quod aliam eorum vitam mihi recenseas, sed num in fide resplenduerint, hoc tecum reputa. Non enim vitarum explorationem facit, sed fidei indicationem. Nec desunt ex recentioribus, qui hoc sequantur.

Sed S. Thomæ magis placet hos omnes, san-
86 ctos viros fuisse, quamuis sententiam Chrysostomi non omninò reijciat. Sciendum, inquit, quod aliqui istorum aliqua mala fecerūt, & aliqua bona. Vnde non numerantur hic, nisi quantum ad bona, quæ fecerūt, vel receperunt. Tamen probabile est, quod oēs fuerint finaliter sancti, eo quod Apostolus nominat eos in catalogo sanctorum; &cæt.

Autoris sententia. Quod S. Thomas probabile esse dicit, mihi omninò verum videtur, nec negari vlla ratione posse eos in sanctorum catalogo habendos. Etenim ab ipso huius capitis initio docuit Paulus sanctos viros, &, qui Deo placuerunt à se fore nominandos, cùm ait: *In hac enim testimonium consecuti sunt senes.* Et in ipso capitis contextu facilè intelligitur laudare omnes, quorum meminit. Et de his ipsis, de quibus nunc quæstio est, ait: *Qui per fidem deuicerunt, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones.* Et posteà: *Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur.* Iam ergo gloriam animarum acceperunt, & in fine sæculi nobiscum consummandi sunt, id est, gloriam corporis accepturi, quæ est beatitudinis integræ consummatio.

87 Quare non video, cur de hac re dubitari debeat.

Ratio

Ratio etiam ipsa hoc apertè confirmat. Cur enim viros reprobos in exemplum adduceret Apostolus, cùm tanta esset copia iustorum? Deinde parũ horum exemplis mouerentur Hebræi, cùm scirẽt eos fuisse damnatos, ac putare possent parũ apud Deum valere fidem illam, quam tot laudibus efferébat Apostolus, quandoquidem illi ipsi, qui ea maximè præstitisse iudicantur, æternã damnationem non effugissent. Nec argumentum illud mouere nos debet, quorundam ex his peccata referri in Scriptura, nec pœnitentiam legi. Fatemur eos peccasse. Rahab à nemine defenditur, Gedeonem defendit Lyranus in cap. 8. Iudicum, nos nunc quidem non defendimus. Iephthæ votum temerariũ, & filiæ immolationem reprehendimus: Samsonem ingressum ad meretricem nõ probamus: sed hos omnes autore Apostolo pœnituisse male factorũ dicimus. De pœnitẽtia Rahab nihil necesse est dicere, cùm legamus Iaco. 2. *Similiter autem & Rahab nonne ex operibus iustificata est; suscipiens nuncios & alia via eijciens?* Gedeonem legimus continuisse filios Israël in veri Dei cultu. Iudic. 8. *Postquam autem mortuus est Gedeon, auersi sunt filij Israel, & fornicati sunt in Balaalim.* Ex quo sequitur eum pœnituisse, fecisse Ephod. *Ad Argum.* 88

Sed illud, quod paulò ante scriptum est, planè confirmat quod dicimus: *Mortuusque est Gedeon filius Ioas in senectute bona, &c.* quod nunq̃ in scriptura legitur, nisi de sanctis viris, imò nec senem vllũ obijsse dicere solet, nisi qui sanctus sit. Hieronymus in illud Isai. 38: *Ego dixi in dimidio dierum meorum: vadam ad portas inferi:* Sancti implent dies suos, qualis fuit Abraham, qui mortuus est plenus dierum in senectute bona. Peccatores verò, & impij in dimidio dierum suorum moriuntur, &c. Gregor. 35. Moral. capit. 24. in alijs, capit. 15. in illud Iob. 42.

Et mortuus est senex, & plenus dierum. In scriptura sacra non facilè plenus dierùm ponitur, nisi is, cuius per eandem scripturã vita laudatur, &c. De Abraham ita dictum est, Gen.15. *Tu autem ibis ad patres tuos in pace, sepultus in senectute bona.* Et ca.25. *Et deficiens mortuus est in senectute bona prouectæque ætatis, & plenus dierum.* Et de Dauide.1.Par.vlti. *Et mortuus est in senectute bona, plenus dierum. &c.* De Isaac. Gen.35. *Et appositus est populo suo senex, & plenus dierum.* 2.Paralipom.24. *senuit autem Ioiada plenus dierum, & mortuus est, & cæt.* Et de bonis dictum est Psalm. 72. *Ideo conuertetur populus meus hic, & dies pleni inuenientur in eis.* De malis Psalm.54. *Viri sanguinum, & dolosi, non dimidiabunt dies suos.*

Iephthe autem etsi temerarium votum fecit, & quod soluere nõ debuit: nõ fuit tamen impius, cùm soluit: neque enim crudelis, aut impius esse voluit, sed religione se obstringi putauit ad soluendũ, & tanti fecit religionem, tantumque nefas putauit non facere, quod vouerat, vt inuitus licet ac gemens, & contra naturalem amorem nitens, non dubitauerit vnicam filiam occidere. Quod
89 scripturæ verba indicant Iudic.11. *Qua visa scidit vestimenta sua, & ait: Heu me filia mi, decepisti me, & ipsa decepta es: aperui enim os meum ad Dominum, & aliud facere non potero.* Quare licet factum probandum non sit, eius tamen animus pius & religiosus, & fortis ad Deum colendum fuit. Hieronymus in fine fere capit.8. in Ieremiam: Quod si Iephthe obtulit filiam suam virginem Deo, non sacrificium placuit; sed animus offerentis, &c. Nec peccasse tunc eum putandum est, ignorãtia enim inuincibili laborabat, & tantam esse voti religionem credebat, vt etiam filiam immolãdam putaret, & officia erga Deum, omnibus alijs officijs præponenda iudicaret. Atque illo tempore quo neq; huius

iusmodi res satis erant explicatæ, neq; propheta erat quem consuleret, ignorantia illa omninò inuincibilis videtur: præsertim cum non sit improbabile, quod affirmat Abulensis in capit.11. Iudic. quæst.48.ne summum quidem sacerdotem sciuisse hæc interpretari. Imò Augustinus lib.1.de Ciui. cap.21.ait: Et meritò quæritur, vtrum pro iussu Dei sit habendum quod Iephthe filiam, quæ patri occurrit, occidit, cùm se immolaturum Deo id vouisset, quod ei redeunti de prælio victori primitus occurrisset, &c. Et magis affirmare videtur, quam negare.

De Samsone difficilior quæstio est. Quia si tunc peccauit.cùm mortuus est, non potuit eum peccati pœnituisse. Sed ad hoc ita respondet Augustin. lib.1.de Ciuitate cap.21. Nec Samson aliter excusatur, quod seipsum cum hostibus ruina domus oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per illum miracula faciebat. Et cap.26. Quid enim si hoc fecerunt, non humanitus deceptæ, sed 90
diuinitus iussæ, sicut de Samsone aliud nobis fas non est credere, &c. Hoc etiam recentiores Doctores affirmant, vt Lyran. in idem c.16. Iudi. & Abulensis. qu.54. in idem caput. & Sotus libr.2.de Iustitia, & iure q.3.art.8. Quod benè explicat Lyranus, conuenisse Palæstinos in templum, vt idolis suis gratias agerent pro capto Samsone, & irrisionem Samsonis, irrisionem Dei Israël fuisse, eumque non cupiditate vindictæ suæ, sed honoris Dei, templum euertisse, Deum voluisse hoc fieri, qui ei miraculosè pristinam reddidit fortitudinē vt faceret. Hæc, & plura sunt apud Abulensem loco citato.

Qui per fidem deuicerunt regna.] Sicut Iosue, & filij Israël, qui reges terræ Chanaan occiderunt, & eorum regna possederunt.

Operari iustitiam. *Operati sunt iustitiam.*] Operari iustitiam dupliciter dicitur. Nam & qui se sanctis operibus exercet, dicitur operari iustitiam, & qui vnicuique reddit, quod suum est: quia iustitia nunc omnes virtutes complectitur, & idem est quod sanctitas, nunc peculiaris virtus est. Ita de illis hoc intelligi potest, qui iniuriam suorum vlti sunt, & aduersus hostes, vim suis inferentes pugnauerunt, vt interpretatur Theophylactus, vt de Gedeone, Samsone. Sed ego libentius hoc ad eos referrem, qui per fidem deuicerunt regna, id est, ad eos, qui ex AEgypto egressi Chananæos suis sedibus expulerunt, quos ita puniri iustitia Dei exigebat. Libẽtius, inquam, hoc ad eos referrem, quoniam de illis loqui cępit, & ad illos maximè pertinent sequẽtia: *Adepti sunt*
91 *repromissiones.* Potest etiam intelligi de illis, qui in omni genere virtutum laborarunt; quod placuit Theodoreto. Nec desunt qui *Iustitiam* misericordiam, & humanitatem interpretentur, vt Chrysostomus, & OEcumenius.

Mihi, quamuis nihil horũ displicet, illud placet maximè, vt *Iustitiam* sanctitatem interpretemur, & sit sensus, *Operati sunt iustitiam,* egregia sancti opera ediderunt, video enim ita loqui plerumque scripturam, vt Eccl. 14. *Ante obitum tuum operare iustitiam, quoniam non est apud inferos inuenire cibum,* & cap. 20. *Qui operatur terram suam, inaltabit aceruum frugum, & qui operatur iustitiam, ipse exaltabitur.* Ezech. 18. *In iustitia sua, quam operatus est, viuet.*

Huius contrarium est operari iniquitatẽ, quod ad omnia vitia pertinet, vt Psal. 5. *Odisti omnes, qui operantur iniquitatem.* Et Psalm. 6. *discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem.* Iob. 31. *Nunquid non proditio est iniquo, & alienatio operantibus iniustitiam.* Hoc dicit, quia dicere cœperat. *Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine.* Hoc autem de Moyse, & Aa-

& Aarone, & Iosue,& Caleb,& de alijs iustis,qui ingressi sunt terram promissionis dictum est: at non de his tantum, sed etiam de multis alijs: nam & sequentia verba, *Adepti sunt repromissiones*, etsi ad illos valde pertinent,pertinent etiã ad iustos posterioris ætatis.

Adepti sunt repromissiones.] Hoc Chrysostomus,& Theophylactus de Dauide dictũ putant, cui Deus dedit,quod promiserat de filio sibi in regno, successuro. Sed cur hoc non etiã ad alios referamus? Theodoretus refert ad Abraham,Isaac, & Iacob, quibus promissum erat,in semine eorum benedicendas omnes gentes: & ad Dauidem, cui etiam Christus promissus erat. 92

Mihi non videtur loqui de ijs, qui post multos annos adepti sunt repromissiones: sed de illis, qui viui acceperunt,& viderunt,quod sibi promissum erat:mortui enim non ita propriè dicuntur promissiones adipisci.Tales fuerunt Iosue & Caleb, & cæteri,qui cum ijs ingressi sunt in terrã promissam,& Abrahã, cui promissus est hæres Isaac,Dauid,cui Dominus dixit:*De fructu ventris tui,ponã super sedem tuam*, quod vidit viuens in Salomone, & denique multi alij, quibus Deus aut libertatem populi sui,aut filios,aut insignes victorias, aut id genus alia pollicitus est.

Ex quibus satis intelligitur minimè pugnare cum his quod in hoc eodem capite dixerat: *Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes, & salutantes*:aut quod in eiusdem fine ait: *Et hi omnes testimonio fidei probati,non acceperunt repromissionẽ*: quoniam cum dicit, *Adepti sunt repromissiones*: de peculiaribus promissionibus loquitur, quæ illis viris factæ fuêre, ac præstitæ in hac vita: Cùm autẽ negat eos accepisse repromissiones loquitur de vltimis, & maximis, quæ per 93

Christum in futura vita præstandæ sunt, id est, de vltima consummatione quæ continget in beatitudine corporis, & animæ.

Quamobrem sicut *repromißiones* ante vocauerat quòd omnia bona complecterētur, ita posteà, *repromißionem* appellat: *Non acceperunt repromißionem,* quod hæc egregia & eximia sit inter omnes promissiones. Idcircò, cum nunc ait: *Adepti sunt repromißiones,* nullus in Græco articulus est: cum verò de vltima promissione loquitur in illis duob. locis eiusdem capitis articulus additus est.

Obturauerunt ora leonum.] Quæ de sanctis dicit, non in quemuis ex sanctis conueniunt, sed in omnes: non enim singuli vicerunt regna, adepti sunt repromissiones, obturauerunt ora leonum, sed alij hoc, alij illud fecerunt & omnia de toto sanctorum cętu rectè dicuntur. Ora leonum obturantur cum à præda, & laceratione cohibentur quod contigit Samsoni Iud.14. Dauidi.1.Reg.17. Danieli cap.6.

Extinxerunt impetum ignis.] Impetum vertit, quod
94 est in Græco δύναμιν, id est, vim, siue virtutem. Quod Azariæ, & socijs eius Babylone contigit Daniel.3. Non extinxerunt ignem, ardebat enim, & vrere omnia poterat: Sed extinxerunt eius vim & impetum, quod fuit mirabilius, cum enim arderet, & tantus esset, vrere ipsos non potuit.

Effugauerunt aciem gladij.] Textus Græcus ad verbũ sonat. *Fugerunt ora gladij.* *Os* enim *gladij*, dicitur eius *acies*, qua veluti comedit, & cõsumit corpora. Nõnulli ex Latinis, vt S.Thomas, & Lyran. propriè accipiunt verbum, Effugauerunt, interpretãturque: Effugauerunt aciem hostis cum gladijs acutis, vt ait. S.Thom. aut, vt ait Lyranus: Effugauerunt aciẽ hostium habentium gladios acutos. Sed si aciem pro exercitu accipiunt, vt cùm dicitur,

Haud

Haud aliter Troianæ acies, aciesque Latinæ 10. *Æneid.*
Concurrunt, duplex erit in hac interpretatiõe peccatum. Primum, quod *acies*, in hoc loco, non hominũ est, sed gladij, quo secat, vt diximus. Deinde quod contra proprietatem Græci verbi, & contra veterum Græcorum interpretationem, idest Chrysost. Theophylacti, OEcumen. Theodoreti exponunt *Effugauerunt*. in fugam verterũt, cum exponendum sit, *Effugerunt*.

Hoc Græci ad Eliam referunt, qui fugit gladiũ Iezabelis, & ad Dauidẽ, qui fugit gladiũ Saulis, & 95
ad multos referri põt, qui fide in bellis seruati sũt vt ad Iosue, & Caleb, & ad multos ex eorũ exercitu, & Dauidẽ, q fide fugit gladiũ Goliat, &c. Quare manifestũ est, aut nostrũ interpretem accepisse, *Effugauerunt*, pro effugerunt, vt cum *expugnare* accepit pro impugnare, vt cũ dixit Gal. I. *Quoniam suprà modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illã*: aut certè vitiatos esse codices, & positum esse *Effugauerunt* pro effugerunt. Cumq; verbum φεύγω, tãtum significet, *fugio*, nec sit apud Græcos vlla occasio errandi, quæ est apud Latinos in verbis, *fugio*, & *fugo*, non est dubium mendum esse in codicibus Latinis hoc in loco, non in Græcis.

Testatur hoc Syriaca translatio, quæ habet: *Et erepti sunt ab acie gladij*, & nõnulli Latini codices tam typis excussi quam manu scripti, in quib. legitur, aut corrigitur, *Effugerunt*. Causa erroris duplex fuit prima verborum similitudo, nam cùm interpres vertisset, *Effugerunt*, paulatim legi cœpit *Effugarunt* vt reperi in codice manuscripto, dein *Effugauerunt*. Altera est, quod Apostolus laudat res gestas patrũ veteris testamenti, & præclariùs videbatur *Fugare*, quàm *Fugere*.

Conualuerunt de infirmitate.] Textus Græcus ita po- 96
test verti, Conualuerunt ab infirmitate, hoc est,

cum infirmi aliquãdo fuissent,& parum virib.valerẽt,robusti effecti sunt,ita vt ab infirmitate sit, post infirmitatem.Ita Chrysostom. & Theophyl. & Theodoretus interpretati sunt,qui de illis hoc intelligunt,qui fuerunt captiui Babylone, & vsq; adeò inualidi erant,vt mortui quodammodo, & res eorum omninò desperatæ viderentur. Qui tamen egressi sunt,& paulatim viribus,ac potentia creuerũt. Et possunt verba nostræ trãslationis eodem modo exponi, satisque hic sensus germanus est.Infirmitates enim dicũtur in scriptura,& præsertim apud Paulum,labores,& calamitates, vt 1. Cor.12.*Pro me autem nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.*Et mox:*Nam virtus in infirmitate perficitur. Libẽter igitur gloriabor in infirmitatib. meis, vt inhabitet in me virtus Christi.* Infirmitates aũt quæ sint, docet: *Propter quod placeo mihi in infirmitatibus,in contumelijs, in necessitatibus,in persecutionibus,in angustijs pro Christo. Cum enim infirmor,tunc potens sum.*

Sed satis etiam germanè exponemus, salutem receperunt,cum morbis afflictarentur, & morti proximi essent,vt Ezechias Rex.4.Reg.20. Vtroq; modo intellexit OEcumenius, & Theophyl. qui afferunt exemplum Ezechiæ. Tobias etiam, cùm cœcus esset,visum recepit. Iob.11. Iob conualuit, & multi alij. Dormiebat ergo, & somniabat Erasmus,cùm dixit:Ne quis somniet eos reualuisse à morbo.

97 *Fortes facti sunt in bello.*]Hoc Iosue,& suis, & Dauidi,& multis alijs contigit.

Castra verterunt exterorum.]Disiecerunt castra hostium,& eos in fugam verterunt,vt Dauid Palæstinos.1.Reg.17.& multi alij duces.Pro verterunt est ἔκλιναν, *Inclinauerunt*, quomodo acies inclinata dicitur,cum in fugam verti incipit, vt in eo quod Cicero refert in Tusculanis:

Post-

Poſtquam fortuna Hectoris——Noſtram aciem inclinatam. Sed quod in Græco eſt παρεμβολάς, Eraſmus interpretatur incurſiones, ſiue impreſsiones, vertitque: *Incurſiones auerterunt exterorum,* in quo vim Græci verbi parũ calluiſſe videtur, verbum enim παρεμβάλλω, quod apud Lxx. Interpretes valde vſitatũ eſt, ſignificat caſtrametari apud eos etiam, qui emendatiſsime loquuntur, hoc eſt, locare caſtra, & tentoria collocare ordinibus diſtincta, atque inter ſe paribus ſpatijs, congruentique ſitu reſpondentia.

Hoc verbum eſt apud Lxx, vbi interpres vertit *Caſtrametari,* vt Num. 9. *Et in loco vbi ſtetiſſet nubes, ibi caſtra metabantur.* Apud Hebræos eſt verbum חנה quod idem ſignificat, vnde *Manahaim* dictus eſt locus Geneſi. 32. *Caſtra Dei ſunt hæc. Et appellauit nomen loci illius Mahanaim,* id eſt, caſtra. Et poſtea vertit *figere tabernaculum* cùm ait: *Et ad imperium illius figebant tabernaculum.* Paulo poſt, *erigere tentoria: Ad imperium Domini erigebãt tentoria.* In Græco, & in Hebræo ſemper idem verbum eſt. Quod etiam videre licet, ſæpè capitul. 21. eiuſdem libri, & alijs in locis. Inde παρεμβολὴ, ſignificat caſtra, & caſtrorum collocationem. Ita Geneſi. 32. vbi habemus: *Caſtra Dei ſunt hæc, & appellauit nomen loci illius Mahanaim,* Lxx 98
vſi ſimul prædicto nomine. Et prius vbi nos habemus iuxta Hebræum: *Fueruntque ei obuiam Angeli Dei.* Lxx verterũt, εἶδε παρεμβολὴν θεοῦ παρεμβεβληκυῖαν, vidit caſtra Dei collocata.

Ex quo cernitur multò melius vim Græci verbi intellexiſſe noſtrum interpretem, quam Eraſmum. Et Sanctes Pagninus rectè vertit: *Caſtra inclinarunt exterorum.* Ex his locus optimus intelligitur Pſal. 33. *Immittet Angelus Domini in circuitu timentium* *Pſal. 33.*
eum, & eripiet eos. Vbi pro *Immittet,* eſt παρεμβαλεῖ,

 id eſt,

id eſt, *Caſtra collocabit*, aut (vt eſt in editione Complutenſi & regia) *Caſtrametabitur*. In Hebræo חֹנֶה, id eſt, *Caſtra collocans*, quod Hieronymus vertit: *Circundat*. Quare, cùm dicit, *Immittet*, ſubauditur, præſidium ſuum, quo ſcilicet, eos muniat, & cingat, quaſi circumpoſitis caſtris. Ita locuti ſunt Lxx.1.Regum.23. nam ad verbum ita vertemus. *Et Saul, & viri eius caſtra poſuerunt ſuper Dauid, & ſuper viros eius, vt caperent eos*. Pro quo in noſtra translatione legimus. *Itaq; Saul & viri eius in modum coronæ cingebant Dauid, et viros eius, vt caperẽt eos*. Quod ergo ait. *Immittet in circuitu*, nihil eſt aliud, quàm ſi diceret: In modum coronæ cinget.

99 *Acceperunt mulieres de reſurrectione mortuos ſuos.*] vt vidua Sareptana recepit filium ab Elia reſuſcitatũ 3. Reg. 17. Sunamitis verò ab Eliſeo 4. Reg. 4. ſed cur dicit de reſurrectione, cum dicẽdum potius videretur, acceperunt de morte mortuos ſuos, aut, Acceperunt per reſurrectionem? inſolens enim hæc locutio videtur: Acceperunt mortuos ſuos de reſurrectione. Ita dictum videtur, ac ſi diceretur, à reſurrectione, aut de manu reſurrectionis, aut penes reſurrectionem iam conſtitutos. Tale eſt illud Apo. 5. *Et accepit de dextera ſedentis in throno librum*. Et cap. 10. *Accipe librum apertũ de manu Angeli*. Interlinearis interpretatur: de reſurrectione venientes.

Alij autẽ diſtenti ſunt.] In Græco ad verbũ eſt Tympanizati ſunt, quod eſt, inſtar tympanorum extenſi ſunt. Pelles enim, ex quibus fiunt tympana, multum extenduntur. Loquitur de illis, qui propter fidem, & legẽ Dei cruciati ſunt à tyrannis vt Machabæi. Quidam autem (vt inquit Theophylactus. τυμπανίζεσθε, pro *Fuſtibus verberari*, acceperũt) Nec malè, tympana enim fuſtib. pulſantur. Chryſoſtomus, & Theophylactus interpretantur, decollati ſunt, quod vnde acceptum ſit, neſcio.

Scien-

Sciendum igitur tympanum tormenti genus eſ- 100
ſe, quo homines diſtendebantur, & plagis multis *Tympanum*
feriebantur inſtar tympanorum. Hoc manifeſte *& tympani*
intelligitur ex.2.Mach.cap.6.vbi pro eo,quod nos *zari.*
habemus: *Voluntariè præibat ad ſuppliciū*,in Græco eſt, voluntariè præibat ἐπὶ τὸ τύμπανον, *His dictis confeſtim ad ſupplicium trahebatur.* In Græco eſt: His dictis confeſtim ad tympanum venit. Supplicium autem quale ſit,indicauit paulò poſt: *Sed cum plagis perimeretur, ingemuit, & dixit*,&c.

Ioſephus paulo apertius, qui in libro de Machabæis de eodem ait, Armatorum, qui circunſtabāt, manibus trahitur ad pœnam; nudatur, ſuſpenditur, flagellatur. Quo ex vtroque latere ictus impios perferēte,&c. verum vbi interpres vertit, ſuſpenditur, In Græco eſt περιαγκωνίσαντες, quod quidem interpretantur, Manus poſt terga vincientes.Ego potius verterē: cubita curuātes illis,quæ dicūtur,ἀγκῶνες,vt toto corpore diſtēto brachia, ſiue poſt terga,ſiue ad latera, curuarētur. Simile autē fuiſſe & ſeptē fratrum ſuppliciū, intelligi videtur ex eo,quod initio cap.7.legimus: contigit autem ſeptem fratres vnà cum matre ſua apprehenſos, compelli à Rege edere contra fas carnes procinas,flagris,&taureis cruciatos.Huius tormenti meminit Græcum Epigramma Lucillij in li.2.Græcorum Epig.ca.8.quod ſic vertemus:Digni ſunt omnes nanciſci idem tympanum, quāuis eo loco Lucillius habeat τύπανον, quoniā vtraque voce idem ſignificatur, inde τυμπανίζεσθε,ſiue tympanizari: Suidas interpretatur fuſtibus percuti, decoriari, ſuſpendi.

Non ſuſcipientes redemptionem.] Nolentes ab illis 101
ſupplicijs liberari,quæ facile vitare poſsēt,ſi obedire vellent tyrānis,ſicut dixit Eleazarus. 2. Mach. 6.Manifeſte tu ſcis,quia cū à morte poſsē liberari,

duros

duros corporis sustineo dolores. Hoc addidit, ne putarēt Hebræi sanctos hęc inuitos pertulisse, sed tantam fuisse fidei vim, vt volūtarie se tot cruciatibus offerrent.

Vt meliorem inuenirent resurrectionem.] Chrysostomus exponit meliorem resurrectionem, quàm illi inuenerant, qui ad hanc vitam resuscitabantur, de quibus dixerat: *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.* Ita etiam Theophylactus, sed addunt ipse, & Oecumenius, vt meliorem resurrectionē posteà inuenirent, quàm alij mortales: omnes enim homines resurgent, sed non omnes ad vitam beatam. Licet etiam & ad iustos comparationem referre, vt sit sensus: vt gloriosiores resurgerent, quàm cęteri iusti. Ita quoque rectißimè intelligemus: vt inuenirent resurrectionem meliorem vita illa, quā tunc amittebant, ac si dicat: Noluerunt tunc viuere, cùm possent, vt per illam mortem, vitam inuenirent in resurrectione iustorum multò illa præstantiorem, quam tunc pro Deo amittebant.

102 *Alij vero ludibria & verbera experti.*] Non pendēt hæc verba quasi cum sequentibus coniungenda, *Lapidati sunt, secti sunt,* &c. vt ijdem intelligantur ludibria, & verbera prius experti, postea lapidati, & secti. Plenum enim sensum habent in Græco, in hūc modū: Alij vero ludibriorum & verberum experientiam ceperunt, id est, ludibria & verbera experti sunt. Syriacus: *Alij vero ludibrijs, & verberibus se exposuerunt: alij in vincula & carceres traditi sunt, Alij lapidibus obruti, alij dissecti,* &c. ludibria, vt. 2. Mach. 6. *Duæ enim mulieres delatæ sunt natos suos circuncidisse, quas infantibus ad vbera suspensis cum publice per ciuitatem circumduxissent, per muros præcipitauerunt.* de Ieremia etiam legimus Ierem. 37. *Quamobrem irati principes contra Ieremiam, cæsum eum miserunt in carcerem.* Et paulo

paulo poſt: *Itaque ingreſſus eſt Ieremias in domum laci, & in ergaſtulum: & ſedit ibi Ieremias diebus multis.* Et.3. Reg. vltimo, Michæas propheta alapa percuſſus, & in carcerem miſſus eſt. Ioſeph etiam diu in carcere fuit Gen. 39. Et Samſon effoſsis oculis ludibrio fuit Palæſtinis Iud. 16. & multi in perſecutione Antiochi, & aliorum tyrannorum, hæc paſſi ſunt, quæ recẽſet Apoſtolus, adeò vt triduo quadraginta mille vincti ſcribantur. 2. Mach. 5. nec pauciores venũdati. Et de prophetis ait Dominus Luc. 20. *Et addidit alterum ſeruum mittere. Illi autem hunc quoque cædentes, & afficientes contumelia, dimiſerunt inanem.*

Lapidati ſunt.] Vt Naboth Iezraelites. 3. Reg. 21. & prophetæ de quibus ait dominus Mat. 21. *Et agricolæ apprehenſis ſeruis eius, alium ceciderunt, alium occiderunt, alium verò lapidauerunt*, id eſt, alios, & addit: *Iterum miſit alios ſeruos plures prioribus, & fecerunt illis ſimiliter.* Et Mat. 23. *Ieruſalem Ieruſalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te miſsi ſunt.* Et Zacharias ſacerdos lapidatus eſt. 2. Par. 24. 103

Secti ſunt.] Plerique hoc ad Iſaiam referunt, nec vllum alium ſectum fuiſſe dicunt. Sanct. Thomas addidit etiam pluralem hic pro ſingulari poſitũ eſſe, quod & Hieronymus ſenſit: in illud Matt. 26. *videntes autem diſcipuli indignati ſunt:* Et quidem quod de Iſaia dicunt traditio eſt veterum Hebræorum, eum ſerra ſectum fuiſſe à Manaſſe rege Iudæorũ: quam probat Hieronymus lib. 15. in Iſaiam in vltimis verbis, & in argumento eiuſdem prophetæ, & in Matt. cap. 26. vbi legit, *ſerrati ſunt.* Idem in eius vita ſcripſit Epiphanius. Sed dicitur hoc etiam de alijs, quibus membra in ſupplicijs amputata ſunt, vt de ſeptem fratribus legimus. 2. Mach. 7. neque enim vox ἐπρίσθησαν, magis ſignificat ſerrati ſunt, quàm ſecti ſunt, quouis modo ſecentur, vt vel

vel ex eo constat, quod est in Dani. 13. Manet enim Angelus Dei gladium habens vt secet te medium. Vbi est illa vox Græcorũ. Et Suidas interpretatur. Πρίεται χίζεται.

Tentati sunt.] Hæc verba Erasmus addita ab aliquo putat, neque enim inueniri apud Chrysostomũ, neque apud Theophylactum, & dilutiora esse vtrisque quibus miscentur hæc. Nam cùm dixe-
104 rit, *secti sunt*, & postea: *In occisione gladij mortui sunt*, cur id, quod multò minus erat, inter hæc collocaret. At ego in Græco Chrysostomo etiam inuenio inter verba Pauli hęc, *tentati sunt*, licet ab eo, & Theophylacto non fuerint exposita, quòd viderentur fortasse apertiora quàm vt expositione egerent. Theodoretus verò, & Oecumenius & posuerunt hæc verba, & interpretati sunt. Theodoretus quidem ait: Tentati sunt, vt Abraham, & Iacob, vbi Iob legendum arbitror potius quam Iacob. Oecumenius: Tentati sunt, vt Iob. Sed & Hieronymus ea legit in capit. 26. Matt. circa principium.

Quæ ne dilutiora (vt Erasmus ait) videantur illis, inter quæ interiecta sunt, possunt de illis intelligi, qui longis & grauissimis calamitatib tentati, fide tandẽ victores euaserũt, vt Iob, & prophetæ. Qui vel, in captiuitate ab hostib. vél in patria à suis vehemẽtius afflicti sunt: quod enim in his defuit acerbitati doloris, mora longi temporis compensatur. Ita etiam, ac fortasse melius: *Tentati sunt* exquisitis tormẽtorum generibus, & minis, vt à fide, & à lege recederent, sed tentati tantum sunt, non etiam victi: talis erat illa tentatio, de qua Sap. 2. *Contumelia, & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius & probemus patentiam illius.*

In occisione gladij mortui sunt.] Hoc est, cæde gladio facta perierunt. Hæc possunt præcedentibus adiun-

adiungi in hunc ſenſum. Tãtati ſunt, & omni tormentorum genere appetiti, at nõ victi, ſed tormẽtis ſuperatis, gladio tãdem extincti ſunt. Quod de multis martyribus memoriæ proditũ eſt. Sed ſepa- 105
rata etiam rectè intelligũtur de prophetis ſanctis, quos impij Iudæi occiderunt; de quibus ait dominus Matt. 23. *Et dicitis: ſi fuiſſemus in diebus patrũ noſtrorum, non eſſemus ſocij eorum in ſanguine prophetarum. Itaque teſtimonio eſtis vobiſmetipſis, quia filij eſtis eorũ, qui prophetas occiderunt.* Et Stephanus Acto. 7. *Quem prophetarum non ſunt perſecuti patres veſtri? Et occiderunt eos, qui prænũciabant de aduentu iuſti.* Hoc in fine poſuit, quia multo plures alijs fuerunt, adeò vt. 2. Mach. 5. legamus: *Fiebant ergo cædes iuuenum, ac ſeniorum, & mulierum, & natorum exterminia, virginumq́;, & paruulorum neces. Erãt autem toto triduo octoginta millia interfecti.* Et cap. 6. Exijt decretum, vt Iudæi, qui ritus gẽtium ſequi nollẽt, interficerentur.

Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis.] Quoniam μῆλον, ouis eſt Græcis, μηλωτή, ſiue melota, ouis exuuium ſignificat, id eſt, pellem cum lana. Ex his pellibus, & ex caprinis veſtes faciebant, qui extra vrbes, & oppida verſabãtur. Philo initio libelli de victimis hæc ſcripſit: Ex caprarum pilis, ac tergoribus contextis, cõſutiſq; fiũt penulæ viatoriæ velaminaque militibus & alijs, quos neceſſitas aliqua cogit extra vrbes ſub dio degere, &c. Ita de Elia legimus. 4. Reg. 1. vir piloſus, & zona pellicea accinctus renibus. Et de Iohanne Matth. 3. Ipſe autem Iohannes habebat veſtimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos ſuos. Conuenit autẽ hoc bene prophetis, quos 106
dicit circuiſſe: cum enim hoc dicit, indicat (vt ait Theophyl) eos perſecutionẽ paſſos fuiſſe, & loca mutaſſe, quia in vno ſalui conſiſtere nõ poterant. Ita circuiuit Elias, irã Iezabelis declinãs. 3. Reg. 19.

Theo-

Theodoretus: Ita Elias ille magnus, ita Helisæus illius gratiæ hæres, ita plurimi prophetæ, qui ne domos quidem habebant, sed ligna excindentes, sibi tuguria, casasúe construebant, &c. Hoc multis prophetis cõtigisse, cùm eos impius populus persequebatur, credibile est, multis etiam in persecutione Antiochi, de quibus statim dicemus.

Egentes.] Egentes, vt Elias, qui à coruo, & postea à muliere pastus est. 3. Reg. 17. & Dauid, cui cibus sibi suisque deerat 1. Reg. 21. & 25. Et illi qui in desertum fugerunt in persecutione Antiochi. 1. Mach. 1. & 2.

Angustiati. θλιβόμενοι, Multis doloribus, & solitudinibus cruciati, vt Elias cùm fugiebat Iezabelem, Dauid cum fugiebat Saulum, Matthatias, & filij eius, & alij iusti in persecutione Antiochi. 1. Mach. 2. Hoc verbum solet interpres vertere *tribulari*, vt. 2. Corinth. 1. *Siue autem tribulemur pro vestra exhortatione & salute.* Et cap. 4. *In omnibus tribulationem patimur*, &c.

Afflicti. κακουχούμενοι, *male habiti, male* ab alijs *tractati*, sicut Elias à Iezabele. Quod hic vertit, *afflicti*, capitul. 13. vertit *laborantes: mementote vinctorum, tamquam simul vincti, & laborãtium, tamquam & ipsi in corpore morantes.*

107 *Quibus dignus non erat mundus.*] Theophylactus: Non potestis dicere, inquit, quod peccatores cùm essent, hęc sunt passi: verùm tales fuerunt, vt & ipso mundo honoratiores, & præstantiores essent, &c. Hæc verba possumus ita simpliciter interpretari, Affligebantur, vt malefici solent: cum tamen tanti essent, vt mũdus eos habere non mereretur. Sed aliter etiam, meliusque, idem dicemus. Dignũ aliqua re dicitur, quod æqualis cum illa pretij est, vt Gen. 23. *Intercedite pro me apud Ephron filium Seor, vt det mihi speluncam duplicem, quam habet in extrema parte agri*

agri sui: pecunia digna tradat eam mihi. Quod latius confirmauimus in capitulo.6.Michææ.nu. 191. Est ergo sensus, vniuersi homines reliqui, non erant æqualis pretij cum his. Theophylactus, si vniuersam, inquit mundi structuram cùm hominibus, qui in eo sunt, opponas hisce, nón inuenies tamen, quód illis dignitate respondeat, &c.

In solitudinibus errantes, & in montibus, & speluncis, & in cauernis terræ.] 1. Mach. 1. *Et effugauerunt populum Israël in abditis & in absconditis fugitiuorum locis.* Et cap. 2. *Et fugit ipse, & filij eius in montes, & reliquerunt quæcumque habebant in ciuitate.* 2. Mach. 6. *Alij verò ad proximas coeuntes speluncas, & latenter sabbati diem celebrantes.* De Dauide legimus 1.Reg.22. fugisse eum & latuisse in spelunca Odollam; & in aliam speluncã cap. 24. in montem solitudinis Ziph. cap.23. Et in desertum Engaddi, cap.24. Et Elias.3. Reg. 19. fugiens Iezabelem, venit in mõtem Oreb & mansit in spelunca &c. 3. Reg. 18. *Nunquid non indicatum est tibi Domino meo, quid fecerim cũ interficeret Iezabel prophetas Domini, quod absconderim de prophetis Domini centum viros, quinquagenos, & quinquagenos, in speluncis, & pauerim eos pane & aqua?* Spelũcas Græce σπήλαια, vocat, quæ in petris exesis sũt: cauernas verò ὀπὰς, quæ sunt terræ foramina.

Et hi omnes testimonio fidei probati.] &c. Etiãsi magnam fidem habuerint, & sancti fuerint, nondum assecuti sunt consummatam corporis, & animæ beatitudinem. Hoc exposuimus. n.92.& 93.

Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur. In Græco est, de nobis περὶ ἡμῶν, sed sensus est idem, Deo nostrum honorem quærente, præsertim cùm rectè etiam verti possit, *Pro nobis.* Chrysostomus: De nobis inquit, melius aliquid prouidit Deus. Ne aliquid, præ nobis pl habere viderentur, si primi ante nos coronarentur,

tur, vnum definiuit tempus omnium coronarũ, & qui ante tantos vicit annos, tecũ accipiet coronã. Ex mox: præuenerunt nos in certaminibus, sed nõ præueniunt in coronis. Non iniuriam illis intulit, sed nos honorauit, nã & ipsi fratres nos libenter expectãt. Si enim corpus vnum omnes sumus, maior ex hoc efficitur corpori iucũditas, cũ simul, & communiter coronatur, & non per partes, &c.

109 Multum hinc confirmari videtur quorumdam veterum opinio, quæ iam error, aut etiam hæresis est, existimantium animas sanctorum non videre clare Deum ante diem iudicij. Si enim repromissionem non acceperunt, vt nobiscum eam accipiant, & repromissio est cælestis beatitudo vt sæpe diximus, ergo nondum beati sunt. Adiuuat hanc hæresim, Chrysostomi interpretatio, eos nõdum accepisse mercedem, aut coronam, consentientibus Theophylacto, Theodoreto, Oecumenio. Eũdem locum pro se affert Bernardus in sermone. 4. in festo omnium sanctorum. Sed præcipuè nititur illis verbis Apoc. 6. *Vidi sub altari Dei animas interfectorum.* De illorum errore nũc quidẽ agendũ non est, quem cõstat ab Ecclesia fuisse damnatum in extrauagãti Benedicti. XI. cuius initium est: Benedictus Deus, & eam refert integrã Castrus lib. 3. contra hæreses verb. Beatitudo, hæresi. 6. vbi de hac re disputat. Sed multò copiosius pater Robertus Bellarminus Societatis nostræ in primo tomo suarum controuersiarum, controuersiã septima, in sex prioribus libri primi capitibus.

Et quidẽ, quod ad locum Apocalypsis attinet, ostendimus satis in eiusdem libri comment. ca. 6. n. 30. & sequentibus, nullo modo id ex eo colligi

110 Nunc quidẽ in hoc Pauli ostẽdendum est. Latinorum patrũ in hunc locum concors sentẽtia est, eũ vel de animæ solius beatitudine intelligi debere,

vel

vel de beatitudine animæ simul cum corpore. Si priori modo intelligatur, cõfert patres veteris testamenti cum iustis noui, atq; illos ait non accepisse consummationem, id est, beatitudinem animæ ante nos, qui scilicet sumus in nouo testamẽto. Quod rectè conuenit Paulo, & reliquis Apostolis, qui initio noui testamenti floruerunt.

Altera expositio est, consummationem dici integram corporis, & animæ beatitudinem, quã illi non accipient ante nos, id est, ante diẽ iudicij, quo omnes resurgemus. Hoc verbis ipsis confirmatur, non enim dixit: ne sine nobis remunerarẽtur, aut, Ne sine nobis mercedem, coronam ve acciperent, vt Chrysostomus, & Græci loquuntur, sed. *Vt non sine nobis consummarentur.* Non enim consummantur sancti, beatitudinem animę habentes, dum ea, quę corporis est, carent.

In hæc, quæ quasi certa, & indubitata statuũtur nonnulla obijci possunt, quæ non parum firma, & valida videntur. Nam si priori modo expo- III nas, facilè dicemus, id quod causa non est, reddi vt causam, quod elenchorum vitium est. Etenim patres veteris testamẽti, non ideo nõ acceperũt beatitudinẽ animæ, quia Deus honoris nostri rationẽ haberi voluit, vt ante nos coronas non acciperẽt: sed quia beati esse nullo modo poterant, cum nõdum pretium solutũ & cœlũ apertum esset. Quare etiamsi Deus nihil pro nobis melius prouidisset, illi beatitudinem non fuissent assecuti ante mortem Christi. Deinde quid nos minus haberemus, si illi ante nos beatitudinem animæ accepissent? sicut enim nunc non minus nos habemus quàm illi, qui initio Euangelicæ prædicationis vixerunt, quamuis illi iam diu beati sint, & nos nõdum simus: quia vt illi simul atque mortui sunt, si nihil habebant purgandum, Deum viderunt: ita

nos, cùm decesserimus, et pro peccatis satisfecerimus, beati erimus. Similiter nihil minus haberemus sanctis veteris testamenti, etiamsi ante nos Deum vidissent.

Idem & in posteriorem interpretationem obijci potest. Nam si illi post plurimos annos beatitudine corporũ donarentur, vt cùm Christus resurrexit, nihil minus illis haberẽt iusti noui testamẽti, qui eadẽ beatitudine similiter post multos annos donandi sunt, cùm dominus veniet ad iudicã-
112 dum. Prætereà non videtur cum Apostoli sensu cõgruere hæc interpretatio, qui *consummationem* vocat iustificationem, & beatitudinem animæ, vt sæpè in hac epistola vidimus, vt cap. 7. *Si ergo consummatio per sacerdotium leuiticum erat*, &c. Et postea *Nihil enim ad perfectũ adduxit lex* ἐτελείωσεν, Et cap. 10. *Eisdẽ ipsis hostijs quas offerunt indesinẽter, nunquã potest accedentes perfectos facere*. in Græco est τελειῶσαι, quod semper noster interpres vertit *consummare*. Quid sit autem cõsummare, aut perfectos facere, ostẽdit continuò: *Alioqui cessassent offerri, ideo quod nullam haberent vltra conscientiam peccati cultores semel mũdati*. Et postea: *Vna enim oblatione consummauit in æternũ sanctificatos*. Sed illud apertissimum Philip. 3. *Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim*: quod de beatitudine animæ dictum est, vt indicat quod sequitur *Sequor autem si comprehendam*, &c.

Tertio similiter hîc quod non est causa, reddi videtur vt causa. Nã sancti veteres non ideo nõ acceperũt gloriã corporis, quia Deus ꝓ nobis melius aliquid prouidit, sed quia, vt caput prius mortuũ est, deinde resurrexit, ita corpus totum prius mori oportet, vt totum resurgat, sicut responsum est martyribus Apocalyp. 6. vt requiescerent adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi

sunt,

sunt, sicut & illi. Quartò qui cum Christo resur- 113
rexerunt, sicut scriptum est Matt. 27. *Et multa corpora sanctorum, qui dormierant, resurrexerunt.* Multi ex veteribus senserunt ad vitam immortalem resurrexisse, vt Origenes in capit. 1. Epist. ad Rō. Epiphanius lib. 3. contra hæreses in hæresi Aerij, quæ est. 15. Ambrosius in Psal. 12. in vltimis verbis, & alij. Itaq; illi sine nobis consummati sunt. Quid ergo obstat, quo minus & patres sine nobis cōsummarentur.

Germanus sensus huius loci.

Respōdeo verum & germanum huius loci sensum esse, vt non sine nobis beatitudinis consummationem acciperent, quæ est gloria corporis: sicut interpretatur Augustinus Ep. 99. ad Euodium. Atque hoc ex Paulo ipso intelligitur, qui si rectè intelligatur, *consummationem hominis*, integram eius beatitudinem semper appellat, vt in hac Epistola. c. 2. *Decebat enim eum, per quē omnia,* &c. *qui multos filios in gloriam adduxerat, autorem salutis eorum per passiones consummare.* Hoc est, decebat, vt ipse etiam suæ humanitatis perfectionem, siue consummationē suā per passiones consequeretur, vt in eūdem locum ex sententia patrum ostēdimus. n. 45. Christus autem non est assecutus per passiones beatitudinem animæ, sed gloriam corporis. Et cap. 5. *Didicit ex ijs,* 114
quæ passus est, obedientiam, & consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ. id est, postquam per resurrectionem, & ascensionem glorificatus est, homines ad salutē adducit, quia post hāc glorificationem homines in eum præcipuè credere cęperunt, vt diximus in eumdem locum n. 18. & cap. 7. lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurisiurandi, qui post legem est, filium in æternum perfectum, id est, iam non infirmum aut moriturum, sed immortalitatis gloria coronatum.

Cōsummatio & consummari.

rum venio, & accipiam vos ad me ipsum, vt vbi sum ego, & vos sitis. Ita ipse ab æterno statuerat, vt exitus docuit. Si autem veteres patres gloria corporis donati fuissent ante nos, minus illis haberemus, quia gloria corporis careremus.

Quod si Deus statuisset singulis iustis continuo, cùm moriebatur, consummationem præstare beatitudinis, tolleretur iudicium vltimum generale, cuius sunt magnæ, & euidentes vtilitates. Voluit
117 ergo Deus bene nobis consulens, vt quoniam nos ante vltimũ eius aduentũ consummandi non eramus, illi etiã Dei visione fruentes expectarent, vt, quia omnes vnum corpus sumus, simul resurgamus, simul de omnib. iudicium fiat, simul corporum gloriam accipiamus.

Sed obijcitur, nihil nos minus haberemus, nam sicut illi post multos annos consummarentur in Christi resurrectione, ita nos post multos annos consummabimur in Christi aduentu. Respondetur, nos tũc minus habituros fuisse, quia patres nõ potuerant consummari ante passionem Christi, quia pretium non erat solutum: at nos continuo, cum beatitudine animæ gloriam corporis accipere debebam⁹, vt nihil minus illis haberemus, quia culpa generis humani non obstabat iustitiæ Dei, soluto iam pretio.

Tertio obijciebatur reddi vt causam, quod non est causa, quia veteres non consummantur ante nos, quia oportet prius mori totum corpus, non autẽ quia Deus melius aliquid de nobis prouidit.
118 Quod ita diluitur. Christum prius mori necesse erat, quàm resurgeret, quia non resurgit, nisi qui moritur. At in corpore eius non est eadem ratio. Cùm enim non sit corpus naturale, sed mysticum constans membris separatis, id est, diuersis hominibus, poterant quædam membra resuscitari alijs in mor-

in morte manentibus. In hoc ergo Deus nobis cōsuluit, vt cum illi resurgere possent sine nobis, vt membra corporis non naturalis, non resurgant ante nos, perinde, ac si essemus vnum corpus naturale.

Vltima obiectio, de ijs, qui Matth. 27. resuscitati dicuntur, infirma est, facilè enim negari potest, illos consummatos fuisse, sed resurrexisse, iterum morituros, quod magis placuit August. Epist. 99. ad Euodium, & Thomæ 3. par. q. 53. art. 3. ad. 2. & alijs. Et quamuis diceremus eos resurrexisse ad vitam immortalem, notum est paucorum priuilegium communi legi nō derogare, præsertim cum semel, aut iterum, idque non nisi iustissimis caussis conceditur.

CAPVT XII.

1 IDEOQVE *& nos tantum habentes impositam nubem testium, &c.*] Solet Paulus, vt in eius Epistolis videre licet, in extremis capitibus conuertere orationem ad morum conformationem, & ad exhortationem, quod in his duobus capitibus facit, quæ tota moralia sunt. Exhortatur ergo nunc Hebreos, postquam tot illis sanctorū exempla proposuit, qui per fidem res magnas gesserunt, & durissima quæque generosè pertulerunt, vt ipsi similiter faciant.

Testes vocat sanctos, quorum exempla protulit, qui & dictis, & factis testati sunt, quanta sit fidei dignitas, & vis, & nihil esse tam durum, quod non sit eius causa suscipiēdum. Et quoniam testes multi sunt, non multitudinem dixit, sed nubem, densam videlicet, & vndique nos tegentem. Theodoretus: Pietatis, inquit, exempla sunt vndiq; nobis proposita, & tanta multitudo, vt nubem densi-

id est, *Castra collocabit*, aut (vt est in editione Complutensi & regia) *Castrametabitur.* In Hebræo חֹנֶה, id est, *Castra collocans*, quod Hieronymus vertit: *Circundat.* Quare, cùm dicit, *Immittet*, subauditur, præsidium suum, quo scilicet, eos muniat, & cingat, quasi circumpositis castris. Ita locuti sunt Lxx. 1. Regum. 23. nam ad verbum ita vertemus. *Et Saul, & viri eius castra posuerunt super Dauid, & super viros eius, vt caperent eos.* Pro quo in nostra translatione legimus. *Itaq; Saul & viri eius in modum coronæ cingebant Dauid, et viros eius, vt caperēt eos.* Quod ergo ait. *Immittet in circuitu*, nihil est aliud, quàm si diceret: In modum coronæ cinget.

99 *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.*] vt vidua Sareptana recepit filium ab Elia resuscitatū 3. Reg. 17. Sunamitis verò ab Eliseo 4. Reg. 4. sed cur dicit de resurrectione, cum dicēdum potius videretur, acceperunt de morte mortuos suos, aut, Acceperunt per resurrectionem? insolens enim hæc locutio videtur: Acceperunt mortuos suos de resurrectione. Ita dictum videtur, ac si diceretur, à resurrectione, aut de manu resurrectionis, aut penes resurrectionem iam constitutos. Tale est illud Apo. 5. *Et accepit de dextera sedentis in throno librum.* Et cap. 10. *Accipe librum apertū de manu Angeli.* Interlinearis interpretatur: de resurrectione venientes.

Alij autē distenti sunt.] In Græco ad verbū est Tympanizati sunt, quod est, instar tympanorum extensi sunt. Pelles enim, ex quibus fiunt tympana, multum extenduntur. Loquitur de illis, qui propter fidem, & legē Dei cruciati sunt à tyrannis vt Machabæi. Quidam autem (vt inquit Theophylactus. τυμπανίζεσθε, pro *Fustibus verberari*, acceperūt) Nec malè, tympana enim fustib. pulsantur. Chrysostomus, & Theophylactus interpretantur, decollati sunt, quod vnde acceptum sit, nescio.

Scien-

Sciendum igitur tympanum tormenti genus esse, quo homines distendebantur, & plagis multis feriebantur instar tympanorum. Hoc manifeste intelligitur ex.2.Mach.cap.6.vbi pro eo,quod nos habemus: *Voluntariè præibat ad supplicium*, in Græco est, voluntariè præibat ἐπὶ τὸ τύμπανον, *His dictis confestim ad supplicium trahebatur*. In Græco est: His dictis confestim ad tympanum venit. Supplicium autem quale sit,indicauit paulò post: *Sed cum plagis perimeretur,ingemuit,& dixit*,&c. 100

Tympanum & tympanizari.

Iosephus paulo apertius, qui in libro de Machabæis de eodem ait, Armatorum, qui circunstabãt, manibus trahitur ad pœnam; nudatur, suspenditur, flagellatur. Quo ex vtroque latere ictus impios perferẽte,&c. verum vbi interpres vertit, suspenditur, In Græco est περιαγκωνίσαντες, quod quidem interpretantur, Manus post terga vincientes.Ego potius verterẽ: cubita curuãtes illis,quæ dicũtur,ἀγκῶνες, vt toto corpore distẽto brachia, siue post terga,siue ad latera, curuarẽtur. Simile autẽ fuisse & septẽ fratrum suppliciũ, intelligi videtur ex eo,quod initio cap.7.legimus: contigit autem septem fratres vnà cum matre sua apprehensos, compelli à Rege edere contra fas carnes procinas,flagris,&taureis cruciatos.Huius tormenti meminit Græcum Epigramma Lucillij in li.2.Græcorum Epig.ca.8.quod sic vertemus:Digni sunt omnes nancisci idem tympanum, quãuis eo loco Lucillius habeat τύπανον, quoniã vtraque voce idem significatur, inde τυμπανίζεσθε,siue tympanizari: Suidas interpretatur fustibus percuti,decoriari, suspendi.

Non suscipientes redemptionem.] Nolentes ab illis 101
supplicijs liberari,quæ facile vitare possẽt,si obedire vellent tyrãnis,sicut dixit Eleazarus. 2. Mach. 6.Manifeste tu scis,quia cũ à morte possẽ liberari,

duros

duros corporis sustineo dolores. Hoc addidit, ne putarét Hebræi sanctos hęc inuitos pertulisse, sed tantam fuisse fidei vim, vt volũtarie se tot cruciatibus offerrent.

Vt meliorem inuenirent resurrectionem.] Chrysostomus exponit meliorem resurrectionem, quàm illi inuenerant, qui ad hanc vitam resuscitabantur, de quibus dixerat: *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.* Ita etiam Theophylactus, sed addunt ipse, & Oecumenius, vt meliorem resurrectioné posteà inuenirent, quàm alij mortales: omnes enim homines resurgent, sed non omnes ad vitam beatam. Licet etiam & ad iustos comparationem referre, vt sit sensus: vt gloriosiores resurgerent, quàm cęteri iusti. Ita quoque rectisimè intelligemus: vt inuenirent resurrectionem meliorem vita illa, quã tunc amittebant, ac si dicat: Noluerunt tunc viuere, cùm possent, vt per illam mortem, vitam inuenirent in resurrectione iustorum multò illa præstantiorem, quam tunc pro Deo amittebant.

102 *Alij vero ludibria & verbera experti.*] Non pendét hæc verba quasi cum sequentibus coniungenda, *Lapidati sunt, secti sunt,* &c. vt ijdem intelligantur ludibria, & verbera prius experti, postea lapidati, & secti. Plenum enim sensum habent in Græco, in hũc modũm: Alij vero ludibriorum & verberum experientiam ceperunt, id est, ludibria & verbera experti sunt. Syriacus: *Alij vero ludibrijs, & verberibus se exposuerunt: alij in vincula & carceres traditi sunt, Alij lapidibus obruti, alij dissecti,* &c. ludibria, vt. 2. Mach. 6. *Duæ enim mulieres delatæ sunt natos suos circuncidisse, quas infantibus ad vbera suspensis cum publice per ciuitatem circumduxissent, per muros præcipitauerunt.* de Ieremia etiam legimus Ierem. 37. *Quamobrem irati principes contra Ieremiam, cæsum eum miserunt in carcerem.* Et

paulo

paulo post: *Itaque ingressus est Ieremias in domum laci, & in ergastulum: & sedit ibi Ieremias diebus multis.* Et.3. Reg. vltimo, Michæas propheta alapa percussus, & in carcerem missus est. Ioseph etiam diu in carcere fuit Gen.39. Et Samson effossis oculis ludibrio fuit Palæstinis Iud.16. & multi in persecutione Antiochi, & aliorum tyrannorum, hæc passi sunt, quæ recẽset Apostolus, adeò vt triduo quadraginta mille vincti scribantur. 2. Mach. 5. nec pauciores venũdati. Et de prophetis ait Dominus Luc. 20. *Et addidit alterum seruum mittere. Illi autem hunc quoque cædentes, & afficientes contumelia, dimiserunt inanem.*

Lapidati Sunt.] Vt Naboth Iezraelites.3.Reg.21. 103
& prophetæ de quibus ait dominus Mat.21. *Et agricolæ apprehensis seruis eius, alium ceciderunt, alium occiderunt, alium verò lapidauerunt,* id est, alios, & addit: *Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt illis similiter.* Et Mat. 23. *Ierusalem Ierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt.* Et Zacharias sacerdos lapidatus est.2.Par.24.

Secti sunt.] Plerique hoc ad Isaiam referunt, nec vllum alium sectum fuisse dicunt. Sanct. Thomas addidit etiam pluralem hic pro singulari positũ esse, quod & Hieronymus sensit: in illud Matt. 26. *videntes autem discipuli indignati sunt:* Et quidem quod de Isaia dicunt traditio est veterum Hebræorum, eum serra sectum fuisse à Manasse rege Iudæorũ: quam probat Hieronymus lib.15.in Isaiam in vltimis verbis, & in argumento eiusdem prophetæ, & in Matt.cap.26. vbi legit, *serrati sunt.* Idem in eius vita scripsit Epiphanius. Sed dicitur hoc etiam de alijs, quibus membra in supplicijs amputata sunt, vt de septem fratribus legimus. 2. Mach. 7. neque enim vox ἐπρίσθησαν, magis significat serrati sunt, quàm secti sunt, quouis modo secentur, vt

vel

vel ex eo constat,quod est in Dani. 13. Manet enim Angelus Dei gladium habens vt secet te medium. Vbi est illa vox Græcorũ. Et Suidas interpretatur. Πείεται χίζεται.

Tentati sunt.] Hæc verba Erasmus addita ab aliquo putat, neque enim inueniri apud Chrysostomũ, neque apud Theophylactum, & dilutiora esse vtrisque quibus miscentur hæc. Nam cùm dixe-
104 rit, *secti sunt*, & postea: *In occisione gladij mortui sunt*, cur id, quod multò minus erat, inter hæc collocaret. At ego in Græco Chrysostomo etiam inuenio inter verba Pauli hęc, *tentati sunt*, licet ab eo, & Theophylacto non fuerint exposita, quòd viderentur fortasse apertiora quàm vt expositione egerent. Theodoretus verò, & Oecumenius & posuerunt hæc verba, & interpretati sunt. Theodoretus quidem ait: Tentati sunt, vt Abraham, & Iacob, vbi Iob legendum arbitror potius quam Iacob. Oecumenius: Tentati sunt, vt Iob. Sed & Hieronymus ea legit in capit. 26. Matt. circa principium.

Quæ ne dilutiora (vt Erasmus ait) videantur illis, inter quæ interiecta sunt, possunt de illis intelligi, qui longis & grauissimis calamitatib tentati, fide tandẽ victores euaserũt, vt Iob, & prophetæ. Qui vel, in captiuitate ab hostib. vél in patria à suis vehemẽtius afflicti sunt: quod enim in his defuit acerbitati doloris, mora longi temporis compensatur. Ita etiam, ac fortasse melius: *Tentati sunt* exquisitis tormẽtorum generibus, & minis, vt à fide, & à lege recederent, sed tentati tantum sunt, non etiam victi: talis erat illa tentatio, de qua Sap. 2. *Contumelia, & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius & probemus patentiam illius.*

In occisione gladij mortui sunt.] Hoc est, cæde gladio facta perierunt. Hæc possunt præcedentibus adiun-

adiungi in hunc sensum. Tătati sunt, & omni tormentorum genere appetiti, at nō victi, sed tormētis superatis, gladio tādem extincti sunt. Quod de multis martyribus memoriç proditū est. Sed sepa- 105
rata etiam rectè intelligũtur de prophetis sanctis, quos impij Iudæi occiderunt; de quibus ait dominus Matt. 23. *Et dicitis: si fuissemus in diebus patrũ nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine prophetarum. Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorũ, qui prophetas occiderunt.* Et Stephanus Acto. 7. *Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænũciabant de aduentu iusti.* Hoc in fine posuit, quia multo plures alijs fuerunt, adeò vt. 2. Mach. 5. legamus: *Fiebant ergo cædes iuuenum, ac seniorum, & mulierum, & natorum exterminia, virginumq́; & paruulorum neces. Erāt autem toto triduo octoginta millia interfecti.* Et cap. 6. Exijt decretum, vt Iudæi, qui ritus gētium sequi nollēt, interficerentur.

Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis.] Quoniam μῆλον, ouis est Græcis, μηλωτή, siue melota, ouis exuuium significat, id est, pellem cum lana. Ex his pellibus, & ex caprinis vestes faciebant, qui extra vrbes, & oppida versabātur. Philo initio libelli de victimis hæc scripsit: Ex caprarum pilis, ac tergoribus contextis, cōsutisq́; fiũt penulæ viatoriæ velaminaque militibus & alijs, quos necessitas aliqua cogit extra vrbes sub dio degere, &c. Ita de Elia legimus. 4. Reg. 1. vir pilosus, & zona pellicea accinctus renibus. Et de Iohanne Matth. 3. Ipse autem Iohannes habebat vestimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos suos. Conuenit autē hoc bene prophetis, quos 106
dicit circuisse: cum enim hoc dicit, indicat (vt ait Theophyl) eos persecutionē passos fuisse, & loca mutasse, quia in vno salui consistere nō poterant. Ita circuiuit Elias, irā Iezabelis declinās. 3. Reg. 19. Theo-

Theodoretus: Ita Elias ille magnus, ita Helisæus illius gratiæ hæres, ita plurimi prophetæ, qui ne domos quidem habebant, sed ligna excindentes, sibi tuguria, casasúe construebant, &c. Hoc multis prophetis cõtigisse, cùm eos impius populus persequebatur, credibile est, multis etiam in persecutione Antiochi, de quibus statim dicemus.

Egentes.] Egentes, vt Elias, qui à coruo, & postea à muliere pastus est. 3. Reg. 17. & Dauid, cui cibus sibi suisque deerat 1. Reg. 21. & 25. Et illi qui in desertum fugerunt in persecutione Antiochi. 1. Mach. 1. & 2.

Angustiati. θλιβόμενοι, Multis doloribus, & solitudinibus cruciati, vt Elias cùm fugiebat Iezabelem, Dauid cum fugiebat Saulum, Matthatias, & filij eius, & alij iusti in persecutione Antiochi. 1. Mach. 2. Hoc verbum solet interpres vertere *tribulari*, vt. 2. Corinth. 1. *Siue autem tribulemur pro vestra exhortatione & salute.* Et cap. 4. *In omnibus tribulationem patimur*, &c.

Afflicti. κακοχούμενοι, *male habiti, male* ab alijs *tractati*, sicut Elias à Iezabele. Quod hic vertit, *afflicti*, capitul. 13. vertit *laborantes*: *mementote vinctorum, tamquam simul vincti, & laborãtium, tamquam & ipsi in corpore morantes.*

107 *Quibus dignus non erat mundus.*] Theophylactus: Non potestis dicere, inquit, quod peccatores cùm essent, hęc sunt passi: verùm tales fuerunt, vt & ipso mundo honoratiores, & præstantiores essent, &c. Hæc verba possumus ita simpliciter interpretari, Affligebantur, vt malefici solent: cum tamen tanti essent, vt mũdus eos habere non mereretur. Sed aliter etiam, meliusque, idem dicemus. Dignũ aliqua re dicitur, quod æqualis cum illa pretij est, vt Gen. 23. *Intercedite pro me apud Ephron filium Seor, vt det mihi speluncam duplicem, quam habet in extrema parte*

agri ſui: pecunia digna tradat eam mihi. Quod latius confirmauimus in capitulo.6.Michææ.nu. 19.Eſt ergo ſenſus, vniuerſi homines reliqui, non erant æqualis pretij cum his. Theophylactus, ſi vniuerſam, inquit mundi ſtructuram cùm hominibus, qui in eo ſunt, opponas hiſce, nón inuenies tamen, quod illis dignitate reſpondeat, &c.

In ſolitudinibus errantes, & in montibus, & ſpeluncis, & in cauernis terræ.] 1. Mach. 1. *Et effugauerunt populum Iſraël in abditis & in abſconditis fugitiuorum locis.* Et cap. 21
2. *Et fugit ipſe, & filij eius in montes, & reliquerunt quæcumque habebant in ciuitate.* 2. Mach. 6. *Alij verò ad proximas coeuntes ſpeluncas, & latenter ſabbati diem celebrantes.* De Dauide legimus 1.Reg.22.fugiſſe eum & latuiſſe in ſpelunca Odollam; & in aliam ſpeluncã cap. 24. in montem ſolitudinis Ziph. cap.23. Et in deſertum Engaddi, cap.24. Et Elias.3. Reg. 19. fugiens Iezabelem, venit in mõtem Oreb & manſit in ſpelunca &c. 3. Reg. 18. *Nunquid non indicatum eſt tibi Domino meo, quid fecerim cũ interficeret Iezabel prophetas Domini, quod abſconderim de prophetis Domini centum viros, quinquagenos, & quinquagenos, in ſpeluncis, & pauerim eos pane & aqua?* Spelũcas Grȩce σπήλαια, vocat, quæ in petris exeſis sũt: cauernas verò ὀπὰς, quæ ſunt terræ foramina.

168 (printed in the right margin beside "tes.De Dauide legimus")

Et hi omnes teſtimonio fidei probati.] &c. Etiãſi magnam fidem habuerint, & ſancti fuerint, nondum aſſecuti ſunt conſummatam corporis, & animæ beatitudinem. Hoc expoſuimus. n.92.& 93.

Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non ſine nobis conſummarentur. In Grȩco eſt, de nobis περὶ ἡμῶν, ſed ſenſus eſt idem, Deo noſtrum honorem quærente, præſertim cùm rectè etiam verti poſſit, *Pro nobis.* Chryſoſtomus: De nobis inquit, melius aliquid prouidit Deus. Ne aliquid, præ nobis pl. habere viderentur, ſi primi ante nos coronaren-

tur, vnum definiuit tempus omnium coronarū, & qui ante tantos vicit annos, tecū accipiet coronā. Ex mox: præuenerunt nos in certaminibus, sed nō præueniunt in coronis. Non iniuriam illis intulit, sed nos honorauit, nā & ipsi fratres nos libenter expectāt. Si enim corpus vnum omnes sumus, maior ex hoc efficitur corpori iucūditas, cū simul, & communiter coronatur, & non per partes, &c.

109 Multum hinc confirmari videtur quorumdam veterum opinio, quæ iam error, aut etiam hæresis est, existimantium animas sanctorum non videre clare Deum ante diem iudicij. Si enim repromissionem non acceperunt, vt nobiscum eam accipiant, & repromissio est cælestis beatitudo vt sæpè diximus, ergo nondum beati sunt. Adiuuat hanc hæresim, Chrysostomi interpretatio, eos nōdum accepisse mercedem, aut coronam, consentientibus Theophylacto, Theodoreto, Oecumenio. Eūdem locum pro se affertBernardus in sermone. 4. in festo omnium sanctorum. Sed præcipuè nititur illis verbis Apoc. 6. *Vidi sub altari Dei animas interfectorum.* De illorum errore nūc quidē agendū non est, quem cōstat ab Ecclesia fuisse damnatum in extrauagāti Benedicti. XI. cuius initium est: Benedictus Deus, & eam refert integrā Castrus lib. 3. contra hæreses verb. Beatitudo, hæresi. 6. vbi de hac re disputat. Sed multò copiosius pater Robertus Bellarminus Societatis nostræ in primo tomo suarum controuersiarum, controuersiā septima, in sex prioribus libri primi capitibus.

Et quidē, quod ad locum Apocalypsis attinet, ostendimus satis in eiusdem libri comment. ca. 6. n. 30. & sequentibus, nullo modo id ex eo colligi

110 Nunc quidē in hoc Pauli ostēdendum est. Latinorum patrū in hunc locum concors sentētia est, eū vel de animæ solius beatitudine intelligi debere,

vel

vel de beatitudine animæ simul cum corpore. Si priori modo intelligatur, cōfert patres veteris testamenti cum iustis noui, atq; illos ait non accepisse consummationem, id est, beatitudinem animæ ante nos, qui scilicet sumus in nouo testamēto. Quod rectè conuenit Paulo, & reliquis Apostolis, qui initio noui testamenti floruerunt.

Altera expositio est, consummationem dici integram corporis, & animæ beatitudinem, quā illi non accipient ante nos, id est, ante diē iudicij, quo omnes resurgemus. Hoc verbis ipsis confirmatur, non enim dixit: ne sine nobis remunerarētur, aut, Ne sine nobis mercedem, coronam ve acciperent, vt Chrysostomus, & Græci loquuntur, sed. *Vt non sine nobis consummarentur*. Non enim consummantur sancti, beatitudinem animę habentes, dum ea, quę corporis est, carent.

In hæc, quæ quasi certa, & indubitata statuuntur nonnulla obijci possunt, quæ non parum firma, & valida videntur. Nam si priori modo exponas, facilè dicemus, id quod causa non est, reddi vt causam, quod elenchorum vitium est. Etenim patres veteris testamēti, non ideo nō acceperūt beatitudinē animæ, quia Deus honoris nostri rationē haberi voluit, vt ante nos coronas non acciperēt: sed quia beati esse nullo modo poterant, cum nōdum pretium solutū & cœlū apertum esset. Quare etiamsi Deus nihil pro nobis melius prouideret, illi beatitudinem non fuissent assecuti ante mortem Christi. Deinde quid nos minus haberemus, si illi ante nos beatitudinem animæ accepissent? sicut enim nunc non minus nos habemus quàm illi, qui initio Euangelicæ prædicationis vixerunt, quamuis illi iam diu beati sint, & nos nōdum simus: quia vt illi simul atque mortui sunt, si nihil habebant purgandum, Deum viderunt: ita III

nos, cùm decesserimus, et pro peccatis satisfecerimus, beati erimus. Similiter nihil minus haberemus sanctis veteris testamenti, etiamsi ante nos Deum vidissent.

Idem & in posteriorem interpretationem obiici potest. Nam si illi post plurimos annos beatitudine corporũ donarentur, vt cùm Christus resurrexit, nihil minus illis haberẽt iusti noui testamẽti, qui eadẽ beatitudine similiter post multos annos donandi sunt, cùm dominus veniet ad iudicã-
112 dum. Prætereà non videtur cum Apostoli sensu cõgruere hæc interpretatio, qui *consummationem* vocat iustificationem, & beatitudinem animæ, vt sæpè in hac epistola vidimus, vt cap. 7. *Si ergo consummatio per sacerdotium leuiticum erat,* &c. Et postea *Nihil enim ad perfectũ adduxit lex* ἐτελείωσεν, Et cap. 10. *Eisdẽ ipsis hostijs quas offerunt indesinẽter, nunquã potest accedentes perfectos facere.* in Græco est τελειῶσαι, quod semper noster interpres vertit *consummare.* Quid sit autem cõsummare, aut perfectos facere, ostẽdit continuò: *Alioqui cessassent offerri, ideo quod nullam haberent vltra conscientiam peccati cultores semel mũdati.* Et postea: *Vna enim oblatione consummauit in æternũ sanctificatos.* Sed illud apertissimum Philip. 3. *Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim:* quod de beatitudine animæ, dictum est, vt indicat quod sequitur *Sequor autem si comprehendam,* &c.

Tertio similiter hic quod non est causa, reddi videtur vt causa. Nã sancti veteres non ideo nõ acceperũt gloriã corporis, quia Deus ꝓ nobis melius aliquid prouidit, sed quia, vt caput prius mortuũ est, deinde resurrexit, ita corpus totum prius mori oportet, vt totum resurgat, sicut responsum est martyribus Apocalyp. 6. vt requiescerent adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi sunt,

ſunt, ſicut & illi. Quartò qui cum Chriſto reſurrexerunt, ſicut ſcriptum eſt Matt.27. *Et multa corpora ſanctorum, qui dormierant, reſurrexerunt.* Multi ex veteribus ſenſerunt ad vitam immortalem reſurrexiſſe, vt Origenes in capit. 1. Epiſt. ad Rō. Epiphanius lib. 3. contra hæreſes in hæreſi Aerij, quæ eſt. 15. Ambroſius in pſal. 12. in vltimis verbis, & alij. Itaq; illi ſine nobis conſummati ſunt. Quid ergo obſtat, quo minus & patres ſine nobis cōſummarentur. 113

Germanus ſenſus huius loci. Reſpōdeo verum & germanum huius loci ſenſum eſſe, vt non ſine nobis beatitudinis conſummationem acciperent, quæ eſt gloria corporis: ſicut interpretātur Auguſtinus Ep. 99. ad Euodium. Atque hoc ex Paulo ipſo intelligitur, qui ſi rectè, intelligatur, *conſummationem hominis*, integram eius beatitudinem ſemper appellat, vt in hac Epiſtola. c.2. *Decebat enim eum, per quē omnia,* &c. *qui multos filios in gloriam adduxerat, autorem ſalutis eorum per paſsiones conſummare.* Hoc eſt, decebat, vt ipſe etiam ſuæ humanitatis perfectionem, ſiue conſummationē ſuā per paſsiones conſequerētur, vt in eūdem locum ex ſententia patrum oſtēdimus. n. 45. Chriſtus autem non eſt aſſecutus per paſsiones beatitudinem animæ, ſed gloriam corporis. Et cap.5. *Didicit ex ijs, quæ paſſus eſt, obedientiam, & conſummatus, factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi cauſa ſalutis æternæ.* id eſt, poſtquam per reſurrectionem, & aſcenſionem glorificatus eſt, homines ad ſalutē adducit, quia poſt hāc glorificationem homines in eum præcipuè credere cœperunt, vt diximus in eumdem locum n.18. & cap.7. lex enim homines conſtituit ſacerdotes infirmitatem habentes: ſermo autem iuriſiurandi, qui poſt legem eſt, filium in æternum perfectum, id eſt, iam non infirmum aut moriturum, ſed immortalitatis gloria coronatum. 114

Cōſummatio & conſummari.

Hãc interpretationem verba ex eadem epistola prolata non infirmãt, sed confirmãt potius. Cùm enim negat Apostolus legem aliquid ad perfectũ adduxisse, aut consummationem per sacerdotium Leuiticum fuisse, aut hostias legis perfectos fecisse offerentes, non tantum de iustificatione loquitur, vt videri potest, aut etiam de animæ beatitudine, sed etiam de gloria corporis, qua beati consummationem omnem, quam habere possunt, accipiunt. Etenim gloria corporis necessario suo tépore consequitur beatitudinem animæ sicut cruciatus corporis in damnatis necessariò consequitur cruciatus animæ, & beatitudo animæ necessario cõsequitur iustificationem ad finem vsq; per-
115 manentem. Quare lex, quæ vi sua potest hominem iustificare, eadem illi beatitudinẽ animæ, & corporis affert, & illa verè homines consummat: & quia lex vetus homines iustificare nõ poterat, nihil ad perfectum, siue ad consummationem adducere potuit, quæ scilicet, à iustificatione incipit, & gloria corporis perficitur. Hoc autem dixit Paul. vt sciamus gratiam, & gloriam inchoatam, & cõsummatam nõ debere nos legi veteri, sed soli gratiæ Christi.

Illud autem: *Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim*, rectè ita exponitur, vt *accipere* pertineat ad beatitudinem animæ, & *perfici*, siue *consummari*, ad gloriam corporis, vt sit sensus: Non hæc dixi, quasi iá nihil anima aut corpore pati posśim, adhuc enim viator sum. Alij aliter interpretantur, vt de perfectione charitatis, quæ in hac vita haberi potest, Apostol. loquatur. Sed nõ est huius tẽporis in eo immorari, pręsertim, cùm ijs, quę diximus, hęc interpretatio non aduersetur: priorem tamen sensum esse germanum ostendit, quod mox ait: *Fratres ego me non arbitror comprehendisse. Vnum autem, quæ quidem*

retro

retro sunt obliuiscens, ad ea verò, quæ sunt priora, extendens me ipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.

Sed illud omnium maximè nobis videtur aduersari, quod est in huius epistolæ capite. 12. *Et Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cœlis, & spiritus iustorum perfectorum.* Perfectorum enim est idem verbum, de quo nunc agimus τετελειωμένων, id est, consummatorum, vbi sanctos homines, qui solo spiritu beati sunt, appellat consummatos. Ad hoc respondemus contigisse in hoc vocabulo, quod in omnibus cõtigit, vt eorum latè patens significatio, verbo aliquo addito restringatur & coarctetur. Cum enim dicit; *Et Spiritus sanctorum perfectorum* siue *consummatorum* iam indicat eos non esse simpliciter consummatos, sed tantum secundum animam. Vt si dicas: Petr. Apostol. spiritu cõsummatus est, non simpliciter consummatus intelligitur, sed secundum spiritum.

Cætera, quæ in hanc interpretationem obieci- 116
mus, illud vt explicentur, quærunt, quid tandem incommodi nobis, iustos priorum sæculorum sine nobis corpora beata accipere, quandoquidem nihil incommodi est sine nobis beatitudinem animæ accepisse? Cur Deus in hoc melius pro nobis prouidit, quod minus est, cùm in eo, quod longè maius est, id est, in beatitudine animæ nihil putauerit prouidendum.

Hoc ita videtur explicandum. Etiamsi veteres patres beatitudinem animæ simul atque Christus expirauit, consecuti fuerint ante nos, nihil minus nos illis habemus, quoniam simul atque morimur, si nihil supersit luẽdum, beati sumus. At gloriam corporis nos accipere non possumus, donec Christus ad iudicium veniat, quoniam ipse dixit Iohan. 14. *Et si abiero & præparauero vobis locum, ite-*

rum venio, & accipiam vos ad me ipsum, vt vbi sum ego, & vos sitis. Ita ipse ab æterno statuerat, vt exitus docuit. Si autem veteres patres gloria corporis donati fuissent ante nos, minus illis haberemus, quia gloria corporis careremus.

Quod si Deus statuisset singulis iustis continuo, cùm moriebatur, consummationem præstare beatitudinis, tolleretur iudicium vltimum generale, cuius sunt magnæ, & euidentes vtilitates. Voluit
117 ergo Deus bene nobis consulens, vt quoniam nos ante vltimũ eius aduentũ consummandi non eramus, illi etiã Dei visione fruentes expectarent, vt, quia omnes vnum corpus sumus, simul resurgamus, simul de omnib. iudicium fiat, simul corporum gloriam accipiamus.

Sed obijcitur, nihil nos minus haberemus, nam sicut illi post multos annos consummarentur in Christi resurrectione, ita nos post multos annos consummabimur in Christi aduentu. Respondetur, nos tũc minus habituros fuisse, quia patres nõ potuerant consummari ante passionem Christi, quia pretium non erat solutum: at nos continuo, cum beatitudine animæ gloriam corporis accipere debebam⁹, vt nihil minus illis haberemus, quia culpa generis humani non obstabat iustitiæ Dei, soluto iam pretio.

Tertio obijciebatur reddi vt causam, quod non est causa, quia veteres non consummantur ante nos, quia oportet prius mori totum corpus, non autẽ quia Deus melius aliquid de nobis prouidit.
118 Quod ita diluitur. Christum prius mori necesse erat, quàm resurgeret, quia non resurgit, nisi qui moritur. At in corpore eius non est eadem ratio. Cùm enim non sit corpus naturale, sed mysticum constans membris separatis, id est, diuersis hominibus, poterant quædam membra resuscitari alijs in mor-

in morte manentibus. In hoc ergo Deus nobis cōsuluit, vt cum illi resurgere possent sine nobis, vt membra corporis non naturalis, non resurgant ante nos, perinde, ac si essemus vnum corpus naturale.

Vltima obiectio, de ijs, qui Matth. 27. resuscitati dicuntur, infirma est, facilè enim negari potest, illos consummatos fuisse, sed resurrexisse, iterum morituros, quod magis placuit August. Epist. 99. ad Euodium, & Thomæ 3. par. q. 53. art. 3. ad. 2. & alijs. Et quamuis diceremus eos resurrexisse ad vitam immortalem, notum est paucorum priuilegium communi legi nō derogare, præsertim cum semel, aut iterum, idque non nisi iustissimis causis conceditur.

CAPVT XII.

I IDEOQVE & *nos tantum habentes impositam nubem testium, &c.*] Solet Paulus, vt in eius Epistolis videre licet, in extremis capitibus conuertere orationem ad morum conformationem, & ad exhortationem, quod in his duobus capitibus facit, quæ tota moralia sunt. Exhortatur ergo nunc Hebræos, postquam tot illis sanctorū exempla proposuit, qui per fidem res magnas gesserunt, & durissima quæque generosè pertulerunt, vt ipsi similiter faciant.

Testes vocat sanctos, quorum exempla protulit, qui & dictis, & factis testati sunt, quanta sit fidei dignitas, & vis, & nihil esse tam durum, quod non sit eius causa suscipiēdum. Et quoniam testes multi sunt, non multitudinem dixit, sed nubem, densam videlicet, & vndique nos tegentem. Theodoretus: Pietatis, inquit, exempla sunt vndiq; nobis proposita, & tanta multitudo, vt nubem densi-

tate exæquet. Aliud etiam in hoc vocabulo adnotant Chrysostomus, & Theophylactus, nubem dixisse Apostolum, vt, quoniam ipsi tentationum, & laborum æstu affligebantur, memoria tot testium, quasi nube in æstu, recrearentur.

In Græco aũt non est *impositam*, sed *circumpositam* *περικείμενον*, ita Chrysostomus, & Græci legũnt, & Theophylactus ait: Non dixit sublatam, & in sublimi pendentem super nos, sed circumpositam, hoc est, vndiq; nos continentem. Eodem modo legit Syriacus, qui vertit: *Quamobrem, cùm & nobis illi omnes sint testes, qui nubium in morem, vndique sepiunt nos, &c.* Sed cum in Latinis exemplaribus, & typis excussis, & manuscriptis legamus, *Impositam*, nõ est dubitandum Græca vetustiora ita habuisse, quæ secutus est interpres: nec immeritò, magis enim nubes imponitur, quam circumponitur.

Deponentes omne pondus.] Theophylactus: Hoc est, terrestrium negotiorum sarcinam, & curas illis admistas, nihil enim aliud sunt, quàm vana sarcina, &c. Et quoniam continuò ait: *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen*, & qui currere volunt omnem sarcinam abijciunt, rectè ait: *Deponentes omne pondus*: *Pondus* ergo vocat quidquid impedimento nobis esse potest ad hunc cursum.

Et circunstans nos peccatum.] Pro circunstans est in Græco εὐπερίστατον, id est, bene circunstans. Et passiue etiã accipi potest, ac si diceremus, quod benè circunstatur. Chrysostomus, & Theophyl. interpretantur, *circumstare*, id est, vincere, vt peccatum ita dicatur, quia facilè homines vincit, & facilè vincitur, si velimus, vti gratia Dei. Addit Theophylact. vel propter quod facilè, περιστάσεις, id est, in pericula incidimus. Theodoretus interpretatus est: Quod facilè contrahitur, quia sunt mul-

multæ occasiones peccandi. At quoniam Apostol.
metaphora currentis vti cœpit, rectissimè expo- 3
nemus, si ab eadem non recedamus. Currentem
pondus impedit, ideo pondus omne iubet abijcere. Verum, etsi onera abiecerit, & expeditus sit ad currendum, non curret, si via ei intercludatur, vt si muro aliquo cingatur, sicut est in Hos. ca. 2. *Propter hoc ecce ego sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria, & semitas suas non inueniet.* Iubet ergo vt abijciamus peccatum, quod nos cingit quasi murus quidam, & paratos ad currendum, remoratur. Hoc etiam non prætereundum: Non simpliciter dixit Peccatũ, sed cum articulo τὴν ἁμαρτίαν, quia concupiscentiam carnis aduersus spiritum intelligit, quam cum articulo appellare peccatum solet, vt Roma. 7. & 8. multis in locis. Hoc ergo nunc dicere arbitror Paulum, quod alijs verbis dixit Rom. 6. *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentijs eius.* Itaque deponere peccatum, est non acquiescere concupiscentijs eius, non obedire illi, ita enim illud vincimus, & in dies minuimus.

Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen.] In Græco est: Per patientiam curramus propositũ nobis certamen. Atque ita legunt, & interpretantur Græci. Chrysostomus: Non dixit, Cestibus dimicemus, neque athletico more pugnemus, neque bella geramus, sed quod omnibus est le-
uius, hoc nominauit, cursum appellans, *Curra-* 4
mus, inquit, *propositum nobis certamen*. Theophylactus: Neque dixit, Addamus cursui, verum in illo ipso sustineamus, ac patientes simus. Arbitror ergo mendose in Latinis exemplaribus legi, *Ad propositum nobis certamen*, nam neq; id Græco conuenit neque propriè dici videtur, nemo enim currit ad certamen, sed ad brauium currit, id est,

ad

ad præmium, quod celerius currenti propositum est, & ipse cursus, est certamen, sicut in Paulo videmus. 1. Corint. 9. *Nescitis quod ij, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? sic currite, vt comprehendatis.* Et cùm dicitur currere ad certamen, Latinus non intelliget certare, sed properare in locum, in quo certandum est. At τρέχειν τὸν ἀγῶνα, id est, *Currere certamen*, est curredo certare, vt præmiū benè currenti propositum consequamur. Ita igitur dicitur, *Currere certamen*, sicut *certare certamen*, vt 1. Tim. 6. *Certa bonum certamen fidei*, Et 2. Timot. 4. *Bonum certamen certaui.* Sed cùm dicitur *certare certamen* non intelligitur, quod genus sit certaminis, nisi aliquid addatur, vt in posteriorib. verbis: *cursum consummaui.* Cùm autem dicimus *currere certamen*, iam cursus certamen intelligitur. Ita Cicer. 3. Offic. dixit. Qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè possit, vt vincat. Et pro lege Agraria: Cur non eosdem cursus hoc tempore, quos L. Cotta L. Torquatus consules cucurrerunt, &c. Et Virgilius:

Tuque ades, inceptumque vnà decurre laborem,

5 Ita habent multi codices manuscripti, quamuis Syriacus vertit לאגונא, id est, *ad certamen.* Quod si fortè interpres vertit: *Ad propositum nobis certamen*, nunquā id faceret, nisi ita in Græco legisset, cuius rei etiam Syriacum testem habemus. Et erit sensus: Ne refugiamus timore certamen, sed potiùs ad illud properemus intrepide. Sed quod prius dixi, magis placet.

Aspicientes in autorem fidei, & consummatorem Iesum.] Si labor cursus nos deterret, conuertamus oculos in Iesum qui nobis dux, & autor est fidei, idemque consummator. Fides dicitur & res ipsa quæ creditur, & actus ipse credendi, vt apud Ouidium:

Crede

Crede quod est, & vis, ac desine tuta vereri,
Deque fide certa, sit tibi certa fides.

De rebus dictum est: *Hæc est fides catholica, quam nisi quisque fideliter, firmiterque crediderit.* De actu: *Est autem fides sperandarum substantia rerum.* Vtroque modo Christus & consummator fidei est. Autor, quia docuit nobis credenda, & donat nobis vt credamus. Cõsummator, quia ea, quæ credenda docuit, posteà videnda præbet, & actum fidei mutat in visionem. Vocabula Græca elegantia sunt, autor enim dicit ἀρχηγὸς, quod ab incipiendo deducitur, quasi dicas *inceptor*. Consummator dicitur τελειωτὴς, quod à fine nomen habet, ac si dicas finitor.

6 Cur autem nos Christum aspicere iubeat, Chrysosto. ita explicat: *Aspicientes* vt discamus currere. Sicut enim filij parentes, & discipuli in certaminibus, magistros attendunt, informantes mentes ex parte doctorum, per visum regulas quasdam sumentes: sic etiam hic, si volumus currere, & discere, vt bene curramus, ad Christum attẽdamus, &c. Sed cùm eum vocat *Consummatorem fidei*, haud obscurè monet, vt æternam mercedem respiciant, per Christum sibi præstandam. Deniq; cur Christum aspicere iubeat, docet cùm ait.

Qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem confusione contempta.] In Græcis codicib. legitur: Pro proposito sibi gaudio. Ita legunt omnes Græci, nec dubium est, ita legi debere, sed mor is est festinantium librariorum, vt literam, aut syllabam demant, cùm sequens dictio ab eadem incipit, in qua præcedens finierat, vt nonnullis exemplis ostendimus suprà in hanc eandem Epistolam. cap. 5. num. 18, & ca. 3. Habac. num. 62. Ita cùm scribendum esset, *Pro proposito sibi gaudio*, scripserũt, *Proposito sibi gaudio.* Quare vt

re vt occasio tollatur erroris, rectè alij vertunt: *Pro gaudio sibi proposito.*

7 Verùm sciendum est præpositionem ἀντὶ propriè apud Græcos poni cùm vnum tollitur, & alterũ eius loco substituitur, quod Latine vertitur, Pro, vt Psal. 44. *Pro patrib. tuis nati sunt tibi filij.* Matt. 2. *Audiens quod Archelaus filius eius regnaret pro Herode patre suo.* Iaco. 4. *Pro eo, vt dicatis, si Dominus voluerit, &c.* Hoc est, ita dicitis, pro eo, quod dicere debebatis, &c. Atque ita sensus est: loco gaudij sibi propositi, elegit crucem. Hoc est, cùm posset non mori, & incolumitate, atque immortalitate corporis gaudere, voluit tamen mori. Chrysost. Hoc est, licebat illi nihil pati si voluisset. Non enim peccatum fecit, neque dolus inuentus est in ore suo, sicut & ipse dixit in Euangelio. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quidquam.* Eodem modo interpretantur Theodor. Theophyl. OEcumen.

Pro.

Atque hic germanus huius loci sensus est: quẽ etiam reddunt verba nostræ translationis, etiamsi non addatur, Pro: in hunc modum. Proposito sibi gaudio, id est, cum sibi gaudium propositum esset, effugiendi videlicet dolores mortis, & communi-
8 candi cõtinuò suo corpori immortalitatẽ, & gloriam, noluit gaudiũ, sed crucẽ. Sed quoniam eadẽ præpositio interdũ etiã valet apud Græcos idẽ, quod, *propter*, vt in nostris literis videmus, Mar. 10. *Et dare animam suã redemptionẽ pro multis*, & in hoc ipso capite quod nunc interpretatur. *Qui propter vnã escã vendidit primitiua sua*: rectè verba Græca ita exponi possũt, Qui propter gaudiũ sibi propositũ sustinuit crucẽ. Ita etiã Theodor. interpretatus est: Seruatoris, inquit, gaudiũ est sal⁹ hominũ. Pro ea passionẽ subijt, &c. Dicemus ergo propositũ Christo fuisse gaudiũ salutis oũm hominũ, & gloriæ Dei per totũ orbem terræ, exaltãdę: tum etiã glorię corporis sui, & tot homi-

hominũ,à quib. adorãdus,& colendus erat, tot tẽplorũ sibi erigendorũ,tot sacerdotũ à quib. coleretur,tot præconũ, quorũ vocib. prædicaretur,& ꝑpter hoc gaudiũ sustinuisse, atq; elegisse confusionẽ crucis. Arbitrorq; Apostolũ ad illud respicere, ꝙ Luc.scripsit cap.22. *Apparuit aũt illi Angelus de* 9
cœlo confortans eum. At quomodo hoc fieri potuit,cũ doceat S.Tho.3.p.q.46.ar.6.Christum reliquisse in passione potentias suas,vt agerent, & paterentur secundũ propriam naturã, ita vt ex ratione nihil in sensum redũdaret cõsolationis,aut gaudij;quẽadmodũ redundabat in martyrib. Quod etiã docuit Euthym.in illud Matt.26.*Pater mi,si poßibile est, &c.* Et Damasc.lib.3.de fide ca.18.& 19. Quomodo enim confusionem, & crucem, quam metuebat, contempsit,propter gaudium sibi propositum, si non gaudium venit ad partem illam animæ, quæ metuebat,id est,ad sensum.

Respondeo verã esse Damasc.& Euthy.& Thomæ doctrinã. Atq; ideò (vt rectè exposuit Caieta. in 3.pa.q.12.art.4.)oportuit,vt Angelus parti inferiori plenæ dolore,& à superiori destitutæ, cõuenientia oblectamenta proponeret, vt erigeretur, & spe tot bonorũ,quæ ex passione futura erãt, crucem libẽter ac generosè sustineret.Non quod Angelus Christum instruxerit,vt benè docet S.Thõ. loco citato.q.12.ex Beda in eadem verba Lucæ.22. (Christo.n.notæ erant illę rationes)sed ita eas intelligentia cernebat,vt nihil in inferiorẽ partem 10
ꝑmanere sineret.Quare vt humanę naturę ꝓprietas,& vis passionis planè appareret,voluit ratiões illas per Angelũ sensui proponi. Itaq; sicut tentatus fuit à diabolo(inquit Caieta.) exterius proponente obiecta inuitantia ad malũ: ita confortatus est ab Angelo exterius proponente obiecta cõsolatoria.Hoc ipsum cõfirmat idẽ Caiet.in c.22.Lu.

Sed

Sed cur hæ rationes non veniunt ab intellectu in sensum proponente Angelo? Quia superuacaneus tunc esset aduentus Angeli, plures enim rationes erant in intellectu Christi, quàm ab Angelo proponerentur: & non Angelus Christum confortasset, sed ipse se, & non esset tāta passionis acerbitas, & miraculum illud dissolueretur. Si enim consolatio ab intellectu trāsiret ad sensum, quoniā rationes erant multæ, & validæ plurimū consolationis acciperet. At quando exterius consolatio proponitur, nihil iuuante intellectu, parua est consolatio, & continuo fluctibus præsentiū malorum obruitur, sicut contigit Christo, de quo continuò legimus: *Et factus in agonia prolixius orabat, &c.* Apparuit autem Angelus visibili specie, vt illa sensus Christi recrearetur, & proposuit extrinsecus obiecta oblectantia, quibus imaginatio moueretur, & pars inferior oblectaretur.

Atque in dextera sedis Dei sedet.] Illa patientia, & humilitate tantum honorem consecutus est, vt in dextera Dei sedeat. Quare vos aspicite eius passionem, & gloriam pro passione datam considerate, vt nihil persecutiones vestrorum timeatis. Legendum est autem *sedit*, vt est in Græco & in Syriaca translatione.

Recogitate enim eum, qui talem, &c.] Chrysostomus: Si enim proximorum passiones erigunt nos, quantam alacritatem nobis effecerint Domini passiones? &c. Quid autem Apostolus *contradictionem* vocet, ita explicat idem Chrysostomus: Plagas, quas accipiebat in capite, irrisiones iniurias, improperia, illusiones, omnia hæc nomine contradictionis intimauit, & non illa tantum, sed & alia, quæ circa omnem docentis Christi vitam contigerunt &c. Theophylactus, plena significantiæ est dictio *talem*, hoc est, ad mortem vsque perducentem, cui

latrones simul adiudicati erant,idq; à peccatoribus,ethnicis videlicet,ipsisq; Iudæis, &c.Pro *recogitate* est ἀναλογίσασθε, hoc est reputate, expendite,serio cogitate. Et pro *enim* est in quibusdã γὰρ in alijs οὖν,hoc est,recogitate itaq;. Quare recogitate,aut;recogitate ergo.

Vt ne fatigemini animis vestris deficientes.]Pro deficientes est ἐκλυόμενοι .i. dissoluti & cũ hoc verbo iungitur, *animis vestris*, ac si dicat, Recogitate Christi passionem,vt persecutionibus,& afflictionibus non defatigemini, & animis vestris dissoluamini deficientes,& laboribus cedentes.

Nondum enim vsque ad sanguinem restitistis.]Quoniam ca.10.dixerat.Nam & vinctis compassi estis,& rapinam bonorum vestrorum cum gaudio sustinuistis:nunc ait.Multa quidem passi estis,ne in peccatum infidelitatis à contribulibus vestris traheremini;at sanguinem nondum fudistis.In Græco nõ legimus,*enim*,neq; in Syriaca translatione,sed interpres videtur illud addidisse,vt penitus sensum Apostoli explicaret. Est enim ac si diceret,Recogitate Christi passionem, quia quamuis multa sustinueritis,nõdum tamen sanguinem fudistis pro Christo,sicut Christus fudit pro vobis.

Aduersus peccatum repugnantes.] Pro Repugnantes est in Græco elegans verbum ἀνταγωνιζόμενοι,quod est eorum qui totis viribus in agone certant,vt vincant aduersarium. Quod rectè interpretatur Theophylact. Porrò cùm dicit Restitistis,ostendit peccatum vehemens, quiddã spirare,esseque eis oppositum,ipsos autem stantes,& contra nitentes,&c. ii

*Et obliti estis consolationis,&c.*locum ad eos magis confirmandos profert ex ca.3.Proue.quem consolatione plenum esse dicit,quia in eo,qui persecu-

tionem patiuntur, filij Dei vocātur, & dilecti. Tacite autem eos reprehendit, quòd in illa afflictione non adcurrant ad scripturam, vnde opem petere possunt aduersus omnes calamitates, sicut ait Rom. 15. *Vt per patientiam, & consolationem scripturarum spem habeamus.*

Fili mi, noli negligere disciplinam Domini.] Verba Salomonis refert, vt sunt in translatione lxx. quæ nihil ab eo discrepant, nisi vbi ait: *Flagellat autem omnē filium, quem recipit*, vt mox dicemus. Quid nunc in *disciplina* intelligat, manifestè ostendit, cùm ait: *Quem enim diligit Dominus, castigat*, flagellat autem omnem filium, quem recipit. Pro disciplina autem in Hebræo est מוסר & in Græco παιδεία quæ sine dubio eruditionem significant, non flagellationem, vt passim videmus in prouerbijs, vt cap. 1. *Ad sciendam sapientiam, & disciplinam.* Et posteà: *Audi fili mi disciplinam patris tui, &c.* Vnde igitur pro castigatione, & flagellatione nunc accipitur? Ex fine, inde enim actus liberi habere nomen debent, vnde habent speciem, hoc est, à fine. Cùm autem Deus flagellat, non flagellare cupit, aut punire, aut dolore nos afficere, sed erudire nos, vt recta via incedamus, & sæcularia contemnentes, cœlestia quæramus. 2. Machab. 6. *Sed reputent ea, quæ acciderunt, non ad interitum, sed ad correptionem esse generis nostri. Etenim multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni beneficij est indicium.* Et Deuteron. 8. cùm meminisset Moyses afflictionum populi ait: *Vt recogites in corde tuo, quia sicut erudit filium suum homo, sic Dominus Deus tuus erudiuit te, vt custodias mandata Domini Dei tui, & ambules in vijs eius & timeas eum.* Prou. 13. *Qui parcit virgæ, odit filium suum, qui autem diligit illum, instanter erudit.*

Vt igitur *erudire* dicit scriptura prò *castigare & flagellare*: ita *disciplinā* sæpè vocat *flagellationem & castigatio-*

tionem, vt Leuit. 26. *Immittamq́; in vos bestias agri, quæ consumēt vos, & pecora vestra, &c. Quod si nec sic volueritis recipere disciplinam, sed & ambulaueritis ex aduerso mihi, &c.* Prouerb. 22. *stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.* Et cap. 23. *Noli subtrahere à puero disciplinam: si enim percusseris eum virga, non morietur.* Et vt sciamus nihil nobis nocere posse inimicos nostros, nisi Deo volente, aut permittēte, persecutiones eorum, Dominus disciplinam suā vocat. Nec dixit: Noli odisse disciplinam Domini, aut, Noli contristari disciplina Domini, sed noli negligere μὴ ὀλιγώρει, ne parui facias, quasi dicat; donum Dei magnum est, quod te affligi sinat, & te erudiat, & vt diximus ex 2. Machab. 6. *Magni beneficij est indicium*, agnosce illud, & magni facito, scito vti tanta misericordia, neq; tibi eam elabi sinas. 14

Neque fatigeris, dum ab eo argueris.] Pro, *Neq; fatigeris*, est in nostra translatione, *Neque deficias*, quomodo paulò ante vertit idem verbū, Animis vestris deficientes. In Græco est, vt superiùs adnotaui, *Ne dissoluaris animo, ne despondeas animum*, quasi Deus te oderit & tibi iam benefacere nolit. Quid sit autē, *Dum ab eo argueris*, intelligimus ex verbo, quo vtitur in prouerbijs nostra translatio: *Dum ab eo corriperis*, id est, dum ab eo reprehenderis & affligeris. Arguimus aūt & verbis, & factis: verbis, vt 1. Tim. 5. *Peccantem coram omnibus argue.* 2. Tim. 4. *Argue, obsecra, increpa.* Factis, vt Psa. 6. *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me.* 2. Reg. 7. *Qui si iniquè aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, & in plagis filiorum hominum.* Vtroque modo hoc in loco, quem nūc interpretamur, accipitur, quemadmodum & Apoc. 3. vbi Dominus ad eadem Salomonis verba allusit. *Ego quos amo, arguo, & castigo.* Arguo. 15

Quem enim diligit Dominus, castigat.] Chrysost. Non

potes dicere quia eſt iuſtus aliquis, qui expers tri-
bulationis exiſtat etſi ſic nobis videatur, ſed nos i-
gnoramus alienas tribulationes. Proinde neceſſe
eſt omnem iuſtum per preſſuras, tribulationesq;
tranſire, &c.

Flagellat autem omnem filium, quem recipit.] Cùm enim
filius omnis, etſi bonus ſit, quædā habeat corrigen-
da, veri patris eſt corrigere, & vt illa deleantur, &
vt rebus huiuſmodi non aſſueſcat. Neque bonus
pater eſſet, qui filium ſuum nō erudiret. Illud au-
tem: Quem recipit, ita interpretatur Teophylact.
Quem approbat, quem præ cæteris aſſumit, & fa-
miliarem amicum ſibi conciliat. Chryſoſt. Non
dixit, omnis qui flagellatur filius eſt, ſed, omnis
filius flagellatur. Sunt quidem plurimi, qui fla-
gellantur, maligni, ſicut homicidæ, latrones, ſe-
pulcrorum deprædatores: ſed illi pro ſua iniqui-
tate ſupplicia patiuntur, & non ſicut filij flagellā-
tur, ſed ſicut peſſimi puniuntur, nos autē ſicut filij,
&c. Pro eo quod Paulus, & lxx. vertunt. *Flagellat*
16 *autem omnem filium, quem recipit*, in Hebræo, & in no-
ſtra translatione eſt: *Et quaſi pater in filio complacet ſibi*
cauſa varietatis translationum, & ſenſuum eſt in
Hebræo. Si enim legamus, vt nūc legitur וכאב ſig
nificat, *Et ſicut patèr*, quomodo legit Hieronym. &
ita optimè redditur ſenſus noſtræ translationis ſi
autem, ו quæ prima litera eſt, minus protendatur
& fiat י iod, ſignificat, flagellabit, ſiue flagellat,
quoniam verbum hebræum ſignificat dolere & in
Hiphil, facere dolere, vulnerare flagellare. Atq; ita
duplex ſenſus verborum Salomonis duplici trāſ-
latione nobis redditus eſt.

Sed quoniam obijci poteſt, Salomonem non v-
troque modo ſcripſiſſe, ſed altero tantum, atque
ita primam literam vel vau fuiſſe, vel iod, quo mo-
do vterque ſenſus reddi non poteſt: dicamus eum
ſcri-

ſcripſiſſe litera vau, quæ addita verbo illi præteritum vertit in futurũ, vt ſignificet, *flagellabit*, nã multa verba ſunt apud Hebræos, quæ in Cal habent ſignificationem verborum Hiphil.

Sed dices, Tunc legetur וכאב : ſi autem ſignifi- 17
care debet *ſicut pater*, legendũ eſt וכאב & Salomon quamuis ſine punctis ſcripſerit, alterũ tamen horum ſonum in mente habebat, cùm ſcriberet, & alterum, ac non vtrumque ſcribere voluit. At hoc nihil eſt, quod nos moretur: nam ב & כ ſcribunt paſſim Hebræi, vt ſignificent, *ſicut*.

Poſſumus etiam ita interpretari Hebraica, vt Vatablus. *Et quaſi pater filium*, ſubaudi corripit, *in quo ſibi complacet*, id eſt, quem valde amat. Ita etiam vertit Rodolphus Bainus in eundem locum: *Quem enim diliget Dominus caſtigabit & vt pater filium caſtigat, cui benè volet*, vel quem vnice diliget. Nec multum diſſimile eſt quod tranſtulit Chaldæus. *Quoniam, quem diligit Deus, corripit, & ſicut pater, qui corripit filium ſuum.* Ad eundem ſenſum poſſunt etiam exponi verba noſtræ translationis: *Et quaſi pater in filio complacet ſibi*, ſicut pater facit in filio, in quo ſi bene complacet, id eſt, quem valde amat.

In diſciplina perſeuerate.] Chryſoſt. Non in ſupplicijs, neq; in tormentis. Vide quid ait Paulus, vnde putabant ſe derelictos eſſe, ex hoc dicit eos magis credere debere, quoniam non ſunt derelicti. Veluti ſi diceret: Quia tanta paſſi eſtis, putatis quod vos odio habeat, vel dereliquerit Deus? ſi enim hæc nõ pateremini, tunc magis ho[illegible] onijcere cõpetebat. Si enim flagellat oẽm filiu, quem recipit; qui non flagellatur, ſine dubio non eſt in numero filiorũ, &c. Pro *In diſciplina perſeuerate*, in Græcis codicibus eſt: ſi diſciplinã ſuſtinetis, & ſtatim
ſequitur: *Tanquam filijs vobis offert ſe Deus.* Ita legunt 18
Theod. & Theophyl. & OEcume. vt ex eorum in-

 ter-

terpretatione intelligitur, sed Chrysost. sine dubio legit, vt nos habem⁹, vt indicat eius interpres vertens: *Non in suppliciis, neq; in tormentis*. Ita etiam Syriacus, qui vertit: *Sustinete igitur correptionem.*

Error ex eo ortus est, quod si sit sensus: si disciplinam sustinetis, scribitur, εἰ παιδείαν ὑπομένετε, Si autem. *In disciplina perseuerate*, priori dictioni additur sigma. Atque ita legisse Chrysostomum constat, quoniam etsi verba Apostoli, sine sigma in vltima dictione scribātur errore describentiū, sine dubio sigma addēdum est, quoniā statim ait Chrysostom. non in punitionē, neq; in vltionem neq; in malè pati. Quod rectè non diceretur, nisi ita, vt diximus, legisset. Cùm ergo Græca vna addita litera, aut detracta vitientur, & latina multo difficiliùs vitiari possint, non est dubitandum, quin error in Græcis sit, non in Latinis. Et sensus est: Permanete, siue perseuerate in disciplinam, perseuerate in disciplina, ita enim sæpè Apostoli loquuntur. Ita etiam interpretari licet, Tolerate, vt erudiamini à Deo, perseuerate ferendo, vt Deus perficiat quod vult.

19 *Tamquam filijs vobis offert se Deus*] Agnoscite vestram felicitatem, non vos abijcit Deus, sed ad vos venit, vt ad veros filios pater.

Quod si extra disciplinam estis χωρὶς παιδείας, Extra disciplinam aut sine disciplina, cuius omnes qui filij sunt participes sunt.

Ergo adulteri, & non filij estis.] Sine dubio legendū est, *Adulterini*, Scilicet, filij, & non filij simpliciter, vt qui legitime procreati sunt. In Græco est νόθοι, id est, filij adulterini, aut spurij.

Deinde patres quidem carnis nostræ, eruditores habuimus.] Patres carnis vocat, quia carnem nostram genuerunt, animam nobis non dederunt. *Eruditores* autē

ver-

vertit, quod est in Græco, παιδευτάς. i. *castigatores*, aut (si ita dici posset) *disciplinatores*, id est, illi, qui carnem nostram genuerunt flagellabāt nos, & eis obediebamus. Syriacus: *Quod si patres nostri, qui erant secundum carnem, castigauerunt nos*. Theophyla. *Si enim cùm carnales patres nos castigabant, &c.*

Non multo magis obtemperabimus patri spirituum, & viuemus.] In quibusdam codicibus corrupte legitur: 10
Num multo magis, &c. cum ex Greco, & ex cōsequentia sermonis constet legendum esse, *Non multo magis, &c.* A minori ad maius argumentatur: Quantò magis obediendum est Deo, qui animas nobis dedit, & corpora; præsertim cum hæc obedientia vitam nobis pariat sempiternam? Theophylactus: Non dixit, Quantò magis sufferemus, sed obtemperabimus, ostendens, quod sit contra nitentis, & aduersantis Deo, non sustinere afflictionem.

Et illi quidem in tempore paucorum dierum, &c.] Græca sunt apertiora, ex quibus melius locus intelligetur. Cępit argumentari à minori ad maius, à patribus corporum ad patrem spirituum, & nunc idem facit. Patres, inquit, corporum erudiebant, siue castigabant nos in tempore paucorum dierum, id est, In tempus paucorum dierum: Græcè ad paucos dies castigabant nos, vt rectè nos gerere sciremus in rebus, ad hanc vitam paucorum dierum pertinentibus. Atque id quidem non semper ad ea, quæ verè vtilia nobis essent, castigabant nos; sed secundum voluntatem suam. In Græco est iuxta quod ipsis videbatur. Hoc est, castigabant nos, vt ea disceremus, quæ sibi vtilia videbantur, cum sæpè fiat, vt illa vtilia nobis nō sint. *Hic aūt*, id est, pater spirituum, castigat nos vt ea discamus, atq; faciamus quæ verè nobis vtilia sunt, nec fallitur vnquā, vt illi. Et vt magis explicet, quod dixit, 11

Ad id quod vtile est, addit *In recipiendo sanctificationem eius*, id est, ad recipiẽdum sanctificationem ipsius. In Græco est ad hoc, vt participes simus sanctitatis eius: quod adeò vtile est, vt vitam æternam, & bona æterna nobis conciliet.

Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur, &c.] Omnis castigatio, cum venit, dolorem affert, nec videtur gaudium aliquando esse allatura, afferet autem maximum. Itaque cùm dicit, *videtur*, propterea ita loquitur, quia, si rectè inspiciatur, fructũ, & gaudiũ allatura intelligi poterit, sed primo aspectu id non apparet. Nec de gaudio præsenti loquitur, sed de futuro: Adeo tristis est, vt nullã vnquam voluptatẽ allatura videatur. Theoph. Pulchrè autem *videtur*, ait, nõ enim verè est mœroris. Quomodo enim fuerit mœroris, cùm sit lætitiæ mater? sed nostri respectu, qui ægrè ferimus disciplinam, & castigationem, *videtur* dictum esse.

Postea autem fructũ pacatißimum exercitatis per eam reddet iustitiæ.] Gaudium, quod nunc allatura non videtur, postea afferet & fructum iustitiæ ijs, qui in ea exerciti fuerint. Pro Exercitatis est verbum elegans γεγυμνασμένοις, quod de ijs dicitur, qui nudi exercebantur ad palæstram, vnde & gymnasia dicta sunt loca, in quib. athletæ exercebantur.

Gymnasiũ. 1. Mach. 1. *Et ædificauerunt Gymnasium in Ierosolymis secundùm leges nationum.* Theophylact. obserua autem
22 quod *exercitationem* vocet, disciplinam, quippè quæ confortet fideles, ac velut quosdã athletas, & robustiores faciat. Quid igitur eam auersamini, quæ animas vestras confirmat? Chrysostomus: Benedixit: *Qui per eam exercitantur* hoc est, qui tolerant plurimo tempore patienter.

Fructum autem *iustitiæ* vocat sanctitatem eximiã, quam huiusmodi exercitatio in animã efficit, & beatitudinem quæ fructus est, ex iustitia debitus

ijs, qui legitime pugnauerint. Vbi nos habemus pacatiſsimum eſt εἰρηνικὸν, id eſt, *pacificum*, quod Theophylactus interpretatur, turbatione vacantem. Intelligit autem fructum quo ſumma cum pace & tranquillitate animi perfruemur, cuiuſmodi fructus excitationes athletarũ, aut huius ſæculi honores, aut voluptates ferre non poſſunt, ſolet autẽ Interpres poſitiua nomina, in ſuperlatiua vertere, cũ videt ſenſum ſcriptoris magnum quippiam ſignificare, vt. 2. Tim. 1. *Timotheo cariſsimo filio.*

Propter quod remiſſas manus, & ſoluta genua erigite.] Theophylactus: veluti ad pugiles quoſdã, & certatores diſſerit, &c. Alludit autem (quoniam ſciẽtibus legem, & prophetas loquebatur) ad verba Iſaiæ cap. 35. ad eos exhortandos, quæ ita habent in noſtra translatione: *Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate.* Manus remiſſæ, ſunt quaſi deiectæ, & nihil ferè facere valentes. Ideo iubet Apoſtolus, vt manus remiſſas erigamus: & propheta monet, vt confortentur. In genu robur cruris eſt 23
ad inceſſum, atque ad curſum, & genuum ſolutio, imbecillitatis indicium eſt, & ægre ſeſe mouẽtis, vt latius oſtendimus in cap. 2. Nahum. n. 65. in illud: *Et diſſolutio geniculorum.* Monet igitur, vt fortes ſint ad currendam viam mandatorum Chriſti, & ad ſtudium bonorum operũ, ne perſecutionibus deijciantur.

Et greſſus rectos facite pedibus veſtrũ.] Quid ſit greſſus rectos facere, ex eius contrario intelligitur, *Vt non claudicans quis erret, magis autem ſanetur.* Defectio virium, & ſolutio genuũ, aut denique cruris ægritudo efficit, vt greſſus rectos non faciamus, ſed claudicemus. Claudicare, dicitur, qui nunc in hãc, nunc in illam partem inclinat, neque vnquam rectè incedit. 3. Reg. 18. *Vſque quo claudicatis in duas par-*

tes? Si Dominus est Deus, sequimini eum: si autem Baal sequimini illum. Monet igitur, vt Christum omnino sequantur, non partim Christum, partim Iudaismum, ita Christum tenentes, vt necessarias etiam, legis ceremonias putent: timebat enim Paulus ne si à Christo omnino non dimouerentur persuasione Iudæorum, saltem ab eis obtineretur, vt legem coniungerēt cum Euangelio, quasi à Deo datam, & necessariā. Ita Iudæi sentiebāt, vt videmus Actorum. 15. *Et quidam descendentes de Iudæa, docebant fratres: Quia nisi circūcidamini secundum morem Moysi,*
24 *non potestis saluari.* Hæc verba (vt etiam Theodoretus adnotauit) desumpta sunt ex cap. 4. Prouerb. vbi nos habemus: *Dirige semitas pedibus tuis,* & apud lxx. sunt eadem verba, quæ apud Paulum legimus. Videbiturque fortasse interpres in hoc loco Pauli, aberrasse à sensu Salomonis. Salomon enim de semitis loquitur, per quas ambulamus. Interpres autem de ambulatione ipsa interpretatur: *Gressus rectos facite pedibus vestris.* Accedit, quod Theophylactus, quē & Erasmus sequitur docet τροχίαν, significare vestigium rotæ currus, vel locum subiectum currentium pedibus, quod & vocabulum Hebræum quo Salomon vsus est; indicat, quod semitam significat, vt hic vertit Hieronymus, & Prou. 2. *Et omnem semitam bonam.*

At vero interpres elegāter vertit, nec reprehēdi potest: quoniā, nisi ita vertisset, ipse potius aberrasset à sensu Pauli, qui planè de ambulatione, siue de gressib. loquitur, vt indicant verba sequētia: vt nō claudicans quis erret, magis autē sanetur. Nam quod Erasmus interpretatur. Ne claudicatio abducat à via, præsertim cùm sit angusta, nihil ad rē, quia claudicatio nihil ad rectā viā facit, nec satis apte diceretur: Parate viam rectā, vt ne-
25 mo claudicet. At si dicas: gressus rectos facite vt nemo

nemo claudicet, rectè dicas, quia claudicatio cum recta via non pugnat, sed cum gressib. rectis. Dicendum ergo est vocem illam Græcam non tantū vestigium rotæ currus significare, sed etiam cursum, atq; etiam gressus, siue ambulationem, vt Hesichius Suidasq; interpretantur. Idem de Hebræo vocabulo dicendum est, quod & semitam significat, & gressus qui per semitā mouentur. Ita in hoc ipso loco accipiendum est, sicut etiam Baynus in cōmentarijs eiusdem loci testatur. Affirmat enim pro *Dirige semitam pedibus tuis*, in Hebræo esse: libra gressus pedum tuorum, id est, vide quomodo ambules, rectè incede. Atque ita omnino accepit Apostolus.

Vt non claudicans quis erret.] In Græco est *ne quod claudum est aberret*, cuius sensus est. Ne claudicatio abducat à via, vt dixit Erasmus, ne, si non rectè inceditis, si gressus rectos nō facitis pedibus vestris, pes claudus exeat è via recta. Ne id patiamini, sed potius illud curate, vt gressus rectos faciat. Pedes affectus animi sunt, quibus accedit ad Deum, aut ab eo recedit: Monet ergo, vt rectam voluntatem, rectos affectus habeant, rectè Christum sequantur, neque ad Iudaismum redire velint, sed si quē huius rei senserint affectum, aut alterius quę cum Christi Euangelio, & volūtate nō satis congruat, sinant illum. Syriacus: Ne membrum claudū aberret, sed sanitati restituatur.

Pacem sequimini cum omnibus.] Hoc dicit ne forte odio aliquo prosequerentur eos, à quib. vexabantur, nec satis putauit dicere: *Pacem sequimini*, nisi adderet *cum omnibus*, cum illis etiā, qui vos persequūtur: Quod magis exposuit idem Apostolus Rom. 12. *Si fieri potest, quod in vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.* Vsus autē est elegāti verbo Διώκετε, quod quidam vertūt, *persequemini*, Theophylactus: 26

reputa etiam, quod dixit, *persequimini*, hoc est, pacē etiam remotam, ac quæ procul est, studete cōprehendere, ad vos ipsos attrahentes, &c. Ita nunc interpres vsus est hoc verbo *sequor*, vt cum fugientia sequimur, quæ capere, maximè cupimus, & idem significat apud Græcos verbum illud Græcum, sicut cum ait Virgilius:

Ecloga. 2.

Torua leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam,
Florentem cytisum sequitur lasciua capella,
Te Corydon ò Alexi, trahit sua quemq; voluptas.

Ita enim, Virgilius dixit, *Sequitur*, vbi Theocritus dixerat Διώκει, Alludit Apostolus ad illud Ps. 34. *Inquire pacem, & persequere eā* vbi pro *Persequere* est idem verbum in Græco.

Et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum.] San-
27 ctimoniam Græcè ἁγιασμὸν, id est, sanctificationem, quā Chrysostomus, & Theophylactus, & in hæc verba, & in illa Matth. 5. *Beati mundo corde*, de castitate interpretantur, ita etiam Theodoretus, & Oecumenius. Et rectè ita exponitur: Solet enim Paul. interdum hoc modo vti hoc vocabulo, vt. 1. Thess. 4. *Hæc enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, vt abstineatis vos à fornicatione, vt sciat vnusquisque vestrū, vas suum possidere in sanctificatione, & honore, non in passione desiderij, sicut & gentes, quæ ignorāt Deū.* Et Rom. 6. *Sicut enim exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem; ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem:* vbi *iniquitatem* appellasse videtur adulterium, *immūditiam* verò alias libidines, quę sine proximi iniuria fiunt. Et. 1. Tim. 2. *Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide, & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.* Hoc autem dixit, quoniam Hebræi fugati à suis, inter gentiles versabantur, qui carnis peccata pro nihilo habebant.

Sanctificatio, Sanctimonia.

Sed siquis sanctimoniam, aut sanctificationem nunc

nunc interpretetur puritatem animi, rectè etiam interpretabitur; & vtiliter, atque opportune eos monebit, vt puritatem animi seruent, ne forte putent satis sibi esse fortiter pro fide certare, & persecutiones pati, atque ita minora peccata cõtemnere incipiant, quib. anima polluitur, & in peiora paulatim delabitur, ac si dicat: Nolite puritatem animæ contemnere, non poteritis sine illa Deum videre.

Contemplantes, nequis desit gratiæ Dei.] Hæc autem ita accipi possunt, vt quisq; curet ne ipse desit gratiæ Dei: aut ne alij desint gratiæ Dei. Et hoc posteriori modo intellexit Chrysostomus: quia ait, sic cum eius, loquitur, quasi numeroso comitatu viatorum, longa itinera permearẽt, veluti si diceret: Attendite vobis nequis vestrũ remaneat. Non hoc tantum requiro, vt vos soli perueniatis, sed etiam vt inspiciatis & cæteros. Ita etiã Theodoretus, & Theophyla. & Oecumenius. Et merito ita exponunt, quoniam vbi nos habemus, cotemplantes, est ἐπισκοποῦντες, id est, *Superintendentes, & aliorum curam habentes*, vnde nomen *Episcopi* deductũ est. Deesse autem gratię Dei ille dici solet, qui Dei vocationi, & inspirationibus minimè respondet. At nunc paulò aliter accipitur: ita enim vertere possumus verbum verbo, *Nequis deseratur à gratia Dei, vel nequis priuetur gratia Dei*, quod est, nequis in peccatum incidat, per quod Dei gratia priuetur. Nam ὑστερῶν, quod habemus pro *desit*, est deesse aliquid alicui, vt Matth. 19. *Omnia hæc custodiui à iuuentute mea, quid adhuc mihi deest?* Luc. 22. Nunquid aliquid defuit vobis? Et cap. 4. huius epistolæ: *Timeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiẽ eius, existimetur aliquis ex vobis deesse.* Quod Theophylactus (vt suo loco diximus) exponit: Ne quo modo deficiat, aut frustretur ingressu in requiem

hanc

hanc promissam. Chrysosto. Quid dicit gratiam Dei? Bona futura, euãgelicam fidem, optimam cõuersationem, omnia quippe hæc, Dei sunt gratiæ.

29 *Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat.*] Posset hoc ita exponi. Contemplamini, ne quod germẽ amarum in animo exortum impediat profectum vestrum. Chrysostomus: Etenim amarum dixit esse peccatum. Enimuerò peccato nihil amarius. Et hoc norunt, qui post admissum peccatum, conscientiæ mærore macerãtur, & dira satis amaritudine cõsumuntur &c. Theodoretus Radicem amaritudinis, & mala dogmata, vitámque corruptam, & deprauatam vocauit, &c. Itaque monet, vt diligenter inter se considerent, ne vel dogmata à veritate aliena exoriantur, vel peccata alia, per quæ multi inquinẽtur, id est, non solum qui ea faciunt, sed alij etiam eorum exemplo: Hoc autem dicit, quoniam nisi puritati vitæ studeant, sed vitia exoriri sinant, paulatim persecutionibus vincentur, & ad Iudaismum redibunt.

Chrysostomus, & Theophylactus, & Theodoretus dicunt hoc esse, quod alijs verbis idẽ Apostolus scripsit Galat. 5. *Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?* Ijdem, præter Theodoretum admonẽt, hęc verba desumpta esse ex Deut. 29. vbi legimus: *Ne forte sit inter vos vir, aut mulier, familia, aut tribus, cuius cor auersum est hodie à Domino Deo nostro, vt vadat, & seruiat dijs illarum gentium, & sit inter vos radix germinans fel, & amaritudinem.* Apud. lxx. sunt eadem ferè verba, quæ nunc legimus in Paulo.

30 Ex his duo intelliguntur. Primũ est, melius hæc verba exponi, si radicẽ amaritudinis intelligamus hominem peccatorem, qui exemplo suo noceat alijs, quoniam ita videtur intellexisse Moyses, & Chaldæus vertit: *Ne forte sit in vobis vir cogitãs peccata,*

aut superbiam. Ita etiam Theophyl. Ne quis prauus ad plurium perniciem relinquatur &c. Et conuenit cum sequẽtibus: *Ne quis fornicator aut profanus &c.* Alterum est, fieri potuisse vt in textu Græco pro ἐν χολῇ, id est, *in felle* errore typographi positum fuerit ἐνοχλῇ id est, *impediat* siue *obturbet*, quoniam apud lxx. planè legimus, *Ne qua radix sit in vobis sursum germinãs in felle, & amaritudine.* Sed quoniã & noster interpres, & Græci patres, & translatio Syriaca legerunt in Paulo ἐνοχλῇ, hoc est impediat, id magis probemus, magis enim conuenit cum sensu Apostoli, & plenior oratio est.

Ne quis fornicator, aut profanus, vt Hesau.] Explicat per partes, quod vniuerse dixerat: *Ne qua radix amaritudinis &c.* Ac si diceret: Radicem amaritudinis intelligo, fornicatores, profanos, & similes. *Profanos.* hoc est, βέβηλος, interpretatur Chrysostom. gulosos, & intemperantes & spiritualia repellentes. Theophylactus: Nõ hoc dicit, quod fornicator Hesau fuerit, sed eo vsq; siste: *Ne quis fornicator in vobis sit.* Deinde ab alio principio dic: *Neq; profanus vt Hesau*, hoc est, gastrimargus, helluo, vorax, mundanus, spiritualia profanans, & cõculcans: datum enim à Deo honorem primogenitorum vendidit, idque pro vna esca. Hæc verò est profanatio, contemptus nimirum diuinarum rerum, &c.

Vt hoc melius intelligatur, meminerimus eius, 31
quod. c. 7. non semel dictum est, traditionem Hebræorum esse, quam refert Hieronymus in traditionib. Hebraicis in Gen. Et in Ep. 126. ad Euagriũ, ante legẽ primogenitos fuisse sacerdotes, atq; illud Gen. 27. *& vestib. Hesau valde bonis, quas apud se habebat domi, induit eum.* Hebræos eodẽ Hieronymo referẽte, de vestib. sacerdotalibus interpretari; quas Hesau, vt primogenit⁹, habebat. Idem docet Clemens li. 8. Constitut. Apost. ca. 3. Et. S. Thomas. 2. 2.

q. 100.

q.100.a.4. & in hunc locum Pauli. Itaq; quoniam primogenituræ adnexum erat sacerdotium, rectè Hesau profanus dicitur, qui rem sacram contempsit, & violauit. Historia est in cap.25. Genesis, vbi magis etiam intelligitur, cur profanus dictus sit. *Iurauit* (inquit) *ei Hesau, & vendidit primogenita. Et sic accepto pane & lentis edulio, comedit, & bibit, & abijt parui pendens, quod primogenita vendidisset.* Non solũ vendidit, sed parui pendit, quòd vendidisset. Hoc autem dicit nunc Paulus, ne Hebræi ius filiorũ Dei, & æternæ beatitudinis, quod habebant, contemnerent, vt bona sua recuperarent, aut vt persecutionem suorum vitarent.

32 *Scitote enim quoniam & posteà cupiens hæreditare benedictionem.*) &c. In Græco est ἴστε, quod significat *scitis*, & *scitote*. Vtrumque satis rectè, nam vt scientibus legem, dicere potuit: *scitis*, & *scitote*, ac si dicat, Mementote eius, quod scitis. Hoc melius intelligitur ex capit. 27. Genesis. vbi res gesta narratur. Cupiuit postea hęreditare benedictionem illam primogeniti, sed reprobatus, & reiectus est à patre dicente: *Benedixique ei, & erit benedictus.* Et postea: *Dominum tuum illum constitui, & omnes fratres eius seruituti illius subiugaui, frumento & vino stabiliui eum & tibi post hæc fili mi, vltra quid faciam.*

Non enim inuenit pœnitentiæ locum.] Fleuit apud patrem, & irrugijt clamore magno, & benedictionẽ alteram minorem accepit, sed benedictionẽ, quæ propria erat primogeniti, nõ accepit. Et quia quãuis illum pœnituit quod primogenita sua vendidisset, non tamen data est illi spes recuperandi, dicit non inuenisse eum locum pœnitentiæ, Quare cum ait: *Quamquã cum lacrymis inquisijsset eam, Eam*, nõ *pœnitentiam* intelligit sed *benedictionem*, vt rectè adnotat Theophylactus. Non ergo tollitur verę pœnitentiæ vis ad remittenda peccata, quæ verè illi condo-

condonarentur, si vere eũ peccasse pœniteret, sed ius primogenituræ amissum non recuperauit.

Sed quęrimus quid sit inuenire locum pœnitentiæ. Dare alicui locum pœnitentiæ est, tempus illi concedere ad agendam fructuosam pœnitẽtiam, qua recuperet, quod amiserat Iob. 24. *Dedit ei Deus locum pœnitentiæ, & ille abutitur eo in superbiam.* Sap. 12. *Non quia impotẽs eras in bello subijcere impios iustis, sed partibus, iudicans, dabas locum pœnitentiæ, non ignorans quoniam nequam est natio eorum.* Et postea: *Et bonæ spei fecisti filios tuos quoniam iudicãs das locũ in peccatis, pœnitentiæ.* Quod quid sit paulò post exponit. *Dans, tempus & locum, per quæ possent mutari à malitia.* Quare ille nõ inuenit locum pœnitentiæ, cui spes adimitur recuperandi, quod per peccatum amiserat, etiam si doleat, & lugeat: quod Hesau contigisse videmus Gen. 27. vt verba patris indicant, quæ modo retulimus. 33 *Inuenire, aut dare locum pœnitentiæ.*

Si quæras cur Hesau, qui profanus erat, & abierat parui pendẽs, quod primogenita vendidisset, tantum postea plorauerit? respondebimus non illũ doluisse de iniuria rei sacræ, id est, sacerdotio, illata, profanus enim erat, sed de honore sibi prærepto doluit, & de possessionum, atq; patrimonij iactura. Nam primogenitis multo maior bonorũ paternorum pars dabatur, quàm reliquis Gen. 49. *Ruben primogenitus meus* &c. *Prior in donis, maior in imperio.* Et Deut. 21. *Dabitque ei de ijs, quæ habuerit, cuncta duplicia. Iste enim est principiũ liberorum eius, & huic debẽtur primogenita.* Ex his proditur inscitia Lutheri, qui in prologis putauit his verbis pœnitentiam tolli, ideoque epistolam canonicam esse negabat.

34 *Non enim accessistis ad tractabilem montem,* &cęt. Cœperat eos exhortari. *Propter quod remissas manus, & soluta genua erigite,* &cæt. nunc autem ostendit, cur id facere debeant, cùm ait: *Non enim accessistis,* &c. Ac si dicat: si enim non sustinueritis omnia pro

Christo, & viriliter pugnaueritis, multò min' excusabiles eritis illis, qui in veteri testamento fuerunt. Vos enim maiora illis accepistis, & eiusmodi, vt multò magis vos monere debeant. Hoc autē per partes ostendit. Illi legē accepturi, accesserūt ad montem Sinai tractabilem, & corporeum, sed vos ad montem multo præstantiorem, vt posteà ostendet, singulis enim singula opponet. In Græco est ψηλαφωμένῳ ὄρει quod Erasmus nō rectè vertit, *Ad contactum montem*, sed, *Ad montem, qui contingitur*, siue *tractatur*, hoc est, qui cōtingi, & tractari potest, qui corporeus, & terrenus est. Quod intelligens interpres, eleganter vertit, *Ad tractabilē mōtem.* Hoc autem dicit, quoniam, vt lex daretur, populus stetit ad radices montis vt legimus Exodi. 19.

Et accessibilē ignem.) In Græco est καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ vt si diceremus: Nō appropinqua-
35 stis tractabili monti, & accēso igni. Quod ad mōtem referri pōt, vt sit sensus: Non accessistis ad tractabilē montem, & incēsum igni, totus enim mōs Sinai fumabat, cùm danda erat lex. Exod. 19. *Totus autem mons Sinai fumabat, eo quòd descendisset Dominus Deus super eum in igne, & ascenderet fumus ex eo, quasi de fornace, eratque omnis mōs terribilis*, Potest etiam legi per se, vt legit Interpres in hunc modum: Non accessistis ad tractabilem montem, & ad accēsum ignem, id est, ad ignem illum, qui in monte Sinai videbatur. Ex quo omnino constat non esse legendum, *Accessibilem* vt plerique codices habent, sed *Accensibilem*, vt habent, emendatiores, nihil enim est in Greco, quod valere posſit *Accessibilem*, sed *Accensum* ponitur pro *Accensibilem* more Hebræorum, qui participijs vtuntur pasſiuis pro nominibus verbalibus in bilis, vt latius explicauimus, & probauimus in capit. 2. Sophoniæ nu. 2. in illud, *Gēs non amabilis*, pro quo in Hebræo est, *Gens non amata*, &

nostram

nostram translationem defendimus in illis verbis Gal.2. *In faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.* Et quamuis vertere poterat Interpres: *Et accēsum ignē*, maluit, *Et accensibilem ignem*, quoniam melius id cū præcedentibus congruebat, *Ad tractabilem montem, Ignemque accensibilem* vocat ignem corporeum, qui incendi, & extingui potest, qualis erat ignis, qui erat in monte Sinai.

Et turbinem, & caliginem, & procellam.] Hæc, & quæ sequuntur in Versic. 19. *Et tubæ sonum, & vocē verborum*, &c. intelliguntur ex verbis c. 19. Exod. *Iamque aduenerat tertius dies, & mane inclaruerat, & ecce cœperūt audiri tonitrua, ac micare fulgura, & nubes densissima operire montem clangorque buccinæ vehementius perstrepebat.* &c. Quæ omnia fiebant vt populus præsentiam Dei cognosceret, & timeret, legemque illam quasi à Deo datam, religiosius custodiret. 36

Quam qui audierunt excusauerunt se, &c.] Hoc legimus Exo.20. *Cūctus autem populus videbat voces, & lampades, & sonitum buccinæ, montemque fumantem, & perterriti, ac pauore concussi steterunt procul dicentes Moysi: loquere tu nobis, & audiemus, non loquatur nobis dominus, ne forte moriamur.* Hoc nunc dicit Apostolus: Non accessistis ad vocem illam, quam qui audierunt, audire recusarūt timore perterriti, quod posteà magis explicabitur. Pro excusauerūt se est παρῃτήσαντο, id est, *recusauerunt*: sed quoniam non simpliciter repulerunt, aut recusauerunt, sed cum quadam excusatione timoris mortis, sicut ipsi indicant dicentes: *Ne fortè moriamur*, Interpres vertere voluit: *Excusauerunt se.* Neque enim ignorat interpres verbū illud 37
Græcū significare *Recusare*, aut, *deuitare*, cum ipse ita vertere soleat, vt 1. Tim. 4. *Ineptas autē, et aniles fabulas deuita.* Et ca. 5. *Adolescentiores autem viduas deuita.* Tit. 3. *hæreticum hominem post vnā, & secundam correptionē deuita.* Et in hoc ipso capite paulò post vertit: *videte ne*

timorem, quantum verba illa incutiebant: *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur.* In quibus: *Et si*, significat *etiam si* κἂν Id est, non solùm homo, qui montem tetigerit, lapidabitur, sed etiam iumentum. Sed Apostolus non meminit hominis, sed eius, quod maiorem terrorem incusserat Hebræis. Nam hominem, qui contra Dei præceptum, montem tangere auderet, non erat mirum vltimo
supplicio affici, & pœnas dare suæ temeritatis. At 39
lapidari iumentum, quod Dei præceptum non sentiebat, & pabuli causa, ad montem accedebat, plenum erat terroris, & minarum. Ita leges ciuiles in grauissimis criminibus, non solùm homines occidi volunt, sed etiam iumenta, vt omnes magis timeant, & vehementius illa crimina detestentur. Ita etiam illius supplicij meminit, quod grauius, & dirius videbatur, id est, lapidationis. Grauius enim & diuturni⁹, & ignominiosius supplicium est, lapidibus opprimi, quàm etiam iaculis confodi, & magis terret. Itaque tantum ex verbis Exodi desumpsit, quantum instituto suo satis putauit. Quamuis in nonnullis codicibus Græcis additur, *aut iaculo configetur.* Et ita vertit Erasmus. Verum id non legunt Chrysostomus, neque Theophylactus, neque Oecumenius, neque Theodoretus, neque translatio Syriaca, neque probati codices.

Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit.] &c. Multi hæc connectunt, & ita interpretantur. Ita terribile erat, quod in monte videbatur, vt non tantum populus perterritus fuerit, sed ipse etiam Moyses tantus vir, dixerit *Exterritus sum & tremebundus.* Ita Chrysostomus, & Oecumenius, & Theodoretus. Verùm Theophyl. separare hæc videtur. Quod ego paulò aptius iudico; vt sit sensus: Atque ita terribile erat quod videbatur, hac commina-

tione: *Bestia quæ tetigerit montem lapidabitur*. Valde terribile reddebatur, quod in monte videbatur. Etenim ſicut nos dicimus cum comparatione: Et ita terribile erat, vt nemo ferre illud poſſet: Et ſine comparatione, quaſi aliquid ex dictis colligentes. Atque ita terribile erat omnino quod dicebatur: ita Græci dicunt vtroque modo καί οὕτω, quod quia valde vſitatũ eſt, probatione non indiget.

Pro quod videbatur, in Græco τὸ φανταζόμενον, quod ita Theodoretus interpretatur, id eſt, quod viſione apprehendebatur, quoniã non videbant ipſum vniuerſorum Deum, ſed diuinæ gratiæ viſionem conſiderabant. Eraſmus vertit: *Et adeò terribile erat viſum, quod apparebat*. Non itaque dicitur, *quod videbatur*, ac ſi diceret, quod erat, quod re vera cernebatur, ſed, quod ipſis apparebat.

40 *Moyſes dixit, exterritus ſum, & tremebundus.*] Tantus fuit terror, vt Moyſes diceret; *exterrit⁹ ſum*, &c. Hæc verba in Exodo non legimus in eo, de quo nunc agitur, id eſt, in latione legis: imo contrarium ex verbis eius intelligi videtur. Exod. 20. *Et ait Moyſes ad populum: Nolite timere, vt enim probaret vos, venit Deus, & vt terror illius eſſet in vobis, & non peccaretis. Stetitque populus de longè, Moyſes autem acceſſit ad caliginem, in qua erat Deus*. Propterea nonnulli, vt Sanctus Thomas, Lyranus, Caietanus, non ad tempus, quo data eſt lex, hoc referunt, ſed ad viſionem rubi ardentis Exod. 3. tũc enim timuit Moyſes, ſicut legimus: *Abſcondit Moyſes faciem ſuam, non enim audebat aſpicere contra Deum.*

At minimè conuenit ſenſui Pauli, in viſione rubi hæc dixiſſe Moyſem: loquitur enim Apoſtolus de terrore legis cùm lata eſt, & de omnibus, quæ tunc acciderũt. Quare nihil ad eius inſtitutũ pertinebat loqui de timore alterius tẽporis. Et ſi negant

gant hæc dixisse Moysem, cùm lex ferebatur, quia
scriptum non est: nec tunc cùm ipsi volunt, dictũ
est, quia nec in illo loco scriptum est. Sed, vt in vi-
sione rubi, primùm Moyses timuit, cùm rem ma-
gnam, & insolitam vidit: deinde timore deposi-
to cum Deo loquebatur: ita cùm ferebatur lex,
primum timuit Dei maiestatem, & prodigia ma-
gna intuẽs, & dixit: *Exterritus sum, & tremebũdus*: po-
stea à Deo confirmatus, timorem abiecit, & popu-
lum bono animo esse iussit.

Quare iure Chrysostomus, & reliqui Græci 41
patres timorem Moysis, non ad visionem rubi, sed
ad tempus, quo lex ferebatur, retulerunt. Nec mi-
rum videri debet hæc scripta non fuisse in Exo-
do, cùm multa legamus in scriptura prætermis-
sa eo in loco, quo facta sunt, vt illud. 2. Timot.
3. *Quemadmodum autem Iohannes & Mambres restiterunt*
Moysi, ita & hi resistunt veritati, Alia etiam affert In-
nocẽt. III. in ca. cum Marthę de celebratione mis-
sarũ, vbi ait: Sanè multa, tam de verbis, quã de fa-
ctis dominicis inuenimus ab Euãgelistis omissa, q̃
Apostoli, vel suppleuisse verbo, vel, facto expres-
sisse legũtur. Paulus. n. in actib. Apostolorũ sic ait:
Meminisse nos oportet verbi Domini Iesu, qui dixit: Beatius
est dare, quã accipere. Hæc nullus quatuor Euãgelista-
rũ descripsit. Nullus etiã horum expressit, q; Paul.
de Christo ad Corinthios scribens ait: *Visus est plus-*
quam quingentis fratribus simul, deinde visus est Iacobo, no-
uissime autem, tanquam abortiuo, visus est & mihi.

Sed accessistis ad Sion montem.] Singulis quæ dixit,
nunc singula opponit, vt doceat eos multò maio-
ra beneficia à Deo accepisse, quàm patres veteris
testamenti; inexcusabiles esse, si Christi verbis,
& promissis non crediderint, vt nullis terro-
ribus ab Euangelio dimoueantur. Quoniam er- 42
go dixerat: *Non enim accessistis ad tractabilem montem,*

opponit illi monti Sinai, montem Sion, *Sed accessistis ad montem Sion*, Obscurum est autem, quid intelligat *in monte Sion*, & cur dicat, *accessistis*, & veteres accessisse ad montem tractabilem.

Theophylactus, & Oecum. cœlum intelligunt *in monte Sion*. Mihi potius Ecclesia intelligenda videtur, iuxta illud Psal. 2. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius*. De quo etiam monte dictum est Isa. 2. *Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius, quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.*

Sensus autem omnium verborum est. Hebræi olim, cùm legem erãt accepturi; vt Deum timerēt, & verbis eius crederent, atq; obedirent, iussi sunt, venire in montem Sinai, &c. vos autem vt Deum ametis, eius verbis, promissisq; credatis, & ab eo nunquam recedatis, adducti estis non in montem illum corporeum, & nihil præterea habētem, sed in Ecclesiam Christi omnibus spiritualibus bonis refertam.

43 *Et ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem.*] Adducti estis non vt terrenis bonis fruamini, vt illi, qui legem seruabant in monte terreno datam: sed vt fruamini admirabili illa felicitate, quæ in cœlesti ciuitate Ierusalē seruatur, legitime, pro Dei verbo, certantibus. *Ierusalem cœlestem* vocat illam eandem ciuitatem, quã eleganter descripsit Iohannes Apocalyp. 21. *Et ostendit mihi ciuitatem sanctã Ierusalem, descendentem de cœlo à Deo, habentem claritatem Dei.* &c. Quam ciuitatem, *Dei viuentis* appellat, vt perpetuam futuram doceat, eam enim constituit Deus, qui nunquam mori potest, cuius visione ciues eius beantur.

Et multorum millium Angelorum frequentiam.] Adducti estis, non vt terroribus fulgurum, & tempestatum,

pestatum,& tubarum terreamini, sed vt æternum viuatis cum cœtu,& congregatione innumerabilium Angelorum. Vbi Interpres vertit *frequentiam*, est πανηγύρει,qua voce propriè Græci significant publicum conuentum,publicæ alicuius celebritatis causa factum:cùm scilicet die festo, ludis solemnibus,aut celebri mercatu,tota aliqua gens in vnum locum conuenit,vt in Græcia fiebat ludis Olympicis.Inde frequẽs est apud Græcos hoc nomen coniungere cum festis,theatris,aut spectaculis,& publicis gaudijs.Quàre congregationẽ Angelorum,qui conuenerunt, vt Deo fruerentur,& semper dies festos,ac lætos agerẽt, eleganter πανήγυριν,appellauit.Theophyla.vbi enim panegyris,hoc est,solemnis totius populi conuentus est,ibi,est lætitia.

Et Ecclesiam primitiuorum,qui conscripti sunt in cœlis.] 44
Accessistis non solum ad Angelorum festam frequentiam, sed etiam ad congregationem sanctorum noui testamenti, qui iam conscripti sunt in cœlis,id est, vt hæredes cœlestis felicitatis recepti. Quasi dicat: videte Apostolos, & martyres, qui hic pro Christi gloria, & Euangelio fortiter dimicarunt,& nunc cum Christo regnant in cœlo: vos vocati estis,vt illorum felicitatis,& regni consortes sitis.Hoc autem,quia recens exemplum erat, & multos illorum viderant, atque amauerant.multum Hebræos excitabat ad permanendũ in Euangelio ; & cum illis viuere in beatitudine iucundissimum putabant. Primos igitur sanctos qui iam obierant,appellat primitiuos.i.primogenitos Græcè.πρωτοτόκοι.

Et iudicem omnium Deum.]Accessistis ad Christum, qui iudex omnium constitutus est,atque ita & vobis dignam vestris laboribus, & patientia merce-

dem reddet, & eos, à quib. nunc vexamini supplicijs debitis afficiet.

Et spiritus iustorum perfectorum.] Accessistis ad animas veterum patrum iam perfectas, siue consummatas, id est, beata Dei visione fruentes, vt suprà exposuimus, cap. 11. numer. 115. Itaque cùm dixit. *Et Ecclesiam primitiuorum*, de sanctis noui testaméti loquitur, nunc autem de sanctis legis naturæ, & veteris testamenti, vt rectè exponit Theophylactus. Quorum spiritus perfectos dicit, ac si diceret: Accessistis ad eorum spiritus, quorum fidem vobis imitandam

45 proposui, qui etsi diu visione Dei caruerint, quia pretium redemptionis humanæ solutũ non erat, iam tamen Deum vident, & vos ad eandem beatitudinem vocant, si modò eorum fidei imitatores fueritis.

Et testamenti noui mediatorem Iesum.] Mediator noui testamenti dicitur Iesus, quia effecit, vt nos remissionem peccatorum, & vitam æternam consequamur, quæ in testamento promittebatur, sicut dixit cap. 9. *Et ideo noui testamenti mediator est, vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt æternæ hæreditatis.*

Sed quorum hoc dicit? Poterant illi dicere: Quomodo nos poterimus peruenire ad beatitudinem istam primitiuorum, & spirituum perfectorum? *Quis ascendit in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius?* (Psal. 25.) Ne, inquit, timeatis, relicto enim Moyse, accessistis ad eum ipsum, per quem æterna hæreditas, & peccatorum remissio obtinetur. Ipse vobis vires, & animos suppeditabit, vt hæc bona consequamini. Ac si diceret: Non accessistis ad Moysem, qui dedit ille quidem testamentum, sed mediator esse ad hæreditatis consecutionem non potuit vt Christus.

Et

Et sanguinis aspersionem, &c.] Magis explicat, quod obscuriùs erat dictum, ac si dicat: si vos cōscientia peccatorum deterret, ac timetis, ne per eam, cœlū ingredi prohibeamini, ne timeatis: accessistis enim ad aspersionem sanguinis Christi, id est, venistis ad Ecclesiam, in qua per sanguinē Christi à peccatis emundamini. Alludit autem ad veterem legem, in qua sanguine asperso mundabantur, de quo dixit cap. 9. *Et omnia penè in sanguine, secundùm legem, mundantur, & sine sanguinis effusione, non fit remissio.* Vbi nos habemus sanguinis aspersionem, in Græco est, αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, *Ad sanguinem aspersionis.* Ita legunt Theophylactus, & Œcumenius, sed Chrysostomus legit vt nos, si eius interpreti credimus, qui vertit: *Et ad sanguinis aspersionem,* hoc est, emundationem, certè Grecus codex, quem Syriacus secutus est, ita habuit, ipse enim vertit: Et ad sanguinis eius aspersionem: Ad sensum nihil refert, si enim dicamus, *Ad sanguinem aspersionis,* intelligimus, ad sanguinem, qui super homines aspergitur, vt eos sanctificet. Si dicamus, *Ad aspersionem sanguinis,* intelligimus, ad sanctificationem, & emundationem, quæ fit per sanguinem Christi, quod idem est. 46

Melius loquentem quam Habel.] Non est intelligendum, *Melius loquentem*, quàm sanguis Habelis loquitur, vt plerique exposuerunt, quoniam in Græco est, παρὰ τὸν Ἄβελ, id est, quàm ipse Abel, non enim potest cùm dicitur, τὸν masculini generis subaudiri, αἷμα, quod neutrius generis est. Præterea Apostolus respicit ad id, quod capit. 11. scripserat: *Et per illam defunctus adhuc loquitur*, quo in loco non sanguinem Habelis loqui dixit, sed ipsum Habelē loqui per fidē. Quod cùm ita sit, videtur communis omnium 47

ferè

ferè patrum, & Doctorum expositio non satis germana, sanguinem Christi meliùs loqui, quàm sanguinem Habelis, quoniam sanguis Christi misericordiam, & remissionem peccatorum petit, sanguis verò Habelis vindictam. Vera huius loci intelligentia ex verborum illorum ca. 11. expositione desumenda est, quæ suo loco, num. 9. & 10. ita exposuimus. Per fidem defunctus Habel loquitur, id est, interemptus est, sed non etiam eius gloria, & memoria. Ita etiam defunctus loquitur, quia Deus post eius mortẽ, curam illius habuit, & sanguinem eius ad se clamare testatus est, quasi vindictam petentem. Ita nunc, sanguis Christi melius loquitur, quàm Habel, quia multò melius manet in memoria Dei, vt per eum peccata remittat, & in maiori gloria est apud Deum, pluris ab illo fit,
48 quàm Habel. Prætereà loquitur melius, quàm Habel, quia Habel per sanguinem suum loquens, petit vindictam; Christi autem sanguis veniã, & remissionem petit.

Atq; ita sensus communis patrum germanus est, cum præsertim fieri potuerit, vt non fuerit scriptũ παρὰ τὸν Ἄβελ, sed παρὰ τὸ Ἄβελ, vt subaudiatur αἷμα, id est sanguinẽ, ita vt alludat Apostolus ad illud Genes. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Hoc ex Chrysostomo intelligi videtur, qui ait: Num Habel sanguis locutus est. Ita est, inquit, nam & suprà dixit: Et per eam, hoc est per fidem, adhuc vsque mortuus loquitur: Et iterũ dixit Deus: *Vox sanguinis fratris tui, clamat ad me de terra.* Et Theodoretus hæc verba exponens, reddit rationem: sanguis enim Habel canitur, hic autem etiam hominum salutem operatur, &c. sanguinem igitur cum sanguine confert. Ita etiam OEcumenius, & Theophyl. qui etiam hæc addidit: Diuus autem Cyrillus sic intellexit, quòd sanguis Habelis

belis clamauerit aduerſus occiſorem, Chriſti autem ſanguis pro nobis loquitur ad patrem. Hæc Theophylactus.

Videte ne recuſetis loquentem.] Putare quiſpiã poſſet nunc docere Apoſtolum. Ne recuſetis aſperſionem ſanguinis loquẽtem, id eſt, ne abijciatis ſanguinem Chriſti, remiſſionem peccatorum petentem: ne ad Iudaiſmum redeuntes, æternæ vitę poſſeſſione priuemini: vel iuxta Græcorum lectionem: videte, ne recuſetis ſanguinem aſperſionis loquentem.

At hoc poſterius conuenire non poteſt (quamuis nonnulli ita intellexerint) quoniam *loquentem* maſculini generis eſt: ſanguis autem neutrum nomen eſt apud Græcos vt diximus. Lectioni noſtræ Translationis conuenire poterat, quoniam *ῥαντισμὸς*, id eſt, *aſperſio* maſculinum eſt.

Sed verba ſequentia oſtendunt, non ad ſanguinem, aut ad aſperſionẽ ſanguinis, ſed ad ipſum Chriſtum hæc eſſe referenda: *Multo magis nos, qui de cœlis loquentem vobis, auertimus: cuius vox mouit terram tunc, &c.* Reſpicere videtur Apoſtolus ad id, quod ſuprà dixerat. *Et vocem verborum, quam qui audierunt, excuſauerunt ſe, ne eis fieret verbum*: id eſt, territi, reiecerunt vocem Dei, & Deum ſibi loqui noluerunt, ſed Moyſem, ac ſi dicat: videte itaque vos ne recuſetis, id eſt, ne reijciatis Chriſtum vobis loquentẽ vt illi: videte ne Moyſem vobis magis loqui velitis, quã Deum, id eſt, ne relicto Chriſto ad legem Moyſis redeatis, vt etiam Theodoretus interpretatus eſt. Sed hæc melius in verbis ſequentibus explicabimus.

Si enim illi non effugerunt recuſantes eum, qui ſuper terrã loquebatur,] Si illi non effugerunt ſupplicium, qui 50
Deum, ſibi in monte loquentẽ, audire recuſarunt. Chryſoſtomus, & Theophylact. & OEcumenius Moy-

Moyſem dici putant eum,qui ſuper terram loquebatur:At filij Iſraël non reiecerunt Moyſem ſed Deum dicentes Moyſi:*Loquere tu nobis,& audiemus:nō loquatur nobis Dominus,ne forte moriamur*.Exo.20.Quare nullo modo ita hæc intelligi poſſunt, niſi dicamus Pauli ſenſum eſſe. Ne cótemnatis Chriſtum. Si enim illi,qui legem Moyſis tranſgreſſi ſunt nó effugerunt ſupplicium,quātò minus vos effugetis,ſi legem Chriſti tranſgrediamini.

At nihil de tranſgreſſione mandatorum legis locutus fuerat,neque hoc ad id,quod agebat Apoſtolus,quidquam pertinet, qui totus erat in commemoratione eorum,quæ facta ſunt,cùm lex vetus ferebatur.Sed & prior illa interpretatio,difficultate magna non caret; quoniam illi,qui Deum loquentem recuſarunt,neque vllo ſupplicio affecti ſunt,neque digni videntur, qui afficerentur, quandoquidem non præ Dei contemptu,aut odio id dixerunt,ſed,vt ipſa ſcriptura teſtatur, timore perterriti:Nec obedire Deo detrectabant,dixerūt enim: *Loquere tu nobis,& audiemus*. Illud etiam difficilè,quod Chriſtus etiam ſuper terram locutum eſt,in terra enim erat,cùm legem ſuam tulit: Paulus autem dicit non eſſe recuſandum eum qui de cœlis loquitur.

Mihi multum de hac re cogitanti videtur Paulus minimè reſpicere ad illam recuſationem,cùm Deum ſibi loqui nolebant Hebræi; ſed Moyſem; quoniam,vt probatum eſt, Deo illi quidem obedire volebant,ſed timebant ne morerētur, ſi Dominum diutiùs audiſſent loquētem. Quod mani-
51 feſtius fit ex Deut.5.vbi iterum Moyſes refert verba quæ tunc ſibi locuti ſunt filij Iſraël, & addit: *Quod cùm audiſſet Dominus,ait ad me: Audiui vocem verborum populi huius,quæ locuti ſunt tibi: bene omnia ſunt locuti. Quis det talem eos habere mentē,vt timeant me,& cuſtodiāt*

vni-

vniuersa mandata mea in omni tempore, vt bene sit eis, & filijs eorum in sempiternum. Quare non dixit Apostolus suprà, eos recusasse loquentem, sed excusasse se ne sibi verbum fieret. Respicit ergo ad id, quod non multò post contigit cùm recusarunt, & reiecerũt eum ipsum Moysem, quem sibi prius loqui maluerant. Historia est in 32. ca. Exodi, cuius verba retulit Stephanus Act. 7. in hunc modum, *Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine cum Angelo, qui loquebatur ei in mõte Syna, & cum patribus nostris, qui accepit verba vitæ dare nobis. Cui noluerunt obedire patres nostri, sed repulerunt, & auersi sunt cordib. suis in AEgyptum, dicentes ad Aaron:* Fac nobis Deos, qui præcedant nos, Moyses enim hic, qui eduxit nos de terra Aegypti, nescimus quid factum sit ei.

Hoc ergò ait: *Videte, ne recusetis, & reijciatis loquentem* τὸν λαλοῦντα, eum, qui vobis nunc loquitur, id est, Christum: videte, vt ei obediatis, nec, vt illi corde reuersi sunt in AEgyptum, vnde à Deo per Moysem educti erant, ita vos reuertamini ad Iudaismum, à quo per Christum educti estis. Nam si illi, qui Moysem in terra sibi loquentem audire noluerunt, sed repulerunt, non effugerunt supplicia diuina, sicut capit. 2. dictum est: *Si* 52
enim, qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio, & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem, &cæt. Multò minus nos effugiemus si Christo non obtemperamus. Ideo in eodem loco addidit: *Quomodo nos effugiemus si tãtam neglexerimus salutem.* Vt enim cap. 2. ab Angelis ad Christum argumentatur, ita nunc à Moyse ad eundem Christum. Nec rectè exponeretur, si diceremus. Eũ qui super terram loquebatur esse Deum siue Angelũ, qui loquebatur in terra, cùm Exod. 20. legamus. *Hæc dices filijs Israël: vos vidistis quod de cœlo locutus sim vobis.*

Moy-

Moyſem ergo intelligamus, cum Chryſoſtomo,& Theophylacto,& multis. Chriſtus vero eſt, de quo ait: *Qui de cœlis loquentem nobis auertimus*, non quod ille ſuper terram locutus hominib. non fuerit: ſed quod poſtea per Spiritum ſanctum à ſe miſſum locutus eſt de cœlo, vt multi exponunt. Vel etiam, quod eo tempore, quo Paulus hæc ſcribebat, loquebatur de cœlo exhortãs Hebræos per Paulum,& per alios Apoſtolos, qui ad eos ſcripſerunt, id eſt, per Petrum,& Iacobum, nec non per internas inſpirationes, vt in fide ſuſcepta permanerent,& perſecutiones contemnerent.

Atque hoc mihi videtur germanius: non enim
53 dicit: Qui de cœlo locutum nobis auertimus: ſed de cœlo loquentem. Rectè etiam dicere poſſumus Chriſtum, etiam cùm in terris docebat, de cœlo locutum nobis fuiſſe, quoniam etſi in terra loquebatur, de cœlo venerat, & in cœlo erat, ſicut ipſe ait Ioan. 3. *Et nemo aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo, filius hominis qui eſt in cœlis.* Sed quod ante hoc dixi, magis placet.

Atque hæc iuxta verba noſtræ translationis dicta ſint, nam Græca multo ſunt apertiora, quæ ita habent: *Multò magis nos eum, qui de cœlo, auertentes*, id eſt, repellentes eum, qui de cęlo venit vt doceret nos. Ita legiſſe videtur Theodoretus. At alios codices habuiſſe, vt nunc legit interpres, Tranſlatio Syriaca declarat, in qua legimus. *Quantò magis nos, ſi auerſemur eum, qui nos alloquitur de cœlis?* Et Chryſoſtomus, Theophylact. omninò eodem modo legiſſe videntur, ſi eorum interpretationem attendamus, aut certe ſi non legerunt, *loquentem* ſubaudiendum eſſe putauerunt, quoniam ita prorſus exponunt, vt eſt in noſtra translatione. OEcumen. quidem ita, vt illi, interpretatus, docuit ſubaudiendum eſſe *loquentem*, vt eſt in Græco eius codice.

Illud-

Illudque obseruandum ad eam interpretationem, quam reliquis anteposuimus, hos tres patres non subaudire, aut interpretari *locutum*, sed *loquentem*. Hoc enim notandũ vbi nos habemus: *Eum, qui super terram loquebatur*, pro eo esse in Græco *oracula reddentem*, quod rectè Moysi conuenit, qui ea, quę à Deo audiebat, loquebatur. Et vbi ait: *Qui de cœlis loquentem nobis auertimus* pro *Auertimus*, Erasmus vertit *Auersamur*. Sed & noster interpres eodem verbo vsus est Tit. 1. vbi ait: *Non intẽdentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate*, quod Erasmus vertit *Auersantium veritatem*, sed idem est sensus interpretis *Auersantium se à veritate*. Et nunc, *Qui de cœlis loquentem nobis auertimus*, qui recedimus à loquente, qui repellimus loquentem, qui audire nolumus. 54

Cuius vox mouit terram tunc, nunc autem, &c.] Relictis itaque illis, quæ cùm lex dabatur, gesta sunt, ad coniunctam tempore historiam transiuit Apostolus, quam ad illorum instructionem aptissimã iudicauit. Docet quis sit, qui de cœlis nobis loquitur, idem videlicet, qui tunc legem dedit & terrã mouit, & nunc promittit nõ solum terram se moturum esse, sed etiã cœlum, id est, qui adeò potens est, vt, licet tunc mirabilia fecerit, multò nunc sit mirabiliora facturus.

Profert autem his verbis testimoniũ Haggæi, cap. 2. quod huiusmodi est. *Quia hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc vnum modicum est, ego commouebo cœlum, & terram, & mare, & aridam.* Quæ verba satis, vt arbitror, exposuimus in commentarijs eiusdem Prophetæ cap. 2. numer. 20. vsque ad 29. & Paulum cum Propheta conciliauimus. Inde nunc breuiter mutuabimur, quę ad huius loci explanationẽ pertinent, cætera fusiùs suo loco legentur. Moueri, siue *commoueri* dicuntur ea, in quibus res nouæ, & 55

admirabiles fiunt, siue lætæ sint, siue tristes, quarum admiratione moueri, & quasi pulsari videmur, vt Psal. 67. *Deus cùm egredereris in conspectu populi tui, cũ pertransires in deserto, terra mota est.* Non dicit terræmotum vllum contigisse, vt multi existimant, nusquam enim id legimus, sed vehementer admirata est, res miras, & prodigiosas vidit vnde sequitur: *Etenim cœli distillauerũt à facie Dei Sinai, &c*, Psa. 113. *Montes exultastis sicut arietes, & colles sicut agni ouiũ. A facie Domini mota est terra.* Psal. 95. *lætentur cœli, & exultet terra, commoueatur mare, & plenitudo eius*, scilicet, gaudio. Vt enim admiratione, ita etiam lætitia, & tristitia, & alijs affectibus homines commouentur, & ad eorum similitudinem commoueri dicuntur inanimata. Atq; ita sequitur: *Gaudebunt campi, & omnia, quæ in eis sunt.*

56 Hoc ergo nunc ait Paulus: Vox Christi manentis quidem in cœlo, sed per Angelum in monte Sinai loquentis cùm lex illa ferebatur, mouit terram partim terrore prodigiorum, quæ visa, & audita sunt, partim lætitia, quod legem à Deo acciperet. Sed posteà per Haggæum prophetam promittit aduentum suum, qui vniuersò orbi legem erat laturus, se non solum terram moturum sed etiam cœlum; vt intelligatur eum, qui venit, non esse de terra terrenum, sed de cœlo cœlestem, ac multò maiorem esse Moyse, per quem lex vetus lata est. Quomodo motum est cœlum? In Angelis filio Dei in mundum veniente, mira fuit exultatio & admiratio, & in terras descenderunt, & cecinerunt *Gloria in altißimis Deo.* Sed & in ipsis cœlis tunc stella apparuit, & circa illa tẽpora, noua, & insolita signa visa sunt. De terra Dauid vaticinatus est. Psal. 95. *Cõmoueatur à facie eius vniuersa terra, dicite in gentibus: Quia Dominus regnauit.* Atque vbi Paulus ait: *Adhuc semel*, apud Haggæum in nostra translatione

est:

eſt: *Adhuc vnum modicum eſt, & ego cōmouebo cœlum, &c.* Hoc eſt: Poſt modicum tempus commouebo ſicut Ioan. 14. *Adhuc modicum & mundus me iam non videt.* Pro quo LXX. quos huius Epiſtolæ Græcus interpres imitatus eſt, verterunt, adhuc ſemel, quoniam אחת vtrumq; ſignificat, *vnum & ſemel*, & vtrumque propheta ſignificauit. 57

Senſum autem Prophetæ, qui in tranſlatione. LXX. latebat, Paulus ſubtiliter, & elegāter eruit in hunc modum. Ego terram iam aliquādo commoui, cùm legem per Moyſem dedi, ſed adhuc ſemel commoturus ſum terram, & cœlum, cùm legem per me ipſum dabo meliorem. Et dicit: *Adhuc ſemel*, quaſi dicat. Non iterū poſtea faciā, non iterum cōmouebo cęlum, & terram, vt legem aliam feram, hæc enim perpetua, & immobilis futura eſt. Quod magis explicat verſiculo ſequenti.

Quod autem adhuc ſemel dicit, declarat mobilium tranſlationem, &c.] Hoc eſt, cùm dicit per Prophetam, *Adhuc ſemel*, declarat legem illam, quàm per Moyſem tulerat, fuiſſe transferendam, id eſt, abrogandam, atque mutandam vt altera ſuccedat, quæ immobilis ſit, & transferri non poſſit. Hanc legis abrogationem vocat, *mobilium tranſlationem*, quoniam lex illa ceremonias mobiles habebat. Inſtitutæ enim erant tantum vſque ad aduentū, & paſſionem Chriſti, ſicut ait idem Apoſtol. Gal. 3. *Quid igitur lex? Propter transgreſſionem poſita eſt, donec veniret ſemen, cui promiſerat, ordinata per Angelos in manu mediatoris.* Prætereà ceremoniæ legis ſignificabāt Chri- 58
ſtum venturum atque moriturum, atque ideò mobiles erant, quoniam poſt Chriſti aduentum, atque paſſionem falſa erat earum ſignificatio, nec retineri poterant, quia quod illæ faciendum ſignificabant, iam factum erat. Et hoc eſt quod dicit. *Declarat mobilium tranſlationem, tanquam factorum.*

ctorum. In quo *tamquam* non similitudinem indicat, sed veritatem, ac si dicat, sicut rerum, quæ verè factæ, & impletæ sunt. Translatis autem mobilibus, manebunt immobilia, id est noua lex, cui altera non est successura, nec mobilis est, vt prior. Et *Translationem* dixit, vt cap. 7. *Translato enim sacerdotio necesse est, vt & legis translatio fiat.* Hoc dixit Apostolus, vt sciant quanti facere debeant legem Euangelicam, & vt nonnullo modo ab ea, quę immobilis est, dimoueantur.

Itaque regnum immobile suscipientes, &c.] *Regnum immobile* est lex Euangelica, per quam regnat Christus in nobis, non Moyses, qui regnabat in veteri lege & cui omnes obediebant. Per eam etiam à seruitute diaboli liberamur, & in veram libertatem filiorum Dei restituimur. De quo dictum est Luc. 1. *Vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi sanctitate, & iustitia, coram ipso, omnibus diebus nostris.* Et Matth. 12. *Igitur peruenit in vos regnum Dei.* Et Luc. 17. *Regnum Dei intra vos est*, id est, vos expectatis regnum Dei, quo ab omnibus inimicis liberemini, iam illud inter vos habetis: iam, credentes in me, & mihi adhærentes, liberantur à seruitute Diaboli. Hinc etiam reges efficimur, quia veram libertatem consequimur, & regnum Dei, quia ita Deus regnat in nobis Apocal. 1. *Et fecit nos regnum, & sacerdotes Deo, & patri suo.* Et cap. 5. *Et fecisti nos Deo nostro reges* (ita enim legendum est) *& sacer-*
59 *dotes, & regnabimus super terram.* Hoc ergo ait: quandoquidem regnum Christi suscipimus, & legem eius immobilem, demus operam, vt gratiam acceptam in nobis conseruemus, & illi seruiamus cum metu, & reuerentia, ita vt omninò illi placeamus. Quasi dicat: Abijciamus vetera, quæ iam transierunt, vt mobilia, & id, quod immobile est, & per quod Christus in nobis regnat, teneamus,

& ni-

& nihil aliud nobis curæ sit,quàm,vt illi omni ratione placeamus.

Quare vbi habent nonnulli codices, *Habemus gratiam*, legēdum est, vt est in Græco, Habeamus. Et vbi rectè legitur apud nos: *Per quam seruiamus*, in quibusdam codicidus Græcis est λατρέυομεν, seruimus, cum legēdum sit λατρέυωμεν, quod est, *seruiamus*. Vtrumque ostendit translatio Syriaca, quæ hābet. *Proinde ergo cùm accipiamus regnum immobile, amplectamur gratiam, per quam seruiamus ac placeamus Deo cum reuerentia, & timore.* Chrysostomus, & Theophylactus, & OEcumenius sine dubio legunt, *Gratiam habeamus*, & interpretantur gratias agamus, sed vtrum *seruiamus* legerint, an *seruimus*, nō æquè constat. Vtrumque conuenire potest eorum interpretationi. In Latinis codicibus legitur seruiamus; quæ mihi probabilior lectio videtur. Nam si hortatur illos, vt gratiam conseruent, rectè ostendet quorsum eam cōseruari velit; Vt per eam Deo placentes, seruiamus. Quamuis & altera lectio probabilem etiam sensum habeat. Erasmus vertit: *Habemus gratiam, per quam ita colamus Deū, vt illi placeamus.* Græci codices variant culpa librario- 60
rum, quibus facilè fuit, ω, vertere in ο, & è contrario. Vbi autem habemus: *Per quam seruiamus placentes* DEO, in Græco est. *Per quam seruiamus Deo benè placenter*, id est, ita vt ei valde placeamus.

Cùm metu & reuerentia.] Pro metu est ἀιδῶς, quod vocabulum propriè *pudorem* significat, quod Theophylactus ita interpretatur. Hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inuerecundum, quin etiam exterior facies verecundiam habeat erga homines. Ita etiam ferè OEcumenius: Pudorem inquit, habeamus erga omnes. Interpres *verecundiam*

diam vertit.1.Timoth.2. *Cum verecundia & sobrietate ornantes se.* Pro reuerentia est εὐλαβείας, quod propriè *timorem* significat, & reuerentiam. Vt cap. 5.huius Epistolæ: Exauditus est pro sua reuerentia. Et εὐλαβὴς, vertere solet *timoratus* vt Act.8. *Curauerunt autem Stephanum viri timorati.* Et Luc. 2. *Et homo iste iustus, & timoratus.* Itaque Chrysostomus, & Theophylactus, & OEcumenius *metum*, siue *pudorem*, erga homines esse volunt, *reuerentiam* erga Deum.

Mallem vtrumque ad Deum referri, vt scilicet ita Deo seruiamus, vt semper coram illo pudorem habeamus, quòd ita ignauè, & tepidè eum colamus. Cùm reuerentia vero, id est, cum timore filiorum, vt nihil nobis grauius, aut molestius sit, quàm illum offendere, vt semper illum magni faciamus, & diligentissimè vitemus quidquid ei ingratum esse senserimus. Quod autem inter-
61 pres non vertit *cum pudore*, sed *cum metu*, non est alienum à nominis ipsius significatione, ita enim de verecundia scribit Aristoteles libr. 4. Ethicorum ad Nicomachum cap.9. Itaque diffinitur timore, timorque dicitur dedecoris quidam, & fit perinde, atque circa res formidolosas timor fieri solet, &cæt. Et Damascenus libr.2.de fide cap.15. ait: Verecundia (αἰδὼς,) timor est ex exspectatione conuicij, & hic affectus optimus est, &c. Quare cùm ait, *cum metu*, non quemuis metum intelligimus, sed metum dedecoris, quo timemus, ne à Christo in iudicio extrema ignominia notemur.

Etenim Deus noster ignis consumens est.]Ex ca.4. Deuteronomij hæc desumpsit, in quo ita legimus: *Caue ne quando obliuiscaris pacti Domini Dei tui, quod pepigit tecum, & facias tibi sculptam similitudinem eorum, quæ fieri*

Domi-

Dominus prohibuit, quia Dominus Deus tuus ignis consumens est, Deus æmulator. Quæ tacitè mihi videtur vsurpasse, ne legem simul & Euangelium custodire vellēt & Moysem cum Christo coniungerent: ac si diceret: Deus non patiebatur se coli cum idolis, nec nunc patietur, ita Euangelium custodiri, vt simul legem necessariam esse existimetis: Deus æmulator est, non solum affligere potest inimicos suos, sed etiam penitus consumere, vt ignis.

Alludere etiam mihi videtur ad id, quod ca. 10. dixerat: *Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptā notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia; terribilis autem quædam exspectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios.* Sed quorsum hæc nūc? Ne fortè putarent transijsse cum veteri testamento terrores, & supplicia Dei, sed recordarentur etiam ad tempora noui testamēti pertinere verba Moysis, *Deus tuus ignis consumens est*. Atque ideo nòn dixit *Dominus Deus tuus*, vt est in Hebræo, & apud lxx. quos semper sequi solet: sed, *Deus noster*, ac si dicat: Non solum Deus hoc faciebat, cum erat Deus illorum, sed nūc etiam, cùm Deus est eorū, qui in Euangelica lege viuimus. At quid præcessit, cuius nunc rationem reddat dicens. *Etenim Deus noster ignis consumens est?* Interpres Theophylacti, vbi nos habemus, *Cum reuerentia*, vertit *Cum religione*, iuxta quam interpretationem ait Theophyl. Deus noster ignis est, ac oportet religiosos esse nos, ne cōsumamur, perinde ac contemptores, & cæt. sensus ergo est: seruiamus Deo cum metu, & reuerentia: nam Deus noster ignis consumens est, & metu ac reuerentia carentes consumpturus est.

CAPVT XIII.

1 CHARITAS *fraternitatis maneat in vobis.*] Prosequitur quod cęperat de moribus, ad ea maximè eos adhortans, in quibus, aut labi cœperant, aut periculum erat, ne laberentur. Et quoniam odio tentari poterant eorum, à quibus persecutiones patiebantur, aut ipsi, inter se diuisi, & fugati, remittere aliquid poterant de caritate mutua. *Caritas*, inquit, *fraternitatis maneat in vobis.* Nec dixit: *Caritas fraternitatis sit in vobis*, sed (vt adnotarunt Chrysostomus, & Theophylactus) *maneat in vobis*, id est, manete in ea caritate, qua iam diu floretis. *Caritas fraternitatis*, dixit interpres pro *caritas fratrum* siue *amor erga fratres* φιλαδελφία, Theodoretus: Compositiō autem nominis intensam caritatem significat: Ex φίλος, enim, & ἀδελφὸς, id est, ex amico, & fratre nomen composuit, &c. Ita vertit Roma. 12. *Caritate fraternitatis inuicem diligentes*, id est, mutuò vos amantes caritate fraterna: vbi malè quidam legunt *Caritatem fraternitatis inuicem diligētes*, & ipsam caritatem diligendam esse interpretantur, cùm dicens *Inuicem*, aut apertius Græcè εἰς ἀλλήλους manifestè doceat Apostolus, non de amore caritatis ipsius, sed de amore fratrum se verba facere. Et 1. Thess. 4. *De caritate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos à Deo didicistis, vt diligatis inuicem.* Et 1. Pet. 1. *In caritatis amore, simplici ex corde diligite attentius*, id est, attendite, vt vos mutuo, simplici corde diligatis.

Cæterum vbi ait, *maneat in vobis*, in quibusdam Græcis codicibus deest *in vobis* & tantum legitur: *Caritas fraternitatis maneat.* Ita legerunt Chrys. Theo. OEcume. Sed habuisse alios codices, *in vobis*, argu-

men-

mento est Syriaca Translatio quæ habet: *Caritas fraterna maneat in vobis*, præsertim cum constet subaudiendum esse, si non legatur.

Et hospitalitatis nolite obliuisci.] Non dixit *Hospitales estote*, sed, *hospitalitatis nolite obliuisci*, qua scilicet iam diu in fratres vti soletis. Hoc autem dicit, quoniã spoliati bonis suis, & in paupertatem redacti, tardiores ad sumptus hospitalitatis effici potuerũt, vt adnotat Chrys. & Theop.

Per hanc enim placuerunt quidã Angelis hospitio receptis.] 3
Locus celebris est, in quo extra controuersiam est apud eos, qui Græcè sciunt, Interpretem vertisse *latauerũt*, quod manifeste significat verbum ἔλαθον & errore librariorum positum fuisse *placuerunt*, cui verbo nihil est, quod respõdere posiit in Græco: quamuis in plurimis codicibus Latinis legatur *Placuerunt*, & multos ex Latinis expositoribus ita legisse constet. Græca ita se habent ad verbum *Per hanc enim latuerũt quidam hospitio excipientes Angelos*, aut potius, cum Angelos hospitio recepissent, ideo enim interpres vertit: *Angelis hospitio receptis*. Quæ Eras. & reliqui, quos dixi ita interpretantur. Per hanc enim quidam inscientes, Angelos hospitio exceperunt. Ita interpretati sunt Græci patres, ac si dicat: Tanta est hospitalitatis dignitas vt per eã quidam Angelos hospitio exceperint, cum Angelos esse ignorarẽt, Chry. Attendis quantus honor, quantum lucrum? Quid est *Latuerunt?* Hoc est, nescientes, in hospitio receperunt, propterea multa 4
merces est, quia nesciẽs eos Angelos esse, in hospitio recepit; nam si cognouissent, nihil magni fuisset. Hoc magis explicat in secũda concione de Lazaro his verbis: Pro foribus sedens (Abraham) introducebat pretereuntes omnes: Et quemadmodũ piscator iacto in mare reti piscem quidem attrahit: attrahit autem frequenter & aurum, & mar-

garitas: itidem & hic reti captans homines, piscatus est tandem & Angelos, quodque mireris, etiam insciens. Id quod & Paul. in huius laudibus dixit: *Sectare hospitalitatem, per hanc enim quidam inscientes, hospitio exceperunt Angelos.* Ac rectè dixit, *Inscientes:* nam si sciens illos excepisset tanta cum humanitate, nihil magni, miriúe fecisset: sed hæc tota laus, quod ignorans, quinam essent, qui præteribant, neque aliud esse credens, quam homines viatores, cùm alacritate vocauit intro &c. Eodem modo interpretatus est ho. 41. in Gen. Eadem est sententia Theophylacti, Oecumenij, Theodoreti. Et de Abraham, & Lot hoc dictum putant, ad quos Angeli diuerterunt, vt legimus Gen. 18. &. 19.

Huic celeberrimę expositioni primum obijcere possumus Abraham non insciétem excepisse Angelos, ita enim scriptum est Gen. 18. *Apparuit autem ei Dominus in conualle Mambre &c. Cumque eleuasset oculos suos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum, Quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum, de ostio tabernaculi, & adorauit in terrā.* Quorsum in terrā adoraret, si homines viatores credidisset? aut quid illi magni præ se ferebant, vt à tanto viro adorarētur, si homines crediti fuissent? Auget quod sequitur: *Et dixit, Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum tuum.* Quo in loco glossa Angelos ab eo cognitos fuisse docet, & Ecclesia canit: *Tres vidit & vnum adorauit.* Augustinus sermone. 68. de tempore, Tribus occurrit, & vnum adorat. Trina vnitas, & vna Trinitas. Idē ait sermone. 70. & latius hoc ipsum docet lib. 2. de Trin. cap. 11. & 12. Hilarius li. 4. de Trin. in medio: Abraham conspectis Tribus, vnum adorat, & Dominū confitetur. Scriptura astitisse tres viros edidit, sed Patriarcha nō ignorat, qui & adorādus sit, & cōfitēdus. In discreta assistētium

tium species est, sed ille Dominũ suum fidei oculis, & visu mentis agnouit. Augustin. q. 33. in Gen. An intelligebat vnum ex eis Dominum, & alios Angelos? An potius in Angelis Dominum sentiẽs, Domino potius, quàm Angelis loqui elegit? Quod autem cõfirmare poterat, Abraham eos homines existimasse, quia cibum illis obtulit, & pedes eorum lauare volebat, facile dissoluit Glossa dicens: sed hospitalitatis officia etiam Angelis exhiberi possunt, cum ex elementis corpoream formam assumunt. Quod Abraham intelligens, deitatem in vnitate adorabat, & dispẽsationi Angelicæ in forma visibili ministrabat &c.

Præterea, vnde probari potest Abraham præstitisse virtute hospitalitatis, cum nihil hac de re legamus in scriptura? Tertio. Quorsum dicit Apostolus eos inscientes excepisse Angelos hospitio, nihil enim ad rem pertinere videtur *Insciẽtes?* maior esset hospitalitatis prædicatio, si tanti eam à Deo fieri diceret, vt Angeli propter illã venissent ad Abraham, & quidem tales, vt ab eo cognosci possent. Pluris enim eos facimus, quos nos ipsos minime celamus. Eadem de Lot obijcere licet, eodem enim modo de illo atq; de Abraham locuta est scriptura, & eodem modo sancti loquuntur. 6

Hæc quidam vt effugerent, alium sensum excogitauerunt. Ad Lot hoc referunt, & singularẽ pro plurali positum dicunt. Latuit autem Lot, cùm Sodomitis vim illi inferre parantibus, ab Angelis, quos hospitio exceperat, in domum introductus est, & clausis foribus, Sodomitæ percusi sunt cæcitate, vt legimus Gen. 19. Ita interpretati sunt Iacob. Faber Stapulẽsis, & Catharinus. Quam interpretationẽ Erasmus, & quidam alij reijciũt, quasi phrasi Græcæ minimè conuenientem.

Sed vt locus rectè intelligatur, sciamus hanc 7
locu-

garitas: itidem & hic reti captans homines, piſcatus eſt tandem & Angelos, quodque mireris, etiam inſciens. Id quod & Paul. in huius laudibus dixit: *Sectare hoſpitalitatem, per hanc enim quidam inſcientes, hoſpitio exceperunt Angelos.* Ac rectè dixit, *Inſcientes:* nam ſi ſciens illos excepiſſet tanta cum humanitate, nihil magni, miriúe feciſſet: ſed hæc tota laus, quod ignorans, quinam eſſent, qui præteribant, neque aliud eſſe credens, quam homines viatores, cum alacritate vocauit intro &c. Eodem modo interpretatus eſt ho. 41. in Gen. Eadem eſt ſententia Theophylacti, Oecumenij, Theodoreti. Et de Abraham, & Lot hoc dictum putant, ad quos Angeli diuerterunt, vt legimus Gen. 18. &. 19.

Huic celeberrimę expoſitioni primum obijcere poſſumus Abraham non inſciẽtem excepiſſe Angelos, ita enim ſcriptum eſt Gen. 18. *Apparuit autem ei Dominus in conualle Mambre &c. Cumque eleuaſſet oculos ſuos, apparuerunt ei tres viri ſtantes prope eum, Quos cum vidiſſet, cucurrit in occurſum eorum, de oſtio tabernaculi, & adorauit in terrã.* Quorſum in terrã adoraret, ſi homines viatores credidiſſet? aut quid illi magni præ ſe ferebant, vt à tanto viro adorarẽtur, ſi homines crediti fuiſſent? Auget quod ſequitur: *Et dixit, Domine ſi inueni gratiam in oculis tuis, ne tranſeas ſeruum tuum.* Quo in loco gloſſa Angelos ab eo cognitos fuiſſe docet, & Eccleſia canit: *Tres vidit & vnum adorauit.* Auguſtinus ſermone. 68. de tempore, Tribus occurrit, & vnum adorat. Trina vnitas, & vna Trinitas. Idẽ ait ſermone. 70. & latius hoc ipſum docet lib. 2. de Trin. cap. 11. &. 12. Hilarius li. 4. de Trin. in medio: Abraham conſpectis Tribus, vnum adorat, & Dominũ confitetur. Scriptura aſtitiſſe tres viros edidit, ſed Patriarcha nõ ignorat, qui & adorãdus ſit, & cõfitẽdus. In diſcreta aſsiſtẽ-

tium

tium ſpecies eſt, ſed ille Dominū ſuum fidei oculis, & viſu mentis agnouit. Auguſtin.q. 33. in Gen. An intelligebat vnum ex eis Dominum, & alios Angelos? an potius in Angelis Dominum ſentiēs, Domino potius, quàm Angelis loqui elegit? Quod autem cōfirmare poterat, Abraham eos homines exiſtimaſſe, quia cibum illis obtulit, & pedes eorum lauare volebat, facile diſſoluit Gloſſa dicens: ſed hoſpitalitatis officia etiam Angelis exhiberi poſſunt, cum ex elementis corpoream formam aſſumunt. Quod Abraham intelligens, deitatem in vnitate adorabat, & diſpēſationi Angelicæ in forma viſibili miniſtrabat &c.

Præterea, vnde probari poteſt Abraham præſtitiſſe virtute hoſpitalitatis, cum nihil hac de re legamus in ſcriptura? Tertio. Quorſum dicit Apoſtolus eos inſcientes excepiſſe Angelos hoſpitio, nihil enim ad rem pertinere videtur *Inſciētes?* maior eſſet hoſpitalitatis prædicatio, ſi tanti eam à Deo fieri diceret, vt Angeli propter illā veniſſent ad Abraham, & quidem tales, vt ab eo cognoſci poſſent. Pluris enim eos facimus, quos nos ipſos minime celamus. Eadem de Lot obijcere licet, eodem enim modo de illo atq; de Abraham locuta eſt ſcriptura, & eodem modo ſancti loquuntur. 6

Hæc quidam vt effugerent, alium ſenſum excogitauerunt. Ad Lot hoc referunt, & ſingularē pro plurali poſitum dicunt. Latuit autem Lot, cùm Sodomitis vim illi inferre parantibus, ab Angelis, quos hoſpitio exceperat, in domum introductus eſt, & clauſis foribus, Sodomitæ percuſsi ſunt cæcitate, vt legimus Gen. 19. Ita interpretati ſunt Iacob. Faber Stapulēſis, & Catharinus. Quam interpretationē Eraſmus, & quidam alij reijciūt, quaſi phraſi Græcæ minimè conuenientem.

Sed vt locus rectè intelligatur, ſciamus hanc 7

locu-

locutionem quæ eſt apud Paulum conciſam eſſe, ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους, Nã cùm ita loquuntur Græci, perſona quam res latet, ſubauditur, eaq́ue duplex, id eſt, aut alij, aut ipſi qui latent, vt in hoc loco poteſt eſſe ſenſus: Recipientes Angelos latuerunt alios, id eſt, ab alijs viſi nòn ſunt, cùm hoſpitio Angelos excipiebant: aut etiam recipientes Angelos latuerunt ſe ipſos, id eſt, receperunt neſcientes, quoſnam reciperent. Itaq; tam ſcriptura, quam Græci autores interdum integrè loquuntur, & perſonam exprimunt, interdum cõciſè perſonam, quam res latet, non exprimentes. Integrè loquitur ſcriptura, vt Act. 26. *Latere enim eum nihil horum arbitror.* Et. 2. Pet. 3. *látet enim eos hoc volentes, quod cœli erant prius* &c. Conciſè, vt Mar. 7. *Neminem voluit ſcire, & non potuit latere.* Luc. 8. *videns autem mulier, quia non latuit, tremens venit.* Conciſò etiam loquitur in hoc loco.

Sed in ſermone conciſo duas illas perſonas ſubaudiri poſſe oſtẽdamus. Prima perſona, quæ verbi *lateo* ſuppoſita eſt, vt apud Plutarchum in libello de defectu oraculorum μὴ λάθωμεν ἀτόπους ὑποθέσεις καὶ μεγάλας τῷ λόγῳ διδόντες, id eſt, ne lateamus, inepta, & magna principia diſputationi dãtes, id eſt, ne inſcij dederimus. Ariſtophanes in Veſpis ſimiliter loquitur, ſeruiens latuiſti, id eſt, ignoras te ſeruire. Integrè dicitur, vt apud Plu-
8 tarchum in eodem libello. Nec nos ipſos latemus in ſermonibus abſurdis verſari. Eodem modo loquuntur Græci, ſi alios ipſi lãtent, vt apud Ariſtophanem latebimus ſuccingentes veſtes, id eſt, non ſentient nos veſtes ſuccinxiſſe. Cõfirmat hoc Græcum prouerbium λάθε βιώσας, id eſt, late viuens, aut potius, Late cùm vixeris, quod eſt: Ita viue, vt nemo te vixiſſe ſentiat, de quo opuſculum ſcripſit Plutarchus, cui titulus eſt: Num rectè di-

ctum

ctum sit λαθε βίωσας, id est, sic viue, vt nemo te sentiat, vixisse.

Ex his facilè locus exponi potest, videmusque quod Faber & Catharinus volebant, phrasin Græcorum nō ferre, quoniam verbum λανθάνω, cum simili participio nunquam ita accipitur, vt ipsi volunt, sed ita vt actio, quæ participio illo significatur, lateat, vel ipsos qui faciunt, vel alios. Non, est itaque sensus, ipsos, qui exceperunt Angelos, latuisse, id est, non fuisse visos à suis persecutoribus, sed ipsam exceptionē Angelos non fuisse cognitam. Quare interpretatio Chrysostomi & Græcorum optime congruit cum Græca locutione, significat enim exceptionem Angelorum latuisse ipsos, qui excipiebant. Ita etiam intellexit Augustinus quæst. 41. In Genesim, & citat: *Per hanc enim quidam nescientes, hospitio receperunt Angelos.* Similiter refert hæc verba lib. 16. de Ciuit. cap. 29. cuius lectionis meminit Glossa, Petrus Lombardus, S. Thomas, & alij nonnulli. Similiter est in translatione Syriaca: *Per hanc enim digni fuerunt quidam, quamuis non sentientes, qui exciperent Angelos.*

Ad id autem quod obijciebatur, Abraham cognouisse Angelos, quia tres vidit, & vnum adorauit, Augustinus cùm de ea re dubitasset, minime respondit lib. 2. de Trin. cap. 2. Cùm enim dixisset fortasse Lot Angelos eos putauisse: sed rursum, inquit, mouet, quia nisi Angeli Dei cognoscerentur, non adoraret Lot in faciem super terram. Cur ergo tāquam tali humanitate indigētibus, & hospitium præbetur, & victus? Sed quodlibet hic lateat, illud nunc quod suscepimus exequamur &c. At in reliquis locis indicatis, plane fatetur Abraham, & Lot ignorasse eos fuisse Angelos, & homines credidisse. Idem Crhysostomus sensit in tribus locis citatis.

Quo

10 Quomodo ergo Abraham in eis mysterii Trini-
tatis agnouit, si Angelos esse non credidit? Ad hoc
facile respondetur; Etiamsi Angelos esse sciret,
non videbat in eis diuinas personas: sed diuinitus
illustratus in illis tribus Angelis tres personas re-
præsẽtari sibi, intelligebat. Quod ergo in trib. An-
gelis repræsentari intelligere potuit, cur in tribus
hominib. non intelligeret? Augúst. 16. de Ciuit. c.
29. Multò (inquit) est credibilius, quod & Abrahã
in tribus, & Lot in duob. viris, Dominum agnos-
cebant, cui per singularẽ numerum loquebantur,
etiam cùm eos homines esse arbitrarentur &c.
At quomodo tantus vir tres homines, pronus in
terrã, adorauit? Quid in eis vidit, quod adoratio-
ne dignum iudicauit? Ad hoc ita respõdet Chryso-
stomus homil. 41. in Gen. Adorabat super terram,
quasi supplicans, & efficacem exhortationem af-
ferẽs, vt ne putetur perfunctoriè adhortari. Et id-
circo diuina scriptura mõstrans nobis iusti virtu-
tem, inquit: Adorabat super terram, & gestibus, &
verbis magnum feruorem, egregiam animi humi-
litatem, summam hospitalitatem declarabat &c.
Augus. verò. 16. de Ciuit. c. 29. ita: Sed erat profectò
aliquid, quo ita excellebãt, (licet tamquam homi-
nes) vt in eis esse Dominũ; sicut esse assolet in Pro-
11 phetis, ij qui hospitalitatem illis exhibebãt, dubi-
tare nõ possent: atq; ideo, & ipsos aliquãdo plura-
liter, vt dominos, aliquando singulariter, vt in eis
Dominũ, appellabant &c. Et q. 41. in Gen. ait. Ergo
quæstio similiter soluitur, vt soluta est de tribus,
qui venerunt ad Abraham, vt aliquib. signis appa-
reret eos diuinitus missos, qui tamẽ homines cre-
derẽtur: Et quæs. 37. Sed fortasis in aliquibus Deũ
loqui intellexit, quibusdam diuinę maiestatis exi-
stentibus, & apparentibus signis, sicut in homini-
bus Deum sæpè apparuisse scriptura testatur.
Mihi

Mihi facilè folui videtur hęc quęſtio ex dictis: ſi enim diuina illuſtratione cognouit Abraham in illis ſanctam Trinitatẽ, cur non adoraret eos pronus in terram, adorans videlicet Deum, quem in illis quodammodo videbat, & colebat? Idem de Lot dicemus.

Illud eſt difficilius, ſi ignorauerunt eos eſſe Angelos, cùm hoſpitio exceperunt, quãdo poſtea cognouerint? S. Thomas negat Abraham cognouiſſe eos eſſe Angelos quãdo eos adorauit? Sed poſtmodum, inquit, intellexit eos Angelos, in quib. Deus loquebatur & locutus eſt eis ſicut Deo, dicens: Nõ eſt hoc tuum, qui iudicas omnem terram: Et ſimiliter Lot. &c. Auguſtinus autem. q 37. in Gen. ait: 12
ſed rurſus quæritur, ſi ita eſt, vnde Angelos fuiſſe poſteà cognouerũt, niſi fortè, cùm eis videntibus, in cœlum iſſent &c.

Ego pluſquã probabile exiſtimo neq; Abraham, neq; Lot eos Angelos eſſe cognouiſſe, cùm excepe rũt; nã id ſcriptura non obſcure indicat, ſi legatur attentius. Etenim etſi officia humanitatis Angelis ob aſſumpta corpora præſtari potuerint, vt ait Gloſſa: tamen in aſſumpta corpora non conuenit, quod ait Abrahã: *Ponamq; buccellam panis, & cõfortetur cor veſtrum.* Hoc niſi homini, dici non poteſt. Et Lot nunquã liberãdis hoſpitib. à turpitudine Sodomitarũ laboraret, aut filias ſuas eorũ libidini proſtitueret, ſi eos Angelos crederet. Quomodo ergo poſtea angelos eſſe cognouerunt? Cùm viderent eos maiora, quam pro hominũ conditione loqui, atque ita agere, ac ſi Deus eſſent, recordati ſunt Deum apparere ſolere per angelos aſſumẽtes corpora; eoſque vt Dei nuncios, verbis Dei vti; quod ſæpè iam Abraham fuerat expertus, & ab eo Lot didiciſſe potuit, aut ipſe etiam fortaſſe id viderat & cognouerunt Angelos eſſe, qui loquebantur.

Huiuſ-

13 Huiuſmodi ſunt quæ dicta ſunt Abrahæ, *Reuertens veniam ad te tempore iſto vita comite, & habebit filium Sara vxor tua.* Et poſtea: *deſcendam, & videbo, vtrum clamorem, qui venit ad me, opere compleuerint, an non eſt ita, vt ſciam.* Lot quoque id intelligere potuit, cùm vidiſſet Sodomitas percuſſos eſſe cæcitate, & cum Angeli dicerent: *Delebimus enim locum iſtum, eò quod increuerit clamor eorum coram Domino, qui miſit nos, vt perdamus illos.* His accedit, quod dixit Auguſtinus; vidiſſe eos in cœlum ire, cum recederent:

Quod autem obiectione quærebatur, vnde probari poſsit Abraham præſtitiſſe virtute hoſpitalitatis. Reſpondeo ex eodem loco Geneſis colligi à patribus, ideo enim eum ſediſſe aiunt ad oſtium tabernaculi, in ipſo feruore diei, vt trāſeuntes hoſpites, ad ſe vocaret, eo tempore, quo maxime laborare poterant æſtu, & ſiti, & fame. Et homo ſenex non feſtinauit, ſed cucurrit, ne tranſirent. De qua re eleganter loquũtur, & eius hoſpitalitatem miris laudibus prædicant Chryſoſtomus hîc, & homil. 41. in Geneſ. & concione ſecunda de Lazaro, Et Ambroſius lib. 2. officiorum, ca. 21. Et lib. 1. de Abraham Patriarcha. c. 5. & Auguſtinus Serm. 70. de tempore.

14 Verum illis etiam tacentib. abundè ex his verbis Pauli colligitur, quæ, neminem ſignare poſſumus, de quo intelligantur, niſi Abraham, & Lot, de quibus omnes interpretantur; & tamen dicit eos per hoſpitalitatem angelos etiam excipere meruiſſe. Antè ergo erant hoſpitales, quàm angelos exciperent, ab vna enim exceptione hoſpitũ, hoſpitalis nemo dici ſolet: antè hoſpitalitatẽ exercuerant, quàm per eam Angelos hoſpitio excipere mererentur.

Poſtrema obiectio nonnihil negotij faceſsit, cur Apoſtolus dicat eos inſcientes, excepiſſe Angelos,

gelos, cùm hoc hospitalitatis laudes non augeat; sed potius minuere videatur? Chrysost. hîc, & in secunda concione de Lazaro, affirmat hoc in laudem Abrahę dictum, qui nihil magnum fecisset, si quos angelos esse sciebat, admitteret. Fateor equidem hãc esse laudẽ Abrahæ, quod etiamsi Angelos esse nesciebat, recepit: at nunc non de laudibus Abrahæ agitur, sed de laudibus hospitalitatis, quæ magis laudaretur, si se statim angeli proderent.

Opinor ita dictum esse ac si diceret. Tanta virtus est hospitalitas, & tã grata Deo, vt multa homini, ac mirabilia bona afferat, neq; opinanti, maioraq; quàm optare, aut etiã sperare posset. Sicut Abraham, & Lot homines se excipere existimabant, & hospitalitas tamen effecit, vt angelos exciperent.

Quod si iterum obijcias, Maior esset laus hospitalitatis, si angelos cognouissent: neq; hęc illi laus 15
defuit paulo enim post cognouerũt: sed oportuit vt primo non cognoscerentur angeli, vt norint omnes magna sibi bona afferre hospitalitatem, etiã si tunc minimè sentiãt; & quoniam, si Angelos esse crederent, præ reuerentia, aut præ timore non auderent eos admittere.

Hæc ego, vt sanctorum patrum expositionẽ tuerer, attuli: habebam enim aliam, qua hæc incommoda vitantur, & quę satis germana videtur. Verba Apostoli rectè hũc sensum ferunt, Per hãc quidam latuerunt alios, Angelis hospitio receptis, ita enim etiam Græci loquuntur vt ostendi. nu. 8. ac si diceret: Tantũ bonum est hospitalitas, vt propter eam quidã Angelos receperint, cùm alij homines ab eis recipi existimaret. Maiorum bonorũ causa est, quàm homines credant: alij putabant Abrahã & Lot homines ad se ducere, cùm ducerent Angelos. Addẽda est ergo alteri hæc interpretatio, quæ & valde apta est, & cũ illa priori minime pugnat.

16 Nostrum autem interpretem non vertisse *Placuerunt*, vt nunc habent plerique codices, sed *latuerunt*, vel ex eo satis intelligitur, quod quoties hoc verbum λανθάνω, occurrit, semper vertit *lateo*, vt in quatuor testimonijs, quæ n.7. citauimus, videre licet. Et præterea. 2. Pet. 3. *Vnum verò hoc non lateat vos carissimi* &c. Et Sap. 1. *Propter hoc qui loquitur iniqua, non potest latere*. Qui locutus etiam confirmat posteriorem nostram expositionẽ, ita enim habet ad verbum *Propter hoc loquens iniqua, nullus latebit*, neque intelligitur, nõ latebit se ipsum, aut ignorabit se loqui iniqua, sed, Non latebit alios, quamuis celare homines velit, erit qui audiat, & sentiat, Propterea ait: *In cogitationibus enim impij interrogatio erit: sermonum autem illius auditio ad Deum veniet* &c. & ca.10. *sed & insipientiæ suæ reliquerunt hominibus memoriam, vt in ijs, quæ peccauerũt, nec latere potuissent*. Et c.17. *Et dũ putant se latere in obscuris peccatis* &c. Omitto alios scri-
17 pturæ libros, ex quibus idem probari potest. Ex libro sapientiæ testimonia protuli, quoniam hic liber ex Græco versus est à veteri interprete, à quo etiam versum est nouum testamentum, quod ab Hieronymo postea emendatum est.

Si igitur quoties occurrit verbum illud semper vertit *lateo*, cui dubium esse potest, quin idem in hoc loco fecerit, cùm, etiam si errare vellet, nulla occasio esset errandi. Accedit, quod nõ desunt codices, & typis excusi, & manuscripti, qui habeant *latuerunt*. Addam & hoc, in concordantijs sacræ scripturæ, quæ vetustiorem, & communiorem lectionem sequi solent, hæc verba Pauli nequaquam poni in verbo *Placeo*, sed in *lateo*, Vertit autem noster interpres prudentissimè, vt solet, & melius, quàm qui verterant: *Per hanc enim quidam inscientes Angelos hospitio receperunt*; quoniam hac translatione alter tantum sensus verborum Pauli reddi-

redditur, translatio autem nostri interpretis reddit vtrumque: recte enim exponi potest *latuerunt* se ipsos, &c, *latuerunt* alios.

Mementote vinctorum, tamquam simul vincti &c.] 18
Facilis, & apertus sensus est, quem verba ipsa offerunt: Ita vinctorum misereminii, & eis benefacite, ac si vos ipsi vincti essetis, quo modo omnes interpretantur. Rectè illi quidem. Sed quoniam statim ait: *Et laborantium tamquā & ipsi in corpore morantes*, in quo scilicet similiter potestis laborare: videtur alium quempiam sensum subindicare *Mementote vinctorum*, Benefacite vinctis, & pro illorum solutione, & subuentione laborate: Et vt hoc faciatis mementote vos vinctos esse in hoc exilio, & spiritum in corpore, quasi in carcere teneri, sicut vinctis vincti condolent. Benefacite illis, vt Deus vobis vinctis benefaciat, & è carcere vos aliquando in plenam libertatem educat. Tūc rectè sequitur: *Et laborantium, tamquam, & ipsi in corpore morantes*. Quod ita interpretatur Theop. Mementote afflictorum vel carcere, vel fame, vel alia quapiam calamitate. Qui enim secum reputat, se vestitum esse corpore, iisdem afflictionibus obnoxio, illos defendet, tum quod condolescat, tum quod metuat ne & ipse in similia mala incidere permittatur propter inhumanitatem suam &c.

Pro *laborantiū* est in Græco ad verbum *Eorum qui affliguntur & male tractantur*. Cap. 11. vertit *Afflicti, egētes, angustiati*. Sed quosnam vinctos intelligit, & afflictos? Fortasse quidam ex illis, qui fugere non potuerant, vincti à Iudæis tenebantur, aliique aliis modis affligebātur. Probabile etiā est de multis è Gentilitate conuersis hæc dici, qui vinciebātur, & affligebantur & à suis Gentilibus, & à Iudæis. Itaq; de vtrisque rectè intelligetur. De iisdē scriptum videtur supra cap. 10. *Rememoramini autem* 19

pristinos dies in quibus illuminati, magnum certamē sustinuistis passionum: Et in altero quidem opprobrijs, & tribulationibus spectaculum facti, in altero autem socij taliter conuersantium effecti. Nam & vinctis compassi estis &c. Non ergo tantum vult, vt venientes hospites excipiant, sed etiam, vt quærant ipsi quibus benefaciant, & eos adeant, atque ideo rectè post hospitalitatem, meminit vinctorum, & afflictorum.

Honorabile connubium in omnibus: & torus immaculatus.] Quoniam Apostolus verbum nullum posuit, dupliciter intelligi hæc possunt, vt aut præceptū sit,
20 ac si diceret: sit honorabile connubium in omnibus, & si torus immaculatus: aut vt dignitatē matrimonij prædicent in hunc sensum: Honorabile est coniugium in omnibus, & torus immaculatus. Ita intellexit Syriacus interpres, qui vertit *Honorabile est coniugium in omnibus & torus eorum purus est.* Et Erasmus transtulit: *Honorabile est inter omnes coniugium & cubile impollutum.* Sed præstat vt subauditur, *sit*, Honorabile sit connubium in omnibus, omnes connubium venerentur, & nihil cōtra eius fidem, & leges faciant quod indicant verba sequentia *Fornicatores enim, & adulteros iudicabit Deus*, id est, puniet. Rationem enim reddit, cur honorari matrimonium iusserit.

Ita intellexerunt Chrysostomus, & Theophylactus, si attente legantur. Theophylactus: Nō in solis prouectioris ætatis hominibus, in iuuenib. autem non item, verum *in omnibus* Vel *in omnibus* modis, ac temporibus, non afflictione quidem, in relaxatione autē non item: non in hac quidem par-
21 te pretiosum, & honoratum, in illa verò secus, sed totum per omnia pretiosum sit &c. Cumque addit: *Et torus immaculatus*, hoc dicit: In omnibus magnus honos habeatur matrimonio, sed in hoc præcipuè, vt torus coniugalis sit impollutus, ac nullo adul-

adulterio fædetur. Nam, *Et*, accipi interdum pro *præsertim*, ostẽdimus in c.1. Apocal.n.66. sed ita fortasse melius. Honorate cõnubium *in omnibus*, id est, nulla in re illud violantes, sed coniux coniugi omnia præstet, quæ matrimonij fides, & societas exigunt. Et torus coniugalis sit impollutus; solet enim pollui etiam inter coniuges multis libidinũ modis, abhorrẽtibus à naturali eius vsu. Hoc fortasse additum est, ne vxores dimitterent, vt in lege fiebat, per libellum repudij, quod adulterij causa erat. Hinc (vt adnotant Chrysostomus, & Theophylact.) conuincuntur hæretici damnantes matrimonium: bonum enim est quãdoquidem illud honorari iubet Apostolus. *Et.*

Fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.] Iudicabit more scripturæ dixit pro *dãnabit, & puniet*, vt. 1. Cor. 11. *Qui enim manducat, & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit* Ioa. 3. *Non enim misit Deus filium suum in mũdum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non iudicatur, qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei.* Et capi. 16. *De iudicio quidem, quia princeps huius mundi iam iudicatus est.* *Iudicare pro damnare.*

22 Sed quæritur cur de matrimonio, loquens subijciat; *Fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus*, qui enim matrimonij fidem violant, aut violantiũ socij sunt, etiamsi sint soluti, non fornicatores, sed adulteri sunt? Quoniam cùm iubet honorari coniugiũ; sanctum illud esse sentit, vt iam diximus, & à quouis, qui liber sit, et fornicationẽ timeat suscipi posse. Quare inexcusabiles erunt fornicatores, quia cùm remediũ haberẽt concupiscẽtiæ matrimonium, fornicari maluerũt, quàm legitimo cõiugio vti. Theophyl. Iudicabit enim Deus, hoc est, cõdemnabit. Nec immeritò, si enim matrimoniũ est permissum, iure fornicator & mæchus puniũ-

tur &c. Iure autem de fornicatoribus loquitur, quoniam viuebant inter gentes, apud quas fornicatio non illicita putabatur:

Sint mores sine auaritia.] Iudæi cupidi semper fuerunt, & proni ad auaritiam, quare iure hos admonet, ne vitio suæ gentis laborent. Cumq; Erasmus verterit: *Sint mores alieni ab auaritia*, & Græci ita intelligāt, nescio quid in mentē venerit Thomæ Ca-
13 iet. vt verti velit: *Sit modus sine auaritia*, atq; ita exponat: Turpe est, quod auaritia imponat modū. Nam & τρόπος, quod est in hoc loco, certū est apud Grecos significare *morem*, & quamuis *modum* etiam significet, non tamen eum, qui rei imponitur, ne immoderata sit, sed modum, siue rationem rei faciendæ, vt cùm dicimus: multis modis hoc fit, aut vnę modo aut nullo modo faciam.

Contenti præsentibus.] Sensus esse videtur: contenti estote præsentib. bonis. Nolite cogitare in crastinum, vt imini præsentibus, cras vobis dabit Deus, quæ opus vobis erunt. Cui rectè conuenire videtur, quod sequitur. Ipse enim dixit: *Nō te deserā* &c. At non est is sensus, sed hic, Contēti estote ijs, quę habetis, ne studeatis fieri ditiores. Hi autem duo sensus diuersi sunt, & si idē esse videātur. Nā agricola, verbi gratia, nō vetatur serere, & metere, & de crastino victu, atq; vestitu cogitare: sed hoc ei dicitur, vt sua sorte cōtēt*, ne laboret fieri ditior. Theo. ita intellexit, q ait: Qui.n. plura, quā habet, quærit, planū est, eū auaritiæ affectu laborare &c.
14 Nec vetamur quęrere, quæ ad mediocrem victū sufficiant, sed vt, cùm ea habuerimus, plura non quæramus. Itaque nihil hoc aliud est, quàm, quod scripsit 1. Tim. 6 *Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus: nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & laqueum Diaboli, & desideria multa inutilia, & nociua, quæ mergunt homines in interritum.*

Trans-

Translatio Syriaca: Non diligat pecuniā mens vestra, sed sufficiat vobis id quod habetis. Ita etiam in Græco: ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν, ac si diceret, sufficere vobis putate, quæ habetis. Παρόντα, autem vocantur, bona, quæ nunc possidentur, quę adsunt, quæ interpres rectè vocauit *præsentia*.

Ipse enim dixit: Non te deseram, neq; derelinquam.] Quoniam timere poterant futuram indigentiam, si contenti essent præsentibus, docet nihil eis defuturum, si in Deo fiduciam suam collocent, idq; ipsius Dei verbis confirmat desumptis ex cap. 1. Iosue: Non te deseram &c. In eo ita legimus: *Sicut fui cum Moyse, ita ero tecum, non dimittam, nec derelinquam te:* apud lxx. Et nō derelinquam te, neque despiciam 25
te. Apostolus igitur, vt sæpe ab alijs Apostolis fit, non est admodum solicitus de verbis, sensum tamen seruant, nam verba non sunt omnino eadem apud Iosue ad quem omnes ea referunt, neque apud Isaiam cap. 41. ad quem refert Theophylactus, sed sensus est idem. Quod autem Erasmus, & Caietanus, & quidam alij vertendum putant, *Non te desero, neque derelinquo* & præsentis temporis esse volunt ἀνῶ & ἐγκαταλίπω, longe falluntur, ἀνῶ enim est à verbo ἀνίημι, & Aoristus secundus est vimque habet futuri. ἐγκαταλίπω, autem nō est præsentis; scribendū enim erat cum diphthongo, si præsens esset, non cum, ι, vt vbiq; scribitur. Quare secūdus Aoristus est, aut fortasse secundum futurum, scribendumque cum accentu circūflexo in vltima, significatq; hoc verbū deserere, aut derelinquere aliquē in discrimine. Propterea Oecumen. interpretatus est, *Nō te deseram.* Interpres Syriacus eodē modo vertit: Nō te deseram, neq; remittam erga te manus, id est, non 26
ero segnis in ope tibi ferēda, nam verbū ἀνῶ,

etiam verti poteſt, *Remittam.* Hoc etiam notandum hæc duo verba in Grçco cum multis negationibus poni, quæ apud Græcos magis negant, vt ſi nos diceremus: *Non non te deſeram, non non te derelinquam,* vt magis confidamus non defuturum nobis diuinũ auxilium. Quod autem ait: *Ipſe enim dixit,* nec oſtendit quis ſit, ſubauditur *Deus,* ex eo quod proximè præceſſit: Fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.

---

27 *POST ſuorum laborum in Scripturam oblatas primitias, Commentarios videlicet in duodecim Prophetas minores, in peroratione, ſicut inter alia Deũ alloquens ſcripſit bonus pater Franciſcus Ribera. A te principium, tibi deſinet, &c. Exitus id probaſſe videtur. Nam ecce tibi,* Deus *extremum verbum fuit, quod in ſuis, in ſacras literas, Commentarijs ſcriptum reliquit, fœliciſsimo quidẽ omine: vt cui Deus finis vltimus fuerat, in cuius gloriam, ſe ſuaq́ omnia ac ſuos, præcipuè in Scripturam labores conſecrauerat, is vel in ſcriptis ipſis fuiſſet finis omnium ſuorum Commentariorum. Nam mox, vt hæc ſcripſit, ab hinc videlicet ſex annis, in morbum incidit, cuius vi extremum obijt diem, vndecimum ſcilicet Decembris Sancto Damaſo dicatum, cui debemus Vulgatam Hieronymi verſionem, cuius ipſe Ribera fuit & ſtudio-*

studiosissimus & acerrimus propugnator. Nos, ne in Epistolam ad Hebræos commentarij manerent imperfecti (quibus perficiendis tam pauca deerāt) ea suppleuimus, & quantum potuimus simillima, ac sæpè ipsissima authoris, ex eius in alios scripturæ libros lucubrationibus.

Ita vt confidenter dicamus, &c.] Pro *confidenter* Græcè habetur θαῤῥοῦντας, id est, fidentes, securi & bono ac confirmato animo atq; spe pleni. Sed hoc testimonium quod desumptum est ex Psalm. 55. & 117. videtur esse abs re, de quo D. Paulus agit. Superiùs enim dixerat, *Estote contenti præsentibus*, quasi diceret, non soliciti in crastinum, & dicētes, quid manducabimus, quid bibemus? &c. Agebat ergò Paulus de fiducia; qua superetur metus egestatis, non metus hominis inimici, de quo tamen loquūtur testimonia illa, quæ hoc loco citat Paulus. Respondeo Paulum vinctorum etiam meminisse, difficilior autem, atq; laudabilior est spes euadendi ex vinculis persecutorum ecclesiæ, quam spes obtinendi à Deo, quæ ad corporis sustentationem necessaria sunt. Illa ergo prior, seu excellentior spes, seu confidentia debuit potissimum roborari testimonio aliquo scripturæ. Adde non esse abs re si transeatur à specie ad genus, vel alteram speciem, quin vero est id in scriptura vsitatissimū argumento desumpto à simili, vel à minori. Ex eo igitur, quod in illis psalm. dicitur, adiutore Domino nihil esse timendum ab homine (quo nihil maius dici potuit, nam homo homini lupus) rectè Paulus argumentatur, minus esse timendum ab egestate bonorum temporalium. 28

29 *Mementote præpositorum vestrorum,&c.*] id est, Apostolorum, & discipulorum Domini, sic enim consueuit compellare Paulus ministros noui testamenti, vt in hoc eodem capit. vers. 17. & 24. Quemadmodũ ergo cap. 11. priscorum Patrum exemplis, ita nunc efficacioribus sanctorum & martyrum ecclesiæ nostræ primitiuæ, incendit ad fidem retinendam, quantumuis concussam varijs persecutionum tormentis. Firmissimum autem sumit argumentum ab exitu, fineq; huius vitæ, quem firmiter credimus in viris sanctis æternæ vitæ, principium esse. De qua re fusè, atque eleganter loquitur Salomon sapien. 3. *Iustorum, inquit, animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis: visi sunt oculis insipientium mori, & æstimata est afflictio exitus illorum. &c. illi autem sunt in pace, &c.*

30 Theophylactus: Quemadmodum (inquit) discipuli picturas ad primum exemplar conferunt, sic & vos nunquàm non defigentes oculos ad *exitum*, hoc est, ad finem ipsorum *conuersationis*, id est, morum, & vitæ, quàm bonum finem nacta sit vita, imitamini fidem ipsorum, quam fidem si non futuris adhiberent, non suscepissent immaculatam viuendi rationem. Sic ille: Et illud verbum. *Intuentes*, explicat, hoc est, exactius considerantes. Et Chrysostomus pro *intuentes* legit *contemplantes*. Et quid (inquit) est contemplantes? Sæpiùs animo versantes, & apud vosmetipsos examinantes, considerantes, subtiliter discutientes exitum conuersationis, hoc est, perseuerantiam vsque in finem, quoniam finem bonum habuit eorum conuersatio, sic Chrysostomus. Consonat Syriaca translatio, quæ habet. *Exquirite exitum conuersationis ipsorum.*

Alteram addit Theophylactus horum verbo-

rum

rum interpretationẽ his verbis;Latenter illo verbo, *mementote*, indicat Paul. vt quemadmodum prępositi verbum ipsis impertiunt, sic illi contra, succurrant eis in externis corporis necessitatibus. Sic Theophylactus. Quæ tamen expositio nullatenus probari potest. Nam quomodo succurrent in externis corporis necessitatib. præpositis, quos iam obijsse affirmat illis verbis. *Quorum intuentes exitum conuersationis.*

31 Quod ait, *imitamini fidem*, Theophylactus, vt dixi, eam fidem intelligit, qua captiuatur intellectus in obsequium primæ veritatis reuelantis. Quæ expositio est etiam reliquorum Patrum mihique videtur verissima. Cur autem speciatim fidem, nõ charitatem cum hæc maior omnium virtutum sit, aut in genere omnem virtutem & sanctitatem præpositorum præcipiat Paulus imitari? eadem ratio est, quæ capit. vndecimo, reddita fuit, cur Paulus eo capite egregia Sanctorum veterum gesta, fidei, non charitati, aut virtuti in genere tribuerit. Alij hoc loco *fidem* intelligunt nõ Theologicam virtutem, sed eam, quæ in promissorũ constantia posita est, quæ fidelitas appellari solet: quã professi sumus in baptismo nullis nos tormentis violaturos.

IESVS Christus heri & hodie, ipse & in secula.] possent Hebræi obijcere Paulo: Si Apostoli, cęterique Christi discipuli æquo animo tolerarunt probra, tormenta, ipsamque mortem, quid mirum? ducem enim habebant leonem de tribu Iuda, duce verò leone, vel timidi cerui, audaces sunt. Ad hanc ergo tacitam obiectionem respondet Paulus: *IESVS Christus heri & hodie*, id est, vt heri ita & hodie, quasi dicat, vt dudum aderat adiutor Apostolis, & discipulis, quibuscum versabatur, ita etiam &

nunc

nũc adeſt vobis: *& ipſe* idem *in ſecula*, id eſt, ſemper aderit omnibus volentibus fidem priorum imitari, ipſe namque pollicitus eſt: *Ecce ego vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſeculi.* Matthæi.18. Dictiones autem illas *heri & hodie* idem Hebræorum more valere, quod *paulo ante & nunc*, quemadmodum, *hodie, & cras* ſignificant *nunc & paulo poſt*, cõſtat ex vſu frequentiſsimo ſcripturæ, vt Eccleſiaſtici. 38. memor eſto iudicij mei, ſic enim erit & tuum, mihi heri, & tibi hodie. Et cap. 10. rex hodie eſt, & cras non erit. Coniunctio autem illa, Et hoc loco ſignificat idem quod *tam*, ſeu *etiam* aut *ſic* phraſi vſitatiſſima ſcripturæ: quod multis eius teſtimonijs confirmat Martinez, lib. 8. hypotypoſeon. cap. 8. Illud ſit ſatis ex Iohannis. 3. ſicut miſit hodie me pater, & ego mitto vos, id eſt, ſic ego mitto vos.

32

33 Non diſſonat communis expoſitio, quæ *heri* accipit pro, *tempore præterito, hodie* autem pro *præſenti*, vt accepit Cyrillus Alexandrinus libro de recta fide ad Theodoſium & Chryſoſtomus, Theophylactus, Anſelmus, & ſanctus Thomas. Qui duo poſteriores eodem ſenſu, quo nos hæc verba connectunt cum præcedentibus, *heri* (inquit Anſelmus) fuit Chriſtus cum patribus *hodie* eſt vobiſcum, & erit cum poſteris veſtris, & eis, qui futuri ſunt vſque ad conſummationem ſeculi. Heri enim omne præteritum tempus, & omne ſpatium æternitatis, quod ante mundi originem fuit, ſignificat: *Hodie* omne præſens tempus, illud autem *ipſe & in ſecula*, omne ſpatium temporis, & infinitatis, quod futurum eſt. Itaque IESVS Chriſtus fuit *heri*, quia in principio erat verbum, & ab æterno vſque ad noſtra tempora, ipſe eſt *hodie* quoque, id eſt, in noſtro tempore: erit *& in ſecula*, quia æternitaliter manebit. Vnde & Apocaly-

calypsis primo, de eo dicitur *qui erat, & qui est, & qui venturus est*, id est, qui futurus est per omnia sæcula, sic Anselmus.

Mihi vero non probatur hæc interpretatio, 34
quatenus, *heri* refert ad æternitatem quasi præcedentem seu anteriorem, tum quia Paulus loquitur de Christo Deo simul & homine, qui in hac vtraque natura non fuit æternus, tum potissimum, quia *heri* neque apud ethnicos scriptores, neque in sacris litteris durationem procedentem ab æterno significat, sed potius eam, quæ paulò ante cœpit.

Est tamen nostra expositio prorsus Diui Thom. Cuius verba sunt: Dixerat Paulus, quod deberent imitari Apostolos. Poterant dicere, quòd non est simile: quia illi immediate instructi fuerunt à Christo, nos autem non sic, ideo dicit *Iesus Christus heri*, id est, in tempore primitiuorum Apostolorum, *& hodie*, scilicet, in tempore isto, sic Diuus Thomas: Quamuis extremis verbis eius commentarij videatur amplecti expositionem Anselmi, ait enim, in hoc ergo ostendit Apostolus æternitatem Christi. Diuersa omninò est expositio Chrysostomi, & Theophylacti, quod attinet ad connexionem horum verborum cum præcedentibus, quamuis, quod attinet ad singula verba explicent eodem modo, quo post illos explicuit Anselmus. Verba Chrysostomi sunt. Heri hoc loco omne præteritum significat tempus, *hodie* præsens. *seculum* verò, futurum sine termino; tanquam si diceret Paulus, audistis Pontificem, sed non Pontificem, qui desinat esse. Semper idem est, veluti si essent quidam, qui dicerent: quoniam non est, sed alter venturus est. Ad hoc respondet Paulus: quoniam qui fuit *heri*, *ipse etiam hodie, & in secula.* Nam & hodie Iudæi docent alium esse venturum,

ex-

experteſque ſemetipſos à Deo reddentes, qui verus eſt Pontifex, incidunt in Antichriſtum. Idem ſentit Theophylactus, & inſinuat Cyrillus infrà citandus.

35 Hic ergo varijs in locis, ſed præcipuè in Apologetico illud *Heri & hodie* refert ad humanã Chriſti naturam. Sic. n. ait. Si *Heri, & hodie* quomodo per ipſum omnia; ſi autem per ipſum omnia quomodo *Heri & hodie*? Et reſpõdet; hæc verba, quæ cõtraria videntur ſignificare, eſſe intelligenda ſecundum naturarum Chriſti differentiam, *Heri & hodie* ſecundum viſibilem: ſecũdum intelligibilem deitatem, *In ſecula*. Sic ferè Cyrillus: Et libro de recta fide, primum illud *Heri* videtur ad æternitatem diuinæ naturæ referre, *Hodie* ad nouitatem incarnationis: Sic enim ait. Porrò quod dicit Paul. *Heri & hodie*, nobis præſens & præteritum ſignificat, quomodo igitur idem erat præterito tẽpore, quàuis ſecundum carnem nondum natus fuit? & paulò poſt, opinabor (inquit) ſecundum vnionẽ cum ſuã carne tãquam *Heri* exiſtentem & præexiſtentẽ ſignificaſſe ipſum. Iterum idem repetit libro de recta fide ad reginas.

36 Nihilominùs ſi attentè legatur Cyrillus, eam tandem expoſitionem eligit, vt *Heri & hodie* referatur ad incarnationem factam in tempore ſitque hebraiſmus ſimilis hiſpaniſmo, quo dicere ſolemus, *De ayr aca*, id eſt, non ab hinc multo tempore, Similiter videtur ea verba intellexiſſe Gregorius Nazianzenus oratione 38. vt eo loco Nicetas explicat. Corporaliter (inquit Nicetas) tibi intelligendum eſt *Heri & hodie*: quod autem ſequitur *Idem & in ſecula*: ſpiritaliter: & quidem per *heri* præteritũ tempus ſignificatur, per *ſecula* autem æternitatas, & immortalitatas. Quoniam autem nõnulli, veluti Iudæi non Chriſtum, qui ſalutis noſtræ cauſa,

in cru-

in crucem ſublatus eſt, ſed alium quendam venturum rurſus expectant; idcircò Diuinus Apoſtolus, ad fidei rectæque doctrinæ confirmationem fore ait, vt idem hic Chriſtus ad iuſtam ſententiã de orbe ferendam, rurſus veniat. Ijs porrò verbis oſtenditur Chriſtum ſecundum Diuinitatem tripartitum tempus habere, neque alium vt quidam opinantur, venturum, ſed eum, qui venit, hunc ipſum eſſe, qui *heri & hodie*, ſecundum tempus præſens eſt, & iuxta futurum tempus *erit in ſecula*. Et Theodoretus ſecutus Gregorium Nazianzenum, *heri* inquit, *& hodie* humanam naturam appellauit Paulus, æternam autem vocauit diuinitatem: Eundem autem dixit, & hoc eſſe & illud, quoniã vnus filius vnigenitus, idem & primogenitus. Sic Theodoretus.

Caietanus hæc verba cùm præcedentibuss ita cõnectit, & verba ipſa ſic explicat. Hæc eſt (inquit) 37
fides, quam eſtis imitaturi, vt videlicet credatis Chriſtum æternum eſſe, atque adeò Deum; quia vniuerſa fides hinc pendet. Quid enim factum nõ credemus ab eo, quem credimus Deum eſſe, apud quem nullum verbum impoſſibile eſt. Hæc Caietanus.

Atque adeò ex ijs verbis quidã probant Chriſti diuinitatem, è quorum numero eſt noſter Robertus Bellarminus ſuarum controuerſiarum tom. 1. lib. 1. de Chriſto, cap. 8.

Doctrinis varijs & peregrinis nolite abduci.] Terminaturus ſuam Epiſtolam Paulus; quoniã erat longiuſcula, habebatque præterea multa quæ ſcriberet Hebræis: ea breui conciſaque oratione complectitur. Vnde fruſtra laborant, qui nituntur hoc loco præcedentia cum ſequentibus connectere, iam ergo, vt ſenſus horum verborum intelligatur, aduertendum eſt occaſionem Paulo

hæc

hæc ſcribendi fuiſſe,quòd tunc temporis Hebręorum quidam ſectabantur hæreſim Ebioneorum, alij Nazaræorum,inter ſe valde diſſidentium, (vt refert Theodoretus Lirinenſis Epiſcopus lib.2.fabularum hæreticarum. ca. de Ebione, & Nazarenis.Quoniam Euangelica doctrina,quam Apoſtolus prædicabat,veriſſima erat:veritas autem veritati non contradicit , propterea vna etiam erat. Vnde ad Epheſios 4.dicit vna fides.Quæ autem ab illa fide diſcrepabant , cum eſſent doctrinæ falſæ,non poterant non & ipſæ inter ſe diſcrepare; tam enim accidit falſitatem falſitati,quam veritati contrariam eſſe.

S.Thomas hoc loco:cum veritas (inquit) conſiſtat in medio,cuius eſt vnitas,ideo vni vero multa falſa opponi poſſunt,ſicut vni medio multa extrema. Doctrina fidei vna eſt, quia à puncto in punctum non conuenit ducere niſi vnam lineam rectam. Omnes aliæ doctrinæ multæ ſunt, quia à recto multis modis contingit deuiare, & ideo dicit,*Doctrinis varijs*,id eſt, diuiſis, Hæc Sanct. Thomas.

39 *Peregrinas* autem has doctrinas vocat Paulus, hoc eſt,nuſquam conſiſtentes, ſed oberrantes, vt oberrant peregrini;& etiam,vt ait Theophyl.aberrantes ab ſchola, & quaſi domicilio veritatis, vel appellat quoque *peregrinas*, quòd eſſent doctrinæ hominum,qui primùm fuerant catholici, & enutriti in Eccleſia,ab eaque exierant, & diſceſſerant,&,quod ad doctrinam attinet, vagabantur tanquam peregrini mente ac ſenſu.

Chryſoſtomus *doctrinas varias* exponit,hoc eſt, multiformes, & multimodas,& ſubiungit: Nihil enim firmum poſſident, ſed ſunt differentiarum varietate multiplices. Et paulò poſt. Contraria eſt,inquit,fides cogitationibus vagantibus. Pro pere-

peregrinis autem legit *nouis*,& exponit, id eſt,præter eas quas audiſtis à nobis.

Pro *nolite abduci* eſt,μὴ περιφέρεσθε, hoceſt, 40
ne circũferamini, vt vertit Chryſoſtomus & Syriaca translatio,& Theophylactus qui ſubiungit: Ceu de quibuſdam leuibus, qui facilè huc, & illuc circumferuntur,loquitur Paulus. Sic Theophylactus. Eodem verbo Paulus vſus eſt ad Epheſios 4. rem magis expreſſit;& metaphoram, qua vtebatur,explicuit his verbis, *iam non ſimus fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ.* Latinus interpres aptè eo loco vertit *circumferamur*, ob aſſumptã metaphoram ventorum, nauim,huc illucque circumagentium, ni clauo frænetur & anchora: hoc autem loco non minus aptè vſus eſt verbo, *abduci*, quoniam doctrinas falſas *peregrinas* appellauit, quòd ab Eccleſia, quæ veritatis firmæ & ſtabilis ſchola eſt,ſectatores ſuos reddãt peregrinos tanquam à fidei domicilio,in quo veritatis lacte nutriti fuerant.

Optimum eſt enim.] Græcè,bonum eſt, id eſt,melius eſt,poſitiuo accepto pro cõparatiuo Hebræorum more. 41

Gratia ſtabiliri cor,&c.] Locus eſt difficilis. Hæc autem mihi videtur germana, veraq; interpretatio. Dixerat Paulus non decere viros graues omni vento doctrinæ circumferri, ſeu doctrinis varijs,& peregrinis errones abduci ab Eccleſia; nũc ſubiungit,oportere potiùs firmos ſtare, ſtabilitumq; cor habere,id eſt,animum,*gratia*, id eſt,ſanctitate,loquitur enim meo iudicio de gratia gratum faciente, videturque docere hoc loco, quod ſæpè alias & ipſe,& vniuerſa ſcriptura docet,ſanctitate fidẽ eſſe conſeruandam,periculumque iminere,à fide recedendi, ſi ſanctitate careamus. Vnde primę ad Tim.1.*Bonam* (inquit)*conſcientiam re-*

pellentes, circa fidem naufragauerunt, & secundæ Tim. 3. *homines corrupti mente reprobi circa fidem*, & latiùs Roman. 1. *reuelatur ira Dei super omnem impietatem, & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem in iniustitia detinent, & cæt. quia, cùm cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, &*, id est, ideò, *obscuratum est insipiens cor eorum*, &cæt. *& sicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos DEVS in reprobum sensum, & cæt.*

Anselm. *gratiam* hic accipit prout opponitur legi Mosaicæ, ita vt significet legem gratiæ, vt Ioannes 1. *Lex per Moysem data est, gratia, & veritas per Iesum Christum facta est*. Anselmi verba sunt: Debetis confirmare cor gratia, quæ soluendo à lege, libertatē tribuit.

Sed quænam escarum cum gratia oppositio,
42 vt dicat Paul. *Bonum est gratia stabiliri cor, non escis*? Est quidem, ea quæ peraccommoda. Cibus enim, siue esca, quid aliud est quàm alimentum vitæ corporeæ. Significat ergo Paul. quemadmodum vita corporea cibis stabilitur, & sustētatur, & ita perseuerant opera vitæ; sic vitam spiritualem sanctitate quasi sustentari, & conseruari, & ipsam etiam fidē (quamuis informis manere possit sine vita gratię) tamen absque ea non esse firmam, & stabilem, sed fluctuare, ac facilè circumferri huc illucque, atque adeo periclitari. In eo verò, quod subdit Paul. *quæ non profuerunt ambulantibus in eis*, significat quantumuis vitæ corporeæ amatores, eam cibis studeāt stabilire, ac firmare, (id enim significant illa verba *ambulantibus in eis* phrasi Hebræa, cui respondet Hispanè *A los que andan metidos en comer y beber*) vt intellexit & explicauit Anselm. his verbis, Non dico se sustentantibus ex eis, sed *ambulantibus in eis*, id est, qui vitam suam ducunt in conuiuijs, & epulatio-

nibus

nibus &cæt.id tamen,inquam,nihil illis profuiſſe,quo minùs corpoream vitam tãdem amiſerint. Et ſimul inſinuat Paulus,contra his accidiſſe, qui vita ſpirituali gratiæ ſe ſtabilierunt; ea enim inuitis nobis auferri nequit. Poſt diem autem extremum neque ea, nec tandem, poſt diem iudicij, vita ipſa corporis glorioſa,vlla ratione amitti poterit.

Chryſoſtom.Theophyl.Theod.& Anſelm.has 43
interpretantur legales obſeruationes, eas ſpeciatim,quæ ad ciborũ delectum pertinebant. S.Thõ. & priorem noſtram,& hanc etiam expoſitionem amplectitur,quam priori præfert.Sciendum (inquit) eſt, quod in primitiua Eccleſia fuit vnus error,quòd ad ſalutẽm neceſſaria erat obſeruantia legalium,quæ præcipuè conſiſtebat in qibuſdam cibis ſumẽdis,puta agni paſchalis, & in abſtinendo ab alijs cibis.Alius error fuit, quòd paſſim licebat vti delectationibus corporalibus:& iſte fuit error Nicolaitarum, & de vtroque poſſunt hæc verba intelligi,ſed magis de primo, hæc Sanctus Thomas.

Mihi tamen videtur hæc interpretatio minus 44
eſſe ad rem de qua nunc agit Paul. Neq; eſt vllum verbum,ex quo poſſimus colligere ſermonem fieri de ciborum delectu,neque ſi de ea re ageret, dicendum fuiſſet,*bonum eſt gratia ſtabiliri cor,nõ eſcis*.Sed potiùs dicendum fuiſſet *abſtinentia ab eſcis*.Nec Paulus vnquam loquens de ciborum delectu, vtitur hac phraſi *ambulari in eſcis*. Adde deinceps Paulum acturum eſſe de lege Moſaica, ac eius cæremonijs, quas docebit fuiſſe iam tunc mortiferas, atque adeo rem aliã omninò diuerſam his verbis ſtatuit D.Paul.

Habemus altare, de quo,edere non habent poteſtatem, qui 45
tabernaculo deſeruiunt.]Quoniãm inciderat ſermo de

 eſcis

escis, siue cibis, quibus nutritur & alitur vita corporea, cui spiritalem dixit præferendam esse, statim lectores desiderarent cibos spiritales, quibus alitur vita illa gratiæ, vt habet suos vita corporea, quib. sustentatur. Spiritales igitur cibos nunc apponit D. Paul. *Habemus*, inquit *altare*, hoc est mensam corporis & sanguinis Christi, quæ sunt panis, id est, cibus & potus, quibus qui dignè vtitur, non morietur in æternum.

Affirmat autem Paul. non habere *potestatem*, id est, *facultatem* ἐξουσίαν, quod Eras. vertit, *fas illis non est*. Et Syriaca translatio *non licet*. Affirmat inquam non habere potestatem edere de hoc altari, qui tabernaculo deseruiunt, hoc est, qui Christum non recipiunt, vtpotè qui seruiant adhuc legi veteri, eiusque cæremonijs. Vna enim explicata cæremonia, parte sumpta pro toto, cæteras omnes comprehendit Paul.

Quorum enim, &c.] Locus est difficilis, quod attinet
46 ad connexionẽ horum verborum cum præcedẽtibus, & ad causam, & rationem, quã eorũ, quæ dixit, reddit Paul. his verbis. Ego hunc verũ & germanũ sensum existimo esse. Vultis videre, illis, qui adhuc legem veterẽ retinent, non licere corporis & sanguinis Christi participes fieri? mementote verborum Leuitici: *Hostia, quæ cæditur pro peccato, cuius sanguis infertur in tabernaculum Testimonij ad expiandum, in sanctuario, nõ comedetur, sed comburetur igne, & corpus cremabitur extra castra.* Cùm igitur Christus fuit hostia pro peccato totius populi, non comedendus, sed igne comburendus, & eius corpus extra castra exterminandum censebitur ab his, qui dignum Christum putarunt, qui cæderetur, atq; propterea illo non suscepto pro Messia, retinent adhuc ritus legis veteris, quib. significabatur venturus. Verba ipsa Leuitici explicat Riuera li. 4. de sacrificijs. c. 6. nu. 12.

Hanc

Hanc autem nostram explicationem apertè sen- 47
sit Ansel.his ferè verbis. Legis præceptum fuit,vt ex carnibus illis vituli,& hirci(quos Paul. intelligit nomine *animalium* immolatorum *pro peccato vniuersæ plebis*)quæ extra castra cremabantur,nemini,qui deseruiret tabernaculo,esset licitum comedere; sed ille vitulus, & hircus significāt Christū, quem sacerdotes Iudæorum,ne tota gens periret, iudicarunt immolari debere; immolauerunt autē eum in castris,id est,occiderunt vocib. suis dicentes,*reus est mortis;crucifige eū*. Et post extra castra sunt carnes crematæ,id est, extra Ierusalem, igne passionis consumptæ, igitur non habent *potestatem edere*,id est,non habent licentiam accipiendi corpus Domini, *qui deseruiunt tabernaculo*, hoc est, vmbræ veritatis. Vel *tabernaculo*, id est,corpori, eius scilicet voluptatibus. Nam sicut ille vitulus, & hircus extra castra comburebatur, neq; ab aliquo eorum qui tabernaculo seruiebant,edebatur: sic memoria passionis Christi apud eos celebratur, atque corpus eius sumitur, qui extra voluptates corporis exierunt,nec potest ab illis accipi,qui in carnis voluptatibus morantur, & tabernaculo corporis seruiunt.Hæc ferè Anselmus. Quæ posterior eius interpretatio mihi videtur etiam historica, & valde consona his, quæ Paulus dixerat versic.10.

Anselmum omninò sequitur D.Thom.sed quia 48
locus iste Pauli difficilis est,vt dixi,superfluū non erit eius etiam verba transcribere. Ea sunt:Assignat Paulus rationem,& est valde subtilis. Per sanguinem enim illum vituli & hirci, quem summus sacerdos inferebat intra sancta, figurabatur sanguis Christi,vt dictum est cap.9:qui sanguis Christi,& illatus est intra sancta (quia in ciuitate immolatus est linguis Iudæorum,& quia intra cæle-

ſtia ſancta introductus eſt & introducit nos) & caro cremata eſt extra caſtra, quia extra portam paſſus eſt. Et id quantum ad nos, qui ſumus eius membra, ſignificat, quod pro illis, qui ſunt extra caſtra legalium vel exteriorum ſenſuum immolatus eſt Chriſtus. Qui enim erant in caſtris, de carnibus illis non comedebant. Et hos intelligit in illis verbis *qui deſeruiūt tabernaculo*, ſubaudi legalium, vel *tabernaculo corporis*, id eſt, qui carnales delectationes ſequuntur. Corpus autem dicitur *tabernaculum*, quia in ipſo tanquam in bello habitamus cōtra hoſtes, & quia modicum manet. 2. Petri. 1. *Velox eſt depoſitio tabernaculi mei*; & ideo non eſt ei deſeruiendum.

49 Hunc locum, vt refert noſter Bellarminus tomo 1. lib. 3. de cultu Sanctorū. ca. 4. intelligunt hæretici de altari crucis: quaſi dicat Apoſtolus: habemus Chriſti paſſionem, qua frui non poſſunt, qui adhuc in eius figura celebrandā occupantur: figuram aūt paſſionis Chriſti appellant hæretici altare, quod nos erigimus ad ſacrificium incruentum celebrandū. At apertè D. Paul. loquitur de tabernaculo veteris legis, deq; eius cæremonijs ſterilibus & infæcundis; noſtrum autem ſacrificium incruētum, neq; eſt cæremonia veteris legis, & quatenus eſt figura cruenti, effectrix eſt gratiæ, nec ſolum eſt figura, ſiquidem cōtinet rem ipſam, videlicet corpus & ſanguinem Chriſti.

Affirmat deinde Bellarminus hæc verba à Paulo intellecta fuiſſe de ſacrificio Euchariſtiæ, ita Chryſoſtom. Theophylact. Sedulius, Theodo. OEcumenius in hunc locum. Sed aptiùs, vt dixi, explicari videntur de Euchariſtia, quatenus ſacramentum eſt conuiuij cuiuſdam ſpiritalis. Nam ſacrificium propriè non dicitur edi ſed offerri, panis autē diuinus ſacramenti corporis Chriſti proprijſ-

prijſſime dicitur edi, & potus eius ſanguinis bibi.

Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes, &c.] Occaſionē nactus Paulus ex eo, quod 50
proximè dixerat. *Extra portam paſſus eſt*, ſermonem, vt ſolet, conuertit ad mores, & monet, vt Chriſtū imitantes, vitam agamus tanquam peregrini, & hoſpites ſuper terram, idq́ue eſt exire extra caſtra. Nec modo, vt peregrini, ſed & quod maius eſt, improperium, id eſt, crucem Chriſti portantes, hoc eſt, nullas in ea peregrinatione delicias quærentes, ſed patientes contumelias, & aduerſa quæuis; ea enim omnia nomine improperij, ſeu crucis Chriſti Domini, ſcriptura comprehendit. Theophylactus *extra caſtra* exponit, id eſt, extra mundum eiuſq́ue ſplendida, & præclara, *improperium* autem *eius portantes* explicat, id eſt, eadem cum ipſo patientes.

S. Thomas *extra caſtra*, id eſt, communem ſocietatem carnalium, vel extra obſeruationes legaliū, vel extra ſenſus corporis, *improperium eius portantes*, id eſt, renunciantes legalibus adueniente veritate, propter quod ſumus Iudæis improperium. Sicut enim accuſatus eſt Chriſtus, quod ſubuerterit legem (*hunc inuenimus ſubuertentem gentem noſtram*) Luc. 23
ita Apoſtolo improperabatur, quod prædicaret non debere ſeruari legalia Gala. 5. *Si circumciſionem adhuc prædico, quid adhuc perſecutionem patior.* Vel *improperium*, id eſt, ſigna pœnitentiæ, quæ à carnalibus improperantur, ſuprà c. 11. *Maiores diuitias æſtimans theſauro Ægyptiorum, improperium Chriſti*, & Sapi. 5. *Ij ſunt, quos aliquando habuimus in deriſum, & in ſimilitudinem improperij.*

Theodoretus ſic interpretatur, hoc eſt, recedamus ab inſtitutis legalib. ferētes probra ꝓ eo, qui ſeruauit. Sic Theod. & intelligit, *pro eo*, id eſt, propter Chriſtum, qui ea inſtituta legalia pro nobis

seruauit; quum tamen seruare non teneretur. Hæ omnes expositiones mihi plane probantur.

51 *Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.*] Vide Riberam Sophon. 2. n. 16. & 17. vbi hunc locum latè tractat. Vide eundem suprà ca. 11. à nu. 28. per plures numeros.

Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis, &c.] Hortatus fuerat Paulus, vt portaremus improperium Christi, nunc ex eo, quod proximè præcesserat. *Non habere nos hic ciuitatem manentem, sed futuram inquirere* hortatur, vt in tribulatione, & peregrinatione ista, non modo patientes simus, sed & gaudentes, & gloriantes, ac gratias agentes Deo, quoniam digni habiti sumus pro nomine Iesu contumeliam pati.

Illud, *per ipsum*, Theodoretus interpretatur .i. per eius fidē, sine qua impossibile est placere Deo. Sed aptius ad rem de qua nunc sermo est, & cōformius phrasi, qua frequēter vtitur Paul. exponemus, *Per ipsum* tanquam per mediatorem etiam in offerendo, ipse enim accedit per semetipsum ad Deum, vt prædixit ca. 7. nos autē. *Per ipsum habemus accessum ad Deum*, vt expresserat ad Rom. 5. Quam interpretationem vno verbo Theophyla. perstrinxit: *Per ipsum*, inquit, ceu per pontificem.

Illis autem verbis, *Id est, fructum labiorum confitentiū nomini eius.* Videtur alludere ad verba Hos. 14. iuxta translationem Lxx. interpretum, qui pro *Reddemus vitulos labiorum nostrorum*, verterunt, *Reddemus fructum labiorum nostrorum*, id est, gratiarum actiones, & confessionem, seu sacrificium Laudis, quod tunc maximè gratum est Deo, quādo tempore tribulationis, de quo agit Paulus offertur. Vide Riberam in ea verba Hose. num. 3.

Confiteri aūt nihil est aliud Hebræa phrasi, quàm quòd latine dicimus canere ac celebrare.

Quod

Quod vero ait *Nomini eius* omnes diuinas perfe- *Nomen.*
ctiones complectitur. Vt enim Scriptura ex mul- 52
tis Dei nominibus eo vti solet, quod est ad rem, de qua agit, si de vna fortè aut altera speciatim agat, maximè accommodatum, vt docuit noster Ribera Hose. 1. n. 10. ita cũ non de vna certa re agit, in quã vnum aut alterum Dei attributum resplẽdeat, sed vniuerse de re seu rebus, in quibus omnes, aut plures relucent perfectiones diuinæ; certum vnũ nomen hoc, aut illud non vsurpat, sed in actu signato (vt ita loquar) *Nomen Dei*; vt ps. 8. *Domine Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum*, id est, quàm admirabilis esse apparet sapiẽtia tua, bonitas, potentia, cæteraque tua diuina attributa & Lucæ. 1. inquit Virgo Sanctissima: *Fecit mihi magna qui potens est & sanctum nomen eius*, hoc est, incarnationis mysterio, quod in me operatus est Deus, non potentia solũmodo, sed etiam bonitas, sapientia, misericordia, iustitia, ac omnes eius diuinæ perfectiones refulserunt.

Beneficentiæ autem & cõmunionis nolite obliuisci.] supple quamuis bonorum vestrorum rapinam sustinueritis. Sic intellexit Theophy. Pauperrimos, inquit, quib. facultates direptę erant, adhortatur, ne eleëmosynę obliuiscantur, & subiũgit Theophylact. vbi sunt qui prætexẽtes egestantẽ, eius nomine nihil impertiri volũt. Hæc Theophy. Alij verò aliter hæc verba cum præcedentibus connectunt in hunc modum: Sacrificium laudis, & confessionis, ac gratiarum actionis erga Deum, adeò solent hominem contemplationi deditum absorbere, vt penitus ex eius animo effluere contingat externarũ actionum actiuæ vitæ memoriam, vt Magdalenæ accidit Luc. 10. propterea, quum dixisset *offeramus hostiam laudis semper Deo*, ne maxime particula illa, *semper*, putarent se præcipere, vt prorsus con-

templationi vacarent, præcipuè, cùm ex Euange-
Luc.10. lio scirent, eam esse optimam partem, subiunxit, ita offeramus hostiam laudis Deo, vt tamē beneficentiæ erga homines non obliuiscamur; mauult enim Deus misericordiam, quàm sacrificiū Hos. 6. *Beneficentiæ* autem nomine ac *communionis*, idem omnino intelligit, scilicet largitionem & cōmunicationem bonorum externorum. Theophy. pro *cōmunionis* legit *cōmunicationis*: & sic fere exponit: sacrificium beneficētiæ merito appellauit communicationē; est enim quædam remuneratio. Hic enim dat pecunias, ille vero reddit benedictionem & eius, qui indiget, sunt ea, quę sunt potiora. Dixit enim Dominus Luc. 16. facite vobis amicos de māmona iniquitatis, vt quando defeceritis, suscipiāt vos in æterna sua tabernacula.

54 *Talibus enim hostijs.*] &c. Beneficentiæ scilicet, ac communionis; supplet translatio Syriaca *in pauperes.* Opera misericordiæ, quatenus fiunt ad Deum colendum, eiusque gratiam promerendam, sunt actus imperati à virtute religionis. Et ideo sacrificia, & hostiæ in scriptura vocātur, vt habes in cōmentarijs nostri Riberæ Hose. 6. num. 27. Vel beneficentiam, & communionem non in significatione propria hostias appellat Paulus, sed ita vt sensus sit, quēadmodum hostijs, & sacrificijs placamus Deūm, ita etiam, & maximè beneficentia, ac communione.

55 *Promeretur* εὐαρεστεῖται, hoc est, *oblectatur*, vt vertunt Chrysost. & Theophyl. vel *placatur, & in eis complacet*, quo vtroque verbo verterunt idem Chrys. & Oecumen. hoc loco, atque Aug. 10. de ciuit. cap. 5. Et Beda in collectaneis in verbo *placeo.* Possumus etiam vertere, *In his hilariter se habet Deus.* Syriaca translatio: *Per has hostias homo gratus est Deo.* Vocē Grecā Hispanismo proprijssimo vertemus,

le gana-

le ga namos la volũtad, optimè promeremur de Deo, vt nos amet, nobiſque benefaciat.

Sed Latinus interpres, vt ſolet, verbo *promeretur* vſus eſt tanquam deponenti in voce paſsiua, quoniam eiuſmodi erat verbum Græcum, quod vertebat. Vide ſupra pag. 111. n. 5. & pag. 192. n. 6.

56 Ex hoc autem loco Pauli ſapienter noſter Bellarminus lib. 5. de iuſtificatione cap. 2. colligit opera iuſtorum rectè vocari, & eſſe merita, nam propriiſsime dicimus latine vnum apud alterum mereri, & eum ſibi obſtringere, qui facit aliquid, quod ei placeat, eumque delectet, quem ſenſum efficit hoc loco verbum Græcum, vt diximus, imo coniunctum cum vocabulo *hoſtijs*, non ſolum ſignificat Deum delectari bonis operibus, ſed etiã conciliari & induci ad benefaciendum ijs, qui bene operantur. Hoc autẽ eſt quod dicimus opera bona eſſe meritoria. Atque adeo ex his conſtat inepte Kemnitium, & Caluinum hæreticos, quos refert idem Bellarminus lib. 2. de verbo Dei cap. 14. affirmaſſe hunc eſſe vnum ex locis ab interprete Latino corruptos, quod poſuerit nomen meriti, quod in Græco nõ habetur; nos enim iam oſtẽdimus verbo Græco ſignificari re ipſa nomen meriti.

57 *Obedite præpoſitis veſtris.*] &c. Qui victimarum, ſeu hoſtiarum meminerat, quib. oblectatur Deus, non potuit non commeminiſſe obedientiæ: nam vt habetur. 1. Reg. 15. *Nunquid vult Dominus holocauſta, & victimas & non potius, vt obediatur voci Domini? melior eſt enim obedientia, quam victima, & auſcultare*, id eſt, obedire, *magis quam offerre*; Quod ait Paulus *obedite, & ſubiacete*, obedientiam demiſſam, ac reuerẽtem ſignificat, quam præpoſitis ſubditi ſupplices exhibere debent. *Subiacete.* Theophyl. Intenſam hîc obedientiã, per verbum ὑπείκετε, indicat,

vt

vt si operibus etiam eis seruiendum sit, non detrectent, *præpositis*, id est, vestris omnibus prælatis Theophyl. exponit, id est, Episcopis & subiungit: quid, cuius ne, etiã si prauus & sceleratus fuerit? quo modo dicis malum? Si citra fidem fuge eum, etiamsi Angelus de cœlo fuerit. Si autem in moribus malus sit, & vita peruersus, obtempera ei: omnia quæcumque dixerint vobis, vt faciatis, facite, secundum autem opera eorum nolite facere, Mat. 23. Nam malè agens, haud alijs cõsulet, vt male viuant. Nam & ipse talia perpetrans, rubore suffunditur, & pudet eum suorum scelerum; quod vel inde liquet, quia conatur omni ratione occultare, quod perpetrat; qui verò in fide peruersus fuerit, populo etiam suam opinionem & virus promulgare ac denunciare cupiuerit. Sic Theophylactus.

Ipsi enim peruigilant.] id est, peruigilare debent, nam sæpè verba in scriptura non dicunt actum, sed debitum, seu officium, vt habes supra pagin. 414. nu. 21. Et in eo sensu hæc verba intellexerunt Chrys. & S. Tho. super Epistolam. 2. ad Timoth. c. 2. homi. 2. sic ait; Considera quantum periculi sit per singulos subditorum discuti, rationemq; pro omnibus reddere. Quantumuis, præposito honoris impendas, quantumlibet obsequij deferas, nihil his periculis referre par poteris. Nam & si animam ponas, ipse hoc pro te iugiter facit. Et, si id
58 minus facit, quod persecutionis non adsit tempus, eam tamen periculo æternæ mortis exponit. Et in hoc loco homil. 34. Quid dicemus inquit infelicibus illis, & miseris, qui semetipsos ad alios regendos præcipitant, & se in tantorum suppliciorum abyssum iactãt? Omnium, quos regis mulierum, puerorum, atque virorum tu rationẽ redditurus es: tanto igni tuum subijcis caput. Miror si

potest

poteſt ſaluari aliquis rectorum. Poſt tātam enim comminationem, quam negligentiæ videmus illatam, video aliquos etiam concurrere, ac præcipitare ſemetipſos tantæ moli, ac tantæ difficultati regiminis. Si enim, qui neceſsitate compelluntur, nullum poterunt habere refugium, nec vllam excuſationem reperient, quando res male tractauerint, & quando negligenter adminiſtrationē geſſerint ſuam (nam & Aaron neceſsitate compulſus eſt, & tamen in periculum venit: ſed & Moyſes pericula ſæpè ſuſtinuit, qui regimen illud ſæpe recuſauerat: & Saul poſtquā recuſauit principatum in pericula incidit) quanto ergo amplius, qui cum ſtudio, & ambitione petunt principatus, & ſemetipſos præcipitant, ſeuerius punientur &c. Hoc; & plura Chryſ. eo loco. Et Sanctus Thomas: Hoc eſt, inquit, maximum periculum de factis alterius rationem reddere, qui pro ſuis non ſufficit. 3. *Reg.* 10. *Cuſtodi virum iſtum qui, ſi lapſus fuerit, erit anima tua pro anima illius.* Reddent enim prælati, in die iudicij, rationem de ſibi commiſsis, quando fiet eis illa quęſtio Ierem. *Vbi eſt grex, qui datus eſt tibi, pecus inclytum tuum.* Hæc S. Thomas.

Potiſsimam rationem, cur ſit præpoſitis obediēdum pretermiſit, quod ea eſſet notiſsima Hebręis, quam tamen ſeruis, vtpotè minus ſapientibus, ante oculos poſuit ad Eph. 6. *Obedite dominis carnalibus &c. ſicut Chriſto, non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes ſed vt ſerui Chriſti, facientes* voluntatem Dei ex animo cum bona *voluntate ſeruientes, ſicut Domino, & non hominibus:* At ſapientibus Hebræis & quum agitur de obedientia debita præpoſitis ſpiritualibus, neceſſe non fuit vulgarem, & notiſsimā obediendi rationem ſcribere, ſed nouam. *Ipſi enim,* inquit, *peruigilant tamquam rationem pro animabus veſtris reddituri.* Ex qua ſit conſequens altera ratio, vt non 59

poſ-

posint non gemere sub onere tanto, si vos sitis inobedientes,cùm videant se de vestris etiam culpis rationem reddituros.

Vt cum gaudio hoc faciant & non gementes.] Anselmus in eadem verba cum gaudio,& nõ gemẽtes: agricola, inquit,tunc cum gaudio laborat,quando attendit arborem, & fructum, videt,segetem, & hubertatem. Videt enim quia non sine causa laborauit.Sic est de spiritualibus agricolis,id est,de præpositis.Hæc Anselm.

Præterea idem S.Tho. in hæc verba sic ait.Bonus prælatus multum gaudet, quando videt subditos bene operantes; quia tunc labor suus non est inanis.Sic Paul. vbiq;,quos videbat sanctè ambulare,vocabat.*Gaudium meũ,corona mea* Contra vero bonus prælatus gemit in rebellione subditorum ad Gal.4. *Filioli mei,quos iterũ parturio,donec formetur Christus in vobis.*Ierem.*plorabo die ac nocte interfectos filiæ populi mei.* Sic gemebat Sãmuel super rebrobationẽ Saulis.1.Reg.15.&.16.

60 *Hoc enim non expedit vobis.*] Videlicet,vt gementes peruigilent pro animabus vestris. Primum, quoniam hinc sæpe fit,vt(ne vobis inobedientiæ præbeant occasionem, ipsique vestra gemant in obedientia)non tã præcipiãt,quod vobis vtilius esset, ad Deique gloriam magis conducens,quam,quod vobis arridere videt̃.Vnde fit cõsequens altera ratio,vt nõ tam vos præpositis vestris obediatis,quã illi obediant vobis,teste Bern. ser. de tribus ordinibus Eccle. ad patres in capitulo. Hinc deinde consequitur, vt ex hac vestra obedientia mercedẽ à Deo,non sit,cur speretis,nam in die obedientiæ vestræ inuenitur volũtas vestra.His ergo de causis *non expedit vobis* nõ hilariter obedire prçpositis vestris.Præterea *non expedit* (inquit Chrys.hoc loco) nam quòd chorus sine coriphæo, phalanx militũ

sine

fine duce, nauis fine gubernatore, grex fine pastore, id, docet Paul. nos esse sine prępofito. Sic Chryfostomus.

Denique *non expedit*, quoniam etsi prælati (vt notāt Chryſ. & Theop. in verbum illud *gementes*) inobedientes ſubditos vlciſci non debeāt, vt nec medici ægrotos, à quibus contemnuntur, ſed gemitibus potius & lacrymis eos frænare, vt hoc loco infinuat Paulus: at ſæpe, quæ humana eſt imbecillitas, & nonnunquam id exigente ratione recta, venient ex lenibus verbis ad aſpera verbera, *id autem non expedit vobis*, neceſsitate videlicet, non voluntate ſubiectos eſſe. Præterea *non expedit*, quia vt inſinuat Chryſ. gemitus prælati ob inobedientiam ſubditi inuocat Dominū, qui ſeuerius vlciſcatur. Papæ, quantum periculum. Sic Chryſoſtomus. Eādem rationem reddidit S. Tho. in hæc verba. *Non expedit vobis*, Deus enim vindicabit pro ipſis, Pſal. 105. *irritauerunt Moyſem in caſtris, Aaron ſanctum Domini: aperta eſt terra, & deglutiuit Dathan*, &c. Nota autem quod dicit, *non expedit vobis*, & non dicit, *non expedit illis*. Gemere enim pro commiſsis ſubditorum bene expedit prælatis. 61

Theophylactus, ſi ceſſeris, inquit, & morem geſſeris præpoſito tuo, duci tuo; onus, quod ex cura tui ille gerit, ei leue reddis ac facile, vt qui gaudeat propter obedientiam tuam. Sin impudēs ſis, & inobediens, ipſe quidem etiam ſic vigilabit pro anima tua, verū tamen, niſi correxeris inobedientiam tuam, ingemiſcet aduerſum te ad Deum (neque enim aliter ei vindictā permittit Paul. quàm per gemitum (quod maiorem pœnę ac ſupplicij pyram accendit, acrius vindicem & punitorem Deum permouens. Sic Theophylactus. Quod vero præpoſito, aut epiſcopo, dicunt ij patres nō aliter permitti vindictam, quàm per gemitum, videtur 62

fauo-

fauere hæreticis afferentibus à prælatis Ecclesiasticis non posse inobedientes subditos etiam hæreticos puniri. At respondemus Paulum agere de vindicta priuata; aut si agit etiam de iustitia vindicatiua, respondemus iudices Ecclesiasticos non punire suos subditos pœna corporea, sed tantùm declarare culpam ea pœna dignam, quā postmodum infligunt sæculares iudices.

63 *Orate pro nobis, confidimus enim.*] &c. Quænā est ista ratio, vt oretur pro ipso, quod bonam habeat conscientiam. Quia, vt adnotat Theophy. multi Iudęi erāt infensi Paulo, quasi homini hæretico, qui doceret discessionem à lege Act. 21. Atque adeo videri posset Paul. indignus orationibus fidelium, saltem communibus siue publicis. Modeste igitur id criminis inesse sibi negat. Chrys. Hæc, inquit, purgationis vice dixit Paul. veluti ad eos scribés, qui circa eum, quasi circa præuaricatorem, afficiebantur, non ferentes neq; nomen eius audire. Sic Chrys.

64 *Confidimus enim, quia bonam conscientiam habemus.*] Non dixit se bonam habere conscientiam, nam quamuis nihil sibi conscius esset, sed non statim iustificatus est, Prima ad Corint. 4. sed confidit in diuina benignitate, ac meritis Christi, se bonam habere conscientiam. Chrys. id est, cōsciētia nostra in nullo nos accusat, neque nobis aliquid cōscij sumus, quod vobis insidias fecerimus. Nihil negotiationis gratia fecimus, nihil cum fictione protulimus: fortassis enim in talib. accusabatur. Sic ille. Dictio *quia* redundat in Latino sermone, vt alias sæpè in scriptura, quæ Græcorum more vtitur particula ὅτι, quā noster interpres vertit, *quia* in eadē significatione qua Hispani dictione, *que*, ob cuius phrasis ignorationem laborāt sæpè commentatores, quasi redditam causam inue-
stigan-

ſtigãtes, vbi nulla redditur. Simili modeſtia dixit *in omnibus* (id eſt, ex toto & non ex parte vt explicat Anſe.) *bene volẽtes conuerſari*, nec dixit, *in omnibus bene conuerſantes*. Theophyl. Hoc eſt, cupientes citra offendiculum vitam ducere, citraque ſcandalum. Idem Theophyl. & Chryſ. *illud in omnibus*, iungunt cum verbis præcedentibus in hunc modum: *Confidimus quoniam bonam conſcientiam habemus in omnibus*, id eſt, non in gentib. tantum, ſed etiam in vobis. Sic illi patres.

Amplius autem deprecor vos hoc facere &c. Sanctus Tho. *amplius*, id eſt, propter aliud. Sed eam ſignificationem non permittit vox Græca περισσοτέρως, quæ ſignificat *magis* aut *potius*, vnde Syriaca translatio vertit *vehemẽter*. Anſelm. Amplius pro veſtra, quàm pro mea ſalute. 65

Quo celerius reſtituar vobis.] Anſelm. ſupplet, è carcere in quo ſum Romæ vinctus. Senſus igitur eſt: Quod petierim vos orare pro nobis; non tam ad vtilitatem refero meam quàm ad veſtram. Id autẽ potiſsimùm à Deo petite, vt qui Romę nunc ſum, redeam ad vos quam citiſsimè ad priſtinum officium prædicationis, vt ſubdit Anſelmus. Verbo autem *reſtituar*, ſe debitorem, aut potius ſeruum prædicat Hebræorum, vtpote gentis ſuæ, ſuæque patriæ, cui vt etiam parẽtibus adeo debitores ſumus, vt par pari referre non poſsimus, vt affirmat Philoſophus.

Sed contradicere hæc videntur ijs, quæ ſcribit ad Gal. 2. *Creditum eſt mihi Euangelium præputij, ſicut Petro circumciſionis, qui enim operatus eſt Petro in Apoſtolatum circumciſionis, operatus eſt & mihi inter gentes*. Sed nulla eſt contradictio imo mira concordia, Deus enim Paulum, vtpote Hebræum, Hebræis quaſi quod ſuum ipſorum erat, arripuiſſe videbatur, vt operaretur inter gentes. Hebræis ergo quaſi 66

restituebatur Paulus, quum redibat ad operandū inter illos. Adde, quāuis fuisset potissimum missus ad gentes(idq́ue solū significant illa verba Epistolæ ad Galatas) sed non ita, vt omnino desereret Iudæos. Vnde Act. 9. Dixit Dominus de Paulo: *Vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram gētibus & regibus, & filijs Israel*, Quod idem insinuat ipse ad Rom. 1. *Sapientibus & insipientibus*, id est, Iudæis & gentib. *debitor sum*, &c. 9. *optabam enim ego anathema esse à Christo pro fratribus meis qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ.*

67 Sanctus. Th. rectè hoc loco adnotat Paulū pro omnib. recurrere ad orationem, & insinuare nobis, quod omnes viæ eius, & facta ordinabātur ab ipso secundum Dei dispensationem, iuxta id Iob. 37. *Nubes spargunt lumen suum, quæ lustrant cuncta per circuitum, quocumque eas voluntas gubernantis duxerit.* Per *Nubes* enim prædicatores, & Apostoli intelliguntur Isa. 60. Qui sunt ij, qui vt nubes volāt &c. Hæc S. Thomas.

Deus autem pacis.] &cæt. Diximus quosdam Hebræos animo fuisse inimico erga Paulum, quòd videretur docere discessionem à lege, quapropter neque nomen suum posuit initio Epistolæ, ne illo offensi, ne Epistolam quidem legere dignarentur. Quod annotarūt Theophylact. & Oecum. in verba præcedentia. Propterea, vt ijdem autores insinuant, volens Paul. Epistolam absoluere: precibus ad Deum fusis pro Hebræis, vt prior ipse præstaret, quod ab illis petebat, (videlicet, vt orarent pro ipso) nominaturusq́; Deum initio precum, Deum pacis aptissime vocat, vt sine vlla offensione ad pacem & mutuam cum ipso Paulo concordiam sapiēter ac leniter vnoq́; verbo attraheret; Deus enim pacis, & non dissensionis. 1. Corint. 14. cum ijs est, qui pacem habent. 2. ad Corint. 13.

Ita

Ita hæc verba intellexit Theophyl. Quasi dicat Paul.(inquit iste autor); quandoquidem Deus pacis est, non oportet vos dissidere à me, idq; ex tenui famæ aurula, quòd doceam legem abrogatam esse, qui potius doceam cōpletionem, & consummationem legis.

Sed quonam pacto cum re, de qua nunc agit, cohæret, quod mox subiungit, *qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium?* id est, Christū, vnde in Græco habemus, *Illum pastorem ouium, illum magnum,* & in Syriaca translatione, *Magnum illum pastorem* &c. illum, qui 1. Petri. 5. *Princeps pastorum* appellatur. 68

Iam ergo cohærentia horum verborum cum præcedentibus iuxta S. Thomam, hæc est; Quoniā per Christum pax est inter Deum & homines cōstituta, ideo, qui nominauit Deum pacis, eadem ratione subiunxit Christum autorem eius pacis. Sed ad id vnum insinuandum obsecro, cur tā multa congerit Paul. quæ minus ad rem pertinere videntur? Imo maxime pertinent. Nam ex eo quòd Christus sit pastor ille magnus, & princeps pastorum, consequens est, omnes oues spiritales pertinere ad vnum ouile, quæ vnio ad pacem commēdādam maxime pertinet. Adde ouium genus, pacis esse amantissimum, nullumque tam odit diuisionem, vt videmus. Iohan. 1.

Sed quid ad rem quòd ait Paul. cū pastorē è mortuis eductum fuisse? Significare voluit adhuc eum pastorē viuere, atq; adeo quamuis varios sibi substituerit minores pastores, tamen extare eorum pastorem principem vnum, atq; adeo vnum perdurare ouile, quemadmodum perdurat vnus pastor. Quę sententia explicari, & confirmari potest ex illis verbis. 1. ad Corint. 1. *Significatum est mihi* &c. *quia contentiones sunt inter vos. Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrum dicit: Ego quidem sum Pauli, ego autem* 69

Apollo, ego vero Cephæ, ego autem Christi. Diuisus est Christus? nunquid Paulus crucifixus est pro vobis? &c. Quæ postrema verba explicãt nobis, cur Paulus posuerit hoc loco illud, *In sanguine testamenti æterni*, est enim quasi dicat (vt adnotat Anselmus) non modo est pastor doctrina, sed talis, vt pascat nos sanguine suo, idq; nõ semel, aut bis, paucisúe diebus, sed semper & in æternum. Eius enim sanguinis nos hæredes reliquit æterno testamento, quo hæreditatis æternæ instituti sumus hæredes, ita vt ille sanguis nunquam sit defecturus, interim dum oues non defecerint, quæ illo indigeant. Hoc igitur argumentum insinuatur à Paulo: Qui sumus oues eiusdem pastoris adhuc superstitis, vno nos sanguinis sui potu adaquantis, & pascentis, tamquàm eorumdem bonorum cœlestium futuros cum ipso cohæredes, debemus profectò pacis esse multò studiosiores, quàm vlli fratres eiusdem parentis filij, & quàm quilibet alij quouis titulo sibi coniunctissimi.

70 Itaque illa verba, *in sanguine testamenti sui*, iungenda non sunt cum verbo illo *eduxit*, sed cum nomine illo, *pastorem magnum*, vt sententia sit, eduxit de mortuis illum, qui, quàm sit magnus pastor, cernitur *in sanguine testamenti æterni*, id est, effuso, vt pollicitus erat testamento æterno, id est, promissione æterna, tum quia proposuit eam Deus in seipso ab æterno, vt dicitur ad Ephes. 1. tum quia fidelis futura est, atque præstatura in æternum, vt diximus, quod ea prómissum nobis est. Quod sic explicat Theophyl. *Testamenti æterni*, id est, nullis seculis dissoluendi, neque abolendi, vt legale dissolutum est & abolitum. Sic etiam Ansel.

Aptet vos in omni bono.] &c. Hæ sunt D. Pauli preces ad Deum pro Hebræis, vt ipsos Deus in omni bono aptet, id est, omnibus bonis cumulet,

ac per-

ac perfectos efficiat, nam pro *aptet*, est καταρτίσαι, quod significat *Perficere, absoluere, consummatum reddere, & omnibus numeris, & partibus absolutum.* Significat etiam (quod adhuc magis ad rē spectat) *ad concordiam, atque vnanimitatem reducere perturbatos, & seditionem agitantes.* Et adnotat Budæus metaphoram esse desumptam à luxatis artubus, quū sibi restituuntur. Vnde hoc eodem vtitur verbo Paulus de hac eadem vnanimitate agens, (vt iam explicuimus) 1. ad Cor. 1. pro illo verbo, *sitis perfecti*, atque adeo commode subiūgit *in eodem sensu*, quod pertinet ad vnanimitatem in idem sentiendo, quę totius vnionis & pacis radix est.

Explicat autem Paulus finem & scopum eius perfectionis & concordiæ his verbis *Vt faciatis* inquit *eius voluntatem.* Quod Christus tam sæpè, tam enixè commendauit, *Qui fecerit voluntatem patris mei, qui in cælis est; ipse meus frater & soror, & mater est.* Et: *Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me.* Vt autem sciamus Deum esse, qui operatur in nobis velle, ac perficere; subdit: *Faciens in vobis, quod placeat coram se.* In quæ postrema verba sic ait Theophylactus: tunc enim re vera ei placemus, quum coram Deo, boni apparemus, ac reddimur, non quādo ab hominib. tales iudicamur. Quod ait *per Iesum Christum* Significat ex Christi meritis prouenire, quòd nos vocet Deus, quodq; eius vocationi cooperemur, vt affirmat Conc. Trid. sessio. 6. ca. 7. Vnde est vsus ecclesiæ orationes suas illis verbis terminare, *per Dominum nostrum Iesum Christum.* 71 Matt. 12.

Theophyl. *Per Iesum Christum,* Hoc est, vtitur illo mediatore, efficiente, nos confortante, robur inspirante ad bonorum operum transactiones.

Cui est gloria.] &c. Hoc est, cui debetur gloria nostrorum bonorum operum.

Rogo autem vos fratres vt sufferatis verbum solatij.] Syriaca 72

riaca translatio vertit, *Vt longanimes sitis in sermone consolationis*. Sensus vtriusque versionis est: rogo, vt non ægrè feratis, si ego, qui proprius Apostolus vester non sum, per literas vos monere, & cohortari volui; id enim feci, vt vos consolarer, non vt imperarem, aut quasi præpositus vester docerem vos. Sic exponit noster Bellar. tom. 1. lib. 1. de verbo Dei cap. 17. Sed verba hæc adhuc meliùs intelligentur, si meminerimus Hebræos fuisse animo in Paulum minus beneuolo, atque adeò minus apto & habili ad suscipiendam Pauli disciplinam; propterea timens, eis oneri & tædio futuram hanc epistolam, rogat, vt sufferant *Verbum solatij*. Theophyl. Sic dixit Paulus, quandoquidem ad afflictos, ac tentationibus agitatos ei sermo sit. Cur autem appellarit *verbum* integram, neq; adeò breuē epi-
22 stolam, subiungit dicēs: *Etenim perpaucis scripsi vobis*. *Per paucis* autem dixit, si conferantur (vt inquiunt Theop. Oecumen. & Primasius) cum his, quæ dicturus fuisset, spectata materia seu argumēto huius epistolæ, quæ vt vidimus, de rebus est grauissimis, vel spectato desiderio, quo Paulus flagrabat Hebræos conuertendi, ac perficiēdi in omni opere bono, cum eisque ob id per literas agendi, quādo præsens non poterat sermone.

Chrysostomus: Latenter, inquit, his verbis dicit Paulus: Pusillanimes estis, talium enim non est ferre sermonis longitudinem, idem ait Theophylactus.

Rem diuersam ex his verbis collegit S. Thomas; Sermones, inquit, breues, valde accepti sunt, quia, si sunt boni, inde auidius audiuntur, si vero mali, parum grauant. Ecclesiastes. 5. *Pauci sint sermones tui*. Sic S. Thom. Quod vtinam sibi persuaderent multi nostri sæculi concionatores: audirentur enim à pluribus & fructuosius.

Ansel.

Anselmus, exemplo, inquit, suo hic docet nos magister egregius, vt ea, quæ sentimus, & valde humiliter, & sine fastidiosa prolixitate dicamus.

Cognoscite fratrem nostrum Timotheum.] &c. Pro *cognoscite*, Græcè, γινώσκετε, id est, cognoscitis, seu scitis, vt vertit Erasmus. Vel cognoscite, vt noster interpres: Nam vtrumq; ea vox significat. *Fratrem nostrũ Timotheum.* Erga quem, ait Oecumenius, erant Hebræi amico animo: ideoque de ipso scribit, fratremque suum appellat, & lætum nuncium, de eo ipsis scribit, & cum eo ad illos dicit se esse profecturum. 74

Dimissum. Vnde inquit Chrys. Arbitror, quod in custodiam fuerat missus, aut si hoc non est, *dimissum* dicit ab Athenis, nam in actis Apostolorum c. 17. sic habetur. Chrysostomum in vtraque expositione sequuntur, Theophyla. Oecumenius, Primasius, Anselmus & S. Thomas. Priorem sensum secuta videtur translatio Syriaca, quæ pro *Dimissum*, habet *Solutum*, quamuis possit etiam hæc versio posteriorem expositionẽ admittere, vt sensus sit: Coarctatus vinculis, & importunis precibus Timotheus tenebatur ab Atheniensibus, ne discederet ab ipsis, vt de Christo narrat Lucas cap. 4. *Detinebant illum* turbæ, *ne discederet ab eis.*

Cum quo si celerius venerit, veniam ad vos.] Insinuat, nisi Timotheus citò veniat, se ad eos sine illo profecturum, qua ratione caritatem suam erga eos commendat, quasi sit tantæ dilationis seu procrastinationis impatiens; vel significat se diuersurum ad loca remotiora ad prædicandum euangelium, nec ei fas esse tã longas moras facere in expectando Timotheo.

Salutate præpositos vestros.] Sanctus Tho. id est Apostolos adhuc viuẽtes: Ego, vt superius dixi, omnes eorum prælatos intelligo. Et forte Apostolos 75

non tam communi alijs prelatis nomine, compellat vnquam Paulus. Theophylactus: Magis, inquit, conueniebat, vt præpositis scriberet, & per illos, subditos salutaret, ipse vero prudentissimè infirmos & imbecilles curat & fouet, tāto eos honore afficiens, siquidem per ipsos, præpositos etiam salutat. Aliter Theodoretus: Innuit, inquit, eos, qui illis præsunt, eiusmodi non egere doctrina. Quam obrem nō scripsit ad ipsos, sed ad eorū discipulos.

Et omnes sanctos.] S. Thomas. Id est, alios discipulos minores Apostolis. Sed meo iudicio *præpositos*, intelligit eorum prælatos, *Sanctos* autem cæteros omnes Christianos, qui cōmuni, ac vulgari nomine *Sancti* tunc appellabātur, vt constat ex plurimis locis D. Pauli, & epistolis aliorum Apostolorum maxime in earum initijs.

Salutant vos de Italia fratres.] *Fratres* non habetur in Græcis codicibus; neque in Syriaca translatione, neque in multis Latinis manuscriptis, sed nihil sensum mutat.

Quod ait, *De Italia*, non de Roma, vllo ve altero certo Italiæ oppido, aut vico; sera profecto salutatio esset, nisi Paulus Italiam vniuersam breui percurrisset, vt optabat & quidem optasse constat ex. 2. ad Thes. 3. *Orate pro nobis vt sermo Dei currat.* Currebat ergo Paulus tanquàm fulgur, aut tamquàm si esset spiritus sine corporis mole, vt ita resisteret, & repugnaret illi, qui celerrimè circuit, ac perābulat terram, vt deuoret, mactet, ac perdat Iob. 1. & 2. & 1. Petri. 1.

16 *Gratia cum omnibus vobis amen.*] Chrysostomus. Quid est *Gratia*? remissio videlicet & purgatio peccatorum. Theop. *Gratia*, id est, remissio peccatorum, purificatio, Spiritus paracleti assumptio. Primasius in *Gratia* intelligit fidem perfectā cum executione bonorum operum, remissionem quoque

non pecca-

peccatorum. Hoc poſtremum intelligit Oecumenius. Nos in amplitudine ſua Scripturam relinquentes in *Gratia* intelligimus hoc loco tam præcedentem, & excitantem; quàm ſubſequentem, & etiam iuſtificantem, & demùm omne donum gratuitum, ac diuinum Spiritus ſancti, qui cum Patre & Filio viuit & regnat in ſecula ſæculorum: Amen.

* * *

FINIS.

INDEX QVAESTIONVM SCRIPTVRAE, QVAE IN HOC OPERE LATIVS EXPLICANTVR, PRAETER eas, quæ ad huius libri intelligẽtiam propriè pertinẽt, & suis in locis quærendas esse, perspicuum cuiuis est: & preter eas etiam, quę potius ex indice rerum ac verborum petendæ sunt.

Numerus primus paginam, secundus numerum capituli indicat.

INDEX

INDEX REGVLARVM SCRIPTVRAE QVAE IN HOC OPERE *traduntur.*

cum

uertitur, In conuertere pro Dum conuertit. pag. 179. nu. 23.

16 Dum indocti librarij festinant, solent literas aut syllabas demere, cùm continuò eędem sequuntur. pag. 216. num. 18. & pag. 605. nu. 6.

17 Vsitatissimum est apud Hebræos primo nomini compositionis addere. i. ornatus causa, vt Adonisedec, Adonibezec. pa. 274 num. 9.

18 Non solet Scriptura Genealogias eorum scribere, de quibus obiter agit, aut eorum, qui ad genus Abrahę non pertinent, cuius potissimum generis causa, sacra historia conscripta est. pag. 278. nu. 14.

19 Non omnia, quæ gesta narrantur, aliquid significare putanda sunt, sed propter illa, quæ aliquid significant, etiam ea, quæ nihil significant, attexuntur. pag. 284. nu. 23.

20 Genere neutro, tanq̃ ad id aptissimo, vtitur scriptura ad vniuersitatem significandam. pag. 317. num. 68.

21 Nominibus, quæ diminutiua appellantur, aliquando scriptura, more Gręcis vsitatissimo vtitur, non minuendi causa, sed augendi, & ornandi. pag. 340. nu. 1. & pag. 484. num. 44.

22 More scripturæ, præsens tempus, sæpè nõ tam factum, quàm animum indicat. pag. 348. num. 13.

23 Tempus præsens accipi solet in scriptura ad significandum id, quod citò futurũ est. pag. 352. nu. 17.

30 Similiter quoniam Latini carent participio præsentis passiuæ vocis, pro eo vtitur participio præteriti in eadē voce passiua, vt sanctificatos dicit eos, qui sanctificantur. pag.489. num.53.& pag.108. n. 91.

31 Moris est Paulo post mysteriorū explicationem ad morum confirmationē transire. Id videre est. cap.3.6.10.

32 Verba in scriptura nonnunquam non significant eum actum, ad quem significandum primo ac per se accipiūtur: sed ostensionem eius actus, vel dignitatem, seu meritum, aut debitum. Vt sæpè quis damnare seu condēnare dicitur quempiam, quoniā eum damnatione dignū ostendit. pag.529. n.21.& offerre dicitur, qui tētauit offerre, & qui quantum est in se fecit. pag.549. nu. 47. pag.684. num.57.

33 Cum in Scriptura effectus vni causæ tribuitur, quæ minus præcipua videbatur, includitur etiam altera, quam constat esse præcipuam. pag.542. num.38.

34 Mendum in ea esse lingua putandum est, (re dubia) in qua maior est erroris occasio pag.566. nu.72.& pag.583. nu.95.& pa.614. num.18.& 20.& pag.626. nu.33.

35 Ordinem temporū non seruat Scriptura, quando ad rem nihil pertinet: vel quādo videtur potius seruandus ordo dignitatis: vnde inter eos, qui vicini tempore fuerūt, illi prius nominari solent, qui gloria rerū gestarum præstiterunt. pag.575. num. 84.

36 Late patēs vocabuli cuiusuis significatio,

INDEX

INDEX LOCORVM DIFFICILIVM SACRAE SCRIPTVRAE IN HOC OPERE EXPLICATORVM, PRAETER

eos, quos Paulus ipse citat(hos enim constat explicandos esse eo loco:)& præter eos,quorum expositio pendet ex certo aliquo verbo; Ea enim ex eo verbo,in indice verborum petenda est. Vbi autem vnus locus in pluribus libris sacris reperitur;in eo declaratus indicatur;qui vel fons est,vel eum locum continet verbis difficilioribus.

Genesis.

Cap.

Petri

Petri Epistola secunda.

Iudæ Epistola.

Prima Ioannis.

Apocalypsis.

INDEX RERVM ET VERBORVM, IN QVO SIGNVM HOC * SIGNIFICAT DE EA RE AGI EO LOCO ACcuratius. *In hoc indice, & alio Euangeliorum nos indicamus sæpè sensum mysticum ab autore non expressum.*

Adam.

 tole-

Argue-

 fieri

Iuſti-

Iustificatio, Iustitia.

Labores.

Lætitia.

Latere.

Lex.

Melchi-

Pœnitentia.

P al-

Prior

Susti-

Suſtinere.

Dei effugerent in die iudicij, eo ipso damnarũt cæteros,nihil id cauentes.pa.529.nu.21. ex typo Noe.*

Ne putemus terrores & supplicia Dei pertinere tantum ad vetus testamẽtum, ad nouum etiam pertinent.pag.647. num.62.cum præcedentib.

Idem ipse qui primum venit,vt pro hominib.moreretur,veniet,vt ipsos iudicet.pag.671.nu.56.

Dominica. II. Aduentus ex Matth. Cap.11. à Versu. 2.

VERS.2. Cum audisset in vinculis opera Christi &c. quæ habes in indice quarto, verbo, Afflicti, integrę ferè concionis materiam circa hunc versum tibi suppeditabunt.

Vers.3.Tu es qui venturus es.Vide verbo Christus.

Vers.4.Euntes,id est,cùm abieritis.pag.63.nu.17.

Vers.7.Abeuntibus,id est,cum abissent. ibidem.

Vers.8.Quid existis in desertum videre,hominem mollibus vestitum?Circa hęc verba posset concionator apte homines ad pœnitẽtiam permouere.De qua, verbo Pœnitentia habentur permulta.

Vers.9. Quid existis videre? Prophetam?&c.Iohãnes Baptista propheta fuit, quia non pro se solo,sed pro tota gẽte Deo sacratus erat.pag. 101. num. 79. & sequentibus.

Vers.10.Ecce ego mitto Angelum meum. Iohãnes Baptista habebat multas Angelorum proprietates,eratq;,vt illi,vento & igni similis; & Angelorum ministeria etiam ipse erga homines exercuit,vide in indice verborum verbo, Angelus.

Domi-

Dominica III. Aduentus, ex Ioan. 1. à verſ. 19. ad verſum. 28.

VErſ. 20. Non ſum ego Chriſtus. Vide in indice verborum, verbo, Chriſtus.

Verſ. 25. Quid ergo baptizas, &c. Si agendum ſit de diſcrimine baptiſmi Ioannis & Chriſti, vide in indice verborum, verbo Baptiſmus.

Verſ. 27. Ante me factus eſt. Vide in indice verborum, verbo Chriſtus, qui vt Deus, eſt æternus.

Dominic. IV. Aduentus. Luc. 3. à verſu. 1. ad 6.

VErſ. 3. prædicans baptiſmum pęnitentiæ, vide in indice verborum, verbo Pœnitentia, & verbo Peccata.

In Natiuitate Domini. Luc. 2. à verſu. 1. ad 20.

Cur natus ſit Chriſtus poſt tot ſecula, pag. 442. numero 113.

Verſ. 7. Reclinauit eum in præſepio, quia non erat ei locus in diuerſorio. vide in indice verborum verbo Hoſpitalitas præcipue num. 3.

Verſ. 9. Angelus Domini ſtetit iuxta illos, &c. vide in indice verborum, verbo Angelus.

Verſ. 11. Natus eſt vobis hodie Saluator, qui eſt Chriſtus, &cæt. vide in indice verborum, verbo Chriſtus.

Verſ. 14. Et in terra pax, &c. vide in indice verborum, verbo Pax.

Verſ. 19. Maria conſeruabat omnia verba hæc, &c. vide pag. 560. num. 64. & 65.

In Chriſti natiuitate cœlum motum eſt, quatenus

in Angelis mira fuit exultatio, & admiratio, & in terras descenderunt & cecinerunt, Gloria in excelsis, &c. Et quatenus in ipsis cęlis stella apparuit, & circa illa tēpora, noua & insolita signa visa sunt: terra etiam mota est, id est, homines commoti & admirati, &c. pag. 641. à nu. 54.

¶ *In festo S. Stephani. Matt. 23. à versu. 34. ad 39.*

Vide in indice verborū, verbo Persecutio, & verbo Afflicti, & verbo Tentatio.

Vers. 35. à sanguine Abel iusti, &cæt. vide cap. 11. versu. 4.

¶ *In festo S. Ioan. Euangelist. Ioan. 21. à versu. 19. ad 24.*

Quatenus Ioannes significat gratiam, vide verbo Gratia in indice verborum.

Vers. 25. Sunt & alia multa, &c. Scriptura vti solet hyperbole, vide in indice verborum, verbo Hyperbole.

¶ *In festo Sanctorum Innocent. Matth. 2. à versu. 13. ad 18.*

Vers. 13. Ecce Angelus Domini, &c. vide in indice verborum, verbo Angelus.

Fuge in AEgyptum, &c. vide verbo Afflicti, & verbo, Persecutio.

Vers. 14. Cōsurgens accepit puerum & matrē eius nocte, &c. De hac Ioseph obedientia si agēdum sit, vide in indice verborum, verbo Obedientia.

Moyses natus elegans forma, quādo iussu Pharaonis, quidquid masculini sexus nascebatur, proijciebatur; occultatus mēsibus tribus; cuius parenti Deus per quietem promisit, nasciturum ex eo, qui filios Israël ex seruitute AEgyptiaca liberaret, typus fuit expressus Christi nunc occultati, &c. pag. 561. nu. 66. 67. & 68. * Ferè concioni integræ ac eleganti satis est.

¶ In

¶ *Infesto S. Thomæ, Ioan.10. à versu.11. ad 16.*

Fortè nonnulla ex his quæ hábes in concione de Passione Domini possint huic Euangelio accómodari, quatenus in eo habemus bonum pastorem animam suam dare pro ouibus suis.

Vers.14. Cognosco oues meas & cognoscunt me meæ, vide pag.561.num.31.

Dominic. infra octauam Natiuitatis. Luc.2. à vers. 33. ad 40.

Vers.34. Benedixit illis Simeon, vide in indice verborum, verbo Benedicere.

Vers.35. Tuam ipsius animã pertransibit gladius, &c. cur Deus matrem suam voluerit vitam degere in tot ac tantis afflictionib. vide in indice verborum, verbo Afflicti.

Vers.36. Processerat in diebus multis, vide in indice verborum, verbo Senes.

Vers.37. Quæ non discedebat de templo, &c. vide in indice verborum, verbo Orare.

Vers.38. Confitebatur Domino, vide in indice verborum, verbo Confessio.

Vers.39. Vt perfecerunt omnia secundum legem Domini, vide in indice verborum, verbo Lex.

¶ *Infesto S. Syluestri, Vide in communi confessorum, non pontificum.*

In circumcisione. Luc.2. versu.21.

Euangelium hoc est omnium breuissimum, sit ergo & concio breuis. Nam hæc vtilior maximè in festis solennioribus, vide pag.694. nu.73.

Vocatum est nomen eius Iesus, &c. Fortè nõnulla ex his quæ habes in concione de passione Domini, poterũt huc adduci. Preterea meritò vocatur Iesus. i. Saluator, quoniam aditum hominibus patefecit ad salutem æternam, id est, gloriã pag. 392.

393.num.38.& pa.415.num.73.76.77.& p.427.n.91.& pag.593.à nu.108.

Quoniam tanti Christus emit nobis hāc salutem videlicet pretio sanguinis sui,ideo nobis tam exiguo pretio datur, ob solū videlicet cursum ad eam salutem.pag.603.nu.3.& 4.5.6.7.8. Cùm tamen pro ea nullos non deberemus sustinere labores.pa.605.à n.6.ad 10.sed proh dolor,multi eam pro nihilo prodigunt.pa.623.nu.31.nunquam recuperaturi.ibid.num.32.& 33.

Voluit circumcidi,vt obedientiæ hominibus illustre præberet exemplum. De obedientia, vide multa eo verbo in indice verborum.

¶ *In Epiphania Matth.cap.2.à versu.1.ad 12.*

Vers.1.Venerunt Ierosolymam,&c. Hoc Magorū iter typus est peregrinationis iustorum in cœlestem Ierusalem, cuius illa terrestris erat typus.pag.632.num.42.

Multa ex his, quæ habentur in indice verborum verbo, Spes possent nō ineptè huic cōcioni accommodari.

Vers.2.Vbi est qui natus est ex Iudeor. Qua ratione Christus dicatur rex,colliges ex.p.100.n. 80. Vidimus stellā,& venimus, &c. De obedientia agi potest,vide eo verbo in indice verborum.

Vers.6. Qui regat populum meū Israël,id est,potissimum gentes in fidem conuertendas, quarū primitiæ erāt hi magi.vide pa.353.n.19.&c.

Vers.8.Renunciate mihi,id est,nunciate simpliciter.Vide pa.417.nu.76.& pag.529.nu.20.

Vers.9.Qui cùm audissent regem,abierunt,&c.vsque dum inuenerunt puerum,&c.Hic commodè agi posset de perseuerantia in inquirendo Deo,quousq; inueniatur.De qua re habes multa in indice verborum,verbo Perseuerantia.

Vers.11.Obtulerunt ei munera,aurum,&c.tanquā

pau-

pauperi. Et si quiuis recipiens pecunias ab aliquo, reddit ei benedictioné, quanto magis reddidisse putãdus est Iesus Deus & homo his Magis. pag. 682. num. 53.

Domin. infra Epipha. Luc. 2. à versu. 42. ad versum. 53.

VErs. 46. Inuenerunt illum in templo, &c. & vers. 49. In his, quæ patris mei sunt oportet me esse. Nonnulla ex his quæ habes in communi Apostolorum, Pontificũ, & Doctorum possunt ad hunc versum accommodari, quatenus Christus hac ætate cœpit gerere munus Apostoli missi à patre, & munus Pontificis & Doctoris.

Vers. 51. Erat subditus illis. Si agendum sit de obedientia. Vide eo verbo in indice verborũ. Conseruabat verba hæc, &c. pa. 120. nu. 1. & p. 560. nu. 64. & 65.

Vers. 53. Proficiebat gratia apud Deum & homines id est, gratiosior erat, & peculiari affectu in dies magis amabatur. Vide pa. 204. nu. 32.

Nos ad Christi imitationem proficiamus vero sanctitatis augmento. Vide pag. 248. n. 37.

Domin. II. infra Epiphan. Ioan. 2. à versu. 1. ad 11.

VErs. 1. Nuptiæ factæ sunt, &c. Et erat mater Iesu ibi: vocatus est autem & Iesus, &c. Matrimonium ergò res est Sancta. Vide de hac re in indice verborum, verbo Matrimonium.

Vers. 6. Erant ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundum purificationem Iudæorum, &c. Hoc loco dici possent nonnulla de excellentia legis nouæ supra legem veteré. Vide in indice verborum, verbo Lex.

Dominic. III. Matth.8.à versu. 1.ad 13.

SI leprosus hic,& hic paralyticus typus esse dicatur peccatoris veniam suorum peccatorum procurantis media pœnitentia,habes multa verbo,Pœnitentia in indice verborum, quæ facilè huic Euangelio accommodari possunt.

Vers.10.Non inueni tantam fidem,vide verbo Fides in indice verborum.

Dominic. IV. Matth.8 à versu 23.ad 27.

VErs.23.Ascendente eo(hoc est Christo) in nauiculam,&c.Ecce motus factus est in mari, &c.Tractari apte hoc loco posset de sanctorum afflictionibus De qua re vide in indice verborum,verbo Afflicti.

Vers.25.Domine salua nos,perimus.Vide in indice verborum,verbo Orare.

Vers.26. Quid timidi estis modicæ fidei,vide verbo Fides.

Dominic.V. Matth.13. à versu. 24.ad vers.30.

ZIzania,id est,homines peßimi non modo non impediunt,sed etiam occasio sunt, vt magis crescat triticum,id est,viri sancti, de qua re vide verbo Afflicti in indice verborum.

Dominic. VI. Matth.13. à versu. 31.ad 35.

SI granum synapis,dicatur esse fides, vide verbo Fides in indice verborum.

vers.35.Vt impleretur,&c.pag.86.num.58.

¶ *Septuagesima. Matth. 20. à vers. 1. ad 16.*

Si denarium dicatur esse gloria cœlestis, habes multa ad hanc rem verbo Gloria in indice verborum circa id *Conuentione facta ex denario*, & id, *redde mercedem, &c.* Merentur iusti suis bonis operibus. pag. 683. à nu. 55.

Vers. 6. Circa vndecimam, &c. pa. 442. nu. 113. & p. 448. nu. 122. & 133.

Vers. 8. Cùm serò autem factum esset, &c. ibid.

¶ *Sexagesima. Luc. 8. à vers. 4. ad 15.*

Vers. 15. Fructum afferunt in patiẽtia, id est, in perseuerantia. De qua vide in indice verborũ, verbo Perseuerantia.

¶ *Quinquagesima. Luc. 18. à vers. 31. ad 43.*

Vers. 31. Consummabuntur omnia, id est. Fient. pa. 588. num. 31.

Vers. 32. Tradetur enim gentibus, &c. Et tertia die, die resurget, &c. vide in concionibus de passione & resurrectione Domini & in indice verborum, verbo Afflicti.

Vers. 38. Clamauit, Iesu fili Dauid miserere mei, & vers. 39. multo magis clamabat. vide verbo Orare in indice verborum.

Vers. 41. Quid tibi vis faciam? Domine vt videam, respice, &cæt. quam facilè obtineat peccator à Deo remissionem peccatorum, vide verbo Pœnitentia, in indice verborum.

Vers. 42. Fides tua te saluum fecit, vide verbo fides in indice verborum.

¶ *Feria 4. Cinerum. Matth. 6. à vers. 16. ad 20. & Ecclesiastica cæremonia Cineris.*

Memento homo quia puluis es, &cæt. Vide verbo Mors in indice verborum.

Vers. 17. Cum ieiunas, vnge caput tuũ, &c. Lætitia potis-

potiſſimum prouenit ab interna vnctione Spiritus ſancti.pag.102.n.82.
Verſ.18.Reddet tibi,Significat iuſtos bonis ſuis operibus mereri.pa.683.à n.55.
Gloria commodiſſimè paſſionib. redditur, cuiuſmodi ſunt ieiunium, vitæ auſteritas.pa.149.n.42.& 43.&c.quia nõ ſunt condignæ tãto præmio.pa.603.à nu.3.ad 8.& pa.605.à nu.6.ad 10.
Gloriæ ſpes valde iuuat ad quoſuis labores perferendos.pa.505.à n.75.ad 79.
Reddet Deus mercedem etiam in hac vita.pa.546.num.43.

¶ *Feria Quinta Matth.8.à verſ.5.ad 13.vide Domin.3.poſt Epiphaniam.*

¶ *Feria Sexta.Matt.5.à verſ.43.ad verſu.5. cap.6.*

Vide pag.122.nu.3.& pag.619.num.26.& pag.648.à verſ.1.
Verſ.48.eſtote perfecti.Poteſt tractari de feruore virtutum contra tepidos. De quibus vide verbo Tepidi in indice verborum.

¶ *Quadrageſima.*

Domin I. Matth.4.à verſu.1.ad 11.

VErſ.1.Ductus eſt ab ſpiritu.vide in indice verborum,verbo Spiritus.Vt tentaretur à Diabolo. An Chriſtus habuerit tentationes,fusè diſputatur.pa.198.n.25.
Et quoniam iniuſtè tentatus fuit, iuſtè potens eſt aduerſus diabolum,ad auxiliandum alijs hominibus.pa.162.n.61 & 62.
De tentatione,vide verbo, Tentatio & verbo Afflicti in indice verborum.

¶ *Feria 2.Matth.25.à verſ.31.ad 46.*

Omnia quæ habes Domin.1.Aduentus, huc afferri poſſunt.

Verſ.31.

Verſ.31. Super ſedem maieſtatis ſuæ, vide cap.5. verſ.19.

¶ Feria Tertia, Matt.21.à verſ.10.ad 17.

Verſ.13.Domus mea,domus orationis,&cæt. vide verbo Orare in indice verborum.

¶ Feria Quarta, Matth.20. à verſu.17. ad 28.

Vide in Quinquageſima.

¶ Feria Quinta, Matth.1.

Verſ.24.Non ſum miſſus niſi ad oues,&c. pag.164. num.2.

¶ Feria 6. Ioan.5.à verſ.1.ad 15.

Verſ.3.Iacebat multitudo languentium, &c. qui typus erant hominum peccatorum, vide verbo Peccatum & peccator in indice verborum.

Verſ.4.Angelus deſcendebat,vide verbo Angelus in indice verborum.

Et mouebatur aqua,&cæt. Aqua fuit typus gratiæ Dei remittentis peccata ob facilitatem mediorum,quibus Deus remittit illa. vide verbo Pœnitentia,in indice verborum.

¶ Sabbato, Matth.17.à verſu.1. ad 9. Vide Dominic. ſequenti.

Dominic. II. ibidem. Vide verbo Gloria,in indice verborum.

¶ Feria 2.Ioan.8.à verſ.21.ad 29.

VErſ.21.In peccato veſtro moriemini, vt Heſau pag.624.num.32.&33.

Verſ.23. Vos de mundo hoc eſtis,ego non ſum de hoc mundo & verſ.26. hæc loquor in mundo. vide in indice verborum,verbo Mundus.

Verſ.26. Multa habeo de vobis loqui, & iudicare, id eſt, cõdemnare. Vide verbo, Iudicare in indice verborum.

Feria Tertia Mat.23. à verſ.1. ad 12.

VErſ.2. ſuper cathedram Moyſi ſederunt ſcribæ & Phariſæi, omnia quęcumque dixerint vobis facite, vide verbo Obedictia, in indice verborum, ac præcipue vide quę habes. pag.684. nu. 57. vbi docemur obediẽdum eſſe prælatis etiam ſceleratis.

Secundum opera eorum nolite facere. Hoc loco agi poteſt de bono ac malo exemplo. De qua re vide in indice verborum, verbo Exemplum.

Verſ.10. Ne vocemini magiſtri &c. pag.363. à num. 33.

Feria Quarta Mat.20. à verſ.17. ad 28. Vide Dom. Quinquageſimæ.

VErſ.21. Dic vt ſedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam &c. vide in indice verborũ, verbo Dextera.

Verſ.23. calicem quidem meum bibetis. pag. 549. num.47.

Feria 5. Luc.16. à verſ.19. ad 31.

DE diuite auaro & Epulone. Vide verbo Auaritia & verbo Gula in indice verborum.

Vide indicem verborum, verbo Afflicti & verbo Perſeuerantia.

Circa illud verbum verſus. 20. *Iacebat* ſcilicet per multos dies, poſſunt deſumi multa commoda huic Euãgelio ex verbo Hoſpitalitas, in indice verborum.

Verſ. 22. Factũ eſt, vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis. Vide verbo Angelus in indice verborũ. *In ſinum Abrahæ*, quoniam nondũ

erat aperta ianua cœli. Vide.pag,393.num.58.& pag.415.num.73.76.77.& pag.427.num.91.

Cœlo sibi proposito Lazarus cõtemnebat diuitias voluptates. pag.563. num.68.&c.&.pag.605.à n. 6.ad 10. Vide præterea multa in indice verborũ, verbo spes.

Circa id, Mortuus est autẽ & diues,& sepultus est in inferno Sũt qui vt alter Hesau primogenituram cœlestẽ pro nihilo prodigunt, vt iste diues pro corporis voluptatibus adeò breuib. pag. 623.nu.31. Nec vnquam recuperant, vt dicitur, in hoc eodem Euangelio illis verbis versus. 26. hi qui volunt hinc transire ad vos non possint &c. Vbi agi potest contra errorem Origenis de damnatis reuocandis aliquando ad vitam beatam.pag.322.num.74.

Vers.30. Pœnitentiam agent. Pœnitentiæ tempus præfinitur hac vita. Vide in indice verborum, verbo Pœnitentia. Vnde possunt nonnulla desumi apta huic Euangelio.

Vtrùm diuites saluari possint. Vide verbo Impossibile in indice verborum.

§ *Feria Sexta Mat.21.à vers.33.ad 46.*

Vers. 33. Plantauit vineam, & sepem circundedit ei &c. Multo plura & maiora beneficia contulit Deus vineę nouę, id est, Ecclesiæ, atque adeò exiget copiosiores fructus. pag.625.num.34. & pag.631.num.41.

Peregrè profectus est &c. Ita Deus peregrè nunc est, quod attinet ad eos puniendos peccatores & iustos præmio afficiendos, vt tamen præsens sit, quod attinet ad eorum opera inspicienda. Quod si considerarẽt, peccatores nõ tãta licẽtia peccarẽt, sed potius quæuis alia mala tolerarent, vt tolerant iusti id considerantes.pag.570.num.78.*

Cùm tempus fructuum appropinquasset,&c.Hoc in nobis est dies mortis.vide verbo Mors,in indice verborum.

Vers.38.& 39.Filium,id est,Christum, etiam occiderent,&c.Possunt quædam his verbis accommodari ex his quæ habes in concione de passione Domini.

¶ Sabbato,Lucæ 15.à vers.12.ad 32.

Huic Euangelio possunt non pauca accommodari eorum quæ habes feria 5.huius Domin.

Vers.13.Dissipauit substantiam suam viuendo luxuriosè,&c.Vide in indice verborũ, verbo Peccatum & peccator.Et quod peccata carnis impediunt maximè saluationem.pag.603.nu.3.

Vers.18.cum sequentibus. Vide in indice verborũ, verbo Pœnitentia.In quo multa sunt his, quæ hic dicuntur accommodatissima.

Vers.22.Calceamenta in pedes eius. Pedes significant affectus.pa.619.nu.25.

Vers.23.Manducemus, & epulemur. Hoc conuiuium typus est Eucharistiæ.De qua,si quid hoc loco dicere velis. Vide in indice verborũ,verbo Eucharistia.

Vers.25 Audiuit symphoniam & chorum, &c.Cęlestis vitę degustationes quędam dantur iustis hac vita.pag.546.nu.43.

Domin.III. Lucæ 11. à versu.14. ad 28.

VErs.14. Illud erat mutum. Typus est peccatoris nolentis accedere ad sacramentum pœnitentiæ.Vide in indice verborum, verbo Peccator,Peccatum,& Pœnitentia.

Vers.19.Iudices vestri erunt,id est,ipsi damnabunt vos.

vos. Vide in indice verborum, verbo Iudicare.

¶ *Feria Quarta, Matth. 11. à vers. 1. ad 20.*

Paralyticus iste typus est peccatoris pœnitentis. Vide in indice verborũ, verbo Peccator & peccatum, & verbo Pęnitentia. Deq́ue eadem re agi potest in versibus sequentibus huius Euangelij.

¶ *Feria Sexta Ioan. 4. à vers. 5. ad 42.*

Vers. 17. & 18. Si fortè libeat nõnihil dicere de matrimonio. Vide eò verbo, in indice verborum, & quomodo peccata carnis impediunt maximè saluationem. pag. 603. nu. 3.

Vers. 19. Video quia propheta es. Et vers. 20. Dicitis quia Ierosolymis est locus, &c. Et vers. 21. Crede mihi, quia venit hora. In his & multis alijs locis particula, Quia, non reddit causam. vide in indice verborum, verbo Quia

Vers. 34. Cibus meus est, vt faciam voluntatem patris. Tota hominis perfectio in eo consistit. p. 693. num. 71.

¶ *Sabbato, Ioan. 8. à versu. 1. ad 11.*

Vers. 11. Neque ego te condemnabo, vade in pace. Quàm facilè Christus peccata remittat. Vide in indice verborum, verbo Pœnitentia.

Dominic. IV. Ioan. 6. à versu. 1. ad 15.

EX his quæ habes verbo Eucharistia in indice verborum, possent nonnulla huic Euangelio accommodari.

Vers. 12. Collegerunt, quæ superauerũt fragmenta. Audiui insignem quendam cõcionatorem, qui cùm hos panes fractos, dixisset typũ esse verbi Dei, quodq́ concionatores populo commi-

minuunt;subiunxit, non debere graue videri concionatoribus, si supersint aliqua ex his, quæ iam ipsi meditati fuerant, populo exponenda. Nam conciones præfixo ac iusto temporis spatio longiores, non sunt probandę. Vide in indice verborum, verbo Concio.

¶ *Feria 6. Ioan. 11. à vers. 1. ad 45.*

Possent huic Euágelio accommodari quædam ex his quæ habes in indice verborum, verbo Peccator, cuius typus fuit Lazarus. Et verbo Peccatú, cuius typus fuit mors & sepulchrum fœtidum Lazari. Possent etiam quædam dici, ex his quæ habes in eodem indice, verbo Mors. Et quędam de resurrectione, ex his, quæ habes in Euangelio Resurrectionis.

Mortem sancti vt Lazarus non comedunt, sed gustant, pa.145. nu.37.

¶ *Sabbato, Ioan. 8. à vers. 12. ad 20.*

Vers. 15. Vos secundum carnem (id est, speciem externam) iudicatis. Vide pag. 411. nu. 66.

Dominica in Passione. Feria 2.

Ioan. 7. Modicum, &c. pag. 178. nu. 20. & 21. & pag. 188. num. 10.*

¶ *Feria 3. Ioan. 7. à vers. 1. ad 13.*

Vers. 7. Mundus me odit. vide in indice verborum, verbo Mundus.

¶ *Feria 4. Ioan. 10. à vers. 22. ad 38.*

Vers. 27. Ego cognosco eas (oues meas.) vide in indice verborum, verbo Scire.

¶ *Feria 5. Luc. 7. à vers. 36. ad 50.*

Peccata carnis impediunt maximè saluationem. pag. 603. nu. 3.

Multa ex his quæ habes verbo Peccator, & verbo Pœnitentia, & verbo Peccatú in indice verborum possunt huic Euangelio accommodari.

Vers. 38.

Verſ.38.Vnguento vngebat. vide in indice verborum,verbo Vnguentum.

Verſ.47.Quoniam non reddit cauſam. vide in indice verborum,verbo Quia.

¶ *Feria Sexta Ioan.11.à verſ.47.ad 54.*

Verſ.50.Expedit,vt vnus moriatur,&c. Vide in Euangelio de paſſione Domini.

¶ *Sabbato,Ioan.12.à verſu.10.ad 36.*

Verſ.19. Ecce mundus totus poſt eum abijt.vide in indice verborum,verbo Mundus.

Verſ.31.Nunc iudicium eſt mundi. vide in indice verborum,verbo Iudicare.

Verſ.32.Si exaltatus fuero,&c. omnia traham ad meipſum.vide pag. 54.nu.3.& in Euangelio de paſſione.

Verſ.35.Ambulate dum lucem habetis, vt non tenebræ vos comprehendant. Pœnitentiæ tẽpus præfinitur hac vita.pag.177.nu.20.& 21. & pag. 188.num.10.*

Dominica in Ramis.

Vna ex cauſis,cur voluerunt Iudæi Chriſtum regem creare,forte fuit,quòd eſſet ſpecioſus præ filijs hominum , pulchritudo enim digna eſt imperio.pag. 561. num. 66.

¶ *Feria Quinta, à verſ.1.ad 25.*

Si agendum ſit de Euchariſtiæ inſtitutione.vide in indice verborum, verbo Euchariſtia.

¶ *Feria Sexta, de paſſione Domini.*

Aperuit nobis cœlũ mors Chriſti.pa.393.n.38.idq; ſignificatum fuit in ſciſſione veli ipſius templi.ibid.

Non potuimus hæreditatem cœleſtem conſequi niſi morte Chriſti teſtatoris intercedente. pag. 415.num.73.pag.427.nu.91.

DOM.

Dominic. II. Post Resurrec. Vide supra in festo Sancti Thomæ Cantuariensis.

Dominic. III. Ioan. 16. à versu. 16. ad 22.

Dominica. 5.

IN ASCENSIONE, vide verbo Gloria.

¶ *In Festo Pentecostes.*

¶ In

¶ *In feſto Trinitatis. Vide in indice verborum, verbo Trinitas*

Si agendum ſit de æterna filij generatione, conducit expoſitio illorum verborum, Filius meus es tu, &c. pag. 68. nu. 26.

Sermo diuinus maximè de Trinitatis occultiſſimo myſterio, non admiſtus fidei, non vtiliter percipitur, ſed nocet potius. pag. 184. nu. 6.

De Trinitate maximè grandis ſermo & ininterpretabilis ad dicendum. pag. 216.. nu. 18. & ſequentib. argumento ſumpto à minori ad maius.

¶ *In feſto Corporis Chriſti.*

Quædam huic feſto accommodari poſſunt quæ habes in feſto Trinitatis.

DOMINICAE POST PENTEC.

Domin. I. Luc. 6. à verſ. 36. ad 42.

VErſ. 36. Eſtote miſericordes. vide in indice verborum, verbo Hoſpitalitas.

Dominica II.

Vide in indice verborum, verbo Euchariſtia.

Dominic. III. Luc. 15.

Verſ. 6. Inueni ouem, &c. pag. 159. nu. 57.*

Domin. IV. Luc. 5. à verſ. 1. ad 11.

Verſ. 5. In verbo tuo, id eſt, imperio tuo. pag. 61, num. 14.

Domi. V. Matth. 5. à verſu. 21. ad 25.

Verſ. 21. Niſi abundauerit iuſtitia veſtra, id eſt, ſanctitas veſtra. Vide in indice verborum, verbo Iuſtitia.

Verſ. 22.

Verſ.22.&23.Reus erit iudicio,id eſt,damnatione vide in indice verborum,verbo Iudicare.

Dominica VI.

Vide Dominicam tertiam poſt Epiphaniam.

Domin.X.Luc.18.à verſ.9.ad 14.

Vide in indice verborum,verbo Orare.

Domin.XII.Luc.10.à verſ.23.ad 37.

Verſ.34.*Infundens oleum & vinum.*Ipſe per ſe infudit quanta bonitas & benignitas.pa.63.nu.18.*

Domin.XV.Luc.7.à verſ.11.ad 16.

Si agẽdum ſit de morte. vide in indice verborum, verbo Mors.

Dominica XIX.

Vide in indice verborum,verbo Euchariſtia.

DOMIN. 24. POST PENTEC.

IN hoc Euangelio ſermo eſt de Antichriſto,& vtrum eius ſæculum proximũ nobis ſit, an longè abſit.vide pag.442. nu.113.ad nu.123.

Electis,qui tempore Antichriſti acerrimè pugnabunt,& multis modis ab eo affligentur, expectantibus ſe in ſalutem Chriſtus apparebit.p. 454.num.130.& 131.

Qui expectant alium Chriſtum,quã eum,qui iam venit, incident in Antichriſtum. pag. 630. numero 34.

¶ *Commune Sanctorum.*

Vide in feſto omnium ſanctorum.

¶ *Commune Apoſtolorum, Pontificum & Doctorum.*

Miniſterium ſuum impleuerunt exemplo Chriſti Apoſtoli,Doctoreſque ſummi.pag.165.nu.4.

Nonnunquam quidam ita vocantur à Deo ad proximo-

Quod

Quod chorus sine Coriphęo, exercitus sine duce, nauis sine gubernatore, grex sine pastore; id nos sumus sine præposito. num. 60.

Prælati subditum inobedientem frenent, vt medici ęgrotos, non tam pœnis inflictis, quàm gemitibus, & lachrymis. nu. 61. qui gemitus si non corripit illum, sæpe inuocat contra ipsum, seueriorem Dei vindictam. ibidem.

¶ *Commune virorum religiosorum, vel fœminarum. Vide in indice verborum, verbo Religio.*

¶ *Commune Virginum.*

Tentatio diuturna solet ea merita homini cõparare, quæ alijs martyrium. Nam quod deest acerbitati doloris, mora longi temporis compensatur. pag. 590. nu. 104. Vide in indice verborum, verbo Mortificatio.

¶ *Commune fœminarum Sanctarum.*

Harum exemplis pudor viris excitandus est, ne magis pusillanimi videri velint, quàm fęminæ. Hoc argumento vtitur Paulus. pag. 539. nu. 35.

¶ *Propria Sanctorum.*

Ad hæc desumi possunt multa ex his quæ diximus in communibus.

Sed quædam præterea occurrunt specialiora.

IANVARIVS.

In conuersione D. Pauli, in id, Domine quid me vis facere. Cœpit Paulus à summa perfectione, quæ in perfectis reperitur: quæ consistit in faciendo voluntatem Dei. pag. 692. num. 79. vide etiam in indice verborum, verbo Obedientia.

FEBRVARIVS.

In festo S. Matthiæ, si agendum sit de Iudæ reprobatio-

MARTIVS.

IVNIVS.

AVGVSTVS.

In

SEPTEMBER.

OCTOBER.

NOVEMBER.

ſolemnia,& exẽpla expugnare non potuerunt.
Sed quæ eo capite vndecimo dicuntur, concioni huic maximè ſeruient,ſi concionator pręter hiſtoriam, comparet etiam ſibi allegoriam, & tropologiam quod facile erit:ideoq; à me prætermittitur,ſi poſuero tamen ſapientem in via. Quod Paulus ait, extinxerunt impetum ignis, iuxta hiſtoriam intelligitur de Azaria & ſocijs eius;at allegoricè de Laurentio & ſimilib. ſanctis noui teſtamenti, & iuxta tropologiam de virginibus, & alijs continentibus, qui concupiſcentiæ ignes ardentiores ſuperarunt.

Tot ergo ſanctorũ exemplis,qui res magnas geſſerunt,& duriſsima quæq; generoſè pertulerũt; nos ad ſimilia prouocemur toto cap.12.

Sancti, dictis & factis teſtati ſunt, nihil eſſe tã durũ,quod cauſa fidei & religionis Chriſtianæ,ac beatitudinis ea promiſſæ nõ ſit ſuſcipiendum. pa.601.num.1.& ideo vocantur teſtes.ibidem.

Nubes etiam dicũtur & ob multitudinem,& quia memoria tot teſtium recreamur.ibidem.

Terreſtria negotia, & curæ illis admixtæ nos impediũt,ne vt illi ſancti,curramus ad ſupernum cœleſtis beatitudinis brauium.ibidem.num.2.

Priſcorũ ſanctorum exemplis,ſed magis ſanctorũ noui teſtamenti permouendi ſumus ad ſanctitatem,conſiderantes quam felicem exitum habuerit ſancta ipſorum vita.pag.666.num.29.

Vt diſcipuli picturas ad primum exemplar conferunt;ſic & nos actiones noſtras ad ſanctorum conuerſationem ad mortem vſque cõferamus. pag.666.num.30.

Sanctorum vita non leuiter conſpicienda, ſed attentiùs diſcutienda.ibid.Vide etiam in indice verborum,verbo Exemplum.

Si agendum ſit de eorum beatitudine cœleſti, vide mul-

DECEMBER.

FINIS.

